

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2025-1/4
Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2025

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o'rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo'latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To'laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is'haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.
Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug'bek Temirbayevich, DSc
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otaboyevich, f-m.f.d., prof.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.
Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD
Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.

Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent
Pazilov Abduvayit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go'zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro'zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro'zmetov Dilshod Ro'zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD
Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.
Salayev San'atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimdjaniyevich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O'lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho'ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O'razboyev G'ayrat O'razaliyevich, f-m.f.d.
O'rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo'latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD
Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent

Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№1/4 (122), Xorazm Ma'mun akademiyasi, 2025 y. – 261 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo'limi – Xorazm Ma'mun akademiyasi

MUNDARIJA

FILOLOGIYA FANLARI

Allaberganova R. Qadimgi turkiy xalqlardagi turli nom tanlash an'analariga ko'ra qo'yilgan antroponimlar	5
Amirqulova N. Qo'shma so'zlarning tasnifi	8
Atamurodova F.T. XX asr ingliz adabiyotida epik turkum janri tipologiyasi	11
Azamjonova X.N. Turli tizimli tillarda "ona" leksemasining voqelanishi	14
Azimkulova G.G. Expression of uzbek national values in english	17
Bahriddinov M.M. Abdulla Qahhor va Jek London hikoyalarida obraz yaratish mahorati	19
Bakturdiyeva N.B. O'tkir Hoshimov badiiy publitsistikasida ijtimoiy muammolar talqini	22
Baxtiyorova G. Asqar Mahkam ijodida olam va odamga munosabat	26
Baxtiyorova M.B. Ism qo'yish an'anasining konseptual-kognitiv asoslari	29
Dexqonova M.I. O'zbek tilidagi kasb-hunar, lavozim-amal konseptlarini voqelantiruvchi leksik birliklarining funksional-semantik va uslubiy tabaqalanishi	32
Djurayev M.K. Mashina tarjimasining qulay va noqulay tomonlari	34
Egamberdiyeva I.A. Oila diskursi gender funktsionalligi tahlilida lingvopoetik yondashuv	37
Egamberdiyev J.J. Turli lug'atlarda sport terminlarining berilishi	41
Egamov S.A. Sport diskursida futbol konseptining lingvomadaniy tahlili: universal va milliy xususiyatlar	44
Eshkobilova O.Kh. So'zning an'anaviy va kognitiv tushunchadagi ma'nosi va uning tuzilishi	46
Ganiyeva D.S. O'zbek tilida unli va undosh harf va tovushlarning o'rganilishi: tadqiqiy, tahliliy taraqqiyoti	49
Hasanov H.K. Freym – konseptni hosil qilish usuli sifatida	53
Haydarov A.A., Sattorova Sh. So'z san'atkorlarining grafik vositalardan foydalanish mahorati	56
Hoshimova A.M. Ahmad Tabibiy dostonnavisligida izdoshlik masalasi	59
Ibodullayeva M.H. Ingliz tili tilshunosligida ba'zi diniy leksikalarning tadqiqi	62
Isayeva G.F. O'zbek tilidagi rasmiy matnlar terminologiyasi	65
Ishanjanova M.S. "Boburnoma"ning fransuzcha tarjimalarida etnogidronimlarni berilishi	68
Jumanov B.K. Sobir Sayqaliy lirikasida she'riy san'atlarni qo'llash mahorati	71
Kabulova U.S., Jaloldinov M.S. Struktur-semantik tuzilishning mohiyati	74
Kadirova D.S. Estetik idrok va estetik baholash	77
Kaxarov Q.Sh. O'zbek va nemis nikoh marosimlarining lingvokulturologik tafovutlar tahlili	82
Kaxarov Q.Sh. Etiketing ijtimoiy-psixologik va madaniy asoslari	86
Kayumova Sh.K. Stylistic features of english proverbs with hydronyms	89
Khudoynazarova D.Sh. Exploring gender roles in uzbek and english youth adult literature	92
Kipchakova S.B. Cultural narratives in translation and a comparative literature perspective	94
Kurbanova S.B. Shukrullo dramaturgiyasi	97
Latibjonov A.A. Polikomponentli qo'shma gaplar tarjimasi muammolari	101
Mamadjanova N.M. Film discourse as a linguistic phenomenon	104
Matkarimova G.A. Jahon leksikografiyasida fitonimlarning o'rni va ahamiyati	106
Maxmudov R., Kamiljanova Sh. Turkiy tillarda rang bilan bog'liq nomlarning shakllanishi	110
Mo'ydinova M. Jahon tilshunosligida urf-odatlarini ifodalovchi birliklarning leksik tadqiqi	113
Murtazayeva G.M. O'zlashmalarning qoraqalpoq kompyuter terminologiyasini boyitish usuli sifatida	117
Musaeva O. Bahodir Sobit she'riyatining lingvodidaktik jihatlari	119
Musurmankulova M.N. Rus, o'zbek va ingliz tillarida bino-inshoat va qurilish ishlatmalarining semantik xususiyatlari	122
Najmiddinova M.N. Expression of negative affixes in english and uzbek languages in modern linguistics	125
Narzikulova M.S. Cognitive insights into character emotions in literary works	130
Narzulloyeva D.B. Abdurauf Fitratning adabiy uslubi va badiiy yondashuvi	133
Nazarova A.R. Partav Nodiriy an'anaviy she'rlarida vazn masalasi	136

Nishonov I.A. Tilshunoslikda “gender” tushunchasi va uning nutq xulq-atvorini shakllantirishdagi roli	139
Norbotayeva G.X. Typological features of word formation in english and uzbek languages	142
Otajonova D.B. Ijtimoiy - siyosiy sohalar proyeksiyasida sud lingvistik ekspertizasi	145
Rahmonova M.R. Xizr obrazi bilan bog'liq afsonalar	149
Rahmonova A.R. Maqollar va ularning madaniy-lingvistik o'rni	151
Rasulov Z.I., Shodiyeva D.S. Media diskursining zamonaviy tilshunoslikda o'rganilishi	154
Raximberganova G. O'zbek tilida mubolag'a bobida ta'riflar	157
Raxmatullaeva U.X. Ingliz va o'zbek tillarida sukut va poza muloqotining noverbal tarkibiy qismi, uning milliy namoyon bo'lishining o'ziga xos xususiyatlari	160
Sharipova N.X. Mehmondo'stlikni ifodalovchi paremiyalarning ingliz va o'zbek tilidagi pragmatik xususiyatlarini qiyosiy talqini	162
Shermamatova S.M. Said Asad To'ra yashagan davrda Xorazmdagi madaniy hayot va “Devoni asad” ning o'rganilish zarurati	165
Shodieva G.N., Dusmatov Kh.Kh. Classification of word groups in modern english	167
Sobirova N.A. O'zbek va ingliz tillarida ilova qurilmalar tarjimasi va tarjimadagi muammolar	170
Sotvoldiyev M.A. Sehrli ertaklarning ilmiy o'rganilishidagi umumiy tamoyillar	173
Sultanova D.A. Oshiq Erkin asarlarida badiiy takrorning lingvopoetik tahlili	177
Tillabayeva Z.R. Shevaga xos frazeologizmlarning lug'aviy tarkibi	180
Tojiboyeva N. Ingliz va o'zbek maqollarining lingvokulturologik va semantik xususiyatlariga doir ayrim mulohazalar	186
Tursunov M.M. Mediamatnning mediadiskursdagi funktsional vazifalari	189
Ummatkulova Ch.A. Exploring the impact of podcast technology on the development of communication skills of students in foreign language learning	194
Usmonova M.Q. Ingliz tilida “qiyofa” konseptining maydon nuqtai nazaridan tadqiqi	196
Usmonova M.A. Farg'ona bayozlarining matniy xususiyatlari	199
Valieva N.D. Essential information about ancient russian literature	201
Xaliqulova M.E. Ingliz tilidagi ijtimoiy reklama matnlarining leksik-grammatik xususiyatlari	204
Xandamova F.B. Ingliz va o'zbek tillaridagi diniy turg'un birikmalarning linguamadaniy tahlili	207
Xudoyberdiyeva G.Sh. Bolalar adabiyotining o'ziga xos xususiyatlari va nazariy asoslari	210
Xushmanova Sh.I. Kognitiv tilshunoslik va konseptual tuzilmalar	213
Yandashova D.Sh. Badiiy matnda “yolg'iz ayol” konseptining ifodalanishi	216
Yashnarbekova Sh., Kuldashev A. Scientific theories of english anthroponyms	218
Yuldashev D.T., Ramatova M.G. Shimoliy xorazmdagi ayrim qo'shma tarkibli godonimlar tahlili	222
Zaylobova N.T., Kenjayeva Z.T., Dilbarjonova M.A. Harbiy diskursda ijtimoiy masofa va munosabat	225
Zokirova S.M., Ibroximova X.T. Boshlang'ich sinf darsliklarida berilgan jumboqli matnlarlarning mazmuniy-semantik guruhlanishi	228
Авлакулов А.И., Шодиев Р.С. Концепт памяти в лингвистическом пространстве интернета и виртуального дискурса	231
Алибекова Л.Р. Роль имен прилагательных в формировании медицинской терминологии при описании клинических случаев, объектов, процессов и состояний	234
Арипова З.Дж. Араб грамматикасида масдар: хусусиятлари ва вазифалари	237
Махмудова У.У. Медиаматн таржимасига лингвомаданий жиҳатдан ёндашув	239
Расулова М.М. Функция повтора как нарративного приема в творчестве А.Барикко	242
Рахимов Ж.И. Факторы проникновения интернациональных слов в лексический состав русского и узбекского языков	245
Тригулова Т.А. Медиapolитический дискурс Европейского Союза: функции маркеров согласия и несогласия	248
Файзуллина Н.Д. Компьютерно-игровой сленг подростков	251
Хайдарова Ш.Р. Использование фразеологизмов в медицине	254
Ювашева Ш.М. Репрезентация религиозных воззрений в «Кутадгу билиг»	257

UO'K: 811.512.133'373.2:254.

**QADIMGI TURKIY XALQLARDAGI TURLI NOM TANLASH AN'ANALARIGA KO'RA
QO'YILGAN ANTROPONIMLAR***R.Allaberganova, tayanch doktorant, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva*

Ushbu maqolada qadimgi turkiy xalqlarning tug'ilgan farzandiga ism qo'yishdagi o'ziga xos an'analari, nom qo'yishdagi inson tafakkurining o'рни va ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: antroponim, tarixiy nom, etimologik tahlil, leksika, komponent tahlil.

Аннотация. В данной статье описаны уникальные традиции древнетюркских народов в наречении имени своих детей, роль и значение человеческого мышления при наречении имени.

Ключевые слова: антропоним, историческое название, этимологический анализ, лексика, компонентный анализ.

Abstract. This article describes the unique traditions of the ancient Turkic peoples in naming their children, the role and significance of human thinking when naming a name.

Key words: anthroponym, historical name, etymological analysis, vocabulary, component analysis.

Turkiy xalqlarda shaxsga nom tanlash an'analarga xos ravishda qo'yilgan ismlar turli guruhlarga ajratilishi mumkin. Quyida qadimgi turkiy qavmlardagi shaxs nomlarining nomlash prinsiplari, o'ziga xos motivlar asosida guruhlarini va ularga xos nomlarni tahlilini amalga oshirishga harakat qilamiz.

Ota-onaning orzu-umidlari bilan bog'liq ismlar

1. Turkiy qavmlar qadimdan farzandlarining xushmuomala, go'zal fe'lli, yaxshi xulqli, hurmat-e'tiborli inson bo'lib yetishishlarini orzu qilishgan va shu orzu-umid bilan bog'liq holda o'z chaqaloqlariga nom tanlashgan. Ayni shu o'rinda nomning antropotsentrik xususiyati kelib chiqadi, ya'ni shaxsga nom tanlashda ham inson omili birinchi o'rinda turadi: Az (O'rxun-Enasoy bitiklarida uchrovchi shaxs nomi) – omad, baxt, saodat ma'nosini anglatuvchi turkiy nom; Azjargal ("Mo'g'ullarning sirli tarixi" asarida uchrovchi nom) – baxtli, omadli ma'nosini anglatuvchi antroponim; O'gdulmish ("Qutadg'u bilig" dostonida uchrovchi nom) – aqlga to'lgan ma'nosini anglatuvchi nom; Bayar ("Mo'g'ullarning sirli tarixi" asarida uchrovchi nom) – sevinch, nash'a, bayram ma'nolarini anglatuvchi antroponim.

2. Turkiy qavmlar qadimdan rohat-farog'atda, sog'-omon yashashni orzu qilganlar. Shu sababdan farzandlariga ham mazkur orzu umidlari bilan bog'liq nomlar tanlashgan: Amarjargal ("Mo'g'ullarning sirli tarixi"da uchrovchi nom) – rohat, baxtlilik, Qutlug' (Xitoy manbalarida Kutlug' – Eltarish xoqonning ikkinchi nomi) – qut-barakali, qut, baxt keltiruvchi ma'nosini anglatuvchi antroponim.

3. Turkiy qavmlar qadimdan o'z farzandlari to'kin-sochinlikda, boy-badavlat bo'lib hayot kechirishlarini orzu qilishgan va shu orzu-umidlari bilan bog'liq holda chaqaloqlariga ism tanlashgan: Bayan ("Altan to'pchi" asarida uchrovchi nom) – badavlat, boy ma'nosini anglatuvchi antroponim; Bayanbaatar ("Mo'g'ullarning sirli tarixi"da uchrovchi nom) – badavlat botir, qahramon ma'nosini anglatuvchi antroponim, Arvin (O'rxun-Enasoy bitiklarida uchrovchi nom) – mo'l, ko'p ma'nosini anglatuvchi antroponim; Elbeg (O'rxun-Enasoy bitiklarida uchrovchi nom) – mo'l, ko'p, unumdor, barakali ma'nosini anglatuvchi antroponim.

4. Turkiy qabilalar qadimdan farzandlarini nomusli, nomdor, mard, jasur inson bo'lib yetishishini orzu qilgan holda ham nom tanlashgan: Baatar ("Mo'g'ullarning sirli tarixi" asarida uchrovchi nom, hozirgi shakli Botir) – botir, qahramon, Alp Er To'nga ("Devoni lug'atit turk" asarida uchrovchi nom) yovqur alp, mard bahodir ma'nosini anglatuvchi antroponim, Bagatur (O'rxun-Enasoy bitiklarida uchrovchi nom, hozirgi shakli Bahodir) – qo'rqmas, mard, jasur, qahramon ma'nosini anglatuvchi antroponim.

5. Bolalarning o'z hayoti davomida ishbilarmonlik nuqtayi nazaridan rivojlanishi va hayotda yaxshi yashash sharoitlarini qo'lga kiritishini tilagan holda qo'yilgan ismlar: Mandal – (“Mo'g'ullarning sirli tarixi”da uchrovchi nom) yuksalish ma'nosini anglatuvchi antroponim, O'zg'urmish – (“Qutadg'u bilig” dostonida uchrovchi nom) uyqudan uyg'ungan, ruhan yuksalgan kabi ma'nolarni anglatuvchi antroponim, Undrax – (O'rxun-Enasoy bitiktoshlarida va “Mo'g'ullarning sirli tarixi” asarida uchrovchi nom) yuksalmoq, unmoq ma'nosini anglatuvchi antroponim;

6. Bolalarning uzoq umr ko'rishlari, mustahkam va bardoshli bo'lishlarini tilash bilan bog'liq holda qo'yilgan ismlar: Bat – (O'rxun-Enasoy bitiktoshlari, “Ardana to'pchi” asarida uchrovchi nom) sog'lom, behad kuchli ma'nosini anglatuvchi antroponim; Baatar – (O'rxun-Enasoy bitiktoshlari, “Mo'gullarning sirli tarixi” asarida uchrovchi antroponim) kuchli, qahramon, botir ma'nolarini anglatuvchi antroponim; Batbayar – (O'rxun-Enasoy yodgorliklari, “Mo'g'ullarning sirli tarixi”, “Altan to'pchi” asarlarida uchrovchi nom) kuchli va quvonch ma'nolarini anglatuvchi so'zlarning birikishidan hosil bo'lgan antroponim, Tomor – (O'rxun-Enasoy bitiktoshlari, “Mo'gullarning sirli tarixi” asarida uchrovchi antroponim) temir, mustahkam ma'nolarini anglatuvchi antroponim.

7. Bolalar mehribon bo'lishlari, ezgulikka to'la hayotda pokiza, to'g'ri yo'lda yashashlari orzu-istagi bilan bog'liq holda qo'yilgan nomlar: Ariun – (O'rxun-Enasoy yodgorliklari, “Mo'g'ullarning sirli tarixi”, “Altan to'pchi” asarlarida uchrovchi nom) toza, sof, pok ma'nolarini anglatuvchi antroponim; Ariq – (O'rxun-Enasoy yodgorliklarida uchrovchi nom) toza, pokiza ma'nosini anglatuvchi antroponim;

8. Turkiy qavmlarda ona, ota, aka-uka va millatga foydali inson bo'lish orzusi bilan bog'liq holda qo'yilgan ismlar: Achig – (O'rxun-Enasoy yodgorliklarida uchrovchi nom) xayrli, savobli ma'nosini anglatuvchi antroponim, Ach – (O'rxun-Enasoy yodgorliklarida uchrovchi nom) savob, yaxshi amal ma'nosini anglatuvchi antroponim;

9. Tug'ilgan farzandning hayoti ravon davom etishi va hamma narsa to'liq bo'lishi orzusi bilan bog'liq holda qo'yilgan ismlar: Buren – (“Mo'g'ullarning sirli tarixi” asarida uchrovchi nom) to'liq, mukammal ma'nosini anglatuvchi antroponim; Buten – (“Altan to'pchi” asarida uchrovchi nom) to'liq, butun ma'nosini anglatuvchi antroponim; Duuren – (“Mo'g'ullarning sirli tarixi” asarida uchrovchi nom) to'liq, limmo-lim ma'nosini anglatuvchi antroponim; Tegsh – (O'rxun-Enasoy yodgorliklarida uchrovchi nom) to'g'ri, mukammal ma'nolarini anglatuvchi antroponim "toza";

10. Turkiy qavmlarda milliy tuyg'ularni uyg'otuvchi, davlat va xalqning qadr-qimmatini, vatan muqaddasligini o'zida aks ettiruvchi ismlar ham farzandlarga qo'yilgan: Altantug – (O'rxun-Enasoy yodgorliklarida “Mo'g'ullarning sirli tarixi”, “Altan to'pchi” va ko'pgina boshqa turkiy manbalarda uchrovchi nom) oltin va bayroq so'zlarining birikishidan hosil bo'lgan antroponim; Tugbaatar – (“Mo'g'ullarning sirli tarixi”, “Altan to'pchi” asarlarida uchrovchi nom) bayroq hamda qahramon ma'nosini anglatuvchi so'zlarning birikishidan hosil bo'lgan antroponim.

O'rxun-Enasoy va uyg'ur manbalarini tahlil qilish jarayonida Altun Tamgan Tarqan, Bilga, Anqas, Bumin, Aruq, Istami, Eltarish, Elbilga, Asuy, Kul tegin, Bagatur Chigshi, Bars, Bayar, Berke, Erdene, Chechek, Kuli Chur, Bay Chur, Ko'ngul Sangun kabi o'nlab arxeoantroponimlar uchradiki, bularning nomlash tamoyillari turkiy xalqlarning o'ziga xos ism qo'yish urf-odati mavjudligidan dalolat beradi. Biz qadimgi turkiylarning ism qo'yish urf-odatlari haqida muhim ma'lumotlarni O'rxun-Enasoy va uyg'ur yozuvidagi bitiklar, “Mo'g'ullarning sirli tarixi” asari [7, 7], Marko Polo, Friar Jon de Plano Karpini, Villiam Rubruk, Rashiddin, Juvayniy va Aknerli Grigor [3, 8] kabi sayyoh va tarixchilarning asarlarida uchratishimiz mumkin.

Yuqorida tilda olingan sayohatchilar, olimlar va tijoratchilar asarlarida ko'plab turkiy arxeoantroponimlar haqida alohida to'xtalib o'tilgan bo'lib, ularning qo'yilish sabablari haqida ham e'tiborli ma'lumotlar uchraydi. Chunonchi, Aknerli Grigorning tadqiqotlaridagi *Aq Bug'a*, *Bahatur*, *Chag'atoy*, *Elchi*, *Nekuder*, *Qara Bug'a* kabi ko'pgina turkiy arxeoantroponimlarni F.V.Klivz o'z maqolalari va ilmiy asarlarida tahlil qilib, ularning qo'yilish sabablarini ko'rsatib bergan [3, 225-234].

Qadimgi turkiylarda ism qo'yish tamoyillari haqida muhim tadqiqot olib borgan tadqiqotchilar talaygina bo'lsa-da, ularning ko'pchiligi qiyosiy-tarixiy tilshunoslik metodi asosida tahlil qilinmagan

yoki turkiy xalqlar va ularga yondosh yashagan bir necha xalqlarning madaniyatlari, urf-odatlariga taqqoslangan holda o'rganilmagan. Shunday bo'lsa ham, bu mavzu doirasida Larri Mozes, L.Bese, J.R.Kryuger, J.Vinkovich, Marta as tu Mika-Mislivi va Naran Baras-agur kabi olimlarning zahmatlarini ta'kidlash joizdir.

Bumin – turkiy manbalarda, xususan, “Kultegin” bitiktoshining sharqiy tomoni 2- va “Bilga xoqon” bitiktoshining 3-satrlarida uchraydigan, Ko'kturk xoqonligiga asos solgan shaxs nomi. Ko'kturklar dastavval juan-juan nomli avar qabilasiga tobe bo'lgan hamda Kin-shon tog'ida temirchilik bilan shug'ullanib, o'q-yoy ishlab chiqarishda nom qozonganlar. Avarlar xitoy manbalarida Tiye-le deya tilga olingan turk qavmi istilosiga duchor bo'ladi. Shunda ko'kturklar Tiye-le qavmiga hujum qilib, ularni yengadi. Ayni shu voqeadan so'ng xitoy manbalarida ilk marotaba ko'kturk nomi qo'llangan va uning xoqoni *Tu-men* nomi bilan tilga olingan. Bu voqeadan so'ng *Tu-men* o'zini xo'rlagan juan-juan qabilasi huzuriga qaytib boradi va ularni ham 552-yilda mag'lub qilib, Ko'kturk xoqonligini tashkil qiladi. Bu shaxs ayni biz tahlil qilayotgan “Kultegin” bitiktoshidagi *Bumin* xoqondir.

Istami (Istemi) – turkiy manbalarda, xususan, “Kultegin” bitiktoshining sharqiy tomoni 2- va 3-satrlarida [8, 28] Bumin xoqon bilan birgalikda tilga olingan xoqon nomi. Bumin juan-juan nomli avar qavmlarini yengib, Ko'kturk xoqonligini tuzgach, an'anaga ko'ra mamlakatning g'arbiy qismini boshqarishni ukasi Istami xoqonga topshirgan edi. Istami xoqon O'n o'q qabilalarining (turkiylarning o'n qabilasi), shuningdek, g'arbdagi boshqa turkiy qabilalarining boshqaruvini o'z qo'liga olgan. Bu arxeoantroponim Xitoy manbalarida *She-tiye-mi* tarzida tilga olingan.

Qutlug' – yuqorida ta'kidlanganidek, Eltarish xoqon Xitoy manbalarida Qutlug' deya tilga olingan. Qutlug' aslida turkiy so'z ekanligi ma'lum. Bu arxeoantroponim turkiy tillarda birmuncha mashhur bo'lgan. Qolaversa, har ikki jins vakillariga ism sifatida qo'yilavergan. Xususan, chingiziylardan bo'lgan Boburning onasiga Qutlug'nigor deb nom berilgani tarixiy ma'lumot.

Elbilga xotun – Eltarish xoqonning xotini. Bilga xoqon va Kul teginning onasi. Ushbu arxeoantroponim “Kul tegin” bitiktoshining sharq tarafi 11 satrida, “Bilga xoqon” bitiktoshining sharq tarafi 10 satrida tilga olingan.

Qapag'an – Eltarish xoqonning ukasi, unidan so'ng Ko'kturk xoqonligini boshqargan xoqon. Bu arxeoantroponim “Tunyuquq” bitiktoshining 51, 60, 61-satrlarida; “O'ngin” bitiktoshining 4-satrida tilga olingan. Qapag'an xoqon Xitoyga bir necha marta zafarli yurishlar amalga oshirgan, Xitoyni katta o'lponlar to'lashga majbur qilgan, Hitanlar bilan bir necha marta janglar qilgan, lekin umri so'ngida Xitoy malikalaridan biriga uylanish orzusi bilan harakat qilib, mamlakatni boshqarish ishlarini to'g'ri yuritmagan. Oqibatda hiylakor Xitoy ko'kturklarning o'lkalarini birma-bir bosib ola boshlagan, mamlakat juda zaiflashib, turkiy qabilalar o'zaro urush olib borar va bundan Xitoy unumli foydalanib, ko'kturk yerlarini ishg'ol qilardi. Nihoyat Bayirqu qabilasi bilan jangda Qapag'an xoqon ham qatl qilingan. Xitoy manbalarida u *Me-chuye* tarzida tilga olingan [8, 9].

Bag'a (tarkan, tarxon) – Qapag'an xoqon qizlaridan birini Xitoy imperatori o'g'liga berish niyatida ekanligini bildirish uchun elchi sifatida Xitoyga yuborgan shaxsning ismi. Xitoy imperatori bu elchini (Bag'a tarxon) juda hurmat bilan kutib olgan, hatto unga shaxsiy mehmondor ham yollagan. Qapag'an xoqonning taklifini mamnuniyat bilan qabul qilgan. Shu sababdan imperator o'zgargunicha Ko'kturklar bilan Xitoy imperiyasi o'rtasida do'stlik aloqasi davom etgan. Xitoy manbalarida Bag'a tarxon *Mo-ha-ta-kan* tarzida yodga olingan. Bu arxeoantroponim “O'ngin” bitigining 5 satrida tilga olingan.

Bilga – Eltarish xoqonning katta o'g'li. Qapag'an xoqondan so'ng uning o'g'lini yengib, Sharqiy ko'kturk xoqonligi taxti tepasiga kelgan hamda qaynotasi Tunyuquq maslahatlari bilan mamlakatdagi isyonlarni bostirib, Xitoyga qarshi zafarli janglarni olib borgan. Ikkinchi yirik toshbitik uning qabriga o'rnatilgan. Toshbitiklarda *Turk Bilga xoqon*, *Bilga xoqon* deya “Kultegin” bitiktoshining janub va g'arb tarafi 1-satrlarida, “Bilga xoqon” bitiktoshining bir necha o'rinlarida, qolaversa, “Tunyuquq” bitiktoshining 58, 62-satrlarida, “O'ngin” bitiktoshining 10, 11-satrlarida tilga olingan.

Kul tegin – Eltarish xoqonning kichik o'g'li [19, 50], Bilga xoqonning ukasi, 684-yilda tug'ilgan, To'qiz o'g'uz qabilalariga qarshi so'nggi jangda 731-yilda vafot etgan [8, 13]. Uning

nomiga dastlabki O'rxun xati 732-yilda bitilgan. "Kul tegin" bitiktoshining bir qancha o'rinlarida tilga olingan arxeoatrononim "Bilga xoqon" bitiktoshining faqat birgina o'rnida, ya'ni sharq tarafidan 21-satridagina uchraydi. Kul bitiktoshlardagi bir necha arxeoatrononimlarda uchraydi. Xususan, *Kul Bilga* (685-712-yillar oralig'ida hukmronlik qilgan uyg'ur xoni [13, 10-63]. Bu arxeoatrononim "Shine-usu" toshbitigida tilga olingan [17, 153-164]), *Kul Chur* (*Kuli chur* shaklida ham uchraydigan bu arxeoatrononim "Kul tegin" bitiktoshining 70 satrida va "Bilga xoqon" bitiktoshining janub tarafi 13 satrida tilga olingan. Bu shaxs Tardush qabilasining begi bo'lib, VIII asrning birinchi yarmida yashagan. Uning qabri "Ihe-hushotu" bitigi tiklangan. Ushbu bitiktoshda tahlil qilanyotgan arxeoatrononim bir qancha o'rinlarda tilga olingan), *Kul tudun* (bu arxeoatrononim "Ihe-Ashete" bitigida tilga olingan), *Kul sangun* kabi bir necha arxeoatrononimlar shular jumlasidandin. Chamasi, *Kul* arxeoatrononimi Ko'kturk xoqonligi davrida turkiylar orasida juda mashhur ismlardan birisi bo'lgan.

Xulosa qilib aytganda, bizgacha yetib kelgan O'rxun-Enasoy yozuv yodgorliklarida nafaqat turkiy harbiy yurishlar tarixi, yoki dastlabki turkiy yozuv manbasi, balki turkiy tarixiyatrononimlarning ham qadimgi namunalari ayni shu yozma manba orqali yetib kelgan. Albatta, ushbu manba yaratilgan davrdan oldin ham turkiy xalqlar bo'lgan va so'zsiz ularda ham o'ziga xos nomlanish tamoyillari, nomlashning o'ziga xosliklari mavjud bo'lgan. Bu haqida keyingi tadqiqotlarimizda to'xtalamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Benzing J. Einführung in das Stadium der altaischen Philologie und Turkologie. Wiesbaden. 1953
2. Caferoğlu A. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. Istanbul, 1968. (Türk Dil Kurumu Yayinlari, 260).
3. Cleaves, F.W., trans. The Secret History of the Mongols. — Cambridge and London: Published for the Harvard-Yenching Institute by Harvard University Press, 1982.
4. D'Herbelot. Bibliothegue orientale. T. 6. —P. 150. De Guignes, T. II. —P. 413., H.N.Orkun. Eski türk yazıtlari, II. Ankara, 1994. —B. 14.
5. Doerfer G. Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen unter besonderer Berücksichtigung älterer Neupersischer geschichtsquellen, vor allem Mongolen und Timuridenzeit. Bd. I, II, III, IV: Mongolische elemente im Neupersischen Wiesdaben, 1963-1975.
6. Kotwicz W. Samoïlovitch A. Le monument turc d'Ikhe-khuchotu en Mongolie Centrale. Rocznik Orientalistyczny, T. 04, (1926), wyd. 1928 [13]
7. Moğolların Gizli Tarihi. 1240. Prof. Dr. Ahmet Temir tercümesi. A. 1995. —S. 7.
8. Orkun H.N. Eski türk yazıtlari, I-IV. Ankara, 1994.
9. Radloff W. Proben d. Volksliteratur d. nördl. Türkstamme, III, 400, Türkçe metin, s. 330.
10. Radloff W.W. Die Alttürkische Inschriften der Mongolei. Neue Folge, SPb., 1897.
11. Radloff W.W. Ethnographische Übersicht der Türkstämme Sibiriens und der Mongolei. L. 1884. —P. 40.
12. Ramstedt G.J. Einführung in die altaische Sprachwissenschaft, I. Formenlehre. Helsinki, 1952.
13. Ramstedt G.J. Zwei uigurische Runenschriften in der Nord-Mongolei. — JSFOu, 1913, t. XXX, fasc. 3, p. 10-63;
14. Tomsen V. Steins Manuscripts in Turkish "Runic" Script from Miran and Tun-huang. London, 1912.
15. Tomsen V. Turcica. Études concernant l'interpretation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie. Helsingfors. 1916. —P. 38-39.
16. Vinkovics J. Altaic Religious Beliefs and Practices. Magyar Tudományos Akadémia. 1990. —P. 26.
17. Кипчаки в рунических памятниках // Türccologica, 1986. К восьмидесятилетию академика А.Н. Кононова. Л.: 1986. С. 153-164.
18. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. М. —Л., 1951.
19. Мелиоранский П.М. Заимствованные восточные слова в русской письменности домоногольского периода. «Извю ОРЯС», том X. 4. СПб., 1905.
20. П.М.Мелиоранский. Памятник в честь Кюль-Тегина. ЗЕО, т. XII, СПб., 1899, стр. 50.
21. Потанин Г. Н. Очерки северо-западной Монголии. В четырёх томах. —СПб., 1881-1883. —С. 36.

UO'K 808.3

QO'SHMA SO'ZLARNING TASNIFI

N.Amirqulova, katta o'qituvchi, Iqtisodiyot va Pedagogika universteti, Qarshi

Annotatsiya. *Ingliz tilida qo'shma so'zlar (compound words) — ikki yoki undan ortiq mustaqil so'zning birikmasi bo'lib, ular birgalikda yangi, odatda aniq bir ma'no hosil qiladi. Ular tilning boyituvchi va ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Qo'shma so'zlar o'zgaruvchan va xilma-xil, shuning uchun ular ingliz tilida tushunish va to'g'ri qo'llanilishida muhim ahamiyatga ega. Bu*

maqolada qo'shma so'zlar mohiyati, ularning tasnifi, grammatik turlari, va qo'llanishi haqida kengroq ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: qo'shma so'zlar, ingliz tili, yopiq qo'shma so'zlar, ochiq qo'shma so'zlar, chiziqcha bilan bog'langan qo'shma so'zlar

Аннотация. Сложные слова в английском языке — это сочетания двух или более самостоятельных слов, которые вместе образуют новое, часто конкретное значение. Они обогащают язык и расширяют его выразительные возможности. Сложные слова разнообразны и изменчивы, что делает их важными для понимания и правильного использования в английском языке. В этой статье представлено более подробное объяснение сущности сложных слов, их классификации, грамматических типов и использования.

Ключевые слова: сложные слова, английский язык, слитные сложные слова, раздельные сложные слова, сложные слова с дефисом.

Abstract. Compound words in English are combinations of two or more independent words that together create a new, often specific meaning. They enrich the language and expand its expressive capabilities. Compound words are diverse and variable, making them important for understanding and proper usage in English. This article provides a broader explanation of the essence of compound words, their classification, grammatical types, and usage.

Keywords: compound words, English language, closed compound words, open compound words, hyphenated compound words.

Ingliz tilida qo'shma so'zlar umumiy qoidalariga qarab, turli shakllarda uchraydi va ularning o'rganilishi til o'rganish jarayonini soddalashtiradi hamda nutqni yanada tabiiy va aniq qilishga yordam beradi. Qo'shma so'zlar tilni to'liq tushunishda va samarali ifodalashda muhim rol o'ynaydi, chunki ular qisqa va oson ifodalashga imkon beradi [1].

Ingliz tilidagi qo'shma so'zlar nafaqat kundalik nutqda, balki ilmiy, professional va rasmiy muloqotda ham keng qo'llaniladi. Ular o'zining oddiylik va samaradorligi bilan ingliz tilining kommunikativ imkoniyatlarini kengaytiradi. Misol uchun, "toothbrush" (tish cho'tka), "football" (futbol), "sunflower" (kungaboqar) kabi qo'shma so'zlar, ikki mustaqil so'zni birlashtirib, yagona tushuncha yaratadi [2]. Ingliz tilida qo'shma so'zlarning samarali ishlatilishi o'z ifodalarini yanada aniq va qisqa qilishni ta'minlaydi, bu esa tilni yanada boyitadi.

Qo'shma so'zlar ingliz tilida grammatika va ma'no jihatdan juda xilma-xil bo'lib, ular turli usullar bilan tashkil topadi. Yopiq qo'shma so'zlar, ochiq qo'shma so'zlar, va chiziqcha bilan bog'langan qo'shma so'zlar kabi turli turlar mavjud. Har bir qo'shma so'z turi o'ziga xos grammatikaning va ma'no nuqtai nazaridan muhimdir, shuning uchun bu so'zlarni o'rganish ingliz tilining to'g'ri va samarali ishlatilishini ta'minlaydi. Qo'shma so'zlarning ma'nosi va tuzilishini bilish ingliz tilida yanada rivojlangan muloqot ko'nikmalarini hosil qiladi.

Qo'shma so'zlar — ikki yoki undan ortiq alohida so'zlar (ot, fe'l, sifat, predlog va boshqalar) birlashib, bitta yangi so'z shaklini hosil qiladi. Bu so'zlarning har biri o'zining alohida ma'nosini saqlab qolishi mumkin, lekin ularning kombinatsiyasi yangi, ko'pincha murakkab ma'no yaratadi [3]. Qo'shma so'zlar ingliz tilining asosiy tuzilmalari bo'lib, ular yangi tushunchalarni qisqa va oson ifodalashga yordam beradi. Masalan:

- **Playground** (o'yin maydoni) — bu so'zda "play" (o'ynash) va "ground" (maydon) so'zlari birlashib, o'yin o'ynash uchun mo'ljallangan joyni bildiradi.

- **Toothbrush** (tish cho'tka) — "tooth" (tish) va "brush" (cho'tka) so'zlarining birikmasi tishlarni tozalash uchun mo'ljallangan asbobni bildiradi.

Ingliz tilida qo'shma so'zlar turli xildagi va tuzilmadagi birikmalarni o'z ichiga oladi. Ularni asosan uchta asosiy turga bo'lish mumkin: yopiq, ochiq va chiziqcha bilan bog'langan qo'shma so'zlar.

Yopiq qo'shma so'zlar (**Closed Compounds** — bu ikki yoki undan ortiq so'zning birlashib, bitta so'z shaklida yozilishi. Bunday qo'shma so'zlar asosan biror bir jamlanma ma'noni ifodalaydi. Masalan:

- **Classroom** (darsxon) — "class" (dars) va "room" (xona).

- **Sunflower** (kungaboqar) — "sun" (quyosh) va "flower" (gul).
- **Raincoat** (yomg'ir paltosi) — "rain" (yomg'ir) va "coat" (palto).

Yopiq qo'shma so'zlar ko'pincha jamlangan tushunchalarni qisqa va oddiy ifodalaydi. Ular yozish jarayonida oraliq bo'lmaydi, faqat bitta so'z sifatida tushuniladi.

Ochiq qo'shma so'zlar (**Open Compounds**) — ikki yoki undan ortiq so'zlar alohida yoziladi, lekin birgalikda bir ma'no hosil qiladi. Bu turdagi qo'shma so'zlar ko'pincha ikki alohida tushunchani birlashtiradi, va ular orasida bo'shliq bo'ladi.

- **Ice cream** (muzqaymoq) — "ice" (muz) va "cream" (qaymoq).
- **Post office** (pochta bo'limi) — "post" (pochta) va "office" (ofis).
- **Living room** (yashash xonasi) — "living" (yashash) va "room" (xona).

Ochiq qo'shma so'zlar ko'pincha kundalik muloqotda ishlatiladi va ularning ma'nosi har bir so'zni alohida tushungan holda anglash mumkin.

Chiziqcha bilan bog'langan qo'shma so'zlar (**Hyphenated Compounds**) — ikki yoki undan ortiq so'z o'rtasida chiziqcha (-) ishlatiladi. Bu qo'shma so'zlar ko'pincha sifatli so'zlar, muddatlarni, yoki boshqa grammatik o'zgarishlarni ifodalashda ishlatiladi. Chiziqcha ba'zan so'zlarni birlashtirishni va ularning o'ziga xos ma'nosini saqlashni ta'minlaydi. Misollar:

• **Mother-in-law** (qaynon) — "mother" (ona) + "in" (ichida) + "law" (qonun) — bu tasniflanmagan holatga kiradi va ma'no "qaynon" bo'lib chiqadi.

- **Well-known** (mashhur) — "well" (yaxshi) va "known" (bilinadigan).
- **Check-in** (ro'yxatdan o'tish) — "check" (tekshirish) va "in" (ichida).

Chiziqcha bilan bog'langan qo'shma so'zlar ko'pincha uzun va murakkab ifodalarni qisqartirishda ishlatiladi. Bu turdagi so'zlar odatda grammatik kontekstga qarab o'zgaradi. Qo'shma so'zlar grammatik jihatdan turli toifalarga bo'linadi. Ularning har biri o'zining alohida grammatik vazifasini bajaradi.

1. Ot qo'shma so'zlar (Noun Compounds)

Ot qo'shma so'zlar ikki yoki undan ortiq so'zning birikmasi bo'lib, yangi tushunchani (odatda ob'ekt yoki joy) bildiradi.

- **Fireplace** (kamindan) — "fire" (olov) + "place" (joy).
- **Bookshelf** (kitob javoni) — "book" (kitob) + "shelf" (javo).
- **Snowman** (qaravul odam) — "snow" (qar) + "man" (odam).

Bu turdagi qo'shma so'zlar ko'pincha o'zgarimas va alohida izohlashni talab qiladigan narsalarni bildiradi.

2. Sifat qo'shma so'zlar (Adjective Compounds)

Sifat qo'shma so'zlar birikmasi ikki so'zni o'zlashtirgan holda yangi sifat yaratadi. Sifat qo'shma so'zlar biror narsaning yoki shaxsning o'ziga xos xususiyatlarini bildiradi.

- **Blue-eyed** (ko'k ko'zli) — "blue" (ko'k) + "eyed" (ko'zli).
- **Old-fashioned** (eskicha) — "old" (eski) + "fashioned" (modaga mos kelmaydigan).
- **Well-behaved** (tarbiya topgan) — "well" (yaxshi) + "behaved" (tarbiyalangan).

3. Fe'l qo'shma so'zlar (Verb Compounds)

Fe'l qo'shma so'zlar ikki yoki undan ortiq so'z birikmasidan tashkil topib, yangi fe'l hosil qiladi. Bu so'zlar odatda harakatni yoki amaliyotlarni ifodalaydi.

- **To babysit** (bolaga qarash) — "baby" (bola) + "sit" (o'tirish).
- **To skateboard** (skeytboard minish) — "skate" (skeyt) + "board" (taxta).
- **To overeat** (ortiqcha ovqatlanish) — "over" (ortiqcha) + "eat" (yemek).

Fe'l qo'shma so'zlar odatda harakat yoki holatni ko'rsatadi, va ular ko'plab amallarni ifodalashda qo'llaniladi.

4. Predlog qo'shma so'zlar (Prepositional Compounds)

Bu turdagi qo'shma so'zlar predloglar va boshqa so'zlarning birlashmasidan iborat bo'ladi.

- **Out of** (tashqarida) — "out" (tashqarida) + "of" (dan).
- **In front of** (oldinda) — "in" (ichida) + "front" (old) + "of" (dan).
- **At first** (avval) — "at" (da) + "first" (birinchi).

Predlog qo'shma so'zlar odatda joylashuvni, holatni yoki harakatni tasvirlaydi. Ingliz tilida qo'shma so'zlarni to'g'ri o'rganish va ishlatish juda muhim. Bu tilni o'rganishda ko'plab qo'shma so'zlarning ma'nosi va tuzilishini tushunish, nutqni yanada tabiiy va samarali qilishga yordam beradi. Shuningdek, qo'shma so'zlar ingliz tilida kommunikatsiyani qisqartirish va ma'nolarni aniqlik bilan ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Qo'shma so'zlar tilni yanada boyitadi, ularni tushunish va ishlatish tildagi nozikliklarni anglashga yordam beradi. Yangi so'zlarni yaratish va ularning ma'nolarini o'rganish orqali o'quvchi ingliz tilidagi boy va rang-barang lug'atni o'zlashtiradi.

Qo'shma so'zlarning o'rganilishi nafaqat tilni rivojlantirishga yordam beradi, balki ingliz tilini o'rganayotgan shaxsning kommunikatsiya ko'nikmalarini mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Ular o'rganuvchining lug'at boyligini kengaytirishga, yangi so'zlarni o'zlashtirishga va tilni yanada ravon va aniq ishlatishga imkon beradi. Shunday qilib, ingliz tilida qo'shma so'zlarni o'rganish va to'g'ri qo'llash, so'z boyligini kengaytirish, grammatikaning nozikliklarini tushunish va kommunikatsiya samaradorligini oshirish uchun zarurdir. Qo'shma so'zlar tilshunoslikda va til o'rganishda muhim vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Arnold I.V. *Hozirgi zamon ingliz tilining leksikologiyasi*. — Moskva: Oliy maktab, 1986.
2. Galperin I.R. *Ingliz tilining uslubiyati*. — Moskva: Oliy maktab, 1977.
3. Kunin A.I. *Ingliz tilining frazeologiyasi*. — Moskva: Oliy maktab, 1996.
4. Marchand H. *Hozirgi zamon ingliz tilida so'z yasashi toifalari va turlari*. — Myunxen, 1969.
5. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. *Ingliz tilining to'liq grammatikasi*. — London: Longman, 1985.
6. Yuldashev, A. *Ingliz tilining grammatik tuzilishi*. — Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2005.
7. Karimov, S. *Ingliz tilida qo'shma so'zlar va ularning turlari*. — Toshkent: Fan, 2010.
8. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

UO'K 82.1/.9(075.8)

XX ASR INGLIZ ADABIYOTIDA EPIK TURKUM JANRI TIPOLOGIYASI

F.T. Atamurodova, dots., Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM, Qarshi

Annotatsiya. *Ushbu maqola XX asr ingliz epik roman janrining tipologiyasi va o'ziga xos xususiyatlarini yoritadi. Unda mazkur janrning asosiy tamoyillari va kompozitsion tuzilishi tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *epik turkum, roman, tipologiya, janr, tamoyil, syujet, hikoya.*

Аннотация. *Данная статья освещает типологию и характерные особенности жанра эпического романа английской литературы XX века. В ней анализируются основные принципы и композиционная структура этого жанра.*

Ключевые слова: *эпический цикл, роман, типология, жанр, принцип, сюжет, повествование.*

Abstract. *This article highlights the typology and specific features of the epic novel genre in 20th-century English literature. It analyzes the main principles and compositional structure of this genre.*

Key words: *epic series, novel, typology, genre, principle, plot, narration.*

Kirish. XX asr ingliz romani tipologiyasida janr xilma-xilligi epik turkumning o'ziga xos mavqei bilan belgilandi. "Panoramali" yoki "markazdan qochuvchi" romanlar bu shaklga intilib, epik muqaddimaning poetik jihatlarini o'zida aks ettirdi. Bu jihatlar, epik turkum ichidagi lirik va dramatik elementlarni o'ziga bo'ysundirib, yetakchi o'rin egallaydi.

Adabiyotlar tahlili. Virjiniya Vulfning "Zamonaviy badiiy nasr" essesi XX asr adabiyotida yangi roman tamoyillarini belgilab berdi. U ingliz realizm an'anasiga nisbatan yangilik olib kirgan Jeyms Joys kabi yozuvchilarning ijodini baholadi. Vulf o'z zamonasidagi yozuvchilarni "materialistlar" deb atagan, ularning e'tibori qalbdan ko'ra moddiy shaklga qaratilganini ta'kidlagan.

Pol Uest esa o'zining "Zamonaviy roman" kitobida roman turkumini tanqid qilib, uning batafsilligini katalog bilan qiyoslagan va mazkur janrdagi qahramonlarning sun'iylikini ta'kidlagan. Shuningdek, u modernizm estetikasini himoya qilib, realizm oqimiga qarshi chiqadi. Pol Uest

zamonaviy adabiyotidagi e'tiborga molik oqim — realistik an'analarga tayangan epik turkum rivojini yomonga chiqarishga urinadi va G'arb mamlakatlaridagi hozirgi jarayon bilan bog'liq asosiy yo'nalish — realizm yo'nalishida ijod qilayotgan yozuvchilar tomonidan rad etilgan modernizm estetikasini himoyasiga olishga harakat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi Epik turkum janri davriylik, ko'p qatlamlilik va hujjatlilik tamoyillari bilan ajralib turadi. Bu janr o'zining asosiy qoidalari va kompozitsion xususiyatlariga tayangan holda adabiyotda alohida o'rin egallaydi. Epik turkum, odatda, ichki va tashqi bog'lanishlarga asoslangan bo'lib, roman-epopeyadan farq qiladi.

Epik turkum janri ijtimoiy hodisalarni keng qamrovda tasvirlaydi. U roman-epopeya singari bir butun yaxlitlikka intilmaydi, aksincha, yangi qism va hikoyalar bilan to'ldirilishi mumkin. Epik turkumga turkumga kiruvchi romanlar, shuningdek, ularning mavzulari asosida yaratilgan hikoyalar ham kiritiladi. Bunday hikoyalarda asosiy yoki ikkinchi darajali personajlarning hayoti haqida qo'shimcha ma'lumotlar beriladi. Epik turkum janri turkumga mansub bo'lgan alohida kitoblarning muhim tashqi va ichki bog'lanishiga asoslangan. Adabiyotshunoslikda turkum romanlar — bu amalga oshmagan, muvaffaqiyatsiz chiqqan epopeya, degan fikrlar aytilgan va ularga ikkinchi darajali voqea sifatida qaralgan. Epik turkumni roman-epopeyadan farqlantirilgan jihatlari yomon deb baholandi, roman-epopeya esa badiiylikning namunasi, deya e'lon qilindi. To'g'ri, roman-epopeya — realistik san'atning yuksak yutug'i, biroq hayotni epik tamoyilda tasvirlash “unvon va darajalar jadvali”ni tan olmaydi, epik asarda yirik narsalar ham, mayda narsalar ham estetik planda bir xil, teng ravishda tasvirlanadi. Epik tamoyil janrlar tengligini tavsiya qiladi, garchi bu tenglikda dunyoning poetik, qahramonona holati qayta yaratilgan janrga e'tibor qaratilsa-da. Epik turkumni roman-epopeya mezonlari nuqtai nazaridan emas, balki uning o'zining badiiy qonun-qoidalaridan kelib chiqib tadqiq etish lozim. Turli janrlar hayotning turli sohalariga “xizmat qiladi”, shuningdek, janrlar muayyan ijtimoiy zaminda yuzaga keladi, dunyoning muayyan holatini aks ettiradi. Epik turkumda ko'proq dunyoning oddiy, shavqsiz holati qayta yaratiladi, garchi muayyan darajada qahramonlikni ham aks ettirsa-da.

Epik turkumda hikoya qilishning panoramli tamoyili syujetning yoyiqligida namoyon bo'ladi. Roman turkumi — bu ko'lamli tarzda yoyilib-kengayib boradigan keng ko'lamli tasvir bo'lib, o'z ichiga tez o'rin almashadigan epizodlar to'plamini, ko'plab faktlar sharhini, voqealarni, odamlarni, son-sanoqsiz syujet chiziqlarining chatishib, qo'shilib ketishini, dunyoning umumiy manzarasini yaratadigan keng miqyosni qamrab oladi. Bunday ko'pqatlamli, ko'ptarkibli asarni chet ellik tanqidchilar “roman-oqim”, “roman-qurama”, deb ataydi. Bunday asarda hayotning turli manzaralari, jamiyatning turli qatlamlari sharhlanadi. Ko'pqatlamli hikoya tarzi o'zida mavzular va motivlar polifoniyasini, tavsiflarning ko'pohangligini jamlaydi. Panoramli tamoyil ulkan konni taqazo qiladi, xronikal tamoyil — katta muvaqqat davrlarni taqazo qiladi.

Xronikal tamoyil tarixiy taraqqiyot va shaxs taqdiri birligiga rioya qilishdan tarkib topadi. Yagona murakkab syujet rivoji jarayonida tarixiy syujet va shaxs syujetining bir-biriga kirishishi, singishi amalga oshadi. Haqiqiy badiiy xronikal hikoya qilishning kaleydoskopcha olachalpoq rang-baranglikka, yuzaki suhbatga, faktlarni shunchaki qayd etishga, lahzalik fotografik suratga, misol uchun, memuar adabiyotga hech qanday aloqasi yo'q. Solnomaning hujjatliliigi va tarixiy aniq-tiniqligi dunyoviy aloqalar turli xilligining umumiy g'oyasiga bo'ysunadi. Epik turkumda hikoya tarzi oilaviy solnomaning an'anaviy doirasidan tashqariga chiqadi va badiiy gavalantirilgan tarixiy voqealar solnomasini o'ziga qamrab oladi. Albatta, solnomalar turlicha bo'ladi, u tarixiy voqealarning sir tutilgan zaminini tashkil etishi mumkin, zero, ular haqda juda kam eslanadi, ular haqda faqat taxmin qilish mumkin, biroq ba'zan xronikalik aniq qayd etilgan sana, tarixiy faktlar va shaxslar haqidagi eslatmalar ko'rinishida birinchi planga chiqadi. Xronikal hikoya qilishda ko'lamdorlik umumlashtirilgan fikr, mazmun tashiydigan lo'nda juz'iy chizgilar favqulodda san'atkorona diqqat-e'tiborni talab etadi.

Tahlil va natijalar. Epik turkumning kompozitsion tuzilishi dialektik xarakterga ega bo'lib, uning har bir elementi yaxlitlikka hissa qo'shadi. Epik turkumning xronikal hikoya qilish usuli tarixiy voqealar va shaxsiy taqdirlarni birlashtiradi. Bunday hikoya qilishda voqealar va faktlar yirik umumiy g'oyaga bo'ysunadi.

Epik turkum zamonaviy badiiy adabiyotda dramatik va lirik elementlar bilan boyitiladi. Mazkur asarlarda insonning dunyoqarashi, jamiyat bilan aloqasi va insoniyat taqdiriga javobgarligi markaziy o'rin egallaydi. Epik turkumning kompozitsion tuzilishi dialektikasi shundan iboratki, uning har bir nisbatan mustaqil elementlari ayni paytda butunlikning qismi hisoblanadi. Alohida mustaqil epizodlar rang-barang rishtalar vositasida yaxlit manzaraga bog'lanadi. Epik turkumda yaxlitlik, dramatik romandagidan ko'ra, yanada kamroq yopiq (bekitilgan) bo'ladi. Epik turkumni, roman-epopeyadan farqli tarzda, yangi qo'shimchalar bilan, unga qo'shilgan yangi romanlar bilan to'ldirish mumkin. Roman-epopeya barcha nisbatan mustaqil alohida boblari va qismlari borligiga qaramay o'z strukturasi yaxlitligiga intiladi. Epik turkum ko'pqismli butunlik sifatida nafaqat romanlarni, shuningdek, romanlar mavzulari bo'yicha yaratilgan, turkumga kiradigan hikoyalarni ham qo'shib olishi mumkin; ushbu "yo'ldoshlar"-hikoyalarda romanlarga kirmay qolgan bosh va ikkinchi darajali personajlar hayotidan ayrim lavhalar haqida hikoya qilinadi.

Epik turkum yozuvchining roman-epopeya yaratishga qodir emasligi natijasi sifatida yuzaga kelishi ham mumkin, biroq ko'p hollarda epik turkum mustaqil va o'ziga xos janr sifatida yaratilgan. Har bir xilma-xilligida o'zining vazifasi va imkoniyatlari bor. Epik turkum roman-epopeyadan jamiyat manzaralari yaxlitligini ko'rsatishda, ijtimoiy-falsafiy kontseptsianing teranligida, janr xususiyatlari birikuvi mezonida ortda qoladi, biroq unda bir qator ustun jihatlar bor, ya'ni u ko'lamdor, murakkab tus olgan sivilizatsiyaning jamiki turli-tuman voqeliklarini qamrab olishi va jamiyat hayotining o'n yilliklari solnomasini yoritishi, dunyoning turli mamlakatlarida ro'y berayotgan voqea-hodisalarni aks ettirishi mumkin. Epik turkum bilan roman-epopeya o'rtasida turli farqli jihatlar bo'lishiga qaramay, o'tib bo'lmaydigan to'siq yo'q. Epopeyaga xos xususiyatlar epik turkumda ko'rinishi mumkin.

XIX asrda va XX asrga kelib ham ko'plab Yozuvchilar ijodida epik turkumdagi asarlar doirasida roman-epopeyalar turkumidagi asarlar yaratilgan. Buyuk frantsuz yozuvchisi romantizm janri ijodkori, V.Gyugoning 1834 yilda yozgan mashhur asari "Xo'rlanganlar", L.Tolstoyning "Urush va tinchlik", Stiven King "Qora minora", kabi romanlari ham ushbu turkumda yozilgan.

Zamonaviy epik hikoya qilish tarzida dramatik va lirik muqaddima ahamiyati kuchaymoqda. Bunda, shubhasiz, xalq ommasi harakatiga tayangan, faol tarixiy kuch sifatidagi shaxsning kuchayib borayotgan roli, XX yuzyillik odamining dunyoda o'z o'rnini anglagani, o'zining jamiyat va xalq bilan aloqasini, o'zining insoniyat taqdiriga javobgarligini tushunib yetgani hal qiluvchi omil bo'ldi.

XX asr realistik adabiyotida dramatik shaklda emas, balki epik san'at shakllaridagi epik fojeaviylik sifatidagi badiiy hodisalar rivojlanib bordi. Epik-ko'lamli asarlarda, albatta, fojeali mavzular va kolliziyalar paydo bo'la boshladi. Hozirgi zamon adabiy jarayonida eposning lirikalashuvi tendentsiyasi kuchli. Epik hikoya qilish zamiriga lirikaga xos bo'lgan ichki sub'ektiv harakatlar kirib bordi. Muallifning samimiyligi, dilkashligi hikoya qilishning ob'ektiga aylandi. Lirik kayfiyat barcha epik asarlar zamiriga singib ketdi. Epik predmetlik olamni sub'ektiv qabul qilish, idroklash bilan bog'landi.

XX asr adabiyotida badiiy vaqtning ta'sirchan, yorqin ifodali imkoniyatlarini anglash ehtiyoji favqulotda ortadi. Bu davr adabiyotida epik hikoya qilish tarzi "psixologik" vaqtning tarixiy vaqt bilan muvofiqlashgan va o'zaro singishgan shakllarining rang-barangligi bilan farqlanadi: jumladan, o'tmishga murojaat usuli, vaqt surati, shamoyillarining o'rin almashishi, vaqtning falsafiy leytmotivga aylanishi, vaqtni "psixologiyalashtirish"ning turli usullari, harakatlar sinxronizmi va diaxronizmi, makon-zamon munosabatlari, o'zaro bog'lanishining harakatchanligi. Badiiy vaqtning ta'sirchan, yorqin ifodalash imkoniyatlarini faol qo'llash XX asr adabiyotida epik hikoya qilish strukturalari yangilanishiga yordam beradi.

Xulosa. XX asr ingliz adabiyotida epik janrning asosiy tamoyillari qisman saqlanib qolgan. Zamonaviy adabiyotda epik dramatism, epik fojeaviylik va epik xronika kabi shakllar rivojlandi. Realistik adabiyotda vaqt va sabab-oqibat aloqalari mustahkam tahlil qilinadi, modernistik oqimda esa bu tamoyillar "vayron" qilinib, epik strukturani o'zgartiradi. Xulosa qilib aytganda o'tgan asr ingliz prozasida epik turning asosiy tamoyillari, garchi epik asos turlarning o'zaro ta'siri jarayonida o'zgargan bo'lsa-da, qisman saqlanib kelingan. Zamonaviy adabiyotda, ayniqsa, epik dramatism, epik fojeaviylik, dramatiklashtirilgan epos, lirik epos, epik hujjatlilik, epik xronika kabi epik shakllar

takomillashib, rivojlanib borgan. Realistik adabiyotda badiiy vaqt talqini bo'yicha qo'llangan ijodiy tajribalarda sabab-vaqt aloqalarining mustaxkam asosiga tayaniladi; modernistik adabiyotda esa, tajriba vaqtini "vayron" qilishga, buning oqibatida vaqt va makondagi voqea-hodisalar harakatini tavsiflaydigan epik strukturani barbod qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vulf V. Sovremennaya literatura // Pisateli Anglii o literature. M., 1981.
2. West Paul. The Modern Novel. L., 1963.
3. Dneprov V.D. Cherty romana XX veka. M.; L., 1965.
4. Priestley J. B. Man and Time. L., 1964.
5. Atamurodova F.T. XX asr ingliz romanida janr muammosi. Ilm sarchashmalari, Urganch davlat universitetining ilmiy-metodologik jurnali. UrDU.3/8.2020/8. 90-94

UO'K: 81.1751

TURLI TIZIMLI TILLARDA "ONA" LEKSEMASINING VOQELANISHI

X.N.Azamjonova, erkin tadqiqotchi, Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqola turli tizimli tillarda "ona" leksemasiga doir turlicha qarashlarga bag'ishlanadi. Shuningdek, unda o'zbek tilidagi "ona" leksemasining semantik belgilari lingvomadaniy nuqtai nazardan talqin etiladi va bevosita oila, farzand tushunchalari orqali verballashuvi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: kognitiv tilshunoslik, konsept, tushuncha, leksema, ibora, muomala, muloqot, madaniyat.

Аннотация. Данная статья посвящена различным взглядам на лексему "мать" в разносистемных языках. Также в ней с лингвокультурологической точки зрения интерпретируются семантические признаки лексики "мать" в узбекском языке и анализируется ее вербализация непосредственно через понятия семьи и ребенка.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, понятие, лексема, фразеологизм, обращение, коммуникация, культура.

Abstract. This article is dedicated to various perspectives on the lexeme "mother" in different system of languages. It also interprets the semantic features of the lexeme "mother" in the Uzbek language from a linguocultural point of view and analyzes its verbalization through the concepts of family and child.

Keywords: cognitive linguistics, concept, notion, lexeme, phrase, communication, interaction, culture.

Kognitiv lingvistikaning tayanch tushunchasi konsept hisoblanadi. Tushuncha va konsept masalasi bahslidir. Ko'p o'rinlarda ular bir xil kategoriya sifatida qo'llanishi kuzatilmoqda. Kuzatishlarimiz esa konsept kategoriyasi tushunchaga nisbatan kengroq doirani qamrab olishini ko'rsatmoqda. Tushuncha-predmet va hodisalar to'g'risidagi umumiy va xususiy belgilarini aks ettiradigan fikr, deb qaralsa, konsept – nafaqat mavhumiy bo'lgan, balki aniq-assosiativ va emosional-baholovchi belgilarni qamrab olgan g'oya sanaladi [4].

"Tushunchalar so'zlar orqali ifodalanadi. Shuning uchun so'z ifodalovchi va ifodalanmish birligidan tashkil topgan belgi sanaladi va bu belgining ifodalanmish tomoni tushuncha yoki konsept sanaladi. So'z obyektiv olam uzvlari bilan, ya'ni denotat bilan konsept orqali bog'lanadi" [3].

Til birliklarining umumiy tushunchalarni ifodalashi insonning olam konseptual qiyofasini anglashi, baholashi va rivojlantirishiga yordam beradi. "...tilni, xususan, so'zlarning ma'nolarini o'zlashtirgan odam dunyoni o'z ona tili taklif qilgan nuqtai nazar bilan ko'ra boshlaydi va mos ravishda dunyo konseptualizasiyasi bilan birlashadi" [5].

Konseptlar inson tomonidan kuzatilishi mumkin bo'lgan moddiy va xayoliy hodisalarning xilma-xilligini birlashtirib, ularni bitta sarlavha ostiga olib keladi va dunyo qismlari haqidagi bilimlarni umumlashtirib saqlashga imkon beradi.

Bugungi kunda ko'pchilik R.Jekendoffning fikriga ko'ra, konseptual tizimning asosiy tarkibiy qismlari "nutqning semantik qismlari"ga yaqin bo'lgan konsepsiyalar – ob'yekt va uning bo'laklari,

harakat, faoliyat, makon, vaqt, belgi kabi inson ongida shakllangan barcha tushunchalarning umumiyliigi, ularning tartiblangan birikmasi konseptual tizim deb ataladi [1].

O'zbek tilining izohli lug'atiga yuzlansak, quyidagi ma'lumotlarning guvohi bo'lamiz.

Dastlab "Ona" so'zi turkiy tillardan kelib chiqqan bo'lib, uning qadimgi turkiy tillarda ham oilaviy munosabatlarni ifodalash uchun ishlatilganligi barchamizga ma'lum.

ONA 1. Farzandi yoki farzandlari bo'lgan xotin (o'z tuqqan farzandlariga nisbatan); bolali xotin. Ko'p bolali ona. *Erka tutsa onasi, taltayadi bolasi. Maqol. Qiz ertalab turib, darrov onasiga razm soldi.* Oybek. Tanlangan asarlar [6].

"Ona" leksemasi o'zining ko'p qirrali ma'nosiga ko'ra turli stilistik uslublarda ishlatilishi mumkin. Uning ma'nosi kontekstga qarab o'zgarib turadi. Uning yadrosi, ya'ni uning asosiy ma'nosi, biologik ona tushunchasini anglatadi. Bu tushuncha bolani tug'ib, uni tarbiyalaydigan ayolga tegishlidir. "Ona" leksemasining yadrosi biologik bog'liqlik, g'amxo'rlik, mehribonlik hamda himoya kabi xususiyatlarga ega. Shuningdek, uning yadrosi boshqa metaforik ma'nolarga asos bo'lib xizmat qiladi. Masalan, Vatan, yurt, tabiat kabi tushunchalar "ona" leksemasi bilan bog'lanib, unga o'ziga xos hissiy yukni beradi. Lekin, "ona" leksemasining boshqa barcha ma'nolari ushbu yadrodan kelib chiqadi.

"Ona" leksemasining periferiyasi, ya'ni uning kengaytirilgan ma'nolari, uning yadrosi bo'lgan biologik ona tushunchasidan kelib chiqadi va turli madaniy va ijtimoiy kontekstlarda shakllanadi. Ushbu jarayonda "Ona" leksemasining periferiyasini Vatan, yurt, tabiat, o'z ona tili, mehribonlik va g'amxo'rlik tushunchalari tashkil etadi. Biz bu tushunchalarni quyidagi izohlardan anglashimiz mumkin:

- "Ona yurt" metaforasi Vatanni ifodalaydi. Bu metafora ona va bola o'rtasidagi muhabbat va himoya munosabatlarini Vatan va uning fuqarolari o'rtasidagi munosabatlarga o'tkazadi.

- "Ona tabiat" metaforasi tabiatni ifodalaydi. Bu metafora tabiatning hayot beruvchi va himoyalovchi kuchini ona va bola o'rtasidagi munosabatlarga o'tkazadi.

- "Ona tili" tushunchasi ona va bola o'rtasidagi muloqot va madaniy merosni ifodalaydi. Bu tushuncha ona tilida gapirishni va o'z madaniyatini o'rganishni ta'kidlaydi.

- "Ona" leksemasi mehribonlik, g'amxo'rlik, himoya kabi tushunchalar bilan bog'lanadi. Bu tushunchalar ona va bola o'rtasidagi munosabatlarni ifodalaydi.

"Ona" leksemasining periferiyasi uning ma'nosini kengaytiradi va uni turli kontekstlarda ishlatish imkoniyatini beradi. Bu periferiya ona va bola o'rtasidagi muhabbat va himoya munosabatlarini boshqa tushunchalarga o'tkazish imkonini beradi.

O'zbek mentalitetida *ona* leksemasi ijtimoiy turmush tarzi, ma'naviy-ahloqiy ko'rinishlarni ifoda etibgina qolmasdan, milliy qadriyatlar, o'zaro izzat-hurmat, mehr-oqibat, fidoyilik kabi tushunchalarni ham aks ettiruvchi voqelik sifatida qabul qilinadi, bevosita *oila* tushunchasi bilan bog'liq bo'lib, *uy, farzand, tarbiya, ota* kabi so'zlar bilan verballashadi.

"Ona" leksemasi bilan bog'liq quyidagi tushunchalar ahamiyatlidir: *ayol, erga tegish, bola tug'ish, farzand, bola parvarishi, bola tarbiyasi, mehribon, fidoyi, kechiruvchan*. Ayrim hollarda esa salbiy baholanishi ham uchraydi: *o'gay* (bu nisbiy tushuncha bo'lib, ijobiy fazilatli o'gay onalar ham uchrab turadi), *bemehr, bolaga e'tiborsiz, mas'uliyatsiz. U onalarga xos ichki bir sezgi bilan shuncha chaqaloq orasidan o'g'lining ovozi – baland, azamat yig'isini darrov ajratib olardi. Dimog'iga oq doka tutib olgan yoshgina hamshira qiz chaqaloqni ko'tarib kirdi. Muqaddam uning qo'lidan o'g'ilchasini oldi, mehr bilan bag'riga bosdi* (O'.Xoshimov "Bahor qaytmaydi", 72-bet).

O'zbek onalari uchun farzand mehri, farzand dardi hamma narsadan ustun turadi. Bu borada ona o'zidan, sog'ligidan, halovatidan kechadi.

O'tkir Xoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasidagi "Gilam paypoq" hikoyasida buning yorqin namunasini ko'rishimiz mumkin. Real voqeaga asoslangan bu hikoyada bolasi uchun jonini ham berishga tayyor onalar timsoli sodda, ravon tilda bayon qilinadi.

1. *Xira chiroq miltirab turgan allaqanday uyga kirdik. Ko'z o'ngim yana qorong'ilashib ketdi. Oyim hamon chirqillaydi. – O'lib qoladi! Bolaginam o'lib qoladi! – Vahima qilmang, poshsha, dardni bergan Xudo, davosiniyam beradi. Bu Hoji buvining ovozi ekanini g'ira-shira idrok etdim. U tomog'imga nimadir qildi. Dod solib qo'lini tishlab oldim. Qiziq, birpasdan keyin ahvolim*

yengillashdi. Ko'zimni ochsam, Hoji buvi jilmayib turibdi.... Keyin oyimga qaradi-yu, birdan xitob qildi. – Voy poshsha-a-a! Nima qilib qo'ydingiz, tamom bo'psiz-ku! Oyim talmovsirab, goh menga, goh Hoji buviga qarar edi. – Oyog'ingizdan ayrilibsiz-ku! – dedi Hoji buvi boshini chayqab. – Shu ahvolda qandoq keldingiz? (O'.Xoshimov "Dunyoning ishlari", 19-bet)

2. Chiqqan qiz chig'iridan tashqari deydilar. U qaytib kelgan kundan boshlab Anzirat xolaning boshiga tog'day g'am tushdi (O'.Xoshimov "Bahor qaytmaydi", 84-bet).

Albatta, ona leksemasida ham umumiylikdan tashqari xususiylikka oid xususiyatlar namoyon bo'lishi, tabiiy. Alimardon shu yozda onasi o'lganidan keyin hovlidan fayz ketganini, hozir ayniqsa, chuqur his qildi (O'.Xoshimov "Bahor qaytmaydi", 7 bet).

Xalqimizda yana shunday maqol bor: "Otasi axmoqning bitta bolasi axmoq, onasi axmoqning hamma bolasi axmoq" yoki buning aksicha, "Otasi dononing bitta bolasi dono, onasi dononing hamma bolasi dono".

N.Z.Nasrullayeva ingliz tilida bunday variantlar uchramaganligini ta'kidlaydi. Maqollarning bir qismi esa onani ulug'lash, qadrlashga chaqiradi, deb yozadi [2]. Onangni kaftingda tutsang, singlingni kiftingda tut! Onangni otangga bepardoz ko'rsatma! Onangni otangga yomonlama, do'stingni – dushmaningga!

Hadisi shariflarda ham ona shaxsi yuksak qadrlanadi: Bahz ibn Hakim otasi orqali bobosidan rivoyat qiladi: "Ey Allohning Rasuli! Kimga yaxshilik qilay?" dedim. "Onangga", dedilar. "Kimga yaxshilik qilay?" dedim. "Onangga". dedilar. "Kimga yaxshilik qilay?" dedim. "Onangga", dedilar. "Kimga yaxshilik qilay?" dedim. "Otangga. So'ngra yaqinlarga va yana yaqinlarga", dedilar" [7].

Ijod ahli borki, albatta, onani sharaflovchi misralar bitishi ham bejiz emas: Onalarning oyog'i ostidadir Ravzai jannatu jinon bog'i. Ravza bog'i visolin istar esang Bo'l onaning oyog'in tufrog'i (Alisher Navoiy).

Shuni ham aytib o'tish joizki, mana shu onani qadrlash semantik maydoni doirasida onaday qadrli, yagona, muqaddas narsa va tushunchalarga nisbatan ona so'zini sifatlovchi sifatida qo'llash tilimizga xos xususiyatlardan biriga aylangan: ona xalq, ona tuproq, ona vatan, ona tili kabi.

"Ona" leksemasining kognitiv xususiyatlari uning ma'nosini anglash va uni turli kontekstlarda ishlatish imkoniyatini beradi. Bu xususiyatlar "ona" leksemasining kognitiv tuzilishini va uning inson hayotidagi ahamiyatini ko'rsatadi.

"Ona" leksemasining lingvokulturologik xususiyatlari juda boy va qiziqarli. Bu so'z turli madaniyatlarda turlicha talqin etiladi va u bilan bog'liq bo'lgan ramziy ma'nolar ham farq qiladi. Bu haqda biz navbatdagi maqolalarimizda batafsil to'xtalib o'tamiz, albatta.

Xulosa qilib aytganda, leksemalar orqali til tashuvchilari o'zlarini o'rab turgan dunyo to'g'risidagi ma'lumotlar oqimini qabul qiladi, strukturaga soladi va tasniflaydi. Shuning uchun ham o'zbek tilidagi "ona" leksemasining semantik belgilari lingvomadaniy nuqtai nazardan talqin etiladi va bevosita oila, farzand tushunchalari orqali verballashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Краткий словарь когнитивных терминов. Сост. Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. - М., 1997.
2. Насруллаева Н.З. Инглиз ва ўзбек тилларида оламнинг фразеологик манзарасида гендер концептларининг шаклланиши. Фил. фанлари доктори (dsc) дисс. автореферати, - Т., 2018. – 27 бет.
3. Нурмонов А. Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент, Академнашр, 2012. 28-бет.
4. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М: Школа —Языки русской культуры, 1997. с. 41
5. Шмелёв А.Д. Русская языковая модель мира. Материалы к словарю. - Москва, 2002. - с.12
6. ЎТИЛ, 3 жилд, 125 бет.
7. <http://uza.uz//> Манба: "Ал-Адаб ал-Муфрад", Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф.

EXPRESSION OF UZBEK NATIONAL VALUES IN ENGLISH

G.G.Azimkulova, student of master degree

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakat tarixi va madaniy merosida chuqur ildiz otgan o'zbek milliy qadriyatlarining boy ildizi chuqur yoritib berilgan. Shuningdek, bu qadriyatlar O'zbekistonning boy an'analarini e'zozlab, zamonaviylikni qabul qilgani uchun g'urur va iftixor tuyg'usiga qanday hissa qo'shishi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar. Madaniy, an'ana, mehmondostlik, birlik, diniy, jamiyat, avlod.

Аннотация. В этой статье исследуется богатая палитра узбекских национальных ценностей, которые глубоко укоренены в истории и культурном наследии страны. И она иллюстрирует, как эти ценности способствуют чувству гордости и преемственности для Узбекистана, поскольку он принимает современность, чтя свои богатые традиции.

Ключевые слова. Культурный, традиция, гостеприимство, единство, религиозный, общество, поколение.

Abstract. This article explores the rich tapestry of Uzbek national values, which are deeply rooted in the country's history and cultural heritage. And it illustrates how these values contribute to a sense of pride and continuity for Uzbekistan as it embraces modernity while honoring its rich traditions.

Keywords. Cultural, tradition, hospitality, unity, religious, society, generation.

The national values of the people, their traditions, customs and morals have played and continue to play a decisive role in the development of personality, in the formation of spiritual and moral qualities of the younger generation for many times. They contain such humanistic values that are not subject to aging. At the same time, they create the ethnic specificity of peoples, decorate their spiritual appearance. Now it is important not to lose those values in the spiritual culture of the past that have been accumulated by many generations of a particular ethnic group, since it is impossible to do without using the experience of the people in this area, their pedagogical traditions in the education of the younger generation. In the context of radical economic, political and spiritual transformations that have taken place in recent years in all spheres of our reality, in the state education system, there have been trends towards the revival of traditional folk forms of education in the process of socialization of the younger generation. Over the years of independence, Uzbekistan has carried out a lot of work to preserve and further develop cultural values and original national traditions. It is also quite obvious that the revival of traditional culture in the Republic of Uzbekistan is impossible without a national orientation, taking into account the psychological and ethnic characteristics of the Uzbek people, and studying the rich educational experience accumulated over the centuries.

The spiritual wealth of the ethnic group has always been associated with folk pedagogy, with spiritual and cultural sermons, moral ideals, views, ideas, and educational guidelines. Therefore, the transfer of national values, their cultural and spiritual and moral content to the younger generations is especially relevant today, especially in the field of education.

The phenomenon of values and their formative and culture-forming role are at the center of the development of pedagogical theory and practice. It is known that the success and viability of any pedagogical system (as well as the social formation as a whole) lies in the extent to which it manages to form a stable and continuous experience of transmitting moral values and behavior patterns that meet the mentality, needs of society and the individual.

In the Encyclopedic Dictionary of Psychology and Pedagogy, national values are defined as a set of spiritual ideals of representatives of certain ethnic communities, which reflect their historical uniqueness.

National values act as social and normative-cultural axioms of behavior of people of the same ethnicity.

The priority of spiritual and moral values is a characteristic feature of the individual and social consciousness of citizens of Uzbekistan, who are proud of the great ancestors of their people, their scientific and historical heritage, hospitality and hard work.

Uzbekistan, a country rich in history and cultural heritage, has a unique set of national values that reflect the identity and spirit of its people. These values, deeply rooted in centuries of tradition, history, and social norms, play a crucial role in shaping the lives of Uzbeks today. This article explores some of the key expressions of Uzbek national values and how they manifest in everyday life.

Hospitality. One of the most prominent expressions of Uzbek culture is hospitality. Uzbeks pride themselves on their ability to welcome guests warmly, often going to great lengths to ensure their comfort. Eastern hospitality is not just a custom, it is a moral law that has come to us from the depths of centuries.

"Hospitality is higher than courage" - so said an old proverb. And these are not empty words. To refuse to receive a guest, not to seat him at the table, not to treat him or to receive him badly - such inhospitality was a grave shame not only for the family, but for the whole clan. Hospitality could not be refused even to an enemy.

The laws of hospitality have reached our days, turning into a good tradition. Uzbek families are, as a rule, large families consisting of several generations. Respect and honoring elders is another main tradition of the Uzbek people.

If you have never been a guest in a traditional Uzbek family, then it is advisable for you to familiarize yourself with some rules of conduct. This value is not just a social norm but a deep-seated tradition that signifies respect and honor. Guests are treated like family, with elaborate meals and traditional dishes served as a symbol of generosity. The famous Uzbek dish, plov, is often prepared for special occasions, showcasing the importance of sharing food as a means of fostering relationships.

Family. Family is the cornerstone of Uzbek society. The family unit is highly valued, with strong ties that often extend beyond immediate relatives to include extended family members. Respect for elders is paramount, and decisions are frequently made with the input of older generations. Family gatherings are common, especially during holidays and celebrations, reinforcing bonds and cultural traditions. The emphasis on family reflects a collective identity that prioritizes unity and support. All members of an Uzbek family adhere to a fairly strict hierarchy of relationships - the younger ones are unconditionally subordinate to the head of the family and the elders. A woman is given a strong position as a mother and wife of the master of the house and more subordinate in relation to her husband and his father (or mother). Respectful attitude towards elders is generally a characteristic national Uzbek tradition, which operates not only in the family - it is accepted to always and everywhere treat elders with respect, regardless of their position, rank, or job. The custom (detailed prescription) of respectful attitude towards elders is to greet elders first, give up your seat in transport or other public places, not interrupt the conversation of elders, let them go first, etc. The same respectful attitude is cultivated and observed in relation to teachers and scientists.

Respect for Tradition. Uzbeks take immense pride in their cultural heritage, which is expressed through various traditional practices, music, dance, and crafts. Festivals such as Navruz (the Persian New Year) highlight the significance of customs and rituals that have been preserved over generations. Traditional clothing, such as the chapan and atlas fabric, showcases the rich textile arts of Uzbekistan. These traditions are not only celebrated but also taught to younger generations, ensuring the continuity of cultural identity.

Unity and Solidarity. The value of unity is deeply ingrained in the Uzbek psyche. In times of hardship or celebration, Uzbeks come together to support one another. This sense of community is reflected in various social practices, such as communal work (khojalyq) and collective celebrations. The idea of "birlik" emphasizes the importance of standing together, fostering a spirit of cooperation and mutual assistance among individuals.

Honor and Dignity. Personal honor and dignity are central to Uzbek values. Individuals strive to maintain their reputation within the community, and actions are often guided by a sense of moral

integrity. This value manifests in various aspects of life, from personal conduct to professional relationships. Upholding one's honor is seen as essential to maintaining respect within society.

Perseverance. Resilience is a hallmark of the Uzbek character. The ability to endure challenges and remain steadfast in pursuit of goals is highly regarded. This perseverance is often rooted in historical experiences, where Uzbeks have faced adversity yet emerged with strength and determination. Stories of hard work and dedication are celebrated, inspiring future generations to adopt a similar mindset.

Respect for Nature. Uzbeks have a profound respect for nature, which is reflected in their agricultural practices and traditional lifestyles. The relationship with the land is vital for sustenance and cultural identity. Festivals celebrating the harvest season highlight the connection between people and nature, emphasizing sustainable practices and environmental stewardship.

Education. Education holds a significant place in Uzbek culture. It is viewed as a pathway to personal development and societal progress. Families encourage their children to pursue knowledge, often investing in their education as a means to secure a better future. The emphasis on learning reflects a broader commitment to growth and advancement within the community.

Religious Faith. Islam plays an integral role in the lives of many Uzbeks, influencing moral values and daily practices. Religious observances, such as Ramadan and Eid celebrations, are significant events that reinforce community bonds and cultural identity. The teachings of Islam promote values such as compassion, charity, and respect for others, which resonate deeply within Uzbek society.

Art and Craftsmanship. Uzbekistan's rich artistic heritage is a testament to the creativity and craftsmanship of its people. Traditional arts such as ceramics, embroidery, and music reflect the cultural identity of Uzbeks. Festivals showcasing these art forms celebrate not only individual talent but also the collective heritage that binds the community together.

Conclusion. The expression of Uzbek national values is woven into the fabric of daily life in Uzbekistan. From hospitality and family ties to perseverance and respect for tradition, these values shape the identity of the Uzbek people and guide their interactions with one another and the world around them. As Uzbekistan continues to evolve in a modern context, these enduring values remain a source of strength and pride for its citizens, ensuring that their rich cultural heritage is preserved for future generations.

REFERENCES:

1. Ukaz Prezidenta Respubliki Uzbekistan «O merax po povisheniyu effektivnosti gosudarstvennoy molodejnoj politiki i podderjke deyatelnosti Soyuz molodeji Uzbekistana» ot 7 iyunya 2017 g.
2. Ukaz Prezidenta RUz ot 07.02.2017 g. N UP-4947 Strategiya deystviy po pyati prioritetnim napravleniyam razvitiya Respubliki Uzbekistan v 2017-2021 godax (Prilojenie1).
3. Ensiklopedicheskiy slovari po psixologii i pedagogike. Saratov: Saratovskiy gosudarstvenniy sotsialno-ekonomicheskiy universitet, 2013. – 322 s.
4. Najmidinova K. Nasionalinaya nraavstvennaya kulitura v semeynom vospitanii v Uzbekistane // Jurnaliniy klub Intelros » CredoNew » №4, 2012.
5. Informatsionno–analiticheskiy doklad Sentra «Ijtimoiyfiqr» po rezulitatam sosiologicheskogo issledovaniya «Molodyoji Uzbekistana: jiznennie sennosti, nraavstvennosti, sotsialnie orientiri» 2016 g.

UO`K 81`3

ABDULLA QAHHOR VA JEK LONDON HIKOYALARIDA OBRAZ YARATISH MAHORATI

M.M.Bahriddinov, dots., Andijon Davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdulla Qahhor va Jek Londonning obraz yaratishdagi mahorati tahlil qilingan. Abdulla Qahhor hikoyalaridagi obrazlar ijtimoiy muhit sabab qiyналgan oddiy odamlar bo'lsa, Jek London asarlaridagi qahramonlar o'zi bilan o'zi kurashayotgan kishilar hayotida hikoya qiladi. Demak, ikki ijodkor ijodidagi obrazlar makon va zamon nuqtayi nazaridan ham bir-biridan farq qiladi. Ammo ba'zi jihatlari bilan esa bir-birini to'ldirib keladigan obrazlar yaratilganiga guvoh bo'lamiz. Mazkur maqolada esa mana shu jihatlar tahlilga toritilgan.

Kalit so'zlar: obraz, sujet, hikoya, mahurat, qiyoslash, ijtimoiy muhit, makon va zamon.

Аннотация. В данной статье анализируется мастерство создания образов в произведениях Абдуллы Каххара и Джека Лондона. Герои произведений Абдуллы Каххара, как правило, представляют собой простых людей, испытывающих трудности из-за социального окружения, тогда как в произведениях Джека Лондона герои – это личности, борющиеся с самими собой. Таким образом, образы двух писателей различаются с точки зрения пространства и времени. Однако можно отметить, что в некоторых аспектах образы дополняют друг друга. В статье рассматриваются именно эти аспекты.

Ключевые слова: образ, сюжет, рассказ, мастерство, сравнение, социальная среда, пространство и время.

Abstract. This article analyzes the mastery of character creation in the works of Abdulla Qahhor and Jack London. The characters in Abdulla Qahhor's stories are usually ordinary people struggling due to their social environment, while the protagonists in Jack London's works depict individuals battling their inner selves. Thus, the characters created by these two authors differ in terms of setting and time. However, in some respects, their characters complement each other. This article explores and analyzes these aspects.

Keywords: character, plot, story, mastery, comparison, social environment, setting and time.

Abdulla Qahhor – XX asr o'zbek adabiyotining eng yorqin vakillaridan biri bo'lib, o'zining noyob obraz yaratish mahorati bilan o'quvchilar qalbidan mustahkam o'rin olgan yozuvchidir. U hikoya va qissalarida xalq hayotini, inson ruhiyatining turfa jihatlarini nozik kuzatish, tasvirlash hamda realistik uslubda yoritish orqali adabiyotga yangi nafas olib kirgan.

Abdulla Qahhor ijodining asosiy xususiyati uning realistik tasvirlarida ko'rinadi. U o'z asarlarida hayotni qanday bo'lsa, shunday tasvirlaydi. Yozuvchining qahramonlari – oddiy odamlar, dehqonlar, hunarmandlar, ziyolilar bo'lib, ular orqali xalqning turmushi, dardi, orzulari va jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlar yaqqol ochib beriladi. Masalan, “Anor” hikoyasida oddiy bir anor mevasi atrofida qishloq aholisi o'rtasidagi ziddiyatlar va insonning ochko'zlik, adolat kabi tuyg'ulari tasvirlanadi. Bu hikoya orqali yozuvchi murakkab insoniy xarakterni oddiy hayotiy holatni Turobjon obrazi yordamida ochib beradi.

Abdulla Qahhor qahramonlarining xarakterini dialoglar orqali mahorat bilan ochib beradi. Uning dialoglari tabiiy, jonli va xalqona bo'lib, personajlarning ichki dunyosi, fikrlari va ruhiy kechinmalari aks etadi. Bu usul qahramonlarning ishonarli va jonli ko'rinishiga xizmat qiladi. Yozuvchi inson ruhiyatiga chuqur kirib boradi va qahramonlarining ichki kechinmalarini, ichki ziddiyatlarini nozik va aniq tasvirlaydi. Abdulla Qahhor oddiy voqea orqali murakkab psixologik holatni ifodalashga erishadi. Bu esa uning obrazlarini yanada chuqur va jonli qiladi.

“Dahshat” hikoyasi bunga yorqin misol bo'la oladi. Yozuvchi insonlarning ichki qo'rquvini, iymon va e'tiqoddagi sustkashligini nozik hazil va satira vositasida ochib beradi. Abdulla Qahhor obraz yaratishda kichik detallar va tasvirlarga katta e'tibor qaratadi. Uning kichik bir holat yoki predmet tasviri orqali qahramonning xarakterini to'liq ochib berishi hayratlanarli darajada mahoratlidir. Har bir detal asarning umumiy kayfiyatini to'ldirib, obrazni yanada boyitadi.

Masalan, “O'g'ri”, “Mayiz yemagan xotin” hikoyalarida kichik bir harakat – qahramonning boshqacha qarashlari va o'zini tutishi orqali insonning ruhiy kechinmalari ochib beriladi. Qobil bobo obrazi orqali mana shunday holatda tasvirlanadi. Abdulla Qahhor o'z asarlarida satira va yumordan mohirona foydalanib, obrazlarni yanada yorqinlashtiradi. U insonlarning nuqsonlarini yumor orqali fosh etadi va o'quvchini mulohaza yuritishga undaydi. Yozuvchi yaratgan obrazlar xalq orasida chuqur ma'noga ega bo'lib qoladi.

Abdulla Qahhor o'zining realistik va psixologik tasvirlari, tabiiy dialoglari, nozik detallar va satirik yondashuvi bilan o'zbek adabiyotida o'ziga xos maktab yaratgan yozuvchidir. Uning qahramonlari o'zbek xalqining hayotiy timsoli bo'lib, har doim o'zining samimiyligi, tabiiyligi va realistik tasviri bilan o'quvchilarni hayratga soladi. Abdulla Qahhor ijodiy mahorati uning asarlarida abadiy yashaydi va kelajak avlodlarga o'zbek xalqining ruhini yetkazishda davom etadi.

Jek London o'zining hikoyalari orqali ko'plab inson ruhining murakkabligini, tabiatning qo'rqinchli kuchlarini va jamiyatning adolatsiz tomonlarini ifodalagan. Uning asarlaridagi

personajlar, ayniqsa, insonning tabiiy muhit va ijtimoiy sharoitlar bilan kurashini tasvirlaydi. Ularning ko'pchiligi real hayotdagi odamlarning harakati va qalbi bilan bog'liq bo'lib, ular tabiat, hayotning og'ir sharoitlari va o'zlarining ichki kurashlari orasida yo'l topishga harakat qilishadi.

Jek London XX asrning eng mashhur amerikalik yozuvchilaridan biri bo'lib, o'z asarlarida inson va tabiat, ijtimoiy adolatsizliklar, sinfiy farqlar, hamda insonning ruhiy va jismoniy zaifliklarini o'rganishga katta e'tibor bergan. Londonning hikoyalarida obrazlar ko'pincha juda aniq, realistik tarzda tasvirlanadi, ular tabiatning yovuz kuchlariga, ijtimoiy tizimning nohaqliklariga va shaxsiy zaifliklaridan kelib chiqadigan ichki kurashlarga qarshi kurashadi. Londonning asarlari insonning o'z ichki dunyosidagi murakkab psixologik jarayonlarni ham ochib beradi.

Shuningdek, "Oq so'yloq"da bo'ri-it gibridi chuqur psixologik va jismoniy tafsilotlar bilan tasvirlangan va London hayvonlar tasviridan foydalanib, xonakilashtirish va cho'l o'rtasidagi ziddiyatni o'rganib, yovvoyi tabiatning ham erkinlik joyi sifatida ajoyib tasvirini shakllantiradi. Londonning eng mashhur asarlaridan biri "Martin Eden"da (Martin Eden) o'zining bosh qahramoni, Martin Eden, o'zining adabiy orzulari va ijtimoiy mavqega intilishi bilan kurashadi. U jamiyatdagi past sinfdan chiqqan bo'lib, yuqori ijtimoiy qatlamga kirishga harakat qiladi, lekin buni amalga oshirishda o'zining shaxsiy qiyinchiliklari va ichki ziddiyatlari bilan duch keladi.

"Martin Eden"dagi bosh qahramon jamiyatdagi ijtimoiy adolatsizlik va yuksalish orzularining inson hayotiga qanday salbiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatib beradi. Martin Edenning oxir-oqibatdagi fojiali taqdiri, Londonning odamlar orasidagi adolatsizligi va haqiqatni topishdagi kurashni qayta ko'rib chiqishga chaqiradi.

Jek Londonning psixologik tasvirlarni yaratish qobiliyati uning yozuvchi sifatidagi mahoratidan yana bir dalolatdir. U shunchaki o'quvchilarga o'z qahramonlari nimani his qilayotgani yoki o'ylayotganini aytib bermaydi; aksincha, ularni diqqat bilan tuzilgan obrazlar orqali qahramonlarning ruhiy va hissiy holatiga singdiradi.

Jek London o'z qahramonlarining hissiy yoki psixologik holatini aks ettirish uchun tabiat dunyosini yorqin tasvirlash orqali ko'p metaforalardan foydalanadi. Uning qahramonlari atrofidagi dunyoni tasvirlash usuli ko'pincha ularning ichki kurashlarini aks ettiradi.

Jek Londonning hikoyalarida juda ko'p qahramonlar o'zlarini kuchsiz yoki zaif his etadilar. Bunday obrazlar orqali yozuvchi inson ruhining eng nozik jihatlarini ochib beradi. Londonning hikoyalarida, ayniqsa, hayvonlar yoki tabiatning qahramon sifatida namoyon bo'lishi, insonning o'z zaifligini va kuchini qanday topishi haqida chuqur tahlil o'tkazadi.

Masalan, Londonning "Hayotga muhabbat" hikoyasida bosh qahramon, qattiq sovuqda omon qolishga uringan bir kishi, o'zining haddan tashqari ishonchi va hayotiy tajribasizligi sababli tabiatning qo'rqinchli kuchiga qarshi kurashda muvaffaqiyatsiz bo'ladi. U faqat o'ziga ishonadi va bu ishonch uni halokatga olib keladi. Bu obraz orqali London, insonning tabiatning kuchli qonunlari oldida qanday zaif ekanini va o'zining cheklovlarini qanday unutishiga ishora qiladi.

Londonning asarlarida yovvoyi tabiat, ba'zan, o'limni taqdim etuvchi bir kuch sifatida tasvirlanadi. Lekin bu o'limning o'zi ko'pincha insonning o'zining zaifligi, xatolari yoki tabiiy intuitsiyasizligi bilan bog'liqdir. Masalan, "O'lik Buxor" hikoyasida bosh qahramon tabiatni engish uchun o'zining instinktlariga e'tibor bermaydi va oxir-oqibat sovuqda o'ladi. Tabiat bilan kurashda odamning oqilona qarorlar qabul qilishi va unga moslashishi zaruriyatini ko'rsatadi.

Jek Londonning ijtimoiy ziddiyatlar haqida yozgan asarlari ko'p va ular insonning o'z o'rnini topish yo'lida duch kelgan to'siqlarni ko'rsatadi. "Martin Eden" ("Martin Eden") asarida yozuvchi ijtimoiy sinf ziddiyatini markaziy tema sifatida ko'rsatadi. Asar bosh qahramoni Martin Eden, o'z orzulari va adabiy maqsadlariga erishish uchun yuksak sinfga ko'tarilish istagi bilan to'lgan, lekin u yuksak ijtimoiy qatlamlar tomonidan rad etiladi. U nafaqat tashqi sharoitlar, balki o'zining ichki kurashlari, kimligini topish va o'z qadr-qimmatini anglash yo'lidagi kurashlarga ham duch keladi.

Londonning bu asari, faqat jamiyatdagi sinfiy farqlarni ko'rsatibgina qolmay, balki insonning o'zining ichki dunyosidagi nizolarni va o'zini kashf etishdagi to'siqlarni ham tasvirlaydi. Martinning o'zining orzulari va jamiyatning unga bergan sinfiy yuksalishdagi cheklovlar o'rtasidagi ziddiyatlari uning ruhiy va jismoniy halokati bilan yakunlanadi.

Jek Londonning asarlarida ko'plab personajlar hayotdagi kichik yutuqlarni, lekin shunday kichik yutuqlarning katta fojialarga aylanishini tasvirlaydi. Yozuvchi, insonning hayotdagi cheklovlari, ijtimoiy tizimlar va tabiatning shafqatsizligi oldida qanday qilib kichik g'alabalar bilan ham o'zining umidlarini yo'qotishini ko'rsatadi. Har bir obrazning o'ziga xos qisqacha yutuq yoki muvaffaqiyatsizlikka uchraganini ko'rsatgan holda, Jek London insonning haqiqiy maqsad va idealga erishish uchun qanday jismoniy va psixologik ziddiyatlarni boshdan kechirganini tasvirlaydi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, Jek Londonning hikoyalari tabiat, ijtimoiy tizim va insonning o'z ichki kurashlari o'rtasidagi o'zaro aloqalarni chuqur tahlil qiladi. Uning obrazlari o'zlarining ruhiy va jismoniy sinovlari orqali insoniyatning eng asosiy savollariga javob qidiradi: hayot, o'lim, kuch va zaiflik. Londonning hikoyalaridagi personajlar har bir o'ziga xos tarzda, o'zligini kashf etish va o'zining haqiqiy kuchini topish yo'lida kurashadi. Bu asarlar nafaqat tabiatning qo'rqinchli kuchlarini, balki insonning ichki dunyosini ham tasvirlaydi, shu bilan birga, har bir individning o'z yo'lini topishdagi kurashini ko'rsatadi. Jek Londonning hikoyalarida obrazlar ko'pincha tabiat va ijtimoiy tizimlar bilan bo'lgan ziddiyatlarda, shuningdek, insonning o'z ichki kurashlari va psixologik qiyinchiliklarida namoyon bo'ladi. U o'z asarlarida insonning hayotidagi kurashlarni, faqat jismoniy emas, balki ruhiy jihatlarni ham chuqur o'rganadi. Londonning obrazlari, tabiatning ayovsiz qonunlari va ijtimoiy tizimning kishilarga bo'lgan munosabatlari orqali, insonning haqiqiy o'zligini va kuchini kashf etishi jarayonini tasvirlaydi. Uning asarlari o'zining murakkab psixologik tahlillari, tabiat va ijtimoiy adolatsizlikka qarshi kurashdagi ta'siri bilan mashhurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Normatov U. Abdulla Qahhorni anglash mashaqqati. - Toshkent.: Universitet, 1999.
2. Засурский Я.Н. Американская литература XX века. Издание второе, исправленное и дополненное. Издательство Московского университета, 1984, стр.76. (стр.504).
3. London J. Men anglagan hayot. "Kitob dunyosi", 2014 yil 23 iyul, №14.
4. Азизов К., Қаюмов О. Чет эл адабиёти тарихи (XVIII-XX асрлар). -Т.: Ўқитувчи, 1987, -334 б
5. Jek London. Kish haqida qissa. – Toshkent.: Yosh Gvardiya, 1979. – 59 b.

UO'K: 82-95

O'TKIR HOSHIMOV BADIY PUBLITSISTIKASIDA IJTIMOY MUAMMOLAR TALQINI

N.B. Bakturdiyeva, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada O'tkir Hoshimov badiiy publitsistikasida ijtimoiy muammolar talqini tahlil etiladi. Adib badiiy publitsistikasida ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy, diniy, falsafiy, ekologik, adabiy muammo va mavzular to'g'ri tanlanadi. Ularning obrazli, hissiy-emotsional, badiiy publitsistik talqin qilinganligi va baholanganligi hamda yozuvchining badiiy-publitsistik mahorati, muammolarga yondashuv usuli uning tahliliy maqolalari asosida ochib beriladi.

Kalit so'zlar: badiiy publitsistika, jamiyat, shaxs, ijtimoiy muammo, ma'naviyat, obrazlilik, analitik tahlil

Аннотация. В статье анализируется трактовка социальных проблем в художественной публицистике Уткура Хашимова. В художественной публицистике писателя правильно подбираются социальные, духовно-нравственные, религиозные, философские, экологические, литературные проблемы и темы. На основе его аналитических статей раскрываются их образная, эмоциональная, художественно-публицистическая интерпретация и оценка, а также художественно-публицистическое мастерство писателя, метод подхода к проблемам.

Ключевые слова: художественная публицистика, общество, личность, социальная проблема, духовность, образность, аналитический анализ

Abstract. The article analyzes the interpretation of social problems in Utkur Hashimov's artistic journalism. In the writer's artistic journalism, social, spiritual and moral, religious, philosophical, environmental, literary problems and themes are correctly selected. On the basis of his analytical articles, their imaginative, emotional, artistic and journalistic interpretation and evaluation, as well as the artistic and journalistic skill of the writer, the method of approach to problems are revealed.

Key words: *artistic journalism, society, personality, social problem, spirituality, imagery, analytical analysis*

O'zbek xalqining iste'dodli yozuvchisi O'tkir Hoshimov nafaqat hikoya, qissa va romanlari bilan, balki sarmahsul badiiy-publitsistik ijodi bilan ham kitobxonlar qalbidan chuqur joy oldi. Uning "Oq kamalak", "Notanish orol", "Xazina", "Sakkizinchil mo'jiza", "Insof", "Daftar hoshiyasidagi bitiklar" kabi qator badiiy-publitsistik asarlari buning yorqin dalilidir. O'zbek badiiy publitsistikasi bo'yicha tadqiqot olib borgan adabiyotshunos olim O.Tog'ayev publitsistika va davr hamohangligiga quyidagicha ta'rif beradi: "Publitsistika zamona tarixidir. Zamonning ko'z-qulog'i, ovozi, qalb vijdoni hisoblanayotgan yozuvchi-publitsist davr talabiga hammadan ko'ra ko'proq javob bera oladigan eng zarur janrga hamma vaqt murojaat qilib keldi. Hozirjavoblik, davrga hamohanglik publitsistikaning muhim xususiyatlaridandir"[2; 27-b.].

Shu ma'noda, iste'dodli publitsist O'tkir Hoshimovning aksariyat maqola va adabiy o'ylarida davrning eng og'riqli nuqtalari, jamiyatning ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy muammolari badiiy-publitsistik muhokamalar orqali analitik tahlil etiladi. Uning "Xazina" badiiy-publitsistik asaridan o'rin olgan "Non va iymon", "Qalbning oppoq daftari", "Oq kamalak", "Tovus go'shtini yeb bo'ladimi?", "Ayol", "Bolada nima gunoh?", "Farishtalar", "Muqaddas qasamni buzganlar" kabi o'nlab maqolalarida shaxs va jamiyatga daxldor turfa ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy, maishiy muammolar davrning dolzarb muammolari sifatida qalamga olinadi.

Ma'lumki, "publitsistik tasvir obyekti sifatida voqelikning o'zi ham, uning ijtimoiy hodisalari, jarayonlar, inson, narsa-predmetlar, jonivorlar ham namoyon bo'lishi mumkin. Bir so'z bilan aytganda, xilma-xil dunyo o'zining butun ko'rinishlari bilan yozuvchining diqqat-e'tiborida bo'ladi. Voqelikni bilish jarayoniga kirishar ekan, publitsist butun e'tiborini ijtimoiy muhim voqealarda jamlaydi. Bilish obyektni tanlashda, uni tasvirlashning turli shakllarida, hayotiy vaziyatni baholash va talqin qilishda muallif shaxsiyati namoyon bo'ladi" [1; 102-b.].

O'tkir Hoshimov badiiy publitsistikasida ham, yuqorida ta'kidlanganidek, bilish obyekti (ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy, diniy, falsafiy, ekologik, adabiy muammo va mavzular) to'g'ri tanlanib, ular obrazli, hissiy-emotsional, badiiy publitsistik talqin qilinadi va baholanadi. Bularning barchasida donishmand muallif shaxsiyatini, uning chuqur falsafiy-hissiy mulohazalarini his etamiz.

O'tkir Hoshimov "Non va iymon" maqolasida shaxsan o'zi guvoh bo'lgan bir voqea – buxanka nonni koptok qilib o'ynayotgan bolalar va ularning bu xatti-harakatlariga beparvo kattalar hamda tuban, ma'naviy kaltabin kimsalar haqida kuyinib yozadi. Maqola kompozitsiyasiga diqqat qaratsak, uning non haqidagi rivoyat bilan boshlanganiga guvoh bo'lamiz: "Kunlardan birida sulton Husayn Boyqaro dunyoda eng yoqimli hid taratuvchi narsani keltirishga amr etibdi.

Vazir-u vuzarolar sandal daraxtidan tortib eng muattar gulgacha saroyga olib kelibdilar. Biroq shahanshoh taskin topmabdi. Saroy a'yonlari nima qilishini bilmay, oxiri Alisher Navoiydan madad so'rab boribdilar. "Sultonga tandirdan yangi uzilgan bir savat non olib boringlar", debdi hazrat Alisher. Chindan ham podsho dunyoda eng yoqimli bo'y tandirdan yangi chiqqan non isi ekanini e'tirof etibdi" [4; 399-b.]. Ko'rinadiki, "nonning iymon" ekanligi, uning insoniyat hayotidagi o'rni maqoladagi adabiy fakt – rivoyat manzarasi orqali ochib beriladi. Bundan tashqari, matn ichida matn keltirilishi (intertekstuallik), birinchidan, publitsistik fikr-mulohazaning hissiy ta'sirchanligini oshirgan bo'lsa, ikkinchidan, asosiy g'oyani dalillashga xizmat qilgan, uchinchidan, didaktik vazifa bajargan.

Publitsist-adib maqola ekspozitsiyasidagi kichik adabiy ekskursdan keyin asosiy masala talqiniga o'tadi va o'zi shaxsan guvoh bo'lgan hayotiy faktga e'tiborimizni qaratib, ishdan qaytayotib temir garajlar oldidagi maydonchada bir to'p bolaning futbol o'ynayotganiga ko'zi tushganini, ularga havas bilan qarab turganida, vujudiga birdan titroq kirganini hayajon bilan bayon qiladi: "... O'z ko'zimga ishonmay serryib turib qoldim. Ular ... yarim buxanka nonni koptok qilib tepardi. O'shanda qay ahvolga tushganimni idrok etolmayman. Go'yo bolalar mening boshimni o'rta olib, tepayotganga o'xshab ketdi. Keyin nima qilganim, nima deganim aniq esimda yo'q. Bolalar har yoqqa tirqirab qochib ketishdi. Tuproqqa belangan nonni qo'limga oldim. Nonning suvi qochgan, ammo hali judayam qotmagan. Shuning uchun koptok vazifasini o'taganda maydalanib ketmagan"

[4; 400-b.]. Bir qarashda, yozuvchi hikoya qilayotgan futbol voqeasi juda jo'n tuyulishi, "bunga shuncha vahima qilish shartmikan?" – degan savolning har bir kitobxon qalbida kechishi, tabiiy. Ammo publitsistni bolalar qilmishidan ham ko'proq kattalarning beparvoligi, qadriyatlarni mensimasligi, ularning ma'naviy tubanligi tashvishga soladi:

“ – Nima gap, grajdanin?

Boshimni ko'tarib qarasam, ro'paramda yupqa gardishli ko'zoynak taqqan ellik yoshlardagi kishi turibdi!

Nonni ko'rsatdim:

– Futbol qilib o'ynashyapti, qarang.

Men ham uning “yonib” ketishini kutgan edim. Qiziq, ko'zoynakli kishi tutaqmadi.

– Yaxshimas, grajdanin, dedi bosh chayqab. – Bolalarni nega qo'rqitasiz?!

– Axir bu non-ku! – dedim yig'lamoqdan beri bo'lib. – Non-ku!

Ko'zoynakli kishi bir qadar xijolat chekkandek bo'ldi. Ammo yana o'sha gapni qaytardi:

– Qarang, qo'rqib qochib ketishdi. Bola-da, o'ynasa o'ynabdi. – U bir zum jimib qoldi-da, qo'shib qo'ydi: – Non topiladi. Boladan aziz bo'ptimi?” [4; 400-b.].

Ko'rinadiki, yozuvchi yosh avlodning o'zbek xalqi aziz va mukarram bilib, e'zozlagan nonga nisbatan hurmatsizligini ko'rib qoladi va bu hodisa unga qattiq ta'sir etadi. Tabiatan halim, birovga ovozi sal bo'lsa ham ko'tarib gapirmaydigan adib o'zini yo'qotib qo'yadi va tutaqib ketadi. Ustiga-ustak, shunday gunoh ish qilib, nonni tepib o'ynayotgan bolalarning “himoyachilari” (ko'zoynakli ziyoli kishi, guldor xalat kiygan shallaqa xotin) borligi hammasidan oshib tushadi va yozuvchi ulardan qattiq ranjiydi.

Maqolada yozuvchi-publitsist nonni koptok qilib tepayotgan bolalar voqeasiga qarshi bir burda nonni deb, o'z bolasini o'ldirib qo'ygan parkentlik ota haqida, urush yillarida, Leningrad qamali paytida o'lib yotgan odamning qo'lidagi nonni olaman deb, dushman snaryadidan halok bo'lgan yetti yashar qizaloq haqida hikoya qilar ekan, Alloh bergan rizq va ne'matlarning shukronasini bilish iymon sanalishini uqtiradi va o'z xulosasini maqola sarlavhasiga chiqaradi. Maqolada hayotiy voqealar quruq hikoya qilinmaydi, aksincha, bir qancha hayotiy faktlar keltirilib, ular bir-biriga muqoyasa qilinadi, badiiy imkoniyatlardan foydalanilgani holda davrning ma'naviy muammosi ijtimoiy-publitsistik yo'sinda, erkin tahlil etiladi.

O'tkir Hoshimovning “Oyog'ing yerdan uzilmasin” maqolasida to'ylarimizdagi dabdababozlik va uning zararli oqibatlari kuyunchaklik bilan qalamga olinadi. E'tibor berib qarasak, O'tkir Hoshimov maqolalarining aksariyatida publitsist g'oyasi sarlavhadayoq aniq bilinib turadi. Kitobxon maqolaning “Oyog'ing yerdan uzilmasin” deb nomlanishidan publitsistning asosiy muddaosini anglaydi va aynan shu chaqiruv-xitob maqoladagi fikrning tadrijiyligini ta'minlab, assotsiativ mulohazalarga asos sifatida xizmat qilganligini tushunadi.

Maqola kompozitsiyasiga diqqat qilsak, u ham yuqorida tahlilga tortilgan maqola singari o'ziga xos tuzilishga ega. Ya'ni uch qismdan iborat maqolaning har bir bo'limida ortiqcha dabdaba va hashamlarning ma'naviy, moddiy, ijtimoiy zarari aniq hayotiy va adabiy faktlar asosida turli rakurslarda ochib beriladi.

“Darvinga e'tiroz” deb nomlangan birinchi qism publitsistning obrazli assotsiatsiyasi bilan boshlanadi: “Darvin ta'limoti noto'g'ri: odam maymundan emas, maymun odamdan tarqagan. Oyog'i yerdan uzilmaganlar odam bo'lib qolgan. Oyog'i yerdan uzilganlar esa maymun bo'lib daraxtga chiqib ketgan. Bu jarayon hamon davom etmoqda” [3; 357-b.]. Maqoladagi ushbu obrazli “e'tiroz” o'quvchida qandaydir hissiyot va o'y-fikr uyg'otadi.

Adib “daraxtga chiqib ketayotganlar” toifasi haqida to'xtalar ekan, to'ylarda o'zi guvoh bo'lgan bir qancha noxush holatlarni tilga oladi. Xususan, to'ylardagi isrofgarchiliklar, “san'atkor”larning ikki soatlik “xizmat”lari evaziga “stavka” asosida pul talab etishlari, raqqosalar ustidan dasta-dasta pul sochishlar, o'n yil mehnat qilib topganini bir kechada yelga sovuradigan “to'ychiboy”lar harakatlariga ichki bir achinish bilan munosabat bildiriladi. Yozuvchi o'zi guvoh bo'lgan bir to'y haqida shunday yozadi: “... Shunday qilib desangiz, To'ychiboy degan tanishim to'y qiladigan bo'ldi – sunnat to'y. O'zi halol odam, qo'li gul suvoqchi. “Sabzi to'g'rar”ga kelgan mahalla

oqsoqollari: “Yuz kilo guruch damlash shartmi, o‘zingizni qiynamay qo‘ya qoling”, degan edi, astoydil xafa bo‘ldi:

– Nima, men odammasmanmi? O‘zimga yarasha orzu-havasim bor...

... Shunday bo‘ldi. Yuz kilo emas, yuz yigirma kilo damladi... Tong otmasdan hofizlar xonish qildi... Guras-guras odamlar keldi. To‘ychiboy “yuz yigirma kilo oshning tagida bir kapgir qolmaganini” gapirib yurdi...” [3; 357-b.].

Maqolani o‘qiyotgan kitobxonda “Ha, endi bir odam orzu-havas qilib, el-u yurtga osh beribdi, buning nimasi yomon?” – degan fikr paydo bo‘lishi mumkin. Lekin aynan ana shu “orzu-havas”ning ayrim noxush oqibatlari tufayli publitsist qo‘liga qalam olishga majbur bo‘lganini maqoladagi voqealar davomida tushunib yetamiz:

“... Ikki haftalardan keyin xabar olgani kirsam, janjal ustidan chiqib qoldim. O‘zi baqirgan, xotini dodlagan...

– To‘y qilaman deb yuz ellik ming qarzga botdim!.. – dedi To‘ychiboy chinqirib. – O‘zimni o‘ldirib qo‘ya qolay!..

Yanga menga qarab, bir qadar taskin topdi shekilli, erini yupatdi:

– Qo‘ying, dadasi, o‘zingizni bosing... – Keyin ayvon tomiga qarab musht do‘laytirdi: – Sen, qiz o‘lgurga qachon aql kiradi-a?! Man buni nonga chiqarsam, kitob obkebdi!.. Xah, o‘sha senga kitob o‘qishni buyurgan o‘qituvchingni uyiga o‘t ketsin! Kitob senga osh bilan non bo‘larmidi, yer yutgur!

To‘ychiboyning yettinchimi – sakkizinchimi sinfda o‘qiydigan qiziga endi ko‘zim tushdi. Qizaloq ayvon ustuniga suyanib turar, kafti bilan yuzini to‘sganicha, unsiz, o‘kinib-o‘kinib yig‘lar edi... Indamay chiqib ketdim” [3; 357-b.].

Publitsist-adib bu noxush manzaraning unga yomon ta’sir qilganini quyidagi satrlarda kinoyali ifodalaydi: “...Rostini aytsam, umrimda birinchi marta o‘zbek bo‘lganimga uyaldim... Bilaman, bular anchayin og‘ir gap. Ammo nima qilaylik, kuyunganingdan keyin gapirasan-da, kishi! Aslida-ku, to‘y ham ma’naviyatning bir ko‘rinishi. Shunaqa-ku, 150 ming qarzga botib to‘y qilgan odam, bolasi o‘ttiz so‘mga kitob olgani uchun ayuhannos solsa, bu qaysi ma’naviyatga kiradi?” [3; 357-358-b.].

Yozuvchi “To‘ychiboy”ni “oyog‘i yerdan uzilganlar” qatorida tilga olmaydi, chunki u oddiy, o‘rtahol odam. Lekin “To‘ychiboy”ga o‘xshash kimsalarning qilmishlarini, xatti-harakatlarini oqlamaydi ham. Adibning fikricha, har bir odam o‘z oilaviy sharoiti va iqtisodiy ahvolidan kelib chiqib, to‘y qilishi lozim. Aks holda to‘ylarning izi “To‘ychiboy”ning xonadonida sodir bo‘lgan ko‘ngilsizlikday ko‘ngilbuzarliklarga sabab bo‘lishi, qanchadan qancha oilalarning tinchligi yo‘qolib, noxush voqealar sodir bo‘lishi mumkin.

Maqolaning birinchi bo‘limida muallif fikrining rivojiga hayotiy faktlar asos bo‘lgan bo‘lsa, “Bozor iqtisodiyoti – ma’naviy qashshoqlanish degani emas” deb nomlangan ikkinchi bo‘limda hayotiy faktlar bilan adabiy faktlar muqoyasa etiladi. Natijada, publitsist o‘rtaga tashlagan muammo bilan keltirilgan adabiy fakt ajib bir uyg‘unlik kasb etadi:

“Bir kuni Abdurahmon ibn Avf mo‘minlar xalifasi Hazrat Umarshayx ziyoratiga keldi... Xalifa Hazrat Umar yonib turgan shamni o‘chirib, boshqasini yoqdi.

Bu ahvol mehmon diqqatini tortdi. U Hazrat Umarga:

– Ey, amiralmo‘minin! Oldingizda sham yonib turardi. Uni o‘chirib, boshqa sham yoqdingiz. Buning bir hikmati bordir? – dedi.

Amiralmo‘minin Hazrat Umar tabassum bilan:

– Yo, Abdurahmon! O‘chirganim davlatning shamidir. Yoqqanim esa o‘zimning shaxsiy shamim. Hozir sen bilan suhbat qurib o‘tirganimda davlat shamini yoqish halollik bo‘lmaydi, shuning uchun o‘z shamimni yoqdim, – dedi...” [3; 361-362-b.].

Keltirilgan adabiy fakt (rivoyat)ning mazmuni maqolada talqin etilayotgan masala mohiyatiga yaqin bo‘lib, tahliliy maqolalar kompozitsiyasida qo‘llaniladigan bunday adabiy assotsiatsiyalar, birinchidan, publitsistik muhokamalarga dalil bo‘lib xizmat qilsa, ikkinchidan, ayrim rahbar shaxslarni bunday muammolar to‘g‘risida o‘ylashga va to‘g‘ri xulosalar chiqarishga undab, didaktik vazifa bajaradi. Bundan badiiy publitsistikaning muhim tarbiyaviy vosita ekanligi ham anglashiladi.

“Tilimizning uchida, dilimizning tubida turgan gap” deb atalgan uchinchi qismda esa

publitsist to'y-hashamlarni ixchamlashtirish, ortiqcha sarf-xarajatlar qilmaslik to'g'risida hukumatimiz tomonidan qabul qilinayotgan qarorlarning va chora-tadbirlarning ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy ahamiyati to'g'risida fikr yuritadi.

Adib maqola yakunida muammolarni bartaraf etish yuzasidan o'z taklif-mulohazalarini bildirar ekan, ko'p asrlik ezgu qadriyatlarga, yuksak ma'naviyatga ega o'zbek xalqining hech qachon "oyog'i yerdan uzilmasligini" chin ko'ngildan xohlaydi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, O'tkir Hoshimov badiiy publitsistikasida o'z davriga oid ijtimoiy, ma'naviy taomil to'g'ri tanlanib, ularning yaxshi-yomon jihatlari haqida atroflicha fikr-mulohaza yuritiladi. Bunday fikr-mulohazalar oddiy bo'lmay, u obrazli publitsistik muhokamalarda, analitik tahlillarda o'z ifodasini topadi. Adib badiiy publitsistikasida katta hayotiy tajriba va donishmandlik ijtimoiy, psixologik, analitik, badiiy-publitsistik tahlillar bilan uyg'unlik kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Курбанова С. Ёзувчи публицистикасининг тараққиёт тамойиллари. – Тошкент: Мухаррир, 2012. – Б. 102.
2. Тоғаев О. Ўзбек бадиий публицистикаси. – Тошкент: Фан, 1973. – Б. 27.
3. Хошимов Ў. Оёғинг ердан узилмасин! / Ҳадиқли тушлар. Сайланма. 2-жилд. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 2002.
4. Хошимов Ў. Танланган асарлар. 2 жилдлик. 1-жилд. – Тошкент: Шарқ, 2009.

UO'K: 82-145

ASQAR MAHKAM IJODIDA OLAM VA ODAMGA MUNOSABAT

G.Baxtiyorova, talaba, Urganch davlat universiteti, Urganch

<https://orcid.org/0009-0006-6001-0325>

Annotatsiya. *Ushbu maqolada haqiqat kuychisi qalami o'tkir shoir Asqar Mahkam she'riyatidagi olam va odam haqidagi qarashlar tahlil qilinadi. Shu mavzudagi she'rlarining pafosi yoritib beriladi.*

Kalit so'zlar: *olam, odam, fikr, zamon, insoniylik, she'riyat, shoir.*

Аннотация. *В данной статье анализируются взгляды на мироздание и человека в поэзии певца истины талантливого поэта Аскара Махкама. Будет подчеркнут пафос его стихов на тему.*

Ключевые слова: *Вселенная, человек, мысль, время, человечество, поэзия, поэт.*

Abstract. *In this article, the views about the poetry of the talented poet Askar Mahkam are analyzed. The pathos of his poems on this topic will be highlighted.*

Key words: *World, person, thought, time, humanity, poetry, poet.*

Kirish. Adabiyot insonlarning ruhini tarbiyalovchi, go'zal xulq sirlarini o'rgatuvchi, ma'rifatga oshno qiluvchi kuchdir. U _ bizga hayotni, uning sir-asrorlarini ko'rsatuvchi ko'zgu. Har bir ijodkor shoir yoki yozuvchi voqea-hodisa va ular vositasida yuzaga kelgan tuyg'ularni o'ziga xos tarzda ifodalaydi. Biz yashab turgan dunyo hamda insonlar, ular orasidagi munosabatni turlicha ijodiy tafakkur qiladi. Insoniyat olamning, ya'ni tabiatning bir bo'lagidir. Boshqa mavjudotlar insonga xizmat qiladi. Odamzod har doim dunyoning buqalamunligidan, teskariligidan va berahmligidan shikoyat qiladi. Lekin uning shunday ekanligiga bosh sabab insonlarning o'zidir. Agar ular "Avesto" dagi "ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu amal" g'oyalariga ergashgan holda yomonlik qilishni, o'ch olishni, nizo chiqarishni o'ylamasalar, kibrini va nafsini yengishga o'zlarida kuch topsalar, dunyo jannatmakon maskan bo'lar edi. Faylasuf shoir Asqar Mahkam ham bu masalada kitobxonni o'ziga jalb qilib, qalbimiz to'ridan joy oladigan she'rlari bilan e'tiborimizni tortadi. Shoirilar dunyoni koshona, vayrona, o'rmon, ummon, qo'riqxonaga o'xshatganlar. Ammo Asqar Mahkamning qarashlari tabiiyki boshqa ijodkorlarnikidan ajralib turadi.

Muhokama. Asqar Mahkamning hayot va insonlarga badiiy munosabati aks etgan she'rlariga misol qilib "Tomosha", "Men dunyoning ravishin bildim", "Bu olamda...", "Daryo" kabi she'rlari va bir qancha to'rtliklarini keltirsak bo'ladi.

Bu dunyoga nega kelganin kim
bilgan bo'lsa avliyo o'sha,

Qirq yil o'tib sira bilmadim
bu qandayin yovuz tomosha... [2]

Yuqorida keltirilgan parcha hazil tariqasida yozilgan "Tomosha" she'ridan olingan. Biroq she'ning boshlanishi jiddiy. Har bir insonda, shubhasiz, "Men dunyoda nima uchun mavjudman?", "Nima maqsadda bu o'tkinchi dunyoga kelganman?" degan savollar bo'ladi. Shoir aynan shu haqida aytadi. Uning fikricha, kimki bu savolga javob topa olsa, haqiqiy avliyo. U qirq yil yashab, turli voqealarning guvohi bo'lgan, ba'zida esa shunday voqealarning ishtirokchisiga aylangan bo'lsa ham shu savolning javobini topa olmaydi. Hayotni esa "yovuz tomosha" sifatida ko'radi.

Sen bildingmi hayot neligin,
ey sochlari oppoq mo'ysafid?
O'tab bo'lgach umr elligin
mayxona bas, buyog'i masjid. [2]

O'zi o'ylay-o'ylay savoliga javob topolmagan shoir umr so'qmoqlarining mashaqqatlarida sochlari oqargan kekxa mo'ysafid choldan hayot nima ekanligini so'raydi. Bu o'rinda Asqar Mahkam nido she'riy san'atidan foydalanadi. Biroq u qariya ham bu savolga javob topolmas. Balki u ellikka kirgunigacha, qarilik chog'igacha o'yin-kulgi, aysh-ishratga berilib, oxiratni ellik yoshdan so'ng eslagandir.

Qalami o'tkir shoir Asqar Mahkam bir qancha to'rtliklarida yuqorida o'rtaga tashlangan savolning javobini aytadi:

Bolam, dunyo _ bu nomard uyi,
Unda qizir ablahning to'yi.
Biz ikkimiz moxovlar kabi
Ketaverdik yig'lagan ko'yi... [2]

Ushbu misralarda Asqar Mahkam dunyoni "nomard uyi" deya ta'riflaydi. Chunki hayoti davomida adolatsiz, vijdotsiz, hasadgo'y insonlarga duch keladi. Faqatgina u emas, boshqalar ham umri davomida turli fe'l-atvor va xarakterga ega bo'lgan odamlar bilan ro'baro' kelishadi. Besh barmog'imiz ham teng bo'lmagani kabi insonlar ham bir-biridan farq qiladi. Guruch kurmaksiz bo'lmaydi. Ba'zi nopok, ablah kimsalar turli qing'ir yo'llar orqali boylik orttiradi, maqsadlariga erishishadi. Ularning "to'yi qiziydi", baxt deb hisoblaganlarining bariga ega bo'ladilar. Lekin lirik qahramon va u murojaat qilayotgan shaxs_bolasi nomard bo'la olmaydi. Nafsigaga yengilib, shaytonning yo'liga kirishmaydi. Barcha ezgu niyatli, soddadil insonlar kabi ochko'z va xudbinlar dastidan "yig'lagan ko'yi" yashashadi. Misralarni badiiylashtirish uchun ijodkor nido, tajnisning tajnisi muzori, tashbeh, tanosub, muqobaladan foydalangan.

Bolam, dunyo _ bu mehmonxona,
Kimsa to'rda, kimsa _ ostona ...
Devonalar kirmas bu yerga,
Huv yomg'irda turar devona. [2]

Bu to'rtlikda esa dunyoni Erkin Vohidov kabi mehmonxonaga qiyoslaydi. Kimdir uning to'ridan joy olsa, ya'ni to'kin-sochin, kamchiliksiz yashaydi, yuksak mavqelarga ega bo'ladi. Kimlardir uning ostonasi bo'lib, oyoq osti holatga keladi, ya'ni mushkul hayotiy yoki moddiy qiyinchiliklarga duch keladi. Ikkinchi misrada yana "ostona" so'zini laganbardorlarga nisbatan olsak ham bo'ladi. Chunki ular o'z manfaatlari yo'lida oyoq osti bo'lishdan ham toymaydilar. Uchinchi misradagi "devona" so'zi orqali so'fiyona ruh paydo bo'lgan. Demak, shoir dunyoni mehmonxonaga o'xshatadi va u yerga devonalar kirmasligini aytadi. So'fiylik adabiyotida qalandar yoki devona deganda dunyo, uning o'tkinchi matahlaridan yuz o'girib uzlatga chekinganlar nazarda tutiladi. Ular moddiylikdan chekinadilar, dunyoviy istaklarini qalbidan butunlay yo'q qiladilar va bir hujrada faqat zikr, toat-ibodat bilan mashg'ul bo'ladilar. Yeguliklari esa ko'cha aylanib yurganlarida kashkul(qalandarlarning qopga o'xshash ashyosi)iga tushgan narsalardan iborat. Bugungi kunda ham aynan shunday bo'lmasa-da shunga o'xshash holatlarni uchratishimiz mumkin. Xususan, Buxoro va uning atrofidagi ba'zi hududlarda boshqa viloyatlarga borib, devonalik qilish an'ana bo'lib kelmoqda. Chunki Buxoro islom dinining poytaxti bo'lgan. Shu sababli ushbu an'ana qisman saqlanib qolgan. Har bir inson ham bunga jur'at qilolmaydi. Boshqalarning g'alati boqishlaridan, malomatlaridan

cho'chimaganlarga shunday qilishi mumkin. Qisqasi, to'rtlikdagi devona so'zi moddiy dunyodan uzilib, ma'naviy dunyoga yuz tutganlikni ifodalagan. Ya'ni ma'naviyati yuksak bo'lgan insonlar dunyoning hoy-u havaslariga berilmaydi, nafsiga yengilmaydi degan ma'no bildirilgan. Devonaning mehmonxonaga kirmay yomg'irda turish tasviri oqko'ngil, sodda va oriyatli insonlar ba'zida malomat yomg'iri ostida qolishlari mumkin, degan mazmunda.

Faqat Odam_O'zim der xolos...

Bir yonda bog' qursa, bir yonga

Qamoqxona tiklar o'ziga...

O'ziniki deb o'ylar o'zin...[2]

Yuqoridagi parcha Asqar Mahkamning "Bu olamda hamma o'zim der..." deb boshlanuvchi she'ridan olingan. Misralardagi mazmunni ta'sirli va aniq tarzda she'rxonga yetkazib berish uchun "bog'" hamda "qamoqxona" kabi zid ma'noli so'zlarni qo'llash orqali tazod san'atidan foydalangan. Bunda shoir insonlarning manman, xudbin bo'lib ketayotganligini chiroyli misralar bilan ifodalab beradi. Bu dunyoda hatto teraklar ham, qabrlar ham, tog'-u toshlar ham o'rnida jim, kamtar va xomush turib bandalikni bajo keltiradi. Bandalik deganda shuni tushunishimiz kerakki, ular faqat vazifasini bajaribgina qolmay, Allohga zikr-u istig'for aytib turadi. Odam nasli esa bu olamda o'zinigina o'ylaydi. Qaysi rusumdagi mashina olish, qanday kiyim-kechak sotib olish, qanday ovqat tayyorlash, bir-birlarini qanday yerga urish haqida bosh qotiradilar. Holbuki, Alloh bizga mashinani, kiyim-kechakni, oziq-ovqatni tayyor holatga keltirish uchun ne'matlaridan bermasa, aql-idrok, kashfiyot qilish qobiliyatini ato qilmasa, kundalik turmushimizning asosiy masalalari bo'lgan narsalar mavjud bo'lmaydi. Insonlar doim manmanlikka berilib o'zining qanday yaralganligini, aslida kim ekanligini unutib qo'yishadi. O'zideklarga, Odam va Havodan tarqalgan zotlarga dushmanlik qiladi, hasad qiladi, yo'lga tosh qo'yadi. Bir yonda bog'-rog' barpo qilsa, bir tomonda o'zidek bandalarga qamoqxona tiklaydi. Insoniyat ibtidosi qaydan boshlanib, qayga borishini bilmaydi. Unga moddiyat bo'lsa bas. Devorlarim, tomim, ota-onamdan qolgan merosim, bola-chaqam, xotinim, to'nim-u do'ppim bor, bular meniki, deydi. Lekin, shuni bilmaydiki, bechoraning bitta tirnog'i ham o'ziniki emas va hech qachon bunday bo'lmagan. Bir kun odamning o'ziniki bo'lgan oyoq-qo'llari uni tutib qola olmaydi. Ochiq ko'zlari o'zini taniy olmaydi. Chunki bir kun bizga berilgan omonat umrni bizga bergan Allohga topshiramiz.

So'ngi yo'qdir bu imtihonning

Sinov hali tugagani yo'q...

Shovullagan dunyo qonini,

Kimdir ichib bo'lmadi to'liq...[2]

Shoir dunyoni imtihonga o'xshatadi. Hayotimiz davomida ko'plab og'ir vaziyatlarga tushib qolamiz, nima qilishni bilmay ikkilanib, boshimiz qotadi. Ba'zida xato qilib boshimiz devorga borib urilsagina qilmishimizning noto'g'ri ekanligini anglab yetamiz, lekin u payti kech bo'lgan bo'lishi ham mumkin. Inson mana shunday sinovlar uchun, ulardan o'tish uchun dunyoga keladi. Va bu sinov hali tugamaydi, toki "dunyo qonini" hamma ichib bo'lmagunga qadar. Ya'ni bu imtihon butun insoniyat o'z illatlari-yu fazilatlarini namoyish etib, xatolaridan dars chiqarib, qiyinchiliklarga qarshi turish asnosida insoniyatini unutmagunga qadar davom etaveradi. Shoir misralarda "shovullagan dunyo qoni" deganda qiyinchilik, azob va izzatoblarni nazarda tutadi.

Birov jomda ichar bu qonni

Birov meshda, birov kosada...

Biroq o'jar bu imtihonni

O'tar kim choh, kim koshonada...[2]

Lekin har qaysi inson bu "qonni" boshiga tushgan mushkulotlarni turlicha qabul qiladi. "Birov jomda" ichadi, ya'ni duch kelgan qiyinchiliklarining barchasi Yaratganning bergan bir ne'mati ekanligini bilib, rizo ahlidan bo'ladi. Doimo qalbida ilohiy ishq tuyg'usi bilan yashaydi. Ma'lumki, jom tasavvufiy timsol bo'lib, ilohiy ishqqa to'lgan ko'ngil ramzi hisoblanadi. Ba'zi insonlar hayoti davomida juda ko'p azob chekadi, ba'zilar esa ularga nisbatan kamroq. Aslida, hamma qiyinchilik-u muammolarga ro'baro' keladi. Biroq ulardan qanchalik g'amgin bo'lish iymonga bog'liq.

Natija. Shoir olam va odamga nisbatan qarashlari haqidagi falsafiy fikrlarini mahorat bilan badiiiy ifodalagan. Dunyoni “nomardlar uyi” ga, “mehmonxona”ga o‘xshatish orqali uning o‘tkinchi va pastkashligini she’rxonga uqtiradi. Shu o‘rinda asl aybdor dunyomi yoki undagi turli fe’l-atvorga ega insonlarmi, degan savol paydo bo‘ladi. Bu savolga javob shoirning butun she’riyatining mazmunini tashkil qiladi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Shoir ijodi bunga insoniyat, degan javobni beradi. Chunki dunyo, tiriklik odamlar bilan bo‘ladi. Undagi yaxshi-yomon hodisalar ham bevosita insonlarga bog‘liq ravishda yuzaga keladi.

Xulosa. Asqar Mahkam o‘z she’rlarida olam va odam orasidagi eng nozik rishtalarni ham quyma satrlar orqali yuragimizga bog‘laydi. Uning falsafiy-tasavvufiy qarashlari she’rxonni biroz qiynab qo‘yadi, ya’ni ularni tushunish uchun misralarni qayta-qayta o‘qish his qilish lozim. Lekin ulardagi ma’nolar xazinasini hayot yo‘llarimizda bizni ogohlikka, ezgulikka, haqiqatparvarlikka chorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. _ Toshkent, 1989-y.
2. Asqar Mahkam. Bu ishq edi. _ Toshkent, 2017-y.
3. Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. _ Toshkent, 1999-y.
4. Komilov N. Tasavvuf. _ Toshkent, 2009-y.
5. <https://tafakkur.net> internet sayti.
6. ziyouz.com internet sayti.

UO‘K 811. 61+398. 91

ISM QO‘YISH AN‘ANASINING KONSEPTUAL-KOGNITIV ASOSLARI

M.B. Baxtiyorova, f.f.f.d., v.b. dots., Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada turli madaniyatlardagi ism qo‘yish an‘analari konseptual va kognitiv asoslari ko‘rib chiqiladi. Platon, Germogen va boshqa mutafakkirlarning falsafiy va lingvistik yondashuvlari tahlil qilinadi. Ismlar va madaniy identifikatsiya, shuningdek, ism qo‘yishning kognitiv va lingvomadaniy jihatlari o‘rganiladi. Maqolada ingliz familiyalarining tarixiy evolyutsiyasi va ularning kasbiy, tavsifiy, patronim va lokativ toifalarga ajratilishi alohida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ism qo‘yish an‘analari, lingvomadaniyat, kognitsiya, konsept, onomastika, antroponimlar, madaniy identifikatsiya, semantika.

Аннотация. В данной статье рассматриваются концептуальные и когнитивные основы традиций именования в различных культурах. Анализируются философские и лингвистические подходы к именованию, включая работы Платона, Гермогена и других. Особое внимание уделяется связи между именами и культурной идентичностью, а также когнитивным и лингвокультурным аспектам традиций именования. В статье исследуется историческая эволюция английских фамилий и их классификация по профессиональным, описательным, патронимическим и локативным категориям.

Ключевые слова: традиции именования, лингвокультура, когниция, концепт, ономастика, антропонимы, культурная идентичность, семантика.

Abstract. This article explores the conceptual and cognitive foundations of naming traditions across different cultures. It examines philosophical and linguistic approaches to naming, including the works of Plato, Hermogenes, and others. The article highlights the connection between names and cultural identity, as well as the cognitive and linguocultural aspects of naming conventions. Special attention is given to the historical evolution of English surnames and their classification into occupational, descriptive, patronymic, and locational categories.

Key words: naming traditions, linguoculture, cognition, concept, onomastics, anthroponyms, cultural identity, semantics.

Kirish. Asrlar davomida nomlash tabiatiga xos masalalar eng avvalo, faylasuflarda qiziqish uyg‘otib, ular faqat nomi orqaligina ob’ektni anglash mumkinmi degan savolga javob izlaganlar. Ismlarning mosligi masalasiga bag‘ishlangan Platon (Aflotun)ning “Kratil” dialogida Kratil “har bir narsaning mohiyati bor” degan taxmin bilan, har bir narsaga tabiatan xos bo‘lgan “to‘g‘ri” ismlarning

mavjudligi tarafdori bo'ladi va ismning mosligini esa "uning shu narsani qanday narsa ekanligini anglata olishida" deydi. O'z navbatida, Germogen nomlashning shartli tabiati borasidagi fikrni yoqlagan holda, "hech bir nom tabiatdan kelib chiqmaganligini, u odatni yo'lga qo'ygan va nom berganlarning qonun va rusumlarining asosiga tegishli" ekanini qayd etadi. Ikki nuqtai nazarni taroziga solib ko'rgan Suqrot "bir ism yaxshi qo'yiladi, boshqasi esa – yo'q", shu sabab nomning to'g'riligi, uning insonga oldindan ma'lum bo'lmasligi, narsalarning tabiatidan kelib chiqib, belgilanishida" deya xulosa qiladi.

X.Jozef o'zini konseptualistlar safiga kiritadi va individlar bir xil tabiatga ega bo'lishi mumkin emasligini, biroq, qator individlarga xos ba'zi xususiyatlar (concepts) asosida shaxslarning chegaralanmagan soniga nisbatan umumlashtirilgan xulosalar qilish mumkinligini ta'kidlaydi. O'z davrining ismlar tamoyillarini tahlil qilib, X.Jozef ingliz mantiqchisi J.Millning nominalistik hisoblagan g'oyalariga e'tibor qaratgan [1].

Asosiy qism. Tavsiflaridan va ularning muhim xususiyatlariga urg'u bergan holda insonlar va narsalarning nomlanishi mumkinligi borasidagi qoida faylasuf va tilshunoslarning ishlarida faol rivojlantirildi. Obyekt mohiyatini anglashdagi ismning roliga murojaat qilgan P. Florenskiy, jumladan, ism – bu "eng nafis chizgi bo'lib, u orqali ruhiy mohiyat namoyon bo'ladi", deb yozgan. Aniq bir tarixiy shaxslarning pravoslav nomlarini taqdir prizmasi orqali tahlil qilish A.A.Fominga "shaxsning turi, kelgusida uning ruhiyati va ma'naviyatini belgilab beruvchi ontologik shakli" ismlarda ifoda etiladi, deya xulosa qilish imkonini yaratdi [2].

Tilshunoslikda "konsept" termini haqida olimlar tomonidan turlicha ilmiy talqinlar mavjud bo'lib, ularda o'ta abstraktlik, mohiyatan turli xil mavjudlikka ega ekanligi bilan izohlanadi. Lekin V.A.Maslova tomonidan konsept haqida aytilgan ta'rif "konsept" mohiyatini aniqroq aks ettirgan, ya'ni "konsept lingvomadaniy o'ziga xoslikka ega, ma'lum bir etnomadaniyat vakillarini u yoki bu tarzda tavsiyalovchi semantik tuzilma" ekanligini ta'kidlaydi [3].

Lingvomadaniy konseptlar bilan kognitiv konseptlarning farqlari ajratiladi. Kognitiv lingvistikada konsept til birliklarining ma'nosi bilan bog'liq holda o'rganiladi va shunga binoan tafakkur birligi sifatida qaralayotgan konseptni qoliplashtirishda til birliklariga tayaniladi [4].

Konsept markazi har doim muhim tushunchadan tashkil topadi, chunki konsept madaniyatni tadqiq qilishga xizmat qiladi, madaniyat asosida esa aynan qadriyatlar tamoyili yotadi. Kognitiv konsept, o'z o'rnida, inson tafakkurining mahsuli xisoblanadi. Tadqiqot obyekti hisoblanmish antroponimlar konseptosferasining lingvomadaniy va kognitiv o'xshashliklari kuzatiladi.

Konsept o'zida mantiqshunoslik, psixologiya, tilshunoslik va falsafa fanlarining o'zaro bog'liqligi, hamkorligini aks ettiradi. Aniqrog'i, konsept ko'p qirrali, integrativ, ya'ni logik – lingvistik – gnoseologik termin hamdir [5].

Tilda konseptual rasmiylashgan shakllar zahirida voqelikni muayyan etnosning kundalik hayot tarziga va madaniyatiga mos holda idrok etilishini, ya'ni muayyan lisoniy madaniyatning o'ziga xos belgisini o'rganish lingvomadaniyatshunoslik fani uchun muhim ahamiyatga ega. Konseptlarning lisoniy o'ziga xosliklarini aniqlash va talqin qilish bilan bir paytning o'zida, halq tafakkur tarzini aks ettiruvchi va shakllantiruvchi fan tarmog'i sifatida bugungi kunning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Jahon tilshunosligida nisbatan yangi bir istiqbolli yo'nalish – kognitiv tilshunoslik tobora ravnaq topib, rivojlanib bormoqda. Uning tahlil predmeti bo'lib tilda so'zlashuvchi/yozuvchilarning ob'ektiv borliqni in'ikos qilishlari jarayonida tilning ahamiyati, shuningdek, tilning shakllanishi, rivojlanishi va muloqot vositasi sifatida ko'llanilishi jarayonlarida kognitiv omillarning o'rni, qolaversa ob'ektiv dunyo haqidagi inson bilimlari tizimining konseptuallashtirish jarayonlari orqali tilda voqelantirish vositalari va usullari ilmiy tadqiq qilinmoqda. Bugungi kun dunyo tilshunosligida til egalarining ongida olamni konseptuallashtirish va lisoniy voqelantirishning o'ziga xos kognitiv mexanizmlari tadqiqoti doirasida ma'lum tematik maydonga tegishli leksik birliklarni struktur-semantik, kommunikativ-pragmatik, qiyosiy-tipologik va lingvomadaniy ko'rinishlarda tahlil etish kabi ustuvor yo'nalishlarda izlanishlar olib borilmoqda.

Sh.S.Safarovning ta'kidlashicha, kognitiv tilshunoslik uchun olam haqidagi bilimning tilda aks topishi va ushbu bilimning shakllanishida tilning hissasi muhimdir. Bu yo'nalishni tanlagan

tadqiqotchi tilni voqelik, dunyoni bilish vositasi sifatida qabul qilib, ma'noni, uning hosil bo'lishi va rivoji tahlilini birinchi o'ringa qo'yadi [4].

Yevropada familiyalarning tarqalishi ancha kech boshlandi va bu aholi sonining o'sishi, ommaviy-ijtimoiy va iqtisodiy aloqalarning rivojlanishi bilan bog'liq edi. Ilk familiyalar, zamonaviy tushunchalarga ko'ra, X asrda Italiyada qayd etildi, keyin esa Fransiya hududida, so'ngra 1066 yilda normanlarning Angliyani istilo qilganlaridan keyin Tumanli Albion qirg'oqlarida paydo bo'ldi. Dastlabki ikki asr davomida bu ingliz jamiyatining boy, imtiyozli qismining vakolati edi. Keyinchalik, asta-sekin irsiyatga ega umumiy nomlar boshqa ijtimoiy qatlamlarga tarqaldi va XVIII asrga kelib, Britaniyaning deyarli butun aholisi bu imtiyoztga ega bo'ldi. 45000 atrofida turli-tuman ingliz nomlari mavjud bo'lib, ularning katta qismini kelib chiqishiga ko'ra 7 asosiy guruhlariga ajratish mumkin.

1. Kasb – hunar turlaridan va ish qurollari, jihozlari, ishlab chiqarish mahsulotlari nomidan kelib chiqqan holda paydo bo'lgan ismlar. Masalan, Wright, Baker, Potter, Butcher, Carpenter, Fisher, Carter, Parker, va ko'pgina boshqalar.

2. Shaxsiy xususiyatlarni tavsiflovchi ismlar. Bunday familiya va ismlar ko'p hollarda sifatdan yasalgan bo'lib, o'z o'rnida ularni ham bir nechta guruhlariga ajratish mumkin:

tashqi ko'rinishiga ko'ra: Short, Long, Little, Bigg, Strong, Low, Longman, Small, Armstong, Crump;

xarakter xususiyaga ko'ra: Bad, Good, Sweet, Moody, Bragg, Stern, Strong, Swift;

laqablar ko'rinishida: White, Fox, Catt, Oak, Vlunt, Allgood, Whitehead, Coe, Blake, Brown. Bu qatarga ko'cha tomoshalari va postanovkalarida ba'zan butun umri davomida bajargan rollaridan kelib chiqqan ism va familiyalarni ham kiritish mumkin: King, Lord, Virgin, Death, Baron, Cardinal, Angel.

3. Ajdodlar, ota va onalar hurmati uchun ularning nomini abadiylashtirish maqsadida kelib chiqqan ism va familiyalar. Bunday nomlarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

shunchaki takrorlovchi ismlar: Dennis, Henry, Thomas, Walter, Allen; otaning nomini ta'kidlovchi ismlar: Wilson, Richardson, Evans, Thompson...

onaning nomini ta'kidlovchi ismlar: Molson, Emmott, Madison, Marriott;

qabila nomidan kelib chiqqan nomlar: Henderson, Campbell, Forbes, Grant...

4. Joylarining geografik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda beriladigan shaxs nomlari. Bu guruhga umumiy ingliz ism va familiyalarining deyarli ellik foizi kiradi: Wood, Bridge, Stone, Brooks, Fields, Greenwood, Bush, Camp, Forest, Grove, Hill.

5. Joy nomidan kelib chiqqan holda beriladigan ismlar: Bedford, Burton, Hamilton, Hampshire, Sutton, London, Irish, York, Welsh, Scott, Wallace.

6. Mulk nomi bilan beriladigan nomlar. Zamindorlarning farzandlari ko'p hollarda qal'alar, yer-mulk yoki xo'jaliklarining nomlaridan olingan ismlarga ega bo'lishgan: Ernle, Staunton, Windsor.

7. Patronaj. Vasiy yoki homiy nomi sharafiga olingan familiyalar va ismlar: Kilpatrick, Hickman.

Ayrim madaniyatlarda ismlar va lug'aviy so'zlarning ma'nosi o'rtasidagi aloqadorlik shaffof, ya'ni ismlar oddiy so'zlardan maxsus maqsadda foydalanishning bir ko'rinishi hisoblanadi. Bu esa ingliz ismlariga xos bo'lmagan xususiyatdir. Ingliz ismlari asosan yashirin, ya'ni ularning "ma'nosi" aniq bo'lmay, ularni zamonaviy ingliz tilida emas, ko'p hollarda hozirda iste'moldan chiqqan qadimiy tillarda topish mumkin (lotin yoki qadimiy grek tili kabi tillarda). Shu sabab, farzandiga inglizcha ism tanlayotgan ota-ona uning ma'nosiga emas, asosan uning jarangdorligiga va bu ismga ega o'zga shaxsiyatga, ya'ni ismning biror qarindoshning, yaqin do'st yoki jamiyatda yuqori mavqega ega bo'lgan shaxsni ta'kidlashiga e'tibor qaratadilar. O'zining ma'no yashirin xususiyatiga qaramay, barcha ingliz ismlari o'z asliyatida aks etuvchi haqiqiy aniq ma'nolarga ega.

Xulosa. Bildirilgan fikrlardan xulosa qilib aytish mumkinki, madaniyat murakkab hodisa bo'lib, nafaqat jamiyatning, balki muayyan madaniyat sohibi bo'lgan alohida shaxsning baholash maqsadlari tizimini belgilaydi. Bunda har qanday madaniyat o'zining tildagi noyob ifodasini topadi. Tilning faqat shaklini o'zlashtirish, uning madaniy qismini hisobga olmaslik, o'quvchilarning xususiy

madaniyat normalari bilan cheklanib qolishlariga olib keladi va natijada har ikkala til sohiblari o'rtasida o'zaro tushunmovchilik tug'diradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Joseph H. Greenberg. Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. In: Universals of Language. Cambridge (MA): MIT Press, 1963, P.73—113.
2. Фомин А.А. Антропонимическая метаморфоза и художественный замысел // Изв. Урал ГУ. - Екатеринбург, 1999. - № 13. - С. 4–69.
3. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. – Москва: Флинта –Наук, 2007. – 296 с.
4. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – 92 б.
5. Waciewicz S. Concepts as Correlates of Lexical Labels: A Cognitivist Perspectives. – Frankfurt: Peter Lang, 2015. – 237
6. B.M. Bakhtiyorova. Discursive-pragmatic nature of anthroponyms-Asian Journal Of Multidimensional Research, 2022, India, 110-114
7. Sadullaeva, N., & Bakhtiyorova, M. Reflection of Onomastic Principles in Naming. Psychology and Education, 2021, AQSh, 2874-2878.

UO'K 811.512.133'373+811.161.1'373

O'ZBEK TILIDAGI KASB-HUNAR, LAVOZIM-AMAL KONSEPTLARINI VOQELANTIRUVCHI LEKSIK BIRLIKLARINING FUNKSIONAL-SEMANTIK VA USLUBIY TABAQALANISHI

M.I. Dexqonova, katta o'qituvchi, Angren universiteti, Angren

Annotatsiya. Mazkur maqola O'zbek tilida kasb-hunar va lavozim-amal konseptlarini ifodalovchi leksik birliklarning funksional-semantik va uslubiy tabaqalanishini o'rganishga bag'ishlanadi. Tadqiqotda ushbu leksik birliklarning turlari, semantik jihatlari va uslubiy farqlari tahlil qilinadi. Shuningdek, kasbiy konseptlarning milliy qadriyatlar bilan bog'liqligi va ularning kundalik til hamda badiiy asarlarda qo'llanishi ko'rib chiqiladi. Maqola natijalari ushbu leksik birliklarning til tizimida tutgan o'rnini va ijtimoiy-madaniy ahamiyatini aniqlashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: kasb-hunar, lavozim-amal, funksional-semantik, uslubiy tabaqalanish, O'zbek tili.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению функционально-семантической и стилистической дифференциации лексических единиц, отражающих концепты профессий и должностей в узбекском языке. В исследовании анализируются типы этих лексических единиц, их семантические аспекты и стилистические различия. Кроме того, рассматривается связь профессиональных концептов с национальными ценностями и их использование в повседневной речи и художественной литературе. Результаты статьи помогают определить место этих лексических единиц в языковой системе и их социокультурное значение.

Ключевые слова: профессия, должность, функционально-семантический, стилистическая дифференциация, узбекский язык.

Abstract. This article is dedicated to the study of functional-semantic and stylistic differentiation of lexical units representing the concepts of professions and positions in the Uzbek language. The research analyzes the types of these lexical units, their semantic aspects, and stylistic distinctions. Additionally, it examines the connection of professional concepts with national values and their usage in everyday language and literary works. The findings of the article contribute to identifying the role of these lexical units in the linguistic system and their socio-cultural significance.

Keywords: profession, position, functional-semantic, stylistic differentiation, Uzbek language.

Kirish. O'zbek tili leksik-semantik boyliklari xalqning madaniyati, ijtimoiy hayoti va tarixiy taraqqiyotini aks ettiruvchi muhim unsurlardan biridir. Kasb-hunar, lavozim va amal konseptlari ushbu boylikning ajralmas qismi sifatida xalqning mehnatga, boshqaruvga va ijtimoiy tuzilishga bo'lgan munosabatini ifodalaydi. Bu konseptlarning funksional-semantik va uslubiy jihatdan tahlil qilinishi, tilshunoslikda nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu

maqola o'zbek tilida mazkur konseptlarni voqelanitiruvchi leksik birliklarning funksional-semantik va uslubiy tabaqalanishini o'rganishga bag'ishlangan.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari:

Maqolaning asosiy maqsadi o'zbek tilida kasb-hunar, lavozim va amal konseptlarini ifodalovchi leksik birliklarning funksional-semantik xususiyatlarini aniqlash va ularning uslubiy tabaqalanishini o'rganishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan:

Kasb-hunar, lavozim va amal konseptlarini ifodalovchi asosiy leksik birliklarning lingvistik xususiyatlarini tahlil qilish;

Ushbu birliklarning funksional-semantik guruhlarini aniqlash;

Ularning uslubiy xususiyatlarini o'rganish va ularning qo'llanish doirasini belgilash.

Materiallar va usullar

Tadqiqotning asosiy materiallari sifatida "O'zbek tilining izohli lug'ati", o'zbek tilidagi badiiy asarlar, ommaviy axborot vositalari matnlari va xalq maqollari tanlab olindi. Mazkur tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Deskriptiv tahlil: Kasb-hunar, lavozim va amal konseptlarini ifodalovchi leksik birliklarning asosiy ma'nosini ochib berish va ularni guruhlash.

Komparativ tahlil: O'zbek tilidagi atamalarni boshqa tillardagi leksik birliklar bilan qiyoslash orqali ularning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash.

Struktur-semantik tahlil: Leksik birliklarning tuzilishi va semantik tarkibini chuqur o'rganish.

Natijalar

Funksional-semantik tabaqalanish

O'zbek tilida kasb-hunar, lavozim va amal konseptlarini ifodalovchi leksik birliklar funksional-semantik jihatdan quyidagi asosiy guruhlarga ajratiladi:

Kasb-hunarlar:

Iqtisodiy soha: Dehqon, chorvador, paxtakor, hunarmand.

Ijodiy soha: San'atkor, shoir, bastakor, rassom.

Texnik soha: Muhandis, dasturchi, mexanik.

Lavozimlar:

Siyosiy lavozimlar: Prezident, vazir, senator, deputat.

Boshqaruv lavozimlari: Rahbar, direktor, boshqaruvchi.

Ilmiy lavozimlar: Professor, dotsent, aspirant.

Amallar:

An'anaviy amallar: Hokim, bek, mirshab.

Hozirgi zamon amallari: Tadbirkor, menejer, investor.

Uslubiy tabaqalanish

Leksik birliklarning uslubiy tabaqalanishi ularning qo'llanish sohalari va ijtimoiy kontekst bilan chambarchas bog'liq. Ular quyidagicha tasniflanadi:

Rasmiy-uslubiy leksika:

Ushbu guruhga hujjatlar, rasmiy nutq va ish yuritishda qo'llaniladigan atamalar kiradi. Masalan: "vazir", "prefekt".

Badiiy va og'zaki uslub:

Badiiy adabiyot va xalq og'zaki ijodida qo'llaniladigan atamalar. Masalan: "hunarmand", "hokim".

Professional jargon:

Muayyan soha vakillari o'rtasida ishlatiladigan maxsus terminlar. Masalan: "dasturchi", "marketing mutaxassisi".

Leksik birliklarning semantik xususiyatlari

Kasb-hunar va lavozim atamalari ko'pincha metaforik ma'noga ega. Masalan, "yulduz" so'zi san'atkorni, "hunarmand" esa mahoratli shaxsni bildiradi. Ushbu xususiyat tilning boyligini va uning tasviriy ifoda imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Muhokama

Kasb-hunar, lavozim va amal konseptlarini ifodalovchi leksik birliklar o'zbek xalqining ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmasi, tarixiy rivojlanishi va madaniyati bilan uzviy bog'liq. Ularning funksional-semantik va uslubiy tabaqalanishi ushbu birliklarning o'zbek tilidagi leksik tizimdagi o'rnini aniqlashga imkon beradi.

Bugungi kunda yangi kasb va lavozimlar paydo bo'lishi bilan leksik birliklar boyib bormoqda. Masalan, so'nggi yillarda "IT mutaxassisi", "blogger" kabi yangi atamalar lug'at boyligini to'ldirdi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbek tilida kasb-hunar, lavozim va amal konseptlarini ifodalovchi leksik birliklar semantik va uslubiy jihatdan rang-barangdir. Ular nafaqat milliy o'zlikni ifoda etadi, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ham aks ettiradi.

Kelgusida ushbu mavzuni yanada kengroq o'rganish va xalqaro lingvistik tajribalarni tadqiq qilish zarur. Xususan, ushbu atamalarning boshqa tillardagi analoglari bilan qiyosiy tahlili qiziqarli ilmiy natijalarga olib kelishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduraxmanov G. Uzbek tilining leksikologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2018. – 248 b.
2. Bo'ronov K. Til va madaniyat. – Toshkent: Fan va Texnologiya, 2020. – 312 b.
3. Xudoyberdiyev S. Kasb-hunar atamalarining semantik xususiyatlari // Filologiya masalalari jurnali. – 2019. – № 3. – B. 45–56.
4. Alimov M. O'zbek tilida terminologiya masalalari. – Samarqand: Zarafshon nashriyoti, 2021. – 150 b.
5. Sodiqova D. Til va nutq madaniyati. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 180 b.
6. Karimov N. O'zbek tili grammatikasi. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2015. – 220 b.
7. Madrahimov R. Tilshunoslikka kirish. – Buxoro: Sharq ziyosi, 2018. – 175 b.
8. Qodirova Sh. O'zbek tili morfologiyasi. – Samarqand: Zarafshon, 2020. – 200 b.
9. Saidov T. Til va tafakkur. – Toshkent: Ma'naviyat, 2019. – 240 b.
10. Nurmatov A. Lingvistik tahlil usullari. – Qarshi: Nasaf, 2016. – 210 b.

UO'K 801.316.4

MASHINA TARJIMASINING QULAY VA NOQULAY TOMONLARI

M.K.Djurayev, katta o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada mashina tarjimasidan foydalanishda yuzaga keladigan muammolar, shu jumladan bunday tizimlarning rivojlanish tarixi, avtomatlashtirish darajasiga ko'ra mashinali tarjima tizimlarining turlari, ushbu tarjima usulining afzalliklari va kamchiliklari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'z: neyron mashina tarjimasini, avtomatlashtirilgan tarjima, tilshunoslik, matematikasi, kibernetika, Internetda mashina tarjimasidan foydalanish.

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы, возникающие при использовании машинного перевода, в том числе история развития таких систем, виды систем машинного перевода по уровню автоматизации, преимущества и недостатки этого метода перевода.

Ключевые слова: нейронный машинный перевод, автоматический перевод, лингвистика, математика, кибернетика, использование машинного перевода в Интернете.

Abstract. This article examines the problems that arise when using machine translation, including the history of the development of such systems, types of machine translation systems by level of automation, and the advantages and disadvantages of this translation method.

Keywords: neural machine translation, automatic translation, linguistics, mathematics, cybernetics, use of machine translation on the Internet.

Mashina tarjimasini atama sifatida kamida ikki ma'noda tushuniladi. Tor ma'noda, bu kompyuter dasturi tomonidan to'liq yoki deyarli to'liq amalga oshirilgan ba'zi matnlarni bir tabiiy tildan boshqasiga tarjima qilish jarayonini anglatadi. Jarayon shundan iboratki, mashinaning kiritilishi matn bo'lib, uning og'zaki qismi hech qanday qo'shimcha ko'rsatmalar bilan birga bo'lmaydi va chiqish boshqa tildagi matn bo'lib, kiritilgan matnning tarjimasini va o'zgartirilishi, kirish matnining chiqishiga inson aralashuvisiz amalga oshiriladi. Agar biz ushbu atamani keng ma'noda ko'rib chiqsak, bu

tilshunoslik, matematika, kibernetika chorrahasida joylashgan va tor ma'noda mashina tarjimasini amalga oshiradigan tizimlarni yaratishga qaratilgan ilmiy tadqiqot sohasidir. [1]

Mashina tarjimasidan foydalanish va faol joriy etishning boshlanishi 1954 yil 7 yanvarda Nyu-Yorkda, IBM korporatsiyasining shtab-kvartirasida bo'lib o'tgan "Jorjtaun tajribasi" dir. Ushbu tajriba davomida rus tilidan ingliz tiliga 60 dan ortiq iboralar tarjima qilindi, bu esa mashina tarjimasining rivojlanish tarixida ajoyib turtki bo'ldi. Internetda mashina tarjimasidan foydalanish qisqa matnlarni bepul tarjima qilishni taklif qilgan eng qadimgi mashinali tarjima kompaniyalaridan biri bo'lgan Systran tomonidan boshlangan (1996). 2007 yilda allaqachon Moses mashina tarjimasini dasturi yaratilgan bo'lib, u manba tildan maqsadli tilga statistik mashina tarjima qilish mexanizmi edi. Shuningdek, 2008 yilda Yaponiyada mobil telefonlar uchun matn yoki SMS tarjima xizmati paydo bo'ldi va keyingi yili bir tildan ingliz, yapon va xitoy tillariga nutqni tarjima qilish uchun o'rnatilgan funksiyaga ega mobil telefon ham yaratildi. So'nggi yillarda Google kompaniyasining neyron mashina tarjimasini bo'yicha tadqiqotlari tufayli mashina tarjimasini texnologiyasi sezilarli ijobiy o'zgarishlarga duch keldi, bu esa ushbu soha uchun optimistik kelajakni bashorat qilmoqda.

Avtomatlashtirish darajasiga ko'ra mashina tarjimasining bir necha turlari mavjud: to'liq avtomatik, inson ishtirokida avtomatlashtirilgan mashina tarjimasini, kompyuter yordamida (masalan, elektron lug'atlardan foydalangan holda) shaxs tomonidan amalga oshiriladigan tarjima. Mashina tarjimasining afzalliklari tezlikdir, mashina tarjimasidan foydalanish ma'lum bir so'z, jumla yoki matnni tarjima qilish uchun sarflangan vaqtni sezilarli darajada kamaytiradi. Bundan tashqari, mashina tarjimasini xizmatlarini ko'rsatadigan bepul Internet-resurslarning ko'pligi muhim ortiqcha, maxsus tarjima agentliklari tarjima uchun katta miqdorda to'lashlari kerak. Matnni to'liq tahlil qilish va yuqori sifatli tarjima har doim ham kerak emasligi sababli, ba'zida siz faqat matnning qisqacha mohiyatini qo'lga kiritishingiz kerak bo'ladi, bu holda ideal variant kompyuter tarjimasini dasturlarining bepul xizmatlaridan foydalanishdir. Mashina tarjimasining uchinchi afzalligi - har qanday muhim xat yoki hujjatni tarjima qilish kerak bo'lganda to'liq maxfiylikka ega. Yana bir muhimi shundaki, mashina tarjimasini universal bo'lib, u turli mavzulardagi so'zlarni, jummalarni, matnlarni tarjima qilishga qodir, garchi ko'pincha professional tarjimonlar aniq tor mavzularga ixtisoslashgan bo'lsalar ham. Ammo texnologiya sohasi qanchalik rivojlangan bo'lmasin, mashina tarjimasidan foydalanishda hali ham duch keladigan muammolar mavjud. Matnlarni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishda yuzaga keladigan asosiy lingvistik muammolardan biri leksik birliklarning yarimoila muammosidir. Bu hodisa yarimoila (yunoncha polysemos - polisemantik) - til birligida bir nechta ma'noning mavjudligi deb ataladi. Mashina tarjimasini jarayonida yuzaga keladigan bu muammo, masalan, har bir polisemantik so'z uchun uning ko'rib chiqilayotgan mavzu sohasiga xos bo'lgan ustuvor tarjima ekvivalenti ko'rsatilgan kontekstli lug'atlar yordamida faol hal qilinadi. Ammo umuman olganda, noaniqlik muammosini faqat interaktiv tarzda hal qilish mumkin, chunki bir so'z ikki yoki undan ortiq ma'noga ega bo'lishi mumkin, bu ishni sezilarli darajada murakkablashtiradi va matn tarjimasini sifatini pasaytirishi mumkin. Shuningdek, eng ko'p uchraydigan muammo - tillarning tarkibiy va leksik farqlarining o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek, bir nechta so'zlardan iborat grammatik tuzilmalarning mavjudligi. Demak, masalan, barcha tillarda ko'p uchraydigan frazeologik birikmalar, idiomalarni tarjima qilish muammosi mavjud.

Bu muammoning yechimi quyidagicha: muayyan mashina tarjimasini tizimini ishlab chiqishda dastlab bunday iboralarning ma'nosini qo'yish kerak va ular bir so'z sifatida qayta ishlanishi kerak. Mashina tarjimasini rivojlanishining ushbu bosqichida yuqori sifatli mashina tarjimasini olish uchun barcha muammolarni "almashtirish" usulida hal qilish mumkin emas, shuningdek, professional tarjimonlar tomonidan qo'llaniladigan kerakli tarjima o'zgarishlarini har doim ham to'g'ri bajarish mumkin emas. Ammo shunga qaramay, bugungi kunda mashina tarjimasini ba'zi muammolarni hal qiladi, mashinali aloqa tizimlari yordamida biz kerakli matnning umumiy ma'nosini tushunishimiz, asosiy g'oyani ajratib ko'rsatishimiz va u bilan har qanday harakatlarni bajarishimiz mumkin. Biroq, professional tarjimonlar ishtirokisiz badiiy matnlarning yuqori sifatli tarjimalarini yaratish hali ham mumkin emas. Chunki inson chet el matnini batafsil tahlil qiladi, badiiy asarning emotsional fonini yetkaza oladi, personajlar kechinmalarini aks ettiradi, tarjimada yozilgan narsa haqida o'z

tushunchasini kiritadi, asl tilning barcha xususiyatlarini qamrab oladi, shuningdek maqsadli tilni ham. [2,3]

Hozirgacha olingan tarjima matnini qo'lda o'zgartirishga hojat qolmasligi uchun dastlabki matnni barcha nozik tomonlarini hisobga olgan holda tarjima qila oladigan shunday kompyuter dasturini yaratish muammosi hal etilmaganligicha qolmoqda. Mashinali tarjima tizimlarini rivojlantirish yo'nalishida grammatik tahlil va sintez quyi tizimlarini takomillashtirish zarur.

Dasturlar ilmiy-ommabop va texnik matnlarni qanchalik yaxshi tarjima qiladi? Ushbu maqolada biz "Google – tarjimon" va "Yandex – tarjimon" dasturlari yordamida tuzilgan matn parchasi tarjimasining ikki versiyasi sifatini qiyosiy tahlil qilamiz.

"The Type 45 destroyers are primarily designed for anti-air warfare with the capability to defend against targets such as fighter aircraft and drones as well as highly maneuverable sea skimming anti-ship missiles travelling at supersonic speeds. The Royal Navy describes the destroyers' mission as being "to shield the Fleet from air attack". The Type 45 destroyer is equipped with the Sea Viper (PAAMS) air-defense system utilizing the SAMPSON active electronically scanned array multi-function radar and the S1850M long-range radar. PAAMS is able to track over 2,000 targets and simultaneously control and coordinate multiple missiles in the air at once, allowing a large number of tracks to be intercepted and destroyed at any given time. This makes it particularly difficult to swamp PAAMS during a saturation attack, even if the attacking elements are supersonic. The US Naval War College has suggested that the SAMPSON radar is capable of tracking 1,000 objects the size of a cricket ball travelling at three times the speed of sound (Mach 3), emphasizing the system's capabilities against high performance stealth targets."

Tarjimaning birinchi versiyasi Yandex Translator dasturi yordamida qilingan:

"45-toifa esminetslar, birinchi navbatda, havo hujumidan mudofaa uchun mo'ljallangan bo'lib, qiruvchi samolyotlar va uchuvchisiz uchish apparatlari, shuningdek, yuqori manevrga ega bo'lgan dengizdagi kemaga qarshi raketalar kabi nishonlardan himoyalaniish imkoniyatiga ega. Qirollik dengiz floti esminetslarning missiyasini "flotni havo hujumidan himoya qilish" deb ta'riflaydi.

45-toifa esminetsi SAMPSON faol elektron skanerlash massivi ko'p funksiyali radar va S1850M uzoq masofali radardan foydalangan holda Sea Viper Havo Mudofaa tizimi (PAAMS) bilan jihozlangan. PAAMS 2000 dan ortiq nishonlarni kuzatish va bir vaqtning o'zida havodagi bir nechta raketalarni boshqarish va muvofiqlashtirishga qodir, bu esa istalgan vaqtda ko'p sonli izlarni tutib olish va yo'q qilish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, hujum qiluvchi elementlar tovushdan tez bo'lsa ham, to'yinganlik hujumi paytida PAAMni suv bosishini qiyinlashtiradi. AQSh harbiy-dengiz kuchlari kolleji SAMPSON radarlari tovush tezligidan uch baravar tez (Mach 3) harakatlanuvchi 1000 ta kriket to'pi o'lchamidagi jismlarni kuzatishga qodir, bu tizimning yuqori samarali yashirin nishonlarga qarshi imkoniyatlarini ta'kidlab o'tishini taklif qildi. [4,5]

Tarjimaning ikkinchi versiyasi Google Translator dasturi yordamida amalga oshirildi:

"45-toifa esminetslar, birinchi navbatda, qiruvchi va uchuvchisiz uchish apparatlari kabi nishonlardan himoyalaniish qobiliyatiga ega bo'lgan zenit urushi uchun mo'ljallangan, shuningdek, dengiz uzra sirpanib yuradigan, tovushdan tez tezlikda uchadigan yuqori manevrli kemaga qarshi raketalar. Qirollik dengiz floti esminetslarning vazifasini "flotni havo hujumidan himoya qilish" deb ta'riflaydi. Type 45 esminetsi SAMPSON faol massivli radar va uzoq masofali S1850M radaridan foydalangan holda Sea Viper Havo Mudofaa tizimi (PAAMS) bilan jihozlangan. PAAMS 2000 dan ortiq nishonlarni kuzatishi va bir vaqtning o'zida bir nechta havodagi raketalarni boshqarishi va muvofiqlashtirishi mumkin, bu esa istalgan vaqtda ko'p sonli traektoriyalarni tutib olish va yo'q qilish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, hujum qiluvchi elementlar tovushdan tez bo'lsa ham, to'yinganlik hujumi paytida PAAMSni bostirishni qiyinlashtiradi. AQSh harbiy-dengiz kuchlari kolleji SAMPSON radarlari tovush tezligidan uch baravar tez (Mach 3) harakatlanuvchi 1000 ta kriket to'pi o'lchamidagi obyektlarni kuzatishga qodirligini, bu esa tizimning yuqori samarali yashirin nishonlarga qarshi imkoniyatlarini ta'kidlashini taklif qildi.

Qabul qilingan tarjima variantlarini tahlil qilib, biz ikkala dastur ham matnning ma'nosini umumiy tushunishga ta'sir qilmaydigan oz sonli noaniqliklar bilan tarjimani etarlicha bajargan degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Masalan, Yandex-tarjimon dasturi tomonidan amalga oshirilgan tarjimada “bir vaqtning o‘zida” so‘zlari ikki marta qo‘llaniladi, birinchi qismda "PAAMS" tegishli nom sifatida tarjimasiz qoldiriladi, so‘ngra "PAAM" tarjimasi beriladi, Bu qisqartmaning rus tiliga adekvat tarjimasi deb hisoblanmaydi. Keyinchalik, jumlaning oxirining tarjimasiga e‘tibor berishingiz kerak: “va ko‘p miqdordagi izlarni yo‘q qilish”, bu erda “treklar” so‘zining tarjimasini noto‘g‘ri tanlash sodir bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, uni “maqsadlar” yoki “maqsadlar harakatining traektoriyalari” deb tarjima qilish kerak. Keyingi noaniqlik: “to‘yinganlik hujumi paytida”, to‘g‘ri variant – “doimiy mag‘lubiyat bilan hujumlar” yoki “ommaviy zarba”. Bu iboraning ma‘nosini yana bir noto‘g‘ri tanlash: “yuqori samarali yashirin nishonlar”, “yuqori tezlikda va boshqariladigan yashirin nishonlar” deb tarjima qilinishi kerak.

Shubhasiz, Google Translator dasturidan foydalangan holda tarjima qilingan versiyada noaniqliklar kamroq, lekin ular ham uchraydi. Masalan: “ko‘p sonli traektoriyalarni yo‘q qilish”, “maqsadlar” o‘rniga; “Yandex-tarjimon” tomonidan qilingan xatoga o‘xshash xato: “to‘yinganlik hujumlari”; va tarjima varianti: “yuqori samarali ko‘rinmas maqsadlar” yanada muvaffaqiyatli deb hisoblanishi mumkin, ammo shunga qaramay, etarlicha aniq emas.

Ikkita tarjima dasturlari ishining natijalarini tahlil qilish ular juda yuqori samaradorlik va adekvat degan xulosaga kelishimizga imkon beradi, ammo shuni ta’kidlash kerakki, mashina tarjimalarini inson mutaxassisi tomonidan tekshirish va tahrirlash zarurati dolzarbligicha qolmoqda, chunki ular tarkibida ma‘noning buzilishi va ba’zi noaniqliklar uchraydi.

Natijada shuni ta’kidlashni istardimki, mashina tarjimasi tizimlari xorijiy matn bilan ishlashda zarur yordamchi bo‘lib, uning asosiy vazifasi tarjimadir. Afsuski, yozma mashina tarjimasi juda to‘g‘ridan-to‘g‘ri, tilning nozik tomonlarini hisobga olmaydi, ammo bu yarim asrdan ko‘proq vaqt davomida ushbu tizimlarni takomillashtirib kelayotgan ishlab chiquvchilar uchun qiyinchilik tug‘diradi. Shuni ham aytish kerakki, bu juda mashaqqatli tarjima jarayonini tezlashtirish va soddalashtirishga imkon beradigan vosita, ammo uning samaradorligi olingan materialdan to‘g‘ri foydalanish va yuqori sifatli qayta ishlashga bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Автоматическая обработка текстов на естественном языке и компьютерная лингвистика: учеб. пособие. М., 2011. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику. – М., 2001
2. Молчанов А.Н., Скурнович А.В. Математическая модель текста на естественном языке, учитывающая свойство когерентности // Интернет-журнал «Науковедение» Том 7, №1 (2015).
3. Норов А. М. Компьютер лингвистикаси асослари. – Қарши, «Насаф» 2017. – 128 б.
4. Кулагина О.С. О современном состоянии машинного перевода // Математические вопросы кибернетики. Вып. 3. М., 1991.
5. Марчук Ю.Н. Компьютерная лингвистика: учебное пособие. М., 2007.
6. <https://fsc.bsu.by/wp-content/uploads/2015/12/Mashinny-j-perevod-konspekt-lektsij.pdf>
7. <https://en.wikipedia.org>

UO‘K: 811.512.133’42:316.3

OILA DISKURSI GENDER FUNKSIONALLIGI TAHLILIDA LINGVOPOETIK YONDASHUV

I.A.Egamberdiyeva, dots., Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqola oila diskursi va gender funksionalligi munosabatlarini lingvopoetik yondashuv asosida tahlil qilishga qaratilgan. Oila jamiyatning asosiy instituti sifatida gender rollarini shakllantiruvchi va mustahkamlovchi maydon bo‘lib xizmat qiladi. Maqolada lingvopoetik uslub yordamida badiiy matnlardagi oila tushunchasi, unda aks etgan gender stereotiplari va rollar o‘rganiladi. Til vositalari – metafora, epitet, o‘xshatish va boshqa badiiy vositalar orqali gender funksionalligining oila diskursidagi aks ettirilishi ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Oila diskursi, gender funksionalligi, lingvopoetik tahlil, diskurs tahlili, gender roli, lingvistika va gender, madaniy kontekst, oila muloqoti, lingvistik uslubiyat, poetik usul, ijtimoiy-gender tahlil, til va identitet, gender stereotiplari.

Аннотация. Целью данной статьи является анализ связи семейного дискурса и гендерной функциональности на основе лингвопоэтического подхода. Семья как основной

институт общества выступает сферой формирования и укрепления гендерных ролей. В статье лингвопоэтическим методом рассматривается понятие семьи в художественных текстах, гендерные стереотипы и роли, отраженные в нем. Рассмотрено отражение гендерной функциональности в семейном дискурсе посредством языковых средств - метафоры, эпитета, сравнения и других художественных средств.

Ключевые слова: Семейный дискурс, гендерная функциональность, лингвопоэтический анализ, дискурс-анализ, гендерная роль, лингвистика и гендер, культурный контекст, семейное общение, лингвистическая методология, поэтический метод, социо-гендерный анализ, язык и идентичность, гендерные стереотипы.

Abstract. The purpose of this article is to analyze the connection between family discourse and gender functionality based on a linguistic-poetic approach. The family, as the primary institution of society, serves as a sphere for the formation and reinforcement of gender roles. The article examines the concept of family in literary texts using a linguistic-poetic method, as well as the gender stereotypes and roles reflected in them. It explores the reflection of gender functionality in family discourse through linguistic means such as metaphor, epithets, comparisons, and other artistic devices.

Keywords: Family discourse, gender functionality, linguistic-poetic analysis, discourse analysis, gender role, linguistics and gender, cultural context, family communication, linguistic methodology, poetic method, socio-gender analysis, language and identity, gender stereotypes.

Kirish. Dunyo tilshunosligida oila diskursiga oid til birliklari gender jihatlarining kognitiv-semantik, sotsiolingvistik va lingvomadaniy jihatlarini, ularning muloqot jarayonida turli ma'no qirralarini ifodalash xususiyatlarini zamonaviy nazariyalar asosida ilmiy tadqiq qilish mazkur doiradagi til birliklarini tizimlashtirish va gender aktuallashtirish jarayonini kuzatish imkonini beradi.

O'zbek tilshunosligida bugungi asrda shakllangan antroposentrik lingvistik yo'nalishlarning asosiy vazifasi tilni uning bunyodkori bilan birga tekshirishdan iboratdir. Uning diqqat markazida til birliklarining diskursiv hamda genderologik xususiyatlarini aniqlash, ulardan amaliy foydalanish samaradorligini ta'minlashning substansial asoslarda hal qilinishi muammolari turadi. "...Davlat tilini rivojlantirishga oid ilmiy-tadqiqot ishlarini qo'llab-quvvatlash, bu sohada xalqaro hamkorlikni amalga oshirish" [1] vazifasi oilaviy diskursning gender tavsifini keng doirada chuqur tadqiq etishni taqozo etmoqda.

XXI asr butun dunyo miqiyosida barcha sohalar singari tilshunoslik sohasida ham fanlararo integratsion tadqiqot usullari jadal rivojlandi. Antroposentrik paradigma doirasida til birliklarining sotsiolingvomadaniy tabiatini o'rganish jarayonida sotsiolingvistika, lingvokulturologiya, lingvopragmatika, psixolingvistika kabi sohalar bilan hamkorlik kuchaydi. Xususan, oila diskursining gender tavsifida lingvistik vositalarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish diskursiv tahlilning muhim yo'nalishlaridan biridir, chunki bu jarayon zaruriy ijtimoiy qatlam sifatida insoniyat uchun muhim o'rin tutadi.

Oila diskursi inson hayotining markaziy ijtimoiy-madaniy sohalaridan biri sifatida lingvistik va poetik nuqtayi nazardan chuqur tadqiq etishni talab qiladi. An'anaviy madaniyatlarda oila diskursi ko'pincha erkak va ayol rollarini qat'iy belgilash, ularni ijtimoiy normalar orqali boshqarish vositasi sifatida qaraladi. Shu sababli gender funksionalligi oila tushunchasini tahlil qilishda markaziy masalalardan biriga aylanadi. Bugungi kunda gender rollarining o'zgarishi, ayol va erkaklarning oila va jamiyatdagi o'rniga oid qarashlarning qayta ko'rib chiqilishi ushbu mavzuni zamonaviy nuqtayi nazardan tahlil qilishni talab etmoqda. Oila diskursida gender funksionalligining ifodalanishi ko'pincha badiiy matnlar orqali jamiyat madaniyati va qadriyatlarining aks ettirilishida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, lingvopoetik yondashuv oila diskursidagi gender rollarini estetik va lingvistik vositalar yordamida chuqurroq o'rganish uchun samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi. Lingvopoetik yondashuv badiiy matnlarning tahlilini, ularning lingvistik birliklari va badiiy vositalar orqali gender funksiyalarini qanday aks ettirganini o'rganishni nazarda tutadi. Bu yondashuv orqali oila diskursining an'anaviy va zamonaviy ko'rinishlari, gender tengligi va stereotiplarining lingvistik va estetik ifodasi ochib beriladi.

1. Gender funksionalligi va oila diskursi tushunchasi

Gender funksionalligi – jamiyatda ayol va erkaklarning ijtimoiy rollarini belgilovchi lingvistik, madaniy va psixologik omillar yig'indisidir. Oila diskursi esa oilaviy muloqot jarayonidagi til birliklari, nutq shakllari va mazmunini ifodalaydi. Ushbu tushunchalarni birgalikda tahlil qilish, gender muloqoti dinamikasini aniqlash imkonini beradi. Gender funksionalligi va oila diskursi tushunchalari jamiyatshunoslik, sotsiologiya va gender tadqiqotlarida keng qo'llaniladigan tushunchalardir. Ularning ma'nosini quyidagicha izohlash mumkin:

1). Gender funksionalligi: Bu tushuncha genderning (ayol va erkak rollarining) jamiyatdagi funksiyalarini anglatadi. Gender funksionalligi, asosan, quyidagilarga qaratilgan:

a). Ijtimoiy rollar: Ayol va erkaklarning jamiyatdagi an'anaviy vazifalari, masalan, ayollarni uy ishlari va bolalarni tarbiyalash bilan bog'lash, erkaklarni esa moliyaviy mas'uliyat va tashqi faoliyat bilan bog'lash.

b). Quvvatlash tizimlari: Gender rollarini mustahkamlovchi ijtimoiy, madaniy va diniy qadriyatlar. Bu qadriyatlar gender funksionalligini davom ettirish uchun vosita sifatida xizmat qiladi.

c). Tanqidiy yondashuv: Gender funksionalligi ko'pincha tanqid qilinadi, chunki u ijtimoiy adolatsizlikka olib kelishi yoki inson huquqlarini cheklashi mumkin.

2). Oila diskursi: Oila diskursi jamiyatda oilaning roli, maqsadi va ahamiyati haqidagi tushunchalar va suhbatlarni o'z ichiga oladi. Diskurs ijtimoiy madaniyat va qadriyatlar asosida shakllanadi:

a). An'anaviy qarashlar: Oilani jamiyatning asosiy hujayrasi sifatida ko'rish, unda ayol va erkak o'rtasida an'anaviy rollarning taqsimlanishi.

b). Zamonaviy oila qarashlari: Gender tengligi, ayollarning iqtisodiy mustaqilligi va erkaklarning oiladagi faolligini targ'ib qilish.

c). Gender diskursi bilan aloqasi: Oila diskursida genderning o'rni katta, chunki bu diskurs jamiyatdagi gender rollarini qayta ishlab chiqaradi yoki ularni o'zgartiradi.

Gender funksionalligi oila diskursining asosiy qismidir. Oila doirasida gender rollari aniq ifodalanadi va jamiyatda mustahkamlanadi. Oila diskursi gender funksiyalarining madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarini aks ettiradi. Masalan, "ayol uy bekasi, erkak esa oila boshlig'i" degan stereotip oila diskursida gender funksionalligini ifodalaydi.

2. Lingvopoetik yondashuvning mohiyati

Lingvopoetika lingvistika va poetika chorrahasida joylashgan bo'lib, nutqdagi estetik vositalar va ularning kommunikativ ahamiyatini o'rganadi. Oila diskursida lingvopoetik yondashuvni qo'llash orqali genderni xos muloqot shakllari, metaforalar, simbolik vositalar va boshqa estetik elementlar tahlil qilinadi.

Lingvopoetik yondashuv tilshunoslik va adabiyotshunoslikda ishlatiladigan ilmiy usul bo'lib, til va uning estetik jihatlarini, ya'ni poeziya va badiiy nutqdagi shakl va mazmunning o'zaro aloqasini o'rganadi. Ushbu yondashuv tildagi badiiy vositalar, ularning funksiyasi va san'atdagi estetik ta'sirini tahlil qilishga qaratilgan.

Lingvopoetik yondashuvning asosiy mohiyati:

1). Tilning estetik funksiyasini o'rganish:

a). Til nafaqat ma'lumot yetkazish vositasi, balki estetik tuyg'ularni ifodalash vositasi sifatida ham ko'riladi.

b). Badiiy matnlarda ishlatilgan so'zlar, uslublar va nutq shakllari tilni san'at darajasiga olib chiqadi.

2). Matnning shakl va mazmun uyg'unligini tahlil qilish:

a). Lingvopoetik yondashuv matndagi fonetika (ohang, ritm), leksika (so'z tanlash), morfologiya va sintaksis kabi til birliklarining badiiy vazifalarini o'rganadi.

b). Mazmun va shakl uyg'unligining estetik ta'siri qanday hosil bo'lishini tahlil qiladi.

3). Badiiy vositalarning lingvistik xususiyatlarini tahlil qilish:

a). Metafora, metonimiya, epitet, o'xshatish kabi badiiy vositalarning qo'llanilish xususiyatlarini o'rganadi.

b). Ushbu vositalar yordamida qanday qilib matnning emotsional va ma'naviy ta'siri kuchaytirilishini o'rgatadi.

4). Muallif uslubi va lingvistik mahoratni o'rganish:

a). Yozuvchi yoki shoirning tilga oid maxsus uslublari, ularning boshqa mualliflardan farqi, o'ziga xosligi tahlil qilinadi.

b). Muallifning lingvistik xususiyatlari uning asarlaridagi mazmunni yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

5). Til va madaniyat o'rtasidagi aloqani yoritish:

a). Lingvopoetik yondashuv matnni ijtimoiy-madaniy kontekstda tahlil qiladi, chunki badiiy matnlar ko'pincha jamiyat qadriyatlari va mentalitetini aks ettiradi.

b). Turli madaniy kodlar orqali matnning universal va milliy xususiyatlari ochib beriladi.

Lingvopoetik tahlilning ahamiyati adabiy asarlarni chuqur tushunish, lingvopoetik tahlil badiiy matnlarni faqat mazmun jihatidan emas, balki til estetikasi nuqtayi nazaridan ham tushunishga yordam beradi. Shuningdek, til imkoniyatlarini kashf qiladi, tilning cheksiz imkoniyatlarini, uning ifoda va ta'sir quvvatini ochib beradi. Badiiy tafakkur rivojini o'stirib, o'quvchida badiiy tafakkur, til hissi va estetik idrokni rivojlantiradi. Lingvopoetik yondashuvning amaliy qo'llanilishi:

Poeziya va proza tahlilida, reklama matnlari yoki siyosiy nutqlarning estetik va ta'sirchanlik darajasini o'rganishda va o'quv materiallarini chuqur tahlil qilish va adabiyotshunoslik darslarini boyitishda.

3. Gender funksionalligining lingvopoetik ifodalanishi- Oila diskursidagi gender funksionallik lingvopoetik vositalar yordamida quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

1). Til birliklarining tanlovi va qo'llanilishi: Ayol va erkak suhbatdoshlari tomonidan ishlatiladigan leksik birliklar farqlanadi. Masalan, hissiy jihatdan boy so'zlar odatda ayol suhbatdoshlarga xos bo'lsa, rasmiy va aniq so'zlar erkaklar nutqida ko'proq uchraydi.

2). Metaforalar va obrazlar: Gender rollarini ifodalashda metaforalar va obrazlar muhim o'rin tutadi. Masalan, ayollarga xos mehribonlik "gul" yoki "oy nuriga" qiyoslanishi mumkin.

3). Til estetikasi va kontekst: Oila diskursida estetik unsurlar – qo'shiqlar, maqollar, matallar va badiiy so'zlar gender funksionalligini yanada boyitadi.

4. Empirik tahlil - Oila diskursidagi gender funksionallikni lingvopoetik tahlil qilish uchun oilaviy suhbatlar va matnlardan foydalaniladi. Tadqiqotda quyidagilar aniqlanadi:

1). Ayol va erkaklarning nutqidagi leksik va sintaktik farqlar.

2). Muloqotda ishlatiladigan badiiy vositalarning gender xususiyatlari.

3). Oila diskursidagi estetik mezonlar.

Xulosa. Oila diskursining gender funksionalligini lingvopoetik yondashuv orqali tahlil qilish til va gender o'rtasidagi murakkab aloqalarni chuqurroq tushunish uchun yangi ilmiy imkoniyatlarni ochib beradi. Ushbu maqolada genderning oilaviy muloqotdagi rolini, til vositalarida ifodalanishini va lingvistik birliklarning ijtimoiy-madaniy stereotiplarni qay darajada aks ettirishini tahlil qilishga e'tibor qaratilgan.

Tadqiqot natijalari oilaviy diskursda erkak va ayol rollarining lingvistik ifodalanishi, badiiy vositalar orqali shakllanadigan gender identifikatsiyasi hamda genderga oid ijtimoiy stereotiplarning til orqali mustahkamlanishini yoritib berdi. Lingvopoetik yondashuv yordamida gender mavzusi badiiy va stilistik jihatdan tahlil qilinib, bu tilning nafaqat kommunikativ, balki estetik va ijtimoiy funksiyalarini ham ochib berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бахтин, М. М. (1996). Слово в романе. Москва: Искусство.
2. Фуко, М. (1996). Археология знания. Санкт-Петербург: Академический проект.
3. Egamberdiyeva, I. (2024). Oila muloqotida ayollar nutqining milliy-madaniy xususiyatlari. *News of the NUUZ*, 1(1.9. 1), 378-380.
4. Abdurahimovna, E. I. (2023). Culture of relationships in Uzbekistan: nurturing traditions of hospitality and respect. *O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali*, 2(25), 192-199.

TURLI LUG'ATLARDA SPORT TERMINLARINING BERILISHI**J.J.Egamberdiyev, dots., Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon**

Annotatsiya. Ushbu maqolada sport terminlarining turli lug'atlarda qanday berilishi, ularning milliy tilga moslashtirilishi va standartlashtirilishi masalalari tahlil qilinadi. Maqola sport terminologiyasining xalqaro aloqalar va milliy tilda muloqotni rivojlantirishdagi ahamiyatini ko'rsatib beradi. Shuningdek, terminlarni tarjima qilish va milliylashtirish jarayonida uchraydigan muammolar va ularni hal qilish yo'llari ham ko'rib chiqiladi. Ushbu mavzu sport sohasida mutaxassislar, tarjimonlar va tilshunoslar uchun dolzarb ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: sport terminologiyasi, sport atamalari, lug'atshunoslik, terminlarning berilishi, tilshunoslik va sport, sport terminlarining tarjimasi, tilda sport atamalari, terminologik lug'atlar, sport tili, turli tillarda sport terminlari.

Аннотация. В данной статье анализируется, как спортивные термины даны в разных словарях, их адаптация и стандартизация к национальному языку. В статье показано значение спортивной терминологии в развитии международных отношений и коммуникации на национальном языке. Также рассматриваются проблемы, возникающие в процессе перевода и национализации терминов, и пути их решения. Данная тема имеет актуальное значение для специалистов, переводчиков и лингвистов в области спорта.

Ключевые слова: спортивная терминология, спортивные термины, лексикология, дающие термины, лингвистика и спорт, перевод спортивных терминов, спортивные термины в языке, терминологические словари, спортивный язык, спортивные термины на разных языках.

Abstract. This article analyzes how sports terms are given in different dictionaries, their adaptation and standardization to the national language. The article shows the importance of sports terminology in the development of international relations and communication in the national language. Also, problems encountered in the process of translation and nationalization of terms and ways to solve them are considered. This topic is of urgent importance for experts, translators and linguists in the field of sports.

Key words: sports terminology, sports terms, lexicology, giving terms, linguistics and sports, translation of sports terms, sports terms in the language, terminological dictionaries, sports language, sports terms in different languages.

Til har bir jamiyatning madaniyati, tarixi va ilm-fani haqida ma'lumot beruvchi asosiy vositalardan biridir. So'z boyligining aniqqligini ta'minlash va uni me'yorlashtirishda izohli lug'atlar muhim ahamiyatga ega. Izohli lug'atlar faqatgina so'zlarning ma'nosini yoritish bilan chegaralanib qolmay, balki ularni kodifikatsiya qilish, ya'ni ilmiy va amaliy jihatdan me'yorlashtirish jarayonida ham asosiy vosita hisoblanadi. Ushbu maqolada o'zbek tili izohli lug'atlarida terminlarning kodifikatsiya qilinishi masalasi ko'rib chiqiladi.

O'zbek tilida izohli lug'atlar terminlarni kodifikatsiya qilish jarayoni – bu terminlarni bir me'yorga solish, ularni ma'lum bir til normalariga moslashtirish va ilmiy-texnik, madaniy hamda boshqa sohalarda yagona qo'llashni ta'minlash jarayonidir. Bu jarayon tilni rivojlantirish va boyitish maqsadida muhim ahamiyatga ega. Quyida ushbu jarayonning ayrim asosiy yo'nalishlari va bosqichlari haqida batafsil ma'lumot berilgan. Terminologiya ma'lum bir soha yoki fan yo'nalishiga oid maxsus atamalar yig'indisini anglatadi. Kodifikatsiya esa atama va tushunchalarning muayyan bir me'yorga solinishi, ularning belgilangan qoidalar asosida qo'llanilishini ta'minlash jarayonidir. Kodifikatsiya qilish natijasida terminlarning barqarorligi, bir ma'noda ishlatilishi va tushunarli bo'lishi ta'minlanadi.

O'zbek tili izohli lug'atlari quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

1. Aniqlik va me'yorlashtirishni ta'minlash: Lug'atlar atamalarni standartlashtirish va ularning aniqqligini ta'minlashga xizmat qiladi.

2. Til boyligini saqlash va rivojlantirish: Lug'atlar tilda yangi paydo bo'lgan so'zlar va terminlarni o'zida aks ettiradi.

3. Ilmiy asosni yaratish: Lug'atlarni tuzish jarayonida ilmiy metodlardan foydalanilib, atamalarning lingvistik va semantik xususiyatlari o'rganiladi.

Kodifikatsiya jarayonining bosqichlari:

1. Terminlarni yig'ish va tanlash: Dastlab, ma'lum bir sohada ishlatiladigan terminlar aniqlanadi va to'planadi.

2. Terminlarni tavsiflash va tahlil qilish: Har bir terminning lingvistik va semantik xususiyatlari aniqlanadi.

3. Me'yorlashtirish: Terminlarning yagona standartlarga mosligi ta'minlanadi.

4. Lug'atga kiritish: Kodifikatsiyadan o'tgan terminlar lug'atga kiritiladi va ular ma'nolari izohlanadi.

Izohli lug'atlarda kodifikatsiya muammolari.

1. Terminologik ziddiyatlar: Bir so'zning turli sohalarida turlicha ma'no kasb etishi lug'atlarda chalkashliklarga olib keladi.

2. Yangi atamalarni qabul qilish: Ilm-fan va texnologiya sohalarida yangi paydo bo'lgan terminlarni lug'atga kiritishda kechikishlar kuzatiladi.

3. Milliy va xalqaro standartlar: Ba'zi terminlarni xalqaro standartlarga moslashtirish jarayonida milliy til me'yorlariga zid keluvchi holatlar yuzaga keladi.

Sport sohasining rivojlanishi bilan bog'liq ravishda sport terminlarining to'g'ri va izchil tarjima qilinishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sport terminologiyasi xalqaro aloqalar, o'quv jarayonlari va sport musobaqalarida samarali muloqot uchun zarur vosita hisoblanadi. Ushbu maqolada turli lug'atlarda sport terminlarining berilishi, ularning tahlili va mavjud muammolar ko'rib chiqiladi.

Sport terminlari murakkab tuzilishga ega bo'lib, ko'pincha qoidalar, texnika va o'yin jarayonlarini ifodalovchi maxsus atamalarni o'z ichiga oladi. Masalan, futbol sohasidagi "penalty", "ofsayd" kabi terminlar, boksda "nokaut" yoki "texnik nokaut" atamaları misol bo'la oladi. Bunday terminlar, odatda, bir tilga chetdan kirib keladi va milliy tilga moslashtiriladi.

Turli lug'atlarda sport terminlarini berish jarayonida quyidagi yondashuvlar kuzatiladi:

1. **Asliyatni saqlash:** Bu yondashuvda terminlar asl shaklida qabul qilinadi. Masalan, "tennis", "volleybol" kabi atamalar xalqaro ko'rinishini saqlab qoladi.

2. **Moslashtirish:** Termin milliy tilga moslashtiriladi, talaffuz va yozuv qoidalariga mos ravishda o'zgartiriladi. Masalan, inglizcha "football" so'zi o'zbek tilida "futbol" shaklida ishlatiladi.

3. **Milliy atamalarni yaratish:** Ba'zi terminlar uchun milliy tilga mos yangi so'zlar yaratiladi. Bu yondashuv, ayniqsa, yangi sport turlari kirib kelganida dolzarb bo'ladi. Misol uchun, "speed skating" sport turi uchun "tezkor konkida uchish" atamasi ishlatiladi.

Tahliliy Yondashuv -sport terminlarining turli lug'atlarda berilishi quyidagi jihatlarni tahlil qilishni talab etadi:

1. **Standartlashtirish zaruriyati:** Bir xil terminlar turli lug'atlarda turlicha talqin qilinishi muammo tug'diradi. Masalan, ruscha "пенальти" so'zi o'zbek lug'atlarida "penalti" yoki "jazolovchi zarba" deb keltirilishi mumkin.

2. **Til xususiyatlarini hisobga olish:** Terminlarni tarjima qilishda tilning morfologik va fonetik xususiyatlari inobatga olinishi lozim. Ba'zan asliyatdan farqli talaffuz va yozuv shakli muammolarni keltirib chiqaradi.

3. **Terminlarning izchilligi:** Bir xil termin turli manbalarda bir xil shaklda ifodalanishi lozim. Bu ilmiy-texnik va amaliy ishlarda o'zaro tushunishni osonlashtiradi.

Muammolar va ularning yechimlari -sport terminologiyasini lug'atlarda ifodalashda quyidagi muammolar uchraydi:

1. **Tushunarsiz tarjimalar:** Ba'zan atamalarning tarjimasi asl ma'noni to'liq aks ettirmaydi. Bu o'quvchilarda yoki sportchilar orasida chalkashliklarni keltirib chiqaradi. Bu borada tarjimonlar va mutaxassislar hamkorligida izchil ish olib borish kerak.

2. **Yagona standartlarning yo'qligi:** Sport terminlari uchun yagona standart bo'lmasligi ulardan foydalanishda murakkablik tug'diradi. Masalani to'g'ri hal qilish uchun maxsus komissiyalar tomonidan standart lug'atlar yaratish lozim.

3. **Terminlarni milliyalashtirishdagi qiyinchiliklar:** Chetdan kirib kelgan terminlarni milliyalashtirishda ba'zan muvofiqlik yo'qligi kuzatiladi.

Sport terminlarini milliyalashtirish jarayonida bir qator qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ushbu qiyinchiliklar quyidagicha tasniflanishi mumkin:

a) terminologiyaning murakkabligi – sportga oid atamalar xalqaro miqyosda shakllangan bo'lib, ularning ko'pchiligi asosan ingliz, fransuz yoki lotin tillaridan olingan. Bunday atamalarni to'g'ri milliyalashtirishda:

- Mazmunni saqlab qolish;
- Milliy tilga mos keladigan so'zlarni topish murakkab bo'lishi mumkin.

b) til **imkoniyatlari cheklolari** - ba'zi tillarda ayrim sport turlarini ifodalash uchun yetarli so'z yoki so'z birikmalari mavjud emas. Masalan:

- Murakkab texnik atamalarni tarjima qilish;
- Yangi tushunchalar uchun qisqa va aniq ekvivalent yaratish.

c) o'xshashlik va **chalkashlik** - ba'zan bir xil so'z yoki termin turli tillarda turli ma'nolarni anglatishi mumkin. Bu milliyalashtirish jarayonida chalkashliklar va tushunmovchiliklarga olib keladi.

d) xalqaro **standartlarga moslashuv** - xalqaro musobaqalarda va tadbirlarda keng qo'llaniladigan atamalarni milliyalashtirish paytida:

- Standart shakllarni o'zgartirmaslik;
- Mahalliyashgan shakllar xalqaro darajada tushunilishini ta'minlash qiyin bo'lishi mumkin.

e) **Ijtimoiy va madaniy qarshilik** - Yangi atamalarni xalq qabul qilishda qiyinchiliklar.

- Milliyashgan terminlarning noto'g'ri yoki noto'liq ishlatilishi.

f) **Tilshunoslik yondashuvining bir xilligi yo'qligi** - Turli lug'atshunoslar va olimlar o'rtasida terminlarni milliyalashtirish bo'yicha yagona standart yo'qligi jarayonni qiyinlashtiradi.

Ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun kompleks yondashuv, xalqaro tajribani o'rganish va mahalliy madaniyatni hisobga olgan holda harakat qilish muhimdir. Milliyalashtirish jarayonida mahalliy til qonun-qoidalariga asoslanish zarur.

Sport terminologiyasining to'g'ri va izchil berilishi sport sohasida bilim almashinuvi va muloqotni osonlashtiradi. Lug'atlarda terminlarni berish jarayonida asliyatni saqlash, milliyalashtirish va standartlashtirish prinsiplariga amal qilish muhim. Kelgusida sport terminlari bo'yicha maxsus lug'atlar yaratish va ularni muntazam yangilab borish zarur. Sport terminologiyasi – bu nafaqat sport sohasidagi kommunikatsiyaning muhim elementi, balki madaniy va lingvistik o'zaro ta'sirning yorqin namunasidir. Turli lug'atlarda sport terminlarining berilishi milliy tilning o'ziga xosligi, tarjima jarayonining murakkabligi va xalqaro standartlarga moslashish zaruriyatidan kelib chiqadi. Shunday qilib, sport terminlarining milliyalashtirilishi va lug'atlardagi ifodasi xalqaro tajriba va milliy til imkoniyatlarini uyg'unlashtirish yo'lida olib borilishi lozim. Bu jarayon til boyligining rivoji va xalqaro sport hamjamiyatida milliy madaniyatni keng targ'ib qilish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sport terminologiyasi asoslari. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2015.
2. Til va terminologiya. Karimov Sh., Toshkent: Fan, 2012.
3. Inglizcha-o'zbekcha sport lug'ati. Toshkent: Adabiyot nashriyoti, 2018.
4. Karimova, N. "O'zbek tilida sport terminlarining shakllanishi va rivoji". *Tilshunoslik jurnali*, 2019.
5. Shukurov, M. "Sport sohasidagi terminlarni tarjima qilishning o'ziga xos xususiyatlari". *Til va tarjima ilmiy jurnali*, 2021.
6. Rasulova, D. "Milliy terminologiya va xorijiy tillar ta'siri". *Ilm va hayot*, 2020.

SPORT DISKURSIDA FUTBOL KONSEPTINING LINGVOMADANIY TAHLILI: UNIVERSAL VA MILLIY XUSUSIYATLAR

S.A.Egamov, dekan muovini, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada sport diskursida futbol konseptining lingvomadaniy tahlili o'rganilgan. Tadqiqotda futbol tushunchasining universallik va milliylik xususiyatlari, til va madaniyat kesimida qanday aks etishi ko'rsatib beriladi. Futbolning global miqyosdagi bir xilligi, bir tomondan, umumiy qoidalar, taktikalar va tuzilma orqali namoyon bo'lsa, boshqa tomondan, har bir mamlakatda shakllangan tarix, an'ana hamda milliy urf-odatlar orqali turlicha talqin qilinadi. Maqolada futbol atrofida shakllanadigan til birikmalari, fanatlar madaniyati, sport jurnalistikasi va mahalliy diskursning o'ziga xos xususiyatlari keng yoritiladi. Shuningdek, futbol konseptining jamiyatdagi birlashtiruvchi roli, unda ifodalangan ma'naviy-psixologik va iqtisodiy omillar ham lingvomadaniy nuqtai nazardan tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Futbol konsepti, Lingvomadaniy tahlil, Sport diskursi, Universallik, Milliylik, Fanatlar madaniyati, Jurnalistika

Аннотация. В данной статье рассматривается лингвокультурологический анализ концепта «футбол» в спортивном дискурсе. Автор уделяет внимание как универсальным характеристикам футбола (общие правила, тактика, глобальное влияние), так и национальным особенностям, связанным с историко-культурными традициями и языковыми нюансами разных стран. Подчеркивается, что футбол выполняет объединяющую социальную функцию, формируя особый лексический пласт, фанатские субкультуры, а также специфический стиль спортивной журналистики. Кроме того, акцентируется внимание на социопсихологическом и экономическом влиянии футбола, а также на способах его выражения в языках различных культур.

Ключевые слова: Концепт футбола, Лингвокультурологический анализ, Спортивный дискурс, Универсальность, Национальные особенности, Фанатская культура, Журналистика

Abstract. This article examines the linguocultural analysis of the "football" concept within sports discourse. The research highlights both the universal nature of football—reflected in shared rules, tactics, and global structures—and the national features that arise from each country's unique historical background, cultural practices, and linguistic expressions. Special attention is given to the role of language in shaping football-related terminology, fan culture, and sports journalism. The paper also discusses the unifying social function of football, its sociopsychological and economic impact, and how these aspects are expressed differently across various languages and cultures.

Keywords: Football concept, Linguocultural analysis, Sports discourse, Universality, National features, Fan culture, Journalism

Sport diskursida futbol konseptining lingvomadaniy tahlili masalasi bugungi kunda jahon miqyosida ko'pgina ilmiy-tadqiqotlar e'tiborida turibdi. Zero, futbol dunyoning eng ommaviy sport turlaridan biri bo'lib, u nainki jismoniy tarbiya, balki madaniyat, siyosat, iqtisod va til sohalarida ham ko'plab o'zaro bog'liq jarayonlarni namoyon qiladi. Futbol sport bilan shug'ullanayotgan, uni tomosha qilayotgan yoki o'rganayotgan har bir insonga katta ta'sir ko'rsatib, uning tafakkuri, uyg'unlikda yaratilgan jamoaviy munosabatlari, his-tuyg'ulari va xususiy jahonida muhim o'rin egallaydi. Shunday ekan, futbol atrofida shakllangan nutqiy jarayonlar, ya'ni sport diskursidagi futbol konsepti o'zida global-milliy o'zgaruvchanlikni aks ettiruvchi muhim maydon hisoblanadi.

Futbol konsepti sport diskursida bir necha omillar bilan shakllanadi: leksik-semantik qobiliyatlar, frazeologik birikmalar, madaniy an'analar, tarixiy jarayonlar, globallashuv ta'siri va boshqa ko'plab jihatlar. Universal xususiyatlar deganda, futbol dunyoning istalgan burchida eng birinchi navbatda jamoaviy harakat, raqobat, jismoniy tayyorgarlik, raqamlarga asoslangan statistika, gol urilish xususiyatlari, murabbiylik tizimi, transfer jarayonlari kabi bir xil jarayonlarga e'tibor qaratish tushuniladi. Milliy xususiyatlar esa har bir mamlakatda futbolning qanday tarixiy merosga ega ekanligi, fanatlar madaniyati, mahalliy iqlim sharoiti, milliy urf-odatlar bilan chambarchas

bog'liq sport tajribasi orqali yuzaga chiqadi. Masalan, Braziliyada futbolni «jonli raqs» tarzida ko'rish, Yevropa mamlakatlarida taktik mukammallikka e'tibor qaratish, Misr yoki Saudiya Arabistonida diniy bayramlar bilan uyg'unlashuvi, O'zbekistonda esa milliy o'zgaruvchanlik, jismoniy tayyorgarlik bilan birga an'anaviy mehmondo'stlik, ayrim urf-odatlar bilan jipslashib ketishi mumkin.

Sport diskursida ko'tariladigan futbol konsepti, eng avvalo, tilda aks etadi. Til futbol haqida bilim, tajriba va his-tuyg'ularni ifoda etishda asosiy vositadir. Turli zabonlarda «futbol» so'zining yetishib chiqishi, tarixiy davrlarga bog'liq tag'yirlari, lug'aviy birikmalari futbol mavqei hamda uning madaniy-tarixiy obro'si haqida ko'p ma'lumot beradi. Masalan, «football» atamasi ingliz tilidagi «foot» (oyoq) va «ball» (to'p) so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, qadimda jamoaviy o'yin sifatida vujudga kelgan. O'zbek tilida ham «futbol» so'zi asosan rus tili orqali kirib kelgan, biroq bu tushuncha uzoq vaqtdan beri jamoatchilik ongida keng tarqalgani bois unga nisbatan hayotiy, obrazli ifodalar, tajriba orqali bo'lgan obrazlar shakllangan.

Futbol konsepti lingvomadaniy tahlilida, bir tomondan, uning universal xususiyatlari (gol, pas, murabbiy, maydon, darvoza kabi tushunchalar) barcha madaniyatlarda deyarli bir xil anglanishi, lekin ularni ifodalashda turli tillarda ba'zi semantik va stilistik farqlar vujudga kelishi mumkin. Masalan, ingliz tilida «goal», «coach», «pitch» kabi so'zlar har bir xalqda maromiga ko'ra ayni tushunchani bildiradi, biroq bu tushunchalar ichidagi hissiy konnotatsiyalar, tarixiy manbalar yoki urf-odatlar bilan uyg'unlashishida milliy kolorit yuzaga chiqadi. Shu bilan birga, futbol atrofida shakllangan shevalar, jargonlar, fanatlar o'rtasidagi lo'nda iboralar, turli lug'at birikmalari ham alohida e'tiborga loyiq.

Milliy xususiyatlar masalasiga keladigan bo'lsak, har bir mamlakat o'z futbol tarixiga ega. Bir mamlakatda futbol shunchaki sport emas, balki tarixiy meros sifatida ham qabul qilinadi, boshqasida esa u katta islomiy bayramlar vaqtida ham muhim voqea sifatida barchani jipslashtiradi. Ta'kidlash joizki, Angliyada futbol tarixiy ildizlarga bog'liq holda yarim professional sport sifatida boshlangan bo'lsa, Italiyada mafkuraviy birlik vositasiga aylangan, Ispaniyada esa milliy ramz darajasiga ko'tarilgan. O'zbekistonda futbol mustaqillik yillaridan keyin yanada chuqurlashgan ma'noviy qadriyat sifatida qarala boshlandi. Milliy terma jamoaning yutuqlari, mahalliy klublarning ayrim xalqaro musobaqalardagi muvaffaqiyatlari, shu bilan birga, fanatlar madaniyati ham o'sib bordi. Bugungi kunda futbol jurnalistikasida ham milliy til xususiyatlari, mahalliy sharoitlar aks etmoqda. Masalan, milliy chempionat uchrashuvlari haqida reportajlar tayyorlanganda o'zbek tiliga xos axborot berish uslubi, mahalliy urf-odatlar, milliy bayramlar bilan uyg'unlik ko'zga tashlanadi.

O'zbek tilidagi futbol orqali shakllangan tushunchalarni analiz qilib, shuni ko'rish mumkinki, huquqiy (O'zbekiston futbol assotsiatsiyasi, musobaqalar nizomi), ta'limiy (futbol akademiyalari, sport maktablari), ma'naviy («qalb jamoasi», «ustoz shogird an'anasi») jihatlar tirgak sifatida namoyon bo'ladi. Bu jihatlar futbolni quruq raqobat deb ko'rmaslikka, balki uni vatanparvarlik, do'stlik kabi universal qadriyatlar bilan ahil tarzda begonalashtirmaslikka yordam beradi. Futbol konsepti, shunday qilib, til orqali madaniy-pedagogik kod sifatida ham talqin qilinishi mumkin.

Milliy xususiyatlar sport diskursida yana bir qancha urf-odatlar bilan sizib kiradi. Masalan, katta musobaqaga yo'l olishdan oldin jamoa muxlislarining duo qilishi, futbolchilar uchun bayramona do'mbiraga tushishi yoki milliy raqs elementlari bilan mehmon jamoani kutib olish kabi holatlar milliy mentalitetni ko'rsatadi. Ayrim jamoalar «bismilloh» so'zini aytgan holda maydonga chiqishi, bayramlar oldidan jamoa liboslarining ma'naviy ramzlar bilan bo'yalgan ko'rinishda tayyorlanishi ham sport diskursida milliylikni namoyon qiladi. Bunday holatlar tilda, ya'ni futbol jurnalistlari reportajlarida, nashr etilgan maqolalarda, sharhlarida tasvirlanadi, shu tariqa, futbol tushunchasi bilan chambarchas integratsiyalangan milliy qadriyatlar jamoatchilik ongida o'chmas o'rin egallaydi.

To'g'ri, futbolda globallashtirish jarayonlari ham kuchli ta'sir ko'rsatayotgani ayni haqiqat. Masalan, klublar transferda turli millat vakillarini taklif qilishi, ingliz tili asosiy muomala tili sifatida ko'pgina futbol davrlarida ustuvorligi, xalqaro musobaqalarda bir xil protokollarning qo'llanilishi, unda turli multimedia texnologiyalari (VAR, Goal-line texnologiya) kirib kelishi kabilar futbol konseptida umuminsoniy xususiyatlarning qamrab olish darajasini oshirib yubordi. Ayniqsa, internet tarmog'ining keng tarqalishi natijasida bir mamlakatda sodir bo'layotgan futbol voqeasi zudlik bilan

butun dunyoda ma'lum bo'ladi. Bu esa futbol konseptida turli millatlar o'rtasida mushtarak dunyoqarashni shakllantiradi. Biroq bu kabi globallashuv qurshovida ham har bir jamoa, har bir mamlakat o'ziga xos madaniy belgilarni saqlab qolishi muhim. Shu sababli, futbolni shunchaki jismoniy tayyorgarlikka asoslangan o'yin deb tushunish noto'g'ri; u til vositasida ifodalanadigan bir madaniy fenomen hamdir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, sport diskursida futbol konseptining lingvomadaniy tahlili bizga universallik va milliylik o'rtasidagi munosabatni chuqurroq anglash imkonini beradi. Universallik jihatida futbol tushunchasi deyarli bir xil qoida, standartlar, maqsad (gol urish, g'olib bo'lish) doirasida dunyoda keng tarqalgan bo'lsa, milliylik jihatida u mamlakatlar kesimida tarix, madaniyat, til, urf-odatlar bilan uyg'unlashgan holda qadrlanadi. Shu tariqa, futbol orqali sportgina emas, balki jamiyatda mavjud madaniy, ma'naviy, siyosiy-ijtimoiy jarayonlar ham zohir bo'ladi. Biz tilda paydo bo'layotgan yangi birikmalar, iste'molga kirib kelgan terminlar, jargonlar, shevalar hamda fanatlar o'rtasidagi nutqiy jarayonlar orqali futbol konseptini jonli va bir vaqtning o'zida murakkab bir tizim sifatida o'rganamiz.

Futbolni ana shunday lingvomadaniy tahlil qilish orqali har bir jamoa, har bir mamlakat tarixi, madaniyati, mentaliteti haqida ma'lum bir tasavvur hosil qilish mumkin. Zero, til – madaniyat oynasi sifatida, futbol esa umumjahon sporti sifatida birgalikda bir butun ma'lumot maydonini yaratadi. Shuning uchun ham futbol diskursida talaffuz etilayotgan so'zlar, birikmalar, metaforalar, tarixiy iqtiboslar, terminlar, laqablar – barchasi insonlar ongida milliyat, tarixiy xotiralar, ommaviy madaniyat, internet orqali shakllangan zamonaviy ko'rinishlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib ketadi. Demak, futbol tushunchasi orqali jamiyatda ham milliy, ham global, ham tarixiy, ham zamonaviy — barcha birgalikda namoyon bo'luvchi ramziy maydon yuzaga keladi.

Shunday ekan, futbol konsepti sport diskursida faylasuflar, madaniyatshunoslar, tarixchilar, tilshunoslar, psixologlar, siyosatchilar uchun ham betimsol ilmiy tadqiqot maydonini ochadi. Futbol orqali etika, estetika, ekologiya, iqtisodiyot, siyosat kabi sohalarda salmoqli islohotlar amalga oshishi mumkin. Bir jamoaning maydonda erishgan g'alabasi bitta millat uchun katta ma'naviy ko'tarinkilik keltirishi, axborot qo'llab-quvvatlash shakllarini o'zgartirishi, yaxshi sharhlovchilar, iqtidorli yoshlar, yangi ideyalar paydo bo'lishida turtki bo'lishi mumkin. Shu sababli, futbol sport diskursidagi eng muhim tushunchalardan biri sifatida lingvomadaniy tahlil uchun hamisha dolzarb ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 5-maydagi PQ-2950-son Qarori. "O'zbekistonda futbolni tubdan rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida". O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 19(777), 25–30.
2. O'zbekiston Futbol Assotsiatsiyasi (O'FA). (2021). O'zbekistonda futbolni rivojlantirish Strategiyasi – 2030. Toshkent: O'FA nashri.
3. Буров, А. В. (2019). Лингвокультурный анализ спортивного дискурса: на примере футбольной лексики. Вестник Московского университета. Серия 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация, (4), 67–74.
4. Прокопьев, И. Г. (2018). Феномен футбола в современной культуре. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ.
5. Блайн, Н., Бойл, Р., & О'Доннелл, Х. (пер. с англ.) (1993/2003). Спорт и национальная идентичность в европейских СМИ. Москва: Прогресс.

UO'K 811.111

SO'ZNING AN'ANAVIY VA KOGNITIV TUSHUNCHADAGI MA'NOSI VA UNING TUZILISHI

O.Kh. Eshkobilova, o'qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqola so'zning an'anaviy va kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan tahliliga bag'ishlangan. Maqola so'z semantikasini o'rganishda leksik, kognitiv va psixolingvistik yondashuvlarning integratsiyasi zarurligini asoslaydi. So'z ma'nosining paradigmatic va sintagmatic munosabatlardagi o'rni, leksik-semantik variantlar va semantik komponentlarning ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: so'z semantikasi, leksik ma'no, kognitiv lingvistika, paradigmatic munosabat, sintagmatic munosabat, leksik-semantik variantlar, semantik.

Аннотация. Настоящая статья посвящена анализу слова с точки зрения традиционной и когнитивной лингвистики. Статья обосновывает необходимость интеграции лексического, когнитивного и психолингвистического подходов в изучении семантики слова. Освещается роль значения слова в парадигматических и синтагматических отношениях, значение лексико-семантических вариантов и семантических компонентов.

Ключевые слова: Семантика слова, лексическое значение, когнитивная лингвистика, парадигматические отношения, синтагматические отношения, лексико-семантические варианты.

Abstract. This article is dedicated to the analysis of the word from the perspective of traditional and cognitive linguistics. The article substantiates the need to integrate lexical, cognitive, and psycholinguistic approaches in the study of word semantics. It highlights the role of word meaning in paradigmatic and syntagmatic relations, the significance of lexical-semantic variants, and semantic components.

Key words: Word semantics, lexical meaning, cognitive linguistics, paradigmatic relations, syntagmatic relations, lexical-semantic variants.

Kirish. Ma'lumki, tilshunoslikda so'zning mohiyati, ma'nosi va tuzilishi haqida bir qator turli qarashlar va tadqiqotlar mavjud. Ushbu tadqiqotlarda so'z tilda nafaqat ma'lumot yetkazish vositasi, balki madaniyatni saqlash va uzatish vositasi sifatida ham muhim ahamiyatga ega ekanligi o'rganilgan. So'zning an'anaviy tushunchasi ko'proq uning grammatik va leksik xususiyatlariga e'tibor qaratgan bo'lsa, kognitiv lingvistika ushbu ma'lumotning inson aqli va dunyoqarashi bilan bog'liqligini tadqiq etadi. Lingvistikaning nazariy asosini uning kognitiv sohalari tashkil etadi. Ayniqsa, so'z tahlilining integratsiyalashgan metodologiyasiga, aniqrog'i, so'z semantikasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. So'z nutqning minimal birligi bo'lib, istisnosiz barcha tillarda mavjud, u universal va avtonomdir. So'z tilning nafaqat nominativ, balki kognitiv birligidir.

Adabiyotlar tahlili. Tilshunoslikda an'anaviy ravishda ma'no deganda so'zlovchi ongida voqelik predmetining (hodisa, munosabat, sifat, jarayon) shunday aks ettirilishi tushuniladiki, u bilan uni voqelantiruvchi ma'lum bir tovush o'rtasida doimiy va uzluksiz aloqa o'rnatilishi natijasida til faktiga aylanadi. V. V. Vinogradov leksik ma'noni ushbu til grammatikasi qonunlari bo'yicha shakllangan va ushbu til lug'atining umumiy semantik tizimining elementi bo'lgan so'zning predmet-ashyoviy mazmuni sifatida talqin qiladi [Vinogradov.1953:10]. I.V.Arnoldning fikricha, so'zning leksik ma'nosi uning tushunchaviy, predmetli yoki hissiy aloqadorligi, ya'ni muayyan til tizimi vositasida tushuncha, emotsiya yoki predmetga ko'rsatmalarning amalga oshirilishidir.[Arnold1999:6]. Yuqoridagilardan kelib chiqib, ma'no va ma'nolar tipologiyasi muammosining boshqacha ko'rinishi paydo bo'ladi. Masalan, so'zning ma'nosini belgi bilan bog'liq tushuncha sifatida talqin qilish mumkin [Nikitin 1996].

Ye.S. Kubryakovaning fikricha, ma'no turli xil kognitiv tuzilmalar yordamida ifodalanishi mumkin. Bu tuzilmalar u yoki bu tushuncha yoki tushunchalar majmuasi bilan bog'liq turli xil ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. O'z navbatida, bu tuzilmalar dunyoni anglash va tajriba to'plash jarayonida shakllanadi [Kubryakova 2004: 8-12]. N.N. Boldirevning ta'kidlashicha, til vositalari o'z ma'nolari bilan tushunchaning faqat bir qismini ifodalaydi. Bu fikr bir tushunchaning ko'plab sinonimlari, turli ta'riflari va matnli tavsiflari mavjudligi bilan tasdiqlanadi. So'zning ma'nosi - bu ifodalanayotgan tushunchaning mazmuni haqida umumiy tasavvur berishga va uning alohida xususiyatlarini ushbu so'z bilan ifodalashning ma'lum chegaralarini belgilashga urinishdir [Boldirev 2000]. A.V. Bondarko ma'noni "ma'lum bir tilning tizimiga kiritilgan va uning xususiyatlarini aks ettiruvchi mazmunli birliklar va kategoriyalar, til belgisining mazmun rejasi" deb tushunadi [Bondarko 2002: 102].

Tadqiqot metodologiyasi. An'anaviy lingvistika doirasida so'z tilde alohida mustaqil birlik sifatida qaraladi. U ma'lum bir morfologik va sintatik vazifalarni bajaradi. So'zning asosiy belgilari uning grammatik shakli, leksik ma'nosi va fonologik jihatlarini o'z ichiga oladi. Ferdinand de Sossyurga ko'ra, so'z "til belgisi" bo'lib, u ikki komponentdan iborat: mazmun (signifie) va shakl (signifiant).

An'anaviy yondashuvda soʻzning paradigmatic va sintagmatik munosabatlari uning semantik tizimidagi oʻrnini belgilaydi.

Paradigmatik munosabatlar bir guruhga mansub soʻzlarning oʻzaro bogʻliqligini ifodalaydi. Masalan, rang nomlari (qizil, koʻk, yashil) paradigmatic munosabatlarga ega. Sintagmatik munosabatlari esa soʻzlarning birikmalar tarkibida qanday ishlatilishini koʻrsatadi. Masalan, “qizil gildasta” iborasidagi “qizil” va “gildasta” soʻzlarning birikishi.

Kognitiv lingvistika soʻzning maʼnosini uning aqli va idroki bilan bogʻliq holda oʻrganadi. Ushbu yondashuvda soʻzning semantikasi faqatgina til tizimiga emas, balki insonning dunyo haqidagi bilimlari va tajribalariga asoslangan deb hisoblanadi. Kognitiv lingvistika vakillari, xususan, Jorj Keykoff va Mark Jonsonning fikricha, soʻzning maʼnosi konseptual xaritalash jarayonida shakllanadi.

Kognitiv yondashuv soʻzning metaforik va metonimik jihatlariga alohida eʼtibor qaratadi. Masalan, “hayot yoʻli” iborasi hayotni yoʻl sifatida tasavvur qilish orqali kognitiv metaforani ifodalaydi. Bu orqali inson oʻz tajribasini konseptualizatsiya qiladi va soʻzning maʼnosi kengayadi.

Soʻzning semantik tuzilishi uning leksik-semantik variantlari va semantik komponentlari oʻz ichiga oladi. Masalan, “oy” soʻzi oʻzbek tilida ikki xil leksik-semantik variantga ega: Osmon jismi sifatida (Oy fazosi). Vaqt birligi sifatida (bir oy davomida).

Semantik komponentlar soʻzning ichki maʼno tizimini tashkil etadi. Bu komponentlar relyatsion, funktsional yoki substansional yondashuvlar yordamida oʻrganiladi. Masalan, “kitob” soʻzi “yozuv”, “matn”, “madaniyat” kabi semantik komponentlarni oʻz ichiga oladi. Kognitiv lingvistika doirasida bu komponentlar insonning konseptual tizimidagi bogʻlanishlar orqali tahlil qilinadi.

Tahlil va natijalar. Soʻzning maʼlum bir maʼnoni ifodalash qobiliyati tilning eng muhim aloqa vositasi sifatida faoliyat koʻrsatishi uchun asosiy hisoblanadi. Maʼno atamasi lingvistik tadqiqotlarning turli yoʻnalishlari - kompyuter semantikasi, leksikografiya, til falsafasida turlicha tushuniladi. U “voqelikni aks ettirishning alohida lisoniy shakli” sifatida ham, “tovush kompleksi va tushuncha oʻrtasidagi munosabat” sifatida ham, “tovush kompleksining voqelik hodisalariga munosabati” sifatida ham talqin qilinadi.

Bunday yondashuvda soʻzning maʼnosi tegishli kognitiv tuzilma oʻzida mujassam etgan bilimlar yigʻindisining inʼikosi sifatida qaraladi. U eng muhim, yaqqol koʻzga tashlanadigan yoki predmet bilan bogʻliq belgilarning mustahkamlanishi sifatida emas, balki umuman olam haqidagi bilim, dunyodagi mohiyatlar va ong toifalarining oʻzgaruvchanligi va harakatchanligini hisobga olgan holda qomusiy bilim sifatida tavsiflanadi. Olam haqidagi tasavvur oʻzgaruvchan boʻlib, bu uning subʼektiv-obʼektiv tabiati, tushunchalarning harakatchanligi, maʼlum bir sinf uchun muhim boʻlgan belgilarning oʻzgaruvchanligi, shuningdek, bunday belgilarning noaniqlik darajasi bilan belgilanadi. I.A. Sternin maʼnoni tilning semantik maydoni birligi, tartibga solingan majmuaning elementi, muayyan tilning maʼnolar tizimi sifatida tushunadi. Maʼno - bu tushunchaning umummaʼlum va muloqot uchun ahamiyatli qismi boʻlib, aloqa jarayonida til belgisining bir tomoni sifatida namoyon boʻladi. U maʼlum bir jamiyat uchun umumiy boʻlgan nisbatan kam sonli semantik belgilarni (semalarni) oʻz ichiga oladi.

Soʻzli axborotning asosiy manbalari soʻzning u yoki bu maʼnolarni aks ettiruvchi leksik-semantik variantlari, aniqrogʻi, matnda maʼno maʼnolariga aylanadigan maʼno komponentlari hisoblanadi. Insonning nutqiy (matn yaratuvchi) faoliyati, bir qarashda, ancha oddiy jarayondan iborat: leksemani tanlash va allaqachon tanlangan leksemalarni birlashtirish. Leksik tanlov chuqur va yuzaki darajadagi lisoniy tasavvur tufayli amalga oshishi mumkin. Bunda chuqur sath gapga, yuzaki sath esa gap va matnga yoʻnaltirilgan boʻladi. Tilning falsafiy muammolari, xususan, maʼno muammosiga bagʻishlangan tadqiqotlarga tayanib, soʻzning maʼnosi narsa, hodisa va munosabatlarni ongimizda aks ettirishga asoslangan ruhiy hosila boʻlib, bunda aks etish umumlashgan xarakterga ega, degan xulosaga kelish mumkin.

Xulosa.Tilshunoslar (A.A. Potebnya, V.V. Vinogradov, S.D. Katsnelson, D.N. Shmelev, A.I. Smirnitkiy, I.V. Arnold, Yu.D. Apresyan, M.V. Nikitin, I.K. Arxipov, A. Vejbitskaya, J. Lakoff, L. Lipka, D. Girerts, J. Taylor, R. Jackendoff, J. Lyons, E. Rosh va boshqalar) tomonidan soʻzning maʼnosi va uning turli jihatlarini oʻrganilishi natijasida shunday xulosaga kelindiki, soʻz murakkab va

dinamik tuzilishga ega bo'lib, u tufayli til jamoasi tomonidan voqelikni aks ettirish natijasida yuzaga kelgan fikrlash natijalarini umumlashtirish va tizimda saqlash mumkin. So'zning an'anaviy va kognitiv tushunchalari bir-birini to'ldiradi. An'anaviy yondashuv so'zning til tizimidagi o'rnini aniqlashga yordam bersa, kognitiv yondashuv uning inson aqli va tajribasi bilan bog'liqligini ochib beradi. So'zning semantik tuzilishini o'rganish tilshunoslik uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayon madaniyatlararo muloqotni chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Shu sababli, leksik, kognitiv va psixolingvistik yondashuvlarning integratsiyasi so'z semantikasini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

So'z semantikasi nafaqat tilshunoslik, balki muloqot, madaniyat va psixologiya sohalari uchun ham muhimdir. So'z orqali uzatiladigan ma'lumotlar inson tafakkuri va ijtimoiy hayotning turli jabhalariga ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, so'zning an'anaviy va kognitiv jihatlarini chuqurroq o'rganish nafaqat tilni, balki insonning bilim va tajriba almashish jarayonini yaxshiroq anglashda xizmat qiladi.

Kelgusida bu mavzu bo'yicha olib boriladigan tadqiqotlar kognitiv va lingvistik nazariyalar o'rtasidagi aloqalarni yanada mustahkamlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учеб. пособие. М.: Флинта:Наука, 2010.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М.: ГНОЗИС, 2004. 390 с.
3. Кибрик А. Е. Когнитивный подход к языку // Язык и мысль: Современная когнитивная лингвистика. М.: Языки славянской культуры, 2015. С. 29-59.
4. Кубрякова Е. С. В поисках сущности языка: когнитивные исследования. М.: Знак, 2012. 208 с.
5. Лабов У. Структура денотативных значений // Новое в зарубежной лингвистике. М.: Прогресс, 1983. Вып. XIV. С. 133-176.
6. Xushmanova Sh.I.Kognitiv lingvistika:til va tafakkurning integratsiyasi asosida yangi yechimlar. O'zMU xabarлари. Ilmiy jurnal. 2024. 1/12/1.220b.

UO'K 82-131

O'ZBEK TILIDA UNLI VA UNDOSH HARF VA TOVUSHLARNING O'RGANILISHI: TADQIQIY, TAHLILIY TARAQQIYOTI

D.S. Ganiyeva, PhD, Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali, Kattaqo'rg'on

Annotatsiya. maqolada tilshunoslikning fonetika bo'limiga oid nazariy qarashlarning o'rganilishi, tarixiy taraqqiyoti, tadqiq etilish jarayoni hamda amaliyot bilan bog'liq jihatlarini asoslashga qaratilgan. Jahon tilshunosligida o'rganilgan fonetik qatlam, unli va undoshlar tizimining muammolari, echimlari, xususiyatlari, harf va tovushlardagi darajalarning sistemalari tahlilga tortilgan.

Kalit so'z: tilshunoslik, fonetika, harf, unli va undosh tovushlar, og'zaki va yozma nutq, fonologik asarlar.

Аннотация. целью статьи является обоснование аспектов, связанных с изучением, историческим развитием, исследовательским процессом и практикой теоретических взглядов на кафедре фонетики лингвистики. Анализируются проблемы, решения, свойства, системы уровней букв и звуков фонетического слоя, систем гласных и согласных, изучаемые в мировой лингвистике.

Ключевые слова: лингвистика, фонетика, буква, гласные и согласные звуки, устная и письменная речь, фонологические произведения.

Abstract. The article deals with justifying the study, historical development, research process and practical aspects of the theoretical views of the phonetics department of linguistics. The problems, solutions, features of the phonetic layer, vowel and consonant system studied in world linguistics, systems of levels in letters and sounds are analyzed.

Key words: linguistics, phonetics, letters, vowels and consonants, spoken and written speech, phonological works.

XX asr boshlari matbuoti sahifalari ko'zdan kechirilsa, eng ko'p bahs va munozaraga sabab bo'lgan mavzulardan biri milliy til masalasi ekanligini ko'rish mumkin. Abdurauf Fitrat dalillar

va tahlillarga boy qator maqolalari, kitoblarida o'zbek tilining tarixda tutgan o'rni, qadimiyligi, qudrati, boshqa qardosh tillarga ta'sirini butun ko'lami bilan ochib berishga harakat qilgan. Fonetikaga murojaat juda qadimdan boshlanib, u asosan nutq tovushlarini o'rganishga qaratilgan. Bu holat o'zbek tiliga ham mansub hisoblanadi. Umuman tilshunoslikda nutq tovushlari va ularning talaffuziga oid ko'plab qarashlar, maqola, monografiyalar yaratilgan. Tovush tilni namoyon etuvchi manbasidir, ya'ni til usiz namoyon bo'lmaydi. L.R.Zinder ta'kidlaganidek, tilning zaruriy qismini tovush tomoni tashkil qiladi. [1;4] Har qanday til asosida nutq tovushlari yotadi. Nutq tovushlari nutq organlari orqali shakllanadi, inson organizmida tilni yuzaga keltira oladigan boshqa organ yo'q. Fonetikaga murojaat juda qadimdan boshlanib, u asosan nutq tovushlarini o'rganishga qaratilgan. Bu holat o'zbek tiliga ham mansub. Unda dastlabki xatlarni yaratish, yozuvlardagi ayrim harflarda berilgan tovushlarni tavsiflash bahonasida berilgan fikrlar bor. Tilshunos T.Sodiqov yozma yodgorliklarning sahifalarida, hoshiyalarida ayrim nutq tovushiga berilgan tavsiflar ro'yxatini o'z asarida kiritgan.[2; 102-106] Shunga o'xshash ayrim tovushlar tavsifi M.Koshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asarida ham uchraydi. Umuman tilshunoslikda nutq tovushlari va ularning tiplari, tasnifi, akustikasi, artikulyatsiyasi yuzasidan bir necha maqola va ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. Turkiy tillar tilshunosligida ham nutq tovushlarining ayrim tomonlarini yoritib beruvchi asarlar yaratilgan. Fonetika nutq tovushlarini o'rganishdan boshlanadi, lekin bu nutq tovushlarini fonemadan ajratib, alohida til hodisalari sifatida talqin qilish emas. Ular bir narsa bo'lib, nutq tovushida fonema shakllanadi, ammo fonema fonetikada emas, fonologiyada tadqiq etiladi, nutq tovushlari fonetikaning tekshirish obyektidir.

O'zbek tilshunosligida fonetika V.Reshetov va Sh.Shoabdurahmonov hamkorligida yaratilgan. Ular nutq tovushi va fonema munosabati, fonemalar tavsifi, nutq tovushi o'zgarishi haqida, bo'g'in va urg'u haqida ma'lumot bergan.[3;36] Ulardan keyin A.N.Kononov ham o'zbek adabiy tili fonetikasiga to'xtalibshu doiradagi ma'lumotlar keltirgan. O'zbek tili fonetikasini yaratgan mazkur tilshunoslar asosan ruslar bo'lganligi sababli rus tilidagi ayrim fonetik qonuniyatlar o'zbek tiliga ham tatbiq etib yuborilgan.

O'zbek tilshunosligida yana shevalar fonetikasi ham mavjud bo'lib, bir qator tilshunos olimlarimiz ilmiy izlanishlar olib borgan. Bulardab biri A.Ishayevning Mang'it shevasi fonetikasiga bag'ishlangan ilmiy tadqiqot ishi bo'lib, unda nutq tovushlari, fonemasi, tovush o'zgarishlari va bo'g'inlar haqida ma'lumot bergan. Ikkinchisi F.A.Abdullayevning Xorazm shevasiga bag'ishlangan monografiyasida nutq tovushlari va ularning o'zgarishlari, uchunchisi esa S.Otamirzayevaning Namangan shevasi fonetikasiga oid ilmiy ishida nutq tovushlari va ularning o'zgarish qonuniyatlarini ko'rishimiz mumkin bo'ladi.

Tilshunoslikka oid adabiyotlarda hamma vaqt fonemalarni e'tiborda tutib, ularni unlilar va undoshlarga tasnif etiladi. Nutq tovushlari nazarda tutilsa ham, ular unlilar va undoshlarga bo'linadi. Unli va undosh nutq tovushlarining ichki tasnif qilinishi nazarda tutilar ekan, albatta, har biriga alohida yondashiladi.

O'zbek tiliga butunlay boshqa tizimga tegishli bo'lgan, boshqa oilaga mansub rus tili XX asr boshlarida faol ta'sir eta boshlagan. O'zlashtirilgan leksika o'ziga xos fonetikaga ega bo'lmay iloji yo'q. Uning tovushlari o'zbek tilidagi tovushlarga anchagina o'xshash bo'lsa ham, farqli tomonlari ham etarlicha miqdorda bor.

O'zbek adabiy tilida unli tovushlar 14 ta bo'lib, yana shevaga mansub ikki unli tovush bor. Ularning artikulyatsiyasini birma-bir tartib bilan qayd etib tavsiflab o'tishga harakat qilinadi. Unli tovushlar og'izning ochilishiga ko'ra uch tipga bo'linadi: 1) tor unlilar, 2) o'rta-keng unlilar, 3) keng unlilar.

Undosh tovushlar akustik xususiyatiga ko'ra ikki tipga bo'linadi: 1) sonantlar, 2) konsonantlar. Sonantlar asosan undan iborat bo'lib, unga kam miqdorda shovqin aralashadi. Konsonantning o'zi o'z navbatida yana ikki tipga bo'linadi. Ular jaranglilar va jarangsizlardan iboratdir. Jaranglilar kam miqdorda un aralashib, asosan shovqindan iborat bo'ladi. Jarangsizlar faqat shovqindan iborat bo'lib, tarkibiga mutlaqo un aralashmaydi.

Sonantlar undosh tovushlar ichida o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ulardan faqat *r* tovushidan tashqari hammasi uch nutq organidan iborat artikulyatsiya o'rniga ega. Bu artikulyatsiya

o'rnidan faqat bir nutq organi un sirg'alishi o'rni bo'lib, ikki nutq organi un bosimi yo'lini to'sish vazifasini o'taydi.

Sonantlar sirg'alish o'rniga qarab ikki tipga bo'linadi: 1) burun sonantlari, 2) til yon sonanti.

O'zbek tilidagi sonantlar tavsif etilar ekan, tilda sonantlarni yuzaga keltiruvchi 13 imkoniyat, ya'ni shuncha artikulyatsiya o'rni mavjud. O'zbek tilida uning oltitasidan foydalanildi, qolgan o'rinlar bo'sh qoldi. Shundan kelib chiqib, ularni tasnif etiladigan bo'lsa, artikulyatsiya o'rniga ko'ra lab, til oldi, til orqa va chuqur til orqa sonantlari bor. Ular rezonator ton olish o'rniga ko'ra burun, til yon va titroq sonantlarga bo'linadi.

Unlilarning tarkibida asosan un keladi. Sonantlar ham asosan undan iborat. Shuningdek, ularning tovush kuchi maksimum yuqori amplitudani ko'rsatadi. Jarangli tovushlar asosi asosan shovqin bo'lib, qisman un aralashganligi kuzatiladi. Shuning uchun uning tovush kuchi 2mm. Amplitudadan yuqori ko'tarilmaydi. Jarangsiz tovushlar tarkibida un bo'lmaydi va oksillografik pero uning talaffuzida noldan yuqorini ko'rsatmaydi.

A.Mahmudov shu tovushlarning intonagrammadagi tahlilini o'z monografiyasida keltirgan.[4; 31] Ularda bu tovushlar tarkibida un miqdorining nihoyatda kam ekanligi ko'zga tashlanadi.

Konsonantlar uch nuqati nazardan tasnif etiladi:

1. Artikulyatsiya o'rni: a) lab artikulyatsiya o'rni, b) til artikulyatsiya o'rni, v) bo'g'iz artikulyatsiya o'rni kabilardan iborat.

2. Artikulyatsiya usuliga ko'ra konsonantlar: a) portlovchilar, b) sirg'aluvchilar, v) qorishiq (affrikat)lardan iborat.

3. Akustikasiga ko'ra konsonantlar: jarangli va jarangsiz kabilardan iborat.

Konsonantlarning artikulyatsiyasi usuliga ko'ra ham, akustikasiga ko'ra ham tiplari har bir artikulyatsiya o'rnida qayd etilishi mumkin. Shuni nazarda tutib, konsonantlarning har biri artikulyatsiya o'rni e'tibori bilan tavsiflab chiqiladi.

Konsonantlar artikulyatsiyasida aytilganiday uch nutq organi e'tiborda tutilgan: lab, til, bo'g'iz. Lab nutq organi ishtirokida ikki artikulyatsiya o'rni shakllangan: lab-lab va lab-tish. Har bir artikulyatsiya o'rnida olti nutq tovushi hosil qilinishi imkoniyati bor. Ularning har birida bittadan portlovchi va sirg'aluvchi, bittadan jarangli va jarangsizi hosil qilinadi.

Nutq organlari, o'zbek tili nuqtai nazaridan olib qaraladigan bo'lsa, konsonantlar uchun etti artikulyatsiya o'rnini shakllantiradi. Bu artikulyatsiya o'rinlarida 42 konsonant hosil qilish uchun imkoniyat bor. Bu konsonantlar, turgan gapki bir-biridan artikulyatsiya o'rinlarida 42 konsonant hosil qilish uchun imkoniyat bor. Bu konsonantlar turgan gapki bir-biridan artikulyatsiya o'rni, usuli va akustikasiga ko'ra farqlanadi. Shunga qaramay, o'zbek tilida ularning 25 tasidan foydalanilgan. Ularning ham 7 tasi o'zlashtirilgan leksikaga mansub so'zlar tarkibida uchraydi, ya'ni bular o'zbek tiliga o'zbek tiliga o'zlashtirilmagan, balki o'zlashtirilgan so'zlar tarkibida qayd etiladi. Lekin har qanday holda ham, ularning har biri o'zbek tili kommunikatsiyasidagi so'zlarda kuzatilishi mumkin. Mana shu 25 konsonant tasnif etilar ekan, ularning: 1) artikulyatsiya o'rni, 2) artikulyatsiya usuli, 3) akustikasi e'tiborda tutiladi.

1. Konsonantlar artikulyatsiya o'rniga ko'ra etti tipga bo'linadi: lab-lab, lab-tish, til oldi, til o'rta, til orqa, chuqur til orqa, bo'g'iz konstantlaridan iborat.

2. Konsonantlar artikulyatsiya usuliga ko'ra to'rt tipga bo'linadi: portlovchi, sirg'aluvchi, shipildoq, affrikat konsonantlar.

3. Konsonantlar akustikasiga ko'ra ikki tipga bo'linadi: jarangli, jarangsiz konsonantlar.

Shuni ham aytish kerakki, mavjud konsonantlarning ayrimlari adabiy til uchun fonema sifatida me'yor emas.

Sonantlar hosil bo'lishining 13 imkoniyatidan 7 tasi, konsonantlar hosil bo'lishining 42 imkoniyatidan 17 tasi foydalanilmay qolayotganligi o'zbek tili uchun nuqson hisoblanmaydi. Chunki bir-biriga yaqin talaffuz etiluvchi, o'zaro qorishtiriladigan darajadagi yaqin akustikaga ega tovushlar yondosh so'zlar qo'llanar ekan, kommunikatsiyada shubhasiz qiyinchilik tug'diradi, undan qochiladi. Shuning uchun ham sof o'zbek tili uchun konsonantlar tanlanganda lab-lab artikulyatsiya o'rnidan keyin lab-tish artikulyatsiya o'rnidan foydalanilmagan.

Konsonantlar soʻz tarkibida va kommunikatsiyada bir-biriga taʼsiri juda koʻp boʻladi. Ularga unlilarning taʼsira ham faol kuzatiladi. Bu oʻzaro taʼsir va tovushlarning oʻzaro taʼsir natijasida oʻzgarib turishi chegarasiz emas. Soʻzdagi tez taʼsirga beriluvchi portlovchilarning oʻz himoya qobigʻi ham bor, bu – aspiratsiya.

Aspiratsiya nutq kechimidagi konsonant tovush artikulyatsiyasi tugallanmasi boʻlib, u tovush payida hosil boʻlgan havo tebranishidan paydo boʻlgan havo tebranishidan iboratdir.[5:366] Bunda muskul zoʻriquvi kechmagan holda, tovush yorigʻi torayadi va paylari tebranadi. Yana ham aniqrogʻi, u undoshdan keyingi va undosh bilan unli oraligʻidagi kechgan nafas boʻlib, bir-biriga nihoyatda yaqinlashgan oraligʻidan – tovush yorigʻidan tebranib chiqishidir.

Oʻzbek tilidagi aspiratsiyani S.Otamirzayeva xabar berishicha, Namangan shevasi materiallari asosida dastlab M.I.Matusevich qayd etgan. Amalda bu hodisani S.Otamirzayeva tomonidan oʻzbek tili materiallari asosida kimogramma va oksilogramma vositalarida eksperimental metod bilan oʻrganib chiqilgan va u haqida maxsus maqolasi eʼlon qilingan, monografiyasida alohida toʻxtab oʻtgan.[6: 27]

S.Otamirzayevaning qayd etishicha, aspiratsiya namangan shevasidagi portlovchi jarangsiz undoshlardan keyin kuzatiladi. Bu undoshlar *t, k, p, q* tovushlardan iboratdir. Aspiratsiya undosh tovushlardan keyin, ayniqsa, portlovchi jarangsiz anlautlarda yaqqol koʻzga tashlanadi. Masalan, *tʻok, tʻoz, tʻol; pʻok, pʻul, pʻoʻk; kʻoʻk, kʻech, kʻoʻch; qʻoch, qʻor, qʻoʻy* kabilarda.[6; 24]

Aspiratsiya haqiqatan ham, asosan, jarangsiz portlovchi undoshlarda kuzatiladi. Ammo uning choʻziqligi shu tovushlarning pozitsiyasi bilan izchil bogʻliq boʻladi. Jarangsiz portlovchilar, agar auslaut boʻlsa, uning ketidan kelgan aspiratsiya nihoyatda choʻziq keladi. Masalan, *tutʻ, kechʻ, choʻpʻ, toʻkʻ* kabi soʻzlarda. Anlaut jarangsiz portlovchilarda u nisbatan qisqaroq boʻladi: *chʻok, qʻoʻl, tʻok, kʻoʻk* va hokazolardagi kabi. U odatda 25 msek. dan 45 msek.gacha qayd etiladi. Intervokal jarangsiz portlovchilarda aspiratsiya deyarli boʻlmaydi. Boʻlganda ham 10 msek.dan 20 msek. gacha qayd etiladi va bu uncha sezilarli emas. Bu intervokal undoshning jarangli undosh talaffuziga moyillashuvi va reduksiyasi bilan izohlanadi. Aspiratsiya konsonant butunligini saqlovchi vosita hisoblanadi. Shuning uchun ham aspiratsiya qayd etiladigan konsonantlarda diereza uncha kuzatilmaydi. Dierezaga uchragan undoshlar odatda jarangli tovushga va undan sirgʻaluvchiga aylangan boʻladi. Jarangli sirgʻaluvchilarda esa aspiratsiya uchramaydi. Anlaut jarangsiz portlovchilarda ham ankopa hodisasi kuzatilmaydi, chunki ularda hamma vaqt aspiratsiya qayd etiladi. Oʻzbek tilida koʻpgina unli va undosh tovushlar choʻziq qoʻllaniladi. Bunday hollarda oʻsha tovush uchun berilgan transkrision belgilarga murojaat qilishi kerak.

Xulosa oʻrnida shuni taʼkidlash kerakki, yuqorida nutq tovushlarining tasnifi koʻrib chiqildi, ular oʻzbek tilda 48 tadir. Shu nutq tovushlarini transkripsion belgilari ilmiy adabiyotlarda berilgan, ammo uning yangicha tahriri ishlab chiqilishi davr taqazosi ekanligi hech kimga sir emas. Oʻzbek tilshunosligida unli va undosh tovushlarning tahlili, tasnifi, tadqiqi, uning darsliklarda oʻrganilish manbasi ustida ilmiy izlanishlar, amaliyotga qoʻllash bilan bogʻliq muammolarning echimiga oid vositalar zarurdir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

- 1.Зиндер Л.Р. Обшая фонетика. 2-изд. –М.: ВШ., 1979.
- 2.Sodiqova T. Turkiy yozma yodgorliklar tili: adabiy tilning yuzaga kelishi vatiklanishi. –Toshkent: Fan, 2006.
- 3.Reshetov V., Abdurahmonov Sh. Fonetika. –Toshkent: fan, 1953.
- 4.Махмудов А. Сонорний узбекского языка. –Ташкент: Фан, 1980.
5. Ахманов О.С. Словар лингвистических терминов. –М.: СЕ, 1966.
- 6.Атамирзаева С. Экспериментально-фонетическое исследование наманганского говора узбекского языка. –Ташкент: Фан, 1970

**FREYM – KONSEPTNI HOSIL QILISH USUSLI SIFATIDA
(chol konsepti asosida)**

H.K.Hasanov, o'qituvchi, O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada lingvomadaniy birlik sifatida konsept atamasi izohi, idrok konseptlari, jumladan, chol konsepti asosidagi muayyan xulosalar bayon etiladi. Biz tanalagan chol konseptining milliy va umuminsoniy idrok zamzamalarida qiyoslab o'rganilgan.

Kalit so'zlar: modus, model, konsept, psixologizatsiya, kognitizatsiya, sotsiologizatsiya, lingvosemantizatsiya, sotsiolektizatsiya, stilizatsiya dialektizatsiya, variantizatsiya va idiolektizatsiya.

Аннотация. В статье описано объяснение термина концепт как лингвокультурной единицы, сделаны некоторые выводы, основанные на концепциях восприятия, в том числе на концепции старика.

Ключевые слова: модус, модель, концепт, психологизация, когнитизация, социологизация, лингвoseмантизация, социолектизация, стилизация, диалектизация, вариативность, идиолектизация.

Abstract. In the state, the explanation of the term concept as a lingvocultural entity, made by some vyvody, is based on the concept of perception, and the number of the concept is old.

Key words: mode, model, concept, psychologization, cognitization, sociologization, linguosemantization, sociolectization, stylization, dialectization, variantization, and idiolectization.

Konsept – til tizimi birliklarining semantikasini belgilovchi muhim falsafiy-estetik, morfologik va sintaktik moduslardan biridir. Bitta so'zning bir til doirasida aks etishini va aniq manzarasini idroklashda, odam va olam munosabatlarining tig'izlashuvini ta'implashda muhim estetik hodisalardan biri ekanligi ma'lum. Chunonchi, hayotning universal modeli, olamning tartibotlari, rivojlanish qonuniyatlari, tadrijiy o'sish-o'zgarishlari shu tushuncha atrofida o'ziga xos maydon hosil qiladi. Uning pirovard maqsadi lingvomadaniy va psixolingvistik o'ziga xosliklarini teran poetik talqin etuvchi estetik hodisa bo'lishi bilan birgalikda shaxsning qay va qanday yo'sinda namoyon bo'lish kontentlarini ham ifodalashga xizmat qiladi.

“Konsept lingvomadaniy birlik sifatida u yoki bu xalq madaniyatining o'ziga xos jihatlarini ifodalaydi. Kognitiv tilshunoslik birligi sifatida esa konsept ham tafakkur birligi va uning asosida tushuncha, obraz va lisoniy ma'no umumlashmasi yotadi. Konseptning shakllanishi individual obraz tug'ilishidan boshlanib, lisoniy birlikning paydo bo'lishi bilan tugaydi. Jahon tilshunosligi tajribasiga suyangan holda kognitiv jihatdan konseptning o'rganilishi, konseptual tahlil va uning natijalari o'zbek tilshunosligi uchun g'oyatda muhim bo'lgan ma'lumotlarni beradi. Zero, konseptual tahlil natijasida o'zbek tili egasining tafakkur va tasavvur olami yoritib beriladi”[3: 23]. Mana shu tamoyilning o'ziyoq biz oldimizga qo'ygan maqsad va vazifalarning ekspressivligini namoyon etmoqda. Negaki, lingvomadaniy, mental xususiyatlar – **chol** leksemasining semasi hadsiz-hududsiz, boshqa xalqlarda aks etish modifikatsiyasini keng qamrovliligini yuzaga chiqishida fragment vazifasini o'taydi. Inson idrok va tasavvur olamidan yuzaga kelgan **ota, chol, bobo, qariya, yoshi ulug'** kabi leksemalarda olamning bir uzvi ekanligi, ularga munosabatli nutqning davomiy rivojlanishini, olamning bir butun tizimga qo'yilganligini dalolatlaydi.

Chol konseptining boshqa variantlarida so'zning qay va qanday o'rinda tashkillanishi, badiiy matnda namoyon bo'lish usullarini yuzaga chiqishini dalolatlash borasida aniq tizimlilikni yuzaga chiqishini birlamchi vazifa sifatida ko'rishni taqozolaydi. Mana shu tamoyilga asoslanib, hayotning universal modeli (manzara)sini ham talqin qilish mumkinligi oydinlashadi.

Tilshunos olim O'.Q. Yusupov konsept xususida shunday mulohazalarini bayon qiladi: “Tashqi yoki ichki dunyodagi biror bir narsa yoki hodisa haqidagi ongimizdagi bilimlar majmuasi, u haqidagi obrazlar va unga bo'lgan ijobiy, salbiy, neytral munosabatlar, ya'ni baholashlardir. Konsept bilan tushunchani aysbergga o'xshatish mumkin. Agar konsept aysberg bo'lsa, uning suvdan chiqib turgan qismi tushunchadir”[4: 49]. Demak, har qanday moddiyat birliklari bizni o'rab turgan olam haqidagi

tasavurlarimizni nafaqat kengaytirib, balki uni boyitib, sayqallanishiga, tobora chuqurlashuviga olib keladi.

Atoqli tilshunos, professor G'. M. Hoshimov konseptga quyidagicha ta'rif beradi: "Konsept, bu – tafakkurda kechuvchi biri – biri bilan chambarchas bog'liq nafaqat ikki muhim jarayon (konseptualizatsiya (konseptuallashtirish) va kategorizatsiya (kategoriyalashtirish) ning natijasi bo'lib sanaladi, balki unga qo'shimcha yana bir qator muhim (psixologizatsiya, kognitizatsiya, sotsiologizatsiya, (lingvo) semantizatsiya, sotsiolektizatsiya, stilizatsiya (dialektizatsiya, variantizatsiya va idiolektizatsiya kabi) jarayonlarning pirovard natijasidir va u yaxlit konseptual/kognitiv semantika sifatida lingvistik semantikaning kognitiv asosini tashkil etadi hamda unda til birligi o'zining semantik sig'imi bilan bog'liq holda ma'lum darajada (qisman) aks etadi"[3]. Binobarin, ushbu jarayonda konseptning aniq va ixcham javobi aks etganki, uni idrok qilayotgan so'zshunos hamisha ikki jihatni yodda tutmoqligi ayonlashdi:

1. Ikki xil madaniy tushunchalar negizida akslangan har qanday ifoda bir-birini to'laqlonli aks ettirishga qodir emas. Chunki madaniyatlar xilma-xilligi bois, bizning mentalitetimizga xos, yaqin va mavjud bo'lgan til hodisalarini boshqa bir xorijiy tilda yuzaga chiqqan ma'nolaridan to'liq varinatini topish mumkin bo'lmasa ham muayyan tushunchalarga yaqinlashish ko'zga tashlanadi.

2. Har qanday konsept mohiyatida hali tugal bir mantiqni ifodalay olishga qodir birliklar yechimi sodir bo'lmasligi ham mumkin, negaki, voqelik tasavvur mahsuli bo'lishi barobarida u moddiylashmagan ko'rinishga o'tuvchi semalarni dalolatlaydi. Modda va ruh munosabatida milliy tushunchalar o'ziga xos yo'sinda idrok shuurimizda asta-sekinlik bilan reallashadi.

Idrok konseptlari tasnifi. Bizni o'rab turgan kurrayi zamin har bir mavjudlikning bir-biriga bog'langan halqasimon materiya ekanligini taqozolaydi. Shu ma'noda, o'y va xayollarimizning ajralmas bir qatlamida botiniy va hissiy shuurimizda bizning moddiy dunyomizga daxldor so'z va tushunchalarning turli shakllarini, mazmunini ko'ramiz. Tilshunos olimlar "Dunyoning ko'pgina mamlakatlarida lingvokonseptologiyani bir qancha yo'nalishlari mavjud bo'lib, ular lingvistik konseptologiya muammolari ustida ilmiy izlanishlar olib boradilar va ma'lum tudagi konseptlarning tizimli tavsifini amalga oshiradilar. Konseptlarni tushunishdagi ayrim farqlarga, ularni tadqiq etish usullari va metodlaridagi farqlarga qaramay, bu maktablar vakillari konseptning ongning asosiy birligi ekanligini e'tirof etishda o'xshash nuqtayi nazarni bildirib, konsept lisoniy vositalar orqali moddiylashadi (moddiy tusga kiradi) deb qarashadi; konseptni obyektivlashtiradigan lingvistik vositalar to'plamini tahlil qilish orqali konseptning mazmuni va tuzilishi haqida tushuncha hosil qilish va bu konseptni ta'riflash mumkin. Har qanday holatda bunday tavsif to'liq bo'lmasa-da, u faqat lingvistik ma'lumotlarga asoslangan, konseptlar esa idrok birliklari sifatida mazmunning noverbal qismini ham tashkil qiladi; shu bilan bir qatorda, lisoniy ma'lumotlar orqali konseptni tahlil qilish uni tasvirlash uchun juda boy va eng ishonchli ma'lumotni taqdim etadi"[6]. Darhaqiqat, yuqorida ta'kidlaganimizdek, har bir idrok qilinayotgan tushuncha zamirida insonning toashq faktorlarga berayotgan munosabatli nutqida ham konseptlar o'z mavqeini namoyish qiladi.

O'zbek tilshunosligida konsept bilan bog'liq o'nlab nomzodlik dissertatsiyalari tadqiqot ishlari olib borilgan bo'lsa-da, ularning bir atama doirasida ilmiy o'rganilishi va ularning mohiyatiga kirib borishga urinishlar muammoning u yoki bu tomonlarini anglashga imkon beradi. Mana shu jihatdan olib qarganda, har bir masala mohiyatan inson idrokining bir bo'lagini, tuyg'ularini anglashga sharoit yaratadi. Ayonki, konseptning qay maqsadda yuzaga kelishi, u olamning lisoniy manzarasiga dahldorligini hamda voqealanish strukturasini to'g'ri talqin etishga yo'naltiriladi. Jumladan, tilshunos T.Mardiyev yozishicha: "Konseptlar, odatda, inson turmush tarzi bilan bog'liq ma'lum tushunchalarni maxsus qoliplarga solish, lisoniy va madaniy mavjudligini belgilashga qaratiladi. Albatta, konsept tushunchasi borasida fikr va munozaralar ko'pchilikni tashkil qilib uning ta'rif borasida aniq to'xtamni topish qiyin. D. S. Lixachevning keltirishicha, konsept – bu individual anglash jarayoni va ma'lum kontekstda so'z ma'nosini almashtirish hisoblanadi"[5]. Binobarin, turkiy xalqlar adabiyotida konseptlarning xilma-xillashuvi, tarixiy aspektda rivojlanish tamoyillarining o'ziga xosligi yuqoridagi fikr-mulohazalarimizni to'laqlonli quvvatlaydi. Ayni chog'da, har bir muammo negizida yoritilgan atama – bitta tushuncha doirasida o'nlab masalalarni hal qilishga qaratilgani bilan tahsinga loyiqdir. Chol – konseptning xilma-xil sinonimlarini ko'rganimizda ham bunda insonning

yosh va aql xususiyatidan kelib chiqqan holda namoyon bo'lishi masalaga teran kirib borishga yetaklaydi. Shu boisdan ham, konseptlarning lingvomadaniy qoliplashuvi negizida hayot haqiqati to'laqonli o'z ifodasini topadi.

IX-XI asrlar oralig'ida yashab ijod qilgan qomusiy olimlarimiz bitiklarida ham diniy va dunyoviy qarashlar segmentida konseptlarning o'ziga xos xilma-xilligini ko'ramiz. Ayniqsa, Forobiy, Yugnakiy, Xos Hojib, Qoshg'ariy, Beruniy, Xorazmiy singari ulug' allomalarning olib borgan ilmiy-adabiy izlanishlarida mana shu konseptlarning joriylashuviga yaqin bo'lgan moduslarga tahsinlar aytamiz. Unda milliy sajiya va madaniy aloqalar jipslashuvi, olamning lisoniy, umuminsoniy manzarasini to'laqonli anglash imkoniga sidqidildan yaqinlashuvini belgilaydi. Chunonchi, hayot bir joyda to'xtab qolgan emas, uning o'ziga xos muhim qirralari borki, tadqiq qilinayotgan muammolar har birimizga katta imkoniyatlar eshigini ochib beradi. Falsafiy-estetik qamrov nuqtayi nazaridan ham olamning lisoniy manzarasi har bir konseptlarda o'z aksini topa boradi. Jarayonning ichiga zimdan kirib borar ekanmiz, ayni shu tamoyil hayotning uzilmas torlari kabi inson fenomenining botiniy qiyofasini yuzaga chiqishiga katta sharoit yaratadi. Demak, borliq – insonning baxt-u iqboli uchun zarur. Uni qanday yashab o'tish har bir odamning o'zigagina tegishliligi ayonlashadi. Olamda qancha yechilmagan nazariy muammolar mavjud? Til va nutqning birligi, leksema va morfologik nuqtayi nazardan salmoqning ortishi, ilmiy takomilning har kungidan yangilanishga o'tishi ana shu maqsadning yuzaga chiqishida katta rol o'ynaydi. "Forobiyning yozishicha, tafakkur fazilatlar hayot jarayonida vujudga keladigan fazilatlar (axloq-odob normalariga rioya qilish, jamiyat qonunlariga bo'ysunish va boshqalar) va kasb fazilatlar bilan bog'liqdir. Keyingi ikki fazilat ta'lim va tarbiya yo'li bilan hosil qilinadi. Ta'lim degan so'z xalqlar va shaharliklar o'rtasida nazariy fazilatni birlashtirish, tarbiya esa shu xalqlar o'rtasidagi tug'ma fazilat va amaliy kasb-hunar fazilatlarini birlashtirish degan so'zdir"[5]. Shu ma'noda, ushbu konseptlarning insonning ma'naviy ulg'ayishi, olam sirlarini bilib borishi, ulardan tayinli xulosalar chiqara olishi kabi mulohazalar tushuniladi. Forobiy ana shu konseptlarni inson omili bilan uzviy bog'lay olganligida seziladi.

Rus olimi, filosofi Georgiy Gachyovning fikriga ko'ra: "Olamning milliy obrazi o'z tarkibida milliy makon, turmush tarzi, til, milliy ruh, milliy mentalitet, borliqni anglashning milliy usuli, borliq haqidagi milliy tushunchalar, qadriyatlar tizimi kabilarni qamrab oladi. Har bir davr o'ziga xos milliy qiyofani yaratadi"[2]. Haqiqatdan ham, mana shu jihatning o'zi olamning lisoniy konseptning xilma-xilligini taqozo etadi. Ayni paytda, kishilik jamiyatida inson iroda yo'nalishining individlashuvi, statik va dinamik tarzda alohidalik sari nihoyalanishini yuzaga chiqarishga zamin hozirlaydi.

Semantik maydon o'ziga xos til tizimi singari murakkab lisoniy qiyofaga egaligi bilan ajralib turadi. Negaki, maydonning strukturasida barcha paradigmatic birliklar jamlashadi. Maydon negizida ma'no umumiyliqi qabarib ko'rinsa, uning hech bir boshqa semalardan farqli o'laroq, tub o'zakning o'zi bir umumiy maydonni yuzaga chiqishiga imkon beradi. Semantik maydon strukturasida lisoniy va konseptual aspektlar namoyon bo'ladi.

"Semantik maydonning asosiy vazifasi, avvalo, voqelikning ma'lum bo'lagini adekvat lisoniy aks ettirishdir. Shu tariqa semantik maydon uni hosil qiluvchi so'zlar vositasida voqelik bilan aloqada bo'ladi. So'zning voqelik bilan munosabati, o'z navbatida, denotativ va signifikativ ma'nolari asosida amalga oshiriladi: denotat so'z bilan ifodalangan realiyalar sinfini ataydi, signifikat esa bir turdagi realiyalarning o'ziga xos belgilariga ishora qiladi."[1:45-49]. Mana shu keltirilgan ta'rifda olamning lisoniy manzarasiga doir ikki jihat qabarib ko'rinadi, birinchidan, semantik maydon va uning ko'p qirrali qiyofasi turkiy xalqlar adabiyotida og'zaki ijoddan o'tib, yozma adabiyotda badiiy formulalarga tutashdi. Natijada, har bir idrok qilinayotgan muammo negizida borliq o'z qiyofasida gavdalanirildi.

Umuman, har bir hayot haqiqati bir tushuncha doirasida o'zgarib borishi tayin. Jumladan, fonetik, leksik va morfologik uyg'unlashuv so'zlarning bir yagona estetik markazda uyushuvini yuzaga chiqishi tilshunoslikda kognitiv va lingvopsixanalitik taqqoslanish qiymatini ham yangilashga yo'l ochdi. Inson har bir jamiyatda o'zining yashash maydonini to'g'ri belgilab olishi zarur. Jumladan, **chol** – konseptida ham **qariya**, **bobo**, yoshi **ulug'**, **oqsoqol**, **qaqi**, **g'arri**, **ko'ke** kabi atamalar mavjud muammoning turkiy tillardagi ildizlari hayotning achchiq-chuchugini totgan degan ma'nolarda umumiy bir semantik manzarani hosil qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Эргашева М.В. Оламнинг лисоний манзараси ва семантик майдон//Молодой учёный№3. 2016. -Б.45-49
- 2.Турабаева С. Оламнинг лисоний манзарасида лингвокультурологик бирликларнинг воқеалари// International scientific journal volume 1 issue 8 uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337
- 3.Хошимов Г. М. К теории концептов и их таксономии в когнитивной лингвистике // Системструктур тилшунослик муаммолари. Филология фанлари доктори, профессор Н.К.Турниёзов таваллудининг 70йиллигига бағишланган Республика илмийназарий конференцияси материаллари. –Самарқанд, 2010.
- 4.Юсупов Ў.Қ. Маъно, тушунча, концепт ва лингвокультурема атамалари хусусида // Стилистика тилшу-носликнинг замонавий йўналишларида: Илмий амалий конференция материаллари. – Тошкент, 2011. – Б. 49.
- 5.<https://samxorfil.uz/images/source/pdf/2016/4/Mardiyev.pdf>
- 6.<https://samxorfil.uz/yangiliklar/konceptlarning-lingvomadaniy-va-semantik-tahlili-baht-koncepti-misolida>

UO'K 81-26:347.78.034

SO'Z SAN'ATKORLARINING GRAFIK VOSITALARDAN FOYDALANISH MAHORATI

A.A. Haydarov, prof., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Sh. Sattorova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida ijod qilgan shoir hamda yozuvchilarining o'z asarlarida fonografik uslubiy vositalardan foydalanish mahorati yoritilgan, shuningdek, ularda ifodalangan uslubiy xususiyatlar misollar asosida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: fonostilistika, grafik stilistika, fonografiya, badiiy matn, ishoraviy sinonimiya, tashbeh, anafora, alliteratsiya, qofiya, onomatopeya, epifora, fonika.

Аннотация. В данной статье освещено мастерство использования фонографических стилистических средств в своих произведениях поэтов и писателей, творивших на английском и узбекском языках, а также на основе примеров выделены стилистические особенности, выраженные в них.

Ключевые слова: фоностилистика, графическая стилистика, фонография, художественный текст, символическая синонимия, аллюзия, контраст, анафора, аллитерация, рифма, эпифора, фонетика.

Abstract. In this article, the skill of using phonographic stylistic devices in the works of English and Uzbek poets and writers is analyzed, besides, the stylistic features expressed in them are highlighted on the basis of examples.

Key words: phonostylistics, graphic stylistics, phonography, artistic text, ellipsis, symbolic synonymy, allusion, contrast, anaphora, alliteration, rhyme, epiphora, phonics.

K

i

Dolzarbli. Adabiyotimizda iz qoldirgan har bir ijodkor asarlarining tilini o'rganish, birinchidan, adibning mahoratini o'rganish, shu bilan birga, tilimiz rivojiga uning asarlari tili ta'sirini, tadqiqotning esa tilshunosligimiz taraqqiyotiga qay darajada ta'sir ko'rsatayotganligini belgilash ehtiyojidan kelib chiqadi. Badiiy asar fonetikasi haqida gap ketar ekan, uning yozilish vaqti, o'rni, qonuniyatlari, tovush juftlari hamda boshqa xususiyatlari, qaysi tildan olinganligi yoki o'z qatlam tovushi ekanligi, urg'u tushish o'rinlari, bo'g'inning holati, ohang jihatlari kabi xususiyatlar haqida

Adabiyotlar sharhi. Asarlarida turli xil fonografik vositalardan unumli foydalangan yozuvchi va shoirlar, avvalo, har bir til uchun yozma nutqni idrok etish, fikrni boshqalarga tushunarli tarzda yetkazish va tinglovchiga aynan yozuvchi istaganidek ma'noni yetkazishni maqsad qilishgan. O'zbek yozuvchi va shoirlardan A.Navoiy, A.Cho'lpon, H.Xudoyberdiyeva, A.Muxtor, A.Qodiriy, P.Qodirov, Sh.Xolmirzayev, S.Ahmad; ingliz adiblardan E.Dickinson, T.S.Eliot, V.Folkner, M.Shelli, M.Gerron, E.Ch.Jons, J.D.Salinger, S.Makkarti, T.Morrisonlarning asarlaridan namunalar keltirilgan va ularning tahliliga batafsil to'xtalib o'tilgan.

Tahlil va natijalar. Bilamizki, tilshunoslik bilan adabiyotshunoslik bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Ular bir-biriga manba beruvchi sohalar hisolanadi. Lingvopoetika lingvistik

poetikaning qisqargan shakli bo'lib, badiiy asarda qo'llangan lisoniy birliklarning (fonetik, leksik, morfologik) badiiy-estetik vazifalarini, tilning emotsional-ekspressiv vazifasini tadqiq etadi. Badiiy matnlarni tahlil qilish jarayonida fonetik birliklarning estetik xususiyatlariga alohida e'tibor qaratish kerak bo'ladi. She'riy matnda nutq tovushlarining badiiy-estetik imkoniyatlari tez va qulay idrok etiladi. Chunki she'rda o'ziga xos jozibador ohang bo'ladi. Bu ohangdorlikka tovushlarni uslubiy jihatdan noodatiy qo'llash natijasida erishiladi. She'riy matnlarda, asosan, fonetik vositalarning alliteratsiya (undoshlar takrori), assonans (unlilar takori), geminatsiya (undoshlarni qavatlash) kabi usullardan foydalaniladi. Nasrda unlilarni cho'zish, undoshlarni qavatlash, tovushlarni takrorlash, so'zlarni noto'g'ri talaffuz qilish, tovush orttirish yoki tovush

tushirish kabi fonetik usullar yordamida ekspressivlik ta'minlanadi. Nutq tovushlarining (aynan) undosh tovushlarning badiiy matnda poetik jihatdan qo'llanishi, ularning takrorlanishi natijasida ham sodir bo'ladi. Badiiy nutqning ohangdorligi va ta'sirchanligini ta'minlashga xizmat qiladigan fonopoetik vositalar ichida ana shunday tovushlar takrorining o'rni beqiyos hisoblanadi. I.B.Golub «Hozirgi zamon rus tili stilistikasi» nomli asarida tilshunoslikning fonetik sathni o'rganuvchi bo'limlari xususida mulohaza yuritir ekan, fonika va fonostilistikani bir-biridan farqlaydi. “Shuningdek fonika deyilganda nutqni tovush jihatdan tashkil etish, ya'ni fonetik sathdagi til vositalarini ma'lum stilistik maqsadni ko'zlab tanlash va qo'llash tushuniladi. Fonika deyilganda tilning fonetik sathidagi stilistik ahamiyatga ega bo'lgan vositalar ham tushuniladi” tarzidagi fikrini qo'shimcha qiladi[1]. O'zbek tilshunosligida fonostilistika sohasini chuqur o'rgangan tilshunos olim S.Karimov ham o'z tadqiqotlari natijasida haqiqatan fonika va fonostilistika o'rganish obyekti nuqtai nazaridan muayyan farqlarga ega ekanligini qayd etadi. Tilshunos olim, “fonostilistika umuman nutqning fonetik jihatdan shakllanishida ma'lum stilistik maqsadlar ko'zda tutilgan jihatlarni, shu bilan birgalikda, nutq tovushlarining funksional-stilistik differensiatsiyasini, ya'ni uslublararo xoslanish va qo'llanish xususiyatlarini o'rgansa, fonika poetik va prozaik matnlarni tovush jihatdan tashkil etuvchi ritm, alliteratsiya, tovushga taqlid, rifma, assonans va hatto, kulgini yoki satirik samaradorlikni hosil qilish maqsadida qilingan nostandart talaffuzlarni” ham o'rganishi haqida ta'kidlaydi[2].

Fonografik vositalar ekspressiv vositalarning og'zaki nutqda intonatsiya va urg'u orqali ifodalangan hissiyotlarni yozma shaklda ifodalashda qo'llanadigan vositalardir. Badiiy asarlarda ruhiy holatni yozuvda ifodalash o'ziga xos murakkablikni yuzaga chiqaradi. Qahramonlar ruhiyatidagi ichki hayajon, xursand bo'lish, xafa bo'lish, rozilik, taajjub, yalinish, hayratlanish, kinoya, piching kesatiq, olqish, so'roq, ta'kid, qoniqmaslik, norizolik, tilak-istak, qo'llab-quvvatlash kabi holatlarni aynan berishda yozuvchilar unli yoki undoshlarni birdan ortiq yozish usulidan foydalanadilar. Unli va undoshlarni birdan ortiq yozish orqali ularning cho'zib talaffuz qilinganligi, taajjub, hayajon, belgining ortiqqligi, davomiyligi kuchliligi kabi ma'nolar tushuniladi. Masalan, Belgining kuchsizligi: *Ortiq jizzaki ko'rinmaslik uchun bos-i-iq tovush bilan dedi...* (P.Qodirov). Belgining ortiqqligi: *Uzo-oq yo'l, ahyo-onda bir keladi, qato-or imoratlar, o'yla-ab tursam, o'g'lim, dunyoni ishi qiziq.* (A.Muxtor)

-A-a-a, o'sha sizmidigiz, buni qarang-a, tanimapman. Uyimizga yana bir kelgan ekansiz. Yo'qligimni qarang-a. (S.Ahmad)

Men o'zimning odmi plashimni ham devordan daromad qiiib yasalgan shifonerga ildim. - O-o! - deb yana o'zi ichkariga yo'l tortdi Tavakkal –Yaxshi-ii... A, Gulsara? Bir kishiga bo'ladi-da! (Sh.Xolmirzayev)

Belgining ortiqqligi - *Siz aslida uchchiga chiqqan muttaham ekansiz!* (Gazetadan);

Harakatning oniyiligi - *Salimani ko'rishi bilan Ziynat xola zippilab ko'zdan g'oyib bo'ldi.*

Ovoz kuchining balandligi - *“Bummm” degan tovush eshitildi-yu, ko'kni chang- to'zon qopladi.*

Harakatning davomiyligi - *Yarim soatlik qonli "g'ov-v-v-v, g'u-v-v-v, ov-v-v-v-v, ov-v-v-v»dan so'ng Mallaxonning davangisi mag'lub bo'lib, faje bir suratda yaralandi.* (A.Qodiriy).

Grafon deb ataladigan usuldan badiiy asarda qahramon nutqini individuallashtirish hamda ifodani og'zaki - jonli nutqqa yaqinlashtirish maqsadida foydalaniladi. Ayrim o'rinlarda kulgi qo'zg'atish maqsadida ham so'zlar atayin buzib talaffuz qilinadi va o'sha tarzda yoziladi. Masalan:

-Kotibadan, kirsam mumkinmi, deb so'rash kerak. -Jinni bo'ldingmi, Ne'mat? -Men sizga Ne'mat emasman, o'rtoq Babbayev bo'laman, o'rtoq Xajjayip. (S.Ahmad)

-Xo'p, bo'pti. Uning oti Zulfiqor, fomilasi... -aytaveraymi, deb unga qaradi. (S.Ahmad).

Tardi aks. Tardning ma'nosi "qaytarib berish", "uzoqlashtirish", aks esa "zid", "teskari" ma'nolarini beradi. Bu san'atda takrorlanuvchi so'zning o'rni qat'iy emas. Takrorlanuvchi so'z ikkidandan ortiq, o'rni almashib, takror holatda keladi.

"Quzg'abon ko'nglum aloxuna alomon ayladi

Ne alomon aloxonu, xonumonim o'rtadi" (Alisher Navoiy).

Alliteratsiya. She'riy nutqda misralar, undagi so'zlar ham bo'g'inlar boshida yoki oxirida bir xil undosh tovushlarning takror qo'llanishiga alliteratsiya deyiladi[3]. Alliteratsiya badiiy asarlar mazmuniga silliqlik, yoqimlilik, ijobiy munosabat, intonatsion butunlik qo'shib, unga jarangdorlik bag'ishlaydi.

"So we beat on, boats against the current, borne back ceaselessly into the past."

"I give you the mausoleum of all hope and desire; I give it to you not that you may remember time, but that you might forget it now and then." (W.Faulkner)

Anafora usulida asosan misralar boshida so'z yoki so'z birikmasi takrorlanib keladi. Antik dunyo mutafakkirlari gapning doimo bir so'z bilan boshlanishi nutqqa joziba kiritadi, uning tantanavorligini va hayotiyiligini ta'minlaydi deb hisoblaganlar. Shuning uchun anaforaga nutqning bezagi, tashqi belgisi deb emas, balki ma'noni kuchaytiruvchi vosita deb ham qarash kerak. Anaforada bir misra, abzats va gap boshida bir xil takrorlanuvchi konstruksiyalar ishlatiladi. Bular so'z, so'z birikmasi, gap shaklida bo'lishi mumkin. Masalan:

Birga tug'ilmoq bor, birga turmoq yo'q.

Qaysi bir ozorin aytay jononima ag'yorning,

Qaysi bir og'ritganin ko'nglimni dey dildorning (Z.M.Bobur).

"When he woke in the woods in the dark of the night and he was cold... when he woke in the woods in the dark of the night..." (C.McCarthy)

"If you want to fly, you have to give up the things that weigh you down." (T.Morrison)

Epifora — lotincha so'z bo'lib, "epi"-keyin, "foros"-ma'no demakdir. So'zlar oxirida unli yoki undosh tovushlarning, misralar, gaplar, abzatslar oxirida bir xil konstruksiyalarning takrorlanishiga epifora deyiladi[3]. Anafora og'zaki va yozma nutqda, epifora esa, asosan, yozma nutqda qo'llaniladi: Bunda bor: harorat, muhabbat, shafqat va mehnat nonini ko'ramiz baham. (G'afur G'ulom)

"I hope she'll be a fool—that's the best thing a girl can be in this world, a beautiful little fool." (F.S.Fitzgerald)

Xulosa. Grafik o'zgarishlar nafaqat talaffuzning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi, balki urg'u berilgan so'zlarni ta'kidlash, ta'kidning intensivligini ifodalash uchun ishlatiladi. Nutqda fonetik vositalarning uslubiy vazifa bajarish maqsadida qo'llanilishi, umuman, badiiyatdan, qolaversa, shoir yoki yozuvchining ijodiy mahoratidan kelib chiqadigan zarurat mahsulidir. Ya'ni bu vositalarning til birliklarini badiiy-estetik maqsadga xizmat qildirishga bo'ysundirishi, shu yo'lda ayrimlarining badiiy uslubga xoslanishi ularning bu uslubdagi o'rnini yana ham mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Golub I.B. Stylistics of the modern Russian language. - M.: "Higher School", 1986.- P.259- 260.)
2. Karimov S. O'zbek tilining fonetik stilistikasi. -Samarqand, 2016.- B.15.(Karimov S. Phonetic stylistics of the Uzbek language. -Samarkand, 2016.- B.15.)
3. A.Hojiyev. Lingvistik belgilarning izohli lug'ati, - T: 1985.- B.30.
4. Yaxshiyeva G. O'zbek tilida fonografik uslubiy vositalar. - T., "Fan" nashriyoti.1996.-36b.
5. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari.- T: Fan, 2010.
6. Haydarov A.A. Yozuv bilan bog'liq uslubiy xususiyatlar.(ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami).- Buxoro: 2020.- B.19-22.(Haydarov A.A. Methodological features related to writing. (a collection of scientific and practical conference materials).- Bukhara: 2020.- P.19-22
7. Galperin I.R. Stylistics. - M.: Higher School, 1977. - 328 p.; Leech G.N. Principles of Pragmatics. - London, NY: Longman, 1983. - 250 p.
8. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. - М.:СЭ, 1966. - 606 с.
9. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. - М.: Наука, 1974. - С. 44.
10. Ҳайдаров А.А. Коннотатив маънотинг фонетик воситаларда ифодаланиши: филол. фан. номз. дисс. - Т., 2009. - Б. 14

UO'K:809:398:22

AHMAD TABIBIY DOSTONNAVISLIGIDA IZDOSHLIK MASALASI

A.M.Hoshimova, doktorant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr Xiva adabiy muhitida yuqori salmoqni egallagan Ahmad Tabibiy dostonlaridagi an'anaviylik unsurlari qay darajada davom etganligi va mumtoz adabiyot traditsiyalarini takrorlamagan holda doston janrining yangi imkoniyatlarini kashf etganligi haqida so'z yuritiladi. Ahmad Tabibiy dostonlarida salaflarining ijodidan farqi va mushtarakligi masalalari ilmiy mushohada etilgan. Tabibiy dostonlarining mavzu ko'lami haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: badiiy talqin, epik janr, badiiy mahorat, novatorlik, badiiy kashfiyot, salaflar tajribasi, dostonchilik, davr qahramoni.

Аннотация. В данной статье говорится о том, в какой степени элементы традиционализма сохранились в эпосе Ахмада Табиби, занимавшего высокое положение в литературной среде Хивы XIX века, и о том, как он открыл новые возможности эпического жанра, не повторяя традиций классической литературы. В эпосах Ахмада Табиби научно наблюдаются вопросы различия и общности с произведениями его предшественников. Приводятся сведения о тематике эпосах Ахмада Табиби.

Ключевые слова: художественная интерпретация, эпический жанр, художественное мастерство, новаторство, художественное открытие, опыт предшественников, эпос, герой эпохи.

Abstract. This article talks about the extent to which elements of traditionalism continued in the epics of Ahmad Tabibi, who occupied a high position in the literary environment of Khiva in the 19th century, and how he discovered new possibilities of the epic genre without repeating the traditions of classical literature. In the epics of Ahmad Tabibi, issues of difference and commonality with the works of his predecessors are scientifically observed. Information about the subject scope of Tabibi epics is provided.

Key words: artistic interpretation, epic genre, artistic skill, innovation, artistic discovery, experience of predecessors, epic, hero of the era.

Mumtoz adabiyotimiz durdonalari bilan chuqurroq tanishimiz bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda: "Buyuk ipak yo'lining chorrahasida joylashgan ona zaminimiz azaldan yuksak svilizatsiya va madaniyat o'choqlaridan biri bo'lganini ko'ramiz. Xalqimizning boy ilmiy madaniy merosi, toshga muhrlangan qadimiy yozuvlar, bebaho me'moriy obidalar, nodir qo'lyozmalar, turli osori atiqalar davlatchilik tarimizning uch ming yillik teran ildizlaridan dalolat beradi[1]. Shu nuqtayi nazardan olib qargalanda Xiva adabiy muhitida salmoqli ijodi bilan alohida ajralib turuvchi Ahmad Tabibiy ijodini keng aspektda o'rganish bugungi davr talabi ekan, uning yaratilgan dostonlarini g'oyaviy va badiiy jihatdan tadqiq etilishi muhimdir.

Shunday ekan, XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlaridagi ijtimoiy ziddiyatlarga boy, murakkab bir davr adabiyotining yorqin vakillari ijodi ham ana shu asosda jiddiy tadqiq etilishi lozim. Ta'kidlash kerakki, Navoiy har bir she'rida mazmunan va shaklan mutanosiblikni juda qadrlagan. O'z navbatida Tabibiy ham mazkur mutanosiblikni asarlarida saqlashga uringan. Mantiq, tasvir, izchillik, har qanday xilma-xillikning bir xilligi Navoiy g'azallarining qadr qimmatini belgilaganini va bu xususiyat poetik idrok va mahoratga asoslanishini Tabibiy teran anglagan. Shu bois u nafaqat yaxlitlik, mantiqiy izchillikka e'tibor qaratgan, balki dostonlarini detallashtirishda, uni obrazli tizim bilan ta'minlashda ehtiyotkorona munosabatda bo'lgan.

Tabibiy to'g'risidagi dastlabki ma'lumotlar 1908-yilda A.N.Samaylovichning Xivaga qilgan ekspeditsiyasi orqali berilgan. Shundan so'ng yana bir qator adabiyotshunoslar: Laffasiy "Xiva shoir va adabiyotchilarining tarjimai hollari", Abdulla Boltayev, Rahmat Majidiy "O'zbek adabiyoti", M.

Yunusov “Komil Xorazmiy”, V. Mirzayev “Avaz O'tar o'g'li”, K. Karimov “O'zbek adabiyoti tarixi” nomli asarlarida Tabibiyning boy adabiy merosi haqida ma'lumot beradi[3].

Asr boshlarida devon tuzish, tazkiranavislik, nazirago'ylik, zullisonaynlik, muvashshah bitish, dostonnavislik kabi an'analar badiiy ijodda yetakchilik qilgan bo'lsa, uning ikkinchi yarmidan boshlab ma'rifatparvarlik g'oyalari targ'ib qiluvchi asarlar kurtak yoza boshladi. XX asr boshlariga kelib, yangi mavzu va janrdagi asarlarning shakllanishi bilan birga diniy- tasavvufiy ruhda asarlar yaratish kabi adabiy an'analar muvaffaqiyatli davom ettirildi. Bu davrda Nizomiy, Dehlaviy, Lutfiy, Jomiy, Navoiy, Fuzuliy ijodini madrasalarda o'rganishga qaratilganidan kelib fikr yuritadigan bo'lsak, Tabibiy ham ustoz shoirlar ijodidan nafaqat ta'sirlangan, balki ular she'riyatiga ergashib, asarlaridan ilhomlanib, bir qancha dostonlar bitgan.

Ahmad Tabibiy Fuzliyning “Yeti jom” asarini forschadan o'zbek tiliga mahurat bilan tarjima qiladi[5]. “Yeti jom” ham falsafiy, ham didaktik xarakteridagi dostonidir. U kirish qismi va yetti bobdan iborat. Tabiiyki, bu tarjimalar Tabibiy ijodiga ta'sir etmasdn qolmadi. Shoir “Yeti ravza”, “Vomiq va Azro” kabi dostonlarini g'oyat mahurat bilan yaratgan. Tabibiy hikoyatlarni tanlashda alohida e'tibor bergan va o'zining ustozlari bo'lmish Sa'diy, Navoiy va boshqa shoirlar ijodiga murojaat etib, shu bilan ularning an'analarini o'zbek kitobxonlari orasida yoyish va keng targ'ib etish ishiga katta hissa qo'shdi. Bu haqida shoir shunday yozadi:

Chu dedi muni Sa'diyi nuktadon,
Tabibiy sen o'lding anga tarjimon.[4]

Tabibiy ijodida insonga muhabbat, uni e'zozlashga bo'lgan ehtiros kuchli. Shuning uchun ham shoir dostonlaridagi asosiy g'oya kishilar orasidagi nizolarni tugatish, ularni adolatli va inoq bo'lib yashashga, yaxshilikka chaqirishga bag'ishlangan. Tabibiy dostonlariga ahamiyat berib qaraydigan bo'lsak, mazmun va shakl an'anaviylik kasb etgan bo'lsa-da ularda yangi davr ruhi ham sezilib turadi. Dostonlarda asosan shohlarga qarata murojaat qiladi:

Tabibiy, nazar ayla diqqat bila ,
Hech odamg'a boqma haqorat bila.
O'zing ishq aro ayla Majnun kabi.
Vayo ayla Farhodi mahzun kabi[3].

Ushbu baytlardan ko'rinib turibdiki, o'ylamay so'zlamaslik, odam ko'nglini og'ritmaslik, ishqda chin sabotli bo'lish g'oyalari olg'a surilmoqda.

“Yeti ravza” axloqiy- ta'limiy xarakterdagi doston bo'lib, u 14ta hikoyatdan iborat. Dostonda adib o'z davrining ilg'or, xalqchil g'oyalari, insonparvarlik, ilm-ma'rifatga intilish, ta'madan yuz o'g'irish, o'z mehnati samarasiga qanoat qilish, odob, tavoze, soflik kabi oliyjanob xislatlar haqida didaktik fikrlarni bayon etadi. Dostonda hikoyatlar ko'pincha latif va mazmunli xulosalar bilan yakum topadi. Kitobning birinchi bobi “Karam vafida” deb nomlanishining o'zi Navoiy an'analarini munosib davom ettirganligini ko'ramiz. Bunda shoir yaxshilik va yomonlik orasidagi tafovutni, yaxshilik har doim g'olib bo'lajagini, saxiylik va ehson ko'rsatganlar kamol topajagini qalamga oladi:

Karam xalqni qilg'usi nek nom,
Karam hosil etgusi maqsud kom[3].

Shoir yuqoridagilarni yo'laroq ifodalash uchun Sa'diyning “Hotami Toyi” hikoyatini keltiradi. Navoiyning “Xamsa” asarida ham ushbu obraz saxiylik timsoli sifatida gavdaladi. Ushbu obraz tashigan yuk XIX asrga kelib ham o'z vazifani ado etgan. “Yeti ravza” ning ikkinchi bobi ilm-ma'rifat masalalariga bag'ishlanadi. Tabibiy limning mohiyatiga yuksak baho berib, kishilarni ilm olishga chaqiradi. Dostonda keltirilgan “Imom Faxr Roziy bila Sulton Muhammad Xorazmshoh” haqidagi hikoyatda, ayniqsa, bu g'oya o'zining yuqori ta'sir cho'qqisiga chiqqan bo'lib, bu hikoyat ham Alisher Navoiyning “Xamsa” sidan olingan. Unda Navoiyning ilmga bo'lgan qarashlari o'z ifodasini topgan.

Tabibiy dostonning uchinchi ravzasida qanoatning fazilatini ta'riflaydi. Shoir qanoatli inson har qanday qiyinchiliklarga dosh berishini, unga ega bo'lgan insonlar hamisha jamiyatda yuqori o'rinlarda bo'lishini ta'kidlab shunday yozadi:

Ta'ma peshai ahli idbordur ,
Ta'magin hama ko'ziga xordur.

Qanoat erur mard maqbul ishi,
Fahimu suxandon komil ishi[3].

Adib ta'magirlikni eng yomon xislatlardan biri ekanligini ta'kidlaydi. Unda shoir kishilarni halol mehnati bilan yashashga chaqiradi. Bu o'sha davrning voqeliklarini aniqlashda yordam beradi. Ravza so'ngida Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostonidagi ta'magir va qanoatli kishi haqidagi hikoyatini keltiradi. Bu unsurlarning barchasini o'qib tahlil qilib shunga amin bo'lamizki, Tabibiy o'z salaflarining dostonnavislikdagi an'analarga sodiq qolgan holda o'z fikrlarini va g'oyasini bayon etgan. U shu bilan xonlarning qanday davlat hukdori bo'lishi kerakligini, jamiyatdagi ba'zi bir qusurli insonlarga ko'zgu tutganligini ilgari suradi. Ikkinchi tomondan novatorlik g'oyalarni ham singdirganligini tahlil qiladigan bo'lsak, Tabibiy doston janrining poetik takomiliga ham erishgan deb ayta olamiz. Asarning to'rtinchi bobi ishq-muhabbat haqida bo'lib shoir bu g'oyalarini "Vomiq va Azro" da ham ko'rsatib dalillab bergan.

Tabibiy dostonning qolgan boblarida ham tarbiyaning ta'siri, tavozuning foydasi kabi jihatlarga ahamiyat beradi. Shoir asarda ilm-u hunarni hamma narsadan ustun qo'yib, uni egallashda g'oyat mashaqqat chekish kerakligini uqtiradi va ravza oxirida Sa'diyning "Guliston" idan hikoyat keltiradi. Dostonnavis bunday hikoyatlarni keltirish orqali tarbiya mavzuini kengroq ochishga fikr va g'oyalarni yanada mustahkamroq qo'yishga harakat qiladi.

"Vomiq va Azro" sujeti aslida juda qadim zamolarda yaratilgan bo'lib, Tabibiy ijodida o'zgacha jilosini ko'rsatgan. Vomiq bilan Azroning nomi Ulug' navoiydan tortib Hamzagacha bo'lgan shoirlar ijodida uchraydi[5]. Masalan, Alisher Navoiy:

Ko'p o'qudum Vomiqu, Farhodu, majnun qissasin,
O'z ishimdan bul ajabroq dostone topmadim.

"Vomiq va Azro" dostoni Tabibiyning so'nggi asari hisoblanib, uning xotima qismida:

Qilib bir yil chog'i jahdi bag'oyat,
Yetushdi bu kitobimg'a tamomat.

Demak tarixini chun joiz erdi,
Ming-u uch yuz yigirma sakkiz erdi.

Dostonning badiiy jihatdan pishiq ishlanganligi shoirning yuksak mahoratidan darak beradi. Unda Tabibiyning Navoiy asarlaridan ilhomlangan holda o'zbek adabiyotining an'alariga sodiq bo'lib nodir namunalarni yaratgan.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Tabibiy bu asarlarida axloqiy- ta'limiy qarashlarini bayon etish, kishilarga adolatli tuzum qanday bo'lishi kerakligi haqida uqtirishni o'z oldiga maqsad qilib oladi. Kishilarni ilm- ma'rifatga undash hamma zamonda ham dolzarb bo'lib, bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgan emas. Shu jihatdan Ahmad Tabibiy ijodini o'rganishdagi tadqiqotlarni keng miqyosda ko'rib chiqish zarurligini taqozo etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh. "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –Toshkent O'zbekiston. 2017.
2. Qosimov B. va boshqalar. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. – Toshkent: Ma'naviyat, 2004. – 464 b.
3. G'anixojayev F. Ahmad Tabibiy. -Toshkent: "Fan" 1978. 80-b
4. O'zbek adabiyoti tarixi xrestomatiyasi. XV-XIX asrlar. 2- tom. Oliy pedagogik o'quv yurtlari uchun. Tuzuvchi O. Sharafiddinov. –Toshkent: O'zbekiston, 1945.– 703 b.
5. Tabibiy. Tanlangan asarlar. Vomiq va Azro. -Toshkent: Badiiy adabiyot, 1968.-218 b.
6. Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari. -Toshkent: O'zbekiston, 2008.-536 b.
7. Rustamov A. Navoiyning badiiy mahorati. –Toshkent: -Toshkent: Adabiyot va san'at, 1979. – 213b.
8. Orzibekov R. O'zbek adabiyoti tarixi (XVII – XIX asr birinchi yarmi).– Toshkent: O'zbekiston, 2006. – 272 b.
9. A.Jalolov. XIX asr oxiri XX asr boshlaridagi O'zbek adabiyoti.-Toshkent: Fan, 1991. –151 b
10. B.Valixojayev. O'zbek epik poeziyasi tarixidan.–Toshkent. Fan 1974. –170 b.

UO'K 81'37

INGLIZ TILI TILSHUNOSLIGIDA BA'ZI DINIY LEKSIKALARNING TADQIQI

M.H.Ibodullayeva, o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Maqola ingliz tilidagi diniy leksikaning tarixiy, madaniy va ijtimoiy ahamiyatini o'rganishga bag'ishlangan. Ingliz tilida ishlatiladigan diniy terminlar bir necha asrlik tarixga ega bo'lib, ularning shakllanishi Rim, Yunon madaniyati va Xristianlik ta'siriga bog'liq. Protestant islohoti davridagi muhim atamalar jamiyat va madaniyatga katta o'zgarishlar olib kelgan. Diniy leksika nafaqat e'tiqodiy, balki psixologik va madaniy jihatdan ham ahamiyatli bo'lib, odamlarning dunyoqarashiga, ijtimoiy normalarga ta'sir ko'rsatadi. Tarjima qiyinchiliklari atamalarning mazmunini to'liq yetkazish masalasi, lingvistik noziklikni talab qiladi.

Kalit so'zlar: diniy leksika, teologiya, madaniy ta'sir, e'tiqod, qiyoslash tahlili, lingvomadaniy tahlil, leksikografik tahlil, leksikologiya, ruhiy ta'lim

Аннотация. Статья посвящена исследованию исторического, культурного и социального значения религиозной лексики в английском языке. Религиозные термины, используемые в английском языке, имеют многовековую историю, а их формирование зависит от влияния римской, греческой культуры и христианства. Важные условия протестантской Реформации принесли большие изменения в общество и культуру. Религиозная лексика не только религиозна, но и психологически и культурно значима, влияет на мировоззрение и социальные нормы людей. Трудности перевода заключаются в полной передаче смысла терминов, требующей лингвистической деликатности.

Ключевые слова: религиозная лексика, богословие, культурное влияние, вера, сопоставительный анализ, лингвокультурологический анализ, лексикографический анализ, лексикология, духовное образование.

Abstract. The article is devoted to the study of the historical, cultural and social significance of the religious lexicon in the English language. Religious terms used in English have a history of several centuries, and their formation depends on the influence of Roman, Greek culture and Christianity. Important terms during the Protestant Reformation brought great changes to society and culture. Religious lexicon is not only religious, but also psychologically and culturally significant, and affects people's worldview and social norms. Translation difficulties are a matter of fully conveying the meaning of the terms, requiring linguistic delicacy.

Key words: religious lexicon, theology, cultural influence, faith, comparative analysis, linguistic and cultural analysis, lexicographic analysis, lexicology, spiritual education

Kirish. Ingliz tili dunyodagi eng keng tarqalgan tillardan biri bo'lib, xalqaro muloqot, ilm-fan va madaniy aloqalarning asosiy vositasi hisoblanadi. Uning so'z boyligi va semantik xilma-xilligi ko'plab ijtimoiy, madaniy va diniy qatlamlarni o'zida aks ettiradi. Ayniqsa, diniy leksika ingliz tilida chuqur ahamiyat kasb etadi, chunki u nafaqat e'tiqod va ibodatlar bilan bog'liq ma'lumotlarni, balki insoniyatning tarixiy va madaniy rivojlanishidagi muhim omillarni ham o'zida mujassam etadi.

Diniy leksika nafaqat lingvistik jihatdan, balki ijtimoiy va madaniy nuqtai nazardan ham tadqiq qilishga arziydigan sohaga kiradi. Ushbu terminlar jamiyatning dunyoqarashini, qadriyatlarini va axloqiy me'yorlarini shakllantirishda muhim rol o'ynagan. Ingliz tilidagi diniy leksika Rim va Yunon madaniyatlari ta'siri ostida rivojlanib, Injilning tarjimalari orqali boyigan va Protestan islohotlari kabi tarixiy voqealar natijasida kengayib borgan.

Mazkur tadqiqot diniy leksikaning ingliz tilida qanday shakllangani, rivojlanish bosqichlari va ularning madaniy va ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini tahlil qilishni maqsad qilgan. Shu orqali biz diniy terminlarning lingvistik qiyinchiliklari, tarjima jarayonidagi murakkabliklari va ularning zamonaviy talqinlarini o'rganib, ularning xalqaro tadqiqotlar va muloqotlardagi o'rnini yoritishga harakat qilamiz

Tadqiqot usullari. Tadqiqotda tarixiy qiyosiy-tahlil usullari qo'llanilib, diniy leksikaning ingliz tilidagi shakllanishi va rivojlanish bosqichlari o'rganildi. Shuningdek, turli davrlarda yuzaga kelgan atamalar va ularning lingvistik hamda madaniy kontekstda ishlatilishi tahlil qilindi. Diniy terminlarni tarjima qilishdagi qiyinchiliklar va zamonaviy ishlatilishiga oid misollar keltirildi.

Diniy leksika tarixiy nuqtai nazaridan

XVI – XVII asrlar - Protestant islohotining rivojlanishi insonlar hayotida yana yangi inqiloblarni olib keldi. Protestant islohoti davrida diniy terminologiya juda muhim rol o'ynagan,

chunki bu davrda cherkov tizimi, diniy ta'limotlar va amaliyotlar tubdan qayta ko'rib chiqilgan. Ushbu davrda yuzaga kelgan asosiy diniy atamalardan ba'zilari quyidagilardir: Reformatsiya (Reformation) - Protestant islohotining o'ziga xos nomi bo'lib, XVI-asrda katolik cherkoviga qarshi bosh ko'targan harakatni ifodalaydi. Bu harakat katolik cherkovining hokimiyati va ta'limotlariga qarshi yangi ta'limotlar va cherkov tizimlarini rivojlantirdi [2, 67]. Ushbu atamalar orqali diniy sohada yangi e'tiqodlar va amaliyotlar shakllandi, bu esa Yevropada cherkov va davlat munosabatlarini qayta shakllantirishga olib keldi.

Diniy leksikaning ijtimoiy va madaniy ta'siri

Diniy leksika nafaqat e'tiqodiy, balki ijtimoiy va madaniy jihatdan ham ta'sir kuchiga ega. Ingliz tilida diniy so'zlar va iboralar kundalik hayotda, madaniy an'analarda keng foydalaniladi. Masalan: qasamlar va duolar, Ingliz tilida "God bless you" kabi iboralar insonlarni qo'llab-quvvatlash va ularga yaxshilik tilash ma'nosida ishlatiladi. Shu bilan birga, bu iboralar jamiyatdagi ijtimoiy va madaniy axloq normalarini ham aks ettiradi. Diniy iboralar va madaniy tadbirlar, masalan, "Christmas" (Rojdestvo) yoki "Easter" (Pasxa) kabi bayram nomlari madaniyatning bir qismi sifatida qabul qilinadi va turli ijtimoiy guruhlar tomonidan keng nishonlanadi [8, 94].

Lingvistik qiyinchiliklar va tarjima masalalari

Diniy terminlarni tarjima qilishda ko'plab qiyinchiliklar mavjud, chunki ba'zi iboralar bir tildan ikkinchi tilga ko'chirilganda o'zining asl ma'nosini yo'qotishi mumkin. Masalan: "Grace" va "Mercy" so'zlari: "Grace" va "mercy" tushunchalari ko'plab tillarda bir xil ma'noda qo'llanilmasligi mumkin. Lotin va yunon tillaridan kelib chiqqan ushbu iboralar ilohiy qudratning inoyati va mehr-shafqatini anglatadi. Bu iboralar tarjimada boshqa tillarda murakkab tushunchalarni yetkazish uchun o'ziga xos kontekstga bog'liq talqin talab qiladi. Yuqori darajadagi diniy terminlar: Masalan, "Trinity" (Uch Birlik) yoki "Incarnation" (jismoniy gavdalanish) kabi terminlarni tarjima qilish qiyin, chunki bu so'zlarning boshqa tillarda aniq ekvivalenti yo'q. Bu yerda tilshunoslik va tarjimonlar tomonidan qilingan talqinlar o'rtasida farqlar yuzaga kelishi mumkin.

Tadqiqot natijalari

1. Tarixiy rivojlanish: Ingliz tilidagi diniy leksikaning kelib chiqishi ko'p asrlik tarixga ega. Rim va Yunon madaniyatlarining ta'siri, Injilning tarjimasi va Xristianlikning rivojlanishi orqali yangi atamalar shakllangan. Masalan, "angel" (farishta) va "heaven" (jannat) kabi terminlar Yunon va Lotin tillaridan olingan. Protestant islohotlari davrida "Reformation," "Sola Scriptura," va "Predestination" kabi atamalar diniy leksikaga kirib kelgan.

2. Ijtimoiy va madaniy ta'sir: Diniy leksika ingliz tilida kundalik hayot, madaniyat va bayramlarda keng qo'llaniladi. "God bless you" kabi iboralar jamiyatning madaniy va ijtimoiy qadriyatlarini aks ettiradi.

3. Lingvistik qiyinchiliklar: Diniy atamalarni tarjima qilish qiyin, chunki ularning semantik konteksti ko'pincha murakkab va boshqa tillarda ekvivalenti yo'q. Masalan, "Grace" va "Mercy" tushunchalari turli tillarda bir xil ma'noda bo'lmasligi mumkin [5,147].

"Sin" (gunoh): Bu so'z ko'plab dinlarda uchraydi va inson tomonidan ilohiy qonunlarga zid bo'lgan xatti-harakatlarni bildiradi. Xristianlikda, ayniqsa, bu tushuncha chuqur va murakkab talqin qilinadi. Diniy matnlarda "sin" gunoh, Allohga qarshi chiqish, yomon ish tushunchasini anglatadi, ammo dunyoviy tizimda keltirilgan ma'no bilan birga odamlarning ijtimoiy axloqi va qadriyatlari haqida ma'lumot beradi. "Salvation" (qutqarilish, najot): Diniy kontekstda "salvation" iborasi insonning gunohlardan tozalanib, oxiratda najot topishi ma'nosini anglatadi. Bu tushuncha Xristianlikda Isoning insoniyatni najotga eltish voqeasi bilan bog'lanadi. Islomda esa bu tushuncha "najot" ma'nosida ishlatilganda Allohning roziligini olish orqali oxiratda avf etilish, jannatga erishish ma'nosini beradi. "Salvation" iborasi Xristianlikda keng tarqalgan va ma'nosi xudo tomonidan gunohlarni kechirish hamda abadiy hayotga erishish bilan bog'liq. Bu so'z o'z-o'zidan inoyat va marhamat tushunchalarini ham o'z ichiga oladi, chunki najot odatda ilohiy mehr-shafqat natijasi sifatida ko'riladi [6, 56]. "Sermons" (va'zlar) bu atama turli dinlarda mavjud bo'lib, va'zlarning vazifasi bir xil bo'lsada, ular ijro etiladigan joylarda farqlarga ega. Xristian va'zlari cherkovlarda o'qiladi, Islomiy ma'ruzalar masjidida juma kuni diniy "amru-ma'ruf" deb nomlangan marosimda qilinadi, yillik marosimlar esa namozgoh yoki kattaroq masjidlarda: (Ramazon ro'zasining tugashi

munosabati bilan o'qiladigan Hayit namozi (Iyd al-fitr) va Qurbonlik hayitida o'qiladigan namozda ma'ruzalar qilinadi (Iyd al-adha) [4, 89]. "Divine Mercy" (Ilohiy Rahm-shafqat) "Divine mercy" iborasi xudoning mehr-shafqatini, bandalariga ko'rsatgan rahmdilligini anglatadi. Bu tushuncha Islomda "Rahmon va Rahim" sifatida, Xristianlikda esa "mercy of God" deb ishlatiladi va insonlarga Xudo tomonidan berilgan kechirimni, inoyatni ifodalaydi. Tahlil qiladigan bo'lsak "Divine mercy" iborasi ko'pincha ilohiy kuchlar tomonidan insonlarga ko'rsatiladigan cheksiz mehr va kechirim tushunchasini anglatadi. Ushbu ibora diniy adabiyotlarda tez-tez uchrab turadi va insonlar tomonidan Xudoning rahm-shafqatini anglash, iltijolar orqali erishish va qabul qilish ma'nolarini beradi. Shu bilan birga, bu ibora shaxsiy duolar va ibodatlarda ham keng qo'llaniladi [4,93].

"Born Again" (Yangi hayot boshlash): "Born again" iborasi Xristianlikda ma'naviy jihatdan qayta tug'ilish, Xudo buyurgan yo'lga qaytish va yangi e'tiqod bilan yashashni anglatadi. Bu tushuncha ayniqsa Protestant Xristianlikda keng tarqalgan bo'lib, ma'naviy hayotni yangilashni ifodalaydi. Xristianlikda "qayta tug'ilish", "yangidan tug'ilish" yoki "o'zgartirish" so'zlari ruhiy qayta tug'ilish va ba'zan Muqaddas Ruh orqali najot bilan sinonim hisoblanadi. Bu Iso Masihga "iymon" keltirish ma'nolarida ham keladi. Ushbu atama eng ko'p Evangelistlar, Fundamentalistlar tarmoqlarida qo'llaniladi. Atama Yangi Ahdga tegishli bo'lib, unda shunday deyiladi: "Iso javob berdi: "Sizga chinini aytayin, agar kimdir qayta tug'ilmasa, u Xudo shohligini ko'rolmaydi." [12,78] Dunyoviy qoidalarga bo'ysunuvchi jamiyat uchun bu ibora insonning o'z hayotini yangi qadriyatlar bilan boshlash va hayotini shu tarzda olib borish ma'nolarini anglatadi.

"Heaven" (Jannat): "Heaven" iborasi Xristianlikda, shuningdek, boshqa ko'plab dinlarda Xudoning arshi va odamlarning oxiratda yashashi mumkin bo'lgan abadiy tinchlik joyi sifatida tasvirlanadi. Islomda ham bu tushuncha "jannat" deb ataladi. "Heaven" so'zi ko'pincha ilohiy va abadiy rohat manzili sifatida talqin qilinadi [9, 31]. Ushbu tushuncha Xudo va farishtalarning yashash joyi sifatida qaraladi va insonlarning bu joyga erishishi va faqatgina gunohlardan tavba va yaxshi amallar orqali poklangandan keyingina sodir bo'ladi. Bu ibora odatda ezgulik va yaxshi hayot timsoli sifatida diniy asarlarda keng ishlatiladi [11, 25]. "Holy Spirit" (Muqaddas Ruh): "Holy Spirit" tushunchasi Xristianlikda Xudo, Ota, O'g'il va Muqaddas Ruh uchligi (Trinity) sifatida talqin qilinadi. Bu ruh Xudoning borligi, u orqali insonlar bilan muloqot qilishi va ularga ilohiy kuch yetkazishini anglatadi. "Holy Spirit" iborasi Xristianlikda asosiy tushunchalardan biri hisoblanadi va u Xudo bilan bog'liq ma'naviy kuchni ifodalaydi. Bu ibora diniy e'tiqodning muhim elementi bo'lib, insonlar o'z e'tiqodiy hayotida Muqaddas Ruh orqali Xudoga yaqinlashishlari mumkinligi haqida tushunchani o'z ichiga oladi. Bu tushuncha insonlarda o'z dinlariga bo'lgan ishonchni kuchaytirish bilan bir qatorda, Muqaddas ruh atrofida sodir bo'lgan ko'plab hikoyalar va voqealar ushbu dindagilarni yanada ko'proq iltijoga undagan, insonlar o'z muammolariga yechim uchun ko'prik vazifasida ko'rishgan [11, 78] Shuningdek, diniy leksika ingliz tiliga qadim zamonlardan kirib kelgan va hozirgi kunda turli madaniy tadbirlar, bayramlar va kundalik muloqotlarda keng foydalaniladi. Tarixiy nuqtai nazardan olib qaraganda, diniy terminlarning ingliz tiliga ta'siri diniy matnlarning tarjimasi, Xristianlik va boshqa dinlarning tarqalishi bilan bog'liq. Zamonaviy davrda esa ba'zi diniy terminlar ijtimoiy, psixologik va siyosiy kontekstlarda kengayib, diniy leksika tushunchalari yangi kontekstlarda talqin qilinmoqda. Ushbu iboralar turli dinlarda muhim o'rin tutib, odamlarga e'tiqodiy, ma'naviy va axloqiy tushunchalarni anglashda yordam beradi. Har bir iboraning o'ziga xos semantik va konnotativ jihatlari mavjud bo'lib, ular nafaqat diniy e'tiqod, balki insonlarning kundalik hayoti va madaniy qadriyatlariga ham ta'sir ko'rsatadi.

Ingliz tilidagi diniy leksika uning tarixiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, jamiyatning madaniy qadriyatlari va e'tiqodlarini aks ettiradi. Tarixiy rivojlanish, lingvistik xususiyatlar va zamonaviy talqinlar orqali diniy terminlar insoniyat ma'naviy va madaniy hayotida chuqur iz qoldirgan. Diniy leksika orqali insonlar ma'naviy haqiqatni, abadiy hayotni va axloqiy tozalikni o'z ichiga olgan turmush tarzini rivojlantiradi. Bu iboralar, odatda, ijtimoiy muloqotlarda, madaniy va ijtimoiy marosimlarda ham keng qo'llaniladi. Masalan, "blessing" (baraka) yoki "divine mercy" (ilohiy rahm-shafqat) kabi iboralar odamlar orasida do'stlik, mehr-oqibat va qo'llab-quvvatlashni ifodalashda ishlatiladi. Shuningdek, "heaven" va "judgment day" kabi iboralar insonlarga o'z hayotlarida qanday maqsad va qadriyatlarni tanlash haqida o'ylashga undaydi. Bundan

tashqari, diniy leksika tarjimasida tilshunoslar uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin, chunki bu iboralar ko'pincha ramziy va chuqur konnotativ ma'noga ega. Masalan, "grace" va "atonement" kabi tushunchalar boshqa tillarga aniq tarjima qilishda qiyinchilik tug'diradi, chunki ularning diniy va madaniy konteksti har bir til va madaniyatda o'zgacha talqin qilinishi mumkin. Shu sababli, diniy leksika o'rganishda nafaqat lingvistik, balki madaniy va kontekstual jihatlarni ham hisobga olish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ahmed, Ali M. and Osvaldo Salas. 2011. Implicit influences of Christian religious representations on dictator and prisoner's dilemma game decisions. *Journal of Socio-Economics* 40(3):242–46.
2. Allen, Russell O. and Bernard Spilka. 1967. Committed and consensual religion: A specification of religion-prejudice relationships. *Journal for the Scientific Study of Religion* 6(2):191–206. Allport, Gordon W. and Michael J. Ross
3. Broom & Selznick. (1963). *Sociology: A Text with Adapted Readings*, 3rd Edition New York: Harper & Row Publishers.
4. Clegg, Cyndia Susan. 2006. English Renaissance Books on Islam and Shakespeare's Othello. *Pacific Coast Philology* 41: 1–12. Cox, John D. 2006. Was Shakespeare a Christian, and If So, What Kind of Christian Was He? *Christianity and Literature* 55: 539–66. [CrossRef]
5. Haigh, Christopher. 1993. *English Reformations: Religion, Politics, and Society under the Tudors*. Oxford: Oxford University Press. Hamlin, Hannibal. 2013. *The Bible in Shakespeare*. Oxford: Oxford University Press. Jackson, Ken, and Arthur F. Marotti, eds. 2011. *Shakespeare and Religion: Early Modern and Postmodern Perspectives*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
6. Naik, Z. (2007). *The Concept of God in Major Religions*. Riyadh: Darussalam. Okau, A. et al (2003). *Readings in Current Sociology*. Makurdi: Aboki Publishers. P 235
7. Omoloso, R. K. (2014). "The Universality of "The Last Sermon": A Universal Pragmatic Analysis". A Paper Presented at a National Conference Themed: As-Siratun-Nabawiyah as Panacea for the Revival of the Nigerian Nation, organized by the Department of Islamic and Arabic Unit, Al-Hikmah University, Ilorin, Nigeria
8. Pichon, Isabelle, Giulio Boccato, and Vassilis Saroglou. 2007. Nonconscious influences of religion on prosociality: A priming study. *European Journal of Social Psychology* 37(5):1032–45.
9. Pichon, Isabelle and Vassilis Saroglou. 2009. Religion and helping: Impact of target, thinking styles and just-world beliefs. *Archive for the Psychology of Religion* 31(2):215–36.
10. Preston, Jesse L. and Ryan S. Ritter. 2012. Cleanliness and godliness: Mutual association between two kinds of personal purity. *Journal of Experimental Social Psychology* 48(6):1365–68. ———. In press. Different effects of religion and God on prosociality with the ingroup and outgroup. *Personality and Social Psychology Bulletin*.
11. Preston, Jesse L., Ryan S. Ritter, and J. Ivan Hernandez. 2010. Principles of religious prosociality: A review and reformulation. *Social and Personality Psychology Compass* 4(8):574–90.
12. Randolph-Seng, Brandon and Michael E. Nielsen. 2007. Honesty: One effect of primed religious representations. *International Journal for the Psychology of Religion* 17(4):303–15.
13. Rounding, Kevin, Albert Lee, Jill A. Jacobson, and Li-Jun Ji. 2012. Religion replenishes self-control. *Psychological Science* 23(6):635–42.

UO'K 811.512.133

O'ZBEK TILIDAGI RASMIY MATNLAR TERMINOLOGIYASI

G.F.Isayeva, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada termin va terminologiya tushunchalarining farqi, dunyo va o'zbek tilshunoslarining bu tushunchaga bergan ta'riflari haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, rasmiy matnlarda qo'llaniladigan terminlar, ularning yasash usullari va aynan shu sohaga xos bo'lgan atamalar misollar yordamida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: termin, rasmiy uslub, hujjatchilik, so'z birikmasi, maxsus leksika, tilshunoslik, leksema, affiksatsiya, terminologiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается разница между понятиями термин и терминология, а также определения, которые дают этому понятию мировые и отечественные лингвисты. Также на примерах анализируются термины, используемые в официальных текстах, способы их построения, а также термины, характерные для данной сферы.

Ключевые слова: термин, официально-деловой стиль, документация, фраза, специальная лексика, лингвистика, лексема, аффиксация, терминология.

Abstract. This article discusses the difference between the concepts of term and terminology, the definitions given to this concept by world and Uzbek linguists. Also, the terms used in official texts, their methods of formation, and terms specific to this field are analyzed using examples.

Keywords: term, official style, documentation, word combination, special lexicon, linguistics, lexeme, affixation, terminology.

Bugungi kunda ijtimoiy-iqtisodiy hamda ilmiy-texnikaviy sohalarda ro'y berayotgan tub o'zgarishlar va yangilanishlar jarayoni tabiiy ravishda, avvalo, o'zbek tili leksikasida o'z aksini topmoqda. Bu esa, ayni paytda, jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq holda, yangi so'z, tushuncha va terminlarni yuzaga keltiradi. Shu bois, o'zbek tili terminlarini o'rganish, xususan, terminologiyani nazariy va amaliy masalalarini ilmiy asosda atroflicha tadqiq etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Termin so'zi aslida lotincha "terminus" so'zidan olingan bo'lib, „chegara“, „had“ degan ma'noni anglatadi, u bilim yoki faoliyatning maxsus sohasiga doir tushunchani ifodalovchi so'z yoki so'z birikmasidir.

Terminologiya esa tilshunoslikning terminlarni o'rganuvchi sohasi hisoblanadi. Terminologiya nafaqat atamalarni ta'riflashni, balki ularni to'g'ri qo'llashni, tarjima qilishni va tizimli ravishda tashkil etishni ham o'z ichiga oladi. Bu ilmiy sohalar o'rtasidagi muloqotni osonlashtirish va tushunishni yaxshilashga yordam beradi. Dunyo tilshunos olimlari tomonidan terminlarga turlicha ta'rif berilishi kuzatiladi. Masalan, A.Reformatskiy terminga ta'rif berar ekan, "terminlar – bu maxsus so'zlardir" degan xulosaga keladi.

A.V. Kalinin esa muayyan fanlar va kasblarga oid ishlatiladigan so'zlarni "maxsus leksika" deb ataydi va uni ikki guruhga: *maxsus leksika* va *professionalizmlarga* ajratadi. U o'z fikrini davom ettirib, "Termin bilan professionalizmlar o'rtasidagi farq shundaki, termin bu muayyan fan, sanoat sohasi, qishloq xo'jaligi, texnikadagi tamomila rasmiy bo'lgan, qabul qilingan va qonunlashtirilgan biror tushunchaning ifodasidir, nomidir, professionalism esa biror kasb, mutaxassislik, ko'pincha jonli tilda tarqalgan, aslini olganda, tushunchaning qat'iy, ilmiy tavsifiga ega bo'lmagan yarim rasmiy so'zdir" – deydi.

X.Xyullning qayd etishiga ko'ra, terminologiya muayyan fanga oid terminlar yoki texnika sohasida qo'llanadigan so'zlar yig'indisidir. Biz terminlar ma'nosini qayd etish orqali ular ifodalaydigan tushunchalarni ham qayd etamiz.

XX asrning 70-yillarida o'zbek tilshunosligida terminologiya muammolarini hal qilish yuzasidan ilmiy asosda fikr-mulohazalar bildirilgan. S.Usmonov birinchilardan bo'lib, so'z va termin o'rtasidagi umumiy va xususiy jihatlar, terminlarning yuzaga kelish manbai, qo'llanishi va ularning kasb-hunarga oid so'zlar bilan o'zaro munosabati masalalariga e'tibor qaratib, terminga "gapdan tashqarida olinganda ham ma'lum bir aniq ma'no ifodalaydigan so'z yoki turg'un holatdagi so'z birikmasidir" [6], – deb ta'rif bergan. Haqiqatan ham, terminning eng muhim xususiyatlaridan biri – bu uning aniq ma'no ifodalashidir. Terminning so'z va boshqa lug'aviy birliklardan farqlanadigan o'ziga xos xususiyatlari mavjud [7]:

№	So'z	Termin
1	<i>Bir ma'noli va ko'p ma'noli bo'ladi.</i>	<i>Bir ma'noli (monosemantik) so'z yoki birikma bo'ladi.</i>
2	<i>Emotsional-ekspressiv bo'yoqdorligi bilan badiiy ahamiyat kasb etadi.</i>	<i>Emotsional-ekspressiv belgilarga ega bo'lmaydi.</i>
3	<i>So'zda muayyan sohaga xoslanish belgisi mavjud emas, umumiste'mol uchun xizmat qiladi.</i>	<i>Termin ma'lum bir sohaga xoslangani bilan ajralib turadi.</i>
4	<i>Ilmiylik mavjud bo'lmaydi, qo'llanilishi noaniq, qamrovi kontekstda namoyon bo'ladi.</i>	<i>Ilmiylik xususiyatiga ega bo'ladi. Qo'llanilishi aniq, qamrovi tor, chegaralangan bo'ladi.</i>

Terminologik tizimlarning boyib borish yo'llari har xil bo'lib, uning asosiysi so'z yasashdir. Umumadabiy tildan farqli o'laroq, terminlarni yasashida, asosan, quyidagi uch xil usuldan foydalaniladi: 1.Semantik 2.Morfologik 3.Sintaktik.

O'zbek tilshunosligida so'z ma'nosining o'zgarishi, ma'noning ko'chishi, polisemantik so'zlarning ba'zi ma'nolari orasidagi bog'lanish uzilib, ayrimlarining maxsuslanishi orqali yangi so'zning hosil bo'lishi semantik yoki leksik-semantik yo'l bilan yasash deb yuritiladi.

Ma'lumki, tilda so'zlarning ma'nolari har xil usullar bilan ko'chishi mumkin. Chunonchi, so'z semantikasidagi o'zgarish, asosan, metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik kabi semantik transformatsiya asosida ro'y beradi. Tilshunoslarning bildirgan fikrlariga qaraganda, semantik usul bilan termin hosil qilishda asosiy rolni metafora o'ynaydi. Chunki umumadabiy yoki jonli tildagi so'zlarning biror xususiyatini, masalan, shaklan o'xshashligini, rang-tusidagi bir xillikni asos qilib olish yo'li bilan yangi-yangi terminlar vujudga keladi.

Turkiy tillarda leksemalar hosil qilishning keng tarqalgan yo'llaridan biri qo'shimchalar orqali so'z yasashdir. Bu usulning terminlar yasash ko'lemi keyingi davrlarda yanada kengaydi, terminologik tizimga mansub terminlarning ayni shu usul bilan yasalayotganligi shundan dalolat beradi.

Terminologiyaga oid tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, biror terminologik tizimda affiksatsiya usuli bilan terminlar yasash bir qadar faol bo'lsa, boshqasida esa aksincha, qo'shimcha qo'shish orqali termin yasash hodisasi kam kuzatiladi. Masalan, o'zbek tilining texnika, musiqashunoslik, terminologiyalarida termin yasashda ko'plab affikslar ishtirok etgani holda, kasalliklar, dorishunoslik, ximiya terminologiyalarida termin yasovchi affikslarning miqdori ancha cheklangan. Misol sifatida hujjatchilik sohasidagi terminlarni oladigan bo'lsak, bu sohada qo'llanayotgan tub terminlarning soni yuzdan ortiq bo'lib, ularga asli o'zbekcha yoki o'zlashma terminlar kiradi. Masalan, quyidagi atamalar hujjatchilik sohasidagi tub terminlar hisoblanadi: *ariza, noma, farmoyish, buyruq, bitim, nizom, farmon, ijro* va boshqalar. Bundan ko'rinadiki, o'zbek tilining yuridik, huquqiy terminologik tizimida tuzilishi jihatidan sodda, yaxlit o'zak-negiz sifatida qaraladigan tub terminlar ham anchagina ekan.

Shakl va ma'no munosabatiga ko'ra bir so'z bir nechta tushunchalarni (yuz – bet, chehra, yuz-raqam) ifodalashi mumkin. Yoki aksincha, bir tushuncha bir nechta so'zlar orqali (chiroyli, go'zal, sohibjamol, barno, ko'rkam kabi) atalishi mumkin. Lekin terminlarda bunday hodisalarga yo'l qo'yilmaydi. Ular faqat birgina ma'noni anglatadi va, aksincha, bir tushuncha faqat bir nom bilan yuritiladi. Rasmiy matnlar terminologiyasiga esa davlat, huquqiy, ma'muriy va boshqa rasmiy hujjatlar matnida ishlatiladigan maxsus terminlar kiradi. Har qanday rasmiy matnlar, shu jumladan, huquqiy hujjatlar, qaror, farmon, farmoyish, qonun barchasi yuridik terminlar asosida hosil qilinadi. Har bir sohada bo'lgani kabi yuridik sohaga ham xos terminlar bor. Masalan, advokat deyilganda maxsus yuridik diplomga ega bo'lgan va huquqni muhofaza qilish organlarida advokat lavozimida ishlaydigan rasmiy shaxs tushuniladi. Shunga ko'ra u yuridik tilga qabul qilingan maxsus termindir. Vaholanki, tilimizda shunga yaqin ma'noni ifodalovchi himoyachi, qo'riqllovchi, muhofaza etuvchi kabi so'zlar ham mavjud bo'lib, ular advokat so'zining o'rnini bosa olmaydi. I deb ta'kidlab o'tadi.

Haqiqatdan ham terminlar faqat birgina ma'noni anglatishi, tushuncha faqat bir nom bilan yuritilishi kerak. Bundan tashqari terminlarda uslubiy bo'yoqdorlik, ko'chma ma'noga ega bo'lgan so'zlar, metofara, metonimiya, sinekdoxa kabi ma'no ko'chish usullaridan holi bo'lishi kerak.

Misol sifatida O'zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasining 50-moddasini olaylik: *Har kim ta'lim olish huquqiga ega. Davlat uzluksiz ta'lim tizimi, uning har xil turlari va shakllari, davlat va nodavlat ta'lim tashkilotlari rivojlanishini ta'minlaydi. Davlat maktabgacha ta'lim va tarbiyani rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratadi. Davlat bepul umumiy o'rta ta'lim va boshlang'ich professional ta'lim olishni kafolatlaydi. Umumiy o'rta ta'lim majburiydir. Maktabgacha ta'lim va tarbiya, umumiy o'rta ta'lim davlat nazoratidadir. Ta'lim tashkilotlarida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim va tarbiya ta'minlanadi.*

Ko'rinib turibdiki, ushbu moddada rasmiy uslub belgilari yorqin namoyon bo'lgan bo'lib, unda hech qanday badiiylilik, bo'yoqdorlik namunalarini ko'rmaymiz. Matn o'ta aniqlik bilan sodda va tushunarli, mazmuniy ketma ketlikda va yuridik terminlardan unumli foydalangan holda tuzilgan.

Rasmiy matnlarga xos terminlar ham aynan misolda ko'rsatilganidek bir ma'noli bo'lishi, emotsionallik, ekspressivlikka ega bo'lmasligi kabi belgilar bilan umumiy ishlatiladigan so'zlardan farqlanib turadi.

Xullas, terminlar umumadabiy so'zlardan tubdan farqlanuvchi leksik qatlamni o'zida mujassam etadi. Ushbu farq quyidagi asosiy xususiyatlarda aksini topadi: semiotik (terminlarda belgi va

ifodalovchi o'zaro simmetrik munosabatga kirishadi); vazifaviy (terminlar nafaqat nominativ, balki definitiv funksiyaga egaligi bilan ham xarakterlanadi); semantik (terminlar faqat maxsus tushunchalami ifodalaydi, ularning har biri o'z ma'nosiga ko'ra unikaldir); tarqalish, ommalashish (faqat fan tiliga oid terminlar muayyan qismining umumadabiy tilga kirishi ularning boshqa sistemaga xosligiga to'sqinlik qilmaydi); shakllanish yo'llari va vositalari (terminologiyada umumadabiy til so'z yasaliishi vositalarining harakati maxsuslashgan, standart, turg'un modellarni ishlab chiqishga bo'ysunadi) [2].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dadaboyev H. "O'zbek terminologiyasi". Toshkent: Yoshlar Nashriyot uyi, 2019.
2. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания,- М.: Наука, 1977.
3. Reformatskiy, A. A. Chto takoye termin i terminologiya. - M.: Moskovskiy Litsey, 1994.S.309
4. Madvaliyev A.O'zbek terminologiyasi va leksikografiyasi masalalari.T.:O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017.-B.28-30.
5. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati.-Toshkent: Fan, 2002.
6. Usmonov S. O'zbek terminologiyasining ba'zi masalalari. – T.: O'qituvchi", 1968. – B. 4.
7. Suyunov B. Tibbiy terminlar semantikasi va tezaurusi. Dissertatsiya(DSc). T.:2023.

UO'K 81'25

“BOBURNOMA”NING FRANSUZCHA TARJIMALARIDA ETNOGIDRONIMLARNI BERILISHI

M.S.Ishanjanova, PhD, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Maqolada «Boburnoma»ning fransuzcha tarjimalarida etnografik xususiyat kasb etuvchi gidronimlar va ularning tarjimadagi tavofutlari asliyat va tarjimalar misolida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Boburnoma, tarjima usullari, transliteratsiya, etnogidronim,, geografik makon

Аннотация. В статье рассматриваются гидронимы, приобретающие этнографический характер во французских переводах «Бабурномы» и их различие в переводе на примере произведения и переводов.

Ключевые слова: Бабурнома, способы перевода, транслитерация, этногидроним,, географическое пространство

Abstract. The article examines hydronyms that acquire an ethnographic character in French translations of "Baburnoma" and their differences in translation using the example of works and translations.

Keywords: Baburnoma, translation methods, transliteration, ethnohydronym, geographical space

Kirish. Geografik nomlarni ilmiy asosda tahlil qilish Sharq olimlarining asarlarida keng tarqalgan. XVIII asrda Yoqut Hamaviy o'zining «Mu'jam al-buldon» (Mamlakatlar lug'ati) nomli geografik lug'atida o'sha davrning geografik ma'lumotlarini to'plagan. Rus sharqshunos olimi V.V. Bartoldning yozishicha, Yoqut Hamaviy o'zining sayohatlari davomida ko'plab musulmon davlatlariga tashrif buyurib, ularning shahar va qishloqlari haqida ma'lumotlar to'plagan. A.L. Xromov esa Yoqut Hamaviyni O'rta Osiyo va Sharq musulmon davlatlarining birinchi toponimisti deb atagan[1]. Olim toponim, atropnim va gidronimlar tadqiqi bilan shug'ullangan. Bularni ma'lum makon doirasida tadqiq etish, etnogeografik xususiyat kasb etib, o'sha hududning o'ziga xos tabiati, iqlimi, hayvonot va nabotot olami haqida xabar beradi.

Etnogeografiya ilmiy manbalarda etnologiyaning bir sohasi sifatida ta'riflanadi. Bu fan dunyo bo'ylab turli mamlakatlar va ularning hududlarida yashovchi aholi tarkibi va joylashuvini o'rganadi. Shuningdek, etniko-geografiya qadimgi va hozirgi etnik guruhlarining joylashuvi va ularning asosida etnik chegaralarni aniqlash bilan shug'ullanadi. Etnogeografiya etnik geografiya va etnik demografiyani o'z ichiga oladi. Bu soha antropologiya bilan chambarchas bog'liq bo'lib, etnografiya antropogeografiyaning turli maktablaridan farq qiladi. Etnogeografiya, etnik guruhlar (xalqlar, etnik jamoalar) o'rtasidagi aloqalarni, shuningdek, ularning geografik muhiti tabiiy-geografik omillari va ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirlarini o'rganadi[2.171].

Tahlil va natijalar. “Boburnoma” asari etnogeografik xususiyatlarga boy asar sanaladi, unda Bobur har bir hududda bo‘lar ekan uning xalqi, tabiiy sharoiti: iqlimi, geografik joylashuvi, tog‘lari, bog‘lari, qir-adirlari, flora va faunalari haqida batafsil yoritib ketadi. Asardagi etnogeografik xususiyat kasb etuvchi birliklar tadqiq etilib, quyidagicha tasniflandi:

1.Etnotoponim:	1. a) mamalakatlar nomi: — <i>Afg‘oniston, Hindiston, Arabiston, Mo‘g‘uliston</i> , b) shaharlar nomi: — <i>Dehli, G‘azna, Qobul, Mashhad, Banoras</i> , v) qishloq va kentlar nomlari — <i>Muhammad og‘a kenti, Ho‘dak kenti, Beshkent, Archakent, Yorkand</i> , g) qal‘a va qo‘rg‘onlar nomlari: — <i>Qal‘ai Dabusi, Qal‘ai Zafar, Olaqo‘rg‘on, Toshqo‘rg‘on</i> , d) rabotlar nomlari: <i>Raboti Sarhang, Raboti Zavraq, Surhrabot, Raboti Ro‘zak</i> ,
2.Etnogidronim:	a) daryo nomlari: <i>Sayxun, Qizilsuv, Axi suyi (Hozirgi Kosonsoy), Ko‘hak suyi</i> , b) anhor (rud) nomlari: <i>Kamrud rudi, Andijon rudi (Andijonsoy), Go‘mal rudi, Xerirud</i> , v) kechuv (guzar) nomlari: <i>Tirmiz, Kilif, Karki, To‘qquz o‘lum guzari, Chupora guzari, Dinkut guzari</i> , g) chashma nomlari: <i>Kindgar chashmasi, Boboqaro chashmasi, Qora suv, Qarg‘abuloq, Garm chashma, Boboqora, Bodomchashma</i> , d) hovuz nomlari: <i>Baxjatxonning hovzi, Malluxon hovuzi, vayn, Qaylador hovuz</i> , y) quduq nomlari: <i>Dulpur quduq‘i</i> kabilar.
3.Etnoflora:	a) mevalar: <i>norunj daraxti, kayla daraxti, xeyli daraxti, bodinjon, nok daraxti</i> , b) poliz ekinlari: <i>qovun</i> , v) gular: <i>josun, kanir, janbuliy, lola</i> .
4.Etnofauna:	a) hayvonot olami: <i>fil, kark, sahroyi, govmish, nilagov, ko‘tahpoy</i> , b) parranda nomlari: <i>tovus, to‘ti, sho‘rak, lo‘cha, durroj, pul-pakor, sahroyi tovuq</i> .
5.Etnooronim:	a) tog‘lar: <i>Olmoliq, Olmotu, Baroko‘h tog‘I, Mascho tog‘I, Qo‘htan va Hinduqush tog‘I</i> , b) qir, adirlar: <i>Burtog‘, Yozi adiri, Panjob Shahna</i> , v) dovon (ko‘tal) nomlari: <i>Sijovand, Tatu, To‘l, Havok, Qipchoq, Qarokuba</i> .

Q.Hakimov etnos bilan bog‘liq geografik atamalar ularning tarkibida hech qanday o‘zgarish sodir etmasligini ta’kidlaydi. Faqat bunday nomlar qadimda shu hududda yashagan etnik guruhlarining mavjudligini ko‘rsatadi[3.130]. Etnos bilan bog‘liq birliklar tarjimada o‘ziga xos aks etadi. Bunda tarjimon tarjimaning turli usullarini qo‘llaydi. Quyida etnogidronimlarning tarjimada berilishini misollarda kuzatsak:

Garchi torgina Daryo bo‘lsa ham, guzari (kechik joyi) yo‘q edi (Boburnoma, -B.268). Jan Lui Bake-Gramon tarjimasida: *Bien que cette rivière fut assez étroite, il ne s’y trouvait pas de gue* (Le livre de Babur, -P.329). Bu misolda *guzar* so‘zi aynan so‘zma-so‘z tarjima qilinib, lug‘atlarda *gue* daryoning kechib o‘tsa bo‘ladigan sayoz qismi ma’nosini anglatadi.

U yerdan jonab, Malut yaqiniidagi bir tog‘ etagidagi past tepalardan oshib Dun ga keldik. Hindistonliklar tilida julga, ya’ni o‘tloq — yaylovni "dun" deyilar. Hindistondagi oqar suvlardan biri mana shu dundadir. Dunning atrofida juda ko‘p qishloqlar joylashgan. Bu Jassval viloyati bo‘lib, Dilovarkhon bu yerdagilarga to‘g‘a bo‘ladi. Dun — ajib bir yaylov. Anhorning atroflari may sazori, ba’zi joylarga sholi ekishibdi. Dunning o‘rtasidan uch-to‘rt tegirmon suv oqib o‘tadi. (Boburnoma, -B.195) Jan Lui Bake-Gramon tarjimasida: *Nous levames le camp, traversames les petites montagnes du Milvat qui sont pleines de passages difficiles et arrivames au Dun. Dans la langue de l’Inde, dun signifie «vallée». L’une des eaux vives de l’Inde coule dans le Dun. Des deux côtés du Dun se trouvent de nombreux villages formant le district de Jasval qui appartient aux oncles maternels de Dilavar Khan. Le Dun est une belle vallée. Il est bordé de prairies. Certains endroits sont bordés de rivières. En son milieu coule un cours d’eau d’une force de trois ou quatre moulins* (Le livre de Babur, -P.247) Bu matnda esa anhor ariqdan kattaroq soydan kichikroq suv havzasini anglatib, fransuz tilida anhor alohida leksik birligi mavjud emasligi bois, tarjimon tarjimada u olmoshini qo‘llaydi. Bunda mazmun deytik xusisatga ko‘ra hosil bo‘lsada, lekin tarjimada so‘zlar tushib qolgan yoki o‘zgartirilgan holat kuzatiladi. Boshqa bir o‘rinda esa anhor *rivière* - daryo deb o‘girilgan. *Sulton Mas‘ud Mirzo Hisorda turmoqning yo‘lini topolmay, Kamrud anhorini yoqalab, yuqori siri tog‘yo‘li bilan inisi Boysunqur Mirzo qoshiga — Samarqandga ketdi* (Boburnoma, -B.48). Jan Lui Bake-Gramon tarjimasida: *Sultan Masud Mirza n’avait pas jugé a propos de se maintenir dans Hisar et s’en était allé à Samarcande auprès de son frère cadet Baysunghar Mirza, par la route du Sari Taq en remontant la rivière de Kamrud.* (Le livre de Babur, -P.61) Bunday hududga tegishli birliklar tarjimonlarga doimo qiyinchilik tug‘dirib kelgan. Yana bir misolda shunday holat kuzatildi : *Shaharga to‘qqiz tarnov suv kiradi. Ajabki, biror erdan tashqariga chiqmaydi* (Boburnoma, -B.29). A.Pave de Kurtey tarjimasida: *Neuf canaux entrent dans la ville, mais il y a cela d’étonnant qu’ils*

n'en sortent par aucune issue. (Mémoires de Baber, -P.3.) Jan Lui Bake-Gramon tarjimasida: *L'eau y entre par neuf canaux, mais il y a ceci de surprenant qu'elle n'en sort par nul endroit* (Le livre de Babur, -P.26.) Tarjimalarda *tarnov* so'zi Bobur zamonifa xos bo'lib, bu so'z o'rnida *kanal* qo'llanilgani aniqlandi. Shu o'rinda aytish kerakki, *tarnov* to'plangan suvlar o'qib turuvchi ariqcha kabi vazifa bajargan. Hozirgi kunda bu so'z tor hajmli oqova, o'zan ma'nosida qo'llaniladi, lekin fransuz tilida aynan Bobur zamonidagi *tarnov* so'ziga mos ekvivalent mavjud emas, shuning uchun tarjimon *canal* so'zini qo'llaydi, lekin bu o'rinda *kanal* so'zi qo'llanilgani bois o'quvchida boshqa tassavur uyg'otadi.

Dulpur qudug'i – Hindistonning Dulpur qo'rg'onida qurilgan suv inshootidir. Bobur Hindistonda qurilish ishlarini amalga oshirayotganda, avvalo ichimlik suvi va sug'orish tizimlariga katta ahamiyat bergan. U shunday yozadi: *“Panjshanba kuni oyning o'n birida sangin choh va yigirma olti tosh tarnov va tosh sutun va yakpora qiyodin qazilgan ariqlar tayyor bo'lib, ushbu kunning uch paqridin chohdin suv tortmok bunyod bo'ldi... Cho'h suhidi uchun (xidi borligidan) ehtiyotka buyurildi kim, o'n besh kecha-kunduz tinmay charxin evurub, suv tortkaylar”* (Boburnoma, -P.425). A. Pave de Kurtey tarjimasida: *Le jeudi, 11 du mois, le puits, les vingt-six rigoles, les piliers et les canaux taillés et creusés dans le roc vif étant terminés, on commença dès le troisième pahar de ce même jour à tirer de l'eau du puits. Je récompensai les tailleurs de pierre, les charpentiers et tous les hommes à gages que j'employais à Doulpour, comme les maîtres et les ouvriers que je faisais travailler à Agra. Pour faire perdre à l'eau du puits son mauvais goût, et par mesure de précaution, je prescrivis de faire marcher la roue pendant quinze nuits et quinze jours consécutifs et de tirer de l'eau sans relâche.* 375. (Payshanba kuni, oyning 11-kuni, quduq, yigirma olti **kanali**, ustunlar va **toshli kanallar** qazish ishlari tugallangach, shu kuni uchinchi paharidan boshlab quduqdan suv tortishga boshladilar. Men tosh kuyuvchilarni, yog'ochsozlarni va Dulpurda ishlayotgan barcha ishchilarga, shuningdek, Agra'da ishlayotgan ustalar va ishchilarga mukofot berdim. Quduqdagi suvning yomon ta'mini yo'qotish uchun va ehtiyot chorasi sifatida, men suvni uzluksiz ravishda tortish uchun o'n besh kun-u tun davomida g'ildirakni aylantirishni buyurdim.) Bake Gramon tarjimasida: *Le jeudi onze du mois [23 decembre], le puits de pierre, les vingt-six rigoles, les colonnes et la canalisation étant achevés, à la troisième veille, on commença à tirer l'eau du puits... Comme l'eau du puits avait un goût, je leur ordonnai de veiller à faire tourner la noria et à tirer de l'eau sans arrêt, pendant quinze jours et quinze nuits* (Le livre de Babur, -P.55). (Payshanba, oyiining o'n birinchi kuni (23 dekabr), toshdan qurgan quduq, yigirma olti **ariq**, ustunlar va **kanalisatsiya** ishlari yakunlanib, uchinchi tunida quduqdan suv tortishga boshlandi. Chunki quduqdagi suvning ta'mi bor edi, shuning uchun ularga noriya ishlashini ta'minlashni va suvni to'xtovsiz tortishni 15 kun va 15 kecha davomida amalga oshirishni buyurdim.) Bunda quduq o'rnida matnda chih keltirilib so'zmaso'z tarjima amalga oshirilgan, lekin *tarnov* so'zi tarjimada rigol-ariq va kanal so'zlariga aylanib qolgani hamda yakpora qazilgan ariqlar-kanalisatsiya tarzida berilgani ma'lum bo'ldi. *Tarnov* 3 suv tegirmonichalik sig'imdagi suv kabi. Bunda asarda uchragan barcha *tarnov* so'zi ma'nolari bir xil tarzda aks etishi kerak ekanligi seziladi, chunki bu hol o'quvchida *tarnov* haqida ma'lumotga ikkilantirish hosil qiladi.

Xulosa. Etnogidronimlarning etnogenetik xususiyatlarini tadqiq qilish esa juda muhim ahamiyatga ega, chunki bu nomlar ko'pincha etnik kelib chiqish, tarixiy jarayonlar va mintaqadagi aholining ijtimoiy-madaniy o'ziga xosliklarini aks ettiradi. Etnogenetik xususiyat kasb etuvchi nomlar, o'z navbatida, geografik joyning etnik kelib chiqishidagi, ya'ni ushbu hududda yashovchi xalqlarning o'zaro aloqalarini, aralashmalarini va ularning tarixiy yo'llarini yoritadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бартольд В.В. «Мир Али-Шир и политическая жизнь», сборник, «Мир Али- Шир». -Ленинград, 1928, — стр, 106.
2. Ashirov A. Etnologiya. — T.: «IQTISOD MOLIYA», 2008. —176 b.
3. Hakimov Q. Toponimika. — Toshkent: «MUMTOZ SO'Z » 2016 (14) -368 b.
4. Захириддин Мухаммад Бобур. Бобурнома. –Тошкент “ Ўқитувчи” нашриёти, 2008. – 288.
5. Pavet de Courteille J.B. *Mémoires de Baber (Zahir-ed-Din-Mohammed)*, — Paris, Maisonneuve, 1871.
6. З.М.Бобур. Бобурнома. – Тошкент, ЎзФА нашриёти, 1960.
7. Jean-Louis BACQUE-GRAMMONT. Le livre de Babour. —Paris, 1985.

SOBIR SAYQALIY LIRIKASIDA SHE'RIY SAN'ATLARNI QO'LLASH MAHORATI

B.K.Jumanov, doktorant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek adabiyotida XVIII asrda ijod qilgan Sobir Sayqaliy lirikasida she'riy san'atlarni qo'llash mahorati va asarlarida qaysi she'riy san'atlardan foydalanganligi, diniy-falsafiy g'oyalarning badiiy tasvirlari hamda uning asarlarida islomiy ta'limot haqida ma'lumotlar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: XVIII asr o'zbek adabiyoti, Sobir Sayqaliy, diniy-falsafiy g'oya, islom, doston, syujet, Vatan, Bahrom Go'r, Firdavsiy, Xusrav Dehlaviy, Navoiy, she'riy san'atlar, adabiy voqelik, shakl, mazmun, "Qissayi Sayqaliy", "Devoni Sayqaliy"

Аннотация. В данной статье рассматривается мастерство применения поэтических приемов в лирике Собира Сайкалия, творившего в узбекской литературе XVIII века, а также какие поэтические приемы использовались в его произведениях. Кроме того, анализируются художественные образы религиозно-философских идей и дается информация об исламском учении, отраженном в его произведениях.

Ключевые слова: узбекская литература XVIII века, Собир Сайкалий, религиозно-философская идея, ислам, дастан, сюжет, Родина, Бахрам Гур, Фирдоуси, Хосров Дехлеви, Навои, поэтические приёмы, литературная реальность, форма, содержание, «Киссаи Сайкалий», «Девони Сайкалий».

Abstract. This article examines the mastery of poetic devices in the lyrics of Sobir Sayqali, an 18th-century Uzbek poet, and explores which poetic techniques were utilized in his works. It also discusses the artistic depictions of religious-philosophical ideas and provides insights into Islamic teachings reflected in his writings.

Keywords: 18th-century Uzbek literature, Sobir Sayqali, religious-philosophical ideas, Islam, epic, plot, homeland, Bahram Gur, Ferdowsi, Khusraw Dehlavi, Navoi, poetic devices, literary reality, form, content, Qissayi Sayqali, Devoni Sayqali.

Kirish. Badiiy adabiyot doimo borliq, inson qalbi, inson faoliyati, harakat mohiyati hamda uning sabablari haqida insonning qalbida ezgulik urug'ini o'stiradi. Sobir Sayqaliyning asarlari ham insonni pok muhabbat, buyuk jasorat, vatanga muhabbat, haqsizlikka qarshi murosasizlik, Haqqa barqaror e'tiqod, inson nomiga munosiblik mas'uliyati mavzularini kishi qalbida shakllantiradi.

Natija va mulohazalar. Sobir Sayqaliy - ijodi islom dunyosi tarixi va buyuk siymolar hayotini rang-barang adabiy voqelikka aylantirgan salohiyatli ijodkordir. Bu singari insoniy kechinmalar "Qissayi Sayqaliy"da ma'lum tarixiy davr va buyuk zotlar hayoti va faoliyati bilan bog'liq holda bayon etilib, ular dostonida qahramonlar ruhiyati, xarakter va ma'naviy olamini badiiy in'ikos ettirgan. Muayyan voqea va hodisa mohiyatini o'quvchi tuyg'ulariga chuqur ta'sir etadigan, estetik zavq uyg'otadigan darajada taqdim etish shoirdan katta tajriba va mahorat talab qiladi. Sobir Sayqaliy ijodini milliy adabiyotimizning barhayot manbaiga aylantirgan kuch uning poetik mahorati, badiiy vositalardan ustalik bilan foydalanishidir. Shoir asarda mohiyatni teran ifodalashga xizmat qiladigan o'ziga xos poetik shakl tuzilishini qo'llashga erisha olgan. Ijodkor til boyliklaridan ustalik bilan foydalangan, vazn, qofiya, radif singari she'riy unsurlardan unumli istifoda etish orqali asar g'oyasini o'quvchi his-tuyg'ulariga, ruhiyatiga yetkazish usullarini topa olgan. San'atkorning asar g'oyaviy yo'nalishi va syujetini yorqin ifodalashida ana shu omillarning o'rni beqiyosdir.

Sobir Sayqaliy qissa mazmuni va shakli masalasiga alohida e'tibor berib, asar kirish qismida shunday misralarni bitadi:

قېلىپ برهم فراهمغه فوايد بير بيان شوق و زوق درد	عمل الر حرقتی دل
ایله سوز خیالیم گردشین پرگاله ایله	دین زواید که ایله طالعی اخترین فیروز معانی ماهینه
براتی بیر که نظم ایله کتابی ¹	دل حاله ایله ضمیریم صاف قیل چون آفتابی

Keltirilgan misollardan ko'rinib turibdiki, Sobir Sayqaliy bu asar o'quvchi ko'nglida zavq uyg'otib, unda ifodalangan so'zlarning mazmunan boy ma'nolari dilni yoritishga xizmat qilishini istaydi. Shuningdek, muallif bu asar o'quvchi qalbida muhabbat uchqunlari uyg'otishini tilaydi.

Asardan ko'zlangan asosiy maqsad inson ko'nglida haqiqiy ishq, muhabbat tuyg'ularini uyg'otish bo'lgani ham buni tasdiqlaydi:

محبت بلبلين صاحب نوا قيل

قرا تاشغه مر ۆوت پر بها قيل

Sobir Sayqaliyning asar yozishdan ko'zlangan maqsadlaridan yana biri islom tarixiga oid manbalardan haqiqatga yaqin rivoyatlarni saralab, ularni turkiy nazmda bayon etishdan iborat bo'lgan. Shoir ijodkorning qalami haqiqatgo'y, samimiy va xalq xizmati uchun qaratilgan bo'lmog'i kerakligini alohida misralar orqali ta'kidlaydi. Demak, Sobir Sayqaliy qarashicha, mazmun shakl bilan mutanosib bo'lmog'i, shakl asosan mazmunga xizmat qilishi va aytilgan so'z o'quvchi dilida muhabbat uchqunlarini uyg'ota olishi zarur. Shoir o'z dostonida ana shu omillarga qat'iy rioya qilgan holda chuqur mazmunli, go'zal badiiy shaklda ifodalangan asarni yaratishga muvaffaq bo'lgan.

Shoirning mahorati uning so'zlarni mohirona qo'llashi va she'riy san'atlar vositasida teran mazmunli badiiy lavhalarni tasvirlaganligida yorqinroq namoyon bo'ladi. Sobir Sayqaliy asaridan bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin. Masalan, asarning Hazrati Nuh alayhissalom tarixiga bag'ishlangan bobi kirish qismida uning qavmini haq yo'lga da'vat qilgan vaqtdagi ichki kechinmalarini talmeh, tazod, tashxis, tanosub singari she'riy san'atlarni mohirona qo'llagan holda ta'sirchan ifodalaydi. Natijada, o'quvchining estetik zavqini uyg'otishga xizmat qila oladigan yuksak badiiy darajadagi nazmiy misralar yaratgan. Mazkur baytda «جان» so'zi orqali san'atkor shuningdek, «iyhom» san'atini ham qo'llaganki, bu asarning chuqur g'oyaviy mazmuni va lavhadagi iztirob tasvirini kuchaytirishga xizmat qilgan. Shoir birinchi holatda «جان» so'zini

«yaqinim», «farzandim» ma'nosida qo'llagan. Ya'ni lavhada, birinchidan, Yusuf alayhissalom akalari bilan ketib, uyiga qaytib kelmagani alohida ta'kidlanayotgan bo'lsa, ikkinchidan, bu holdan Ya'qub alayhissalom iztirob chekayotgani ifodalangan. Bu iztirob Ya'qub alayhissalomni joni tanidan chiqib ketish darajasiga olib kelgani badiiy tasvir vositalari orqali aks ettirilgan. Shuningdek, san'atkor bu parchada keltirilgan g'azalda «جانيم» so'zini hojib o'rnida qo'llaganligi asar qahramoni ichki kechinmalarini yanada yorqinroq ifodalash imkonini bergan. Mazkur iqtibosdan ham ko'rinib turibdiki, Sobir Sayqaliy qissada hodisa va voqealarning o'zgarib borishi hamda ularning tadrijiy takomilini qahramonlar xarakteri bilan uzviy munosabatda tasvirlagan.

Sobir Sayqaliy qissasidagi rivoyatlarda turli-tuman qahramonlar ishtirok etadi. Ular orasida shaytonlar, hayvonlar, parrandalar, o'simliklar, samoviy jismlar obrazlari ham uchraydi. San'atkor bu qahramonlar bilan bog'liq teran mazmunli, ta'sirchan hikoyat va rivoyatlarni keltiradi. Va tabiiyki, ularni insonlar singari gapirtiradi. Odamlarga xos xususiyatlarni ularga ham ko'chiradi. Sayqaliy bunday o'rinlarda intoq yoki tashxis deb nomlanuvchi san'atdan unumli foydalangan.

Bu she'riy lavhada shoir, eng avvalo, bu jahonda ko'p payg'ambarlar o'tganligi va ular insonlarni Haq yo'li-islom diniga da'vat qilganliklarini bayon qiladi. Ikkinchidan esa, Olloh ta'oloning elchilari bu amrni bajarish yo'lida ko'p azob-uqubatlarga duchor bo'lganliklariga alohida urg'u qaratadi. Shoir mana shu mavzu mazmunni kuchaytirish va o'quvchining diqqat-e'tiborini uning mohiyatiga qaratish maqsadida she'riy san'atlardan, poetik unsurlardan unumli foydalanadi. Yuqoridagi misolda shoir eng avvalo, payg'ambarlar Olloh ta'oloning ko'p sinovlariga duch qilingani haqidagi fikr ta'sirchanligini kuchaytirish maqsadida ayrim shu ma'noni tashuvchi so'zlarni qayta-qayta takrorlab iltizom san'atini qo'llaydi. Yuqoridagi misolda «balo» so'zining takrori ana shunga xizmat qilgan.

Mazkur parchada shoir «payg'ambarlar», «nabiylar» singari sinonim so'zlarni qo'llash orqali noo'rin takrordan saqlanadi. «Nabiy» va «anbiyo» so'zlari vositasida esa ishtiyoq san'ati imkoniyatidan foydalanib, badiiyatni ta'minlashga muvaffaq bo'ladi. Payg'ambarlar, xususan, Nuh alayhissalom ismini keltirish orqali talmeh san'ati qo'llangan bo'lsa, «pir» («keksa»), «sabi» («yosh») so'zlari misolidagi tazod bayt badiiyatini yuksaltirishda muhim o'rin tutgan. Keyingi misralarda ham iltizom va tajnis san'atlariga murojaat etilgan.

Sobir Sayqaliy rivoyat qahramoni, uning asosiy vazifasi va oldida turgan maqsadlarini bayon qilib bo'lgach, butun e'tiborni jaholat ahlining unga ko'rsatgan azobu uqubatlarga qaratadi. Bu o'rinda bosh qahramon kechinmalarini tasavvur qilish uchun rang-barang san'atlarni qo'llaydi va ko'zlangan maqsadga erishadi. Endi so'z mushriklarning Nuh payg'ambar da'vatlariga javoban unga tosh otib, vujudini jarohatlagani haqida boradi. Bu o'rinda ham to'rt bor «tosh» so'zi qaytarilib

iltizom va tosh so'ziga ma'nodosh bo'lgan «sang» sinonimini qo'llab, odamlarni haq yo'lga da'vat etish asnosida Nuh alayhissalom boshdan kechirgan jabru jafolarni ta'sirchan ifodalagan. Natijada, shoir shakl va mazmun uyg'unligini ta'minlashda va badiiy san'atlar vositasida qahramonning betakror qiyofasi, syujetning tadrijiy takomilini ko'rsatishga erisha olgan. San'atkor shu yo'l bilan yorqin obrazli tasvirni, ifoda soddaligi va tabiiyligini ta'minlagan. Rang-barang she'riy san'atlardan mahorat bilan foydalanilgani natijasida rivoyatlar mazmunan teran, shaklan jozibador, o'quvchi ruhiyatiga, shuuriga ta'sir ko'rsata oladigan tarzda bayon etilgan. Sobir Sayqaliy rivoyat qahramoni, uning asosiy vazifasi va oldida turgan maqsadlarini bayon qilib bo'lgach, butun e'tiborni jaholat ahlining unga ko'rsatgan azobu uqubatlariga qaratadi. Bu o'rinda bosh qahramon kechinmalarini tasavvur qilish uchun rang-barang san'atlarni qo'llaydi va ko'zlangan maqsadga erishadi. Endi so'z mushriklarning Nuh payg'ambar da'vatlariga javoban unga tosh otib, vujudini jarohatlagani haqida boradi. Bu o'rinda ham to'rt bor «tosh» so'zi qaytarilib iltizom va tosh so'ziga ma'nodosh bo'lgan «sang» sinonimini qo'llab, odamlarni haq yo'lga da'vat etish asnosida Nuh alayhissalom boshdan kechirgan jabru jafolarni ta'sirchan ifodalagan. Natijada, shoir shakl va mazmun uyg'unligini ta'minlashda va badiiy san'atlar vositasida qahramonning betakror qiyofasi, syujetning tadrijiy takomilini ko'rsatishga erisha olgan. San'atkor shu yo'l bilan yorqin obrazli tasvirni, ifoda soddaligi va tabiiyligini ta'minlagan. Rang-barang she'riy san'atlardan mahorat bilan foydalanilgani natijasida rivoyatlar mazmunan teran, shaklan jozibador, o'quvchi ruhiyatiga, shuuriga ta'sir ko'rsata oladigan tarzda bayon etilgan.

Sobir Sayqaliy rivoyat qahramoni, uning asosiy vazifasi va oldida turgan maqsadlarini bayon qilib bo'lgach, butun e'tiborni jaholat ahlining unga ko'rsatgan azobu uqubatlariga qaratadi. Bu o'rinda bosh qahramon kechinmalarini tasavvur qilish uchun rang-barang san'atlarni qo'llaydi va ko'zlangan maqsadga erishadi. Endi so'z mushriklarning Nuh payg'ambar da'vatlariga javoban unga tosh otib, vujudini jarohatlagani haqida boradi. Bu o'rinda ham to'rt bor «tosh» so'zi qaytarilib iltizom va tosh so'ziga ma'nodosh bo'lgan «sang» sinonimini qo'llab, odamlarni haq yo'lga da'vat etish asnosida Nuh alayhissalom boshdan kechirgan jabru jafolarni ta'sirchan ifodalagan. Natijada, shoir shakl va mazmun uyg'unligini ta'minlashda va badiiy san'atlar vositasida qahramonning betakror qiyofasi, syujetning tadrijiy takomilini ko'rsatishga erisha olgan. San'atkor shu yo'l bilan yorqin obrazli tasvirni, ifoda soddaligi va tabiiyligini ta'minlagan. Rang-barang she'riy san'atlardan mahorat bilan foydalanilgani natijasida rivoyatlar mazmunan teran, shaklan jozibador, o'quvchi ruhiyatiga, shuuriga ta'sir ko'rsata oladigan tarzda bayon etilgan.

Sobir Sayqaliy doston poetikasining mukammal bo'lishini ta'minlashda ilmi

bade' imkoniyatlaridan samarali istifoda etgan. Shoir, ayniqsa, tashbeh, iyhom, tajnis, tanosub, irsolul masal, tashxis, husni ta'lil, tardi aks, istiora va boshqa ko'plab san'atlarni mahorat bilan qo'llagan.

“Qissayi Sayqaliy”da muallif ba'zan rivoyat va afsonalar hamda xalq maqollariga ishora orqali o'quvchi shuuriga doston mazmunini chuqurroq singdirishga intiladi. Bu hol, o'z navbatida, doston tilining xalqchilligini, ifodaning badiiy jozibasini ta'minlagan. Natijada muayyan ijobiy yoki salbiy obraz o'quvchi ko'z o'ngida yorqin gavdalanadi, personajlar xarakteri ravshan ochib beriladi.

Asarda tarsi' san'atidan ham mahorat bilan istifoda etilgan. Masalan, shoir Hazrati Imom Husaynning shahid bo'lishi haqida keltirgan quyidagi she'riy lavhada rivoyat mazmunidagi qayg'uni, iztirobni ifodalashda bu san'at qo'l kelgan. Matndagi so'z va iboralar shunga monand qilib

Umuman, shoir ijodining yutug'i qissaning g'oyaviy yuksakligi va badiiy jihatdan go'zalligini ta'minlashda, she'riy san'atlarning rang-barang turlaridan unumli foydalanganlikda yaqqol namoyon bo'ladi. Sobir Sayqaliy qissa qahramonlarining tashqi va ichki qiyofalarini yorqin tasvirlashda she'riy san'atlarning keng imkoniyatlaridan unumli foydalanishi natijasida asar syujetini teran mazmun va go'zal badiiy shakl uyg'unligi asosiga quradi. Asar kompozitsion qurumining puxtaligiga erishadi. Natijada asar qiziqish va maroq bilan o'qiladi. Mana shu omillar asarning betakrorligi va o'ziga xosligini ta'minlagan.

Ushbu bo'limdagi kuzatishlarni quyidagicha xulosalash mumkin:

- Sobir Sayqaliy asarda “bilimlar uchligi” – ilmi bade', ilmi aruz, ilmi qofiya uyg'unligi orqali teran mazmunni go'zal badiiy shaklda ifodalashga, asar g'oyaviy yo'nalishi va syujetining betakror

poetik talqiniga erisha olgan.

“Qissayi Sayqaliy”da shoir talmeh, tazod, tashxis, tanosub, iltizom, tasbi’, iyhom, irsol ul-masal, husni ta’lil, tardi aks, istiora singari she’riy san’atlardan mahorat bilan foydalangan. Bu badiiy san’atlar asarda chuqur mazmun va poetik joziba uyg’unligiga erishishni ta’minlagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Qayumov A. "O‘zbek mumtoz adabiyoti". – Toshkent: Fan, 1997.
2. G‘aniev A. "O‘zbek mumtoz she’riyati tarixi". – Toshkent: Universitet, 2004.
3. Haqqulov A. "Mumtoz adabiyotimiz namoyandalari". – Toshkent: Adabiyot, 1980.
4. Usmonov N. "XVI asr o‘zbek adabiyoti". – Toshkent: Fan, 1974.
5. Xudoyberganova D. "Sobir Sayqaliyning g‘azalshunoslikdagi o‘rni". – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2003.
6. Bo‘ronov R. "Sobir Sayqaliy va tasavvuf she’riyati". – Toshkent: Fan, 1999.
7. Mumtoz adabiyot ensiklopediyasi. 1-jild. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2000.
8. Alisher Navoiy. "Mezon ul-avzon". – Toshkent: Fan, 1961.
9. Devonov M. "Tasavvuf she’riyatining badiiy usullari". – Toshkent: Sharq, 2010.
10. G‘afurov Z. "Mumtoz she’riyat poetikasi". – Toshkent: O‘zbekiston, 2012.
11. Sultonov Q. "G‘azal poetikasi va uning rivoji". – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
12. Sayqaliy S. "Ravzat ush-shuhado". – Toshkent: Fan, 1973.
13. Toshpo‘latov N. "Sobir Sayqaliy g‘azallari tahlili". – Toshkent: Ma’naviyat, 2007.
14. Bertels E. E. "Sufiyskaya literatura". – Moskva: Nauka, 1965.
15. Zahiriddin Muhammad Bobur. "Boburnoma". – Toshkent: Sharq, 1997.
16. Safi S. "Tasavvuf va falsafa". – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
17. Rasulov S. "Sobir Sayqaliyning adabiy merosi va uning tasavvufiy mohiyati". – O‘zbek tili va adabiyoti jurnali, 2010-yil, 3-son.
18. Karimova D. "Mumtoz she’riyatda poetik ramzlar". – Adabiyotshunoslik tadqiqotlari, 2015-yil, 2-son.
19. Aliyev R. "Sayqaliy "Bahrom va Gulandom". Toshkent, Fan 1960"
20. Shayx Ahmad ibn Xudoydod Taroziy. Funun-ul-balog‘a. – T.: Xazina, 1996. – 212 b.
21. Husayniy A. "Badoyi-us-sanoyi". – T.: Adabiyot va san‘at, 1981. – 400 b.
22. Rustamov A. "Navoiyning badiiy mahorati". – T.: Adabiyot va san‘at, 1979. – 214 b.
23. Rahmonov V. "She’r san’atlari". – T.: Sharq, 2020. – 237 b.
24. Is‘hoqov Y. "So‘z san’ati so‘zligi". – T.: Zarqalam, 2006. – 128 b.
25. Hojiahmedov A. "She’riy san’atlar va mumtoz qofiya". – T.: Sharq, 1998. – 160 b.
26. Boboyev T., Boboyeva Z. "Badiiy san’atlar". – T.: 2001. – 121 b.
27. Sayqaliy. "Bahrom va Gulandom". – T.: Fan, 1960. – 223 b.

UO‘K 81’362=111

STRUKTUR-SEMANTIK TUZILISHNING MOHIYATI

U.S.Kabulova, dots., Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon
M.S.Jaloldinov, talaba, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. So‘z birikmalari bobida o‘rganiladigan material o‘z ichiga o‘zaro erkin bog‘lanadigan qo‘shilmalarni oladi, turg‘un birikmalar esa tilning leksika bobida o‘rganiladi. Shunday ekan, erkin birikma tarixan turg‘un birikma uchun baza vazifasini o‘tagan, aslida ikkinchisi birinchisi zaminida yuzaga kelgan. Turg‘un birikmalar qatoriga topishmoqlarni, maqollarni, aforizmlarni, frazeologizmlarni va h.k. kiritish mumkin. Mazkur maqolada turg‘un birikmalarining struktur-semantik tadqiqi haqida fikrlar yuritiladi.

Kalit so‘zlar: til strukturasi, lingvistik strukturalizm, kibernetika, sistema, semasiologik vazifa,

Аннотация. В материал, изучаемый в главе «Словосочетания», входят свободносвязные соединения, а в главе «Лексика языка» изучаются фиксированные соединения. Поэтому свободная комбинация исторически служила основой устойчивой комбинации, фактически последняя возникла на основе первой. К устойчивым сочетаниям относятся загадки, пословицы, афоризмы, фразеологии и т. д. можно войти. В данной статье рассматривается структурно-семантическое исследование фиксированных соединений.

Ключевые слова: структура языка, лингвистический структурализм, кибернетика, система, семасиологическая задача, паремология, устойчивые соединения, свободные соединения, парафразы, фразеологизмы.

у

а

,

т

Abstract. *The material studied in the section on word combinations includes freely interrelated compounds, while stable compounds are studied in the lexical section of the language. Thus, the free compound historically served as the basis for the stable compound, in fact, the latter arose on the basis of the former. The list of stable compounds includes riddles, proverbs, aphorisms, phraseologisms, etc. This article discusses the structural-semantic study of stable compounds.*

Keywords: *language structure, linguistic structuralism, cybernetics, system, semasiological task, paremiology, stable compounds, free compounds, paraphrases, phraseological units.*

Amerika tilshunoslari til strukturasi nazariyasini dastlabki o'rinda gap strukturasi va uning vositasida yetkazilayotgan axborot nuqtayi nazaridan shakllantirdilar va o'rgandilar. Binobarin, Z.Harris gap strukturasi nazariy jihatdan muhim bo'lgan quyidagi asosiy xususiyatlarini qayd etadi:

- 1) so'zlarning gap strukturasi o'rin olishini qat'iy nazorat qiluvchi qoidalar majmuasining mavjudligi;
- 2) o'zaro sintaktik munosabatdagi so'zlarning matnda qo'llanish tartibining o'zgarish ehtimoli;
- 3) axborot tashish jihatidan muhim va shu sababli matnda qo'llanishi shart bo'lgan ayrim so'zlarning tushib qolishi.

Keyingi davrlarda lingvistik strukturalizm g'oyalarining boshqa gumanitar fanlar, masalan, falsafa rivojiga ta'siri haqida L.Skrelina ham o'z fikrlarini bildirgan. Xullas, struktura g'oyasi inson bilimlari to'plamidan muhim o'rin egalladi.

Qator fanlarni umumlashtiruvchi kibernetika ham aslida sistemalar, ularning strukturasi va ushbu sistemalarni qoliplashtirish muammolari bilan shug'ullanadi. Shu sababli "struktura" tushunchasining mohiyatini aniqlashtirish harakati davom etmoqda. L.Yelmslev til strukturasi "tobeliklar zanjiri yoki aniqroq aytilganda, funksiyalar to'ri" sifatida aniqlaydi. "O'z ichki tuzilishi jihatidan bosqichli bo'lgan" til strukturasi tahlilini L.Yelmslev "deduktiv asosda, ketma-ket mavhumlikdan konkretlikka intilgan holda bajarilish"ni taklif qiladi va olim bu usulni **imperik metod** deb ataydi (Yelmslev, 1965: 101). Praga strukturalistlari til strukturasi vazifaviy yondashuv asosida talqin qilmoqchi bo'lganliklari haqida to'xtalgan edik. Ularning vakili V.Skalechko L.Yelmslev ta'rifini izohlab, quyidagilarni yozadi: "Yelmslev tilshunosligi ham muammoni chegaralash yo'lidadir. Birinchidan, unda semasiologiya o'ta cheklangan. Semasiologiya muammosi struktura muammosiga tobelashtirilgan: semasiologik vazifa lisonning vazifalaridan biridir, vazifa esa til tarkibiy qismlarining munosabatidan boshqa narsa emas. Turli tillarning farqi ham ularni shakllantiruvchi tamoyillarning turlicha yaratilganligidadir. Demak, farqlanish masalasi struktura muammosiga tenglashtiriladi".

Pragalik olimlar "til boshqa ijtimoiy strukturalardan ajralgan mustaqil struktura" degan fikrga qo'shilmaydilar. Demak, til taraqqiyotini lisoniy jamoa taraqqiyoti tarixidan ajratib bo'lmaydi. Tilning struktur qurilishi muammosi «struktura» tushunchasining umumfalsafiy muammolariga borib taqaladi, chunki har bir nazariyaning umummetodologik asoslarini aniqlamasdan turib, tahlil metodlari va amallari borasida biror bir tavsiya berish mushkuldir.

Falsafa fanida "struktura" tushunchasiga qator ta'riflar berilgan. Bular orasida V.I.Sviderskiy keltirgan ta'rif ko'pchilikka ma'qulroq: "Dunyoda strukturaga ega bo'lmagan hodisa va jarayon yo'q". O'zaro aloqadagi har qanday hodisa, jarayonni element sifatida qaragan V.I.Sviderskiy ushbu aloqaning xarakteri, uni hosil qiluvchi vosita, qonuniyatni struktura deb hisoblaydi: "struktura tushunchasi sifatida biz yaxlitning aloqa vositasi tamoyili va qonuniyatini hamda ushbu yaxlitlik doirasida elementlar munosabatini tushunamiz".

Strukturaga elementlarning yaxlit doirasidagi aloqa usullari va qonuniyatlari sifatida qaralishi har bir elementning yaxlitlikdagi o'rnini ta'kidlash imkonini beradi.

"Til sistemasi" iborasini ba'zan "til strukturasi" iborasi bilan baravar ishlatadilar. G.S.Shurning fikricha, "Muayyan obyektning elementlari (umumlashmasi) struktura deb ataladi. Bu strukturada mavjud elementlarning umumiy o'zaro bog'liqligi sistema deb ataladi".

Tilning sistemali xususiyatini tilshunoslik tarixida birinchi bo'lib taniqli nemis olimi V. fon Humboldt ochib bergan. Bu masalani chuqurroq va to'laroq yoritilishida shveysariyalik olim F. de Sossyurning xizmati kattadir.

Darhaqiqat, til birliklari voqelanish belgisiga ko'ra ham, ontologik tabiatiga ko'ra ham sistemadir. Sistemasiiz strukturaning, strukturasiz sistemaning bo'lishi mumkin emas. Sistema atamasi ichki tuzilish birliklarning o'zaro munosabati asosida vujudga kelgan butunlikni ifodalasa, struktura atamasi butunlikning ichki tuzilishi ontologik tabiatini ifodalaydi.

A.Nurmonov lisoniy birlik belgilarini quyidagi guruhlariga bo'ladi:

- 1) sistema hosil qiluvchi belgilar;
- 2) sistemada hosil bo'luvchi belgilar;
- 3) sistemaga betaraf belgilar.

Bu talqinga ko'ra, sistema tarkibidagi elementning sistemaga bog'liq bo'lmagan, sistemaga kirgunga qadar ham unda mavjud bo'lgan xususiyati sistema hosil qiluvchi belgisi hisoblanadi. Sistemadan tashqari alohida olingan elementning xususiyati sistemada hosil bo'luvchi belgi sanaladi. Sistema nuqtayi nazaridan unchalik qimmatga ega bo'lmagan belgilar sistemaga betaraf belgilar hisoblanadi.

So'z birikmalari bobida o'rganiladigan material o'z ichiga o'zaro erkin bog'lanadigan qo'shilmalarni oladi, turg'un birikmalar esa tilning leksika bobida o'rganiladi. Shunday ekan, erkin birikma tarixan turg'un birikma uchun baza vazifasini o'tagan, aslida ikkinchisi birinchisi zaminida yuzaga kelgan.

Farq shundaki: aslida erkin bo'lgan birikma o'z ma'nosini butunlay o'zgartirgan; yoki komponentlardan birining ma'nosida o'zgarish yuz bergan.

1-jadval

Erkin birikma	Turg'un birikma
<i>Ko'z yummoq</i> (o'z ma'nosida)	<i>ko'z yummoq</i> – vafot etmoq
<i>Yo'ldan chiqmoq</i> (o'z ma'nosida)	<i>yo'ldan chiqmoq</i> – adashmoq
<i>Bel bog'lamoq</i> (o'z ma'nosida)	<i>bel bog'lamoq</i> – kirishmoq

K.M.Gyulumyans "Polyak tilidagi ayrim turg'un birikmalar semantikasining evolyutsiyasi" nomli ma'ruzasida quyidagilarni bayon qilgan edi: "Erkin birikmalarning turg'un birikmalarga o'tish sabablaridan biri leksikalizatsiya jarayoni bo'lib hisoblanadi".

2. Erkin birikmani tashkil qilgan muchalar alohida-alohida olganda ham o'z leksik ma'nolarini saqlaydi va boshqa birikma hosil qilishda ishtirok etaveradi; turg'un birikmada bunday xususiyat yo'q. U butunligicha yaxlit leksik birlik hisoblanadi, so'zlarni ayrim-ayrim olganda o'sha leksik ma'no yo'qoladi.

3. Erkin birikmalar ikkinchi bir tilga tarjima qilinaveradi, hatto urug'dosh tillardan ham bu kabi turg'un birikmalarni ba'zan tarjima qilish amri maholdir (qiyos: turkmancha: *tel'egi agan* – (tel'agi og'gan) – "*bir marta uylanib tul qolgan*").

4. Erkin birikma bir-birlari bilan jipslashib asta-sekin o'zlarining ilgarigi ma'nolaridan uzoqlashadilar. Boshqacha qilib aytganda, komponentlar semantikasi birikma fonida siyqallashib yo'qola boradi, komponentlar ayrim olgan holda faollikni yo'qotib ma'nosiz shaklga aylanadi, alohida olgandagi ma'nosi bilan turg'un birikmadagi ma'nosi o'rtasidagi aloqa uzilib qoladi.

Tilshunoslikda turg'un birikmalar "tayyorlik" va "barqarorlik" belgilari bilan xarakterlanadi. Hozirgi kungacha turg'un birikmalar turlicha nomlar bilan atalib, turli xil ta'riflar beriladi. Idiomalar, maqol va matallar, qanotli so'zlar, aforizmlar singari birikmalarni "frazologizm" atamasi ostida birlashtiriladi.

Turg'un so'z birikmalarining ilmiy talqini turkiy tillar materialida ham ozmi-ko'pmi ishlangan. S.N.Muratovning frazeologik iboralarning har qanday turida ham idiomatik ma'no ifodasi mavjudligi xususidagi mulohazasi bilan ham to'liq qo'shilish mumkin. Muallif barcha turdagi frazeologik iboralarda idiomatik ma'no mavjud deb hisoblaydi. Biroq, turg'un so'z birikmalarining tadqiqi bobida hamon izohtalab masalalar kuzatilmoqda. Ko'pgina olimlar bunday birikmalarni idiomatik ma'noli frazema tarzida izohlab keldilar. Sof turg'un birikmalar aksariyat hollarda idiomatik ma'noli birikmalar bilan qorishtirib yuborildi. Bu o'rinda aytish lozimki, turg'un birikmalar, shu jumladan,

frazemalar ham semantik hodisa tarzida izohlandi, ularning komponentlari o'rtasidagi sintaktik munosabat, yuqorida eslatib o'tilgani kabi, masalasi nazardan chetda qoldi. Turg'un so'z birikmalarining struktur-semantik xususiyatlarini o'rganish masalasi hali tadqiqotlar kun tarkibiga qo'yilgani yo'q.

S.E.Shodiyev "Turg'un so'z birikmalarining sintaktik derivatsiyasi" nomli ilmiy tadqiqot ishini hozirgi o'zbek tilida sof turg'un so'z birikmalarining lingvistik tabiatini yoritish va ularning derivatsion xususiyatlarini o'rganishga bag'ishladi. S.E. Shodiyev tadqiqotining obyekti tarzida o'zbek tilidagi turg'un so'z birikmalari tanlangan.

Turg'un so'z birikmalarining sintaktik derivatsiyasi jahon va o'zbek tilshunosligidagi holati o'rganilgan hamda ularning komponentlari o'rtasidagi sintaktik munosabatga, derivatsion tamoyillar masalasiga jiddiy e'tibor qaratilgan.

Frazeologizmlarni tilshunoslar quyidagicha sharhlaydi: "Bittadan ortiq leksik negizdan tarkib topgan, tuzilishi jihatdan birikmaga, gapga teng, mazmunan so'zga ekvivalent, yaxlitligicha ustama ko'chma ma'no anglatuvchi lug'aviy birlikka frazeologizm (frazelogik birlik) deyiladi". Xususan, H.Berdiyev va R.Rasulovlar paremalarni o'rganuvchi paremiologiya va frazeologizmlarni farqlaydilar. Bunday holatda parema va frazeologizm o'rtasida gipo-giperonimik munosabat bo'lib, parema giperonim, frazeologizm esa giponim maqomida bo'ladi. Bu ikki birlik o'rtasidagi farqlovchi belgi sifatida "gipo-giperonimlik" belgisidan tashqari "semantik transpozitivlik" belgisi xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Бушуй Т., Сафаров Ш. Тил қурилиши: таҳлил методлари ва методологияси. – Тошкент, 2007. – Б. 49.
- 2.Гумбольдт фон В. О сравнительном изучении языков применительно к различным эпохам их развития. – Москва, 1964. – С. 73–85
- 3.Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва, 1990. – С. 559.
- 4.Шодиев С. Тургун бирикмаларнинг синтактик деривацияси// Автореферат: ф.ф.ф.д. дисс. – Самарканд, 2013.
- 5.Полянцева Ю.С. Лингвокультурологический анализ пространственных отношений в английских и русских паремиях. – Челябинск, 2019. – С. 20
- 6.Ўлдошев Б. Ўзбек фразеологияси ва фразеографияси масалалари. – Т., 2013
- 7.Маматов А. Ўзбек тили фразеологияси (ўқув қўлланма). – Тошкент: Наврўз нашриёти, 2019;

UO'K 18/81

ESTETIK IDROK VA ESTETIK BAHOLASH

D.S.Kadirova, prof., f.f.n., "International school of finance technology and science" instituti, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada estetik idrok va estetik ob'yektni baholash mezonlari o'rganilgan. Estetik idrokning darajalari va estetik ob'yektni baholashning zamonaviy metodlari tahlil qilingan. San'at asarining sifatini belgilovchi asoslar, estetik ob'yektda badiiylikni, nafosatni yaratilishida estetik mezonlarning o'rni va ahamiyati tadqiq qilingan, hamda ularning zaruriyligi asoslangan.

Kalit so'zlar. Estetik idrok, estetik baho, go'zallik, san'at, badiiy asar, estetik ob'yekt, mezon, badiiy obraz, falsafa, tasavvur.

Аннотация. В статье рассматривается эстетическое восприятие и критерии оценки эстетического объекта. Анализируются уровни эстетического восприятия и современные методы оценки эстетического объекта. Обосновываются основы определения качества художественного произведения, роль и значение эстетических критериев в создании художественности и изысканности эстетического объекта, их необходимость.

Ключевые слова. Эстетическое восприятие, эстетическая оценка, прекрасное, искусство, произведение искусства, эстетический объект, критерий, художественный образ, философия, воображение.

Abstract. The article discusses aesthetic perception and criteria for evaluating an aesthetic object. The levels of aesthetic perception and modern methods of evaluating an aesthetic object are analyzed. The basics of determining the quality of an artistic work, the role and importance of aesthetic criteria in creating artistry and sophistication of an aesthetic object, and their necessity are substantiated.

Keywords. *Aesthetic perception, aesthetic evaluation, beauty, art, work of art, aesthetic object, criterion, artistic image, philosophy, imagination.*

Kirish. Estetik idrok, badiiylikning muhim belgilaridan biri bu estetik idrok bo'lib u idrok etuvchini estetik sub'yektga aylantiradi hamda, estetik ob'yektni qayta yaratishga undaydi. Estetik idrok- badiiy asarning voqe bo'lish va yashash shakli, yaxlitlik kasb etgan obrazlar tizimi bo'lishi bilan birga, badiiy muloqot vositasi hamdir. Badiiy ijod dialogik xarakterga ega, u idrok etuvchi bilan hamkorlikdagi ijodga asoslanadi. Shunga ko'ra, badiiy asar san'atning voqe bo'lish shaklidir. Demak, o'zida muayyan ijodiy-ruhiy holatni aks ettirgan badiiy asar ham betakror (fenomenal) hodisadir. Badiiy asarni o'qiyotgan odamdan uning sistem butunlik ekanini hamisha yodda tutish, har bir qismni alohida va boshqa qismlar bilan aloqadorlikda, shuningdek, uni bir butun holicha ham tasavvur eta bilish, tushunish va estetik idrok qila olish talab qilinadi.

Idrok etuvchining badiiy asar bilan muloqoti ikki asosda kechadi: 1. Ob'yekt, sub'yektning estetik tasavvuridan, qiziqishidan yuqori darajada bo'lsa, estetik idrok jarayoni yuz bermaydi (sub'yekt badiiy asarni tushunmaydi, uni, g'ayriodatiy, absurd asar sifatida baholaydi), umuman idrok har doim ham maqsadga muvofiq darajada namoyon bo'lmaydi, hatto dastlabki hissiyotlarda to'xtab qolish ham mumkin yoki, badiiy asar sub'yektning estetik tasavvurlariga mos bo'lsa, idrok jarayonida, sub'yektda ijodkor tomonidan ilgari surilgan g'oyalar yangitdan kashf etiladi va yangi obraz-kechinmalar shakllanadi. Estetik idrokning mazkur oliy lahzasini *Arastuga* ergashgan holda *katarsis*, forig'lanish sifatida ta'riflash mumkin.

Ma'lumki, idrok predmetning yaxlit obrazi: bu obraz obyektiv olamning sezgi organlariga ta'siri natijasida paydo bo'ladi. Shuning uchun "Idrok (lot. perceptio – qabul qilish) – sezgilarga nisbatan murakkab va mazmundor psixik jarayon. U barcha ruhiy holatlar, hodisalar, xususiyatlar, xossalar hamda inson ongining yaxlit mazmuni, egallagan bilimlar, tajribalar, ko'nikmalar orqali namoyon bo'ladi va ularni ongda aks ettirishda ishtirok qiladi"[1]. Biroq, idrok predmetlarning faqat tashqi ko'rinishlarini aks ettirmaydi, u ayni paytda insonning hissiyot olamini ham ifodalaydi. *Idrok turlariga kuyidagilar kiradi: 1. Fazoniidrok kilish. 2. Vaqtniidrok kilish. 3. Xarakatniidrokkilish.*

San'at turlari ham adabiyotlarda vaqtli yoki zamonli, (musiqa badiiy adabiyot) fazoli yoki makonli (rassomlik, me'morlik) va ham vaqt ham harakatni o'z ichiga olgan fazoli-vaqtla yoki zamonli- makonli turlarga (kino, teatr) bo'linib tasniflanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. A.Sher estetik idrokni hissiy, aqliy, hissiy aqliy darajalarga bo'ladi. His tuyg'u darajasidagi idrok etishda tomoshabin, tomoshabin yoki o'quvchi san'at asariga juda kuchli hayajon bilan munosabatda bo'ladi va go'zallik, ulug'vorlik v.b. estetik xususiyatlarga butunlay e'tibor qilmay qo'yadi. San'at asarini aqliy darajada asardagi qiziqarlilik xususiyatini e'tiborga olmaydi. Bunday idrok etuvchini asarda g'oyaviy falsafiy asos, mavzu dolzarbligi, muallifning badiiy estetik ijod qonun qoidalariga qanchalik amal qilgan qilmaganligi, singari jihatlar ko'proq qiziqtiradi. San'at asarini tushunishning eng yuksak darajasi hissiy-aqliy idrok etishda idrok etuvchi mazmun bosqichidan shaklga, shakldan g'oyaviy bosqichga tabiiy ravishda o'tadi. Asarni qadriyat sifatida estetik baholay oladi[2].

Masalan musiqa san'ati xususida Zamonaviy G'arb estetikasida bu xususda ta'kidlanadiki- "Biz o'zimizga yaqqol "shablon" (me'yor, norma) yaratamiz va bu namuna sifatida musiqani tinglaymiz, yangrayotgan musiqa har doimgi musiqani(tanish) yoki shunga yaqin bo'lsa, yana eshitishni davom ettiramiz. Shundan kelib chiqadiki, musiqa bizning idealimizga to'g'ri kelsa eshitiladi. Agarda namunamizdan, normamizdan yiroq bo'lsa, masalan, xorij musiqasi bo'lsa, biz sekin-asta hayratga tusha boshlaymiz. Jamoat a'zolari umumiy idealarning tushunish mumkin, lekin a'zo bo'lmaganlarga tushunish qiyindir. Demak, har xil madaniyatning ishlarini muhokama qilish adolatdan emasdir"[3].

Demak, estetik ob'yektni tushunish juda ko'p jihatlariga bog'liq.

Shu ma'noda T.Maxmudov ta'kidlaydiki: "Shu ma'noda san'at inson hayotiga go'zallik, voqelikka hissiy munosabat, hayotni ideal aks ettirish, hayotdagi ma'naviy barkamollikdan ilhomlanish, jamiki, xunuk narsalardan jirkanish, kishilarning o'zaro munosabatlarida ma'naviy omil, ularning badiiy-estetik olamini boyitish, dunyoqarashini chuqurlashtirish, rang-barang tarbiyaviy

vosita rolini bajaradi. Ayni shu jihati bilan ma'naviyatning tarkibiy qismiga taalluqli bo'ladi" [4].

San'atkor dunyoni, avvalo, estetik nuqtai nazardan idrok etadi va baholaydi, voqelikdan nafasat izlaydi. U boshqalar ko'rmagan yoki fahmlay olmagan nafasatni ko'radi va idrok etadi. Narsalardagi go'zallikni sevadi, ardoqlaydi, uni o'zgalar bilan baham ko'rishga oshiqadi"[5].

Muhokama va natijalar. Beshta ko'rsatkich asosida estetik ob'ektni baholash metodikasi. Genrix Altshuler (yozuvchi Altov) o'z davrida badiiy asarni beshta ko'rsatkich asosida baholash metodikasini taklif etgan. Har bir ko'rsatkichga ko'ra asarni 1 dan 4 ballgacha baholash mumkin, barcha ko'rsatkichlar bo'yicha baholagandan so'ng, baholar ko'paytiriladi, hamda, umumiy baho chiqariladi.

Ushbu baho – universal bo'lib, dunyo hamjamiyati tamonidan qabul qilingan. Bundan tashqari, asardagi mavzu va g'oyani ajratib olish va ularni alohida baholash mumkin.

1.Mavzu – bu ijodkor tasvirlayotgan narsa, voqelik, g'oya esa, – ijodkorning mavzu orqali aytmoqchi bo'lgani, bevosita hayotiy hodisalar asosida tasvirlanuvchi, ijodkorning tanlovi, shuningdek, idrok etuvchi ongida ifoda qilmoqchi bo'lgan hayotga munosabatidir.

Badiiy g'oya – san'at asarining mohiyati asosida yotuvchi, umumlashtirilgan, hissiy, obrazli fikr.

Quyidagi shkala mavzuni, g'oyani baholashning beshta ko'rsatkichlar bo'yicha mujassamlashtirish imkonini beradi:

- I.sub'ektiv omil ("yoqadi – yoqmaydi").
- II. badiiy qadriyati;
- III. insonparvar qadriyati;
- IV. ishonchliligi;
- V. yangiligi.

Ushbu ko'rsatkichlarning ham, har birini yana beshta shkalaga bo'lib chiqamiz.

I.Sub'ektiv omil ("yoqadi – yoqmaydi").

Ushbu shkalada gap asarning kitobxonga ko'rsatuvchi ta'siri haqida boradi.

1 ball – hech qanday ta'sir ko'rsatmagan.

2 ball – kuchli ta'sir ko'rsatuvchi yaxshi asar (ammo, bir marotaba o'qishli, qaytadan o'qib chiqish istagi yo'q).

3 ball – asar ko'p marotaba qayta o'qiladi va doimo qandaydir yangilik taqdim qiladi (yoki kuchli taassurot qoldiradi).

4 ball – kitobxonning hayoti, taqdiri, dunyoqarashiga ta'sir ko'rsatadi.

II. Badiiy qadriyatni baholash.

Aynan bir g'oya badiiy asarlarda turlicha talqin qilingan. Muallifning uslubini, uning syujetini qurish ko'nikmasini, tildan foydalanish mahoratini baholashga urinishni amalga oshirish lozim. Har qanday asar, – bu muallifning o'z-o'zini nomoyon qilishi, uning tassurotlari, dunyoni his qilishidir. Bu erda ikki chegara mavjud. Birinchisi – “asar, individuallikka ega bo'lmagan mujmal so'zlarning to'plami(yoki ranglarning, tovushlarning)”, Ikkinchisi – “har bir qator o'z koloritiga ega, muallifni bir iboraning o'zidan tanib olish mumkin”.

1 ball – badiiy qadri yo'q, individuallik, muallif shaxsining “namoyon bo'lishi” mavjud emas.

2 ball – bitta badiiy topilma mavjud; asarning syujetida, uslubida, kayfiyatida, qahramonlarning tabiati va b.da. Jumladan, aynan shu muallifga xos bo'lgan o'ziga xoslik namoyon bo'ladi.

3 ball – bir nechta badiiy topilmalar mavjud (barcha asarlari muallif shaxsini to'laqonli ravishda ochib beradi).

4 ball – 3 darajadan yuqori bo'lgan holatdir.

III. Insoniy qadriyatlarni baholash.

Adabiyot – bu insonshunoslik (va jamiyatshunoslik). Mavzu kuchi (g'oya), qaysidir darajada muallif niyatini ochib berishga bog'liq bo'ladi.

1 ball – insonga (jamiyatga) tegishli bo'lgan, biroq, yangiliklariga ega bo'lmagan, ma'lum insoniy vaziyatga xos bo'lgan, sof maishiy voqelik yoki g'oya.

2 ball – inson (jamiyat) haqida “hammaga ma'lum” narsalar aytilgan, biroq yangi detallar, o'ziga xos xususiyatlari va b. mavjud. Jumladan, insonning odatiy vaziyatdagi yangi hissiyotlari (yoki aksincha, noodatiy).

3 ball – inson (jamiyat) noodatiy vaziyatlarga tushirilgan, yoki – noodatiy qarash burchagi ostida qabul qilinadi, buning oqibatida insonda (jamiyatda) nimadir yangi narsa ochib beriladi (yoki yoddan chiqarilgan eskilik).

4 ball – asarda, jamiyat qurishning yangi printsiplari o'z ifodasini topgan.

Yakuniy baho berishdan avval, quyidagiga javob berishga harakat qilish lozim, ya'ni: biz asardan, inson va jamiyat to'g'risida qanday yangi narsani o'rgandik?

IV. Ishonchlilikni (asoslanganlikni) baholash. Bu erda hissiyotlar oqimini “qog'ozga to'kish”etarli emas, badiiy asarda ijodkor, idrok etuvchini vaziyatning, hissiyotlarning haqiqiylikiga, yoki aksincha, ruhiy tushkunlik va umidsizlikka ishonтираolishi lozim.

1 ball – faqatgina shartli mavzu (g'oya). Bu kabi mavzu (g'oya) hech nima bilan asoslanmagan, u barchaga ma'lum haqiqatlarga zid bo'lishi, majoziy, shartli bo'lishi mumkin.

2 ball – adabiy asosga ega bo'lgan mavzu (g'oya). Bu kabi mavzu (g'oya) tashqi jihatdan ishonarli “dalil”, “isbotlar” bilan ta'minlangan bo'ladi, biroq yaqindan o'rganganda, ular, haqiqatdaga ancha uzoq bo'ladi.

3 ball – haqiqiy aqliy, ishonarli vaziyat, uning hayotda amalga oshirilishi mumkin, yoki, mumkin emasligi haqidagi fikrlar, unchalik muhim emas.

4 ball – 3 darajadan yuqori bo'lgan holat.

V. Asarning yangiligini baholash.

Gap, ochiq plagiat yoki badiiy rasmiylashtirishdagi nostandart tematikaning qo'llanilishi haqida emas. Va nihoyat, muallif – barcha prototiplarning mavjudligi va ularni “ochib berishi” shart emas.

1 ball – mavzu (g'oya) takrorlangan, yoki undan avval yaratilgan boshqa asardan olinib, nisbatan to'ldirilgan.

2 ball – prototip o'zgartirilgan, biroq butunlay yangi vaziyat mavjud emas.

3 ball – prototip tamomila yangi vaziyat vujudga keladigan darajada o'zgartirilgan.

4 ball – undan avvalgi badiiy asarlarda mavdud bo'lmagan yangi vaziyat (usul, janr, uslub va h.k.) o'z ifodasini topgan.

San'at asarining sifatini belgilovchi uchta asosiy mezonlar mavjud: 1.Ajdodlar va an'analarga bo'lgan munosabat;

2.Asarning xususiy bahosi, qadri;

3.Asarning o'zidan keyingi mualliflarga ta'siri.

Yaxshi adabiyotning yanada yuqoriroq darajada bo'lgan mezonlari mavjud.

1.Barcha yoshli kitobxonlar tomonidan to'g'ri qabul qilinishi (bolalar bu guruhga kirmaydi).

2.Har safar qayta o'qilganda asarning yangi qirralari ochilishi.

3.Yozilgan davridan uzoqlashgani sari qadrliroq bo'lib borishi.

San'atda uslub, asarning ijod jarayonida aniqlanuvchi tuzilmasi qonuniyatlari bilan belgilanadi. Shuningdek, badiiy asarni estetik idrok etish va baholash, psixologik, madaniy-tarixiy qonuniyatlar bilan bog'liq.

Demak, badiiy asarni estetik baholash, jamiyatning estetik didi, qadriyatlari, ideali bilan uzviy bog'liq bo'lib, estetik “baho”ni jamiyat, madaniy darajasining o'ziga xos “indikator”i deyish mumkin.

Xulosa. Agar biz umuman san'at haqida gapiradigan bo'lsak, ya'ni klassik yoki noklassik san'at haqida gapiradigan bo'lsak, u holda san'at asarining qadrini aniqlashga umumiy qoidalar yordam beradi: an'ana; shaxsiy qadriyat; ta'sir. San'atda uslub asarning ijod jarayonida aniqlanuvchi tuzilmasi qonuniyatlari bilan belgilanadi. Shuningdek, estetik qabul qilishning psixologik, madaniy-tarixiy qonuniyatlari bilan bog'liq.

Demak, estetik idrokning so'nggi pog'onasi bu estetik bahodir va u ham o'z mezonlariga ega. Mopassan quyidagicha yozgan: “Aslida tomoshabin bizga quyidagicha deb baqiradigan ko'plab guruhlardan iborat: - Meni xursand qilinglar. Meni ovuntiring. Mening hissiyotlarimni junbushga keltiring. Menga orzu qilish imkonini bering. Meni kuldiring. Meni seskantiring. – Meni yig'latir. Meni fikrlashga majbur qiling. Faqat ozgina tanlangan insonlarga ijodkordan quyidagi narsalarni so'raydi: – Biz uchun hammadan ham o'zingizga xos bo'lgan shaklda qandaydir go'zallikni yarating”[6].

Obyektdan estetik zavq olish yoki olmaslik (“yoqadi”–“yoqmaydi”) hissiyotining absolyutlashtirilishi- insonning tarixdan ma’lum bo’lgan, *go’zallikni xunuklikdan* real voqelikda va san’atda ajrata bilish, hodisalarda *fojia va kulgili* jihatlarni aniqlay bilish qobiliyati bilan bog’liqdir. San’at asarining baholash nisbati estetik did orqali aniqlashtiriladi. Estetik idrok katta intellektual kuch talab etgani holda yuqori gedonistik ta’sirga ega va shaxs dunyoqarashda katta o’rin ko’rsatadi. Asl san’at shaxsni boshqarmaydi, balki uni shakllantiradi.

Shiller go’zallikni “bizning ikkinchi yaratuvchimiz” deb ataydi. Shu nuqtai nazardan ham u, “Men shuni to’liq isbotlashga muvaffaq bo’ldimki, go’zallik aqlga ham, irodaga ham hech narsa bermaydi, u qaror qabul qilishga aralashmaydi, ammo go’zallik insonni o’z imkoniyatlarini qo’llashga layoqatli qiladi”[7], degan edi.

Biz ham ushbu tizimdagi fikrlarga qo’shilamiz va shu asosda san’at asarining barcha estetik mezonlarini aniqlaydigan turli metodikalarni tuzib chiqish mumkin. Eng asosiysi, har bir mezonda, eng salbiy va eng ijobiy me’yorlarning “diapazoni”ni aniqlab olish va shu asosda san’atning badiiyligini, go’zalligini, ruhiy hissiy jihatlarni, badiiy ijodni, estetik me’yorlarni, shakl va mazmunni, san’at turlaridagi o’ziga xosliklarni, badiiy obraz mezonlarini, uslublarni va b.aniqlaydigan falsafiy-estetik testlar turkumini ishlab chiqish mumkin.

Estetik idrok etuvchining didi har bir estetik ob’yektga “yoqdi” va “yoqmadi” deb estetik baho berib borishi ma’lum, ushbu test “nima uchun yoqdi yo yoqmadi” va asar haqiqatdan ham idrok etuvchining ongida san’at asari va qadriyat darajasiga ko’tarila oldimi,- degan savollarga javob beradi.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, san’atda me’yor, badiiy asarni yaratish jarayonidagi qonuniyatlar asosida shakllanadi va u estetik idrokning tarixiy-madaniy qonuniyatlari bilan bog’liq. Hozirgi paytda millat va davlatning eng muhim resurslaridan biri insonlarning aqliy salohiyati va bilim darajasi hisoblanadi. Shuning uchun aql ilm olish uchun, ilm esa baholash uchun lozim degan naqlni unutmasligimiz joiz. Har bir manba’ni, yoki kirib kelayotgan ma’lumotni to’g’ri talqin va tahlil qila olish, ob’yektiv baholay olish, dolzarb ahamiyatga ega bo’lib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

- 1.Falsafa. Qomusiy lug’at. -Toshkent: “O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti. “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2004. 144 b.
- 2.Abdulla Sher.Eстетика.Toshkent. “O’zbekiston”. 2014. 353-354 betlar. 282-288betlar.
- 3.Blackwell Companions to Philosophy. A Companion Aesthetics. Edited by Stephen Davies, Kathleen Marie Higgins, Robert Stecker and David E. Cooper. WILEY –BLACKWELL John Wiley Sons Ltd. Publication.2017. p. 529
- 4.Mahmudov T. San’at // O’zbekiston milliy ensiklopediyasi, 7-jild.-T., 2004,501-502 b.
5. E Umarov. Estetika.O’zbekiston.1995.y.-29 b.71b.
- 6.Mopassan. 1958. T. 8. S.7-8.
- 7.Shiller Fridrix. Izbrannoye v 2-x tomax. Seriya: `Biblioteka dramaturga`. Perevody s nemeskogo. Kommentarii s. Apt. N. Vilmont. N. Slavyatinskiy. Vstupitelnaya statya N. Slavyatinskiy. Xudojnik O. Ramodin. Samara. Izdatelstvo `AVS`. 1997. 592 s.
- 9.D.Kadirova “Badiiy uslublarning estetik mohiyati”. “Falsafa va huquq”. Toshkent. 2022.1.68. b.
- 10.Kadirova D.S. “Nafosat falsafasining mohiyati maqsadi va vazifalari” Namangan Davlat Universiteti Axborotnomasi.Namangan.. 2022.12.194-195.

UO’K 808.5

ETIKETNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK VA MADANIY ASOSLARI

Q.Sh.Kaxarov, dots., Farg’ona davlat universiteti, Farg’ona

ORCID: 0009-0009-7966-6916

Annotatsiya. Mazkur maqolada etiketning ijtimoiy-psixologik va madaniy-funksional qirralari tahlil qilinadi. Odobning muloqotda neytral tamoyillar, axloqiy me’yorlar va madaniy tafovutlar orqali namoyon bo’lishiga e’tibor qaratiladi. Turli tilshunoslar qarashlariga asoslanib, etiket ijtimoiy munosabatlar, shaxslararo muloqotni tartibga soluvchi asosiy vosita sifatida ko’rib

chiqiladi. Nutqiy etiket vositalari va ularning funksiyalari – ijtimoiy regulatsiya, hamkorlik, estetika batafsil yoritiladi. Shuningdek, etiketning madaniy qirralari va uning vaziyatga bog'liq nisbiy tabiati ta'kidlanadi. Maqolada etiketni universal va madaniyatga xos hodisa sifatida talqin qilinadi.

Kalit so'zlar: etiket, odob, ijtimoiy munosabatlar, nutq madaniyati, madaniy tafovutlar.

Аннотация. В данной статье анализируются социально-психологические и культурно-функциональные аспекты этикета. Обращается внимание на проявление нейтральных принципов, моральных норм и культурных различий в общении. На основе взглядов различных лингвистов этикет рассматривается как основной инструмент регулирования социальных отношений и межличностного взаимодействия. Детально раскрываются речевые средства этикета и их функции – социальная регуляция, сотрудничество, эстетика. Также подчеркиваются культурные аспекты этикета и его относительная зависимость от контекста. В статье этикет трактуется как универсальное и культурно обусловленное явление.

Ключевые слова: этикет, этика, социальные отношения, речевая культура, культурные различия.

Abstract. This article analyzes the socio-psychological and cultural-functional aspects of etiquette. Attention is given to the manifestation of neutral principles, moral norms, and cultural differences in communication. Based on the views of various linguists, etiquette is considered a key tool for regulating social relations and interpersonal interactions. The article elaborates on the linguistic means of etiquette and their functions-social regulation, cooperation, and aesthetics. Additionally, it highlights the cultural dimensions of etiquette and its relative dependence on context. The article interprets etiquette as both a universal and culturally specific phenomenon.

Key words: etiquette, ethics, social relations, speech culture, cultural differences.

Ma'lumki, etiket juda murakkab hodisa bo'lib, unda ko'plab omillar ishtirok etgani sababli, etiketning asl mohiyati nimadan iborat ekanligini tushunish uchun turli qarashlar mavjud. Tadqiqotchilar etiketning o'zaro munosabati borasida har doim ham bir hil fikr va bir hil yondashuvga ega emaslar.

Nemis tilshunos olimi J.Housening fikriga ko'ra etiket odob-axloq yoki etiket har qanday insoniy muloqotning ajralmas qismidir. U gapiruvchilar uchun yo'riqnoma va xulq-atvor me'yori sifatida har doim neytral hisoblanadi – bu esa beodoblik yoki haddan tashqari odob-axloq bilan ko'zga tashlanib turadi.[1.24] Etiket inson xulq-atvorining asosiy ijtimoiy-psixologik yo'riqnomalardan biridir. Shu sababli, u barcha insoniy muloqotlarning ajralmas qismi bo'lib, hamkorlik omiliga rioya qilish belgisi hisoblanadi. Etiket doirasida gapirish odatda neytral, ya'ni odatiy gapirish usuli bo'lib, kutilgan va ko'pincha sezilmay qoladi. Biroq, haddan tashqari odob yoki beodoblik esa odatda sezilib turadi. Shu tarzda, etiket doirasida gapiruvchilar uchun xulq me'yori sifatida qabul qilinishi mumkin va shu sababdan odatda odobli (yoki beodob) deb ataladi, chunki ularning nutqlari aniq muloqot kontekstida mavjud bo'lgan huquq va majburiyatlarga mos keladi. Bu muloqot qiluvchilar o'rtasidagi o'zaro mas'uliyatni aks ettiradi. [1.13]

Nemis tilshunos olimi Rathmayr ham etiketning yo'qligi yoki haddan tashqari ko'p bo'lishi sezilishi mumkinligini ta'kidlaydi. Bu doimo ma'lum bir baholash bilan birga keluvchi hodisadir, chunki odobli bo'lish ijobiy, beodoblik esa salbiy mazmunga ega. Biroq, nimani odob yoki beodob deb hisoblash muloqot vaziyatiga bog'liq bo'lishi bilan birga, asosan, madaniyatga ham bog'liq – shu sababli, bir madaniyatning me'yorlarini boshqasiga qo'llash noto'g'ri. Ayniqsa, etiket iboralarida madaniy tafovutlar yaqqol ko'zga tashlanadi. [2.28]

Odobli yoki odobsiz borasidagi quyidagi fikrlar bilan barcha tadqiqotchilarning qarashlari bir ekanligini kuzatishimiz mumkin:

Odobli yoki odobsiz bo'lish avvalo, muloqot va munosabatlarga bog'liq hodisadir. Umuman olganda, (be)odoblikning o'zini aniqlash mumkin emas, balki (be)odoblik effekti aniq bir vaziyatda (vaziyatga bog'liqlik) aniq shaxslar o'rtasidagi o'zaro munosabat natijasida shakllanadi (antropotsentrik nuqtayi nazar) va bu muloqotchilar o'rtasidagi munosabatni shakllantirishning natijasidir. [3.8]

Mana shunday keng doiradagi sharaflı odoblarga amal qilish avallo kishining o'zi uchun foydalidir. Misol uchun, choy ichadigan piyolamizni olib ko'raylik. Kishi odobli bo'lsa, o'sha piyolani avaylab ishlatadi, toza tutadi. Natijada piyola uzoq vaqt unga ko'ngildagidek xizmat qiladi. Agar o'sha odam piyolaga nisbatan beodoblik qilsa, unig labi uchadi, kir bo'ladi, darz ketadi va oxiri sinadi.[4.8]

Nemis tilining “DUDEN – Das Bedeutungswörterbuch” (Ma'nolar lug'ati) kitobida etiket tushunchasiga quyidagi ta'rif beradi:

Etiket, die; -, -n: Gesamtheit der herkömmlichen Regeln, die die gesellschaftlichen Umgangsformen vorschreiben: die E. wahren, verletzen; gegen die E. verstoßen. **sinov:** ↑ Brauch. [5.241] (Etikette, die; -, -n: an'anaviy qoidalar to'plami, bu jamiyatdagi muloqot odobini belgilaydi: etiketni saqlash, buzish; etiketga qarshi chiqish. Ma'nosi bo'yicha sinonim: ↑ odat.)

Bizga ma'lumki, ham aniq, ham noaniq etiket shuningdek, madaniytlararo jihatdan nisbiy kategoriyalar hisoblanadi, chunki ularning amalga oshirilishida ko'plab omillar ishtirok etadi. Masalan, so'zlovchi va adresat o'rtasidagi (emotsional/hissiy) munosabat, ularning maqomi, yaqinlik/uzoqlik munosabati, vaziyatning ommaviy xarakteri va hokazolar. Har bir vaziyat o'ziga xos xususiyat va o'ziga xoslikka ega bo'lganligi sababli, etiketga oid qo'llanmalar – yuqorida ta'kidlanganidek – faqat qisman foydali ko'rsatmalar bera oladi. Haqiqiy etiket darajasini faqat ko'plab omillarni hisobga olgan holda aniqlash mumkin. [2.174-178] Tilimizda “odob” tarzida talaffuz qilinishiga odatlanib qolingani arabcha “adab” so'zi aslida yaxshilikka chaqirishni anglatadi, u “ma'daba” o'zagidan olingan. Ma'daba esa odamlarni yaxshilikka, ma'naviy ziyofatga chaqirishni anglatadi. Odob ham odamlar doimo da'vat qilinadigan ma'naviy “ma'daba”, ya'ni ziyofat bo'lgani uchun nom olgan. Demak, odob yaxshilik demakdir. “Falon kishi odobli ekan” deyilgani o'sha odamning yaxshiligi ko'p ekan, deganidir. [4.6]

Etiket shakllari haqida gap ketganda, tilda turli darajalar mavjud – lekin ma'lum bir shaklni ishlatish yoki tanlash har doim gapiruvchiga bog'liq bo'lib, aniqrog'i, uning tarbiyasi, yoshi, bilim darajasi va ayrim xarakter xususiyatlariga bog'liq bo'ladi. Ba'zi holatlarda juda odobli ifoda ham nomuvofiq bo'lishi mumkin, masalan, kimningdir vaqti tig'iz bo'lsa, lekin gapiruvchi unga ortiqcha minnatdorchilik bildirish yoki shunga o'xshash ifodalarni qo'llasa. Rus tilshunos olimi Y.A.Zemskaya bu nuqtai nazardan odob-axloq shaklini tanlashga ta'sir qiluvchi “odoblilik darajasi” degan fikrni (постулат уместности) ta'kidlaydi. [6.174] Shuni alohida ta'kidlash joizki, etiketda faqat ayrim ifodalar va lingvistik bo'lmagan omillar emas, balki nutq bilan bog'liq barcha ko'rinishlar ahamiyatlidir. “Odobli yoki beodob ekanligidan barcha til darajalari, nutqni kuzatib boradigan barcha unsurlar dalolat beradi (mimika, qarash, imo-ishora, ovoz, gapiruvchining holati)”. [6.175] J. House ushbu tushuntirishlarni qisqa qilib, “etiket – bu kontekstda mos xulq-atvorni belgilovchi me'yor” deb umumlashtirish mumkin deb tushuntiradi. [1.16]

Rus tilshunos olimasi Formanovskaya etiketni Brown va Levinson an'alariga asoslanib, suhbatdoshning imijiga zarar yetkazmaslik strategiyasi sifatida baholaydi. [7.74] Uning fikricha, etiket boshqa shaxsga nisbatan hurmat va xayrixohlik bilan chambarchas bog'liq bo'lib, eng avvalo nutqiy etiket orqali namoyon bo'ladi.

“Etiket boshqa bir shaxsga nisbatan hurmatni ifodalovchi xulq-atvor bo'lib, bu mehribonlik doirasida so'z va so'zsiz muloqot vositalari, avvalo, nutqiy etiket orqali ifodalanishi kerak. Uning asosiy tamoyili – boshqalarga yaxshilik qilish. Shu tarzda, bag'rikenglik va etiket bitta tanganing ikki tomoni kabi “muloqotda boshqalarga zarar yetkazma, yaxshilik qil”. Bu, albatta, madaniyatlararo va ichki madaniyatli muloqotiga ham tegishlidir”. [8.68]

Y.A.Zemskaya etiket kategoriyasini nutqiy etiketdan ajratib ko'rib chiqishni taklif qiladi, chunki u faqatgina salomlashish, minnatdorchilik bildirish kabi an'anaviy va ritual ifodalarga emas, balki kengroq til hodisalariga tegishlilikini aytib o'tadi. [6.181] Bu, eng avvalo, gapiruvchi va adresat o'rtasidagi munosabat bilan bog'liq bo'lib, etiket bir turdagi nutq xulq-atvorining regulatori vazifasini bajaradi.

“Etiket kategoriyasi – nutq xulq-atvorining ta'sirli regulatori. Uning ta'siri tilning turli darajalaridagi hodisalarni qamrab oladi. Etiket kategoriyasi nafaqat qarg'ish, bevosita baholash, kinoya, haqoratli laqablar, sen va siz shakllaridan foydalanish kabi ochiq-oydin holatlarda, balki nutq

aktlarini shakllantirishda, turli so'z va so'z shakllaridan o'ziga xos ravishda foydalanishda, shuningdek, etiket ko'rinishlari – kamtarlik, moslashuvchanlik va boshqa shunga o'xshash tamoyillarni e'tiborsiz qoldirishda ham namoyon bo'ladi". [6.181]

House tomonidan taqdim etilgan etiket tushunchasiga o'xshash qarashni Larina va Brehmer ham qo'llab-quvvatlaydilar. Larina etiketni kommunikatsiyaning markaziy kategoriyasi sifatida tasvirlaydi, u muloqotdagi xulq-atvorni tartibga soluvchi omil sifatida takidlaydi. "Bizningcha, markaziy kommunikativ kategoriya – bu etiket kategoriyasidir. U turli lingvomadaniyat vakillarining xatti-harakatlarini tartibga soluvchi asosiy tamoyil sifatida namoyon bo'ladi va uning mantiqiy izchilligini kuzatishga imkon beradi". [9.54] Nemis tilshunos olimi Brehmer etiketni "insoniy muloqotning asosiy tamoyili" deb ta'riflaydi va uni "axloqiy-ma'naviy me'yorlarga" muvofiq deb hisoblaydi. [10.147] Ushbu me'yorlar jamiyat ichida uning a'zolariga xulq-atvor uchun yo'riqnoma va uni baholash uchun doira hosil qiladi. Shuningdek, Brehmer odob-axloqning ayrim til hodisalarining yuzaga kelishini tushuntirish uchun asos bo'lishiga e'tibor qaratadi. "Etiket universal muloqot tamoyili sifatida quyidagi til hodisalarini tushuntirishga imkon beradi:

1. Munosabat darajasiga yo'naltirilgan ayrim nutq aktlarining (salomlashish, minnatdorchilik bildirish, uzr so'rash va hokazo) yuzaga kelishi;
2. Ayni muloqot vaziyatida illokutiv (nutq harakati orqali bajarilayotgan maqsad yoki niyatni ifodalaydi) funktsiyani ifodalash uchun ma'lum bir namunani tanlash;
3. Diskursda turli nutq aktlarini bog'lash (masalan, salomlashish – alik olish, minnatdorchilik – qabul qilish/yoki rad etish)". [9.57]

Tilshunoslikda etiketni o'rganishda etiket hodisasiga ikkita turli konseptualizatsiya xarakterlidir: bir tomondan, u me'yorlarga rioya qilish sifatida qaraladi, boshqa tomondan esa maqsadga yo'naltirilgan strategiya sifatida ko'riladi. [10.151] Bu Rathmayrning aniq va noaniq etiketga ajratishiga muvofiq keladi.

Shuningdek, Karasik ham etiket me'yorlarini mavjud ma'lumotlarga nisbatan baholash zarurligini ta'kidlaydi. U bu maqsadda etiketning har bir bosqichi bilan muayyan ifoda o'rtasidagi munosabatni tushuntirishda quyidagi modelni taklif etadi:

1. Aytilishi shart bo'lgan ma'lumot (muloqotdagi etiket shakllari, shuningdek, axborot almashinuvi;
2. Aytilishi shart bo'lmagan, lekin odob-axloq uchun qo'shimcha yumshatuvchi yoki hurmat ko'rsatish uchun ishlatiladigan iboralar, odatda xolatga ko'ra tushuniladigan ma'lumotlarni og'zaki ifodalash;
3. Aytilishi kerak bo'lmagan ma'lumot (tabu mavzular va ifoda shakllari, shu jumladan, paralingvistik axborotni uzatish usullari;
4. Aytilishi kerak bo'lmagan, lekin suhbat mavzusiga kirmaydigan ma'lumotlar. [11.83]

Ma'lumot almashinuvi uchun aytilishi shart bo'lganlarga, masalan, qat'iy etiket shakllari kiradi. Aytilishi shart bo'lmagan narsalarga esa, suhbatni yumshatish, hurmat ko'rsatish kabi qo'shimcha shakllar kiradi. Shuningdek, yuqori darajada e'tibor talab qiladigan tabu mavzular ham mavjud bo'lib, ulardan qochish muhim ahamiyatga ega, shuningdek, suhbat mavzusiga bevosita aloqador bo'lmagan va shuning uchun ixtiyoriy ravishda muhokama qilinishi mumkin bo'lgan narsalar.

Nutq madaniyati bilan bog'liq muammolar fanimiz tarixida antik davr tilshunosligiga borib taqaladi. O'zbek tilshunosligida nutqiy etiketni ifodalovchi vositalar, boshqa ko'plab xalqlar tilshunosligi tarixida bo'lgani kabi, dastavval, madaniyatshunoslik, odob-axloq meyorlari qatorida o'rganilgan. Bu davr adabiyotlarida o'rganilgan nutqiy etiket, jumladan, muloqot shakllari til birligi sifatida emas, balki tarbiya ifodasi, inson shaxsiyatini namoyon etuvchi tushunchalar sifatida tahlil etilgan. Bu kabi asarlar mohiyatiga ko'ra ilmiylikka nisbatan ko'proq didaktik xarakterga ega hisoblanadi. Ularda pand-nasihat qilish, yo'l-yo'riq ko'rsatish va asar maqsadiga ko'ra o'rgatish ustuvorligi seziladi. Bunday asarlar qatoriga Kaykovusning "Qobusnoma", Forobiyning "Fozil odamlar shahri", Ahmad Yugnakiyning "Xibatul haqoyiq", Sa'diy Sheroziyning "Guliston" va "Bo'ston", Alisher Navoiyning "Mahbubul qulub", Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yohud axloq", "Pandnomalar" kabilarni kiritish mumkin.

Yuqorida keltirilgan tushunchalar va ta'riflardan ko'rinib turibdiki, mualliflar etiket tushunchasini turlicha talqin qiladilar yoki turli nuqtalarga e'tibor qaratishadi.

Masalan: - Ijtimoiy-regulyativ funksiyasi. Bu odob-axloqning asosiy vazifasi bo'lib, "insonlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish va ularni mustahkamlashga, me'yorlar yaratishga xizmat qiladi, shunga ko'ra shaxs o'z xulqini shaxslararo munosabatlarga moslashtirishi mumkin". [11.83] Bu sohada odob-axloq ijtimoiy nazorat va ijtimoiy intizom vositasi sifatida xizmat qiladi, munosabatlarni yaqinlik yoki masofa, hurmat kabi omillar orqali boshqaradi. Shuningdek, u imijni saqlash va himoya qilish uchun zarur, o'zini madaniyatli, odobli inson sifatida namoyon etish imkonini beradi va ijtimoiy-siyosiy muvozanatni saqlashga yordam beradi.

- Farqlash mexanizmi sifatida. Odob-axloq har doim boshqa guruhlar yoki qatlamlardan ajralish yoki masofani ifodalash vazifasini bajaradi. Bunda odob-axloqning ijtimoiy qatlamlar o'rtasida chegaralar o'rnatishdagi roli katta bo'lgan.

- Hamkorlik funksiyasi. Bu etiketning hamdardlik, hurmat va suhbatdoshga nisbatan e'tibor ko'rsatishni ta'minlashda yordam beradi. Makedoniyalik nemis tilshunos olimi I.Fidancheva bu kontekstdagi ikki kichik vazifani keltiradi. Uyg'unlik va munosabat yaratish funksiyasi, ya'ni ijtimoiy kontekstni ta'minlash va hamkorlikni mustahkamlash.

- Xarajat-foyda hisob-kitobi funksiyasi. Bu funksiyada etiket shaxsning manfaatlariga xizmat qiladi, ma'lum maqsadlarga erishishda foydali vosita sifatida ishlaydi.

- Estetik funksiyasi. Etiketning faqatgina me'yor yoki qoidaga emas, balki o'ziga xos estetika va uslubga ham ega ekanligini ta'kidlaydi. [12.44]

Bu tasniflar va vazifalar etiketning murakkab hodisa ekanligini va ko'plab omillarning unga ta'sir etishini ko'rsatadi.

Yuqorida keltirilgan etiket kategoriyalari singari, amalda uning funksiyalarini ham aniq ajratish qiyin, chunki ular odatda bir-biriga bog'langan va alohida-alohida ko'rinmaydi. Ushbu hodisaning murakkabligi, ya'ni funksiyalarning o'zaro kombinatsiyalanishi va qisman bir-biriga o'tishi tufayli, vaziyat va shaxsga qarab, har xil funksiyalar turli kategoriyalarga tegishli bo'lishi mumkin. Bu tahlillar etiketning kundalik hayotdagi mazmunan ko'p qirrali va nihoyatda o'zgaruvchan tabiatini yaqqol ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. J.House. Politeness in Germany: Politeness in GERMANY? In: Hickey, L./Stewart, M. (Hg.): Politeness in Europe. – Clevedon, 2005. – P. 13-28.
2. R.Rathmayr. Höflichkeit als kulturspezifisches Konzept: Russisch im Vergleich. In: Ohnheiser, I. (Hg): Wechselbeziehungen zwischen slawischen Sprachen, Literaturen und Kulturen in Vergangenheit und Gegenwart. – Innsbruck, 1996. – S. 174-178.
3. S.Bonacchi. (Un)Höflichkeit: Eine kulturologische Analyse Deutsch-Italienisch- Polnisch. – Frankfurt am Main u. a.: Peter Lang Group AG, 2013. – S. 239.
4. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Ijtimoiy odoblar. – Toshkent: HILOL-NASHR, 2018. – 8 b.
5. W.Müller. DUDEN. Das Bedeutungswörterbuch. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: DUDENVERLAG. – S. 241.
6. E.A.Земская. Категория вежливости: общие вопросы – национально-культурная специфика русского языка. Zeitschrift für slavische Philologie, 56(2). – S. 280.
7. Н.И.Формановская. Русский речевой этикет: лингвистические и методологические аспекты. – Москва: Ленанд, 1982. – С. 156.
8. Н.И.Формановская. Вежливость и толерантность как коммуникативные механизмы снижения речевой агрессии. Агрессия в языке и речи: Сборник научных статей/Под ред. ИА Шаронова. – М.: РГГУ, 2004. – С. 214.
9. Т.Ларина. Категория вежливости и стиль коммуникации: сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций. – Москва: Языки славянских культур, 2009. – С. 129.
10. B.Brehmer. Höflichkeit. In: Kempgen, S. et al. (Hg.): Die slavischen Sprachen. Ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung. – Berlin u.a., 2009. – S. 1048.
11. В.Карасик. Язык социального статуса. – Москва: Ин-т языкознания РАН, 1992. – С. 98.
12. I.Fidancheva. Die verletzende Macht der Höflichkeit. – Paderborn u. a.: Verlag Ferdinand Schöningh GmbH, 2013. – S. 256.

UO'K 808.5

O'ZBEK VA NEMIS NIKOH MAROSIMLARINING LINGVOKULTUROLOGIK
TAFOVUTLAR TAHLILI

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va nemis madaniyatlaridagi to'y marosimlari qiyosiy tahlil qilinadi. O'zbek to'ylari milliy qadriyatlar va ijtimoiy hamkorlikni saqlash vositasi sifatida, nemis to'ylari esa shaxsiy baxt va iqtisodiy mas'uliyatga asoslangan. O'zbek to'ylarida ota-onalar markaziy rol o'ynab, barcha xarajatlarni qoplaydi, nemis to'ylarida esa kelin-kuyov mustaqil rejalashtiradi. To'ylar ikki madaniyatda ham o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lib, jamiyat va shaxslararo munosabatlarni aks ettiruvchi tamoyillarni ifodalaydi.

Kalit so'zlar: to'y, nikoh, milliy qadriyatlar, ijtimoiy hamkorlik, madaniy tafovutlar, ota-onaning roli, iqtisodiy mas'uliyat.

Аннотация. В статье проводится сравнительный анализ свадебных церемоний в узбекской и немецкой культурах. Узбекские свадьбы служат сохранению национальных ценностей и социального сотрудничества, а немецкие свадьбы акцентируют внимание на личном счастье и экономической ответственности. В узбекских свадьбах центральную роль играют родители, покрывая все расходы, в то время как немецкие пары самостоятельно планируют и финансируют свои церемонии. Свадьбы в обеих культурах имеют важное значение, отражая принципы межличностных и общественных отношений.

Ключевые слова: свадьба, брак, национальные ценности, социальное сотрудничество, культурные различия, роль родителей, экономическая ответственность.

Abstract. This article provides a comparative analysis of wedding ceremonies in Uzbek and German cultures. Uzbek weddings are seen as a means of preserving national values and fostering social cooperation, while German weddings emphasize personal happiness and economic responsibility. In Uzbek weddings, parents play a central role, covering all expenses, whereas German couples independently plan and finance their ceremonies. Weddings in both cultures hold significant importance, reflecting principles of interpersonal and societal relationships.

Key words: wedding, marriage, national values, social cooperation, cultural differences, role of parents, economic responsibility.

O'zbek oilalarida to'y marosimi faqat nikohni emas, balki xalqning ko'p asrlik urf-odatlarini va qadriyatlarini ifodalaydigan muhim ijtimoiy hodisadir. To'y o'zbek xalqining milliy qadriyatlarini, urf-odatlarini va madaniy merosini asrashda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Bundan tashqari, to'y marosimi oilalar va qarindoshlar o'rtasida ijtimoiy hamkorlikni mustahkamlashga ham xizmat qiladi. To'yga yaqin va uzoq qarindoshlar, do'stlar va qo'shnilar taklif qilinib, ularning ishtiroki orqali ijtimoiy aloqalar mustahkamlanadi.

Nemis madaniyatida to'y marosimi ko'proq shaxsiy hayotning muhim bir voqeasi sifatida qabul qilinadi. To'y, odatda, rasmiy nikoh marosimi va oilaviy ziyofatdan iborat bo'ladi. Nemis oilalarida to'ylar kamroq tantanali va oddiyroq, lekin puxta rejalashtirilgan bo'lishi bilan o'zbek to'ylaridan ajralib turadi.

Nemis to'y marosimlarida e'tibor ko'proq kelin-kuyovning shaxsiy baxtiga qaratiladi. Marosimni ixcham o'tkazish va faqat yaqin do'stlar va oila a'zolarini taklif qilish odatga aylangan. Nikohning qonuniy rasmiylashtirilishi muhim ahamiyat kasb etib, to'ylar ko'pincha *Standesamt* (nikohni ro'yxatga olish idorasi) yoki cherkov marosimi bilan boshlanadi. To'y ortiqcha dabdaba va xarajatlardan qochilgan tarzda o'tkaziladi. [4]

	O'zbek oilalari	Nemis oilalari
Marosimning ko'lami	Keng ko'lamli, ko'plab mehmonlar ishtirok etadi.	Ixcham, yaqinlar davrasida o'tadi.
E'tibor markazi	Jamiyat va qarindoshlar o'rtasidagi munosabatlar.	Kelin-kuyovning shaxsiy baxti va nikohning rasmiyligi.
Qadriyatlar	Milliy an'analar, madaniy merosni saqlash.	Shaxsiy hayotga e'tibor va iqtisodiy mas'uliyat.
Iqtisodiy ta'sir	Keng ko'lamda xizmat ko'rsatish.	Xarajatlarni oqilona boshqarish.

Ko'rinadiki, o'zbek va nemis oilalarida to'y marosimi ikki xil yondashuvni ifodalaydi. O'zbek madaniyatida u ko'proq jamoaviy va an'anaviy qadriyatlarni saqlash vositasi bo'lsa, nemis

madaniyatida to'y shaxsiy baxt va rasmiylikka e'tibor qaratildi. Har ikkala madaniyatda ham to'y oila va jamiyat hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'ziga xos tamoyillarga asoslanganligini kuzatishimiz mumkin. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da **to'y** leksemasi shunday izohlanadi:

To'y 1. etn. Uylanish, turmushga chiqish, xatna qilish va b. munosabatlar bilan ziyofat berib, bazm-tomoshalar bilan o'tkaziladigan xalq marosimlarining umumiy nomi. *Nikoh to'yi. O'g'il (xatna, sunnat) to'yi. Beshik to'yi. To'y qilmoq. Ma'raka – mardniki, to'y – xalqniki. Maqol. Maqtanganning uyiga bor, Kerilganning to'yiga bor. Maqol. Homidvoy bo'lsa, bugun unashsalarining, ertaga to'yni boshlaymiz, deydi. A.Qodiriy, O'tgan kunlar. Kechagi dam olish kuni rashidning to'yi bo'ldi. Shuhrat, Shinelli yo'llar. [Rohila:] Ha! Ko'zim ochiqqligida qizimning to'yini ko'ray, deb o'zimni o'ylabman-u, bu to'ydan keyin Nasiba nima bo'lishini o'ylamabman. A.Qahhor, Og'riq tishlar. Qo'qonliklar taomilida nikoh to'yi kelinnikida o'tadi. K.Yashin, Hamza. Matyoqub qallig'i [ta'tilda] kelishi bilanoq to'yni boshlamoqchi. J. Sharipov, Xorazm.*

2 etn. Qudalar o'rtasidagi kelushuvga muvofiq, kuyov tomondan qiz tomonga beriladigan pul, sarpo, masalliq va sh.k. majmui. *To'y uchun kuyov tomonidan o'n besh arava yuk yuborilgan. Har bir aravada boshqa-boshqa mollar va buyumlar. Oybek, Tanlangan asarlar.*

3 etn. Shu narsalar yuborilishi munosabati bilan kuyov xonadonida, kelishi munosabati bilan qiz xonadonida o'tkaziladigan marosim. *Yakshanba kuni ham to'y, ham nikoh. [Qutidorning] Bitta juvon qizi bor-ku, muncha to'yni boshqa, nikohni boshqa qilamiz, deganiga hayronman. A.Qodiriy. O'tgan kunlar.*

4 Biror voqea-hodisaga bag'ishlab ziyofat va o'yin-kulgilar bilan o'tkaziladigan tantanalar. *Hovli to'yi. Hosil to'yi. Bugun maktab o'zining birinchi katta to'yiga, to'ng'ich o'g'illarini mamlakatga taqdim qilish tantanasiga tayyorlanayotir. P.Tursun, O'qituvchi. Vodokachkaning ochilish marosimi katta to'yga, kattakon sayilga aylanib ketdi. A.Qahhor, Qo'shchinor chiroqlari. [1.229]*

To'y leksemasi marosimning umumiy nomi sifatidagi ma'nosi dastlabki izohda ko'zga tashlanmoqda. Leksemaning navbatdagi ma'nosi nikoh to'yi bilan bog'liq predmet nomlari sifatida izohlanadi. O'zbek urf-odatlar orasida *to'y berdi* deb atalgan maxsuslashgan ibora ham mavjud, bu iboraga quyidagicha izoh berilgan:

To'y bermoq 1) qudalar o'rtasidagi kelishuvga muvofiq belgilangan pul, sarpo, masalliq va boshqalarni kelin tomonga yubormoq; 2) yurtga osh, ziyofat bermoq. *Qirq kecha-kunduz elga to'y berib, qirq kundan so'ng to'yi oxir bo'lgandi. "Shirin bilan Shakar". [1.230]*

"Nemis tilining izohli lug'ati"da **to'y** leksemasi shunday izohlanadi:

Hochzeit – 1. Die Zeremonie, bei der ein Mann u. eine Frau Auf dem Standesamt od. in der Kirche erklären, dass sie ihr Leben zusammen verbringen wollen. *To'y - 1. Turmush qurishni xohlagan erkak va ayol fuqarolik holatlari hujjatlarini qayd etish ma'muriyati yoki cherkovda qayd etiladi.*

2. Eine Feier, die am Tag von j-s Hochzeit staatfindet (Hochzeit feiern, halten; eine Hochzeit ausrichten, j-n zur Hochzeit einladen). *To'y kuni nishonlanadigan bayram (To'yni bayram qilmoq, nishonlamoq; to'y qilmoq, kimnidir to'yga taklif qilmoq.*

3. die silberne, goldene, diamantene, eiserne Hochzeit. der 25. 50. 60. 65. Jarestag einer Hochzeit od. eine Feier an diesem Tag. [5.554] *Turmush qurganlariga 25, 50, 60 yoki 65 yil bo'lganiga qarab nikoh qilingan kuni nishonlanadigan kumush, oltin, brilliant yoki platina (oqoltin) to'y*

Ko'rishimiz mumkinki, nemis tilining izohli lug'atida "to'y" leksemasi bir nechta ma'noda talqin qilinadi. Dastlabki ma'nosi kuyov va kelinning nikoh marosimini o'tkazish uchun fuqarolik holatlari hujjatlarini qayd etish ma'muriyati yoki cherkovda amalga oshiriladigan tantanani ifodalaydi. Ikkinchi ma'nosi to'y kuni biror joyda o'tkaziladigan bayram sifatida qaraladi. Uchinchi ma'nosi esa er-xotinning turmush qurgandan keyingi hayotining muayyan davrlarida nishonlanadigan marosimlarni anglatadi.

Mazkur *to'y* leksemasi ikki tilda ham ko'plab ma'nolarni ifodalaganligini bilishimiz mumkin. O'zbek madaniyatida nikoh to'yi marosimida ota-onalar muhim rol o'ynaydi. Ota-onalar farzandlarining nikoh masalasidagi barcha mas'uliyatni, jumladan to'y bilan bog'liq barcha sarf-

xarajatlarni o'z zimmlariga oladilar. Bu jarayon ko'pincha uzoq yillar davomida rejalashtirilib, ijtimoiy mavqega muvofiq ravishda amalga oshiriladi. Shu bilan birga, ota-onalar bo'lajak kelin yoki kuyovni tanlashda farzandlarining xohish-irodasiga ham e'tibor berishga harakat qiladilar. Biroq, agar farzandlarining tanlagan insoni ota-onaning talablariga, ya'ni oilaning xulq-atvori, kelib chiqishi va jamiyatdagi mavqega mos kelmasa, ota-onalar bu nikohga qat'iy qarshi chiqishlari mumkin. Masalan, *Abdulla Qodiriyning* "O'tkan kunlar" romanida Yusufbek hojining so'zlari orqali ko'rishimiz mumkin:

"O'g'lim, xaytovur sen eshtitdingmi yoki yo'qmi, biz sening ustingdan bir ish qilib qo'ydik." Bu misoldan ko'rinib turibdiki, Otabekning ota-onasi uning roziligini olmasdan turib, o'z xohishlariga ko'ra unashtirish qarorini qabul qilgan. Bu holat o'sha davrda amalda bo'lgan ijtimoiy va oilaviy tamoyillarga mos keladi. Ota-onalar farzandlarining nikoh masalasida katta vakolatga ega bo'lib, ular nafaqat kim bilan turmush qurishini belgilash, balki nikoh rishtalarini bog'lash masalasida ham yetakchi rol o'ynashadi. Shariat qoidalari va jamiyatning urf-odatlariga ko'ra, farzandlar ota-onalarining fikriga qarshi bormasliklari lozim bo'lgan. Bu esa nikoh jarayonidagi ota-onalarning yetakchi mavqeini yana-da mustahkamlagan.

Nemis madaniyatida nikoh va to'y jarayoni o'zbek madaniyatidan sezilarli darajada farq qiladi, chunki u ko'proq shaxsiy qarorlar va iqtisodiy mas'uliyatga asoslanib kelinadi. Nemis madaniyatida to'y jarayoni, odatda, kelin-kuyovning mustaqil qarorlariga asoslanadi. Ota-onalar bu jarayonda ko'proq maslahat va qo'llab-quvvatlash vazifasini bajaradilar, lekin nikohni tashkil qilish va xarajatlarni o'z zimmlariga olishlari kamdan-kam hollarda uchraydi. To'y xarajatlari ko'pincha kelin va kuyov tomonidan qoplanadi, bu esa nemis jamiyatidagi iqtisodiy mustaqillik va shaxsiy javobgarlik tamoyillarini aks ettirishini ko'rishimiz mumkin. Ota-onalar to'y tayyorgarligi va tadbirni rejalashtirishda maslahat berishlari, lekin ularning ishtiroki kelin va kuyovning xohish-irodasiga mos kelishi lozim bo'ladi. Masalan, ota-onalar mehmonlar ro'yxatini tuzishda yoki marosim joyini tanlashda o'z fikrlarini bildirishlari mumkin. To'y xarajatlari ko'pincha kelin va kuyovning iqtisodiy imkoniyatlariga mos ravishda rejalashtiriladi. Agar ota-onalar bu jarayonga moliyaviy yordam ko'rsatmoqchi bo'lsalar, bu ko'proq ixtiyoriy xarakterga ega bo'ladi.

Kelin-kuyov tanlovi, odatda, ikki tomonning shaxsiy qaroriga qoldiriladi. Ota-onalar bo'lajak kelin yoki kuyovni tanlash jarayonida kamdan-kam hollarda aralashadilar. Nemis jamiyatida nikoh sevgiga asoslangan shaxsiy qaror deb qaraladi va ota-onaning bu jarayonga faol aralashuvi nojoiz deb qabul qilinishi mumkin.

Quyidagi jadval orqali o'zbek va nemis oilalaridagi o'zaro farqlarni tahlil qilishga xarakat qilamiz.

	O'zbek madaniyati	Nemis madaniyati
Ota-onaning roli	To'y rejalashtirish va va xarajatlarni boshqaradi.	Qo'llab-quvvatlash va maslahat berish bilan cheklanadi.
Moliyaviy mas'uliyat	To'liq ota-onalar tomonidan qoplanadi.	Kelin va kuyov tomonidan qoplanadi, ota-onalar yordam beradi.
Nikohga ta'sir	Ota-onalar bo'lajak turmush o'rtog'ini tanlashga sezilarli ta'sir qiladi.	Tanlov kelin va kuyovning shaxsiy qaroriga bog'liq.
Rejalashtirish davomiyligi	Yillar davomida ijtimoiy mavqega qarab tayyorgarlik ko'riladi.	Odatda qisqaroq va kelin-kuyovning moliyaviy imkoniyatlariga moslashgan.

Ko'rinadiki, nemis madaniyatida nikoh jarayoni va to'y marosimining o'ziga xos jihatlari shaxsiy mustaqillik, erkinlik va iqtisodiy javobgarlikka asoslangan. O'zbek madaniyatida esa, to'y oilaning birgalikdagi mas'uliyati bo'lib, ota-onalar markaziy o'rinda turadi.

Nemis to'y marosimida **Eheversprechen** (nikoh qasami yoki va'dasi) odatda **cherkov nikoh marosimida** (*kirchliche Trauung*) yoki ba'zi hollarda **fuqarolik nikoh marosimida** (*Standesamtliche Trauung*) aytilishi kuzatiladi. Mazkur jarayon kelin va kuyovning bir-biriga sadoqat va muhabbatini ta'kidlash uchun ishlatiladigan nikohning asosiy qismi hisoblanadi. [3]

Nikoh qasami yoki va'dasi cherkovda o'tkaziladigan diniy nikoh marosimining asosiy qismi bo'lib, odatda nikohni o'qib eshittiruvchi ruhoni tomonidan olib boriladi. Kelin va kuyov bir-biriga qasamyod qilishdan oldin, ruhoniylardan nikohga roziliklari borligini so'raydi. Nikoh qasami *Eheversprechen* nikoh uzuklarini taqishdan oldin yoki keyin aytilishi mumkin. Shundan so'ng ruhoni quyidagi so'zlar bilan murojaat qilishi kuzatiladi: „*Willst du diesen Mann/diese Frau lieben und ehren, bis der Tod euch scheidet?*“ (Siz bu erkak/ayolni sevib va hurmat qilib, o'lim ajratguncha

sadoqatli bo'lishni xohlaysizmi?) Kelin va kuyov shunday javob beradilar: “*Ja, ich will.*” (*Ha, hohlayman.*) Mazkur javobdan so'ng kelin va kuyov o'z shaxsiy qasamlarini aytishlari kuzatiladi.

Fuqarolik nikohi (*Standesamtliche Trauung*) rasmiy va huquqiy qoidalar asosida amalga oshiriladi. *Eheversprechen* bu yerda qisqaroq va odatiy ravishda davlat nikoh idorasi vakili tomonidan o'qib eshittiriladi. Masalan, “*Möchten Sie diesen Mann/diese Frau als Ihren rechtmäßigen Ehemann/Ehefrau annehmen?*” (Siz ushbu erkak/ayolni qonuniy turmush o'rtog'ingiz sifatida qabul qilmoqchimisiz?) Bu holatda ham kelin va kuyov “*Ja, ich will.*” Deb javob beradilar.

Keyingi paytlarda nemis xalqida ba'zi zamonaviy juftliklar cherkov yoki davlat nikohi o'rniga shaxsiy nikoh marosimini tashkil qiladilar. Bu holatda *Eheversprechen* o'ziga xos va shaxsiy bo'lib, kelin va kuyov tomonidan oldindan yozilgan matn shaklida ifodalanishi kuzatilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мадвалиев А. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш томлик. 3-том. – Т.: “ЎЗМЭ” Давлат илмий нашриёти, 2008. – 229 б.
2. Götz, D., Haensch, G., Wellman, H. Größwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. – München: Langenscheidt, 2008. – 554 S.
3. <https://www.malte-reiter.de/blog/eheversprechen-freie-trauung/#:~:text=eurer%20Ehe%20spielen.-,Braucht%20man%20ein%20Eheversprechen%20f%C3%BCr%20eine%20freie%20Trauung%3F,der%20Zeremonie%20selbst%20bestimmen%20kann.>
4. www.hochzeit.de Murojaat sanasi 12.01.2021

UDC 821.512.122.0 (063)

STYLISTIC FEATURES OF ENGLISH PROVERBS WITH HYDRONYMS

Sh.K.Kayumova, PhD, Termez Economics and Service University, Termez

Annotatsiya. Ushbu maqola gidronimlarni o'z ichiga olgan ingliz maqollarining uslubiy xususiyatlarini o'rganadi - daryolar, dengizlar va ko'llar kabi suv bilan bog'liq atamalar. Maqollarni tanlab tahlil qilish orqali tadqiqotda asosiy adabiy vositalar, jumladan, metafora, tasvir, shaxslashtirish, ishora va kontrast aniqlangan bo'lib, ular chuqur ma'nolarni anglatish va hissiy munosabat uyg'otish uchun qo'llaniladi. Suvga oid tasvirlardan foydalanish orqali bu maqollar madaniy tushunchalar, hikmat va axloqni beradi. Gidronimlar inson tabiati, xatti-harakati va munosabatlari haqidagi murakkab g'oyalarni etkazishda kuchli ramz bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Ingliz maqollari, gidronimlari, stilistik xususiyatlari, metafora, obrazlilik, personifikatsiya, ishora, kontrast, suv ramzi, madaniy tushunchalar, til, adabiy vositalar.

Аннотация. В этой статье рассматриваются стилистические особенности английских пословиц, включающих гидронимы — термины, связанные с водой, такие как реки, моря и озера. Анализируя выборку пословиц, исследование выявляет ключевые литературные приемы, включая метафору, образность, олицетворение, аллюзию и контраст, которые используются для передачи более глубоких значений и вызова эмоциональных реакций. Благодаря использованию образов, связанных с водой, эти пословицы передают культурные идеи, мудрость и мораль. Гидронимы служат мощными символами в передаче сложных идей о человеческой природе, поведении и отношениях.

Ключевые слова: английские пословицы, гидронимы, стилистические особенности, метафора, образность, олицетворение, аллюзия, контраст, символизм воды, культурные идеи, язык, литературные приемы.

Abstract. This article explores the stylistic features of English proverbs that incorporate hydronyms – terms related to water such as rivers, seas, and lakes. By analyzing a selection of proverbs, the study identifies key literary devices, including metaphor, imagery, personification, allusion, and contrast, that are used to convey deeper meanings and evoke emotional responses. Through the use of water-related imagery, these proverbs impart cultural insights, wisdom, and morality. Hydronyms serve as powerful symbols in conveying complex ideas about human nature, behavior, and relationships.

Keywords: English proverbs, hydronyms, stylistic features, metaphor, imagery, personification, allusion, contrast, water symbolism, cultural insights, language, literary devices.

Introduction. Proverbs have long been a part of human communication, offering wisdom, guidance, and cultural insight in a compact, often metaphorical form. These concise expressions, passed down through generations, encapsulate universal truths about life, behavior, and nature. Proverbs have served as an integral part of human communication for centuries, functioning as succinct and powerful vehicles for conveying collective wisdom, cultural values, and social norms. These age-old expressions distill complex truths into easily digestible statements, often wrapped in metaphor and imagery, making them both memorable and impactful. As a result, proverbs have transcended time and geographical boundaries, influencing language, thought, and behavior across generations. Their ability to offer guidance on morality, relationships, and life's inevitable challenges makes them a vital component of both oral and written traditions.

In English language, many proverbs incorporate elements of nature, such as animals, plants, and natural phenomena, to frame their messages. Among these natural motifs, hydronyms are words that denote bodies of water like rivers, seas, lakes, and streams are particularly prevalent. The use of hydronyms in proverbs is more than a mere reference to nature; it often serves as a conduit for deeper philosophical and cultural insights. Water, as an elemental and essential force, carries with it a wealth of symbolic meaning. It is fluid, yet constant; it can be both nurturing and destructive, and it is central to the cycles of life. As a result, hydronyms in proverbs are often rich in metaphorical significance, reflecting universal themes of change, depth, resilience, and the passage of time.

This article seeks to explore the stylistic features of English proverbs that incorporate hydronyms. Specifically, it will focus on five key literary devices frequently employed in these proverbs: metaphor, imagery, personification, allusion and contrast.

Methods. This study adopts a qualitative research approach, focusing on the stylistic analysis of a selection of English proverbs that incorporate hydronym words associated with water bodies such as rivers, seas, and lakes. The primary aim is to identify and analyze key stylistic features within these proverbs, examining how hydronyms are used to convey deeper meanings, evoke emotional responses, and reflect cultural or moral insights. Proverbs, by their very nature, are concise expressions of wisdom, and their use of figurative language adds layers of meaning that transcend literal interpretations. Hydronyms, in particular, serve as powerful metaphors and symbols that enrich these expressions. The first step in the analysis involved selecting a range of commonly used English proverbs featuring hydronyms. The selection was based on proverbs that are frequently encountered in English-language discourse and are rich in water-related imagery. These proverbs were chosen not only for their prevalence but also for their ability to highlight the role of water as a symbol of universal themes like change, continuity, human emotions, and life cycles. The proverbs selected for analysis are as follows:

- “Still waters run deep”
- “Don’t throw the baby out with the bathwater”
- “Like water off a duck’s back”
- “You can’t step into the same river twice”
- “Blood is thicker than water”
- “Time and tide wait for no man”
- “Water under the bridge”
- “A fish out of water”
- “Rolling in the deep”

Similarly, “In deep water” is a metaphor for a person in a challenging or problematic situation. As imagery – the water-related terms were studied for the vivid mental images they evoke. In “Like water off a duck’s back,” the image of water effortlessly sliding off a duck’s feathers helps to convey the idea of emotional resilience and the ability to remain unaffected by external criticism. Imagery helps make these proverbs relatable and engaging.

Personification: The proverbs were examined for instances where natural water bodies like rivers, tides, or seas are given human-like qualities. For example, “Time and tide wait for no man” personifies both time and tide as active forces that continue on their course, regardless of human

needs or desires, emphasizing the inevitability of time's passage. Similarly, "You can't step into the same river twice" personifies the river, representing the constant flow and change in life.

The study also examined how the selected proverbs reflect social, psychological, and philosophical themes that resonate within the English-speaking community. For example, proverbs like "Water under the bridge" and "Still waters run deep" convey ideas about forgiveness, introspection, and the complexities of human nature. The analysis considered how these water-related expressions have stood the test of time, remaining relevant and impactful in contemporary usage while still reflecting traditional wisdom.

Results. The analysis revealed several key stylistic features in proverbs with hydronyms:

Metaphor: Hydronyms were frequently employed as metaphors to convey deeper meanings. For example, in the proverb "Still waters run deep," the term "still waters" is a metaphor for quiet individuals, suggesting that, despite an outwardly calm appearance, they may possess profound inner qualities. Similarly, the proverb "Don't throw the baby out with the bathwater" uses "bathwater" metaphorically to represent the discardable or unnecessary, while the "baby" symbolizes something of value. In both cases, water-related terms serve as metaphors to express complex ideas about human nature.

Allusion: Several proverbs featured allusions to cultural or natural symbols. In "Blood is thicker than water," the contrast between "blood" and "water" alludes to the stronger and more enduring nature of family ties compared to other relationships. The term "water" here symbolizes weaker, more superficial connections. This cultural reference underscores the importance of familial bonds.

Contrast: Many proverbs used water-related terms to contrast two opposing ideas. For instance, "Still waters run deep" contrasts the calm surface of water with its hidden depths, suggesting that quiet individuals may have complex inner lives. In "It's just a drop in the ocean," the contrast between the small "drop" and the vast "ocean" emphasizes the relative insignificance of a minor action or problem in the larger scope of things.

Discussion. The findings of this analysis highlight how the use of hydronyms in English proverbs adds both depth and emotional resonance to these sayings. Metaphors, as seen in proverbs like "Still waters run deep" and "Don't throw the baby out with the bathwater," allow for complex concepts to be communicated succinctly, using water as a symbol for qualities such as depth, clarity, and the importance of discernment. These metaphors draw upon the inherent characteristics of water – its stillness, fluidity, and transparency – to convey more profound lessons about human nature, emotion, and relationships. Imagery also plays a significant role in these proverbs, with water-related terms creating strong, visual representations that help convey the moral or advice being offered. In "Like water off a duck's back," the vivid image of water gliding off a duck's back emphasizes emotional resilience and the ability to remain unaffected by external negativity. This type of imagery not only makes the proverb more relatable but also serves to reinforce the message through visual and emotional appeal.

Conclusion. In sum, the stylistic features of English proverbs with hydronyms, including metaphor, imagery, personification, allusion, and contrast, contribute significantly to the effectiveness and emotional resonance of these sayings. Hydronyms serve not only as linguistic tools but also as cultural symbols, enabling the proverbs to communicate complex ideas about human nature, behavior, and values. English proverbs with hydronyms demonstrate the power of water-related terms to convey deep cultural, emotional, and philosophical meanings. Through the use of stylistic devices such as metaphor, imagery, personification, allusion, and contrast, these proverbs offer insights into the human condition while also providing practical wisdom.

REFERENCES:

1. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.
2. Mieder, W. (2004). *Proverbs: A Handbook*. Greenwood Press.
3. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
4. Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University Press.
5. Tannen, D., & Wallat, C. (1993). Interactive Frames and Knowledge Schemes: An Analysis of Understanding in a Family Dinner Table. In *Metaphor and Thought* (pp. 514-532). Cambridge University Press.
6. Alverson, H. (1994). Metaphor and the Structure of the Language. *Metaphor and Symbolic Activity*, 9(3), 147-160.

UDC 81'44, 81-115

EXPLORING GENDER ROLES IN UZBEK AND ENGLISH YOUTH ADULT LITERATURE**D.Sh. Khudoynazarova, Trainee-teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent**

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbek va ingliz yoshlar adabiyotida gender rollarini o'rganishga qaratilgan. Gender rollari, ya'ni erkaklar va ayollarga nisbatan belgilangan ijtimoiy va madaniy vazifalar, adabiyotda muhim o'rin tutadi. hamda o'zbek adabiyotida gender rollarining tarixi, an'anaviy tasvirlari va zamonaviy asarlardagi o'zgarishlari tahlil qilinadi. O'zbek yozuvchilarining asarlarida ayol va erkak obrazlari qanday shakllantirilgani, ularning ijtimoiy roli va o'zaro munosabatlari ko'rib chiqiladi. Ingliz adabiyotida esa gender rollarining evolyutsiyasi, klassik va zamonaviy asarlar misolida, ayniqsa, feminist adabiyot va gender tengligi masalalari yoritiladi. Shuningdek, yoshlar adabiyotida gender rollarining o'zgarishi, yangi avlodning gender identiteti va ijtimoiy normativlarga qarshi kurashi haqida fikrlar bildiriladi.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, ingliz tili, yoshlar adabiyoti, gender rollar, madaniy kontekst, zamonaviy asarlar, madaniyat, millat.

Аннотация. Данная статья направлена на изучение гендерных ролей в узбекской и английской молодёжной литературе. Гендерные роли, то есть социальные и культурные задачи, возлагаемые на мужчин и женщин, занимают важное место в литературе и история гендерных ролей в узбекской литературе, традиционные образы и изменения в современных произведениях. Как формируются женские и мужские образы в произведениях узбекских писателей, рассматривается их социальная роль и взаимоотношения. В английской литературе освещаются эволюция гендерных ролей, классические и современные произведения, особенно феминистская литература, вопросы гендерного равенства. Также в литературе молодежи высказываются мнения об изменении гендерных ролей, гендерной идентичности нового поколения и борьбе с социальными нормами.

Ключевые слова: узбекский язык, английский язык, молодёжная литература, гендерные роли, культурный контекст, современные произведения, культура, нация.

Abstract. This article aims to study gender roles in Uzbek and English youth literature. Gender roles, that is, social and cultural tasks assigned to men and women, occupy an important place in literature. and the history of gender roles in Uzbek literature, traditional images and changes in modern works are analyzed. How female and male images are formed in the works of Uzbek writers, their social role and mutual relations are considered. In English literature, the evolution of gender roles, classic and modern works, especially feminist literature and issues of gender equality are highlighted. Also, in the literature of young people, opinions are expressed about the change of gender roles, the gender identity of the new generation and the struggle against social norms.

Key words: Uzbek language, English language, youth literature, gender roles, cultural context, modern works, culture, nation.

Introduction. Youth literature is important for the culture and social life of every nation, it not only reflects the thoughts and feelings of the young generation, but is also an important source for studying gender roles in society. Gender roles are social and cultural tasks assigned to men and women, and how these roles are reflected in literature, how they shape the identity of young people, and how they influence social change is necessary. The history of gender roles in Uzbek literature is connected with traditional values. In traditional Uzbek literature, men played a more active role, while women were often tied to housework and family duties. In Uzbek folk tales and legends, male heroes are often depicted with brave and strong qualities, while women are shown as symbols of beauty, kindness and patience.

Materials and methods. The history of gender roles in English literature is also unique. In classic works such as those of Jane Austen and Charlotte Brontë, women are often shown in the

process of searching for their place and rights in society. In Austen's *Pride and Prejudice*, Elizabeth Bennet reflects her desire for independence and control over her personal life. Such works are important in the process of protecting women's rights and finding their place in society. In modern English literature, gender roles are studied on a wider scale. Writers focus on issues of gender equality, feminist movements, and gender identity. [2]

For example, modern novels depict the relationship between men and women, their interaction and social roles with new approaches. Zadie Smith's *White Teeth* is an in-depth analysis of gender roles among characters from different backgrounds and cultures and their impact on social change. Such works help to change the opinions of the younger generation about gender roles. Changing gender roles in English literature is important in the process of young people's self-awareness and protection of their rights. In modern works, female heroes are shown in the process of defending their independence, their rights and finding their place in society. This process helps young people to change their thinking about gender roles and help them find their place in social life.[1]

Results and discussions. In Uzbek and English youth literature, gender roles play an important role in the formation of youth identity. In Uzbek literature, young characters are often depicted in the process of accepting their gender roles, finding their place and realizing themselves. This process is important for young people to realize their identity and find their place in social life. For example, the novel "Girls" describes the struggle of girls to find their rights and their place. In English literature, the process of young people adopting gender roles is more complicated. In modern works, young characters are shown in the process of searching for their gender identity, understanding their feelings and finding their place in society. Such works extensively explore the self-concept of young people and their attitudes towards gender roles. For example, in *The Perks of Being a Wallflower*, the main character's identity process and attitudes towards gender roles are analyzed extensively.[5]

The impact of gender roles in the social and cultural context is important in Uzbek and English youth literature. In Uzbek literature, changes in gender roles are associated with social changes and actions aimed at protecting women's rights. Uzbek writers are trying to change the minds of the younger generation by expressing their views on gender equality and the role of women. The work "Youth" describes the social roles of modern Uzbek girls and the process of finding their place. In English literature, the influence of gender roles on social changes is studied on a wider scale. Feminist literature and issues of gender equality occupy an important place in the works of modern writers. Such works help change the minds of young people about gender roles and influence social change. In *The Handmaid's Tale*, gender roles and their impact on social life are analyzed extensively. The change of gender roles in Uzbek and English youth literature is important in shaping the attitude of the young generation to gender equality and social justice in the future. Changing gender roles helps young people to realize their identity, protect their rights and find their place in society. In Uzbek literature, ideas about gender equality and the role of women play an important role in changing the opinions of the younger generation. In English literature, the influence of gender roles on social changes is important in the process of finding a place for young people. Another important aspect is the change of gender roles and their reflection in literature, which helps young people find their place in social life. The study of gender roles in Uzbek and English youth literature helps to understand this process more deeply and is important in shaping the opinions of the young generation. Youth literature, by studying gender roles, helps young people to realize their identity, protect their rights and find their place in social life. The study of gender roles in Uzbek and English youth literature helps to understand this process more deeply and is important in shaping the opinions of the young generation. The study of gender roles in Uzbek and English youth literature allows us to analyze the similarities and differences between these two cultures.[7]

Conclusion. The study of gender roles in Uzbek and English youth literature provides a deep understanding of how these roles are formed, changed, and affects the identity of young people. The history and modern changes of gender roles in Uzbek literature are important in the process of self-realization of young people. In English literature, the influence of gender roles on social changes and the process of young people's search for gender identity are studied on a wider scale. These topics help to change the thinking of the younger generation about gender roles and help them find their

place in social life. Youth literature, by studying gender roles, helps young people to realize their identity, protect their rights and find their place in social life. The study of gender roles in Uzbek and English youth literature helps to understand this process more deeply and is important in shaping the opinions of the young generation.

REFERENCES:

1. Махмудова Д. (2020). «Гендерные роли и узбекская молодежная литература». Академия наук Республики Узбекистан.
2. Халилова Н. (2019). «Гендерные проблемы в молодежной литературе». Национальный университет Узбекистана.
3. Смит, Дж. (2018). «Гендерные роли в современной молодежной литературе». Журнал молодежной литературы, 12 (3), 45–60.
4. Джонс, А. (2021). «Изучение гендерной идентичности в художественной литературе для молодежи». Ассоциация библиотечного обслуживания молодежи.
5. Турсунова С. (2021). «Роль гендерных ролей в узбекской литературе». Государственный институт искусства и культуры Узбекистана.
6. Томпсон Р. (2017). «Влияние гендерных стереотипов на молодежную литературу». Международный журнал литературы и искусства, 5 (2), 78–85.
7. Абдуллаева М. (2022). «Изменение гендерных ролей в юношеской литературе». Министерство культуры и искусства Республики Узбекистан.
8. Уильямс, Л. (2020). «Гендерное представительство в романах для молодежи: сравнительное исследование». Журнал гендерных исследований, 15(4), 123–139.

UO'K 81-11

CULTURAL NARRATIVES IN TRANSLATION AND A COMPARATIVE LITERATURE PERSPECTIVE

S.B. Kipchakova, teacher, Samarkand institute of economics and service, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqola qiyosiy adabiyot doirasida madaniy hikoyalar tarjima orqali qanday uzatilishini ko'rib chiqadi. Madaniy hikoyalar - jamiyat tarixi, qadriyatlar va e'tiqodlarida chuqur ildiz otgan hikoyalar - chet eldagi adabiyotni tushunishning ajralmas qismidir. Tarjimada bu rivoyatlarni qo'lga kiritish qiyin ish bo'lib, til va madaniy nuanslarga nisbatan sezgirlikni talab qiladi. Qiyosiy adabiyot olimlar va o'quvchilarga madaniyat va tilning kesishish joylarini o'rganish imkonini beruvchi istiqbolni taqdim etadi va universal mavzular jamiyatlarda hikoya qilish uslublarida qanday farq qilishi mumkinligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Madaniy hikoyalar, Tarjima, Qiyosiy adabiyot, Madaniyatlararo muloqot, O'zbek adabiyoti

Аннотация. В данной статье рассматривается, как культурные нарративы передаются посредством перевода в рамках сравнительного литературоведения. Культурные нарративы — истории, глубоко укоренившиеся в истории, ценностях и убеждениях общества — являются неотъемлемой частью понимания литературы за рубежом. В переводе уловить эти повествования — сложная задача, требующая чуткости как к языковым, так и к культурным нюансам. Сравнительная литература открывает перспективу, которая позволяет ученым и читателям исследовать пересечения культуры и языка, подчеркивая, как универсальные темы могут различаться в стилях повествования в разных обществах.

Ключевые слова: Культурные нарративы, Перевод, Сравнительное литературоведение, Межкультурная коммуникация, Узбекская литература

Abstract. This article examines how cultural narratives are conveyed through translation within the framework of comparative literature. Cultural narratives—stories deeply embedded in a society's history, values, and beliefs—are integral to understanding literature across borders. In translation, capturing these narratives is a complex task that requires sensitivity to both linguistic and cultural nuances. Comparative literature provides a perspective that allows scholars and readers to explore the intersections of culture and language, highlighting how universal themes can differ in their narrative styles across societies.

Key words: *Cultural Narratives, Translation, Comparative Literature, Cross-Cultural Communication, Uzbek Literature.*

Introduction. Cultural narratives are stories or myths that define a society’s values, beliefs, and historical experiences. Through literature, these narratives offer readers insights into a culture’s worldview, traditions, and emotional landscape. Translation plays a crucial role in making these cultural narratives accessible across linguistic and cultural borders, allowing global audiences to connect with stories from diverse backgrounds. Comparative literature enhances this process by examining how cultural narratives are conveyed in different literary traditions, revealing both shared themes and unique cultural perspectives.

In Uzbekistan, where literature has historically been shaped by Persian, Arabic, Russian, and Turkic influences, translating Uzbek cultural narratives offers an opportunity to share the nation’s heritage with the world. This article explores the role of translation in preserving cultural narratives, emphasizing how comparative literature provides insights into the shared human experience while celebrating the distinctiveness of each cultural story.

The Importance of Cultural Narratives in Literature

Cultural narratives shape the stories a society tells itself about its identity, history, and values. These narratives are not only entertaining but also reinforce the collective memory and shared beliefs of a community. For instance, in Uzbek literature, stories from folklore, historical epics, and legends are prominent, reflecting themes of bravery, honor, and resilience. Such narratives are vital to understanding the values embedded within a culture and provide a basis for comparative studies when translated into other languages.

In comparative literature, cultural narratives allow readers to observe how different societies interpret universal themes, such as love, justice, and struggle, through unique cultural lenses. Comparing these narratives across cultures highlights how societal values influence storytelling, emphasizing the role of translation in bridging cultural gaps.

Table 1: Cultural Narratives in Uzbek Literature and Global Parallels

Uzbek Narrative	Core Themes	Parallel in World Literature
Alpomish (Uzbek epic)	Bravery, loyalty, justice	<i>Beowulf</i> (English epic), honor and heroism
Layli va Majnun	Love, devotion, fate	<i>Romeo and Juliet</i> (Shakespeare), love and tragedy
Amir Temur’s legacy	Leadership, resilience	<i>The Iliad</i> (Homer), heroism and legacy

Challenges in Translating Cultural Narratives

Translating cultural narratives requires a nuanced approach, as these narratives are deeply embedded in the source culture’s language, customs, and worldview. Translators must find ways to convey cultural references, idioms, and symbolic language that may lack direct equivalents in the target language. For instance, Uzbek literature often includes poetic expressions and proverbs that reflect local wisdom; however, these expressions can be difficult to translate without losing their cultural significance.

Comparative literature provides tools for analyzing and adapting cultural narratives across languages, highlighting where adaptations may be necessary. For example, an Uzbek proverb like “Bir kun tuy a bo’lmasa, bir kun yuqoridan suv ichadi” (which roughly means “Even a camel gets its drink from above someday”) conveys resilience and patience, but a literal translation might lose its cultural resonance. A translator might adapt this to a similar expression in the target language that conveys the intended message of perseverance.

Table 2: Translational Challenges in Conveying Cultural Narratives

Cultural Element	Uzbek Example	Translational Challenge	Possible Adaptation
Proverb	Bir kun tuy a bo’lmasa...	Losing metaphorical meaning	Adapt to similar idiom about resilience
Historical reference	Amir Temur’s legacy	Cultural specificity may not resonate	Provide contextual explanation
Symbolic imagery	Use of nature in Uzbek poetry	Symbolic meanings may differ across cultures	Interpret symbolically for target culture

Comparative Literature and Cross-Cultural Understanding

Comparative literature enables readers to explore how different cultures interpret similar themes through their unique narrative structures. In Uzbekistan, literary traditions are rich in symbolism and metaphors rooted in nature, history, and folklore. By comparing these Uzbek narratives with similar stories from other cultures, readers can better appreciate both the universal human experiences and the distinct ways that each culture tells its stories.

Table 3: Comparative Analysis of Love and Fate in Uzbek and Global Literature

Work	Theme	Cultural Context	Comparative Perspective
<i>Layli va Majnun</i>	Tragic love, fate	Uzbek folklore and tradition	Emphasis on destiny and social duty
<i>Romeo and Juliet</i>	Tragic love, family conflict	Western individualism	Focus on individual desires versus family

Strategies for Translating Cultural Narratives

To preserve the integrity of cultural narratives, translators employ several strategies. One approach is **cultural adaptation**, where culturally specific terms are replaced with those that have similar resonance in the target culture. Another strategy is **explanatory translation**, where footnotes or contextual descriptions are provided to help readers understand cultural references. as the legacy of Amir Temur, which may be unfamiliar to non-Uzbek readers.

Table 4: Strategies for Translating Uzbek Cultural Narratives

Strategy	Example	Application in Uzbek Translation
Cultural Adaptation	Adapting proverbs for relevance	Conveying idioms and expressions in context
Explanatory Translation	Providing context for references	Offering background on historical figures
Symbolic Interpretation	Translating symbols or metaphors	Preserving metaphorical significance in text

The Role of Globalization in Shaping Cultural Narratives

In the modern era, globalization influences the exchange of cultural narratives, allowing them to resonate with global audiences. Uzbek literature today addresses both local and universal issues, such as migration, social change, and cultural identity. Authors like Hamid Ismailov write in a way that reflects Uzbek culture while also appealing to international readers, blending local themes with global narratives.

Conclusion. Cultural narratives provide invaluable insights into the identity and values of a society, and translation plays a critical role in making these narratives accessible across cultural and linguistic borders. Through comparative literature, scholars and readers gain a deeper understanding of how different cultures interpret universal themes, such as love, bravery, and identity, each through their unique narrative styles. In Uzbekistan, where literature has been shaped by centuries of cultural exchange, translating these cultural narratives not only preserves the country's rich heritage but also connects it with the wider world.

REFERENCES:

1. Damrosch, David. *What is World Literature?* Princeton University Press, 2003.
2. Newmark, Peter. *A Textbook of Translation*. Prentice Hall, 1988.
3. Ismailov, Hamid. *The Devil's Dance*. Tilted Axis Press, 2018.
4. Jakobson, Roman. *On Linguistic Aspects of Translation*. Harvard University Press, 1959.
5. Navoi, Alisher. *Hayrat ul-Abror* (Marvels of the Good), translation by Edward Allworth. Cornell University Press, 1990.
6. Shakespeare, William. *Romeo and Juliet*. Oxford University Press, 2008.
7. A.Abdukayumov. Various ways of solving extremum problems // S.S Aktamovich, K Dilbar, A.A Nizomjonovich - South Asian Journal of Marketing & Management ..., 2021. №8, C. 14-21.
8. Holbek, Bengt. *Interpretation of Fairy Tales*. Finnish Academy of Science and Letters, 1987.
9. A.Abdukayumov. Ways to improve financial support of pension supply system in uzbekistan// N.Khudayberdiyev, and A.Abdukayumov. Студенческий вестник, 2019, № 21-9, C. 21-9
10. Bassnett, Susan. *Translation Studies*. Routledge, 1991.
11. Jakobson, Roman. *On Linguistic Aspects of Translation*. Harvard University Press, 1959.
12. Newmark, Peter. *A Textbook of Translation*. Prentice Hall, 1988.

UO‘K: 82-21

SHUKRULLO DRAMATURGIYASI

S.B. Kurbanova, dots., Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston xalq shoiri Shukrulloning "Hasrat bog'i", "Tabassum o'g'rilari" dramalari tahlil etiladi. Dramaturgning ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy muammolarni yoritishdagi poetik mahorati ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: dramaturgiya, dramaturg, pyesa, obraz, sahna, parda, ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy muammolar, poetik mahorat

Аннотация. В данной статье анализируются драмы "Сад тоски" и "Воры улыбки" народного поэта Узбекистана Шукрулло. Раскрывается поэтическое мастерство драматурга в освещении социальных, духовно-нравственных проблем.

Ключевые слова: драматургия, драматург, пьеса, образ, сцена, занавес, социальные и духовно-нравственные проблемы, поэтическое мастерство

Abstract. This article analyzes the dramas "The Garden of Longing" and "The Thieves of Smile" by the people's poet of Uzbekistan Shukrullo. It reveals the poetic mastery of the playwright in covering social, spiritual and moral problems.

Key words: dramaturgy, dramatist, play, image, stage, scenes, social, spiritual and moral problems, poetic mastery

Shukrullo "Tabassum o'g'rilari", "Unsiz faryod", "Hasrat bog'i", "To'ydan keyin tomosha", "Janjal", "O'g'rini qaroqchi urdi", "Xatarli yo'l" kabi dramalar yaratib, XX asr o'zbek dramaturgiyasi taraqqiyotiga o'zining munosib hissasini qo'shdi. Bu dramalarning barchasida ijtimoiy muammolar, insonlarning ruhiy-ma'naviy olami va madaniyati, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar masalasi o'rta tashlanib, ularning turli qirralari badiiy talqin etiladi.

Tadqiqotchi F.Jo'rayev Shukrullo dramaturgiyasi haqida shunday yozadi: "Shukrullo dramaturgiyamizga oltmishinchi yillarning boshida kirib keldi. Uning aksariyat sahna asarlarida ko'tarilgan asosiy mavzu hayotimizda hamon uchrab kelayotgan poraxo'rlik, laganbardorlik, loqaydlik, riyokorlik, pastkashlik, firibgarlik kabi taviyali illatlarni ayamay fosh etishdir. Muallif bu muammolarni hal etishda drama, komediya, satira, melodrama shakllarini qo'llagan" [3; 135-b.]. Haqiqatan ham, Shukrullo qator drama, komediya, melodramalarida jamiyatdagi axloqiy-ma'naviy muammolarni badiiy-estetik tadqiq etar ekan, asosan, zamonasining ijtimoiy illatlarini keskin tanqid ostiga oladi.

Shukrulloning "Hasrat bog'i" dramasida Sho'ro davrining dahshatli fojialari, jumladan, "shaxsga sig'inish" illatlari, mustabid tuzum tazyiqiga uchragan shaxslar bilan bog'liq ijtimoiy-maishiy, ma'naviy-axloqiy muammolar qalamga olinadi. Dramada 70 yillik mustabid tuzumning millat taqdiriga ko'rsatgan fojiaiy ta'siri qahramonlar fojiasi bilan vobastalikda aks ettiriladi. Asarda zamon va shaxs fojiasi, qatag'on zaxmi, Afg'on urushi va Chernobil fojialari, sho'rolar davridagi buyruqbozlik va byurokratizm, "shaxsga sig'inish"ning insonlar taqdiriga salbiy ta'siri kabi muammolar dramatik holatlarda bo'y ko'rsatadi. Zero, "dramaning tragediyadan farqi, unga nisbatan hayot voqealarini fojiaiy tarzda emas, dramatik holda ko'rsatishida"dir [1; 164-b.]. Bir so'z bilan aytganda, dramada nafaqat ayrim shaxslar fojiasi, balki butun bir millatning ma'naviy inqirozi masalasi badiiy gavdalantiriladi. Bu inqiroz chetdan aralashuvlar va tazyiqlar asosida, inson hayotiga bepisandlik bilan qarashlar oqibatida yuz berganligi bilan ijtimoiy fojiani o'zida mujassam etadi.

"Hasrat bog'i" dramasi 3 parda, 6 ko'rinishdan iborat. Dramada O'lmas (o'ldirilgan askar), Ona (O'lmasning onasi), Murod (O'lmasning tog'asi, laqabi "Murod qo'rqq"), Mels, Ashrafiy, Azim (O'lmasning do'stlari), Jamila (Melsning sevgilisi), Xoliqulov (partiya rahbarlaridan biri), Nozanin (Xoliqulovning kotibasi), Mirsoat (devonasifat odam), Ziyod (mayxo'r), Qosim (choyxonachi) singari personajlar ishtirok etadilar.

Dramaning "Hasrat bog'i" deb atalishi ham ramziy ma'no kasb etib, u asar qahramonlari dard-iztiroblari hamda zamona hasratlaridan hikoya etish ma'nosi bilan birlashib ketadi.

Shukrulloning deyarli barcha dramalarida zamon va uning qahramonlari iztiroblari, fojialari dramatik harakatlar orqali badiiy talqin etiladi. Dramaturg zamon va qahramon fojiasini obrazlarning ichki his-tuyg'ulari, kechinmalari orqali yanada chuqur ochadi. "Hasrat bog'i" she'riy dramasi bosh qahramonlari ikki yosh – Mels va Jamila. Ular bir-birlarini qattiq sevadilar. Ammo mash'um

o'tmish bu sevrishganlarni bir-biridan ayiradi. "Melsning otasi Jamilaning otasini repressiya yillarida otdirgan" deb aytilgan mash'um haqiqat tufayli ikki yoshning hayoti o'stin-ustun bo'ladi. Aslida, "Hasrat bog'i" dramasi dramaturgning bosh maqsadi ikki yosh o'rtasidagi muhabbat va uning darz ketishidan ko'ra ham muhimroq – ijtimoiy-siyosiy muammoni yoritishdir.

Ma'lumki, dramaning asosini dramatik harakat va konflikt, xarakterlar va vaziyatlar to'qnashuvi tashkil etadi. Drama nazariyasi bilan shug'ullangan olimlar konflikt, kolliziya va to'qnashuvlarni dramatik harakatni yuzaga chiqaruvchi asos, deb ko'rsatadilar. Xususan, H.Abdusamatov konfliktning dramatik asardagi o'rniga to'xtalar ekan, shunday deydi: "Konflikt yaxlit dramatik harakatga asos, omil bo'ladigan kuch. Konfliktning mohiyati, yo'nalishi, rivoji dramatik harakat qay yo'sinda bo'lishi, qanday g'oyaviy yo'nalishda borishi bilan bog'lanib ketadi. Pyesada konflikt va dramatik harakat xuddi egizakday namoyon bo'ladi hamda bir-birini to'ldirib, boyitib boradi" [1; 62-b.]. Xususan, "Hasrat bog'i" dramasi sujetidagi dramatik harakatni ijtimoiy, xarakterlararo va psixologik konflikt yuzaga chiqaradi. Dramaning ikkinchi ko'rinishida ijtimoiy (qahramon va muhit konflikti) va psixologik konflikt Onaning oh-u dardlari orqali nihoyatda ta'sirchan ochiladi:

Ona

Sovetlarning uyi kuysin, meni kuydirgan.

Murod

(bu gapdan cho'chib)

Hoy-hoy, sekin, hukumatdan og'iz ocha ko'rmang.

Ona

Peshonamni sho'r qildi-ku.

Murod

Bu gapni ayt mang.

Ona nimadir demoqchi edi, Murod cho'chib qulog'ini qashigandek bekitib nari ketadi.

Ona

Onalarga buncha mehr bergandan ko'ra,

Bo'lmasmidi farzandlarga umrni bermoq" [5; 12-13-b.].

Onaning bu gaplaridan uning ruhiyatida dramaning asosi bo'lgan ichki psixologik ziddiyat hukmronligini, his-tuyg'ular kolliziyasidan uning qalbi og'ir to'qnashuvlar maydoniga aylanganligini his qilamiz. Dramaturg Ona ruhiyatidagi kechinmalar hamda o'y-mushohadalar ziddiyatini, asosan, psixologik kolliziya shaklida beradi.

"Tajribali dramaturg o'z personajlarini qiyin vaziyatlarga solib qo'yishdan xavotirlanmaydi. Aksincha, u shunday vaziyatlarni izlaydi", deb ta'kidlagan edi dramaturgiya badiiyati tadqiqotchisi V.Volkenshteyn [2; 31-b.]. Shu ma'noda, Shukrullo ham bosh qahramonlarini qaltis vaziyatlarga, og'ir ruhiy holatlarga solib qo'yishdan cho'chimaydi. "Hasrat bog'i" dramasi bosh qahramoni Melsning ham ruhiy kechinmalari sevgilisi Jamila bilan xiyobonda uchrashib, u tomonidan sevgisi rad etilgandan keyin avj nuqtaga chiqadi. Natijada, Melsning dardlariga davoni "o'lmoqlik" deb bilishi va o'z joniga qasd qilishi psixologik holatning eng avj nuqtasini vujudga keltiradi. Dramaturg bunday iztirobli ruhiy vaziyat va holatlarni drama elementlari (monolog va dialoglarda, remarkalar)da aks ettiradi:

Mels

Xudo g'amdan xoli qilib devonalarni,

Kimlarnidir qilar ekan sharobga ulfat.

Sevgisidan ammo mendek ayrilganlarga

Nahot, faqat davo bo'lsa o'lib ayrilmoq.

Yonidan to'pponcha olib o'zini otadi [5; 47-b.].

Dramada "Hasrat bog'i"ning hasratlari yanada kuchayadi. Chunki xiyobonda yuragi muhabbat bilan limmo-lim to'lgan navjuvon yigit o'z joniga qasd qiladi. Shukrullo o'zining dramatik asarlarida ana shunday fojiali to'qnashuvlarni bot-bot tasvirlar ekan, o'z qahramonlari hayotida iztirobli, og'ir kechinmalarni kuchaytiradi va shu orqali ularning davrning fojiali ziddiyatlarini anglashlariga yo'l ochadi.

Dramaturgning “Tabassum o‘g‘rilari” dramasida esa loqaydlik ijtimoiy muammosi olimlar hayoti misolida badiiy talqin etiladi. Bir qarashda, asarda jamiyatning ziyoli qatlami bo‘lgan olimlar hayoti va faoliyatidagi ba’zi bir noqisliklar: soxtalik, firibgarlik, loqaydlik, johillik tanqid tig‘i ostiga olingandek. Mazkur drama 1965-yilda yozilgan bo‘lib, Hamza nomidagi O‘zbek davlat akademik drama teatrida sahnalashtirilgan. “Tabassum o‘g‘rilari” dramasi yaratilganiga oltmish yildan oshgan bo‘lsa-da, uning mazmuniga, asarda ilgari surilgan muammo mohiyatiga e’tibor berilsa, Shukrulloning poetik mahoratiga tahsin o‘qiysiz. Chunki dramada tanqid etilgan “loqaydlik”, “firibgarlik”, “olimlikka da’vogar soxta olimlar” hayoti bugungi kunimiz muammolari bilan tutash ekanini his etish mumkin.

“Tabassum o‘g‘rilari” dramasi uch parda, sakkiz ko‘rinishli asar hisoblanib, unda jami to‘qqizta obraz: Diyorov (ilmiy tekshirish institutlaridan birining direktori), Iskandarov (ilmiy xodim, partiya tashkilotining sekretari), Abbosov (direktor o‘rinbosari), Yorqin (injener, laboratoriya boshlig‘i), Manzur (ilmiy xodim), Jamol aka (keksa ilmiy xodim), Guljahon (Diyorovning qizi), Yoqut (Manzurning xotini), Qosimov (ishdan chetlatilgan professor) ishtirok etadi. Drama Sovet davri voqeligini aks ettirib, unda o‘sha davrdagi ilmiy tekshirish institutida sodir bo‘lgan ko‘pgina ko‘ngilsizliklar, jumladan, haqiqiy ilm fidoyilari bo‘lgan olimlarning ishdan chetlatishi, rahbarning o‘z o‘rinbosariga ishonib, loqaydlik qilishi natijasida yetuk olimning o‘limi tezlashgani va bunga sababchi bo‘lgan nopok insonlarning xatti-harakatlari tanqid etiladi. Dramadagi bu voqealar beixtiyor shu kecha-kunduzda ilm olamida sodir bo‘lib turgan ba’zi bir noxush holatlar bilan eshik kasb etadi go‘yo.

Dramaning nutqiy shakllanishiga e’tibor bersak, uning sof nasriy yo‘lda yozilmaganiga guvoh bo‘lamiz. Drama Karlo Gotsining “Baxtli gadolar” asari kabi she’riy va sochma shaklda yozilgan.

Asarning asosiy obrazi Diyorov ilmiy ish va ilmiy xodimlar bilan bog‘liq barcha ishlarni o‘rinbosari Abbosovga ishonib topshirib qo‘ygan e’tiborsiz, loqayd rahbar obrazining tipik vakilidir. Diyorov jamiyatga, ilm-fanga, xodimlari faoliyatiga o‘rinbosari Abbosovning nigohi bilan qaraydi va baholaydi.

Dramada ilm-fandagi nihoyatda og‘riqli bir nuqta, ya’ni yaratilayotgan dissertatsiyalarning barchasi ham tayinli ilmiy yangilikka ega emasligi, dissertantlarning aksariyati rahbarlarga yaqin odamlar, ularning qarindosh-urug‘lari va boshqalar ekanligi achchiq kinoya bilan qalamga olinadi.

Mazkur pyesadagi voqealar dramatizmini Qosimov, Yorqin kabi fidoyi olimlar bilan Abbosov, Manzur kabi firibgar olimlar o‘rtasidagi ziddiyatli to‘qnashuvlar tashkil etadi. Shukrullo ushbu dramada xarakterlararo konfliktdan unumli foydalangani holda, qahramonlar ruhiyatidagi o‘zgarishlarni, ularning his-tuyg‘ularini, asosan, psixologik kolliziyalar orqali ifodalaydi.

Abbosov – amalparast, shuhratparast olimlarning umumlashma obrazi bo‘lib, u bog‘dorchilik institutida ishlab, beo‘xshov bir tajriba o‘tkazib, muvaffaqiyatga erisha olmagan soxta olimdir. U o‘z atrofiga Manzurga o‘xshagan laganbardor, ilmsiz yoshlarni to‘playdi. Abbosov o‘ziga o‘xshagan iste’dodsiz yosh olimlarni qo‘llab-quvvatlaydi, o‘zining qabih niyatlarini amalga oshirish uchun haqiqiy olimlarga kun bermaydi, ilm olamini bulg‘aydi.

Dramada Qosimov obrazi ham bo‘lib, u ilmga talabchan, bunyodkor olim sifatida Abbosov obraziga qarama-qarshi qo‘yiladi. Shuning uchun Abbosovga o‘xshagan firibgar olimlar uni ko‘rolmaydilar. Qosimov Abbosov va Manzurga o‘xshagan kimsalarning kirdikorlarini fosh qilarkan, Abbosovga qarata shunday deydi:

“Direktormas. Hamma ishni qilayotgan sen.

U bir soya. Sen soyaga ulangan kalla” [5; 9-b.].

V.M.Volkenshteynning fikricha, “drama bu konfliktning personajlar dialoglari va muallif remarkalari orqali ifodalanishidir” [2; 9-b.]. Xususan, Shukrullo dramadagi konfliktni, qahramonlarning ichki dunyosini mavjud voqea va hodisa, jarayonlar mantig‘idan kelib chiqqan holda ularning dialoglari orqali asta-sekinlik bilan ochib boradi. Jumladan:

Qosimov:

Faqat mening gunohim shuki,

Oyog‘ingga yiqilmadim, nafsimni o‘ylab.

Aybim shuki, na ilmga, na jamiyatga

Foydasi yo‘q xotiningning ilmiy ishini
Menga berding, vijdon bilan uni rad etdim.
Aybim shuki... Qo‘y junini olgan odamga
Tig‘ ushlatib sartarosh deb unvon bermadim.

Abbosov:

Bor gap shumi?

Qosimov:

Ayblaringni endi ochaman,
Necha yilki, mana Manzur kandidat bo‘lib,
Biror ilmiy ish qilgani yo‘q senga suyanib,
Shu yo‘l bilan bir o‘zingmas, Manzur kabi pok
Yoshlarni ham boshlayapsan yengil yashashga” [5; 11-b.].

Qosimov va Abbasov suhbatidagi so‘z va iboralar mazmuniga diqqat qaratsak, “ularning qahramonlarning o‘zlarini o‘zlari hamda bir-birlarining tavsiflovchi vosita”[4; 193-b.]ga aylanganligiga amin bo‘lamiz. Dialogdagi Qosimovning ta’sirchan va o‘tkir gaplari uning ichki dunyosini, xarakter xususiyatlarini yorqin ifodalashga xizmat qilgan. Dramaturg Izzat Sulton ta’kidlaganidek: “Dialog dramada fikriy “qilichbozlikdir”... Personajlar qanchalik hozirjavob bo‘lsalar, dramaning ta’siri shunchalik ortadi” [4; 193-b.].

Ma’lumki, badiiy adabiyot jamiyatdagi o‘zgarishlarni, yangiliklarni birinchilardan bo‘lib ilg‘aydi, ularga o‘z munosabatini bildiradi. Shukrulloning “Tabassum o‘g‘rilari” dramasiga shu jihatdan baho beradigan bo‘lsak, unda adib shaxs psixologiyasini jamiyat psixologiyasi bilan uzviy aloqadorlikda tasvirlaydi. Ya’ni dramadagi jamiyat ruhi va zamon nafasi qahramonlarning fikrlash tarzi, o‘y-mushohadalari tabiatidan kelib chiqadi. Drama voqealari real hayotdan olingan bo‘lib, Shukrullo iste’dod va ilmsizsizlik, oriflik va johillik, ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi to‘xtovsiz kurashni badiiy talqin etar ekan, realistik tasvir tamoyillariga amal qiladi.

Xulosa shuki, iste’dodli dramaturg Shukrullo o‘zining “Hasrat bog‘i”, “Tabassum o‘g‘rilari” kabi dramalari orqali ijtimoiy-psixologik drama janrining rivojlanishiga munosib hissa qo‘shdi. Adib bu pyesalarida nafaqat Sho‘rolar davri voqeligi va shaxsga sig‘inish oqibatlarini, balki bugungi hayotning va insonlarning axloqiy qiyofasini, jamiyatimizdagi insonlarning tipik obrazlarini sahnaga olib chiqdi. Zero, dramalarda muammo sifatida ko‘rsatilgan zamon va shaxs fojiasi, buyruqbozlik va byurokratizm, loqaydlik, soxta ilmparvarlik kabi ijtimoiy illatlar bugungi kunning ham muhim muammolaridan sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Абдусаматов Х. Драма назарияси. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000.
2. Волькенштейн В.М. Драматургия. Изд. 5-е, доп. – М., 1969.
3. Жўраев Ф. Иллатга қарши қаратилган тиг / Шукрулло. Танланган асарлар. VIII жилд. Мақолалар, тақризлар, хатлар, телеграммалар. – Тошкент: Шарқ, 2014.
4. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005.
5. Шукрулло. Табассум ўғрилари / Танланган асарлар. VIII жилд. Мақолалар, тақризлар, хатлар, телеграммалар. – Тошкент: Шарқ, 2014.
6. Ғуломов Б. Лоқайдлик балоси / Шукрулло. Танланган асарлар. VIII жилд. Мақолалар, тақризлар, хатлар, телеграммалар. – Тошкент: Шарқ, 2014.

UO‘K: 811.111-115:008

POLIKOMPONENTLI QO‘SHMA GAPLAR TARJIMASI MUAMMOLARI

A.A.Latibjonov, katta o‘qituvchi, Andijon Davlat Chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Maqolada ingliz tilidagi polikomponentli qo‘shma gaplarning o‘zbek tiliga tarjimasi muammolari va ularni tarjima qilishda qo‘llaniladigan tarjima texnikalari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: leksik transformatsiya, transformatsiya, qo‘shish, o‘chirish, ijodiy yondashuv.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы перевода английских поликомпонентных сложных предложений на узбекский язык и переводческие техники.

Ключевые слова: лексическая трансформация, грамматическая трансформация, добавление, удаление, дискурсивное творчество.

Abstract. *The article deals with the problems of translation of English polycomponential composite sentences into Uzbek and techniques used in translation.*

Key words: *lexical transformation, grammatical transformation, addition, deletion, discursive creativity.*

Tarjima — bu bir tildagi matnni boshqa tilda qayta ifodalash jarayoni bo'lib, adabiy ijodning muhim bir qismidir. Tarjima, millatlararo muloqotning asosiy vositasi sifatida, asl matnda ifodalangan fikrni boshqa tilda to'liq, aniq va ta'sirchan tarzda ifodalashni talab qiladi. Bunda, tarjima qilingan matn yangi tilning me'yorlari va talablariga mos kelishi zarur. Tarjima jarayoni nafaqat tilni bilishni, balki madaniyatni, urf-odatlarini va tarixni tushunishni ham talab etadi. Shuningdek, tarjima jarayonida tarjimonning o'ziga xos yondashuvi va ijodkorligi ham katta ahamiyatga ega.

Hozirgi globalizatsiya davrida, turli tillar va madaniyatlar o'rtasida muloqotning kuchayishi, tarjima jarayonining ahamiyatini yanada oshirmoqda. Tarjima, xalqaro aloqalar, biznes, ta'lim va madaniyat sohalarida muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va internetning rivojlanishi, tarjima jarayonini yanada osonlashtirib, yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq, tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolar va qiyinchiliklar, bu sohadagi tadqiqotlar va innovatsiyalarni talab qiladi.

Tarjima jarayonining yangiligi, uning metodologiyasi va texnikalaridagi o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Bugungi kunda, tarjima texnologiyalari, masalan, avtomatik tarjima dasturlari va sun'iy intellekt, tarjimonlarga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Biroq, bu texnologiyalar ham o'z muammolarini keltirib chiqaradi, masalan, madaniy kontekstni hisobga olish yoki ifodalarni to'g'ri tarjima qilishda qiyinchiliklar. Shuning uchun, ushbu tadqiqotda zamonaviy tarjima metodologiyalari va texnologiyalarining o'rganilishi dolzarb hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — tarjima jarayonining nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish, tarjima texnikalari va metodologiyalarini tahlil qilish, shuningdek, zamonaviy tarjima usullarini rivojlantirishga hissa qo'shishdir. Tadqiqot, tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va ularni hal qilish yo'llarini taklif etishga qaratilgan.

Tadqiqot quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

1. Tarjima jarayonining nazariy asoslarini o'rganish va tahlil qilish.
2. Tarjima texnikalari va metodologiyalarini aniqlash va ularning samaradorligini baholash.
3. Zamonaviy tarjima texnologiyalarining imkoniyatlarini va cheklovlarini o'rganish.
4. Tarjima jarayonida madaniy kontekstni hisobga olishning ahamiyatini yoritish.
5. O'zbek va ingliz tillari o'rtasidagi tarjima jarayonidagi muammolar va yechimlarni tahlil qilish.

Ushbu tadqiqot, tarjima jarayonining murakkabligini va uning samaradorligini oshirishga yordam berishi kutilmoqda.

Tarjima jarayonining murakkabligini va uning samaradorligini o'rganishda bir qator adabiyotlar muhim ahamiyatga ega. 1) Хошимов F.M (2017) o'z asarida tarjimashunoslikning dolzarb muammolarini tahlil qiladi va tarjima jarayonining nazariy asoslarini yoritadi. U tarjimonning bilim doirasining kengligini ta'kidlaydi, bu esa tarjima sifatini belgilovchi omil sifatida ko'riladi. Tarjimon, shuningdek, o'zining madaniy kontekstini ham hisobga olishi zarur. 2) Molina va Albir (2002) "Translation Techniques Revisited" asarida tarjima texnikalarini dinamik va funksional yondashuv asosida ko'rib chiqadi. Ular tarjima jarayonida qo'llaniladigan transformatsiyalarni, jumladan, "tushirib qoldirish" va "qo'shish" kabi texnikalarni chuqur tahlil qiladi. Bu asar, shuningdek, tarjima jarayonidagi muammolarni hal qilish uchun yangi yondashuvlarni taklif etadi.

Tarjima jarayonida muvaffaqiyatli bo'lish uchun tarjimon leksik-grammatik transformatsiyalar, struktural va semantik jihatlar, shuningdek, tarjimaning lingvokognitiv asoslari haqida chuqur bilimga ega bo'lishi kerak. Tarjima jarayonida fonologik, morfologik, leksik, pragmatik, stilistik va lingvokulturologik muammolarga yechim topish malakasi ham muhimdir. Har bir tilning o'ziga xos xususiyatlari, jumladan, grammatik tuzilishi va leksik boyligi, tarjima jarayonini murakkablashtirishi

mumkin. Tarjimon, shuningdek, kontekstni va muallifning niyatini hisobga olish orqali tarjimaning to'g'riligini ta'minlashi kerak.

Tarjima jarayonida qo'llaniladigan texnikalar va usullar juda muhimdir. Ular orasida:

• **Tushirib qoldirish:** Ba'zi elementlarni matndan olib tashlash jarayoni. Bu, ba'zan, matnni soddalashtirish yoki ma'lum bir maqsadga erishish uchun zarur bo'ladi.

• **Qo'shish:** Tarjima jarayonida, asl matndagi ma'lumotlarni yaxshiroq tushunish uchun qo'shimcha izohlar berish.

• **Ijodiy yondashuv:** Tarjima jarayonida muallifning uslubini saqlab qolish uchun ishlatiladigan strategiya.

Tarjimon nafaqat asl va tarjima tillarining grammatik tuzilishi va leksik boyligi haqida, balki bu tillarda gapiruvchi xalqlar tarixi, urf-odatlar va an'analari haqida ham yetarli bilimga ega bo'lishi shart. Tarjima jarayoni oson yoki qiyin bo'lishi tillarning qarindoshlik darajasi va tipologik jihatlari bilan bog'liq. Misol uchun, analitik qurilishga ega tillar o'rtasidagi o'xshashliklar tarjima jarayonini osonlashtiradi, ammo agglutinatív tillarga mansub o'zbek tili va analitik ingliz tili o'rtasida tarjima jarayoni murakkab bo'lishi mumkin.

Tarjima jarayonida madaniyatning ahamiyati katta. Har bir til o'ziga xos madaniy kontekstga ega bo'lib, bu tarjima jarayonida muhim rol o'ynaydi. Masalan, ingliz tilidagi "But after forty days without a fish" jumlasining o'zbek tiliga "Hadeganda qo'li quruq qaytaver-gach" tarzida tarjima qilinishi, leksik va grammatik transformatsiyalarni samarali qo'llashni ko'rsatadi. Biroq, ayrim hollarda tarjimon tomonidan jumalarni tushirib qoldirish holatlari ham kuzatiladi. Bu holatlar madaniy tafovutlar va tilning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq.

Tarjima jarayonida bir qator qiyinchiliklarga duch kelish mumkin. Masalan, maxsus atamalar, idiomatik ifodalar yoki madaniy referentsiyalar tarjimon uchun muammo tug'dirishi mumkin. Shuningdek, tarjima jarayonida tilning fonetik va morfologik jihatlari ham muhim rol o'ynaydi. Tarjimonlar, shuningdek, o'zlarining tiliga xos bo'lmagan ifodalarni to'g'ri tarjima qilishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.

Yuqoridagi fikrlarning isbotini quyidagi ko'p komponentlardan iborat bo'lgan qo'shma gaplarda yaqqol kuzatishimiz mumkin:

But after forty days without a fish the boy's parents had told him that the old man was now definitely and finally salao, which is the worst form of unlucky, and the boy had gone at their orders in another boat which caught three good fish the first week. [4, 23]

Hadeganda qo'li quruq qaytaver-gach, ota-onasi unga endi cholning o'ta-ketgan Salao, ya'ni «o'lguday omadi yurishmagan odam» ekanini aytib, bundan buyon boshqa qayiqda dengizga chiqish kerakligini qulog'iga quydilar. Haqiqatan ham birinchi haftaning o'zidayoq bu qayiqda baliq desa arziguday uchta baliq tutib kelishdi. [5, 3]

Ingliz tilidagi misolda "But after forty days without a fish" jumlasini tarjimon tomonidan o'zbek tiliga "Hadeganda qo'li quruq qaytaver-gach" tarzida, "the boy's parents had told him" gapi esa o'zbek tiliga "ota-onasi...qulog'iga quydilar", "three good fish" iborasi "baliq desa arziguday uchta baliq" shaklida tarjima qilinishi orqali o'zbek tilining frazeologik imkoniyatlaridan keng foydalanganlib tarjimaning leksik va grammatik transformasiya usulidan samarali foydalangan.

Tarjima jarayonida tarjimon tomonidan ayrim jumalarni tushirib qoldirish holatlarini ham kuzatilishimiz, buning sababini esa asl matn tili va tarjima qilinayotgan til grammatik qurilishining turlicha ekanligi bilan izohlashimiz mumkin.

But he knew he had attained it and he knew it was not disgraceful and it carried no loss of true pride. [4, 26]

Ammo u o'zining itoatgo'y bo'lib qolganini va bu itoatdan u o'z nomusi, insonlik qadr-qimmatini yo'qotmaganligini bilar edi. [5, 6]

Ingliz tilida besh komponentli qo'shma gap shaklida bo'lgan misol o'zbek tiliga o'girilganda ikki komponentli qo'shma gap sifatida tarjima qilingan.

Tarjimada tushirib qoldirish texnikasi qo'llanilgan yana bir misolni quyida ko'rishimiz mumkin:

They had eaten with no light on the table and the old man took off his trousers and went to bed in the dark. [4, 32]

Ular chiroq yoqmasdan ovqatlanishganidan, chol qorong'ida yechinib yotdi. [5, 14]

Yuqorida keltirilgan ingliz tilidagi misolda “*on the table*” va “*the old man took off his trousers*” jumalari o'zbek tiliga tarjimada tushirib qoldirilgan. Birinchi jumla noo'rin qoldirib ketilgan deb hisoblasak, ikkinchisi tilning madaniy xususiyatlarini nazarda tutgan holda boshqa jumlagi almashtirilgan.

Tarjima jarayonida asl matndan tarjima qilmaslik yoki vositachi til orqali tarjima qilishlik natijasida butun bir gapning tushirib qoldirilishi yoki tarjima qilinmasligi kitobxon tomonidan asar mazmuni tushunib yetishda bo'shliqlarni hosil qilishi mumkin. Ch.Drayzerning “Baxtiqaro Kerri” romanidagi quyidagi gap asarning rus tilidagi shaklidan tarjimon E.Nosirov tomonidan o'zbek tiliga tarjima qilinganda tashlab ketilgan:

He might suffer the least rudimentary twinge of conscience in whatever he did, and in just so far he was evil and sinning. [1, 101]

Он был способен иногда испытывать угрызения совести и называть себя негодяем и грешником. [2, 94]

Yuqoridagi misolda qo'llanilgan tarjima transformatsiyasi G'.M.Xoshimov fikriga ko'ra “tushirib qoldirish” [6,58], L.Molina va A.H.Albir tomonidan esa “deletion” (o'chrish) [3,126] sifatida qaraladi. Yana bir tarjima transformatsiya-laridan biri bu “qo'shish” [6, 58] hisoblanib, L.Molina va A.H.Albir tomonidan “discursive creation” (ijodiy yaratuvchanlik) deb tavsiflanadi.

But who replaces this fish if I hook some fish and it cuts him off? [4, 50].

Ammo agarda qarmoqqa boshqa qandaydir baliq ilinib, mana bunisidan benasib qilsa, kim menga yana xuddi shunaqasini topib bera olardi? [5, 36]

Keltirilgan misollarda tarjima jarayonining murakkabligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolar, jumladan, leksik va grammatik farqlar, madaniy tafovutlar va kontekstni tushunishdagi qiyinchiliklar, tarjimaning sifatini pasaytirishi mumkin. Ba'zan, tarjimonlar asl matnni to'liq aks ettira olmaydilar, bu esa ma'lumotning yo'qolishiga olib keladi.

Tarjima jarayoni murakkab va mashaqqatli, lekin amalga oshirish mumkin bo'lgan faoliyatdir. Bu jarayon samarali bo'lishi uchun tarjimonning keng bilim doirasi, tajribasi va malakasi zarur. Tarjima jarayonida qo'llaniladigan transformatsiyalar, jumladan, “tushirib qoldirish” va “qo'shish” kabi texnikalar, tarjimaning sifatini belgilovchi muhim omillardir. Adabiyotlar tahlili, tarjima jarayonining nazariy va amaliy jihatlarini yanada chuqurroq o'rganishga imkon beradi.

Shuningdek, tarjimaning sifatini oshirish uchun zamonaviy texnologiyalar va dasturlarni qo'llash ham muhimdir. Tarjimonlar, o'zlarining bilim va tajribalarini doimiy ravishda yangilab borishlari, yangi metod va yondashuvlarni o'rganishlari zarur. Bu, o'z navbatida, tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal qilishda yordam beradi va tarjimaning sifatini oshiradi. Tarjima jarayoni nafaqat til va madaniyatni o'zaro bog'laydi, balki insonlar o'rtasidagi muloqotni ham mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dreiser T. Sister Carrie. Higher School Publishing House. Moscow, 1968. - 596 pp.
2. Drayzer T. Sestra Kerri. Tashkent, «Yangi asr avlodi», 2020.–608 s.
3. Molina L, Albir A.H. Translation Techniques Revisited: A Dynamic and Functionalist Approach. Meta, XLVII, 4, 2002.
4. Heminway E. The old man and the sea. Foreign languages publishing house. Moscow, 1963. 110 pp.
5. Xeminguey E. Chol va dengiz. Alvido qurol. Toshkent, “Yangi asr avlodi”, 2016. 444 bet.
6. Xoshimov G'.M. Tarjimashunoslikning dolzarb muammolari (o'quv qo'llanma). Andijon. ADU, 2017. 132 bet.

UO'K 811.134.4

FILM DISCOURSE AS A LINGUISTIC PHENOMENON

N.M.Mamadjanova, Associate Professor, Andijan State University, Andijan

Annotatsiya. Maqolada kino diskursi kontseptsiyasi diskursning maxsus shakli va lingvistik hodisa sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, nazariy materiallar asosida kino nutqini o'rganishga yondashuvlar tizimlashtiriladi, kino diskursining tuzilishi va mazmunining o'ziga xos xususiyatlari

ochib beriladi. Kino diskursining lingvistik va nolingvistik komponentlari kino nutqining asosiy jihatlarini sifatida tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: “diskurs” atamasi, kino diskursi tushunchasi, tuzilishi va mazmuni, kino nutqining tarkibiy qismlari, asosiy jihatlar, kommunikativ hodisa.

Аннотация. В статье рассматривается понятие кинодискурса как особую форму дискурса и как лингвистический феномен. А также на основе теоретических материалов систематизировано подходы к изучению кинодискурса, выявлено специфика структуры и содержания кинодискурса. Лингвистические и неллингвистические компоненты кинодискурса анализируются как основные аспекты кинодискурса.

Ключевые слова: термин «дискурс», понятие кинодискурса, структура и содержания, компоненты кинодискурса, основные аспекты, коммуникативное событие.

Abstract. The article considers about the concept of film discourse as a special form of discourse and as a linguistic phenomenon. Also, based on theoretical materials, approaches to the study of film discourse are systematized, the specificity of the structure and content of film discourse is revealed. Linguistic and non-linguistic components of film discourse are analyzed as the main aspects of film discourse.

Keywords: the term "discourse", the concept of film discourse, structure and content, components of film discourse, main aspects, communicative event.

Modern cinematography occupies one of the leading positions in terms of its impact on the viewing audience on a global scale, pushing literature into the background. It is now much easier for people to perceive a film audiovisually than to devote time and effort to reading a book. Thus, all the information that was previously transmitted through printed texts is increasingly acquiring a cinematic form in the modern world.

A film uses various means that can influence the viewer, since cinema is a complex process of interaction between the author and the recipient. This interaction is influenced by factors such as culture, the opinion of the author or the same recipients. According to sociologists, this type of discourse is capable of changing the audience it perceives, imposing certain patterns of behavior. Given the popularity of cinema as an art form and the power of its impact on the audience, its role in promoting a certain worldview and values, this study seems relevant.

The term "discourse" has a broad interpretation and is used to denote various forms of communication from the standpoint of structuring, presentation and interpretation. In linguistics, film discourse can be considered: as a communicative event occurring between the director and the moviegoers, during which certain messages are presented and understood; as a set of linguistic features, characterizing film characters; and as a system of communicative means and attitudes accepted in the cultural sphere. A review of studies shows that authors use a variety of terms: film discourse, cinematic discourse, video-verbal text, film/video material, film dialogue, film narrative, film text, film (film), creolized text, text in the register of cinema. In addition, in the works, the transcript of the oral verbal component of film discourse (dialogue list, master list), that is, the editing recording, is sometimes called a film script (while the term “film script” (preproduction script, screenplay) means a work of film dramaturgy related to the preparatory and filming stages of creating a film), and is also equated with intralingual subtitles (captions, intralingual subtitles, monolingual subtitles), that is, a recording of lines that does not reflect the actual speech in the film due to a number of restrictions requiring the use of compression and omission techniques (more about the types of scripts and “film recordings”).

Regardless of the terminology used, the authors put forward one of two entities as the object of research: either the entire film (film text) as a “coherent, integral and complete message expressed with the help of verbal (linguistic) and non-verbal (iconic and/or indexical) signs, organized in accordance with the concept of a collective functionally differentiated author with the help of cinematographic codes, recorded on a material medium and intended for reproduction on the screen and audiovisual perception by viewers,” or only film dialogue as a “verbal component of a heterogeneous semiotic system—a film, the semantic completeness of which is ensured by its

audiovisual series.” A comparison of these definitions shows that a film is understood as a dynamic process of presenting an author's message to moviegoers, designed as an audiovisual text consisting of interconnected subordinate texts formed by means of various non-verbal and verbal codes, which fully complies with the principles of modern discourse analysis and explains the productivity and expediency of studying a film as a discourse. In terms of the nature of its subsequent functioning, film discourse reveals similarities with a written artistic text. What happens on the set is recorded on film for subsequent editing and playback in a finished, unchanged from before the moviegoer in the absence of direct feedback. In this regard, unlike a film show or a book, a performance is a unique communicative event in the sense that theatrical discourse (even with an exact reproduction of the author's text) acquires specific content only at the moment of performance on stage and is oriented toward the spectators in the hall "here and now" - specific multiple addressees. The difference between cinema and theatre is also determined by another circumstance related to the mode: the cinema viewer sees only what is shown to him, and only in the way, it is shown to him; in the theatre, such visual manipulation is completely impossible.

The next important parameter of discourses is genre. Genre is understood as a paradigm of works united because of common rules of compositional construction and the lexical and grammatical means used. The taxonomy of genres is currently a little-studied issue both in discursive studies and in film studies.

The very first studies of cinema were conducted by Yu.M.Lotman, who considered films from the point of view of semiotics. He believed that the film text can be considered simultaneously as a discrete text composed of signs, and a non-discrete one, in which the meaning is attributed directly to the text. He also identified such components of the film text as a frame and a film phrase. In his opinion, a frame is one of the main concepts of film language, which can be given various definitions: "the minimum unit of editing", "the main unit of composition of a film narrative", "the unit of film meaning" [2]

In modern linguistic studies, the terms film text and film discourse are not clearly distinguished. The concept of film text is considered within the framework of semiotics and, according to G.G.Slyshkin and M.A.Efremova, is defined as a stop-motion film consisting of images, moving and static, speech, oral and written, noises and music, specially organized and inseparable unity. The authors distinguish two semiotic systems that operate with signs of different kinds: linguistic and non-linguistic. The linguistic system operates with symbolic signs, the non-linguistic system operates with index signs and iconic signs. The linguistic system, in turn, is represented by written (titles and inscriptions that are part of the world of things in the film - a poster, the name of a street or city, an entrance and an exit, a letter or a note, etc.) and oral (the actors' spoken speech, a voice-over test, a song, etc.) components, which are expressed with the help of symbolic signs - words of a natural language. The non-linguistic system of the film text includes iconic and indexical signs. It also has a sound part - these are natural noises (rain, wind, footsteps, voices of animals and birds), technical noises and music.

Also, the non-linguistic system includes a video sequence - iconic or indexical signs (people, animals, fantastic creatures, objects), performing a sequence (chain) of movements, which are also iconic or indexical signs (gestures, facial expressions, pantomime, manipulations with objects, various types of movements and other actions) [2]

The concept of film discourse arises in connection with the expansion of the subject of linguistics of the film text. While the linguistic system prevails in the film text, the non-linguistic semiotic system is considered in detail in film discourse. Extra linguistic factors in determining the essence of film discourse are brought to the forefront and are decisive in relation to linguistic factors. At the same time, extra linguistic factors include not only factors of the communicative situation, but also those factors of the cultural and ideological environment in which communication takes place. Film discourse is inherently processual: unlike a film text, which is recorded on film and is not subject to change during the process of reproduction, the peculiarity of film discourse is that when defining the latter, it is necessary to take into account the participants, their cognitive baggage, the space and time in which the interaction takes place. Based on the above, film discourse should be understood

as a process of reproduction and perception of a film, the meaning of which is formed under the mutual influence of several semiotic systems. Film discourse includes participants in the discourse, time and space of interaction [1]

Film discourse can be characterized in terms of the functions it performs as a semiotic system. These functions include the transmission of current information, the transmission of past experience, participation in the production of new knowledge, the regulatory function, the emotive function, the aesthetic function, and to a lesser extent the metalinguistic and phatic functions. Particularly significant is the aesthetic function, which is associated with attention to the "message for the sake of the message itself", i.e. rather to the form of expression of the content, and not to the content itself.

The aesthetic moment is manifested in the emotional-sensory assessment of the message from the point of view of its "beauty" [2]. Existing definitions of film discourse describe it as a complex, capacious, multi-faceted, heterogeneous formation with an expanded structure. However, a clear picture of the constituent components of this heterogeneous formation has not yet been built.

First of all, behind the film discourse there is a film script, which is one of its elements constituting its vertical subtext. According to the definition of G.G. Slyshkin and M.A. Efremova, "a film script is a work of fiction with specific features associated with the embodiment of verbal text in audiovisual form on the screen", which is essentially the process of film adaptation. The results of the studies showed that the components of film discourse play an important role in constructing the meaning and overall picture of the plot. With the help of linguistic components, the viewer is given explanations of what is happening, and the thoughts and feelings of the characters are expressed. Non-linguistic components help in constructing the images of the same characters and in creating the necessary atmosphere.

REFERENCES:

1. Zaretskaya, A. N. Features of the implementation of subtext in film discourse [Text]: abstract. dis. ... candidate of philological sciences: / - Chelyabinsk, 2010. - 21 p.
2. Kolodina, E. A. The status of film dialogue in a series of related concepts: film dialogue, film text, film discourse // Bulletin of the Nizhny Novgorod University named after N.I. Lobachevsky. - 2013 - No. 2 (1). - P. 327-333.

UO'K: 811.512.133'373.2:254

JAHON LEKSIKOGRAFIYASIDA FITONIMLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

G.A.Matkarimova, o'qituvchi, Ma'mun universiteti, Xiva

Annotatsiya. *Fitonimlarni har qanday tilda o'rganish jarayonida ularning tarixiy xususiyatlarini, yangi genesisini hisobga olmasdan mumkin emas. Dastlab o'simliklarga ularni bir-biridan ajratish uchun nomlar berilgan, boshqa har qanday leksemalar kabi, elementar ravishda payo bo'lgan. Keyin, ma'lum bir tilda mustahkam o'rnashgan ayrim fitonomik nomlar terminlarga aylangan. Ammo shu bilan birga o'simlik dunyosining realiyalarini ifodalagan ko'plab so'zlar passiv zaxiraga o'tgan (tilda ishlatilishdan to'xtab, neologizmlarga o'rin berishgan). Bu jihatdan ingliz tiling fitonomik leksikasi juda ahamiyatlidir.*

Kalit so'zlar: *fitonimlar, V.Gumbolt, A.V. Superanskaya, I.A.Boduen.*

Аннотация. *В процессе изучения фитонимов любого языка невозможно без учета их исторических особенностей и нового генезиса. Первоначально растениям давались названия, чтобы отличать их друг от друга, как и любые другие лексемы, они были элементарными пайо. Позднее некоторые фитонимические названия, прочно утвердившиеся в определенном языке, стали терминами. Но в то же время многие слова, выражающие реалии растительного мира, перешли в пассивный резерв (перестали употребляться в языке и уступили место неологизмам). В этом отношении очень важна фитонимическая лексика английского языка.*

Ключевые слова: *фитонимы, В. Гумбольдт, А.В. Суперанская, И.А. Бодуэн.*

Abstract. *In the process of studying phytonyms of any language it is impossible without taking into account their historical features and new genesis. Initially, plants were given names to distinguish them from each other, like any other lexemes, they were elementary payo. Later, some*

phytonomic names, firmly established in a certain language, became terms. But at the same time, many words expressing the realities of the plant world, passed into the passive reserve (ceased to be used in the language and gave way to neologisms). In this regard, the phytonomic vocabulary of the English language is very important.

Keywords: *phytonyms, V. Humboldt, A.V. Superanskaya, I.A. Baudouin.*

Ilmiy qiyosiy tadqiqotlar, bir tomondan, muayyan tilning individual xususiyatlarini aniqlashga, boshqa tomondan esa, uning boshqa tillar bilan umumiy jihatlarini ochishga qaratilgan. Bu fikrni I.A. Boduen de Kurtene so'zlari isbotlaydi: "...ma'lum tilda boshqa tilning kategoriyalarini hech qanday cheklovlarisiz ko'rish ilmiy jihatdan mumkin emas; ilm-fan ob'yektga begona kategoriyalarni majburlamasligi, balki unda yashayotgan va uning tuzilishi va tarkibini belgilaydigan narsalarni izlab topishi kerak" [1,68]. Bu qiyosiy metodning katta nazariy qiymatga ega ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi, chunki qiyosiy tahlil orqali taqqoslanayotgan tillarning xos xususiyatlari orqali umumiy til universalari va tilning o'ziga xos ijtimoiy hodisa sifatida mohiyati chuqurroq ochib beriladi.

Hozirgi lingvistikada, zamonaviy ilmning eng asosiy o'zgarishi filosofik madaniyat va antropologiya muammolari yo'nalishiga bo'ladigan e'timodga aylanadi. Til va undagi tasviriy tasvirni o'rganganida, tilning antropologik asosini tushunish muhim holatga keldi. Tilni va uning sifatini inobatga olgan holda o'rganish, gumanitar ilmlar sohasida interdisiplinarna ko'p miqdoriy muammolariga bo'lgan qiziqishni oshirdi, bu esa "odam - til – madaniyat" birligiga asoslangan.

Tilning dunyo tasviri til bilan birga shakllanadi. V. Gumboldt va uning izdoshlari, tilning o'zining qiymatlari tizimi sifatida ifodalangan kontsepsiyasining mualliflari, tilning odam jamiyati va haqiqat o'rtasidagi o'rta dunyo yaratishini ta'kidlaydilar. Bu sababli, F. de Sossur tilni o'rganishda diaxronik va sinkhronik yondashuvlarini aralashtirishning qabul qilinmaganligi haqida aytdi. U odamning mantiqiy yig'ilishining asosiy birligini tanqid qilgan, shu paytda turli tillarning tuzilishi bo'yicha muhim ma'no farqini ko'rsatgan. Ushbu gapning ko'rinishi ko'plab semantika sohalarini o'rganishga va rivojlanishiga ta'sir etdi, maqsadli "maydon" yondashuviga, masalan, lingvistikada (J. Trir, L. Vaysgerber, G. Ipsen, V. Portsik va boshqalar) ta'sir ko'rsatdi.

Bir qator tilshunos olimlar ham fitonimlarni yillar davomida tadqiq etganlar. Tilshunoslikda o'simliklarning nomlari fitonimlar deyiladi. *Fitonim* (yunoncha phytonim "o'simlik", onyma "nom, sarlavha") so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, o'simliklar nomlari degan ma'noni anglatadi. Bu termin birinchi marta tilshunoslikda A.V. Superanskaya tomonidan "To'g'ri nomlarning umumiy nazariyasi" kitobida ishlatilgan [2, 30-34]. Fitonimlar xalq botanika nomenklaturasining birliklari sifatida belgilanadi va fitotermalar – o'simliklarning ilmiy belgilariga qarab qo'yiladi [3, 34-37]. Bu leksik guruhga mansub so'zlar o'rganilayotganda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan muhim xususiyatlarga ega. *U.Krishke* ta'kidlaganidek, fitonimlarni tahlil qilish uch fan – tilshunoslik, falsafa va botanika chorrahasida bo'lishi kerak. Falsafiy nuqtai nazardan, o'simliklar deganda tabiiy turlar, ya'ni qandaydir vazifani bajarish uchun odamlar tomonidan emas, balki tabiiy ravishda birlashtirilgan ob'ektlar tushuniladi. Shuning uchun fitonimlar - tabiiy turlarni bildiruvchi atamalar tabiatda haqiqatda mavjud bo'lgan xususiyatlarni aks ettiradi va boshqa leksik guruhlardan farqli o'laroq, bu nomlar o'zboshimchalik bilan emas, balki chuqur o'ylangan holda nomlangan deyish mumkin. Bu jihati bilan fitonimlar antroponim va toponimlarga yaqin bo'lib, ular real odamlar va real predmetlarni ham nomlaydi. Ammo, bu lug'at guruhlariidan farqli o'laroq, fitonimlar ma'lum odamlar va alohida joylarni emas, balki ma'lum xususiyatlarga ega bo'lgan o'simliklarning butun sinfini bildiradi.

Tilshunos olimlar *T.R. Pisarskaya* va *N.E.Yakimenko, L.F. Pucileva*, fitonimlarni nomlanishini quydagicha izohlaganlar: "barcha narsalarning nomlari shakliy o'xshashlikga asoslanadi yoki biror bir asosdan kelib chiqadi. O'simliklar nomlari ham ularni to'g'ridan to'g'ri ifodalovchi leksemalar yoki o'simlik qismlarining nomlaridan kelib chiqqan" [4, 366].

F.I.Buslaev fitonimik lug'atni mifologik tomonlarini o'rgangan. U rus mifologik maktabining asoschisi sifatida o'zining "To'g'ri ismlarning tarixdagi ma'nosi" asarida birinchilardan bo'lib o'simlik nomlari xalq hayoti, axloqi, e'tiqodi o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatdi deb aytgan va shunday xulosaga keldi: "... xalq botanikasi nomenklaturasining o'zi bizni mifologik davrga olib boradi"[5, 552].

N.I Konovalova nuqtai nazaridan fitonimlar, “tilning leksik-semantik tizimidagi funktsiya, ular bajaradigan joy nafaqat nominativ, balki pragmatik, baholovchi, ifodali boshqa har qanday boshqa funktsiyalar bilan birga ona tilida so‘zlashuvchilar tomonidan ishlatiladigan boshqa funktsiyalar so‘zlar” [6,643].

Tilshunos olim A.M. Letova o‘simliklarning nomlarini quyidagilarga ko‘ra taqsimladi:

- tashqi belgilarning xarakterli belgilariga asoslangan o‘simliklar (qayin, oq qarag‘ay va boshqalar).

- O‘simlikning xususiyatlariga ko‘ra nominatsiyalash, (qirqquloq, jo‘ka, qichitqi o‘ti, tol va boshqalar).

- O‘simliklarning o‘sish joyi va usuliga ko‘ra nomlari (bargiuzum, qo‘ziqorin).

- O‘simlikning kundalik hayotda qo‘llanilishi xususiyatiga asoslangan nominatsiya (daraxt, no‘xat).

- O‘simliklarni hidiga qarab nomlash (smarodina)[7,198].

V.V. Salnikova shuningdek, fitonimlarning tematik xususiyatlariga ko‘ra klassifikatsiyasini taqdim etadi

1. Daraxtlar, 2. Butalar, 3. O‘t o‘simliklari, 4. Gullar, 5. Mevalar, 6. Sabzavotlar, 7. Qo‘ziqorinlar, 8. O‘simlikning qismlarining asosida nomlash, 9. Rang belgisi.

Biroq, shu kungacha o‘simliklarni nomlash bo‘yicha aniq bir ta’rif berilmagan. Ba’zi olimlar o‘simlik nomlarini oddiy terminlar kabi qabul qilishni aytishadilar (Merkulova, 1961, 1965; Bobrova, 1976, Borisova, 1989, Itunina, 1999), boshqa olimlar esa fitonimlarni nomenklatura sifatida qabul qilishgan (Zakarevskaya 1970, Ivanov, 1985), bir guruh olimlar esa, o‘simlik nomlarini nomenklatura sifatida ham belgilash, shu bilan birga fitonimlarning bir qator terminologik xususiyatlarini ajratib ko‘rsatish, xususan: denotat bilan aniq bog‘liqlik, leksik ma’noning aniqligi, bir turga kiruvchi o‘simlik guruhlarida umumlashtiruvchi (umumiy) so‘zning mavjudligi yoki yo‘qligini aniqlash muhim deb sanashgan. (Aryanova 1989) [8,13]. Shuni ta’kidlash kerakki, bu xususiyatlar har bir lug‘atning ko‘pgina leksik-semantik guruhlariga xosdir.

Tilning leksik-semantik tizimida fitonimlar nafaqat nominative balki pragmatik, baholovchi, ifodalovchi kabi funktsiyalarni ham ifodalaydi. Ba’zida bir xil turdagi fitonim shu tilda so‘zlashuvchilar orasida turli xil boshqa nomlar bilan ham atalishi mumkin [9,67-75]. Shuning uchun ham o‘simliklarning xalq orasida nomlanish xilma xilligi juda keng va ular ba’zida chalkashliklarni keltirib chiqaradi. Bu borada o‘zbek tilidagi o‘simlik nomlari va ularni shevalardagi nomlari juda ahamiyatlidir.

O‘simlik dunyosisiz Yer o‘z mavjudligini saqlab qola olmaydi. Shuning uchun butun dunyo bo‘ylab turli xil nashrlar, gazeta, kitob va qonun loyihalari aynan o‘simliklar va ularni himoya qilish maqsadida yaratilgan. Masalan, xalqaro “*Economic Botany*” jurnali- iqtisodiy jihatdan muhim bo‘lgan o‘simliklar haqida ma’lumot beradi. “Plant Science”- o‘simlik fanlari, shu jumladan, yangi o‘simlik turlari va ularning qishloq xo‘jaligidagi ahamiyati haqida maqolalar chop etadi. “Journal of Ethnopharmacology”- dunyodagi o‘simliklarning dori-darmon sifatidagi foydasi va ularning an’anaviy foydalanish usullari haqida maqolalar chop etadi.

Bundan tashqari, AQSHning yo‘qolib ketish xavfi ostidagi turlar to‘g‘risidagi qonuni 1973-yilda “yetarli darajada tashvishga solayotgan va saqlash zarur bo‘lgan o‘simliklarni saqlab qolish, cheklanmagan iqtisodiy o‘sish va rivojlanishning kalitidir” qonuni yo‘qolib ketish xavfi ostida qolgan o‘simlik va hayvonot dunyosini himoya qilish maqsadida qabul qilingan.

Yurtimizda ham flora dunyosini muhofaza qilish uchun qator ishlar amalga oshirilgan. “Botanika jurnali” (Botanical Journal)- O‘zbekiston Fanlar akademiyasi nashri bo‘lib, o‘simliklar haqidagi ilmiy maqolalarni chop etadi. Yana bir ilmiy jurnal “Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish” (Ecology and Nature Protection) jurnali bo‘lib, ushbu jurnal ekologiya va tabiatni muhofaza qilish masalalari bo‘yicha maqolalar chop etadi.

O‘simliklar haqida gap ketganda “O‘zbekiston Respublikasi Qizil kitobi” (Red Data Book of the Republic of Uzbekistan) ni eslamaslik mumkin emas. Ushbu kitobning so‘ngi tahriri 2009-yilda amalga oshirilgan.

Bundan tashqari qator qonun hujjatlari imzolangan bo'lib, ular insonlardan o'simlik dunyosiga oqilona munosabatda bo'lishlarini talab qiladi. "O'zbekiston Respublikasining O'simliklar va hayvonlar dunyosini muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonuni shular jumlasidandir. Qonun 1997-yilda qabul qilingan bo'lib, so'ngi tahriri 2014-yilda bo'lgan.

"Biologik xilma-xillikni muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida" gi Qonun ham o'simlik dunyosiga bag'ishlangan bo'lib, 2013-yilda qabul qilingan [<https://lex.uz/uz/>].

Xulosa. Fitonomik nomlar nafaqat botanika nomenklaturasi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega, balki chuqur madaniy, tarixiy va lingvistik ahamiyatga ega. Aynan shuning uchun ham fitonimlarning lug'atshunoslikdagi o'рни va ahamiyati juda katta. Jumladan fitonimlarni chuqur o'rganish

- Ilmiy tasnif va standartlashtirishni osonlashtiradi;

O'simliklarni ilmiy tasniflashda fitonimlar muhim ahamiyatga ega. Karl Linney tomonidan kiritilgan binomial nomenklatura tizimi o'simlik nomlarini global miqyosda standartlashtiradi va har bir o'simlikning noyob va umume'tirof etilgan ilmiy nomiga ega bo'lishini ta'minlaydi. Ushbu tizim quyidagilarga yordam beradi:

- a) chalkashlikning oldini olishga yordam beradi; Turli hududlarda bir xil o'simlik uchun turli xil umumiy nomlar bo'lishi mumkin. Ilmiy nomlar noaniqlikni yo'q qiladi.

- b) tadqiqotni osonlashtirish; Butun dunyo bo'ylab tadqiqotchilar o'simlik turlari haqida samaraliroq muloqot qilishlari, hamkorlikdagi tadqiqotlar va tabiatni muhofaza qilish harakatlariga yordam berishlari mumkin.

- Madaniy ahamiyati va etnobotanika masalarida;

Fitonimlar ko'pincha madaniy va tarixiy ahamiyatga ega. O'simliklar olamini chuqur o'rganish an'anaviy bilimlarni chuqur o'rganish imkonini beradi. Chunki asrlar davomida o'simliklarning mahalliy nomlari an'anaviy bilim va foydalanish sohalarini aks ettiradi. O'simliklarning dorivor xususiyatlaridan foydalanish yoki oshxonada qo'llanilishi shular jumlasidandir.

Bundan tashqari fitonimlar – til merosi sanaladi. Fitonomik nomlar jamoalarning lingvistik merosining ajralmas qismidir. Ular qadimiy tillar va dialektlarni saqlab qolishadi, ko'pincha hikoyalar va folklorda fitonomik lug'atlar ko'p tilga olinadi.

- Leksikografik hujjatlashtirish;

Leksikografiyada fitonimlarni hujjatlashtirish bir necha sabablarga ko'ra hal qiluvchi ahamiyatga ega:

- a) keng qamrovli lug'atlar: O'simlik nomlarini o'z ichiga olgan lug'atlar tilning barcha leksik sohalarini qamrab olgan holda keng qamrovli bo'lishini ta'minlaydi.

- b) etimologik tadqiqotlar: Fitonimlar tilshunoslarga so'zlarning kelib chiqishi va evolyutsiyasini tillarda kuzatishda yordam beradi. Ular madaniyatlarining tabiiy muhit bilan o'zaro ta'sirini ochib beradi.

- Tillararo ta'sir;

Fitonimlar ko'pincha tillar bo'ylab savdo, mustamlakachilik siyosati va globallashtirish orqali ko'chib o'tadi: shuning natijasida "olinma so'zlar" paydo bo'ladi. Ko'pgina tillar o'simlik nomlarini boshqalardan qabul qilib, o'zlarining lug'atini boyitadi. Masalan, inglizcha "coffee" so'zi arabcha "qahva" so'zidan olingan. Bu almashuvlar tarixiy tilshunoslik haqida tushuncha berib, tarixiy savdo yo'llari va madaniy o'zaro aloqalarni aks ettiradi.

- Mintaqaviy o'zgarishlar va sinonimiya;

Fitonimlar mintaqaviy va dunyoviy lingvistik o'zgarishlarni va sinonimiya yuzaga keltirishi mumkin. Turli hududlardagi dialektal xilma-xillik natijasida bir xil o'simlik uchun noyob nomlar bo'lishi mumkin.

Sinonimlar: O'simliklarning mintaqaviy sinonimlarini tushunish keng qamrovli leksikografiya uchun, ayniqsa ko'p tilli lug'atlarda juda muhimdir.

- Leksikografiyaning muammolari

Fitonimlarni hujjatlashtirish o'ziga xos muammolarni keltirib chiqaradi. Bu ayniqsa taksonomik o'zgarishlarda namoyon bo'ladi. Ilmiy qayta tasniflash natijasida o'simlik nomlari o'zgartirishi mumkin, bu leksikografik resurslarni yangilashni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Boduen de Kurtene, I.A. (1963). Izbrannye trudy po obshchemu yazykoznaniyu. Moskva: Nauka. С 68
2. Летова, А. М. Из истории исследования фитонимической лексики: лингвокультурологический аспект / А.М. Летова // Вестник МГОУ. Серия «Русская филология». – 2014. – № 2. – С. 30 – 34.
3. Aleshina E.K. O'simlik nomlari va dunyoning milliy lingvistik rasmini o'rganish: muammoni shakllantirishga qaratilgan / E.K. Seriya: Tarix, filologiya. - 2009. - 8-jild, 2-son: Filologiya. — 34–37-betlar.
4. Писарская Т.Р., Якименко, Н.Е. Сборник научных статей XXVII Международной научно-практической конференции / Под общей редакцией М.В. Пименовой. – СПб.: 2017. – 366 с.
5. Буслаев, Ф. И. Исторические очерки русской народной словесности /Ф.И.Буслаев. – СПб., 1861. - 643 с.
6. Сальникова, В.В. Колоративная лексика в языковой картине мира героев произведений С.Т. Аксакова «Детские годы багрова-внука» и А.Н. Толстого «Детство Никиты» / В.В. Сальникова. - Пенза: Издательский Дом «Академия Естествознания», 2014. - 552 с.
7. N.M. Aryanova, *Title of the Book*. Publisher, 1989.
8. I.V. Konovalova, *Synthetic Molecular Systems Based on Porphyrins as Models for the Study of Energy Transfer in Photosynthesis*. Russian Chemical Reviews, 2001. С. 67-75.
9. <https://lex.uz/uz/>

UO'K: 811.512.133'373.2:254.

TURKIY TILLARDA RANG BILAN BOG'LIQ NOMLARNING SHAKLLANISHI

R.Maxmudov, f.f.d., kat.i.x., Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva
Sh.Kamiljanova, erkin izlanuvchi, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

Ushbu maqolada turkiy xalqlarga xos bo'lgan rang tushunchasi bilan bog'liq onomastik qatlamning paydo bo'lishi va uning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: onomastika, sema, leksika, etimologiya, rang, tarixiy leksika, frazeologik birlik

Аннотация. В данной статье анализируется возникновение ономастического слоя и его специфические особенности, связанные с понятием цвета, характерного для тюркских народов.

Ключевые слова: ономастика, Сема, лексика, этимология, цвет, исторический лексикон, фразеологизм

Abstract. This article analyzes the emergence of the onomastic layer and its specific features related to the concept of color characteristic of the Turkic peoples.

Key words: onomastics, Sema, vocabulary, etymology, color, historical lexicon, phraseology.

Ma'lumki, qadimgi davrlarda dunyoning ko'plab xalqlari orasida rang ma'nolarining semantikasi dunyo mamlakatlari, kosmogoniya belgilari bilan bog'liq edi. Sovet va xorijiy turkolog-tilshunoslarning maxsus tadqiqotlari tufayli turkiy xalqlar "qadimgi xalqlar til tizimidagi rang nomlari yordamida asosiy nuqtalarni belgilashning ikkita tizimidan foydalanganliklari" aniqlandi. Xunlarda, keyinchalik boshqa turkiy qabilalarda, Xitoy xronikalariga ko'ra, dunyo mamlakatlarining rang-barangligi otlarning ranglari bilan birlashtirilgan, Bu ham harbiy ishlarda, ham diniy, marosimlarda aks etgan. Uyg'ur yodgorliklariga ko'ra, A.N.Kononov o'zining maxsus tadqiqotida yozganidek, dunyoning to'rt mamlakati quyidagicha belgilangan: Sharq – ko'k-yashil (ramz – ajdaho); G'arb – oq (yo'lbars tasviri unga mos keladi); janub – qizil (zag'izg'on); shimol – qora (ilon). Oltoy ko'chmanchilarida asosiy nuqtalar uchun beshta rang ishlatilgan: qizil – janub, qora – shimol, ko'k – Sharq, oq – G'arb, sariq – Zenit [4: 159, 160].

Tadqiqot davomida shamanistlarning marosim amaliyotida sariq (sarig') yetakchi ahamiyatga ega emasligini ta'kidlaymiz. Asosiy nuqtalarning rang-barang ma'nolari haqida aytilganlardan ko'rinib turibdiki, xunlar orasida yozma manbalarda qayd etilgan ushbu an'ana keyinchalik qadimgi turkiy davrdan etnografik zamonaviylikgacha ma'lum ko'rinishlarda yashab, o'z ahamiyatini saqlab qolgan. G'arb turkiy qabilalar orasida kuz bilan, Sharq esa bahor bilan bog'liq edi. Yilning ikkala fasli ham bir dunyodan ikkinchisiga o'tish osonroq bo'lganida beqaror deb hisoblangan. Shuning uchun dafn marosimlari yilning shu fasllariga to'g'ri kelishga harakat qilingan.

Quyoshli joy nafaqat janub, balki butun O'rta dunyo deb nomlangan. Turkiy xalqlar o'zlarini quyosh qabilasi deb atashgan. Ular uchun hayot va (nur) yorug'lik sinonim edi. Qizil rang qonda Tengri ruhining mavjudligini anglatar edi. Yashil rang – muqaddas rang hisoblanib, o'simliklarning

rangi sifatida talqin qilinadi. Agar qon oqayotgan bo'lsa yoki ko'katlar so'ngan bo'lsa, unda tirik mavjudotlar nobud bo'lganining ramzi deya qaralar edi. Shuning uchun, qadimgi turkiy xalqlarda qizil-yashil kombinatsiyasi baxt keltiruvchi va asosiy ranglardan biridir. Yer-Su (v) ranglari ko'k va yashil rangga ega bo'lgani uchun ham ular alohida ilohiy rang deya tasavvur qilingan. Shu munosabat bilan qora, oq, ko'k, sariq va qizil turkiy xalqlar, shu jumladan, oltoyliklar uchun muhim ranglar hisoblangan. Asosiy iloh ham Ko'k Tengri deb atalgani ham aslida shu boisdan.

Assotsiativ lug'at ma'lumotlariga ko'ra, oltoy turklarining til ongida qizil, oq, yashil, qora, ko'k-yashil (moviy), sariq ranglar ustunlik qiladi. Kulrang va jigarrang ranglar kam uchraydi [2: 380].

Turkiy xalqlarda oq rang – ranglar onasi deya tasavvur qilingan va hamma kelib chiqqan ranglarning asosi ekanligiga ishonishgan. Turkiy qavmlar uchun barcha muqaddas, baxt keltiruvchi bo'lgan hodisalar yorqin va oq rang bilan bog'langan holda nomlangan. Tabiiyki, shu sababli yuqori – samoviy, ilohiy dunyo **Oq**, pastki, zulmat dunyo esa **Qora** deya tasavvur qilinadi.

Yuqori hukmdorlar va buyuk shamanlar muqaddas oq otlarni minishar edilar. Turkiy qavmlar qadimdan oq rangni aristokratiyaning belgisi deb hisoblashgan. Yuqori dunyo xudolari har doim oq libosda bo'ladi deya tasavvur qilingan. Shuning uchun, suyukli va qudratli ilohlari, xudolariga ramziy qurbonlik qilishni istab, turkiy qavmlar muqaddas daraxtga oq mato parchasini bog'lashar edilar. Shunday qilib, turkiy qabilalarning oliy ilohalaridan biri Umayning ramzi ham uchburchak, shuningdek Oy, taroq, qaychi va o'q edi. Ularning ranglari oq va kumushrang deya tasavvur qilinadi. Tengri rangi esa Ko'k (rang) deya tasavvur qilinadi va shu rang nomi qo'shib aytiladi. Tengri uchun turkiy qabilalar oq, kulrang, och kulrang yoki ko'k rangdagi otlarni qurbon qillar edilar.

V.V.Radlovning "Turkiy so'zlar lug'ati tajribasi"ga ko'ra, Ak (qadimgi turkiy tilda) – oq rangni anglatadi [7: 88] va ushbu leksema odamlarni va ularning fazilatlarini belgilashda asosiy etalon sifatida xizmat qilgan.

Aq sakal (oq soqol), ak sakallu (oq soqolli), ak sakaldig (oq soqollik), ak baba (oq bobo), opoq bobo, opoqi – keksa odam, Ak pashsha (oq poshsho) – rus podshosi. Turkiy xalqlar ertaklarida Ak – oq so'zini o'z ichiga olgan ko'plab antroponimlar, atoqli otlar mavjud: Ak-ai – oq oy, Ak-tash – oq tosh; shuningdek, oq so'zi qatnashgan tana qismlari: ak bash (oq bosh), ak sach (oq soch) – toza bosh, kostun aki – oq suyak, go'z aki (o'g'uzlarda) – ko'z oqi, juz aki, alin aki – oq yuzli (rostg'oy); va kasalliklari, sutemizuvchilar va qushlar (oq qush, oq ayiq), baliqlar (oq baliq – o'g'uz lahjalarida), o'simliklar (oqqayin), minerallar, oziq-ovqat: jumurta aki, pumurka aki – tuxum oqi, idishlar, geografik nomlar (Oqdaryo), qabila nomlari (Oq tana, Oq mang'it) ham turkiy qabilalarda talaygina, umuman olganda, shu kabi oq so'zi qatnashgan ko'plab birikmalar mavjud. Ikkinchi ma'noda ak – oq, toza, aralashmagan: ajak ak poldi – idish toza (bo'ldi); ak jer – tekis, o'rmonsiz joy. Uchinchi ma'noda – xushmuomala, samimiy, begunoh: ak kundu – saxovatpesha, oqko'ngil, ak sananip jat – uning vijdoni toza kabilalar shular jumlasidan.

"Oyrot-rus lug'ati"da turkiy tillardagi ak leksemasining quyidagi talqinlari keltirilgan: ak I 1. oqlik; oq; ak chamcha – oq ko'ylak; ak sur – moviy; 2. protein (tuxum; ko'zlar); jimirtkanin agi – tuxum oqi; 3. Ko'chma ma'noda – haqiqat, adolat, aybsizlik; < ak jer – bepoyon joy; aktu – begunoh; ak baliq – nelma (ilmiy nomi lot. *Stenodus leucichthys nelma*); *kara jilan ak jilandi jenip iydi – qora ilon oq ilonni mag'lub qilib yeydi* maqolida ham ak – oq leksemasining ko'chma ma'nosi yuzaga chiqqanini kuzatish mumkin [6: 312].

Turkiy tillarning folklor qatlami ak (oq) leksemasining, asosan, majoziy ishlatilishini ko'rsatadi (toza, mehribon, yorqin, samimiy, to'g'ri, munosib kabi ma'nolarda maqol, matal, ibora kabilarda keng istifoda etilishi fikrimiz isbotidir): Baliqchinin koli ak, malchinin juzi ak – baliqchining qo'li oq, cho'ponning yuzi oq.

Jarash jorgo at minzer, jajina ak sanaa artar. Uchuru biyik jurum jurzen, Ach-urenin alkish aydar – Agar yo'rg'a ot minsang, senga shon-sharaf ortar. Agar hayotingni munosib o'tkazsang, avlodning senga olqish aytadi.

Qora sagish – kajikcha, oq sagish – atcha. Qora fikr – to'piqcha (oyoq suyagi kabi), ezgu (oq) fikr – otcha ot (kabidir).

Qora sagish kargishtu, oq sagish alkishtu. Qora fikr – qarg'ishdir, ezgu (oq) fikr – olqishdir.

Tocho kara sanaadan tochenche ak sanaa artik – Tuyaday katta yovuz niyatdan sichqonday kichik ezgu niyat afzaldir

Tishti ak, ichi kara. Tashi – oq, ichki – qora.

Uchurlu sosti ugarga jakshi, aktu sosti aydarga jakshi. Aqlli so'zni tinglash yaxshi, samimiy so'zni gapirish yaxshi.

Chin chiribas, aktu artabas. Rost chirimaydi, rostgo'y egilmaydi.

Ak jarikka jurege aldi – kiynin sanan jur. Munosib yashash uchun harakatlarning haqida o'ylang.

Ak iyne angara saybas, kok iyne konkoro saybas. Oq igna orqaga burilmaydi, ko'k igna pastga qadalmaydi. (Aqlsizlik haqida).

Ak sagishti qarartip bolbozin, qora sagishti agartip bolbozin. Oq (ezgu) niyatni qoraytirib bo'lmaydi, qora niyatni oqartirib bo'lmaydi

Aktu sos undilbas. Chin yurakdan aytilgan so'z unutilmaydi.

Turkiy xalqlarning zamonaviy til ongida oq leksemasi (ak) qizil leksemasidan keyin ikkinchi o'rinni egallaydi.

Qora rang turkiy xalqlarda tuhmat, axloqsizlik, baxtsizlik, muvaffaqiyatsizlik, xiyonat va o'lim kabi tushunchalarni ifodalovchi ramz yoki rang sifatida tasavvur shakllantirgan. Qora leksemasi turkiy tillarda (qadimgi va o'rta turkiy til va mo'g'ul tili ham shu jumladandir), turli fonetik variantlarda: qara, qaya, qa:, kora, xara, xura, xara va boshqa shakllarda turli manbalarda uchraydi.

Turkiy xalqlarda birinchi navbatda kara – qora “qora”, “qorong'i” degan ma'noni anglatadi, yondosh holda “katta”, “ulkan”, “asosiy”, “buyuk”, “kuchli”, “olomon”, “jangchilar”, antonimik holatda – “ma'yus”, “qayg'uli”, “baxtsiz”, “yomon”, “past”, “yovuz”, makon mazmunini ifodalagan holda – “shimol”, “keng”, “yer, quruqlik” [5: 161-170] kabi ma'nolarni ifodalash xususiyatiga ham egaligini alohida ta'kidlash zarur.

V.M.Illich-Svitich o'zining lug'atida kara so'zining etimologiyasi haqida alohida to'xtalib o'tadi. Turkiy tillardagi karä “qora”, indoyevropa tilida. ker -, ker-s – qora, qorong'i, dravidda kar / kār / kār – qora, qorong'i ma'nolarini ifodalovchi so'zlar o'zaro bog'liqligini, qolaversa, bu qadimgi hindiy tilidagi kardamas - kasallik, loy, qadimgi fors tilidagi čardeh – qora, yunon tilidagi καρσμόν – qora, qadimgi yuqori nemis tilidagi horo – kir, qadimgi skandinavdagi horr, harr – kuya, qadimgi prussda kirsan, eski slavyanda čрънь (kr–sno-) – qora ma'nosini ifodalovchi so'zlar bilan bir asosga ega ekanligini ta'kidlaydi. Shu tarzda olim kar/ä/ “qora, quyuq rang” [3: 337-338] leksemasining nostratik arxetipini qayta tiklaydi.

Ushbu qatorga M.Fasmerning fikrlarini ham qo'shish joizdir. U rus tilidagi карий, ukrain tilidagi карий – qora, to'q, qadimgir rusdagi карый – qora so'zlari qadimgi turkiy tildagi kara asosining tatar tili orqali kirib kelganligi to'g'risida fikr yuritadi [1: 199]. Umuman, olganda ranglarni anglatuvchi leksemalarning etimologiyasi, tarqalish areali va genetik tahlillarini keying tadqiqotlarimizda keltirishni ma'qul ko'ramiz, chunki etimologik tahlilning o'zi alohida e'tibor talab qilishi shubhasiz.

Ta'kidlangani kabi turkiy xalqlarda qadimdan baxtsizlik, muammo, fojea qora hayvonlar va qushlar vositasida tasvirlangan. Shuningdek, qora rang oddiy xalqni ifodalash uchun ham istifoda etilardi (bu holat keyingi davrlarda ham *qora xalq* birikmasida saqlanib qolgan, hozirgi o'zbek adabiy tili davridagina nisbatan qo'llanish kamaygan).

Hozirda oltoyliklar orasida rang bilan bog'liq bir necha seok (qabila, urug')lar ham bor: ak-kobok, kara-todosh, sari-todosh, kara-almat, sari-almat kabi rang bilan bog'liq urug' nomlari mashhur. Rang, qabila bo'linmalarini farqlash va ajratish vositasi bo'lib, ehtimol ularning dunyo mamlakatlariga tarqalishini ko'rsatadi. Seoklarning boshqa bo'linmalarining nomlari “qora” va “oq” rang xususiyatlari yordamida hosil bo'ladi: Tokarevning ta'kidlashicha, “ko'rsatilgan sifat” qora ko'plab Oltoy urug'larining nomlaridan bir qismidir: “qora-almat”, qora-jagirik, qora-jarik, qora-irkit, qora-mayman, qora-Mundus, qora-soyon, qora-togus, qora-todosh, qora-tumat, qora-chagat... Oltoy urug' nomlari tarkibida ak nisbatan kam ishlatiladi: ak kobok, ak tumat [8: 151-157] kabilar shular jumlasidan..

Xulosa qilib aytganda, qadimdan turkiy qabilalarda rang bilan bogliq turli tasavvurlar shakllangan. Shu munosabat bilan turli anrtoponim, topinim, etnonim kabi onomastik birliklar tarkibida xilma-xil rangni anglatuvchi leksemalar mavjudki, ularni tahlil va tadqiq, qilish turkiy xalqlarning etnografiyasi, leksikologiyasini o'rganishda yangi ilmiy faktlarni ochiqlanishiga sababchi bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Max Vasmer. Russisches etymologisches wörterbuch. Erster band A-K. – Heidelberg. 1953. –P. 199.
2. Голикова Т.А. Алтайско-русский ассоциативный словарь (Алтай-орус ассоциативный сөзлик). – М.: Изд-во ОЛСИБ, 2004. – 380 с
3. Иллич-Свитыч В.М. Опыт сравнения ностратических языков. М. Наука. 1971. –С. 337-338.
4. Кононов А. Н. Семантика цветообозначений в тюркских языках // Тюркологический сборник 1975. – М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1978. – С. 159–179.
5. Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. М.-Л. 1956. –С. 161-170
6. Ойротско-русский словарь /Н.А. Баскаков, Т.М. Тоцакова. – М., 1947. – 312 с.
7. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. I–IV. – СПб. 1893-1911. Т. I. 1893. –С. 88.
8. Токарев С.А. Пережитки родового культа у алтайцев // Сибирский этнографический сборник. – М.-Л., 1947. – Т. I. – С. 151–157.

UO'K 800

JA'HON TILSHUNOSLIGIDA URF-ODATLARNI IFODALOVCHI BIRLIKLARNING LEKSIK TADQIQI

M.Mo'ydinova, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotasiya. Ushbu maqolada jahon tilshunoslik sohasida urf-odatni ifodalovchi leksik birliklarning leksik-semantik, strukturaviy, stilistik va lingvokulturologik xususiyatlari haqida ilmiy-nazariy mulohazalar olib borilgan. Shuningdek, maqolada urf-odatni ifodalovchi birliklarning leksik-stilistik jihatdan tartiblashi borasida ham amaliy tahlillar olib borilgan. Bunda urf-odatni ifodalovchi leksik birliklarning o'xshashlik va farqli tomonlari ham qiyosiy-leksik jihatdan yoritilib berilgan.

Kalit so'zlar: jahon tilshunosligi, urf-odatni ifodalovchi leksik birliklar, leksik-semantik, strukturaviy, stilistik va lingvokulturologik xususiyatlar, ilmiy-nazariy mulohazalar, leksik-stilistik, o'xshashlik va farqli tomonlari, qiyosiy-leksik jihatlar.

Аннотация. В данной статье даны научно-теоретические комментарии о лексико-семантических, структурных, стилистических и лингвокультурных особенностях лексических единиц, репрезентирующих традицию в области мирового языкознания. Также в статье проведен практический анализ лексико-стилистической классификации единиц, репрезентирующих традицию. При этом сравнительно-лексическим способом выделяются сходства и различия лексических единиц, репрезентирующих традицию.

Ключевые слова: мировое языкознание, лексические единицы, репрезентирующие традицию, лексико-семантические, структурные, стилистические и лингвокультурные характеристики, научно-теоретические соображения, лексико-стилистические, сходства и различия, сравнительно-лексические.

Abstract. In this article, scientific-theoretical comments were made about the lexical-semantic, structural, stylistic and linguo-cultural features of the lexical units representing tradition in the field of world linguistics. Also, in the article, a practical analysis of the lexical-stylistic classification of the units representing tradition was carried out. In this, the similarities and differences of the lexical units representing the tradition are highlighted in a comparative-lexical way.

Key words: world linguistics, lexical units representing tradition, lexical-semantic, structural, stylistic and linguocultural characteristics, scientific-theoretical considerations, lexical-stylistic, similarities and differences, comparative-lexical.

Kirish: Jahon tilshunosligining rivojlanishida har bir millatning dunyoqarashi, o'ziga xos bo'lgan hayotiy tajribasi, tarixi, ma'naviy merosi, an'alarini o'zida aks ettiruvchi milliy-madaniy xususiyatlar mujassamlashgan urf-odat ifodalovchi leksik-lisoniy birliklarning umumiy hamda o'ziga

xos xususiyatlari yuzasidan olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarning qiyosiy-chog'ishtirma tadqiqi bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Shu boisdan ham, zamonaviy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri - lingvomadaniyatshunoslikning o'rganilmagan jihatlarini borasida ilmiy izlanishlar olib borish, til hamda milliy madaniyatni bir butunlik sifatida tadqiq etish, ularni lingvomadaniy jihatlarini chog'ishtirma tahlil qilish hamda samarali qo'llash yo'llarini aniqlash tobora dolzarblashmoqda.

O'zbekistonning milliy-madaniy taraqqiyotga erishishida jamiyat hayotining barcha sohalariga, xususan, milliy-madaniy urf-odatlarining tiklanishida yuqoridagi izlanishlar o'z ijobiy ta'sirini ko'rsatmoqda. O'zbek tili leksikasining boyishi hamda rivojlanishi ham istiqbol yaratgan imkoniyatlar bilan bog'liq bo'ldi. Shuning barobarida, o'zbek tilshunosligida ham tilimizning madaniy merosini o'rganishga yo'naltirilgan bir qator tadqiqotlar bajarildi. O'zbek tilshunoslari terminologiyani tartibga solish, o'zbek tilidagi turli soha terminlarini izohlash, o'zbekcha termin yasash usullarini ishlab chiqish borasida salmoqli ishlarni amalga oshirdilar. Shu bilan bir qatorda, tilshunoslikning taraqqiy etib borishi bilan uning terminologiyasida ham tadqiq qilinishi zarur bo'lgan muammolar yuzaga chiqdi. Zero, "...farzandlarimiz tarbiyasi, ma'naviy-ma'rifiy sohadagi ishlarimizni bir zum ham susaytirmasdan, ularni yangi bosqichga ko'tarishimiz zarur".[1] Pedagogikaga oid terminlar pedagogika sohasi texnologiyalarining yangilanib turishi va rivojlanishi hisobiga boyib bormoqda va o'zgarishlarga duch kelmoqda. Bu singari muammolar yuzasidan taklif hamda tavsiyalar ishlab chiqish, tilshunoslikda nafaqat terminologiya, shuningdek qiyosiy-chog'ishtirma tizimni ilmiy asosda chuqur tadqiq etish imkonini ham yaratadi.

Adabiyotlar tahlili: Tilshunos olimlar til va madaniyatni o'zida mujassamlashtiruvchi lingvomadaniyatshunoslik sohasining lisoniy tadqiqi masalalari bilan XX asrning 90-yillaridan shug'ullana boshladilar hamda til, madaniyat, inson shaxsiyati orqali tadbiq etila boshlagan ushbu yo'nalishning muammolari ilmiy izlanishlarda aks eta boshladi. Mamlakatimiz tilshunos olimlari D.U.Ashurova, T.A.Bushuy, M.R.Galieva, A.E.Mamatov, N.Z.Normurodova, M.I.Rasulova, N.Maxmudov, Sh.S.Safarov, O'.K.Yusupov D.S.Xudayberganovalar o'z ilmiy ishlarida til va madaniyatning o'zaro bog'liqligiga oid masalalarini o'rganib chiqqanlar.[3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10]

Zamonaviy terminshunos tadqiqotchilarning fikriga ko'ra (N.V.Podolskaya, A.V.Superanskaya, N.V.Vasileva, V.P.Danilenko, V.M.Gryaznova, T.L.Kandelaki va boshqalar), hozirgi zamon terminologiyasi sun'iy ravishda shakllangan leksik qatlam bo'lib, uning har bir birligi foydalanish uchun ma'lum cheklovlarga va mavjudligi va rivojlanishi uchun ma'lum shart-sharoitlarga ega.

Tadqiqot metodologiyasi: Bizga ma'lumki, O'zbekistan Respublikasi Prezidentining 1998-yilning 28-oktabrda e'lon qilingan to'y-hasham, turli marosimlar o'tkazishdagi dabdababozlik va isrofgarchiliklar haqidagi Farmoni shu sohadagi ilmiy-amaliy izlanishlarni yanada kengaytirishga asos bo'ldi. Shunga ko'ra, xalqimizning milliy urf-odatlari, turli ko'rinishdagi milliy-mafkuraviy marosimlari hamda an'alarining shaxs ma'naviy kamologidagi rolga bag'ishlangan Respublika seminarini tashkil qilindi[2].

Tilshunos olim F.de Sossyur tomonidan yaratilgan tilshunoslikning tizimli nazariyasiga ko'ra: "Millatning urf-odatlari uning tilida aks etadi, boshqa tomondan, aynan til millatni shakllantiradi" degan fikri etnografiyada strukturalizmning shakllanishiga, jumladan, Leyden maktabi, kognitiv antropologiya, ikkinchi darajali modellash tizimlari maktabi va hokazolarga ta'sir qildi, ammo etnolingvistikani mustaqil fan sifatida shakllanishi F.Boas kabi amerikalik olimlarning faoliyati bilan bog'liqdir, degan fikrlar keltirib o'tilgan.

M.Sheler va N.Xartmann "urf-odat" ("qiymat") tushunchasini falsafiy kategoriya sifatida uyg'unlashtirishga hissa qo'shgan[11]. Falsafiy kategoriya hisoblangan aksiologiya urf-odatlarni o'rganuvchi sohadir (*grekcha axio - urf-odat, logos - fan, ta'limot demakdir*). Ingliz tilidagi ilmiy-falsafiy adabiyotlarda aksiologiya konsepti aksiologik-qiymat nazariyasi (price theory) shaklida o'rganilgan. O'zbek tilida aksiologiya konsepti millatning urf-odati, milliy urf-odat sifatida talqin qilinib, Z.Isakovaning tadqiqotida keltirilganidek: o'zbek tili hamda o'zbek xalqi madaniyati nuqtai nazaridan, aksiologiya - bu milliy-madaniy, ijtimoiy urf-odatlar, milliy urf-odatlar tizimini o'rganish yo'nalishidir [12]. M.Veber sotsiologik urf-odatlar fenomeni "tradition/urf-odat" tushunchasiga

quyidagi ta'rifni bergan: "Ijtimoiy jamiyat mavzusi uchun ma'lum ahamiyatga ega bo'lgan me'yorlar jamlanmasi"[13]. F.Nisshe, K.Sitaram hamda R.Kagdel kabi olimlar urf-odatlarining tabiiy yangilanishining ahamiyati va ularning madaniyat dinamikasi bilan bog'liqligini yoritadi[14]. Olim M.S.Yaniskiy bixevioteristik (xulq-atvor) yo'nalish uchun "axloq, odob va urf-odatlar assotsiativ o'rganish natijasi"[15] ekanligini asoslagan. Avstriyalik psixolog V.Frankl insonga hayot mazmunini topishga yordam beradigan urf-odatlarga o'z tasnifini taklif qilgan: *ijodkorlik urf-odatlari, tajriba urf-odatlari va munosabatlar urf-odatlari*. Milliy-madaniy birliklar tilning milliy o'ziga xosligini aks ettiradi. Milliy-madaniy birliklar tushunchasi tilshunoslar tomonidan turlicha talqin etiladi. Jumladan, V.N.Teliyaning ta'kidlashicha, til o'z ma'nolari va birlashmalari bilan olamning konseptual modelini bezatadi, tilda milliy-madaniy birliklar esa bu turfa-xillikni yaratish orqali turli tillar o'rtasidagi milliy-madaniy farqlarni aniqlashga yordam beradi[16].

Tahlillar va natijalar: Tadqiqotning dolzarbligi milliy urf-odatlarni yanada shakllantirishga qaratilgan harakatlarning amaliy ishlarni ko'pligi bilan qaraladi. Har bir xalqning milliy urf-odatlarni ifodalovchi leksik birliklarning yaxlit holatda saqlanib qolinishi har bir millatning tilshunoslik sohasidagi muhim vazifalaridan biridir. Zero, milliylikni saqlab qolish orqali milliy-madaniy meroslarni ham saqlab qolish mumkin bo'ladi. Milliy urf-odatlarni o'rganuvchi fan sifatida madaniy tilshunoslikni aytishimiz o'rinlidir. Madaniy tilshunoslik XX asrning 90-yillarida shakllangan yosh, jadal rivojlanayotgan tilshunoslik fanidir. Yangi fanning o'rganish sohasi dunyoning lingvistik va konseptual rasmlari, shuningdek, milliy til madaniyatlari g'oyalarida o'z ifodasini topgan til-madaniyatga aylandi. Inson madaniy muhitga ramziy tarzda singib ketadi, lisoniy material esa madaniyatning haqiqiy posboni sifatida e'tirof etiladi. Ushbu maqolaning dolzarbligi va yangiligi lingvokulturologiyaning bir qator asosiy toifalarini va ularning asosiy xususiyatlarini taqdim etish va tahlil qilishga urinish bilan belgilanadi. Til va madaniyat bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan tushunchalar bo'lib, biri ikkinchisini taqozo qiladi. Til madaniyatni o'zida mujassamlashtiribgina qolmay, uni avloddan avlodga yetkazib beradi. Amerikalik tilshunos olim E.Sepir til madaniyatsiz yashay olmasligini va muhim ko'rsatkich sifatida ma'lum bir xalq madaniyatini aniq tasvirlashini ta'kidlaydi. Tilshunoslik sohasida leksik birliklarning ikki tildagi qiyosiy-chog'ishtirma yondashuvida tahlil qilish lingvokulturologiyaning asosiy vazifasi hisoblanadi. Xususan, qarindosh bo'lmagan tillarda leksik birliklarni chog'ishtirish orqali ikki xalqning madaniyati va tili o'rtasidagi o'xshashlik hamda farqli jihatlarni ko'rishimiz mumkin bo'ladi.

A.Nurmonovning fikricha, til va madaniyat munosabati haqidagi ikkinchi nuqtayi nazarda bu ikki hodisa o'rtasidagi aloqa tamoman inkor etiladi. Olimning qarashiga ko'ra, ushbu masala haqidagi uchinchi nuqtayi nazarda yuqoridagi ikki qarama-qarshi fikrlar o'zaro sintezlanadi. Jumladan: "... til va madaniyat o'zaro bog'liq va ayni paytda farqli hodisalardir. Til va madaniyat munosabatida tilning roli juda ham katta. Har bir xalqning o'ziga xos etnomadaniyati uning tili orqali ifodalanadi. Lekin obyektiv borliqda ana shu etnomadaniyat mavjudligi uchun u tilda o'z ifodasini topadi. Demak, til va madaniyat munosabatida ham obyektiv borliq - ong - til munosabati amal qiladi". Har bir millat madaniyatini uning urf-odat, an'ana va urf-odatlaridan ajratgan holda tassavvur etib bo'lmaydi. Etnografik leksika nomi ostida birlashgan etnografizlarni o'rganish milliy urf-odat va urf-odatlarni tadqiq etishda ahamiyatli. Urf-odatlar muayyan etnosning o'ziga xosliklarini namoyon etadi, butun etnografik sistemada lisoniy belgi sifatida faol o'ringa ega, shu jihati bilan tilshunoslik uchun muhim. Tilshunoslikda etnografik tahlil uchun aksar hollarda xalq urf-odatlari, an'analarga tegishli tushuncha nomlari obyekt sifatida olinadi.

Lingvomadaniy birlik - lisoniy belgining ma'nosi va madaniy mazmun birikuvidan tarkib topuvchi, semantikasida madaniy axborot yaqqol namoyon bo'luvchi til birligidir. Frazologizm, etalon, ramz, metafora, turg'un o'xshatish, milliy realiyalar bilan bir qatorda urf-odat va marosimga doir so'zlar ham lingvomadaniy birlik hisoblanadi. Urf-odat va marosimlarga amal qilish, shu madaniy urf-odatlarni ajdoddan avlodga yetkazish har bir o'zbekman degan inson uchun madaniy vorislik hissini beradi.

Xulosa: Urf-odatda xalqning ko'pchilik qismi ishtirok etadi, qolaversa urf-odatda xalqning ko'p asrlik an'analarni va qarashlarini aks ettiradi. Marosimda esa faqatgina belgilangan shaxslar ishtirok etadi. Nisbatan tor tushuncha sifatida qaraladi. Urf-odat muayyan xalq uchun o'zgarmas

qoida, udumlarni tashkil qilsa, marosim esa hududiy jihatdan ham farqlanishi mumkin. Demak, marosim urf-odatning tarkibiy qismi deb qarash ham mumkin bo'ladi. "Marosim folklori" kitobida ikkisining farqi shunday izohlangan: "Har qanday marosim urf-odat asosida shakllanishi mumkin, lekin har qanday urf-odat marosim bo'la olmaydi." Tadqiqot uchun ma'lumotlar yig'ish jarayonida shuni angladikki, barcha urf-odat va marosimlar inson omili bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Insonlarning ma'naviy ehtiyoji, farovon va to'laqonli hayot kechirishi, farzand ko'rish, baxtli oila qurish kabi ezgu niyatlari asosida turli xil urf-odatlar, marosimlar va irim-sirimlar vujudga kelgan. Shuningdek, natijada, olov, oziq-ovqat mahsulotlari (non, un, guruch, suv); o'simlik (isiriq, mevali daraxt) va ba'zi narsa-buyumlar (oyna, beshik, tanga) bu marosimlarni amalga oshirishda zarur vositalar sanaladi. Ulardagi o'ziga xosliklar inson hayoti bilan bog'lanib, ularga sig'inish, ixlos qilish kabi tushunchalar vujudga kelgan. Bu singari tasavvurlar o'zbek va ingliz xalqi madaniyatiga singib ketgan va nikoh to'yi hamda chaqaloq tug'ilishiga bog'liq marosim va urf-odatlarida ham o'z aksini topgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - T.: O'zbekiston, 2017. - B. 17.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998-yil 28-oktyabrdagi "To'y-hashamlar, oilaviy tantanalar, ma'raka va marosimlar, marhumlar xotiralariga bag'ishlangan tadbirlar o'tkazilishini tartibga solish to'g'risida"gi PF-2100-sonli farmoni
3. Ашурова Д.У. Перспективы научных исследований в свете новых направлений лингвистики // Филология масалалари. - Тошкент, 2004. - № 4. - Б. 37-40;
4. Бушуй Т.А. Проблема языка и натсии в лингвокультурологическом аспекте // Интернационал ссиентифис ревиу, 2019. - № ЛВИ; Галиева М.Р. Религиозное сознание в языковой картине мира // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Гуманитарные науки. - № 5;
5. Mamatov A.E. Tilga kognitiv yondashuvning mohiyati nimada? / O'zbek tilshunosligining dolzarb muammolari (prof. A.Nurmonov tavludining 70 yilligiga bag'ishlangan ilmiy-amaliy anjumani materiallari). - Andijon, 2012;
6. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab... // O'zbek tili va adabiyoti. - T., 2012. - № 5. - B. 10;
7. Нормуродова Н.З. Художественный дискурс и языковая личност в свете актуальных лингвистических направлений: парадигмы знания, основные принципы и тенденции развития // Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2015. - №2;
8. Safarov Sh.S. Kognitiv tilshunoslik. - Samarqand: Sangzor nash., 2006. - 92 b.;
9. Xudayberganova D.S. O'zbek tilidagi badiiy matnlarning antropotsentrik tadqiqi. Filol. fan. dok-ri. diss. avtoref. - Toshkent, 2015. - B. 18;
10. Yusupov O'Q. Tilshunoslikda yangi yo'nalishlar va ularda ishlatiladigan ayrim istilohlar // Filologiya masalalari. - T., 2011. - № 2. - B. 9-15.
11. Сурженко Л.В. Ценности личности: философский и психологический анализ понятия // Научный журнал КубГАУ / Кубанский гос. аграрный ун-т. - Краснодар, 2011. - № 65 (01). - С. 3.
12. www.ziyouz.com Library "National Encyclopedia of Uzbekistan", State Scientific Publishing House, Tashkent.
13. Вебер М. Избранные произведения / сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н.Давыдова; предисл. П.П.Гайдено; пер. с нем. - М.: Прогресс, 1990. - 808 с.
14. Ницше Ф. Полное собрание сочинений. В 13 томах / Пер. с нем. В.М.Бакусева, Ю.М.Антоновского, Я.Э.Голосовкера и др.; Ред. совет: А.А.Гусейнов и др.; Ин-т философии РАН. - М.: Культурная революция, 2005-2014; Sitaram K.S., Cogdell R.T. Foundations of intercultural communication. - Columbus, 1976. - P. 26; Ситарам К., Кагделл Р. Основы межкультурной коммуникации // Человек. - М., 1992. - №3.
15. Гобл, 1999, п. 339, ko'chirma. dan: Яницкий, 2000, п. 8.
16. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и ингвокультурологический аспекты. - М.: Языки русской культуры, 1996. - С. 34.

UO'K 415.412

O'ZLASHMALARNING QORAQALPOQ KOMPYUTER TERMINOLOGIYASINI BOYITISH USULI SIFATIDA

G.M. Murtazayeva, tayanch doktorant, Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus

Annotatsiya. Ushbu maqolada kompyuter terminologiyasiga oid so'zlar qanday usulda o'zlashtirilgani ifodalangan. Shuningdek, bu terminlar morfologik, so'z yasalishi va semantik

jihatdan tahlil qilindi. Natijada, qoraqalpoq tilidagi ba'zi terminlar to'liq, ba'zilari yarim kalka usuli asosida o'zlashtirilganligi kuzatiladi.

Kalit so'zlar: sodda kompyuter terminlari, murakkab kompyuter terminlari, monoleksema, sinxron tahlil, diaxron tahlil, IT soha.

Аннотация. В этой статье описано, каким образом заимствованы слова, относящиеся к компьютерной терминологии. Также эти термины проанализированы в морфологическом, словообразовательном и семантическом аспектах. В результате наблюдается, что некоторые термины в каракалпакском языке заимствованы полностью, а некоторые полукалькированы.

Ключевые слова: простые компьютерные термины, сложные компьютерные термины, монолексема, синхронный анализ, диахронный анализ, IT-сфера.

Abstract. This article describes how words related to computer terminology are borrowed. These terms are also analyzed in terms of morphology, word formation, and semantics. As a result, it is observed that some terms in the Karakalpak language are completely borrowed, and some are semi-calculated.

Key words: simple computer terms, complex computer terms, monolexeme, synchronous analysis, diachronic analysis, IT sphere.

Kompyuter terminologiyasining jadal rivojlanishi tufayli terminologik lug'atni turli jihatlardan o'rganib chiqish mumkin, ya'ni uning morfologik, so'z yasalishi va semantik xususiyatlarini tahlil qilish dolzarb bo'ladi. Ingliz va qoraqalpoq tillaridagi kompyuter terminlarining tuzilishini qiyosiy tadqiq etish, ularning shakllanishidagi o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish natijasida quyidagi turlarga tasniflash maqsadga muvofiq:

1. Sodda kompyuter terminlari;
2. Murakkab kompyuter terminlari;

Sodda kompyuter terminlari tuzilishi jihatidan tub va yasama shaklda bo'lishi mumkin. Murakkab kompyuter terminlari qatoriga qo'shma so'z, qo'shma so'z va juft so'z shaklidagi kompyuter terminlari kiradi. kompyuter terminlari tuzilishiga ko'ra o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish, bu terminologik tizimda abbreviaturalarning o'ziga xos o'rni va ahamiyati borligini ko'rsatadi. Ahamiyati shundaki, qisqalikka, kam joy olishga intilish ma'lumotning salmog'ini kamaytiradi va natijada internet tarmog'ida axborot uzatish tezligining oshishiga olib kelishi sababli bu masalaga ham e'tibor qaratishni taqozo etadi.

Monoleksema yoki oddiy terminologik birliklar nisbatan kichik hajmni tashkil etadi, ya'ni tahlil qilingan leksik birliklarning umumiy sonining bir qismi. Shunga qaramay, bu terminlar IT sohasining asosiy tushunchalarini belgilaydi va ko'p qo'llaniladi. Ingliz tilidagi kompyuter terminlari orasida samarali guruh bu morfemik turning struktur modeli (karta, kod, desk, fayl) hisoblanadi va u eng ko'p hajmni tashkil etadi.

Ingliz va qoraqalpoq tillaridagi kompyuter terminlari tizimining tuzilishi tahlilining xulosasiga ko'ra, qoraqalpoq tilidagi tadqiqot obyekti bo'lgan kompyuter terminlarining aksariyati ingliz tilidan, ma'lum qismi rus tili orqali o'zlashtirilgan. Shu bois qoraqalpoq tilidagi kompyuter terminologiyasining struktur xususiyatlarini tahlil qilishda so'z o'zlashtirish masalasiga alohida to'xtalib o'tishni taqozo etadi. Chunki, qoraqalpoq tilidagi ba'zi terminlar to'liq, ba'zilari yarim kalka usuli asosida o'zlashtirilganligi kuzatiladi. Bundan tashqari, ingliz va rus tillaridagi kompyuter terminologiyasini yasashda faol qo'llaniladigan so'z oldiga qo'shiladigan qo'shimchalar ham o'zlashtirilganligini ko'rish mumkin.

Hatto ingliz tilidagi bu soha terminologiyasi va ma'lum darajada boshqa tillar bilan bir qatorda boshqa sohalardan o'zlashgan. Ingliz tilidagi kompyuter terminlarining sinxron tahlili lotin tilidan o'zlashgan yoki lotin elementlari asosida yaratilgan terminlarning ko'p sonini aniqladi. Diaxronik tahlil leksik birliklarning aksariyati tillararo o'zlashtirish orqali shakllanganligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, badiiy adabiyotdan, texnika sohasidan hamda quyidagi fanlardan o'zlashtirilgan: matematika va mantiq, elektronika va ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish, falsafa. Etimologik

tahlil shuni ko'rsatadiki, terminning vaqtinchalik ma'nosi bilan klassik tub ma'nosi o'rtasidagi bog'liqlik saqlanib qolgan.

Kompyuter terminologiyasida juda ko'p murakkab terminlar uchraydi. Eng ko'p ishlatiladigan so'z yasalishi ot va sifat (adj+n) yoki ot va ot (n+n) hisoblanadi. Murakkab terminlar kompyuter tushunchalarini turli yo'llar bilan ifodalaydi. Terminning tuzilishi bilan uning leksik ma'nosi o'rtasida bog'liqlik bo'ladi. Masalan, adj+n shaklidagi terminlar kompyuter tuzilishini, parametrlarini, dasturiy va apparat vositalarini, dasturlash tillarini tavsiflashlari mumkin: workstation, minicomputer, server-class service, multipurpose, flexible-use, primitive-level, space-efficient, prolonged, digital-time, interval-based, timestepped.

Tilning lug'at tarkibi boyib, rivojlanib borishda ikki asosiy manba muhim rol o'ynaydi. Bular tilning o'z ichki qonuniyatlari, imkoniyatlari asosida yangi so'z yasash va o'zga tillardan so'zlar o'zlashtiriladi.

X.Dadaboyev o'zbek terminologiyasining o'z boyliklari hisobiga rivojlanishi va shu ikki yo'l bilan ifodalanishi haqida fikr yuritarkan, tildagi mavjud, tayyor so'zlardan yangi narsa va predmet hamda yangi tushunchalarni berishda foydalanish, shuningdek, o'zbek adabiy tili so'z yasash imkoniyatlari ishtirokida yangi terminlar yaratish muhimligi haqida to'xtalib o'tgan [1]. Bu fikrlarni to'liqligicha qoraqalpoq tili haqida ham aytib o'tish o'rinli hisoblanadi. Har ikki holatda ham ma'lum bir zarurat tufayli ishga tushadi va murakkab jarayon bo'lib, unda turli lingvistik va ekstralingvistik manbalar harakat qiladi. Shu sababli yangi so'z yasashining har biri til tizimining murakkab xususiyatlaridan biridir.

So'z yasash haqida gap ketganda, so'z yasovchi so'zning o'zagi qaysi qatlamga mansubligini e'tiborga olish fikri o'zbek tilshunosligida E.Begmatovning ilmiy ishlarida qayd etilgan. U arabcha o'zlashmalar asosida yasalgan so'zlarga qisqacha to'xtalib, uning aytishicha, o'zbekcha so'zlar arabcha so'z asosida o'zbekcha qo'shimchalarni (taqsimlagich, asoslamov, niqoblamoq); tojikcha so'z yasovchi morfemalarni (amaldor, arizaboz, serihlos); hatto ayrim arabcha morfemalarni qo'shish orqali ham (majusiy, aqliy) yasaladi [2].

Qoraqalpoq tilshunosligida o'zlashmalar orqali tilning leksik zaxirasini boyitishda maxsus bir soha o'z ta'sirini o'tkazadi. Bu kabi fikrni J.Shamshetov o'zining "Siyosiy-ijtimoiy va publitsistik terminlarni rus tilidan qoraqalpoq tiliga kalkalash va arab o'zlashmalarining o'rni" nomli maqolasida shunday fikr bildiradi, "arab leksikasi va rus semantik o'zlashmalari siyosiy-ijtimoiy, publitsistik terminlarni yasashda katta ahamiyatga ega". Muallif mazkur jarayon o'zlashtirilayotgan tillar bilan o'zlashtirilayotgan leksik birliklarning qo'llanish sohasi chambarchas bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Bu fikrga to'liq qo'shilgan holda aytish mumkinki, IT sohasi terminlari qoraqalpoq tiliga ingliz tili orqali o'zlashtirilmoqda. O'zlashtirilgan deb to'liq yoki qisman (faqat shakli, faqat mazmuni, faqat tuzilishi) boshqa tillardan o'zlashtirilgan terminlarga aytiladi. So'z o'zlashtirish kompyuter terminologiyasi shakllanishining muhim manbalaridan hisoblanadi. So'z o'zlashtirish murakkab jarayon bo'lib, o'zlashtirilayotgan til bilan o'zlashtirilayotgan tilning tovush tarkibi hamda grammatik qurilishi ko'p hollarda bir-biridan farq qiladi. Bundan tashqari, o'zlashtirilayotgan so'z yoki termin har doim ham o'zlashma tildagi ma'nosi bilan o'zlashtirilavermaydi. Demak, boshqa tillardan o'zlashtirilayotgan so'z va terminlar uning fonetik va grammatik tizimiga moslashtiriladi, ba'zan o'zlashtirish jarayonida ayrim ma'no o'zgarishlari yuzaga keladi

S.V. Grinev so'z o'zlashtirishning quyidagi turlarini ajratib ko'rsatadi [4]:

1. Moddiy yoki to'g'ridan to'g'ri, "original" o'zlashtirish. Bunda so'zning moddiy (ovozli yoki grafik, ovozli yoki grafik) shakli va mazmuni o'zlashtiriladi (monitor, proyektor, fayl, interfeys, veb-sayt, hard, internet-provayder, bluetooth, bord, kesh, login, parol, drayver, apdeyt, skaner, kodek, brauzer, kesh, yuz, geim, geimpad va h.k.).

2. So'zlarni kalkalash usuli orqali o'zlashtirish, bunda faqat so'zning mazmuni va semantik tuzilishi o'zlashtiriladi (ona bord, fleshka, tarmoq xaritasi, ochiq kod, operatsion tarmoq, bulutli hisob, kutish rejimi, bloklar zanjiri, virtual haqiqat, smart uy va h.k.).

J.Shamshetov qayd etilgan maqolasida qoraqalpoq tilidagi arab tilidan rus tili orqali o'zlashtirilgan leksik birliklarning termin sifatida shakllanishini asosan to'rt turga bo'ladi: 1) arab tilidan o'zlashgan so'zning yangi funksional vazifaga ega bo'lib shakllangan termini; 2) arab tilidagi

so'zlarning affiksatsiya orqali yasalishi; 3) arabcha so'zlarning so'z turkumlari tarkibida kalkalok orqali kelishi; 4) Arabcha o'zlashmalarning tarjima orqali shakllanishi [5]. Terminlarning bunday shakllanish tasnifi nafaqat arabcha o'zlashmalar uchun, balki axborot texnologiyalari sohasidagi ingliz tilidan o'zlashtirilayotgan terminlarga ham mos keladi. Masalan, ingliz tilidan o'zlashgan so'zning yangi funksional vazifaga ega bo'lishi (click - elektron pul o'tkazish), ingliz tilidagi affiksatsiya orqali shakllanishi (chat - chatlashish, screenshot - skrinlash), inglizcha so'zlarning so'z zanjiri tarkibida qalqib chiqishi (like - like bosish, click - klik qilish), inglizcha o'zlashmalarning tarjimasi (mouth - sichqoncha, mother board - ona bordon, mother board - ona bordon) kabilar.

Bu terminlar kompyuter tizimlarining maxsus tarkibiy qismlarini va ular bilan bog'liq jarayonlarni tavsiflash uchun ishlatiladi. Ularning aksariyati boshqa tillar va tushunchalarga shu holatida oson o'zlashtiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Дадабаев Х.А. Общественно-политическая и социально-экономическая терминология в тюркоязычных письменных памятниках XI-X IV вв. –Ташкент: Ёзувчи, 1991.
2. Гринев С.В. Введение в терминологию. – М., 1993. – С.96.
3. Шамшетов Ж. О роли арабских заимствований и русской кальки в становлении политико-общественных и публицистических терминов в каракалпакском языке//Вестник. –Нукус: 1980. №3. - С. 83-86
4. Словарь компьютерного сленга [Электронный ресурс]. URL: www.kmt.ru.
5. <https://dictionary.cambridge.org/ru/admin>

UO'K 81-13

BAHODIR SOBIT SHE'RIYATINING LINGVODIDAKTIK JIHATLARI

O.Musaeva, katta o'qituvchi, J.Tashenev nomli universitet, Qozog'iston

Annotasiya. Mazkur maqolada iste'dodli shoir, Qozog'iston Yozuvchilar uyushmasi a'zosi Bahodir Sobit she'riyatining badiiy jihatlarini, stilistik va lingvopoetik xususiyatlari, shoiraning so'z tanlash va so'z qo'llash mahorati tadqiq qilinadi.

Kalit so'zlar. badiiy tafakkur, qadriyat, vatan, umr, olam, qalb, ayol, tuyg'u, tabiat, qalam, ilhom.

Аннотация. В статье рассматриваются мастерство поэта в выборе и использовании слов, художественные аспекты, стилистические и лингвопоэтические особенности поэзии Бахадира Собита. талантливый поэт, член Союза писателей Казахстана.

Ключевые слова. Художественное мышление, ценность, родина, жизнь, вселенная, сердце, женщина, чувство, природа, перо, вдохновение.

Annotation. In this article, the artistic aspects of the poetry of the talented poet, member of the Association of writers of Kazakhstan Bahadir Sabit, stylistic and linguopoetic features, the skill of the poet's choice of words and use of words are studied.

Key words. artistic thinking, value, Homeland, Life, universe, Soul, woman, feeling, nature, pen, inspiration.

Qozog'iston Respublikasida yashab, o'zbek tilida ijod etgan iste'dodli qalamkashlardan biri Qozog'iston Yozuvchilar uyushmasi a'zosi, taniqli shoir va tarjimon Bahodir Sobit she'rlarini lingvopoetik jihatdan o'rganish, uning badiiy mahorati, so'z tanlashdagi va qo'llashdagi o'ziga xos usulini tadqiq etishda muallifning individual uslubi bor bo'y – basti bilan gavdalanadi. Uning she'rlarida ma'nodosh so'zlar, xalqona maqol va iboralar, tasviriy vositalar salmoqli o'rinni egallaydi. Shoir qalbidagi fidoyilik va mehr tuyg'usining ustuvorligi tom ma'noda uning biri - biridan ko'rkam she'rlarining ta'sirchanligini ta'minlaydi.

Odatda, turkiy xalqlar farzandlarini "ko'zimning oqu - qorasi" deya erkalaydilar, ularni ko'zining gavhari misol ardoqlab, asrab - avaylaydilar. "Saodat bayrami" she'rida Bahodir Sobit Qozog'istonda yashayotgan o'zbeklarni yurtning ko'z qorasiga o'xshatadi:

Shu aziz Vatanning ko'z qorasi biz,
Dono Elboshining suygan elati.
Ozod Qozog'iston Vatandir yolg'iz,
Yuz o'ttiz millat va o'zbek millatin....

Ko'z qorasi - ko'z qorachig'i - *kimning* yakkayu yagona va qadr - qiymati beqiyos yuksak kishisi. kim kimga sevish hissiga erk bermoq [3;148]. Shoirning har bir asari avvalo, savqi tabiiy mahsuli bo'lsa, ikkinchidan u har bir she'rda yangidan- yangi san'atlar, tasviriy vositalarni qo'llash orqali, so'zning jozibasini kuchaytiradi, shakliy va mazmuniy barkamollikni ta'minlaydi.

Ko'ngil ko'ngillarga bog'langay bu kun,
Bayramlar yarashar ozod elimga.
Nurli istiqbolga odimlab gulgun,
Ko'z tegmasin Vatan, Ona erimga!

Ko'ngil qo'ymoq *kim kimga* sevish hissiga erk bermoq. Sinonimi: **ko'ngil bog'lamoq**. [3;151]. O'zini, o'zligini anglagan inson chin ma'nodagi vatanparvar bo'ladi, Vatanga muhabbatni Onaga muhabbat kabi muqaddas va yuksak tuyg'u sifatida qadrlaydi. Ulug' ajdodlarimiz, "Vatanni sevmok iymondandir", deb ta'lim berishgan. Zero, har bir inson uchun Vatanni sevish, uni ko'z qorachig'idek asrash ham farz, ham qarz. Inson yoshi ulg'aygan sayin Vatanning qadimiy ildizlariga yanada qattiqroq bog'lanib boraveradi. Shuning barobarida ona Vatanini yomon ko'zlardan, yomon nigohlardan asragisi keladi. O'zbek xalqi eng ardoqli, eng e'zozli tuyg'usini birovlariga "ko'z - ko'z" qilmaydi, aksincha, "ko'z tegmasin", deya asrab - avaylaydi.

Ko'z tegdi *kimga* yoki *nimaga* ko'zikmoq [3;146]

Ismoil otadek azizlar yurti,
Mehmonnavozlikka mudom tayyorsan.
O, qo'hna qishlog'im, so'lim navqiron,
Bag'ri keng otadek mehrga yorsan.

Bag'ri keng 1 *kimning* mehr iltifoti ortiq darajada . 2 *kimning* hamma panoh topib ketadigan. [3;56]. Shoir tug'ilib - o'sgan qishlog'ining qut - barakaga, samimiyatga, mehr - muhabbatga limmo - lim ekanligini o'zbek Otasining bag'rikengligi, mehmondo'stligiga mengzaydi. Mevazor bog'lar qurshovidagi so'lim maskan, odamlari sodda va kamtarin qishlog'ining otadek mehr - iltifotli, g'ammaga birdek panoh bo'ladigan makon ekanligidan g'urur tuyadi.

Shifoli buloqlar sendadir bisyor,
Qimizing serxislat, mehriyoday,
Ta'rifing demoqqa *tilginam ojiz*,
Qizlaring har biri bulbuligo'yoday.

Muallif ota makonini mehr bilan ta'riflar ekan, qishloq qimizini mehriyoga, qizlarining gapga chechanligini, xushmuomalasini bulbuligo'yoga qiyoslaydi.

Mehrigiyo(h) [f. - mandragora] 1 Ituzumgullilar oilasiga mansub ko'p yillik o'simlik (xalqda shu o'simlik donini yonida saqlab yurgan kishiga odamlar mehr qo'yadi, degan afsona bor).

2 ko'chma Mehrni tortuvchi kimsa yoki narsa. [9;588]

Aslida hayotning ham, inson umrining ham ikki muhim nuqtasi, hal qiluvchi bosqichlari mavjud. Bu - tiriklik va o'lim, borlik va yo'qlik. Ibtido va intiho. Shuning uchun ham shoirlar hayot va tiriklik muammolariga, inson umrining mohiyatiga o'ta jiddiy yondashdilar. Umrini xalq ta'limiga baxshida etgan tajribali pedagog, iste'dodli shoir Bahodir Sobit uchun vatanga muhabbat, yurtga sadoqat, fidoyilik hayotining mazmuniga aylangan edi. U vatanparvarlik va muhabbat tushunchasi jondosh, aniqrog'i bir ota - onaning farzandlari deb bilardi.

Oy qizlar chechanu, har alp chavandoz,
Shimoling mudom ayoq, janubingda yoz.
Olatovdek buyuksan, Balxashdek teran,
Ko'z tegmasin qozog'im, baland qil parvoz.

Shoir ona vatani, ulug' ajdodlari va zamondoshlari ta'rifiga, ota yurtning tarixi, uning go'zal tabiati tasviriga qalb qo'rini bag'ishlaydi. Zero, shoirga vatanning jazirama issig'i, bepoyon cho'llari, qahraton qishi, saziy kuzi, borliqqa va ko'ngilga birdek shukuh baxsh etguvchi ko'klami, o'nqir - cho'nqir so'qmoqlari - hammasi birdek aziz va qadrdon. Muallif ularning har birini o'zgacha mehr bilan sevadi, ularda olam - olam go'zallik va nafosatni ko'radi, ko'rganlarini ziynatlab, kitobxonga taqdim etadi.

Forobiy, Atoiy farzanding,

Kindik qoni senga to'kilgan.

Kindik qoni to'kilgan *kimning tug'ilgan* [3;129]. "O'zbek tilining frazeologik lug'ati"da mazkur ibora tug'ilgan yurt ma'nosida berilgan. Demak, shoir "kindik qoni to'kilgan" iborasi bilan Farobiy, Atoiy kabi buyuk mutafakkirlarning tug'ilgan yurtiga ishora qilmoqda.

Bahodir Sobit ijodida ona, oila, farzand kamoli mavzusi ham keng yoritilgan. U ijod mashaqqatlari bilan hayot sinovlari, turmush turmushlari orasidagi bog'liqlikni, vatani va oilasi oldidagi mas'uliyatni qalbdan his etadi. Rafiqasiga bag'ishlangan she'rida o'zbek ayolining xonadoniga sadoqatini, xokisorligini, sabr – bardoshini ta'riflar ekan, eng xalqona iboralardan, maqollardan mohirona foydalanadi:

Onalik mehri-la o'stirding, dildor,
Egam bergan farzand, *tirnoqlarimni*.
Gulchehram, noz ila elkaga olding,
Nor belin bukkuvchi salmoqlarimni.
"Sabr tubi-zar oltin" ichingga solding,
Behuda jabr bergan ilmoqlarimni.

Ichiga yutmoq *kim (o'zining) nimani* yashirmoq, pinhon tutmoq. Varianti: ichiga solmoq [3;115]

5 jildlik "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "tirnoq" so'zining izohlaridan biri "farzand" ekanligi berilgan:

Tirnoq 4 *ko'chma* Farzand, bola [11;113].

Salmoq 1 Og'irlik, vazn, vazminlik, zalvor.[10;429]

Ilmoq 3 *ko'chma* Gapning zamiridagi kinoya, shama, g'araz [9;113].

"Sabr tagi – sari (q) oltin" maqoli o'zbek xalq maqoli [5;22] "Ma'nolar mahzani"da shunday sharhlangan: "Ota – bobolar bu va bu kabi bir talay maqollarida kishining hayotda sabr – toqatli, chidamli, qanoatli bo'lishi naqadar ajoyib fazilat ekanligini ta'kidlab, buning aksi qanchalar yomon oqibatlariga olib kelishini uqtirganlar" [4;313]. Shoir el orasida mashhur "Sabr tagi – sariq oltin" maqolini mohirlik bilan ijodiy o'zgartiradi. "Sabr tubi-zar oltin" – shaklida maqolning mazmuni yanada ochiladi, ta'sirchanlik quvvati oshadi. Maqollardan unumli va o'rinli foydalanish shoir ijodidagi asosiy estetik ideallardan biriga aylanadi.

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, o'z asarlarida vatanparvarlik, yurtga sadoqat, imon, insof, diyonat, poklik kabi ulug' insoniy tushunchalarni tarannum etgan Bahodir Sobit ijodining lingvopoetik xususiyatlarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Burkitbaeva Sh.D. Təvəlsiz Qazaqstandag'i tyrki xaliqtari poeziyasi: tarixi tanim jəne ʔlttiq biregeylik (axiska tyrikteri, ʔzbek, yyg'ir, tatar aqindariniʔ shig'armalari boyinsha).Filosofiya doktori (PhD) dərəjesin alu ʔshin dayindalg'an dissertasiya. Almati, 2021.
2. Mamajonov A. Qo'shma gaplarda antiteza// O'zbek tili va adabiyoti.1990.
3. Rahmatullaev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. T.: 1992.
4. Shomaqudov Sh. Shorahmedov Sh. Ma'nolar mahzani. T.: 2018.
5. O'zbek xalq maqollari. T.: 1989.
6. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati/Mahmudov N. Xudoyberganova D. T.: "Ma'naviyat", 2013.
7. Zunnunov A. Hotamov N. Adabiyot nazariyasidan qo'llanma. T.: 1987.
8. Ishoqov Yo. So'z san'ati so'zligi. T.: "O'zbekiston" nashriyoti, 2014.
9. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2-j. T.: 2006.
10. Turkistonlik shoir va ijodkorlar. To'plam. –Turkiston, 2013.
11. O'zbek tilining izohli lug'ati. 4-j. T.: 2008.

UO'K 81.821.02

RUS, O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA BINO-INSHOAT VA QURILISH ISHIATAMALARINING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

M.N.Musurmankulova, PhD, dots., Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov

Annotatsiya. Ushbu maqolada rus, o'zbek va ingliz tillaridagi bino-inshoat va qurilish ishi atamalarining semantik xususiyatlari har tomonlama tahlil qilingan. Terminlarning tarixiy

shakllanishi, madaniy-ijtimoiy omillar ta'siri hamda global integratsiya jarayonlari natijasida vujudga kelgan lug'aviy o'zgarishlar ochib beriladi. Shuningdek, sinonimik qatlam, metaforik ma'nolar va kasbiy jargonlarning qurilish terminologiyasini boyitishdagi o'rni ko'rsatib o'tiladi. Uch tilda kuzatilgan semantik o'ziga xosliklar terminlarning tor yoki keng ma'nodagi qo'llanishini, shuningdek, ularning o'zaro uyg'unlashuvini aniqlashga imkon beradi.

Kalit so'zlar: qurilish, bino-inshoat, atamalar, semantika, sinonim, metafora, terminologiya, rus tili, ingliz tili, o'zbek tili

Аннотация. В данной статье всесторонне анализируются семантические особенности терминов в сфере строительства и сооружений в русском, узбекском и английском языках. Рассматривается историческое формирование терминов, культурно-социальные факторы и влияние глобальной интеграции на их лексические изменения. Особое внимание уделяется синонимическому ряду, метафорическим значениям и профессиональному жаргону, обогащающим строительную терминологию. Семантическая специфика в трех языках рассматривается с точки зрения узкого или широкого употребления терминов и их взаимного взаимодействия.

Ключевые слова: строительство, сооружение, термины, семантика, синонимы, метафора, терминология, русский язык, английский язык, узбекский язык

Abstract. This article offers a comprehensive analysis of the semantic features of building and construction terminology in Russian, Uzbek, and English. It examines the historical formation of terms, the cultural and social factors influencing them, and the effects of global integration on their lexical changes. Special attention is given to synonyms, metaphorical meanings, and professional jargon that enrich the construction-related terminology. The study highlights the unique semantic nuances of these terms in each of the three languages, focusing on their narrow or broad usage and mutual interactions.

Keywords: construction, building, terminology, semantics, synonyms, metaphor, professional jargon, Russian, English, Uzbek

Rus, o'zbek va ingliz tillarida bino-inshoat hamda qurilish ishi atamalarining semantik xususiyatlarini o'rganish, zamonaviy lingvistika va terminologiya sohalari uchun muhim masalalardan biri hisoblanadi. Chunki har bir tilda qurilish va bino-inshoatga oid tushunchalar ko'p asrlik rivojlanish jarayoniga ega bo'lib, ular o'ziga xos madaniy, tarixiy va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanadi. Rus tilida bu sohada paydo bo'lgan atamalar Rossiya imperiyasi davridan boshlab hozirgi zamon texnologiyalari davrigacha bo'lgan jarayonni aks ettirsa, o'zbek tilidagi terminlar mahalliy an'analar va ayrim arabcha hamda forsa so'zlar bilan uyg'unlashgan holda rivojlangan. Ingliz tilidagi atamalar esa sanoat inqilobi, texnologik taraqqiyot va global ilm-fan rivoji bilan chambarchas bog'langan. Shunday qilib, ushbu uch tilda mazkur soha terminlari shakllanish jarayoni nafaqat ijtimoiy, balki madaniy xususiyatlarni ham o'zida aks ettiradi.

Mazkur terminlarning semantik o'ziga xosliklari, avvalo, ularning lug'aviy doirasida kuzatiladi. Masalan, rus tilida "строительство" atamasi umumiy ma'noni ifodalaydi, ya'ni bino qurish, inshoot barpo etish yoki har qanday turdagi qurilish faoliyatini anglatadi. O'zbek tilidagi "qurilish" so'zi ham shunga o'xshash umumiylikni ifodalaydi, ammo u ayrim dialektlarda va soha ichidagi kasbiy jargonlarda turlicha ko'rinishlarga ega bo'lishi mumkin. Ingliz tilidagi "construction" atamasi esa juda keng ma'noga ega bo'lib, faqatgina bino qurish bilangina cheklanmasdan, balki ma'no doirasi infrastrukturi rivojlantirish, transport tarmoqlari, ko'priklar barpo etish kabi faoliyatlarni ham qamrab oladi. Shu tariqa, bir qarashda o'xshashday ko'rinadigan uchta so'z – "строительство", "qurilish" va "construction" – semantik zaminida biroz farqlarga ega ekanini ko'rishimiz mumkin.

Bu kabi farqlarni chuqurroq tushunish uchun bino-inshoat va qurilish ishi terminlarining keng doirasiga nazar tashlash lozim. Rus tilida "здание" va "сооружение" so'zlari o'xshash, ammo ma'nodagi kichik farqlar bilan ajralib turadi. "Здание" odatda odamlarga xizmat qiluvchi, ichkarida turli faoliyatlar amalga oshirilishi uchun mo'ljallangan bino degan ma'noni bildirsa, "сооружение" atamasi har qanday inshootga nisbatan ham qo'llanadi, jumladan, suv havzalari, ko'priklar yoki

texnik ob'ektlar ham shu so'z bilan nomlanishi mumkin. O'zbek tilida bunday to'g'ri ajratish unchalik keskin emas, ko'pincha "bino" so'zi keng ma'noda ishlatiladi, "inshoot" esa biroz texnik ko'rinishdagi ob'ektlarga nisbatan ko'proq qo'llanishi mumkin. Ingliz tilida "building" odatda odamlarga xizmat qiladigan vertikal konstruksiyani anglatadi, "structure" esa ancha umumiy tushuncha bo'lib, u har qanday texnik yoxud injenerlik qurilmasini o'z ichiga oladi. Demak, "здание", "bino" va "building" bir-biriga juda yaqin bo'lsa-da, "сооружение", "inshoot" va "structure" orasida mazmunan kengroq qamrov mavjudligiga guvoh bo'lamiz.

Shu o'rinda semantik kengayish va torayish masalasi alohida e'tiborga loyiq. Masalan, o'zbek tilida "poydevor" so'zi faqatgina binoning asosiy tayanch qismi ma'nosini bildiradi. Rus tilida "фундамент" ham xuddi shu ma'noga ega, lekin ba'zan "фундаментальные основы" kabi iboralarda "asos" yoki "poydevor" degan keng ma'no hamni anglatadi. Ingliz tilida "foundation" so'zi shu asos ma'nosini bildiradi, biroq u murakkab injenerlik loyihalari kontekstida naqadar keng turdagi ishlarni ifodalashini inobatga olsak, semantik amplitudasi o'zbek va rus tillariga qaraganda biroz farqli ko'rinar ekan. Ya'ni, "foundation" nafaqat binoning poydevori, balki butun konstruksiyaning izchil ishlashini ta'minlaydigan qo'shimcha tayanch elementlarini ham qamrab olishi mumkin. Bu orqali o'zbek, rus va ingliz tillarida atamalarining kesishgan, lekin har bir tilda o'ziga xos ayrim ma'no semantikasi bilan boyiganini ko'ramiz.

Terminlarning shakllanishi tarixiy manbalar va lingvistik ta'sir bilan ham bog'liqdir. Rus tilida ko'plab qurilish atamaları qadim slavyan so'zlaridan kelib chiqqan bo'lsa-da, ayni paytda nemischa yoki fransuzcha terminlardan olingan so'zlar ham mavjud. Masalan, "арматура" so'zi aslidan "armer" (fransuzcha) bilan bog'liq bo'lsa, "бетон" so'zi esa fransuzcha "béton"dan olingan bo'lib, keyinchalik xalqaro termin sifatida butun dunyoga tarqalgan. O'zbek tilida qadimiy turkiy ildizga ega bo'lgan "poydevor", "ustun", "tosh" kabi so'zlar asosiy terminlar qatorida bo'lib, keyinchalik rus tili orqali kirib kelgan "armatura" yoki "beton" atamaları bilan boyib bordi. Ingliz tilida esa ko'plab qurilish terminlari lotin yoki fransuz manbalariga borib taqaladi, masalan, "cement" (lotincha "caementum") yoki "architecture" (lotincha "architectura"). Demak, har uchala tilda ham asliy "milliy" ildiz so'zlar bilan bir qatorda xalqaro xususiyatga ega terminlar ham shakllanib, umumiy texnik leksik qatlamni hosil qilgan.

Rus, o'zbek va ingliz tillarida qurilish ishi atamalarining sinonimik qatlami ham turlicha namoyon bo'ladi. Rus tilida "дом" va "жилище" sinonim bo'lishi mumkin, ammo "дом" so'zi ko'proq real qurilish ob'ektiga ishora qilsa, "жилище" inson yashash joyi sifatida tushuniladi va biroz kengroq ma'noga ega. O'zbek tilida "uy" va "maskan" sinonimlariga diqqat qaratish mumkin; "uy" nisbatan aniq inshootni bildirsa, "maskan" ba'zan majoziy, ba'zan aniq qurilish ma'nosida ham ishlatilishi ehtimoli bor. Ingliz tilida "house" va "home" farqlarga ega bo'lib, "house" moddiy ob'ekt, "home" esa ko'proq ruhiy, oilaviy yoki maishiy maskan sifatida tushuniladi. Shunday qilib, qurilish atamaları doirasida sinonimlarning semantik aloqalari tilshunoslikda ancha qiziqarli tadqiqotlar qilishga undaydi.

Shuningdek, semantik rivojlanish bilan bog'liq metaforik ma'nolar ham e'tiborga molik. Rus tilida "возвести здание теории" kabi iborada "здание" so'zi majoziy ma'noda ishlatilsa, o'zbek tilida "ta'lim binosini barpo etmoq" kabi ifodalarda "bino" so'zi shunday metaforik talqinga ega bo'lishi mumkin. Ingliz tilida "to build a theory" iborasi ham xuddi shu jarayonni ifodalaydi. Qurilishga oid terminlarning bunday kengayish xususiyati ularning mavhum ma'noda qo'llanishiga sabab bo'ladi, natijada "barpo etmoq" faqat jismoniy emas, balki g'oyaviy yoki nazariy jarayonlarni ham anglatishi mumkin. Bu esa tilning ijodiy kuchini va sohalararo o'zaro ta'sirini ko'rsatadi.

Terminlarning kasbiy jargonlarda o'ziga xos semantik tus olishi ham kuzatiladi. Rus tilida quruvchilar o'rtasida "пропаб" (пропаб – пропабочий, ish rahbari) so'zi juda mashhur, lekin lug'aviy ma'noda bu "ish boshqaruvchi"ni bildiradi. O'zbek tilida "muhandis" yoki "usta" kabi so'zlar bilan ayrim hollarda professionallik darajasi, ba'zan esa konkret lavozim yoki mahorat darajasi farqlanadi. Ingliz tilida "contractor", "foreman" yoki "site manager" kabi atamalar bor bo'lib, ularning har biri ish tashkiliy tuzilmasidagi turli lavozimlarga ishora qiladi. Bu terminlar dastlab to'g'ridan to'g'ri lug'aviy ma'no bilan kirib kelgan bo'lsa-da, soha ichida ishlatila turib, yana-da tor yoki keng semantik xususiyat kasb etishi mumkin. Natijada, umumiy "manager" so'zining ham

qurilish doirasida “site manager”, “construction manager” yoki “project manager” kabi turli tarmoqlari yuzaga keladi.

Globalizatsiya sharoitida qurilish va bino-inshoat sohasidagi terminlar tezkor o'zgarishga uchramoqda. Jahon miqyosida qurilish texnologiyalari rivojlanib, xalqaro hamkorliklar kuchaygani sari, yangi materiallar, yangi mashina va mexanizmlar hamda yangi metodlar paydo bo'lyapti. Bularning barchasi lug'aviy boylikning kengayishiga olib keladi. Masalan, rus tilida “энергосберегающие технологии” yoki “зеленое строительство” kabi iboralar paydo bo'lsa, o'zbek tilida “energiya tejovchi texnologiyalar” va “yashil qurilish” kabi shakllar qabul qilinmoqda. Ingliz tilidagi “green building” iborasi dastlab g'arbda paydo bo'lib, keyinchalik xalqaro termin sifatida keng ishlatiladigan bo'ldi. Bunda semantik jihatdan hamisha bitta tayanch tushuncha – atrof-muhitga do'stona qurilish g'oyasi – nazarda tutiladi, lekin har bir tilda buni ifodalashdagi usul va lug'aviy o'zgarish jarayoni alohida o'ziga xosliklarga ega.

Shu tariqa, Rus, o'zbek va ingliz tillarida bino-inshoat va qurilish ishi atamalarining semantik xususiyatlari ularning tarixiy rivojlanishi, boshqa tillardan olingan ta'sirlar, kasbiy jargonlar va madaniy omillar bilan bevosita bog'liq. Qurilish sohasida umumiy, xalqaro xususiyatga ega terminlar bilan bir qatorda, har bir tilning o'z ichki imkoniyatlari hamda ehtiyojlari natijasida shakllangan, faqat shu jamiyat uchun xos bo'lgan atamalar ham mavjud. Ba'zi hollarda bir-biriga juda yaqin ifodalar turli tillarda keskin ma'no farqlari va foydalanish chegaralarini namoyon etsa, ba'zan aynan bitta termin har uch tilga ham bir xil ko'rinishda kirib borib, xuddi shunday ma'noni ifodalaydi. Bu jarayon, avvalo, tilning moslashuvchanligi va terminologik sohalar o'rtasidagi aloqaning kuchliligidan dalolat beradi.

Xulosa qilish mumkinki, qurilish va bino-inshoat sohasidagi terminlarning semantik xususiyatlarini o'rganish lingvistika nuqtayi nazaridan ham, kasbiy faoliyatni chuqur tushunish nuqtayi nazaridan ham dolzarbdir. Rus tilidagi “строительство”, o'zbek tilidagi “qurilish” va ingliz tilidagi “construction” atamaları bir qarashda aynan bir-biriga mosdek ko'rinsa-da, ularning tarixiy ildizlari, metaforik qo'llanilish shakllari va kasbiy terminologiyadagi o'rni mavjud semantik farqlarni yaratadi. Shu bilan birga, “здание”, “bino” va “building” hamda “сооружение”, “inshoot” va “structure” kabi juftliklarga e'tibor berish atamalarining qanchalik nozik qirralarga ega ekanini ko'rsatadi. Qolaversa, “фундамент”, “poydevor” va “foundation” orasidagi munosabatlar orqali tilning semantik kengayishi, torayishi yoki metaforik tushunchalarga ega bo'lishiga oid misollarni ko'rish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Строительная энциклопедия (в 4 томах).— Москва: “Советская энциклопедия”, 1979–1983.
2. Толковый словарь по строительству и архитектуре / Под ред. В. А. Лаврентьева. – Москва: “Стройиздат”, 1990.
3. Панова М. В. Строительная терминология русского языка: проблемы и пути развития // Известия Российской академии наук. Серия литературы и языка. – 2005. – № 3.
4. Справочник по строительным материалам / Под ред. А. Н. Гусева.— Москва: “Стройиздат”, 2008.
5. Ching, Francis D. K. Building Construction Illustrated.— 5th ed. – Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2014.

UDC 81'44

EXPRESSION OF NEGATIVE AFFIXES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES IN MODERN LINGUISTICS

M.N. Najmiddinova, teacher, Navoi Innovation University, Navoi

<https://orcid.org/0009-0007-8449-3373>

Annotatsiya. Negativ affikslardan samarali foydalanish o'zbek va ingliz tillarida tilshunoslikni ancha yaxshilaydi. Maqolada lingvistik o'zgaruvchanlik va yorqinlikka erishish uchun nasrning o'ziga xos uslubi doirasida negativlarni to'g'ri ishlatish muhimligi ta'kidlangan. Maqolada, ehtimol, inkor etishning paydo bo'lishi va uslubi ikki til o'rtasida qanday farq qilishi haqidagi ma'lumotlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: affiks, prefiks, negativlik, uslub, tilshunoslik, leksikologiya, til, sintaktik tahlil, gap bo'laklari, funktsiya.

Abstract. The effective use of negative affixes can greatly enhance linguistics in both Uzbek and English. The article underscores the importance of employing negatives correctly within the specific style of the prose to achieve linguistic variation and vividness. The article likely delves into the nuances of how the occurrence and style of negation vary between the two languages.

Key words: affix, prefix, negativity, style, linguistics, lexicology, language, syntactic analysis, parts of speech, function.

Аннотация. Эффективное использование отрицательных аффиксов может значительно улучшить лингвистику как в узбекском, так и в английском языках. В статье подчеркивается важность правильного использования отрицательных слов в рамках определенного стиля прозы для достижения языкового разнообразия и живости. В статье, вероятно, рассматриваются нюансы того, как в разных языках различаются употребление и стиль отрицания.

Ключевые слова: аффикс, префикс, отрицательность, стиль, лингвистика, лексикология, язык, синтаксический анализ, части речи, функция.

Introducton. In written English, the strategic use of negation can add emphasis, create contrast, or introduce an element of surprise. For example, consider the sentence, "The suspect did not deny his involvement in the crime." The use of negation here draws attention to the suspect's actions, creating a sense of intrigue and suggesting that the suspect may have something to hide.

Similarly, in Uzbek prose, the skillful employment of negation can have a profound impact on the flow and tone of the text. For instance, the sentence, "Men o'yinchi futbolchi emasman," translates to "I am not a football player," immediately establishes the narrator's or character's identity in a clear and concise manner.

The article likely delves into the nuances of how the occurrence and style of negation vary between the two languages. For instance, in English, double negatives are generally considered incorrect and are used to emphasize a negative, often in informal settings, as in, "I ain't doing nothing." In contrast, Uzbek may use double negatives constructively, as in, "Men bir narsa qilayotganim yo'q," which translates to, "I am not doing anything," using the double negative structure correctly to convey the absence of action.

Additionally, the article might discuss the impact of negation on the overall tone and mood of the prose. The frequent use of negation can create a sense of uncertainty, suspense, or even pessimism, depending on the context. on the other hand, selective use of negation can highlight the positive aspects of a narrative, creating a sense of relief or satisfaction when negative elements are overcome.

By understanding the stylistic impact of negation, writers can craft more engaging and dynamic prose. This could involve experimenting with sentence structures, playing with the placement of negatives, or even using negation to subvert the reader's expectations, adding an element of surprise to the narrative.

The depiction of negation in Uzbek and English linguistics is a powerful tool that, when used skillfully, can enhance the stylistic qualities of the text, making it more varied, vivid, and engaging for readers. Effectively communicate in both Modern English and Uzbek languages, it's essential to understand how negative affixes function. Negative affixes are significant parts of speech used for creating negative expressions. They fall under two categories: prefixes and suffixes. By adding these affixes to nouns, adjectives, and verbs, we can form negative versions of words.

Methodology. When utilizing negative prefixes, what parts of speech must be considered for syntactic analysis in English and Uzbek using a dictionary? Word formation tasks involve creating antonymic pairs across all major parts of speech—nouns, adjectives, verbs, and adverbs. Nevertheless, these are particularly prevalent within adjectives and verbs [1].

Negative suffixes-less(in English) and -siz(in Uzbek) are typically attached to nouns forming adjectives:

-less	-siz
lifeless	jonsiz

groundless	asossiz, dalilsiz
weightless	ahamiyatsiz
stainless	dog'siz

The main part of that adjective suffix –siz (forming adjectives) in the Uzbek language can be expressed by a number of negative prefixes (forming adjectives) in the English language:

-un	unlucky	-siz	baxtsiz
-im	imponderable	-siz	ahamiyatsiz
-ill	ill-favoured	-siz	ko'rsiz, ko'rimsiz
-in	insignificant	-siz	ma'nosiz, ahamiyatsiz
-dis	disrespectful	-siz	hurmatiz, yuzsiz
-non	non-cellular	-siz	hujayrasiz
-ir	irrelevant	-siz	o'rinsiz

The suffix '-siz' is a common element in Uzbek for forming adjectives, and it conveys the meaning of 'without' or 'lack of'. However, when dealing with words of Persian origin, there is sometimes a variation where the prefix 'be-' is used instead of the suffix '-siz' to express the same concept. This prefix 'be-' functions as a negative prefix, indicating the absence or opposite of something.

-im	impatient	- be	betoqat	-siz	sabrsiz
-dis	disrespectful	- be	beadab	-siz	surbet
-un	unwise	- be	befahm,	-siz	fahmsiz
-in	inaudible	- be	beshovqin,	-siz	sharpsiz
-ir	irresponsible	- be	beixtiyor,	-siz	ongsiz
-un	unmerciful	- be	berahm,	-siz	rahmsiz

Indeed, the prefix 'no-' in English is a versatile tool for forming adjectives, and it serves two main functions: 1. Formation of adjectives from Nouns: When added to a noun, 'no-' indicates the absence or lack of possession of that particular object. For example, when you add 'no-' to the noun 'hope', it forms the adjective 'hopeless', which means lacking hope. Similarly, 'good' becomes 'nogood', indicating someone or something that is not good or inadequate. 2. Contradiction of Primary Meaning: The prefix 'no-' is also used to create adjectives that contradict the primary meaning of a word, especially when added to words denoting certain properties or qualities. For instance, adding 'no-' to the adjective 'frivolous' (meaning trivial or lacking in seriousness) creates the adjective 'nofrivolous', which now implies a sense of seriousness or importance. In this case, the prefix negates the original meaning, creating a contrasting adjective. Additionally, the prefix "no-" in English transforms a noun into an adjective and modifies words indicating characteristics of something or someone. When attached to nouns, it signifies a lack of possession of that object, while when attached to words denoting properties, it generates adjectives that contradict the original meaning. This prefix can be employed in the English language through the following prefixes:

-un	unworthy	-nomunosib
-im	imprudent	noma'qul
-ab	abnormality	nomuntazamlik
-ir	irregular	noto'g'ri
--in	ingratitude	noshukur
-il	illegal	noqonuniy
-dis	dissatisfied	noroz
-non	nonagreement	norozilik

From the preceding examples, it becomes evident that negation suffixes and prefixes in Uzbek are rendered into English through various prefixes apart from the suffix "-less." Likewise, diverse negative prefixes in English can be translated into Uzbek in multiple ways.

English prefixes like dis-, in-, ir-, im-, pop-, mis-, il-, and un- can be rendered into the Uzbek language in a range of forms. The primary objective and task lie in determining the position of syntactic units with negative elements within sentence structures, their relationships with other sentence elements, syntactic connections, distinctive syntactic indicators, discerning the process of conveying complete or partial negation in sentences, and identifying their semantic scope at the syntactic level. Our focus remains on observing units with negative affixes within sentences.

The abundance of negative prefixes is significant enough that some scholars opt to categorize prefixes into negative and non-negative groups for convenience. among the negative ones are "de-,"

"dis-," and "in-/im-/il-/ir-," which have also been more precisely categorized as prefixes indicating negative, reverse, or opposite meanings [2].

The prefix "de-" is commonly found in many newly coined terms, such as "decentralize," "decontaminate," and "denazify." It typically denotes actions like removing contamination from an area or garments. On the other hand, the concept of negation is represented by "dis-," which can mean "not" or convey the idea of reversal, separation, or apartness. For example, "disagree" opposes agreement, "disappear" indicates the reverse of appearing, and "disappoint" means to undo an appointment, leading to frustration. The use of "non-" often appears in abstract verbal nouns like "noninterference," "nonsense," or "non-resistance," as well as in participles or former participles such as "non-commissioned" or "non-combatant." Previously restricted to simple, unemphatic negation, "non-" from the 1960s onward tends to suggest not so much the opposite of something but rather that it lacks substance or worthiness of its designation. For instance, "non-book" refers to a book intended for purchase rather than reading, while "non-thing" implies insignificance and meaninglessness. The most frequently used prefix, "un-," carries two distinct meanings: simple negation when attached to adjective stems or participles (e.g., "unhappy," "unkind") and reversal when used with verbal stems (e.g., "unbind," "undo"). another commonly used prefix is "re-," indicating the repetition of an action expressed by the stem, as seen in words like "rearrange" or "revisit." While there are constraints on its usage, such as applying mostly to verbs and verbal nouns, the meaning of a prefix maintains some semantic independence from the primary stem. It's worth noting that verbs predominate among the examples provided, reflecting the prevalence of prefixation in English, particularly in verbs and words with de-verbal stems [3].

Results. Prefixes can be categorized based on various principles. Historically, they are distinguished diachronically by whether they originate from native or foreign sources. Synchronically, prefixes can be classified in several ways:

1) according to the class of words they primarily form. Recent studies allow for this classification method. It's worth noting that most of the 51 prefixes in Modern English function in multiple parts of speech, forming different structural and structural-semantic patterns. However, a small subset of 5 prefixes exclusively forms verbs (e.g., "en-," "be-," "un-"). The majority of prefixes, across their various meanings, tend to operate either in nominal parts of speech (with 41 patterns in adjectives and 42 in nouns) or in verbs (with 22 patterns).

2) Based on the type of lexical-grammatical character of the base they are added to:

a) Deverbal, as seen in words like "rewrite," "outstay," and "overdo."

b) Denominal, exemplified by words like "unbutton," "detrain," and "ex-president."

c) Deadjectival, illustrated by terms like "uneasy" and "biannual."

Of note, the most productive pattern for forming adjectives involves the prefix "un-" combined with bases derived from adjectival stems or present and past participles, resulting in words like "unknown," "unsmiling," and "unseen."

3) Semantically, prefixes can be monosemantic or polysemantic.

4) In terms of their generic denotational meaning, linguistic literature recognizes different groups:

a) Negative prefixes, including "un-," "non-," "in-," "dis-," and "a-," as seen in words like "ungrateful," "unemployment," "non-politician," "non-scientific," "incorrect," "disloyal," "disadvantage," "amoral," and "asymmetry." Notably, the prefix "in-" appears in various phonetic forms depending on the initial sound of the base it is affixed to, such as "il-" before [l], "im-" before [p, m], "ir-" before [r], and "in-" in all other cases, as seen in words like "illegal," "improbable," "immaterial," "irreligious," and "inactive."; b) reversative or privative prefixes, such as un2-, de-, dis2-, e.g. untie (cf. tie), unleash (cf. leash), decentralise (cf. centralise), disconnect (cf. connect), etc.; c) pejorative prefixes, such as mis-, mal-, pseudo-, e.g. miscalculate (cf. calculate), misinform (cf. inform), maltreat (cf. treat), pseudoclassicism (cf. classicism), pseudo-scientific (cf. scientific), etc.; d) prefixes of time and order, such as fore-, pre-, post-, ex-, e.g. foretell (cf. tell), foreknowledge (cf. knowledge), pre-war (cf. war), post-war (cf. war), post-classical (cf. classical), ex-president (cf. president); e) prefix of repetition re-, e.g. rebuild (cf. build), re-write (cf. write), etc; f) locative

prefixes, such as super-, sub-, inter-, trans-, e.g. super- structure (cf. structure), subway (cf. way), inter-continental (cf. continental), trans-atlantic (cf. atlantic), etc. and some other groups [4];

Determining productive negative prefixes in the compared languages also allows for more accurate information. When we compared Uzbek and English, the number of suffixes in Uzbek are 171, and the number of suffixes in English are 67 [5]. The identification of productive negative prefixes in the languages being compared yields more precise data. However, English has a significantly higher number of prefixes compared to Uzbek.. They are: im- (immaterial), a- (amoral), un- (unwise), il- (illegal), anti- (antiwar), mis- (misunderstand), un- (unhappy), dys- (dysfunction), in- (invisible), contra- (contraception), dis- (disloyal). Prefixes with negative meanings in Uzbek: bad- (badhavo, badmehr), be- (benom, beish), gayri- (g'ayriilmiy, g'ayriqonuniy), no- (nomaqbul, noiloj). In Uzbek, the negative prefixes "be-" and "no-" carry a negative connotation, and their usage, along with the word "bad" and the prefix/word "non-", has evolved with advancements in science, technology, and other fields. The negative prefix "ne-", on the other hand, originated from the need to translate certain Russian words into Uzbek and is used to convey events represented by words without prefixes.

Today, a lot of words have been borrowed from Russian into Uzbek. In linguistics prefixes can be classified according to their origin. They can be divided into native and borrowed [6]. For example: no-standart, no-kapitalistik.

O. Usman employs the Russian prefix "ne-" to underscore the indivisibility of certain words by utilizing the Uzbek prefix "no-", as seen in words like "no-standart" and "no-rentabel." In contemporary Uzbek lexicology, the prefix "no-" is recognized as a productive negative word-forming prefix. It is important to note that these negative prefixes in Uzbek grammar find their origins in arabic and Persian-Tajik languages, contributing significantly to the formation of negative words within the Uzbek linguistic repertoire.

In Uzbek language, on the basis of the five-volume "Explanatory Dictionary of the Uzbek language" (-Tashkent: oME. 2006-2008), the possibilities of adding negative prefixes to parts of speech:

No	prefixes	total	%	noun	%	adjective	%	verb	%	adverb	%
1	be-	238	23.9	86	36.3	140	58.8	3	1.2	9	3.7
2	no-	993	78	22	38.2	51	65.3	3	3.8	2	2.5
		1231	101.9	108	74.5	191	124.1	9	5	11	6.2

In the Uzbek language, words with the negative prefixes "be-" and "no-" are found in 1231 words in the Explanatory Dictionary of the Uzbek Language. From them the active prefix "be-" is 23.9%, "no-" is 78%. The most productive prefix in English is "un-", while the most active prefix in Uzbek is "no-" [7].

English has a larger number of negative prefixes compared to Uzbek, and some of these prefixes have been borrowed from various languages, including Uzbek. English exhibits a rich array of negative prefixes that enhance the language's expressiveness. Many of these prefixes, such as 'ab-', 'ad-', 'ante-', 'de-', and 'dis-', have Latin origins and are extensively used in English vocabulary. For instance, words like 'absent', 'absolve', 'abduct', and 'aberration' all stem from the Latin prefix 'ab-'. Similarly, 'ad-' is prevalent in words like 'admit', 'adhere', and 'accord'. Additionally, English has borrowed negative prefixes from other languages as well. The prefix 'anti-', for instance, is derived from Greek and is often used to indicate opposition or contrariety, as in 'anti-social' or 'anti-inflammatory'. The prefix 'con-', meaning 'against' or 'opposite', has Latin roots and is seen in words like 'contradict' and 'contraindicate'.

It's worth noting that some negative prefixes in English have evolved from old English or have Germanic origins, such as 'un-', which is commonly used to indicate the absence of something or a negative state, as in 'unhappy', 'unknown', or 'uncertain'. Another example is the prefix 'in-', which can indicate negation or lack, as in 'invalid', 'invisible', or 'inhospitable'.

The borrowing of negative prefixes from languages like Uzbek underscores the dynamic nature of the English language and its capacity to absorb and incorporate linguistic elements from diverse sources. This phenomenon contributes to the richness and complexity of English vocabulary,

providing speakers and writers with a wide range of tools to convey nuanced meanings and sentiments."

English negative prefixes are divided into productive and nonproductive prefixes, as in Uzbek. among the productive prefixes we can take the prefixes a- dis- , dys-, il-, im-, in-, ir-, non / non-, un / un-. For example: unexpected, unwise, dysfunction, amorphous, dislike, impossible, unreliable. The following table is based on the English Macmillan Essential Dictionary (Midsomer Norton. Radstock. United Kingdom. London, 2007), which analyzes prefixes and suffixes that are added to words to form a negative meaning.

№	prefix	total	%	noun	%	adjective	%	verb	%	adverb	%
1	Ab-	6	0.4	1	50	1	50	-	-	-	-
2	Dis-	227	13.8	78	34.3	43	18.9	101	44.4	5	2.2
3	Non-	60	3.8	31	51.6	29	49.3	-	-	-	-
4	In-	287	17.5	90	31.3	193	67.2	1	0.3	3	10
5	Im-	73	4.5	25	34.2	45	61.6	2	2.7	1	1.3
6	Il-	41	2.4	11	26.8	28	68.2	2	4.8	-	-
7	Ir-	40	2.5	10	25	30	75	-	-	-	-
8	Ur-	644	39.1	19	2.9	604	93.7	9	1.3	12	1.8
9	Mis-	97	5.8	43	44.3	6	6.1	48	49.4	-	-
	Totally	1475	89.8	308	300.4	979	490	163	102.9	21	15.3

In the English language, according to the Macmillan essential dictionary, words with negative affixes are 1475 words, the number of words formed using the prefix ab- is 0.4%, "dis-" is 13.8%, "non-" is 3.8%, "in-" is 17.5%, "im-" is 4.5%, "il-" is 2.4%, "ir-" is 2.5%, "un-" is 39.1%, "miss-" is 5.8% in the dictionary [8].

Conclusions. Indeed, the concept of productive and non-productive prefixes applies not only to Uzbek but also to English and many other languages. In English, the productive negative prefixes you mentioned include a-, dis-, il-, im-, in-, ir-, non-, and un-. These prefixes are actively used to form new words with negative connotations. For example, the prefix 'a-' in 'unexpected' indicates a negative or opposite state, and 'dis-' in 'dislike' conveys a sense of opposition or negation.

On the other hand, non-productive prefixes are less commonly used in contemporary English to form new words. They may have been productive in older forms of the language but are now considered archaic or limited to specific contexts. For instance, the prefix 'mis-' is considered non-productive in modern English, though it still appears in established words like 'misunderstand', 'misfortune', and 'mismatched'.

It's worth noting that the productivity of prefixes can change over time, and some prefixes may become more or less productive depending on linguistic trends and language evolution. additionally, certain prefixes may be more common in specific genres or styles of writing, contributing to nuances in tone and register. The understanding of productive and non-productive prefixes is valuable for language learners and linguists alike, as it provides insights into the dynamics of word formation and the evolution of language.

REFERENCES:

1. И. В. Арнольд "Лексикология современного английского языка "Москва «Высшая школа» 1986
2. M.S.Kayumova F.a.Sobirova M.N.Najmiddinova "Specific features of the category of negation in the english language" EPRA International Journal of Research and Development (IJRD) Volume: 5| Issue:3 | March 2020
3. Najmiddinova M.N. Saidahmadova F.E. Mustafayeva O.E Qo'chqorova R.Sh SAYIDOVA S.F. "Information and communication technologies terminological studies" Ethiopian international journal of multidisciplinary research Volume: 10, Issue 11, Nov-2023
4. Najmiddinova M.N. Najmiddinova S.N. Baxtiyorova G.R. Otanazarova M.M. "Models of terminological sign" International multidisciplinary journal for research & development eISSN 2394-6334 <https://www.ijmrd.in/index.php/ijmrd> Volume 10, issue 11 (2023)
5. Najmiddinova M.N. Hotamova I.I. Najmiddinova G. N. "Comparative study of terms related to techniques representing negativity" international journal of scientific researchers www.wordlyknowledge.uz Volume: 2, Issue: 1, 2023
6. Najmiddinova M.N. Najmiddinova G. N. "Pedagogical mechanisms for improving student knowledge with the help of artificial intelligence" International journal of scientific researchers www.wordlyknowledge.uz Volume: 2, Issue: 1, 2023
7. Najmiddinova M.N. Kazakova M. U. Kuvandikov R. a. Mingyasharova M.E. "Cognitive-semiotic derivation as a mechanism of formation and evolution modern financial and economic terminospheres" international multidisciplinary

Journal for research & Development SJIF 2019: 5.222 2020: 5.552 2021: 5.637 2022:5.479 2023:6.563 eISSN 2394-6334
<https://www.ijmrd.in/index.php/ijmrd> Volume 10, issue 11 (2023)

8. Najmiddinova M.N. N.M. Najmiddinova S.N. "Ways to organize the activities of teachers in the process of distance Education" Asian Journal of Multidimensional Research ISSN: 2278-4853 Vol. 11, Issue 5, May 2022 SJIF 2022 = 8.179 a peer reviewed journal

9. Najmiddinova M.N. "Practical basis of the problem of teaching foreign languages in high education system" International Conference on Sustainable Development and Economics June 24-25 201

10. O.Mo'minov. Lexicology of the English Language. -Tashkent. 2008

11. Qayumova M.S. Syntactic analysis of category of negation in Uzbek and English language. Candidate of philology of science.dissertation.-Tashkent.2010.

12. R. S. Ginzburg, S. S. Khidekel, G. Y. Knyazeva, a. a. Sankin "a course in modern english lexicology" Moscow Vysšaja škola 1979

13. Toshonov L.T., Gofurova H.T. Role of antonym in the development of students' speech. Electronic journal of "Вопросы науки и образования" № 15 (99), 2020

14. Vesnik D. and Khidekel S. Exercises in Modern English Word-building. M., 1964.

UDC 801.73

COGNITIVE INSIGHTS INTO CHARACTER EMOTIONS IN LITERARY WORKS

M.S. Narzikulova, teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Kognitiv pragmatika til va kognitiv jarayonlar o'rtasidagi bog'liqlikni, xususan, adabiy asarlarda xarakter hissiyotlarini qanday ifodalashini o'rganadi. Qahramonning ichki dunyosi va his-tuyg'ulari til orqali qanday aks etishini tushunish o'quvchilarga voqeani chuqurroq tushunish imkonini beradi. Ushbu maqola adabiy asarlardagi xarakter hissiyotlarining kognitiv pragmatik tahlilini o'tkazadi va bu his-tuyg'ularni og'zaki muloqot orqali qanday ifodalash mumkinligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Kognitiv pragmatika, adabiy asarlar, xarakterning his-tuyg'ulari, og'zaki muloqot, o'quvchilarni jalb qilish.

Аннотация. Когнитивная прагматика изучает связь между языком и когнитивными процессами, в частности, в том, как он выражает эмоции персонажей в литературных произведениях. Понимание того, как внутренний мир и чувства персонажа отражаются через язык, позволяет читателям глубже понять историю. В этой статье проводится когнитивно-прагматический анализ эмоций персонажей в литературных произведениях и иллюстрируется, как эти эмоции могут быть выражены посредством вербальной коммуникации.

Ключевые слова: Когнитивная прагматика, литературные произведения, эмоции персонажей, вербальная коммуникация, вовлеченность читателя.

Abstract. Cognitive pragmatics studies the connection between language and cognitive processes, particularly in how it expresses character emotions in literary works. Understanding how a character's inner world and feelings are reflected through language allows readers to grasp the story more profoundly. This article conducts a cognitive pragmatic analysis of character emotions in literary works and illustrates how these emotions can be expressed through verbal communication.

Key words: Cognitive pragmatics, literary works, character emotions, verbal communication, reader engagement.

Introduction. Cognitive pragmatics is an interdisciplinary field that examines the interplay between cognitive processes and linguistic expression, particularly how language conveys meaning in context. This approach merges insights from linguistics, psychology, and cognitive science, providing a framework for analyzing how individuals understand and produce language in various situations. In the realm of literary analysis, cognitive pragmatics offers valuable tools for exploring the emotional dimensions of characters and their experiences, thereby enriching readers' understanding of narratives. It is generally acknowledged that emotions are central to human experience and play a crucial role in literature. They not only shape characters' actions and motivations but also influence how readers engage with the text. When readers encounter emotional expressions, they are often drawn into the narrative, fostering a sense of empathy and connection with

the characters. This emotional engagement enhances the reading experience, allowing readers to explore complex themes and situations more profoundly. In literary works, the portrayal of characters' emotions can significantly impact the narrative structure. For instance, the internal struggles of a protagonist can drive the plot forward, creating tension and conflict that keep readers invested. It is known that the emotional language used by authors—through dialogue, monologue, and descriptive passages—serves as a conduit for conveying these feelings, enabling readers to experience the characters' journeys on a deeper level. This article aims to conduct a cognitive pragmatic analysis of the expression of character emotions in literary works. It will illustrate how these emotions can be effectively articulated through various communicative strategies, both verbal and non-verbal.

This research analyzes examples from selected literary works to explore the expression of character emotions through the lens of cognitive pragmatics. The following texts will be examined:

William Shakespeare's "Hamlet", Charlotte Brontë's "Jane Eyre", J.D. Salinger's "The Catcher in the Rye", Herman Melville's "Moby-Dick", George Orwell's "1984", Jane Austen's "Pride and Prejudice"

The expression of character emotions will be studied based on cognitive pragmatics theory, analyzed through the following stages:

This examines how characters' emotions and thoughts are expressed through dialogues and monologues. For instance, the author may reflect the characters' relationships and emotional states through their dialogues. As we see in William Shakespeare's "Hamlet", Hamlet's "To be or not to be" soliloquy reflects his inner turmoil. "Hamlet's soliloquies reveal his inner struggles and doubts, which brings readers closer to his emotional state" (Smith, 2010).

It is clear that this method explores how gestures, facial expressions, and movements reveal the characters' inner feelings. Non-verbal methods in literature further draw readers into the characters' inner worlds. In "Moby-Dick" by Herman Melville, Ishmael's gestures and facial expressions reflect his emotions and illuminate his internal struggles. "*I was never more annoyed than when I found that this was the case; for I had never seen a man so tattooed*". This line reflects Ishmael's initial discomfort and curiosity about Queequeg.

Cognitive strategies, such as metaphors, symbols, and other literary devices, will be analyzed to depict characters' emotional states. As it can be seen in Charlotte Brontë's "Jane Eyre", Jane uses numerous metaphors and symbols to describe her feelings. One prominent example of a metaphor that depicts Jane's emotional state is her description of the "red-room". This room symbolizes her feelings of isolation and fear.

The analysis aims to identify and examine the cognitive pragmatic elements of character emotions in selected literary texts. This multifaceted approach integrates various methodologies to provide a comprehensive understanding of how emotions are articulated and perceived within literature.

A close reading of selected passages will be conducted to uncover the nuanced ways in which characters' emotions are expressed through language. We can say this qualitative textual analysis will focus on specific linguistic features, such as word choice, sentence structure, and stylistic devices, to elucidate how authors convey emotional states. By examining dialogues, monologues, and descriptive passages, the analysis will reveal the cognitive processes that underpin emotional expression, emphasizing the interplay between language and thought. This method will also draw upon cognitive linguistic theories, which posit that language is not merely a tool for communication but a reflection of cognitive and emotional processes. The study will employ comparative analysis to highlight both the differences and similarities in emotional expression across various texts, authors, and genres. By examining a diverse range of literary works—from classic literature to contemporary novels—this method will facilitate an understanding of how cultural and contextual factors influence the portrayal of emotions. It will also allow for an exploration of recurring themes and patterns in emotional expression, providing insights into the shared human experience across different literary traditions. This comparative approach could contribute to a broader understanding of how cognitive pragmatics informs the emotional landscape of literature. The analysis will also incorporate a reader response perspective, considering how different readers interpret and engage with the emotional content of the

texts. This aspect of the study recognizes that readers bring their own experiences, emotions, and cognitive frameworks to their reading, which can significantly influence their understanding and emotional engagement with characters.

The analysis of the literary works examined revealed several important aspects of how character emotions are expressed through cognitive pragmatics. There could be character emotional states in dialogues in which characters' emotional states are clearly expressed through their words and linguistic styles. If we take an example from *The Catcher in the Rye* by J.D. Salinger, Holden Caulfield's emotions are conveyed through his dialogues. Throughout the novel, Holden frequently grapples with his feelings of sadness, confusion, and anger, yet he struggles to articulate these complex emotions verbally. His dialogue is marked by a colloquial and often fragmented style, reflecting his chaotic mental state and his desire for connection amidst overwhelming feelings of isolation.

For instance, when Holden says, *"People always think something's all true,"* it illustrates his skepticism and deep-seated confusion about the authenticity of human relationships. This statement, along with his frequent use of informal language and interruptions, underscores his emotional turmoil and struggle to find meaning in a world he perceives as phony.

Another important aspect of emotional expression in literature is the use of internal dialogues through monologues, where characters' emotions are deeply reflected through their cognitive processes. In *"1984"* by George Orwell, Winston Smith's internal monologues serve as a crucial medium for conveying his psychological state and his growing resistance to the totalitarian regime.

Winston's internal dialogues are marked by a profound sense of conflict. As he navigates a world dominated by the oppressive Party, his thoughts reveal a struggle between conformity and rebellion. For instance, he often ruminates on the nature of truth and reality, expressing a desire to reclaim his own thoughts in a society that manipulates information and suppresses individualism. A poignant moment occurs when he reflects, *"Freedom is the freedom to say that two plus two make four. If that is granted, all else follows."* This statement encapsulates his desperate yearning for truth and individuality, layered with despair as he battles against the indoctrination that seeks to erase his identity.

As well as, non-verbal communication methods, such as gestures and facial expressions, play a crucial role in revealing characters' emotional states in literature. These cues can convey feelings that words alone may not express, enriching the reader's understanding of a character's inner life. For example, Winston's furtive glances and anxious fidgeting during conversations with O'Brien illustrate his fear and uncertainty, conveying a sense of vulnerability that deepens the reader's insight into his emotional turmoil.

In *"Pride and Prejudice"* by Jane Austen, Elizabeth Bennet's body language serves as a vital indicator of her emotions. For example, during Mr. Darcy's proposal, her response is filled with indignation. She states, *"You are too hasty, sir. I may not return your feelings, but I will not be insulted by you."* This moment suggests Elizabeth's firm posture and determination, reflecting her refusal to be subjugated. Such non-verbal cues enhance the portrayal of her spirited and independent nature throughout the novel. Another significant moment that highlights Elizabeth Bennet's body language occurs during her visit to Pemberley. When she sees Mr. Darcy again, her feelings are a mix of surprise and apprehension. Austen describes her reaction as follows:

"Elizabeth, as they drove along, watched for the first appearance of Pemberley. At length it appeared in view, and she felt a sort of cold shudder run through her."

This moment indicates Elizabeth's apprehension and the emotional turmoil she experiences upon seeing Darcy's estate, reflecting her inner conflict. Her body language—watching intently, feeling a shiver—shows her vulnerability and the complexity of her feelings towards Darcy, further emphasizing her character's depth and independence throughout the story. The results indicate that the expression of character emotions in literature is of significant importance from a cognitive pragmatics perspective. Understanding characters' inner worlds is facilitated through verbal and non-verbal methods.

“Cognitive pragmatics plays a vital role in enriching readers' emotional experiences during the reading process of literary works ”(Johnson, 2015).

This analysis provides readers with a deeper emotional experience during the reading process and plays a crucial role in shaping the characters' identities.

Conclusion. In conclusion, the study of cognitive pragmatics in relation to literary works significantly enriches our understanding of character emotions. By analyzing how language articulates emotional experiences, the article underscores the importance of both verbal and non-verbal communication in shaping characters' identities and enhancing reader engagement. Future research could further explore the intricate connections between cognitive processes and emotional experiences in literature, offering new perspectives on the language of character emotions. This exploration not only deepens our appreciation of literary texts but also highlights the universal human experiences that resonate across different narratives.

REFERENCES:

1. Austen, J. (2019). *Pride and prejudice* (New ed.). Blackstone Publishing.
2. Brontë, C. (2018). *Jane Eyre* (New ed.). CreateSpace Independent Publishing Platform.
3. Johnson, A. (2015). Cognitive pragmatics and emotional engagement in literature. *Journal of Literary Studies*.
4. Melville, H. (2017). *Moby-Dick* (New ed.). CreateSpace Independent Publishing Platform
5. Orwell, G. (2008). 1984 (P. H. Davison, Foreword). Penguin Books
6. Salinger, J. D. (2001). *The catcher in the rye* (Paperback ed.). Back Bay Books.
7. Smith, J. (2010). *The emotional landscape of Hamlet: A cognitive pragmatic approach*. Shakespeare Studies.

UO’K 82

ABDURAUUF FITRATNING ADABIY USLUBI VA BADIY YONDASHUVI

D.B. Narzulloyeva, talaba, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Abdurauf Fitrat – o‘zbek adabiyotining mo‘jizaviy shaxslaridan biri bo‘lib, uning adabiy uslubi va badiiy yondashuvi zamonaviy o‘zbek madaniyatida muhim o‘rin egallaydi. Ushbu maqolada Fitrat ijodidagi badiiy uslub va yondashuvlar o‘rganiladi. Uning asarlarida nafaqat milliy ruh, balki zamonaviy g‘oyalar, sotsial-siyosiy masalalar va insoniyatning umumiy muammolari ham aks etgan.

Kalit so‘zlar: Milliy uyg‘onish adabiyoti, jadidchilik harakati, badiiy uslub, o‘zbek adabiyotining zamonaviy yo‘nalishlari, badiiy san‘at.

Аннотация. Абдурауф Фитрат – один из чудесных деятелей узбекской литературы, а его литературный стиль и художественный подход занимают важное место в современной узбекской культуре. В данной статье исследуются художественные стили и подходы в творчестве Фитрата. Его произведения отражают не только национальный дух, но и современные идеи, общественно-политические вопросы и общие проблемы человечества.

Ключевые слова: Национальная литература возрождения, движение джадидизм, художественный стиль, современные направления узбекской литературы, художественное искусство.

Abstract. Abdurauf Fitrat is one of the most remarkable figures of Uzbek literature, whose literary style and artistic approach occupy an important place in modern Uzbek culture. This article examines the artistic style and approaches in Fitrat’s work. His works reflect not only the national spirit, but also modern ideas, socio-political issues, and general problems of humanity.

Key words: National Revival literature, Jadid movement, artistic style, modern trends in Uzbek literature, artistic art.

Abdurauf Abdurahim o‘g‘li Fitrat XX asr boshidagi o‘zbek milliy uyg‘onish adabiyotining asoschilaridan biri sifatida tanilgan. U 1886-yil Buxoroda ziyoli oilada tug‘ilgan va o‘zining ijodi orqali o‘zbek adabiyotiga katta hissa qo‘shgan. Fitrat o‘zbek va fors tillarini onasidan, Bibijon otin (Nastarbibi yoki Mustafibibi) dan o‘rganib, badiiy talantini rivojlantirgan. Uning ota-onasi, xususan, onasining ta’siri uning ijodiy yo‘lida muhim rol o‘ynagan. Otasi Abdurahimboy sarroflik va savdogarlik bilan shug‘ullangan bo‘lib, bu oilaning ziyoli darajasini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Fitrat nafaqat she’rlar yozgan, balki proza, adabiyotshunoslik, tilshunoslik, maorif va

jamiyatshunoslik kabi bir qancha sohalarida ham faoliyat yuritgan. Uning asarlari o'zbek milliy madaniyatining rivojiga xizmat qilgan va yosh avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Fitratning ijodi nafaqat badiiy san'at, balki ilm-fan va madaniyatning turli jabhalarini ham qamrab oladi. Uning ishlariga asoslangan holda yangi fikrlar va g'oyalar shakllanib, o'zbek adabiyotining zamonaviy yo'nalishlarini belgilashda muhim rol o'ynagan. Abdurauf Fitrat o'z asarlarida o'zining chuqur fikrlari va ruhiy holatini ifodalagan. Ushbu parcha orqali u xalqining dardini, mag'lubiyatini va umidsizlik ichidagi azoblarini yoritib beradi:

*Men sening uchun tirildim,
Sening uchun yasharman,
Sening uchun o'laman,
Ey turkning muqaddas o'chog'i ["Yurt qayg'usi" bir o'zbek tilidan].*

Fitratning so'zlari, xalqining o'tmishi va kelajagi haqida chuqur mulohazalar yuritadi. Uning "Men sening uchun tirildim, sening uchun yasharman, sening uchun o'laman" degan so'zlari, ona yurtga bo'lgan muhabbat va sadoqatni ifodalaydi. Bu yerda Fitrat o'zining shaxsiy his-tuyg'ularidan qochmay, umuman xalqning ruhiyatini aks ettiradi. U turli ijtimoiy va siyosiy muammolarni ko'tarib chiqadi, xalqqa davo qilishga chaqiradi va ularning ozodligi uchun kurashish zarurligini ta'kidlaydi. Fitrat asarlari orqali nafaqat o'z zamonasida yuz berayotgan muammolarni yoritibgina qolmay, balki kelajak avlodlarga ham saboq berishga intiladi. Uning fikrlari bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmaydi va insoniyatning maqsadlari, qadriyatlari va erkinlik uchun kurashish zarurligi haqida o'ylashga undaydi.

Fitrat jadidchilik harakatining muhim vakillaridan biri sifatida, o'z asarlarida yangilik va o'zgarish g'oyalarini ham ilgari surdi. Uning she'rlaridagi fikrlar mavjud ijtimoiy va siyosiy tizimga qarshi chiqish sifatida qabul qilindi, bu esa uning ijodiga ta'sir ko'rsatdi. Buxoroning ma'muriyati tomonidan uning asarlarini nashr etishga ruxsat berilmasligi bu davrdagi siyosiy taqiblardan dalolat beradi. Fitratning "Sayha" nomli she'rlar to'plami 1911-yilda Istanbulda chop etilgan bo'lib, u o'z hisobidan chiqarilgan. Bu to'plam hozirda Istanbul dorilfununi kutubxonasida saqlanadi va uning muqovasida "Fitrat. Sayha. Milliy she'rlar" deb yozilgan. To'plamdagi she'rlarning turk tilidagi mazmuni ham bayon etilganligi, Fitratning o'z asarlarini keng auditoriyaga yetkazish niyatini ko'rsatadi. Ushbu davrda Fitrat kabi shoirlarning ijodiga bo'lgan qiziqish va ularning g'oyalari haqidagi e'tibor, jadidchilik harakatining tarixi va madaniy merosini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Bu esa nafaqat o'zbek adabiyotining rivojlanishi, balki butun Turkiston mintaqasidagi madaniy jarayonlarga ham ta'sir ko'rsatgan.

Go'zalim, bevafo gulistonim...

*Go'zalim, bevafo gulistonim,
Bog'i umrimda toza rayhonim,
G'am-u qayg'ularim hujumidan
Sen eding mehribon nigahbonim.
Meni behuda tashlading-ketding,
Nega o'ldirmading-da, tark etding.*

Ushbu she'rda sevgi va xiyonat mavzulari o'rganilgan. "Go'zalim" so'zi orqali shoir sevgilisi yoki yaqin insoniga murojaat qiladi. "Bevafo gulistonim" iborasi esa uning ichki iztiroblarini, sevgisining qanchalik nozik va qadrli ekanligini ifodalaydi. She'r davomida shoir o'zining g'am-u qayg'u to'lgan ruhiy holatini tasvirlaydi va sevgilisining mehribonligi bilan bog'liq xotiralarga murojaat qiladi. She'rning asosiy g'oyasi - xiyonat va uning keltirgan azoblari. Shoir sevgan insoni tomonidan tashlab ketilganidan keyin his qilayotgan og'riq va iztiroblarini ta'riflaydi, bu esa o'z navbatida romantikada qizg'in hissiyotlarni yaratadi. Fitratning uslubi oddiy, lekin chuqur ma'noga ega bo'lib, unda nozik tuyg'ularni ifodalashga mo'ljallangan metaforalar ishlatiladi. "Guliston" so'zi go'zallikni, hayotning rang-barangligini ifodalaydi. "Bog'i umrimda toza rayhonim" qismini o'qiganda, hayotdagi tozalikka bo'lgan intilish ko'rinadi. She'rda tabiat tasvirlari orqali insonning ichki kechinmalari aks ettiriladi. Bog' va rayhon obrazlari orqali sevgi shirinligi hamda uning bevafo ekanligi ko'rsatilmoqda. "G'am-u qayg'ularim hujumidan" iborasi esa dardli ruhiyatni ochib beradi. O'sha joylarda "sen eding" degan ibora takrorlanishi qahramon uchun muhim bo'lgan shaxsning

ahamiyatini yanada kuchaytiradi. Ushbu she'r Abdurauf Fitratning badiiy mahoratini namoyish etadigan ajoyib asar hisoblanadi. Uning mazmuni nafaqat sevimli inson bilan bog'langan umidlar va orzularni, balki ularni yo'qotish bilan bog'liq qayg'u hissiyotlarini ham ifodalaydi. Fitrat o'z asarlarida nafaqat romantik his-tuyg'ularni, balki hayotdagi murakkabliklarni ham samimiyat bilan yoritganligi bilan ajralib turadi.

O'gut

*Og'ir yigit, sening go'zal, nurli ko'zingda
Bu millatning saodatin, baxtin o'qudim.
O'ylashingda, turishingda hamda o'zungda
Bu yurt uchun qutulishning borlig'in ko'rdim.
Turma - yugur, tinma - tirish, bukilma - yuksal,
Hurkma - kirish, qo'rqma - yopish, yo'rilma - qo'zg'al!*

Bu she'rda muallif o'z yurtini, millatini va uning kelajagini yuksaltirish uchun kurashish zarurligini ta'kidlaydi. O'gut shaklida yozilgan bu satrlar, yosh avlodga bo'lgan umidni ifodalaydi va ularni harakatga chaqiradi. She'rda ko'zlar orqali millatning baxti o'qulishi, shuningdek, har bir insonning o'zligini, turishi va fikrini muhimligi haqida so'z yuritiladi. Odamlar harakatda bo'lislari kerakligi, kurashishda davom etishlari va yurt uchun xizmat qilishlari zarurligi ta'kidlanadi. She'rda ritm va qofiya muhim rol o'ynaydi. "Turma – yugur", "tinma – tirish" kabi takrorlanadigan tuzilmalar she'rga dinamiklik kiritadi. Abdurauf Fitratning "O'gut" she'ri nafaqat shaxsiy mas'uliyatni anglash, balki millat uchun kurashishga chaqirish vazifasini bajaradi. She'r nafaqat badiiy asar sifatida, balki ijtimoiy-ma'naviy xabarnoma sifatida ham ahamiyatlidir. Fitratning bu asari yosh avlodni ruhlantirishda muhim rol o'ynaydi va ularga yurt kelajagi uchun mas'uliyat hissini uyg'otishga intiladi.

Mirrix yulduziga

*Go'zal yulduz, yerimizning eng qadrli tuqg'ani!
Nega bizdan qochib muncha uzoqlarg'a tushibsan,
Tuvg'aningga nechun sira gapurmasdan turibsan?
So'yla, yulduz, holing nadir? Nechuk topding dunyoni?
Bizning yerda bo'lib turgan tubanliklar, xo'rliklar,
So'yla, yulduz, sening dag'i quchog'ingda bo'lurmi?*

Ushbu she'rda Fitrat yulduz orqali insoniyatning ahvoliga, uning tubanliklari va qashshoqliklariga e'tibor qaratmoqda. Yulduz, go'zallik va umid timsoli sifatida tasvirlanadi, lekin u insoniyatdan uzoqlashgan va gapirmay turibdi. Bu bilan muallif inson hayotidagi muammolarni, ijtimoiy adolatsizliklarni va ruhiy holatni ta'kidlaydi. Yulduzning "gapirmasdan turishi" esa insonlarga umid beradigan go'zal narsalarning ham ba'zida befarq bo'lishi mumkinligini anglatadi. Fitrat yulduzga murojaat qilib, uning holatini so'raydi va shunday qilib, o'zining ichki iztirobini va yurtida ro'y berayotgan ijtimoiy muammolarni aks ettiradi. Yulduz bilan muloqot orqali insoniyatning qadr-qimmatini va umidlarini qayta ko'rib chiqish zarurligini ta'kidlaydi. Fitrat she'rda savol-javob uslubidan foydalanadi. Yulduzning odamlardan uzoqlashishi orqali hayotning murakkabligi va insoniyatdagi muammolar ta'kidlanadi. Fitrat oddiy, lekin kuchli ifodalar bilan o'z fikrlarini bayon etgan. She'rda muayyan obrazlar yordamida tabiatga bo'lgan qayg'u va go'zallik orasidagi ziddiyat ko'rsatilgan. Umuman olganda, "Mirrix yulduziga" she'ri inson ruhining bir necha qatlamlarini: ulkan maqsadga intilish, tabiatga bo'lgan muhabbat hamda zamonaviy dunyodagi noxush vaziyatlarga nisbatan qayg'u hissini ochib beradi. Bu she'r vaqt o'tishi bilan ham dolzarbligini yo'qotmaydigan asar sifatida e'tiborga loyiqdir.

Xulosa qilib aytganda, Abdurauf Fitratning adabiyotga qo'shgan hissasi shunchalik katta bo'lib, uning badiiy uslubi va yondashuvi zamonaviy o'zbek adabiyotining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. U nafaqat badiiyatni, balki insoniyat muammolarini chuqur anglashga intilib, o'z davrining ijtimoiy-siyosiy vaziyatini tanqid qilish orqali keyingi avlodlarga saboq berdi. Uning ijodi hozirgi kunda ham yangi avlod yozuvchilari uchun ilhom manbayi bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shoturayev F. "Fitrat – she'riyatida vazn va ritm muammosi". Multidisciplinary Scientific Journal ISSN: 2181-4147. P 45-51

2. Zaydinova M. "Abdurauf Fitrat she'riyatida badiiy san'atlar". "Science and Education" Scientific Journal ISSN 2181-0842. P 1613-1615
3. Afoqova N. Jadid she'riyati poetikasi. – T., Fan, 2005.
4. Boltaboyev H. Fitrat va jadidchilik.
5. <https://bilimlar.uz/fitrat-1884-1938/>
6. <https://tafakkur.net/>

UO'K: 821.221: 82 – 1

PARTAV NODIRIY AN'ANAVIY SHE'RLARIDA VAZN MASALASI

A.R. Nazarova, *tayanch doktorant, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Toshkent*

Annotatsiya. Maqolada taniqli afg'on shoiri Partav Nodiriyning an'anaviy vaznda yozilgan she'rlari shakl va mazmun jihatdan tahlil qilingan. She'rlarning mumtoz she'riyatning qaysi janriga mansubligi, aruz vaznining qaysi bahriga solinganligi va she'rlarda qofiyaning o'rnini aniqlash ishning maqsadini belgilaydi. Shuningdek, maqolada shoir she'rlaridagi mazmuniy yangilanishlar va badiiy tasviriy vositalari ifodasi ham yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Partav Nodiriy, g'azal, aruz, ramal, rajaz, qofiya, badiiy san'atlar.

Аннотация. в статье анализируются стихотворения известного афганского поэта Партава Нодури, написанные в традиционном стиле с точки зрения формы и содержания. Цель работы – определить жанр классической поэзии стихотворений, метры аруза, место рифмы в стихотворениях. Также в статье освещаются обновления содержания и художественно-изобразительных средств стихотворений поэта.

Ключевые слова: Партав Нодури, газель, аруз, рамаль, раджаз, рифма, художественное искусство.

Abstract. The article analyzes the poems of the famous Afghan poet Partav Nadiri, written in a traditional style in terms of form and content. The purpose of the work is to determine the genre of classical poetry of poems, the meter of aruz, the place of rhyme in poems. The article also highlights the updates of the content and artistic and visual means of the poet's poems.

Key words: Partav Nadiri, ghazal, aruz, ramal, rajaz, rhyme, art.

O'tgan asrning 30-yillaridan afg'on adabiyoti taraqqiyotning yangi bosqichlariga yuzlanarkan, bir guruh yozuvchi va shoirlar yangi mazmunni yangi shakl bilan bezab o'zlarining ilk namunlari bilan o'quvchini birin-ketin tanishtira bordilar. XX asrning o'rtalariga kelib "yangi she'r" uslubi keng yoyilgan shinavandalari ko'payishi o'laroq unga qarshilar ham talaygina edi.

Afg'on adabiyotning shunday qizg'in bahslari, shiddatli takomili ketayotgan bir pallada, 1952-yilda Afg'onistonning shimoli-sharqidagi Badaxshon viloyatida Abdulqayum Partav o'g'li Nasrulloh Partav Nodiriy dunyoga keldi. Bolaligida maktabga ketayotib chumchuqlarning erkin va baxtli parvozini kuzatganida, o'zining ham ular kabi xohlagan joyiga uchishni, baland-baland parvoz qilishni orzu qilgan bo'jak shoir hozir Afg'onistondagi modernistik oqimning yetakchi shoiri sifatida e'tirof etiladi.

Partav Nodiriy ijodining dastlabki yillarida yozilgan va nashr etilgan she'rlarida an'anaviy vazndagi she'rlarni ham uchratishimiz mumkin, so'nggi yillardagi she'rlarida esa biz erkin she'rdagi sara namunalarni ko'ramiz. Uning "Kul darvozasiga qulf" she'riy to'plami 49 ta she'rlardan tashkil topgan. Shulardan 7tasi g'azal, 2tasi chorpora. An'anaviylik, ma'lumki, shaklda va mazmunda aks etadi. Shaklan an'anaviylikni vazn, ritm, qofiyada ko'rsak, mazmuniy vorisiylik g'oya va obrazlar timsolida ko'rishimiz mumkin. Shoirning an'anaviy janrdagi she'rlarda shaklan vorisiylikni, o'tmish shoirlariga ergashganini ko'rsakda, mazmun yangilanganini guvohi bo'lamiz.

Xususan, Shoirning "Kul darvozasiga qulf" she'riy to'plamidagi "شكوفه آتش" – "Olov guli" [1.28] nomli she'ri g'azal janrida yozilgan:

Men olovning rang-barang guli oshig'iman
Men Kova qavmidanman, Oriylar naslidan
Ishq bazmida boshdan oyog'igacha
yonayotgan shamdek

من عاشق شکوفه رنگین آتشم
من از نژاد کاهه ام از نسل آرشم
سرتا به پا چو شمع گدازان به بزم عشق

Kuyaman va qalbdan nola chekmayman
 Ey nursiz tunlarning zulmat hamrohi
 Sening qora g'azabingdan bu yerda
 sarosimadaman
 Mendan yana nima istaysan, sen tinchsan, men
 To 'lqin kabi beqaror, shu'la kabi isyonkorman
 Alanganing qizil tabassumi rangida "Porla"
 Sof va samimiy Vatan ishq osmonida

می سوزم وز سینه فغانی نمی کشم
 ای هم نشین ظلمت شب های بی فروغ
 از طینت سیاه تو این جا مشو شم

از من چه خواهی باز تو آرامشی که من
 چون موج بیقرارم و چون شعله سرکشم
 «پرتو» به رنگ خنده یاقوتی شهاب
 در آسمان عشق وطن پاک و بیغشم

Ushbu g'azal **aruzning rajazi musammani maxbuni maqtu'i mahzuf** bahrída yozilgan bo'lib, -- / -- / -- / -- v - v / -- tarzida taqte' qilinadi.

Ushbu 4 ruknli mustaf'ilun mafo'ilun maf'uylun fa'lun tarmoq vaznlariga ega g'azalning ilk baytidagi "otasham-orsham" so'zlari keyingi baytlarning juft misralaridagi "namikasham, mushavvasham, sarkasham, big'asham" kabi ohangdosh so'zlari bilan a-a, b-a, c-a tarzida qofiyalangan. Ya'ni matla o'zaro qofiyalangan, keyingi baytlarning juft misralari esa matlaga qofiyadosh bo'lib kelgan. Misralardagi "otasham-orsham" so'zlarida otash-orsh o'zak, -am qo'shimcha, ushbu so'zlar va keyingi ohangdosh so'zlar sanalmish - namikasham, mushavvasham, sarkasham, big'asham so'zlaridagi -sh raviiy hisoblanadi. Arablar qofiyani raviyda ko'rar ekanlarki [4.270], bu bejiz emas. G'azal misralaridagi raviiy hisoblangan -sh tovushi ham misradan misraga o'tib borarkan, go'zal musiqiylik va ritmni o'zida mujassam etgan.

Qofiya san'ati bilan birga Partav Nodiriy g'azallarida, asosan, an'anaviy she'rlarga xos bo'lgan qator lafziy va ma'naviy san'atlarni qo'llab g'azalni mazmunan boyitib borgan. Xususan, vorisiylikka ergashgan, g'azalga xos bo'lgan elementlardan biri maqtada o'z ismini («پرتو» - Partav) keltirgan shoir, ushbu o'rinda **iyhom** san'atini ham qo'llagan. Bu o'rinda "Partav" so'zi ham muallifning tahallusi, ham "porlamoq" ma'nosida ishlatilgan. Shuningdek g'azalda "yonayotgan shamdek", "to 'lqin kabi beqaror", "shu'la kabi isyonkor" jumllarida **tashbeh** san'atini; "bosh-oyoq", "sham-yonmoq", "zulmat-tun-nursiz" kabi so'zlarini keltirish bilan **tanosub** san'atini; Firdavsiyning "Shohnoma" asaridan "Kova" obrazini keltirish bilan **talmeh** san'atlarini qo'llagan.

Partav Nodiriy she'rlarining har bir satrida Afg'onistonning ruhi mujassam bo'lib, og'ir damlarda ham o'z qo'shig'ini tarannum etib kelayotgan bu zaminning go'zalligi, dardi va umidi haqida hikoya qiladi. Eng qorong'u zamonlarda ham umid nuri charaqlab turgan ushbu g'azallaridan biri «شعله طور» - "Uchqun kabi" [2.1] g'azalini aruzga solib ko'rsak:

Tunda hayoling ko'zimizda namoyon bo'lar ekan

شب که رویای تو در دیده ما می آید

Vujudimning har bir zarrasi navo qiladi

v - / - v - / - - v - / - - v -

همه ذرات وجودم به نوا می آید

v - / - v - / - - v - / - - v -

G'azal taqte'sidan fo'ilotun fo'ilotun fo'ilun fo'ilun ya'ni **ramali musammani mahzuf** ekanini ko'rishimiz mumkin. She'ning qofiyalanish tartibi esa a-a b-a c-a... tarzida yuqorida keltirilgan g'azal kabi 1-2-misralar o'zaro va keyingi juft misralar matla'ga ohangdoshlik kasb etgan. Qofiyadagi "mo miyad, navo miyad, gusho miyad, Xudo miyad, fazo miyad, sado miyad, shumo miyad" so'zlarida qo'shma fe'llarning ot so'z tukumi o'zak, undagi -o tovushi raviiy bo'lib kelgan. Miyo ad so'zlari esa radif bo'lib xizmat qilgan.

Bu g'azalda ham an'anaviylikka xos bo'lgan g'azal maqta'sida tahallusni keltirish unsurini ko'rishimiz mumkin:

Bilginki, "Partav" tun pardasining dardi kabi

Shunday tong quyoshi siz tomon keladi.

با خبر باش که «پرتو» چو درد پرده شب

همچو خورشید سحر سوی شما می آید

Shoir o'ziga murojaat qilar ekan, boshiga tushgan bu ko'rguliklar kelganidek, ertaga quyosh kabi balqib shodon va baxtli kunlar ham kelishiga umid va ishonchini bildiradi.

Ko'rganimizdek, shoirning ushbu she'ri vatan mavzusiga bag'ishlangan. Partav Nodiriy o'z vataniga, madaniyatiga, xalqiga muhabbatni ifodalovchi she'rlari bilan mashhur bo'ldi. Uning so'zlari an'analar, tarix va ko'p qiyinchiliklarni boshdan kechirgan mamlakatda tinchlikka intilish

haqida she'rlari vositasida gapiradi. Vatanidagi zo'ravonlik, urush va adolatsizlikning kuchayishiga bo'lgan o'zining munosabatini ko'rish mumkin. Shoir mamlakat hayotini zulmat qoplagan bir vaqtda, zulmkorlar tinch, ammo mazlum xalq sarosimadaligini *to'lqin kabi beqaror, shu'la kabi isyonkor* tashbehlari orqali kuyinib ifodalaydi. Uning g'azallari mazmun jihatdan ham, badiiy san'atlardan foydalanish jihatdan ham o'ziga xosdir.

Shoirning ramal bahrida yozilgan yana bir g'azali "اسير لحزه ها" – "Lahzalar asiri" [1.15] nomli g'azalining har bir misrasi esa 3 ruknli:

Ey sirli oftobning porloq nuri

ای طلوع رازناک آفتاب

– v – / – – v – / – – v –

Ey may qadahining yorqin tabassumi

خنده گلگونه جام شراب

– v – / – – v – / – – v –

Afeyili fo'ilotun fo'ilotun fo'ilun bo'lgan **ramali musaddasi mahzuf** vaznidagi ushbu g'azal 15 baytdan iborat. Zotan g'azallar 3 baytdan 19 baytgacha bo'lishi mumkin va hattoki 21, 27 baytli g'azallar ham uchraydi.

Qofiyalanish tartibi esa yuqoridagi g'azallardan birmuncha farqlanadi. Ya'ni misralar o'zaro qofiyalanadi va bir bayt qofiyalanishi keyingi bayt qofiyalanishiga o'xshamaydi:

a	ای طلوع رازناک آفتاب
a	خنده گلگونه جام شراب
b	ای غرور کاج های بی خزان
b	آشنا با اختران کهکشان
c	ساقی بزم تمنای دلم
c	بی خبر از تشنه گی های دلم
e	نغمه امواج مست رودبار
...e	صبحگاهان تاج سرخ کوهسار...

Mumtoz she'riyat tarafdorlarining qofiya she'rning musiqiyliigi, ohangdorligi, quloqqa chiroyli eshutilishini ta'minlab beruvchi vositalardan biri hisoblashlarini inkor etib bo'lmaydi. Yuqoridagi g'azalda ham "*oftob-sharob, bixazon-kahkashon, tamannoye-tashnagihoye, rudbor-kuhsor*" so'zlari o'zaro qofiyalanib she'rga o'zgacha ajib go'zallik baxsh etgan. Ushbu o'rinda "*oftob-sharob*" so'zlari qofiya, so'nggidagi *-b* tovushi raviydir; "*bixazon-kahkashon*" so'zlarida *xazon-kahkashon* o'zak qofiya, *-n* tovushi raviy; "*tamannoye-tashnagihoye*" va "*rudbor-kuhsor*" so'zlaridagi cho'ziq *-o* tovushi raviy bo'lib kelgan. G'azalning 3-bayti misralar so'ngidagi "*delam*" so'zlari esa radif vazifasini o'tagan. G'azalni o'qish mobaynida radiflar muntazam joylashmagani e'tiborni tortadi. Ular g'azalning 3, 5, 7, 11, 14, 15-baytlarida keltirilganini ko'rishimiz mumkin.

Partav Nodiriy she'rlarida o'z vatanining ruhini ochib beradi, uning tarixi ranglarini jonlantiradi, ko'z oldimizga samimiy lahazar, tuyg'ular gilamini yoygandek bo'ladi. Shoir misralarida millat tabiat va madaniyatning go'zalligini tasvirlash bilan birga uning qorong'u davrlarini ham ochib berarkan, butun dunyoga o'zining barcha murakkabligi – vatanga muhabbatidan, yo'qotishlari, chuqur afsuslarigacha yoritib beriladi. Ushbu mazmun mumtoz she'riyatda yetakchi o'rin tutgan aruz vazni, badiiy tasvir vositalari bilan yanada boyitilgan. Qofiyalarning o'z o'rnida joylashtirilgani she'rning musiqiyliyini oshirib, ritmik jihatdan barkamollashtirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. پرتو نادری. قفلیر درگه خاکستر. کابل، ۱۳۶۹.
2. پرتو نادری، سوگنامه یی برای تاک. کابل، ۱۳۷۰.
3. R.Inomxo'jayev. Fors-tojik aruzidan. T., 2007.
4. T.Boboyev. Adabiyotshunoslik asoslari. T., "O'zbekiston", 2002.

UO'K: 811.512.133

TILSHUNOSLIKDA "GENDER" TUSHUNCHASI VA UNING NUTQ XULQ-ATVORINI SHAKLLANTIRISHDAGI ROLI

I.A.Nishonov, erkin tadqiqotchi, UNIEP NOTM, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqola tilshunoslikda gender va uning nutq xulq-atvorini shakllantirishdagi rolini idrok etishda sezilarli o'zgarishlarga bag'ishlangan. Shuningdek, unda raqamli asrda onlayn aloqa kundalik hayotning ajralmas qismiga aylanganda, onlayn xabarlarining leksikasi va grammatikasidagi gender belgilari alohida ahamiyatga ega bo'lishi ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: internet muloqot, gender, feminitiv, konnotatsiya, leksika, sintaksis, grammatika, texnologik ta'lim.

Аннотация. Эта статья посвящена значительным изменениям в понимании гендера и его роли в формировании речевого поведения в лингвистике. В ней также показано, что в цифровую эпоху, когда онлайн-общение стало неотъемлемой частью повседневной жизни, гендерные маркеры в лексике и грамматике онлайн-сообщений приобретают особое значение.

Ключевые слова: интернет-коммуникация, гендер, феминитив, коннотация, лексика, синтаксис, грамматика, технологическое образование.

Abstract. This article is devoted to the significant shifts in understanding gender and its role in shaping speech behavior in linguistics. It also highlights the particular importance of gender markers in the lexicon and grammar of online communication, as online messaging has become an integral part of everyday life in the digital age.

Keywords: internet communication, gender, feminine, connotation, lexics, syntax, grammar, technological education.

So'nggi o'n yilliklarda g'arbiy va mahalliy tilshunoslik tildan foydalanishning antropologik jihatlariga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda. Bu gender tadqiqotlarining muhimligini ko'rsatadi. Tilshunoslikdagi gender muammolari erkak va ayollar o'rtasidagi biologik farqlarga emas, balki madaniy, ijtimoiy va psixologik xususiyatlarga qaratilgan. Gender tadqiqotlari, birinchi navbatda, gender rollari bilan bog'liq dominant xususiyatlarni qiyosiy tahlil qilish orqali ayol va erkaklarning hayotning turli sohalaridagi rollaridagi farqlarni aniqlashga qaratilgan.

Gender tadqiqotlari, xususan, "erkaklik" va "feminizm" tushunchalari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu o'ziga xosliklarning ifodasi turli gumanitar fanlarning xususiyatlariga qarab o'zgaradi. Hozirgi vaqtda tilshunoslik turli omillar nutq turlarida muloqot qilishda til vositalarini tanlashga qanday ta'sir qilishini o'rganmoqda. Bu qiziqish gender nazariyasi doirasida matnlarni talqin qilishga olib keldi, chunki bu matnlar erkak va ayol nuqtayi nazarini aks ettiruvchi nutqning o'ziga xos shaklidir.

"Gender" atamasi ingliz tilidan kelib chiqqan va dastlab H.Fauler lug'atida ta'kidlanganidek, rodning grammatik kategoriyasiga ishora qilgan [6]. 1960-yillardan boshlab gender tobora ko'proq shaxslarga biologiya asosida emas, balki ularning ijtimoiy tajribalari asosida berilgan ijtimoiy-psixologik tushuncha sifatida qaralmoqda. Bu shuni anglatadiki, gender jamiyat tomonidan belgilanadi va madaniy hamda psixologik xususiyatlarga bog'liq jarayon [6].

"Gender" tushunchasi fanda 1960-yillarning oxiri va 70-yillarning boshlarida paydo bo'lgan. Gender individual xususiyatlarni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi va inson psixologiyasining muhim jihati hisoblanadi. XX asrning ikkinchi yarmida demokratlashtirish harakatlari bilan bir qatorda jamiyatda sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. 1968-yildagi talabalar inqilobi va feminizmning yuksalishi kabi voqealar o'zini namoyon qilish, siyosiy huquqlarni targ'ib qiluvchi yangi g'oyalarni keltirib chiqardi, bu esa gender tadqiqotlari sohasini sezilarli darajada rivojlantirdi, shuning uchun bu davr ko'pincha Yangi ayollar harakati deb ataladi [5].

Feministik harakat (to'liq gender tengligiga erishishga qaratilgan harakat) ta'siri ostida taniqli olimlar gender tilshunosligi muammolari bilan shug'ullana boshladilar. Bunday shaxslardan biri Robin Lakoff "Язык и место женщины" [12] ("Ayolning tili va o'rni") asari uchun katta e'tirofga sazovor bo'ldi. Unda ayol nutqining o'ziga xos xususiyatlari va ayol psixologiyasi hamda xulq-atvor o'rtasidagi bog'liqlik ko'rib chiqildi. Lakoff o'z maqolasida insoniyat madaniyatining ikkita asosiy kategoriyasiga asoslanib, erkak va ayollar o'rtasidagi aloqa farqlarini o'rganish uchun qiyosiy tahlildan foydalanadi. Uning topilmalari shuni ko'rsatadiki, ayollar, asosan, so'roq gap shakllaridan foydalanadi, erkaklar esa odatda ikkilanmasdan yoki shubha qilmasdan o'zlarini ijobiy bayonotlar bilan ifoda etadilar. Bundan tashqari, ayollarning nutqida ko'pincha *it seems to me, may be, I'm*

quite/pretty sure (“menimcha”, “ehtimol”, “men juda ishonaman”) va boshqa noaniqlikni ifodalovchi iboralar mavjud.

Rus olimlari tomonidan lingvistik genderologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlarni muhokama qilish (masalan, I.I.Xaleyeva, I.G.Serova, A.V.Kirilina va E.I.Goroshko) ularning ishlari erkaklik va ayollikni fundamental madaniy tushunchalar sifatida ko‘rib chiqadigan lingvokulturologik yondashuv bilan bog‘liqligini namoyon qiladi [17;15;11]. Bu shuni ko‘rsatadiki, rus tadqiqotchilarining qarashlari g‘arbdagi hamkasblarining gender tadqiqotlari bilan mos keladi. Biroq rus olimlari orasida genderning mohiyati to‘g‘risida munozaralar davom etmoqda. Ba‘zilarning ta’kidlashicha, jinsni biologik va ijtimoiy o‘ziga xosliklarni farqlash uchun mo‘ljallangan falsafiy kategoriya sifatida tushunish kerak, boshqalari esa jinsni stereotip va til xususiyatlari bilan shakllangan sof ijtimoiy birlik deb hisoblaydilar. Masalan, V.M.Voychenko “Отражение гендерных стереотипов в языке и культуре” (“Til va madaniyatda gender stereotiplarini aks ettirish”) maqolasida gender tadqiqotlari adabiyotida mukammal berilgan so‘nggi nuqtayi nazarni qo‘llab-quvvatlaydi. Uning fikricha, “gender” atamasi ushbu konsepsiyaning ijtimoiy elementlarini ta’kidlash uchun lingvistik nutqqa kiritilgan bo‘lib, ular madaniy urf-odat va stereotiplardan kelib chiqqan holda turli sohalardagi o‘ziga xoslik va xatti-harakatlarga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi” [2].

Genderni yanada mukammalroq tushunishga o‘tish dastlab uning grammatik konsepsiyasiga asoslangan edi. Ushbu munosabat o‘zgarishi XX asrning boshlarida paydo bo‘lgan, bu erkak va ayollar bilan bog‘liq madaniy xususiyatlar va xatti-harakatlarni ilmiy o‘rganish zarurati bilan bog‘liq. Robert Stoller va Djon Mani [4] birinchi bo‘lib “jins” (sex) biologik kategoriyasi va “gender” (gender) ijtimoiy-madaniy kategoriyasi o‘rtasidagi farqlarni aniqlagan. Ularning tadqiqotlari “gender” tushunchasining yangi talqiniga yo‘l ochdi. 1968-yilda psixolog Robert Stoller “Гендер: на пути к развитию мужественности и женственности” [16].

1960-yillarda A.V.Kirilina til xususiyatlari va jins o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganishni ikki bosqichga bo‘lish mumkinligini taklif qiladi [10]. Ushbu bosqichlar quyidagicha tavsiflanadi: 1) biologik determinizm, bu turli fanlar chorrahasida tartibsiz va bog‘liq bo‘lmagan tadqiqotlarni o‘z ichiga oladi, bu keyingi gender tadqiqotlari uchun zamin yaratadigan tayyorgarlik bosqichi bo‘lib xizmat qiladi; 2) sotsiolingvistik jihatlariga qiziqishni oshiradigan va an’anaviy erkaklar nuqtayi nazarlarini o‘zgartiradigan muhim tadqiqotlarni o‘z ichiga olgan gender tadqiqotlari va ayollarning jamiyatdagi rollari.

Bundan tashqari, lingvistik genderologiya sohasidagi keng ko‘lamli ishlar bilan tanilgan muallif tayyorgarlik bosqichini kelajakdagi gender tadqiqotlari asosida yotadigan maxsus davr deb biladi. Ayollarning ijtimoiy mavqeyidagi farqlar va yigirmanchi asrning tub o‘zgarishlari ilmiy qadriyatlarni qayta baholashga olib keldi va psixolingvistika, neyrolingvistika hamda sotsiolingvistika kabi yangi sohalarni yaratdi. Ushbu fanlarning har biri shaxsning aqliy, ijtimoiy va psixologik munosabatlari o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni ta’kidlaydi [11].

E.Sepir, O.Yespersen va F.Mautner kabi mualliflarning asarlari keyingi gender tadqiqotlari uchun asos yaratdi. F.Mautnerning 1913-yilda nashr etilgan “Вклад в критику языка” (“Beitrag zu einer Kritik der Sprache”; “Tilni tanqid qilishdagi hissa”) kitobida ayollar ko‘pincha o‘z ona tillarining leksik elementlaridan foydalanishda qiyinchiliklarga duch kelishlarini va boshqa tillardan qarzga olingan atamalarga tayanishga moyil ekanliklarini ta’kidladilar. Bundan farqli o‘laroq, erkaklar nutqida odatda xorijiy so‘zlar yo‘q, deb hisobladi. Uning xulosasiga ko‘ra, erkaklar ijodiy faoliyat bilan shug‘ullanishadi, ayollar esa asosan, erkaklar tomonidan yaratilgan narsalardan foydalanadilar. F.Mautner birinchi bo‘lib “jamiyatdagi jinslarning teng bo‘lmagan holati gender sotsializatsiyasiga ta’sir qiladi”, degan fikrni ishlab chiqdi [13].

O.Yespersen bir til grammatikasi prizmasi orqali erkak va ayol nutqi o‘rtasidagi farq hamda o‘ziga xos xususiyatlarni aniqlashga e’tibor qaratdi. Ushbu tadqiqot uning 1958-yildagi “Философия грамматики” (“The Philosophy of Grammar”) (“Grammatika falsafasi”) monografiyasida o‘z aksini topdi [7]. “Jins va gender” deb nomlangan bobda u turli hind-yevropa tillarini qiyosiy tahlil qilish orqali jonli va jonsiz tushunchalarni o‘rganadi, “jins” va “rod” kategoriyalari leksik hamda grammatik manbalar yordamida qanday ifodalanishini ko‘rib chiqadi. U 1922-yilda chop etilgan “Язык: его суть, происхождение и развитие” (“Til: uning mohiyati, kelib chiqishi va rivojlanishi”) asarini

erkak va ayollarning nutq xatti-harakatlaridagi farqlarga bag'ishlagan. O.Yespersen tilni ishlatishda har bir jinsning o'ziga xos afzalliklariga e'tibor qaratgan birinchi olimlardan hisoblanadi. Uning ta'kidlashicha, evfemizm ayollar nutqida ko'proq uchraydi, qo'pol va haqoratli so'zlar esa kamroq qo'llaniladi [8].

E.Sepirning o'z tadqiqotlarini real sharoitlarda olib borganligini ta'kidlash muhimdir. Uning 1918-yilda “Мужские и женские варианты речи в языке яна” (“Yan tilida nutqning erkak va ayol variantlari”) maqolasining nashr etilishi ham olib borgan tajribasi bilan bog'liq. E.Sepirning xulosa qilishicha, bu qabila a'zolari, asosan, “erkak” so'zining to'liq shaklidan foydalanadilar, qisqartirilgan shakl yoki “ayol” so'zi esa kundalik suhbatda kamdan-kam qo'llaniladi. U mazkur kichik ijtimoiy guruhda ayollarning rolini kamaytiradigan patriarxal tuzilma mavjudligini ta'kidlaydi [15].

Tilshunoslikda genderni o'rganish, ijtimoiy jarayonlarni tushunish jamiyatning rivojlanishi uchun juda muhimdir. Genderning nutq xatti-harakatlariga ta'siridan xabardor bo'lish muloqotni yaxshilashga va hayotning turli sohalarida gender to'siqlarini yengishga yordam beradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, til va muloqotdagi gender farqlari madaniyatga qarab sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Ba'zi tillarda, masalan, yapon tilida, “erkak” va “ayol” nutqi o'rtasida aniq farqlar mavjud, shu jumladan, yuklamalar va xushmuomalalik shakllaridan foydalaniladi [9]. Boshqa madaniyatlarda nutqdagi gender farqlari kamroq ifodalanishi yoki boshqacha namoyon bo'lishi mumkin. Ushbu madaniyatlarda farqlar tilshunoslikda genderni keng ijtimoiy-madaniy kontekstda ko'ib chiqish muhimligini ta'kidlaydi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tildagi gender farqlari kasbiy muloqot va lavozim imkoniyatlariga ta'sir qilishi mumkin. Professional muhitda ayollar “ikki tomonlama xabar”ga duch kelishlari mumkin: 1) nutqda an'anaviy ravishda “ayol” fazilatlarining namoyon bo'lishini kutish (hamdardlik, muloyimlik) va shu bilan birga muvaffaqiyatga erishish uchun “erkak” fazilatlarini namoyish etish zarurati (ishonch, qat'iyatlilik); 2) genderga asoslangan professional nomlardan foydalanish nomzodlarning muayyan lavozimlarga muvofiqligi va malakasini idrok etishga ta'sir qilishi mumkin.

Raqamli texnologiya va ijtimoiy medianing rivojlanishi tilning gender jihatlarini o'rganish uchun yangi kontekstlarni yaratadi. Jumladan: 1) internetdagi anonimlik gender stereotiplarining ta'sirini kamaytirishi va ularni muayyan kontekstlarda kuchaytirishi mumkin; 2) ijtimoiy tarmoqlarda o'zini namoyon qilishning yangi shakllari (emodzilar, memlar) paydo bo'lishi muloqotdagi gender farqlarini o'rganish uchun yangi sohalarni yaratmoqda.

Ta'lim kontekstida tilning gender jihatlarini tushunish juda muhimdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar turli jinsdagi talabalar bilan muloqot qilishda ongsiz ravishda turli xil nutq strategiyalaridan foydalanishlari mumkin. O'quv materiallarini gender vakili nuqtayi nazaridan tahlil qilish yanada inklyuziv ta'lim muhitini yaratishga yordam beradi.

Gender tilshunosligi til, jins va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib berishda davom etayotgan dinamik soha bo'lib qolmoqda. Ushbu munosabatlarni tushunish til va aloqa haqidagi bilimlarni boyitibgina qolmay, balki barqaror jamiyatni yaratishga yordam beradi.

Tilning pragmatik jihatlarini ham gender farqlarini ko'rsatadi. Jumladan: 1) bilvosita nutq harakatlaridan foydalanish (tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayollar bilvosita so'rov va takliflardan ko'proq foydalanadilar); 2) xushmuomalalik strategiyalari (ijobiy va salbiy xushmuomalalik strategiyalarini tanlash hamda ulardan foydalanishdagi gender farqlari); 3) suhbatni boshqarish (erkak va ayollar xatti-harakatidagi suhbatni boshlash, qo'llab-quvvatlash hamda yakunlashdagi farqlar).

Xulosa qilib aytganda, gender stereotiplari, ko'pincha, ijtimoiy me'yorlar sifatida ta'sir ko'rsatadi. Me'yoriy va informatsion tazyiq gender me'yorlariga bo'ysunishga majbur qiladi [1]. Bu ta'sir shundaki, inson ijtimoiy tahsinga loyiq bo'lish uchun gender qolipiga mos kelishga harakat qiladi. Odamlar ijtimoiy axborot ta'sirida bo'lganligi uchun gender me'yorlarini to'g'ri deb hisoblaydi. Chunki ular shunday jamiyatda yashaydiki, unda, odatda, erkaklar bir narsa bilan, ayollar esa boshqa bir narsa bilan shug'ullanadi, ya'ni gender farqlari tabiiy bir hol sifatida bo'y qo'rsatadi. Shuning uchun ular gender me'yorlarini qabul qilib, unga amal qiladilar. Buning amaliy natijasini esa ularning xulq-atvorida kuzatish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Берн Ш. Гендерная психология: законы мужского и женского поведения. – СПб: Прайм-Еврознак, 2008. – 318 с. www.psymania.info
2. Войченко В.М. Отражение гендерных стереотипов в языке и культуре / В. М. Войченко // Вестник Волгогр. гос. ун-та. – № 1 (9'2009). – Волгоград, 2009. – 85 с. – С. 64-70.
3. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 704 с.
4. Горошко Е.И. Особенности мужских и женских вербальных ассоциаций (Опыт качественной интерпретации) / Е.И.Горошко // Гендер: язык, культура, коммуникация: Доклады Второй Международной конференции. – М., 2002. – 86 с.
5. Дежина Т.П. Этапы становления концепта “гендер” в зарубежной и отечественной лингвистике / Т.П.Дежина // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – М., 2017. – 105 с.
6. Fowler H. A Dictionary of Modern English Usage / H. Fowler. – Oxford: Clarendon Press. – 2010. – 725 p.
7. Есперсен О. Философия грамматики / О.Есперсен. – М.: КомКнига, 2006. – 408 с. – С. 245-296.
8. Jespersen O. Language: Its Nature, Development and Origin / O.Jespersen. – Heidelberg, 1925. – 401 p. – С. 56.
9. Заболотнова М.В. Специфика реализации гендерного фактора при переводе с японского языка. Автореферат на соиск.уч.степ.канд.филол.наук. – Челябинск, 2007. – 24 с.
10. Кирилина А.В. Гендерные исследования в лингвистике и теории коммуникации / А.В.Кирилина. – М.: РССПЭН, 2004. – 186 с. – С. 145-147.
11. Кирилина А.В. Лингвистические гендерные исследования / А. В. Кирилина // Отечественные записки. – № 2 (2005). – М., 2005. – 180 с. – С. 76-79.
12. Lakoff R. Language and Woman's Place / R. Lakoff. – New York: Harper & Row, 1975. – 85 p.
13. Mauthner F. Beitrage zu einer Kritik der Sprache / F.Mauthner. – 1901. – Bd. 1. – P. 129.
14. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э.Сепир. – М.: Прогресс, 1993. – 656 с. – С. 461.
15. Серова И.Г. Способы конструирования гендера в тексте и кинотексте / И.Г.Серова // Вестник Тамбовского университета. Серия гуманитарные науки. – М., 2011. – Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/sposoby_konstruirovaniya_gendera_v_tekste/download – Загл. с экрана.
16. Столлер Р. Пол и гендер: о развитии мужественности и женственности / Р.Столлер. – Нью-Йорк: Дом науки, 1968. – 383 с.
17. Халеева И.И. Гендер как интрига познания. В кн.: Гендерный фактор в языке и коммуникации. – Иваново, 1999. – С. 5-9.

UDC 81-2

TYPOLOGICAL FEATURES OF WORD FORMATION IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

(comparative analysis)

G.X.Norbotayeva, Student of master degree, Alfraganus University, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida so'z yasalishining tipologik xususiyatlari qiyosiy tahlil orqali o'rganiladi. Unda har ikki tilda so'z yasalishining strukturaviy, morfologik va semantik jihatlari o'rganilib, o'xshashlik va farqlar ko'rsatilgan. Tadqiqot til xilma-xilligi va turli til oilalarida so'z yaratish mexanizmlarini tushunishga hissa qo'shishga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *tipologiya, so'z yasalishi, ingliz tili, o'zbek tili, qiyosiy tahlil, morfologiya, semantika.*

Аннотация. *В данной статье посредством сравнительного анализа исследуются типологические особенности словообразования в английском и узбекском языках. В нем рассматриваются структурные, морфологические и семантические аспекты словообразования в обоих языках, подчеркиваются сходства и различия. Целью исследования является содействие пониманию лингвистического разнообразия и механизмов словообразования в различных языковых семьях.*

Ключевые слова: *типология, словообразование, английский язык, узбекский язык, сопоставительный анализ, морфология, семантика.*

Abstract. *This article explores the typological features of word formation in English and Uzbek languages through a comparative analysis. It examines the structural, morphological, and semantic aspects of word formation in both languages, highlighting similarities and differences. The study aims to contribute to the understanding of linguistic diversity and the mechanisms of word creation across distinct language families.*

Key words: *typology, word formation, English language, Uzbek language, comparative analysis, morphology, semantics.*

Introduction. Word formation plays a crucial role in language structure and development, reflecting the ways languages expand their lexicon and express complex ideas. This article explores the typological features of word formation in English and Uzbek, focusing on morphological strategies, compounding, affixation, and reduplication as key mechanisms in both languages.

Morphological Typology is the classification of languages based on how they structure and form words through morphemes, which are the smallest units of meaning. It examines how languages use affixes, roots, and word formation strategies to convey grammatical relationships and meanings.

Languages are often categorized into the following types:

- Isolating (Analytic): Words consist of single morphemes with little to no affixation (e.g., Chinese).
- Agglutinative: Words are formed by stringing together morphemes, each carrying a distinct meaning or grammatical function (e.g., Turkish, Uzbek).
- Fusional (Inflectional): Morphemes often blend multiple grammatical functions within a single affix (e.g., Latin, Russian).
- Polysynthetic: Words can be extremely complex, combining multiple morphemes to express entire sentences (e.g., Inuktitut).

Morphological typology helps linguists understand the structural diversity of languages and how they encode grammatical relationships. English is classified as a mixed analytic-synthetic language with a tendency towards analytical structures. It often relies on word order and auxiliary verbs rather than inflections. Conversely, Uzbek is a predominantly agglutinative language, characterized by extensive use of suffixes for grammatical relations and word derivation.

- **English:** fewer inflections, more periphrastic expressions (e.g., "will go" for future tense).
- **Uzbek:** relies on agglutinative suffixes (e.g., "boradi" – "he/she/it will go").

Affixation is a word formation process in which morphemes, called affixes, are attached to a root or base word to create new words or modify their meanings and grammatical functions. It is a key mechanism in morphological typology and plays a central role in both English and Uzbek languages.

Types of Affixation:

1. Prefixation: Adding an affix (prefix) before the root word.
 - English: *un*happy, *re*write
 - Uzbek: *no*to'g'ri (incorrect)
2. Suffixation: Adding an affix (suffix) after the root word.
 - English: happi*ness*, read*able*
 - Uzbek: yaxshi*lik* (goodness), bilim*li* (knowledgeable)
3. Infixation: Adding an affix within the root word (rare in English but seen in other languages).
4. Circumfixation: Using an affix that surrounds the root word (less common in both languages).

Functions of Affixation:

- Derivational Affixation: Creates new words or changes the word class.
 - act → action (verb to noun)
 - yoz (write) → yozuvchi (writer)
- Inflectional Affixation indicates grammatical changes without changing the word class.
 - talk → talks, talking (tense, number)
 - o'qi (read) → o'qidi (read in past tense)

Affixation is a fundamental process in both English and Uzbek, though Uzbek is more agglutinative, relying heavily on suffixation for grammatical relations.

Compounding is a word formation process where two or more words are combined to create a new word with a distinct meaning. It is a common linguistic phenomenon in both English and Uzbek languages, though they exhibit differences in structure and usage. Types of Compounding:

1. Noun + Noun Compounds: (english) toothbrush, football, sunlight; (uzbek): kitob do'kon (bookstore), o'rmonzor (forest area).
 2. Adjective + Noun Compounds: (english) blackboard, bluebird; (uzbek): oqqush (swan, literally "white bird"), qizilbosh (redhead).
 3. Verb + Noun Compounds: (english) pickpocket, swimming pool; (uzbek) suvchi (water carrier), yozuvchi (writer)
 4. Adjective + Adjective Compounds: (English): bittersweet, deaf-mute; (uzbek) katta-kichik (large and small), achchiq-shirin (bitter-sweet)
 5. Verb + Verb Compounds: (english) sleepwalk, stir-fry; (uzbek): yurib kel (come walking), o'qib chiq (read through)
 6. Preposition + Noun Compounds (mostly in English): underground, overcoat
- Structural Differences: (english) often uses closed (toothbrush), hyphenated (mother-in-law), or open compounds (swimming pool); (uzbek): more commonly uses closed compounds where elements are fused without spaces (tog'ayloq – mountain area).

Functions of Compounding:

- Nominal Compounds form new nouns (football, oqqush).
- Adjectival Compounds modify nouns (bittersweet, katta-kichik).
- Verbal Compounds describe actions or processes (sleepwalk, o'qib chiq).

Compounding enriches the vocabulary in both languages, but English relies more on noun-noun combinations, while Uzbek often uses descriptive and verb-based compounds for expressive purposes.

Reduplication is a word formation process where a word or a part of a word is repeated, either exactly or with slight modifications, to create a new word or to add meaning. It is common in both English and Uzbek but functions differently across the two languages. Types of Reduplication:

1. Full Reduplication (exact repetition of a word). (English): rare but present for emphasis or playfulness: *bye-bye, choo-choo, night-night*; (uzbek): common for emphasis, repetition, or plurality: *tez-tez* (frequently), *katta-katta* (very big);
2. Partial Reduplication (repetition with slight modification). (English): often used for sound patterns and informal language: *criss-cross, zigzag, tick-tock*; (uzbek): often modifies the second element for rhythm or intensity: *yurak-urak* (heartbeat sound), *qo'ng'ir-mo'ng'ir* (brownish);
3. Ablaut Reduplication (vowel change between the repeated parts). (English): follows a pattern where the first vowel is often *i* and the second *a* or *o*: *ping-pong, flip-flop, tick-tock*; (uzbek): this pattern is rare or absent.
4. Rhyming Reduplication (rhyme between the two parts): (english) used for rhythm and playfulness: *hanky-panky, boogie-woogie*; (uzbek): rhyming reduplication is less common but can be seen in poetic or folk language.

Reduplication is a productive process in Uzbek but less common in English.

- **English:** Rare, used mainly for emphasis (e.g., "bling-bling," "zigzag").
- **Uzbek:** Commonly used for emphasis, plurality, or distribution (e.g., "yaxshi-juda yaxshi" – very good).

Conversion (zero derivation) also known as zero derivation, is a word formation process in which a word shifts from one part of speech to another without the addition of any affix. In conversion, the form of the word does not change, but its function within the sentence or context does. For example, a noun can become a verb, or a verb can become a noun, without any morphological changes, i.e., without any prefixes or suffixes.

In English, conversion is a very productive process and is often used to form new words. It allows for flexibility in language usage and can significantly expand a language's vocabulary. Types of Conversion:

1. Noun to Verb: to Google (from the noun Google); to hammer (from the noun hammer); to bottle (from the noun bottle); to chair (from the noun chair); to farm (from the noun farm);
2. Verb to Noun: a run (from the verb run); a walk (from the verb walk); a jump (from the verb jump); a break (from the verb break); a dive (from the verb dive);

3. Adjective to Noun: a poor (from the adjective poor); a rich (from the adjective rich); the cold (from the adjective cold); the young (from the adjective young)

4. Noun to Adjective: wooden (from the noun wood); golden (from the noun gold); watery (from the noun water); snowy (from the noun snow); musical (from the noun music)

Conversion (zero derivation) is a powerful and productive word-formation process in English, allowing words to shift from one part of speech to another without altering their form. This flexibility contributes significantly to the dynamic nature of the English language, facilitating the creation of new meanings and uses for existing words. Conversion also occurs in many languages, but its prevalence and productivity in English make it an essential feature of its morphology.

Conversion, where a word changes grammatical category without morphological alteration, is more prevalent in English.

• **English:** "run" (noun) → "to run" (verb).

• **Uzbek:** Less frequent due to the language's reliance on suffixes for grammatical transformation.

Borrowing. Both languages borrow extensively, but from different sources.

• **English:** Latin, French, and Norse influences (e.g., "menu," "cliché").

• **Uzbek:** Arabic, Persian, and Russian influences (e.g., "maktab" – school, from Arabic).

Conclusion. English and Uzbek, while differing typologically as analytic and agglutinative languages, share common word formation strategies such as affixation and compounding but diverge significantly in their morphological complexity and the frequency of processes like reduplication and conversion. Understanding these typological features provides valuable insights for comparative linguistics and language teaching.

REFERENCES:

1. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (6th ed.). Wiley-Blackwell.
2. Katamba, F. (1993). *Morphology*. Palgrave Macmillan.
3. Bauer, L. (2003). *Introducing Linguistic Morphology*. Edinburgh University Press.
4. Inkelas, S., & Zoll, C. (2005). *Reduplication: Doubling in Morphology*. Cambridge University Press.

UO'K 8'1751'8111'81'32

IJTIMOY - SIYOSIY SOHALAR PROYEKSIYASIDA SUD LINGVISTIK EKSPERTIZASI

D.B.Otajonova, PhD, dots., Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq

Annotatsiya. Ushbu maqola sud-lingvistik ekspertizasining ijtimoiy hamda siyosiy sohalar nuqtai nazaridan tadqiq etilishi masalasiga bag'ishlangan bo'lib, unda huquq va tilning birikuv natijasida yuzaga kelgan yuridik tilshunoslik ob'yektini belgilashdagi muhim omillarning ahamiyati dalillangan.

Kalit so'zlar: lingvistik ekspertiza, huquqiy atamalar, huquqiy lingvistik konfliktologiya

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию судебно-лингвистической экспертизы с точки зрения социальных и политических аспектов. В работе аргументирована значимость ключевых факторов, определяющих объект юридической лингвистики, который возникает на пересечении права и языка.

Ключевые слова: лингвистическая экспертиза, юридические термины, юридическая лингвистика.

Abstract. This article is dedicated to the study of forensic linguistic expertise from social and political perspectives. The significance of key factors determining the object of legal linguistics, which emerges at the intersection of law and language, is substantiated in the work.

Keywords: linguistic expertise, legal terms, legal linguistics.

Kirish. Sud lingvistik ekspertizasi atamasi o'z nomi bilan uni huquqiy va lingvistik tushunchalar jamlanmasida fanlararo fan sifatida belgilaydi. Bunday fanlararo aloqadorlik ushbu sohaning huquqiy va lingvistik yo'nalishdagi o'rnini belgilovchi atama tanlashda ma'lum qiyinchiliklar tug'diradi. O'z tadqiqotlarida ekspertiza uchun taqdim etilgan matnlarning lingvistik

va huquqiy jihatlarini asoslarini yaratib, N.A.Solliyeva quyidagicha fikrni ilgari suradi, “sud-siyosiy-lingvistik ekspertiza maxsus turdagi harakatning belgilarini kommunikativ, ya’ni muayyan ma’nolarni ommaviy ifodalash orqali aniqlaydi. Sud ekspertizalarini tayinlash asoslari va tartibi barcha turdagi sud ekspertizalari uchun umumiy bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi qonunlari bilan tartibga solinadi»[7]. lingvistik va huquqiy normalari o‘zaro ta’sirining umumiy qoidalarini qamrab oluvchi ilmiy soha doirasida qo‘llaniladigan atama sifatida ko‘p hollarda yuridik tilshunoslik tushunchasi ishlatiladi. Demak, siyosiy hamda yuridik yo‘nalishlar kesimida qo‘llaniladigan leksik birliklar tadqiq etilishi tilshunoslikning maxsus sohasi sifatida e’tirof etiluvchi jabhaning takomillashtirish zaruratini belgilaydi, shuningdek, huquqiy tushunchalarning tahlilga tortilishini ta’minlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili va metodologiya. Yuridik tilshunoslik amaliy tilshunoslikning bir sohasi bo‘lib, uni o‘rganish masalasi til va huquqning birlashuvini taqozo etadi. Huquqiy tilshunoslik asosini til va huquq o‘rtasidagi aloqalarning uch turi tashkil etishini birinchi bo‘lib N. D. Golev ta’kidlagan [5]:

- 1) til huquqiy tartibga solish obyekti sifatida ishlatiladi;
- 2) til tartibga solishni amalga oshiruvchi vosita vazifasini bajaradi; masalan, munozarali matn sud majlisida ko‘rib chiqilayotganda til tadqiqot predmeti hisoblanadi;
- 3) oxirgi munosabatlar huquqiy tilshunoslikning bo‘limlaridan biri bo‘lgan lingvistik ekspertologiyani tashkil qiladi. Shunday qilib, lingvistik ekspertologiyada nutq ishi yuridik ahamiyatga ega bo‘lgan ma’lumotlarni aks ettiruvchi «iz» vazifasini bajaradi. Shu nuqtai nazardan, lingvistik ekspertiza subyektlari ma’lum turdagi izlar – har xil turdagi ma’lumotlarni aks ettirishga qodir bo‘lgan moddiy obyektlar bo‘lgan boshqa ekspertiza turlariga qarama-qarshi bo‘la olmaydi.

B.Mengliyev o‘z asarida lingvistik ekspertiza va sud lingvistika kabi ikki atama paydo bo‘lganligini qayd etib, bu tushunchalardagi mavjud farqlar haqidagi fikrni bevosita tasdiqlaydi [6].

Ye.I.Galyashinaning so‘zlariga ko‘ra [2], lingvistik ekspertiza «sud-nutqshunoslik» deb nomlangan boshqa fanga kiritilgan. Ushbu ishda tilshunoslikning fan sifatidagi nazariy va amaliy jihatlarini o‘rtasidagi qarama-qarshilik asosida lingvistik bilimlarning yangi tarmog‘i – “sud nutqi fanini aniqlashga harakat qilingan. Darhaqiqat, lingvistik va mualliflik ekspertizalari bilan bog‘liq muammolar doirasi amaliy xususiyatga ega. Lekin amaliy tadqiqotlarda aniqlangan faktlar nazariy tilshunoslik fanning o‘zagiga kirmaydi. Biroq, lingvistik bilimlarning amaliy va nazariy sohalarining aniq heterojenligiga qaramay, ular o‘zaro bog‘liqdir. Shunday qilib, I.K. Brinyovning fikriga ko‘ra, nazariy fan amaliy lingvistik tadqiqotlar natijasida aniqlangan bitta qiziqarli faktni e’tiborsiz qoldira olmaydi (masalan, patologik sharoitlarda nutqning paydo bo‘lishi - spirtli ichimliklarni zaharlanishi va boshqalar). Shu bilan birga, tadqiqotchi ta’kidlaganidek, «agar bunday faktlar muntazam ravishda tilshunoslik nazariyasi manfaatlar doirasiga kiritilsa, u oxir-oqibat amaliy echimlar uchun vosita bo‘lishi mumkin bo‘lgan maxsus bilimlar sohasiga aylanadi» [1].

Bundan tashqari, I. K. Brinyov, Ye. I. Galyashina tomonidan taqdim etilgan sud nutqi fanining konsepsiyasini qabul qilish mumkin emasligini ta’kidlaydi, chunki lingvistik nazariya amaliy va nazariy bilimlar o‘rtasidagi xarakterli bo‘lgan bir xil munosabatlarni rivojlantiradigan darajaga hali etib bormagan, masalan, fizika. Shunday qilib, nazariy va amaliy tilshunoslikda vaziyat rivojlanmoqda, buni I.K.Brinyov «nazariy tilshunoslik o‘z muammolari bilan shug‘ullanadi, amaliy tilshunoslik esa o‘z muammolari bilan shug‘ullanadi» [1] deya e’tirof etadi. Lekin shu bilan birga, nazariya amaliy sohalarida yuzaga keladigan barcha faktlarni tavsiflashi va tushuntirishi kerak. Savol ochiqligicha qolmoqda: tilshunoslikning amaliy sohasida yuzaga keladigan va klassik tilshunoslik nazariyasida taqdim etilmagan qancha fakt va savollarni nazariy tilshunoslik tushuntira oladi?

Sud-tibbiy nutq tadqiqotlari tushunchasini bilimlarning bu subtizim deb atash muhim emas degan ma’noda qabul qilish mumkin va bu holda, biz faktik xarakterdagi muammo emas, balki nominativ modellar raqobatiga duch kelamiz. Shunday qilib, og‘zaki nuqtai nazardan, ikkita nominativ model raqobatlashadi, ularning birinchisi «sud-psixiatriya», «sud tibbiyoti», ikkinchisi - «huquqiy psixologiya» turiga ko‘ra tashkil etilgan nominatsiya bilan bog‘liq». «Yuridik tilshunoslik» atamasi (qisqacha «huquqshunoslik» deb nomlanadi) prof. N. D. Golevga tegishli va K. I. Brinev fikriga ko‘ra, ushbu nominatsiya hali ham Ye. I. Galyashina taklif qilganidan ko‘ra ma’qulroq – «sud

nutqi tadqiqotlari». Biroq, N. D. Golev ta'kidlaganidek., «huquqiy tilshunoslik» atamasi, raqobatchi termindan tashqari «sud nutqiga qo'shimcha ravishda, yana bir «lingvistik kriminologiya»– (qisqartirilgan - lingvokriminologiya) mavjud. Demak, huquqiy tilshunoslik amaliy tilshunoslikning til, huquq va ziddiyat chorrahasida joylashgan masalalarni o'rganadigan bo'limidir.

Demak, huquqiy tilshunoslik faqat lingvistik ekspertiza bilan cheklanib qolmaydi, balki til va huquq kesishmasida yuzaga keladigan kengroq muammolar majmuasini o'z ichiga oladi. Sud lingvistik ekspertizasi esa, o'z navbatida, yuridik tilshunoslikning kichik tarmoqlaridan biridir. Yuridik tilshunoslik manfaatlari sohasiga quyidagilar kiradi: huquqiy til muammosi, sud notiqligi sohasidagi amaliy ishlanmalar, «huquqiy lingvistik konfliktologiya» deb ataladigan soha, shuning uchun lingvistik ekspertiza lingvistik bilimlarning alohida sohasining ajralmas qismidir. Ushbu komponentni sud-nutqshunoslik, lingvistik ekspertologiya yoki sud-lingvistik ekspertiza deb nomlash masalasi fundamental ahamiyatga ega emas.

Tahlil va natijalar. Sud-lingvistik ekspertiza mustaqil ekspertiza turi sifatida XX -asrning 90-yillarida paydo bo'lgan. Uning rivojlanishining dastlabki bosqichlari juda tez, lekin ayni paytda juda murakkab yedi. Buning sababi, 1990-yillar boshida professional kadrlar, ekspert uslublari yetishmasligi, mavjud tilshunoslarning yangi zamonaviylashtirilgan manbalar bilan amaliy ishlarini olib borish zaruriyati yuzaga keldi. Texnologiya bilan ishlashda tajriba orttirgan tilshunoslar, hatto zararsiz matnlarda ham, yozuvlar, jinoiy shiorlar, chaqiriqlar va tahdidlarni tanib olishning yangi usullarini ishlab chiqdilar. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, har qanday matn dalil ma'lumot manbai bo'lishi mumkin.

So'nggi yillarda sud lingvistik ekspertizasi nihoyat maxsus lingvistik bilimlarni jalb qilmasdan og'zaki yoki yozma ravishda sodir etilgan huquqbuzarlik holatini aniqlashning iloji bo'lmagan yoki qiyin bo'lgan holatlar toifalarida majburiy bo'ladigan ekspertizalar guruhiga kirdi. Sud lingvistik ekspertizasining eng muhim vazifalari quyidagilardan iborat: har bir so'zning talqini, uning ma'nosi va kelib chiqishi; ushbu kontekstda aytilgan so'zning asosiy va qo'shimcha ma'nosini izohlash; Shuningdek, eng muhim nuqta - matndagi semantik ma'noni tushuntirish.

Shuni ta'kidlash kerakki, yaqin vaqtgacha bahsli matnlarning sud-lingvistik tadqiqotlari san'at darajasida - ba'zi tajribali va malakali olimlarning mahorati va ko'pincha ekspert muassasalari devorlaridan tashqarida amalga oshirildi. Shu bilan birga, ko'plab izchil filologlar (qoida tariqasida, bular filologik fakultetlar, pedagogika oliy o'quv yurtlarining o'qituvchilari bo'lib, ular ekspert institutlarining xodimlari emas, balki muayyan ish bo'yicha sud-tibbiy ekspertiza sifatida tayinlanadi) har doim ham o'z vazifalari doirasini va ishlab chiqilgan xulosalar uchun mas'uliyat doirasini aniq tushunmagan, ko'pincha ularning xulosalari va hukmlarining sud istiqbollari ko'rmagan. Ular ko'pincha sud-tibbiy dalillar qiymatiga ega bo'lgan faktlarni aniqlash uchun nazariy, kashfiyotchi ilmiy tadqiqot va amaliy ekspert faoliyatining vazifalarini aralashtirdilar.

Professional mutaxassis bo'lmagan filologlarning xulosalari ko'pincha tasdiqlanmagan variantlar, gipotezalar va taxminlar, ilmiy muhokama uchun maqbul bo'lishi mumkin bo'lgan, ammo ekspert xulosasi sifatida mos kelmaydigan subyektiv fikrlarni o'z ichiga oladi. Sinovdan o'tmagan lingvistik usul va metodlar qo'llanildi, ularning ishonchliligi ilmiy tasdiqni talab qildi. Natijada bunday xulosalar sud qarorlarida ijobiy baholanmadi yoki sudlar tomonidan umuman dalil sifatida qabul qilinmadi. Amaldagi protsessual qonun hujjatlari talablariga muvofiq sud-lingvistik ekspertizalarni ishlab chiqarish uchun ijtimoiy buyurtma yuqorida ko'rsatilgan toifalardagi ishlarni sudda ko'rib chiqish uchun professional ekspert lingvistik yordamni obyektiv ravishda talab qiladi va nafaqat fuqarolar, yuridik shaxslar, balki ommaviy axborot vositalari va internet nashrlari ishtirok etgan bunday ma'lumot va hujjatli tortishuvlar sonining o'sishi eksponent jihatdan o'skanligi sababli, ushbu tajribani yagona, ilmiy asoslangan usullar va takroriy leksik texnologiyalar asosida amalga oshiriladigan, san'at darajasidan tasdiqlangan texnologik jarayon darajasiga o'tkazish obyektiv ravishda zarur edi. Respublikamizda sud-lingvistik ekspertizani takomillashtirishga ham e'tibor qaratildi.

Xususan, mustaqilligimizning o'ttiz yillik to'yi arafasida, 2021 yil 5 iyulda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida sud-ekspertlik tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"- gi farmonining e'lon qilinishi to'yga tuyona bo'ldi desak mubolag'a

bo'lmaydi. Mazkur farmon bilan O'zbekiston Respublikasida sud-ekspertlik faoliyatini rivojlantirishning 2021 – 2025 yillarga mo'ljallangan konsepsiyasi tasdiqlandi. A.U. Xalilov yozganidek: «Konsepsiyaning asosiy maqsadi xalqaro normalar va standartlar talablarini hisobga olgan holda, sudlar va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning ishonchli sud ekspertizasi xulosalariga bo'lgan ehtiyojini qondirish, sud-ekspertlik faoliyatini tizimli takomillashtirib borish, barqaror va ilmiy talabga javob beradigan sud ekspertizasi tizimini shakllantirish, sud jarayonlarida jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari, qonuniy manfaatlarini himoyasini kuchaytirish hamda sud ekspertlari xolisligi, mustaqilligini ta'minlashdan iborat»[9].

Muhokama. Olimlar «sud lingvistik ekspertizasi» atamasini jamoaviy atama deb atashadi. Shu bilan birga, «tekstologik», «filologik», «stilistik», «semasiologik» ekspertizalar va boshqalar nomlari qo'llaniladi, ammo nutq faoliyati bilan bog'liq turli xil ekspert muammolarini hal qilishda sud amaliyotining ortib borayotgan ehtiyoji yagona va juda tushunarli nom ishlab chiqishni talab qildi.

Ye.I. Galyashina sud-tibbiy tilshunoslik ekspertizasining mazmunini muayyan qonunga xilof ishning alomatlari ostiga tushadigan matnning og'zaki konstruksiyalarini va semantik birliklarini aniqlash maqsadida nutq faoliyatining formal-leksik va mazmun-semantik tomonlarini protsessual jihatdan tartibga soluvchi ekspert lingvistik tadqiqi sifatida tushunishni taklif etadi. Buning uchun mas'uliyat tegishli qonun normasi bilan ta'minlanadi [4]. Shu bilan birga, sud-lingvistik ekspertiza o'zining protsessual funksiyasini faqat uning yakuniy natijalari yuridik ahamiyatga ega bo'lgan xulosalarni o'z ichiga olgan va xulosa ekspertlik faoliyatiga qo'yiladigan asosiy talablarga javob bergan taqdirdagina bajaradi [3].

Sud-lingvistik ekspertizaning predmeti - tilshunoslik sohasida maxsus bilim talab qiladigan masalalarni hal qilish yo'li bilan muayyan ishda isbotlanishi lozim bo'lgan faktlar va holatlarni aniqlashdir [8].

Xulosa. Lingvistik ekspertizani o'tkazuvchi ekspert taqdim etilgan xulosaning to'g'riligi, ravshanligi va o'z vaqtida bo'lishi uchun javobgardir. Yuqorida aytib o'tilganidek, lingvistik ekspertizani o'tkazish juda ko'p vaqtni oladi va ko'pincha bitta mutaxassis tilshunosga yordam berish uchun filologlar va tilshunoslarning butun komissiyasi keladi. Maxsus holatlarda mutaxassis psixologni taklif qilish kerak. Shunday qilib, sud-tibbiy lingvistik ekspertiza – tekshiruv yoki sud jarayonida olib boriladigan nutq faoliyati mahsulotlarining ilmiy o'rganilishi, tergovchi nomidan, so'rovni o'tkazayotgan shaxs, prokuror, sud yoki ma'muriy jarayonni olib borayotgan organ, ekspert tomonidan ko'tarilgan masalalar bo'yicha fikr bildirish bilan isbotlanishi lozim bo'lgan fakt va holatlarni aniqlash uchun tilshunoslik bilimlaridan foydalanishga asoslangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бринев, К. И. Теоретическая лингвистика и судебная лингвистическая экспертиза: монография / К. И. Бринев; под ред. Н.Д. Голева. – Барнаул: АлтГПА, 2009. – 252 с.
2. Галышина Е. И. Методологические основы судебного речеведения: дис. ... д-ра филол. Наук: 10.02.21. М., 2003. – С. 210.
3. Галышина Е. И. Речевые следы как объекты судебных экспертиз (в свете идей Р. С. Белкина) // Современное развитие криминалистики и судебной экспертизы как реализация идей Р. С. Белкина.
4. Галышина Е. И. Судебная лингвистическая экспертиза: учебник. М.: Проспект, 2021. – С. 135 – 136.
5. Голев Н.Д. Юридизация естественного языка как лингвистическая проблема / Н. Д. Голев // Юрислингвистика-2: русский язык в его естественном и юридическом бытии. Барнаул, 2000. С. 8 – 40.
6. Mengliyev B. Amaliy filologiya istiqbollari va uning "Davlat tiLi to'g'risida"gi Qonun ijrosiga uyg'unligi imkoniyatlar eshigining "kaliti". Ma'rifat gazetasi.2015yil 10-oktabr.
7. Солиева Н. А. Обоснование лингвистических и правовых аспектов политических текстов. Суд-сийсатшunoslik-lingvistik ekspertizasi. Ekspertlar uchun uslubiy qo'llanma. – Toshkent:, 2015.
8. Судебная экспертиза в гражданском судопроизводстве: организация и практика: научн. -практич. пособие/ Е. Р. Россинская [и др.]; под общ. ред. Е. Р. Россинской. Москва: Юрайт, 2010. – 535с.
9. Халилов А.У. Суд-экспертиза соҳасида мус тақиллик берган имкониятлар/ "Ўзбекистон суд экспертизаси" ҳуқуқий, ижтимоий, илмий-амалий журнали №2. 2021.

UO'K 398.2

XIZR OBRAZI BILAN BOG'LIQ AFSONALAR

M.R. Rahmonova, prof., Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent

<https://orcid.org/0009-0006-2422-799X>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xizralayhissalom haqidagi mifologik tasavvurlar hamda Xizr obrazi bilan bog'liq afsonalar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: afsona, Xizr, Xizr obrazi, mifologik tasavvur.

Аннотация. В этой статье анализируются мифологические представления о хизре, а также мифы, связанные с изображением Хизра.

Ключевые слова: миф, Хизр, образ Хизра, мифологическое воображение.

Abstract. this article analyzes mythological visions of Khizras well as myths related to the image of Khizr.

Key words: myth, Xizr, Xizr image, mythological imagination.

Kirish. Mifologiyada xizr obrazi Mifologik obrazlar mifologik dunyoqarash hosilasi bo'lib, ular ibtidoiy insonning mental faoliyati jarayonida uning qiziqishi va bilish ehtiyoji natijasida o'zi uchun mavhum bo'lgan hodisalar (masalan, tabiat voqealari, turli kasalliklar)ni idrok etishi, tushunishi va umumlashtirishi orqali yuzaga kelgan. Qadimgi ajdodlarimizning ibtidoiy tasavvur-tushunchalari, e'tiqodiy qarashlari, diniy-mifologik dunyoqarashi zahirida kelib chiqqan hamda o'zida mifik inonchlar mohiyatini ifoda etgan an'anaviy personaj yoki obraz "mifologik personaj" yoki "mifologik obraz" deb yuritiladi. Xizr obrazining genetik ildizlari qadimiy kultlar va inonchlar bilan aloqadordir. „Xizr“ so'zi arab tilidagi "Xazara" („doimiy yashillik“) so'zidan kelib chiqqan. Xizr – turkiy xalqlarning suv, olov, issiqlik, bahor, hosildorlik, yashillik va hayot suvi to'g'risidagi mifologik tasavvurlari asosida yaratilgan. Ozarbayjon olimi M.Seyidov „Xizr“ so'zining etimologiyasini „olov“, „o't“(o'simlik) so'zlari bilan aloqador ekanligini qayd etadi. O'zbek folklorshunoslaridan M.Afzalov Xizr obrazining qadimgi pir-homiylar to'g'risidagi xalq qarashlari zahiridan o'sib chiqqanligini. G'.Akramov esa uning ajdodlar homiyligi bilan bog'liq e'tiqodlar va shomonizm ta'sirida yuzaga kelganligini ta'kidlagan. B.Sarimsoqov „kinnachilikning pirlaridan biri Xizr bo'lib, islomga qadar juda ko'p turkiy xalqlar unga sig'inganlar“ deydi. F.Nurmanovning Xizr obrazi genezisi va uning o'zbek folkloridagi talqini masalasiga bag'ishlangan tadqiqot ishida islom diniga e'tiqod qiluvchi turkiy xalqlar folklorida keng tarqalgan bu timsol mifologik homiy, madadkor ruh, chol qiyofasidagi g'ayrioddiy ko'makchi sifatida tasavvur qilingani aytiladi. Umuman aytganda, xalqimiz orasida xizr hamisha ezgu homiy sifatida tasavvur qilinadigan mifologik personajdir. Xizrning abadiy yashashi, ya'ni hech qachon o'lmasligi bilan bog'liq mifologik qarashlar „Xizr umri“ tushunchasida ham o'z aksini topgan. O'zbek mifologiyasida tabiatning erta bahorgi uyg'onishi, qor va muzlarning erishi hamda o'simliklarning o'sa boshlashi ham Xizr obrazi bilan bog'lab tasavvur qilingan.

Xizrga xos muhim sifatlardan yana biri uning homiyligi, qiynalgan, adashgan kishilarga yo'l ko'rsatishi, yordam berishidir. U yo'lda, dashtda, o'rmonda tunda ham, kunduzi ham kezib yuradi. Xizr go'yoki uyqudagi inson bilan ham muloqotga kirish xususiyatiga ega. U musulmon xalqlari tushunchalarida, asosan, nuroniy chol sifatida, Xizr bobo, Xo'ja Xizr, Hazrati Xizr nomlariga ega holda tasavvur etiladi. O'rta Osiyo xalqlari nazarida, Xizr nuroniy chol qiyofasida ko'rinadi, unga kim yo'liqsa, kim uni ko'rsa, baxtli bo'ladi. Ko'pgina musulmon mamlakatlarida Xizr kishilarni o't va suv balosidan, ilon va chayon chaqishidan himoya qiluvchi obraz sanaladi. Xalq og'zaki ijodi namunalarida Xizrasar qahramonlarining piri, suyanchi, himoyachisi sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Xizr, Hazrati Xizr, Xizr buva — islom rivoyatlaridagi shaxs, taqvodor inson. Xizr Qur'onda tilga olinmagan, lekin ulamolar Qur'onda "Allohning quli" nomi bilan tilga olingan shaxsni Xizr deb talqin qiladilar. Xalq orasida Xizrga odamlarda allohga bo'lgan e'tiqodni qo'llab turish uchun Iso, Ilyos va Idris singari abadiy hayot ato etilgan, u hayot bulog'idan "obi hayot" ichgan va umri boqiy bo'lgan, o'ng qo'lining bosh barmog'i suyaksiz bo'lishi, nogahonda yo'liqib, bir zumda ko'zdan g'oyib bo'lishi kabi ogizdan ogizga o'tib kelgan gaplar bor. Xizr orollarda yashaydi, osmonda uchadi, dunyo bo'ylab kezib yuradi, har yili haj qiladi, juma kunlari Makka, Madina va Quddus sh. laridagi masjidlarda namoz o'qiydi. Dengizda suzuvchilarga homiylik qiladi, maxsus duolar bilan chaqirilsa, yordamga keladi: suvga cho'kayotganlarni qutqaradi, yong'inni o'chiradi, o'g'rilar xurujidan, jinlarning xiylalaridan, ilon chaqishidan asraydi.

Chol, suvori yoki yo'lovchi ko'rinishida paydo bo'ladi, dehqon dalasiga yoki xirmonga nazar tashlasa, hosil barakali bo'ladi maznunidagi rivoyatlar bor. So'fiylar Xizrnialliyolar piri sifatida e'zozlaydi. Xizrning tirik ekanligi haqidaaniq ma'lumot Qur'oni karimning "Kahf surasi"da Xizr haqida gap boradi. Unda keltirilishicha, Muso.s.allohga murojaat qilib, o'zidan ham ilmi ziyoda kishi bor yoki yo'qligini so'raydi. Olloh taolo Xizr undan ilmliroq ekanliginiaytadi. Muso Xizr bilan uchrashadi. Unga hamroh bo'lishga ruxsat so'raydi. Xizr u nima ish qilsa ham o'ziaytmaguncha so'ramasligini uqtiradi. Yo'lda Xizr tomonidan kemanding teshilishi, bir bolani o'ldirishi, yiqilay deb turgan devorni tuzatishi Musoni hayratga soladi. Sabr qilolmay, har birining sababini so'raydi. Xizr hamrohlik shu yerda tugashiniaytadi va voqealar sababini izohlaydi [1]. Bu voqealardan Xizrga xos muhim bir sifat - yetuk ilm egasi ekanliklari oydinlashadi. "Bas, bandalarimizdan bir bandani topdilarki, Biz unga O'z dargohimizdan rahmatato etgan va O'z huzurimizdan ilm bergan edik" [2].

Ko'p sahih hadislar dalolat qilishicha, oyatdagi solih bandadan murod Xizr alayhissalomdir. Ba'zi ulamolar uni payg'ambar, deb bilishsa, boshqalar Xizrnialloh tarafidan ilmi laduniy berilgan solih bandalardan biridir, deyishgan.ayrim ulamolar shunday deyishgan: "Bu oyatda, garchi martabalari farq qilsa ham, ilm oluvchi olimga itoat qilishiga dalolat qilinmoqda. Musoning Xizrdan ta'lim olishi Xizrning Musodanafzal ekanini ko'rsatmaydi. Zero, fozil fazilatda o'zidan pastroq darajadagi odamdan ham tahsil olishi mumkin. Demak,alloh u ikkisidan birini boshqalar bilmaydigan ilm bilan siyladi. Musoalayhissalom ilmi shariatahkomlari, zohiriy hukmlar bilan bog'liq edi. Xizralayhissalom ilmi esa ba'zi g'ayb narsalar va botiniy ma'rifat bilan bog'liq edi".

Abu Hurayra roziyallohu anhu Nabiy sollallohu alayhi va sallamdan rivoyat qiladi:

"U "Xizr" deb nomlanganiga sabab shuki,agar oq (quruq) yerda o'tirsa, ko'k ranggaaylanardi (o'sha yerda o'simlik o'sardi, deyilmoqchi)" (Buxoriy rivoyati). Yana bir tomoni, u kishining yashillik bilanaloqadorliklari. "Qisasi Rabg'uziy" da shunday deyiladi:

"Xizr ma'nisi yashil bo'lur. Qayu tosh uza Xizralayhissalom o'ltursa ul tosh yasharur erdi.aning uchun Xizrataldi.aymishlar: Qayu yerda o'ltursa ul yer ko'karur erdi" [2].

XVIIIasr Xorazm shoiri Muhammad Niyoz Nishotiy o'zining "Qushlar munozarasi"asarida to'ti tilidan shunday fikrlarni bildiradi:

Muttasil Hinddur manga manzil,
Xizrdek kiyganim erur yashil [3]

Muhaqqiq ulamolar, jumladan, Imom Buxoriy, Ibn Qayyum va boshqalar fikricha, Xizr o'zga insonlar kabi vafot etgan. Boshqalar Xizr tirik ekani, oxiri zamonda vafot etishiniaytishgan.Ibn Qayyumaytadi:"Xizrning tirik ekaniaytilgan hadislarning barchasi yolg'ondir. Bu borada bironta ham sahih hadis yo'q. Bu masalani hadis ulamolari to'liq bayon qilishgan.agar istasang, ularning qavllariga murojaat qil ". Xizrga xos muhim sifatlardan yana biri uning homiyligi, qiynalgan,adashgan kishilarga yo'l ko'rsatishi, yordam berishidir. U yo'lda, dashtda, o'rmonda tunda ham, kunduzi ham kezib yuradi. Xizr go'yoki uyqudagi inson bilan ham muloqotga kirish xususiyatiga ega. U musulmon xalqlari tushunchalarida,asosan, nuroniy chol sifatida, Xizr bobo, Xo'ja Xizr, Hazrati Xizr nomlariga ega holda tasavvur etiladi. O'rta Osiyo xalqlari nazarida, Xizr nuroniy chol qiyofasida ko'rinadi, unga kim yo'liqsa, kim uni ko'rsa, baxtli bo'ladi. Ko'pgina musulmon mamlakatlarida Xizr kishilarni o't va suv balosidan, ilon va chayon chaqishidan himoya qiluvchi obraz sanaladi. Xalq og'zaki ijodi namunalarida Xizrasar qahramonlarining piri, suyanchi, himoyachisi sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. Xullas, o'zbek xalq og'zaki ijodi namunalarida, xususan, sehrli ertaklar syujetida g'aroyib soch motivi keng tarqalgan va turli poetik vazifalarda badiiy talqin etiladi. Epikasarlarda oq soqolli nuroniy chollar, tilla kokilli bolalar, zar kokilli malikalar, uzun sochli, qirq o'rimli pari qizlar obrazialohida e'tiborni tortadi. Ularning kelib chiqishiga soch kultigaaloqador mifologik qarashlar ta'sir ko'rsatgan. Soch kultiga bog'liq holda shakllangan maishiy-magik marosimlar va ishonchlarning izlari esa xalq sehrli ertaklari syujetida o'ziga xos badiiy ko'rinishlarda saqlanib qolgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qur'oni karim. 204-205-betlar.
2. Qisasi Rabg'uziy. II kitob. 68-bet.
3. Nishotiy. Qushlar munozarasi // Muborak maktublar. T., 1987. 293-bet.

UO'K 808.5

MAQOLLAR VA ULARNING MADANIY-LINGVISTIK O'RNI**A.R.Rahmonova, tayanch doktorant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand**

Annotatsiya. Mazkur maqolada maqollarning madaniy va lingvistik o'rni tahlil qilinadi. Maqollar milliy o'zlikni, tarixiy tajriba va axloqiy qadriyatlarni aks ettiruvchi vosita sifatida o'rganilgan. Maqollarning qisqalik, ritmiklik va metaforik mazmun kabi xususiyatlari ularni kuchli muloqot va axloqiy saboq berish vositasiga aylantiradi. Tadqiqotda maqollarning semantik boyligi, ko'p ma'nolilik, metaforalik, qarama-qarshiliklar va madaniy xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi maqollar orqali umumiy va milliy o'ziga xoslik misollari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: maqollar, madaniy lingvistika, metafora, semantika, ko'p ma'nolilik, milliy o'zlik, til merosi, madaniyatlararo tahlil, o'zbek maqollari, ingliz maqollari

Аннотация. В данной статье анализируется культурная и лингвистическая роль пословиц. Пословицы изучаются как средство отражения национальной идентичности, исторического опыта и моральных ценностей. Такие черты пословиц, как краткость, ритмичность и метафоричность, делают их мощным средством общения и морального обучения. В исследовании подчеркивается семантическая насыщенность, полисемия, метафоричность, противоречия и культурные особенности пословиц. В статье также анализируются примеры общей и национальной идентичности через пословицы на узбекском и английском языках.

Ключевые слова: пословицы, лингвокультурология, метафора, семантика, полисемия, национальная идентичность, языковое наследие, кросс-культурный анализ, узбекские пословицы, английские пословицы

Abstract. This article analyzes the cultural and linguistic role of proverbs. Proverbs are studied as a means of reflecting national identity, historical experience and moral values. The features of proverbs, such as brevity, rhythmicity and metaphorical content, make them a powerful means of communication and moral teaching. The study highlights the semantic richness, polysemy, metaphor, contradictions and cultural features of proverbs. The article also analyzes examples of general and national identity through proverbs in Uzbek and English.

Keywords: proverbs, cultural linguistics, metaphor, semantics, polysemy, national identity, linguistic heritage, cross-cultural analysis, Uzbek proverbs, English proverbs

Maqollar har bir millatning milliy-madaniy xotirasini aks ettiruvchi, asrlar davomida shakllangan donishmandlik va tajribaning lo'nda shakldagi ifodasidir. Ular tilning o'ziga xos birligi sifatida milliy mentalitet, tarixiy voqealar, axloqiy tamoyillar va ijtimoiy munosabatlarni aks ettiradi. Maqollarni o'rganish nafaqat lingvistik, balki etnografik, sotsiologik va tarixiy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Maqollarning lingvistik xususiyatlari quyidagilardir:

Maqollar asosan qisqa, ravon va ta'sirli bo'lib, qoidaga ko'ra ritmik tuzilishga ega. Ular ko'pincha metaforik xususiyatlarga ega: ularda ko'pincha ko'chma ma'nodagi so'zlar ishlatiladi, bu esa ularning chuqur ma'nolarini anglashni talab qiladi. Masalan, o'zbek tilidagi "Chumchuq so'ysa ham, qassob so'ysin" maqoli vazifani mutaxassis bajarishi kerakligini urg'ulaydi. Bundan tashqari, maqollar qisqa va aniq so'zlar bilan ifodalanadi, bu esa ularni oson yodlash va keng qo'llash imkonini beradi. Maqollarning aksariyati o'git yoki pand-nasihat mazmunida bo'lib, axloqiy qadriyatlarni targ'ib qiladi.

Har bir xalqning maqollari o'ziga xos milliy xususiyatga ega bo'lsa-da, ba'zi maqollarning mazmuni o'xshash bo'lishi mumkin. Masalan:

- O'zbek tilida: "Baliq boshidan sasiydi."
- Ingliz tilida: "A fish rots from the head down."

Ikkala maqol ham boshqaruvning buzilishi butun tizimga salbiy ta'sir qilishini anglatadi. Maqollarni o'rganish til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni tushunishda, xalqning dunyoqarashini anglashda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, maqollar til o'qitishda ham katta ahamiyatga ega, chunki ular til o'rganuvchilarni milliy madaniyat bilan tanishtiradi va lingvistik ko'nikmalarni boyitadi.

Maqollarning semantik xususiyatlari.

Maqollar semantik tahlil qilish jarayonida ularning ko'chma ma'nosi, metaforalarga boyligi va milliy xususiyatlari o'rganiladi.

1. Ko'p ma'nolilik: maqollar ko'pincha polisemantik (bir nechta ma'noga ega) bo'ladi. Ularning ma'nosi qo'llanish konteksti, madaniy va ijtimoiy vaziyatga qarab o'zgarishi mumkin. Masalan: "Tog'ni tog' uchratmas, odamni odam uchratadi." Ushbu maqol bir tomondan insonlar o'rtasidagi munosabatlarning zarurligini ifodalasa, boshqa tomondan tasodifiy uchrashuvlarning taqdirga ta'sirini ham anglashi mumkin.

2. Ko'chma ma'no (Metaforiklik): maqollarning ko'pchiligi ko'chma ma'noda ishlatiladi, bu esa ularni yanada chuqurroq va ta'sirchan qiladi. Metaforalik semantik boylikning asosiy ko'rinishlaridan biridir: "Tilingni tishla". Maqolning to'g'ridan-to'g'ri ma'nosi odamning tili bilan harakat qilishini anglatgan bo'lsa, ko'chma ma'nosi ehtiyotkor bo'lish yoki ortiqcha gapirmaslik kerakligini bildiradi.

3. Antitetik munosabatlar (qarama-qarshiliklar): maqollarda ko'pincha qaramaqarshi ma'no ifodalari uchraydi. Bu esa ularning ta'limiy va estetik ahamiyatini oshiradi: "Yaxshilikka–yaxshilik, yomonlikka–yomonlik". Ushbu maqolda yaxshilik va yomonlik bir-biriga qarama-qarshi ko'rsatilgan bo'lib, unda ijtimoiy munosabatlar haqida qimmatli o'git berilgan.

4. Milliy-madaniy semantika: maqollarning semantikasi xalqning milliy va madaniy xususiyatlari bilan bog'liq. Ular biror xalqning o'ziga xos hayot tarzi, urf-odatlar va e'tiqodlarini aks ettiradi. Masalan: o'zbek tilida: "Otangdan qolgan cho'pchakni aytma, o'zingni ko'rsat". Bu maqol amaliy harakatning gapdan ustunligini ifodalaydi va xalqning mehnatsevarlik tamoyiliga asoslanganligini ko'rsatadi. Ingliz tilidagi "The proof of the pudding is in the eating" maqoli ham o'xshash ma'noni anglatganda, inglizlar madaniyatidagi konkretlikka asoslangan.

5. Aksiologik semantika (qadriyatlar ifodasi) maqollar qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi semantik birliklardir. Ular axloq, adolat, mehnatsevarlik, sabr va mardlik kabi tushunchalarni tarannum etadi: "Sabr qilgan – sarpolar kiygan." Bu maqol sabr-toqatning natijasi sifatida muvaffaqiyatga erishishni ta'kidlaydi.

Maqollar o'zining semantik xususiyatlari bilan tilning boyligi va murakkabligini ko'rsatadi. Ular orqali xalqning tarixiy tajribasi, ma'naviy qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlari aks etadi. Maqollarning semantik tahlili tilshunoslikda xalqning madaniy xotirasi va ma'naviy merosini o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, millatlararo til va madaniyatni o'zaro qiyoslash imkoniyatini yaratadi.

Maqollar va ularning lingvistik, madaniy va ijtimoiy jihatlarini o'rganish turli davrlarda ko'plab olimlar tomonidan olib borilgan. O'zbek tilshunosligida Abdurauf Fitrat o'zbek xalq og'zaki ijodi, xususan, maqollar va ularning milliy madaniyatdagi o'rni haqida tadqiqot olib borgan. Uning ishlarida o'zbek xalqining urf-odatlar va ma'naviy qadriyatlari til birligida aks etishi tahlil qilingan. Habibulla Boltaev esa o'zbek tilidagi maqollar va ularning semantik, struktur va lingvistik xususiyatlarini o'rganishda salmoqli hissaga ega. U o'zbek maqollarining milliy-madaniy va didaktik ahamiyatiga bag'ishlangan tadqiqotlar olib borgan. Karimov R. o'zbek maqollarining lingvokulturologik jihatlarini, ularning metaforik tuzilishi va xalq ijodidagi o'rnini batafsil o'rgangan.

Jahon tilshunosligida ham maqollarni o'rgangan ko'plab olimlar uchraydi: Archer Taylor, o'zining *"The Proverb"* (1931) nomli asari maqollar haqidagi eng mashhur asarlardan biri bo'lib, maqollarni xalq ijodining asosiy ko'rinishlaridan biri sifatida o'rganadi. Taylor maqollarni madaniyatlararo o'xshashliklar va farqlar nuqtai nazaridan tahlil qilgan. Wolfgang Mieder maqollarni o'rganish bo'yicha zamonaviy tadqiqotchilardan biri bo'lib, uning maqolalari xalq og'zaki ijodini universal til hodisasi sifatida o'rganishga bag'ishlangan. U maqollarning ijtimoiy va madaniy kontekstda qanday ishlatilishini tahlil qilgan. Bartlett Jere Whiting *"Proverbs, Sentences, and*

Proverbial Phrases" nomli ishida ingliz tilidagi maqollarni keng qamrovda tahlil qilgan. U maqollarning kelib chiqishi va ularning turli davrlardagi ishlatilishiga diqqat qaratgan.

Maqollarni o'rganish turli fan sohalari – tilshunoslik, madaniyatshunoslik, psixologiya va tarix bilan uzviy bog'liq. O'zbek tilshunosligida maqollarning milliy xususiyatlari, xalq hayotidagi ahamiyati o'rganilayotgan bo'lsa, jahon tadqiqotchilari ularning universalligi va madaniyatlararo farqlarini tahlil qilishga katta e'tibor qaratadi. Bu tadqiqotlar maqollarni turli tillar va madaniyatlar nuqtai nazaridan chuqur anglash imkoniyatini beradi.

Maqollar xalq og'zaki ijodining bir turi sifatida o'z mazmuni, shakli va funksional xususiyatlariga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi. Quyida maqollarning asosiy turlari va ularning xususiyatlari keltirilgan:

1. Mazmuniga ko'ra turlari

a) Pand-nasihatlil maqollar, ushbu maqollar axloqiy saboq berish, odob-axloq qoidalarini targ'ib qilishga qaratilgan. Ular xalq hayotida o'git va yo'l-yo'riq sifatida qo'llaniladi: "Yaxshilikka yaxshilik – har kishining ishi, yomonlikka yaxshilik – er kishining ishi."

b) Mehnatni tarannum etuvchi maqollar mehnatning qadri, ahamiyati va samarasini madh etuvchi maqollar. Ular xalqning mehnatsevarlik ruhiyatini aks ettiradi: "Mehnat qilgan – mashaqqatdan qutulgan."

c) Do'stlik va birodarlik haqidagi maqollar ahillik va birodarlikni madh etuvchi maqollar hisoblanadi: "Do'st boshiga kulfat tushsa, dushman qilar tomosha."

d) Vatanparvarlik va milliy qadriyatlarni aks ettiruvchi maqollar vatan, ona yurt va milliy qadriyatlarni tarannum etadi: "O'z yurtim – o'lan to'shagim."

e) Yomon odatlarni qoralovchi maqollar yomon odat, fe'l-atvor yoki salbiy holatlarni tanqid qiladi: "Tilga e'tibor – elga e'tibor."

2. Shakliga ko'ra turlari

a) Antitezali maqollar-qarama-qarshi tushunchalarni solishtirish yoki ziddiyatni ko'rsatish orqali ifodalanadi: "Ko'p o'qigan bilmaydi, ko'p yurgan biladi."

b) Metaforik maqollar ma'nosi ko'chma iboralar orqali beriladi va obrazlilikni namoyon etadi: "Chumchuq so'ysa ham, qassob so'ysin."

c) Ritmik maqollar-ritmik va qofiyali tuzilishga ega bo'lib, yodlashni osonlashtiradi: "O'zga yurtni gullaganda, o'z yurtningni toshda boqqin."

d) Parallelistik maqollar bir xil mazmunli, lekin har xil shaklda keluvchi takrorlovchi iboralarga ega: "Yer ursa – yer toqar, odam ursa – el toqar."

3. Funksional vazifasiga ko'ra turlari

a) Didaktik (o'rgatuvchi) maqollar odatda bolalar va yoshlarni tarbiyalashda ishlatiladi: "Yolg'onning oyog'i qisqa."

b) Hukmiy maqollar hayotiy voqealar va xulosalardan kelib chiqqan hukmlar ifodalanadi: "Baliq boshidan sasiydi."

c) Ogohlantiruvchi maqollar ogoh bo'lish, ehtiyotkorlik va vazminlikni targ'ib qiladi: "O'ylab gapir, o'qdek tegmasin."

4. Tematik jihatdan turlari

a) Oilaviy munosabatlar haqidagi maqollar oila va qarindosh-urug' munosabatlarini ifoda etadi: "Ota bir bo'lsa, bola bir."

b) Sevgi va sadoqat haqidagi maqollar: "Sevgi – daryo, to'siq – tosh, sevgan oshar toshdan osh."

c) Hayotiy tajriba va aqlli xulosa haqidagi maqollar-hayotiy tajribadan kelib chiqqan o'gitlarni ifoda qiladi. Masalan: "Erta turganning ishiga qush qo'nadi."

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Taylor, A. (1931). *The Proverb*. Harvard University Press.
2. Mieder, W. (2004). *Proverbs: A Handbook*. Greenwood Publishing Group.
3. Whiting, B. J. (1968). *Proverbs, Sentences, and Proverbial Phrases*. Harvard University Press.
4. Fitrat, A. (1930). *O'zbek xalq og'zaki ijodi*. Toshkent: Davlat Nashriyoti.
5. Boltaev, H. (1985). *O'zbek maqollari: Semantik va lingvistik tahlil*. Toshkent: Fan.
6. Karimov, R. (2002). *Maqollarning lingvokulturologik jihatlari*. Toshkent: Yozuvchi.

UO'K 81'42

MEDIA DISKURSINING ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA O'RGANILISHI**Z.I. Rasulov, DS, prof., Buxoro davlat universiteti, Buxoro****ORCID ID 0000-0003-0554-1319****D.S. Shodiyeva, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro**

Annotatsiya. Mazkur maqolada media zamonaviy dunyoda nafaqat axborot tarqatish vositasi sifatida, balki ijtimoiy fikrlarni shakllantirish, hokimiyatni mustahkamlash va ideologiyalarni targ'ib qilishda asosiy o'rin tutishi o'rganilgan. Mono-sentrik va poli-sentrik yondashuvlar, diktum va modus tushunchalari, shuningdek, tanqidiy diskurs tahlili, multimodal tahlil kabi zamonaviy metodlar yordamida media diskursining lingvistik va semantik xususiyatlari tahlil qilingan. Ushbu maqola raqamli platformalar va ijtimoiy tarmoqlardagi media diskursni o'rganishning ahamiyatini va uning kelajak istiqbollarini yoritadi.

Kalit so'zlar: media diskurs, zamonaviy tilshunoslik, axborot tahlili, mono-sentrik, poli-sentrik, diktum va modus, tanqidiy diskurs tahlili, multimodal tahlil, korpus lingvistikasi, raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, lingvistik manipulyatsiya, ideologik ta'sir, Ommaviy axborot vositalari (OAV), semantik tahlil.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению медиадискурса в рамках современной лингвистики. Медиа в современном мире играют ключевую роль не только как средство распространения информации, но и как инструмент формирования общественного мнения, укрепления власти и продвижения идеологий. С использованием моноцентрических и полицентрических подходов, понятий диктум и модус, а также современных методов, таких как критический анализ дискурса, мультимодальный анализ и корпусная лингвистика, анализируются лингвистические и семантические особенности медиадискурса. Статья освещает важность изучения медиадискурса в цифровых платформах и социальных сетях, а также перспективы дальнейших исследований в этой области.

Ключевые слова: медиадискурс, современная лингвистика, анализ информации, моноцентрический, полицентрический, диктум и модус, критический анализ дискурса, мультимодальный анализ, корпусная лингвистика, цифровые платформы, социальные сети, лингвистическая манипуляция, идеологическое воздействие, средства массовой информации (СМИ), семантический анализ.

Abstract. This article is dedicated to the study of media discourse within the framework of modern linguistics. In today's world, media plays a crucial role not only as a means of disseminating information but also as a tool for shaping public opinion, reinforcing power structures, and promoting ideologies. Using mono-centric and poly-centric approaches, the concepts of dictum and modus, and modern methods such as critical discourse analysis, multimodal analysis, and corpus linguistics, the linguistic and semantic features of media discourse are analyzed. The article highlights the significance of studying media discourse in digital platforms and social network media discourse, modern linguistics, information analysis, mono-centric, poly-centric, dictum and modus, critical discourse analysis (CDA), multimodal analysis, corpus linguistics, digital platforms, social networks, linguistic manipulation, ideological influence, mass media, semantic analysis, as well as its future prospects.

Key words: media discourse, modern linguistics, information analysis, mono-centric, poly-centric, dictum and modus, critical discourse analysis (CDA), multimodal analysis, corpus linguistics, digital platforms, social networks, linguistic manipulation, ideological influence, mass media, semantic analysis.

Media diskurs zamonaviy tilshunoslikda eng muhim va dinamik tadqiqot sohalaridan biri bo'lib, u tilning ijtimoiy, siyosiy va madaniy jarayonlarda qanday ishlatilishini o'rganishga qaratilgan. Media, ayniqsa raqamli platformalar, nafaqat axborot tarqatish vositasi, balki ijtimoiy fikrlarni shakllantirish va hokimiyatni mustahkamlash vositasi sifatida ham ishlatilmoqda. Bugungi

kunda tanqidiy diskurs tahlili, multimodal tahlil va korpus lingvistikasi kabi yondashuvlar media diskursining yashirin va ko'rinadigan xususiyatlarini o'rganish uchun keng qo'llanilmoqda.

Taniqli tilshunos olim Teun van Dijkning ta'kidlashicha, media diskurs ijtimoiy normalarni mustahkamlash va stereotiplarni tarqatish vositasi sifatida ishlatiladi [9]. U media matnlarida ideologik manipulyatsiyaning qanday amalga oshirilishini o'rganish uchun ijtimoiy-kognitiv modelni taklif qiladi. Ushbu yondashuvga ko'ra, media matnlarida hokimiyatni qo'llab-quvvatlovchi va muqobil fikrlarni bostiruvchi lingvistik vositalar qo'llaniladi.

Ingliz tilshunosi Norman Fairclough esa media diskursini tahlil qilishda uch darajali yondashuvni taklif qiladi: matn tahlili, ijtimoiy amaliyot va madaniy kontekst [3] Unga ko'ra, media matnlari nafaqat ma'lumot yetkazadi, balki ijtimoiy-madaniy kontekst orqali hukumat siyosatini mustahkamlaydi.

Bugungi media diskursini o'rganishda multimodal tahlil ham muhim rol o'ynaydi. Germaniyalik tilshunos va pedagog Gunther Kress va niderlandiyalik tilshunos Theo van Leeuwen tasvirlar, ranglar va ovozlarning media matnlarida qanday semantik ahamiyatga ega ekanligini o'rganib, lingvistik va semiotik elementlarni birgalikda tahlil qilish metodikasini ishlab chiqdilar [7]. Masalan, reklamalarda ishlatiladigan tasvirlar va shiorlar iste'molchilarning emotsional javobini shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Bundan tashqari, media diskursini o'rganishda mono-sentrik va poli-sentrik talqinlar alohida ahamiyatga ega. Monosentrik talqin bu media diskursida barcha axborot bitta asosiy markazdan (hokimiyat, davlat yoki asosiy manba) kelib chiqadi va shu markazning qarashlariga mos tarzda taqdim etiladi.

Markazlashganlik: Media bir nuqtai nazarni (yagona ideologiya yoki hukumat siyosati) tarqatadi.

Xabarlarining mazmuni va talqini deyarli o'zgarmaydi va axborot oqimining bir markaz tomonidan boshqariladi. Ko'pincha propaganda yoki ijtimoiy normalar, qadriyatlar, madaniy me'yorlarni shakllantirish va targ'ib qilishda ishlatiladi.

Avtoritar davlatlarda mediada ko'pincha davlat tomonidan boshqariladigan telekanallar va gazetalarda faqat hukumat nuqtai nazari aks ettiriladi. Masalan, "Davlat siyosati xalq manfaatlariga mos" kabi xabarlar.

Urush davridagi propagandani o'z ichiga olgan xabarlar faqat urushda ishtirok etayotgan davlat pozitsiyasini qo'llab-quvvatlaydi. Bunday hollarda axborot iste'molchilari yagona nuqtai nazarni qabul qilishga majbur bo'ladi. Shu asnoda cheklangan tafakkur, mustaqil fikrlashning pasayishi sodir bo'lishi mumkin.

Polisentrlik talqin bu media diskursida turli manbalar va nuqtai nazarlar orqali axborot tarqatishni anglatadi. Bu uslubda bitta markazdan emas, balki bir nechta axborot markazlaridan foydalaniladi. Axborot iste'molchilari mustaqil tanlov qilish uchun bir nechta nuqtai nazardan bahramand bo'ladi.

Demokratik jamiyatdagi mediada xususiy telekanallar, mustaqil gazetalar va bloglarda har xil fikrlar beriladi. Masalan, bir xabarni davlat telekanali bir xil talqinda bersa, xususiy kanallar boshqa yondashuvlarni qo'llab-quvvatlashi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlar uchun ham har bir foydalanuvchi o'z fikrini bildirish imkoniga ega. Shu sababli, diskurs polisentrlikka moyil bo'ladi. O'quvchi yoki tomoshabin o'z nuqtai nazarini shakllantirish uchun turli fikrlardan foydalanadi.

Qisqa qilib aytganda mono-sentrik talqin [2] media vositalarida hokimiyatni va ma'lum bir madaniy g'oyalarni markazlashtirishga qaratilgan talqinni anglatadi. Bu yondashuvga ko'ra, axborot asosan bitta dominant nuqtai nazar yoki institutsional manbadan uzatiladi. Masalan, davlat nazoratidagi ommaviy axborot vositalarida mono-sentrik keng tarqalgan bo'lib, xabarlar ko'pincha hukumat yoki hukmron elitaning ideologik pozitsiyasini aks ettiradi. Mono-sentrik talqin media vositalarida tanqidiy fikr yoki muqobil nuqtai nazarlarni cheklash orqali hokimiyatni mustahkamlashga xizmat qiladi. Poli-sentrik talqin esa ko'p manbali va bir necha rakursdan axborot uzatishni anglatadi. Ushbu talqin raqamli media platformalarida keng tarqalgan bo'lib, ijtimoiy tarmoqlarda har bir foydalanuvchi o'z fikrini erkin ifoda eta oladi. Poli-sentrik talqin axborotning xilma-xilligini oshiradi va ijtimoiy muammolarni turli jihatlari bilan ko'rib chiqishga imkon beradi. Masalan, "Twitter", "Facebook" va "Telegram" kabi platformalarda ijtimoiy harakatlar poli-sentrik

tahlilni aks ettiradi, chunki har bir ishtirokchi o'z tajribasi yoki dunyoqarashiga asoslangan fikrni bildiradi.

Mono-sentrik va poli-sentrik talqinlar o'rtasidagi asosiy farq axborot oqimining nazorati va xilma-xillik darajasidir. Mono-sentrik model ijtimoiy nazorat va ideologik barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilsa, poli-sentrik model ijtimoiy erkinlik va fikrlar xilma-xilligini qo'llab-quvvatlaydi.

Korpus lingvistikasi yordamida mono-sentrik va poli-sentrik talqinlarda ishlatiladigan lingvistik vositalarni tahlil qilish mumkin. Masalan, mono-sentrik diskurslarda "majburiyat", "xavfsizlik", yoki "barqarorlik" kabi so'zlar tez-tez uchraydi, chunki ular hukumat siyosati va ayrim madaniy qadriyatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi [11] Poli-sentrik diskurslarda esa "erkinlik", "fikrlar xilma-xilligi" va "ijtimoiy adolat" kabi so'zlar ko'proq ishlatiladi, bu esa muqobil nuqtai nazarlarning ifodalanishini aks ettiradi.

Diktum va modus tushunchalari [9] bu talqinlarda ham muhim rol o'ynaydi. Mono-sentrik diskursda diktum literal fakti bildirsa, modus orqali xavfsizlik yoki tartibga bo'lgan ehtiyoj ta'kidlanadi. Poli-sentrik diskursda esa modus ko'proq tanqidiy fikrlarni yoki muqobil qarashlarni qo'llab-quvvatlash uchun ishlatiladi [10].

Diktumga quyidagicha ta'rif berishimiz mumkin. Diktum – bu xabarning asosiy mazmuni yoki faktik qismi. U gapning obyektiv axborot jihatini ifodalaydi. Uning media diskursidagi vazifasi: Yangilik yoki axborotning aniq, ishonchli va obyektiv qismini belgilaydi. Tomoshabin yoki o'quvchiga berilayotgan axborotning mazmuni o'zini tashkil etadi.

Masalan, yangiliklarda: "Bugun mamlakatda Prezident nutq so'zladi" – bu diktumdur, chunki bu faktik axborotni ifodalaydi.

Modus – bu xabarning subyektiv jihatini, ya'ni muallifning munosabati, hissiyoti yoki bahosi. Uning vazifasi matnni manipulyatsion yoki ma'lumotga baho beruvchi xarakterga ega qiladi. Shu bilan birga auditoriyani qiziqitirish, e'tiborini tortish yoki yo'naltirish uchun ishlatiladi.

Masalan, yangiliklarda: "Prezident nutqi o'ta ta'sirli va kelajakni porloq qiladi" – bu modusdir, chunki bu gap subyektiv munosabatni aks ettiradi.

Media diskursida diktum va modusning ahamiyati quyidagilar:

1. Axborotning ta'sirchanligini oshirish: Media diktum orqali obyektiv axborot beradi, modus orqali esa uni auditoriyaga ma'qulroq shaklda yetkazadi.

2. Manipulyatsiya vositasi sifatida: Modusdan foydalanish orqali media matnda yashirin manipulyatsiya usullarini qo'llashi mumkin, bu esa auditoriyaning nuqtai nazariga ta'sir qiladi.

3. Ijtimoiy va siyosiy diskursni shakllantirish: Modus jurnalistning shaxsiy fikri yoki qarashlarini diskursga kiritib, ma'lum bir ijtimoiy yoki siyosiy ma'no yuklaydi.

4. Auditoriya e'tiborini jalb qilish: Modus matnni emotsionalroq va qiziqarliroq qilishi mumkin.

Bularga misol sifatida quyidagicha misol keltirishimiz mumkin

Diktum: "Maktablarda yangi ta'lim tizimi joriy qilindi."

Modus: "Maktablarda joriy qilingan yangi tizim ta'limni butkul isloh qiladigan innovatsion yondashuvdir."

Xulosa

Media diskurs zamonaviy tilshunoslikda nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy, madaniy va siyosiy jarayonlarni tahlil qilish uchun muhim vosita sifatida shakllangan. Media nutqi jamiyatda hokimiyat, ideologiya va ijtimoiy tenglikni ifodalash hamda ularni targ'ib qilishning samarali vositasi bo'lib xizmat qiladi. Bugungi kunda mono-sentrik va poli-sentrik yondashuvlar media diskursining turli yo'nalishlarini ochib beradi: birinchisi axborotni nazorat qilish va hokimiyatni markazlashtirishga qaratilgan bo'lsa, ikkinchisi fikrlar xilma-xilligi va muqobil qarashlarni targ'ib qiladi.

Zamonaviy media raqamli platformalar orqali kommunikatsiya qilishning yangi usullarini kashf etdi. "Twitter", "Facebook", "Instagram" va boshqa ijtimoiy tarmoqlar poli-sentrik yondashuvning amaliy namunasi bo'lib, u erda har bir foydalanuvchi o'z ovozi eshittira oladi. Ammo bu platformalar "fake news" va manipulyatsion diskurslarning tarqalishi uchun ham imkoniyat yaratadi, bu esa tanqidiy diskurs tahlilining dolzarbligini oshiradi.

Diktum va modus tushunchalari, korpus lingvistikasi, multimodal tahlil va tanqidiy diskurs tahlili kabi yondashuvlar media matnlaridagi yashirin ma'nolarni aniqlash uchun zamonaviy vositalar

sifatida xizmat qiladi. Teun van Dijk, Norman Fairclough, Gunther Kress va boshqa tadqiqotchilarning ishlari ushbu sohada tadqiqotlarni rivojlantirishda katta hissa qo'shdi. Kelajakda sun'iy intellekt va katta hajmdagi ma'lumotlar yordamida media diskursini yanada chuqurroq tahlil qilish imkoniyati ochiladi. Bunday yondashuvlar nafaqat tilni, balki uning ijtimoiy va madaniy ta'sirini chuqurroq tushunish uchun imkoniyat yaratadi. Media diskursni o'rganish ijtimoiy tenglikni targ'ib qilish va manipulyatsion axborot oqimlariga qarshi kurashda asosiy vosita bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bell, A., & Garrett, P. (1998). Approaches to Media Discourse. Blackwell.
2. Chomsky, N. (2002). Media Control: The Spectacular Achievements of Propaganda. Seven Stories Press.
3. Fairclough, N. (2003). Analyzing Discourse: Textual Analysis for Social Research. Routledge.
4. Foucault, M. (1980). Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings. Pantheon.
5. Gee, J. P. (2014). An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method. Routledge.
6. Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. (2014). Halliday's Introduction to Functional Grammar. Routledge.
7. Kress, G., & van Leeuwen, T. (2001). Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication. Arnold.
8. Scollon, R., & Scollon, S. W. (2003). Discourses in Place: Language in the Material World. Routledge.
9. Van Dijk, T. A. (2008). Discourse and Power. Palgrave Macmillan.
10. Wodak, R., & Meyer, M. (2009). Methods of Critical Discourse Analysis. Sage.
11. Zappavigna, M. 2011

UO'K 811.512.133

O'ZBEK TILIDA MUBOLAG'A BOBIDA TA'RIFLAR

G.Raximberganova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada mubolag'a bobida ta'riflar berilgan. Bir nechta ilmiy adabiyotlarga asoslanib mubolag'aning umumiy va xususiy jihatlari izohlangan. Mubolag'aning turlari va uning tilshunoslikda o'rganilishi keng tasvirlangan. Mubolag'aning hissiy-ekspressiv jihatlari alohida urg'u berilganligi maqolaning uzvini tashkil etadi.

Kalit so'zlar: mubolag'a, stilistika, tilshunoslik, leksik-semantika, frazeologizm, pragmatik mubolag'a

Аннотация. В этой статье приведены определения преувеличения. Общие и специфические аспекты преувеличения объясняются на основе нескольких научных литератур. Широко описаны виды преувеличения и его изучение в лингвистике. Акцент на эмоционально-экспрессивной стороне преувеличения составляет суть статьи.

Ключевые слова: преувеличение, стилистика, лингвистика, лексико-семантика, фразеологизм, прагматическое преувеличение.

Abstract. Three articles provide definitions in the section on exaggeration. Several scientific literatures provide general and well-founded creative explanations of exaggeration. The types of exaggeration and its study in linguistics are widely described. The article focuses on the emotional-expressive interest of exaggeration.

Key words: exaggeration, stylistics, linguistics, lexical-semantics, phraseology, pragmatic exaggeration

O'zbek tilida mubolag'a — bu narsa yoki hodisani haqiqatan ancha kattaroq yoki kichikroq, ba'zan esa hatto imkonsiz darajada bo'lishi mumkin deb ta'riflash san'atidir. Mubolag'a ko'pincha she'riyatda yoki adabiyotda, shuningdek, kundalik nutqda qo'llaniladi. Bu stilistik vosita ko'pincha his-tuyg'ularni kuchaytirish, tasvirni jonlantirish yoki o'quvchini hayratga solish uchun ishlatiladi. Mubolag'a orqali yaratgan ta'riflar quyidagi shakllarda bo'lishi mumkin [1]:

1. Haddan tashqari kattalik yoki kichiklik: Uning yelkalari tog' kabi keng. Bu kitob dunyoning eng qimmatbaho narsasidan ham qimmat.
2. Haddan tashqari tezlik yoki kechikish: U ko'rinmas tezlikda yugurdi. Uning fikrlari mo'jizaviy tezlikda shakllanadi.
3. Haddan tashqari kuch: Uning ovozi qudratli daryo kabi toshib chiqadi. Dunyoni o'z qo'lida ushlab turadigan kishi.

4. Maxsus yoki beqiyos sifatlar: U dunyodagi eng go'zal odam. Uning qulog'i bir qushning qanotidagi bo'yoqlarga teng.

Mubolag'a ta'riflarida aynan haqiqatdan ko'ra tasvirning juda kuchli bo'lishi va o'quvchi yoki tinglovchini o'ylashga majbur qilish muhimdir.

O'zbek tilshunosligida mubolag'a (abartma) — bu til va adabiyotda ishlatiladigan stilistik vosita sifatida o'rganilmoqda. Mubolag'a tilni boyitish, o'quvchi yoki tinglovchining tasavvurini kengaytirish va his-tuyg'ularni kuchaytirish uchun ishlatiladi. Tilshunoslar, asosan, mubolag'aning lingvistik va adabiy jihatlarini tahlil qilishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar olib boradilar. Mubolag'a tilshunoslikda turli jihatlaridan o'rganiladi, quyida ba'zi asosiy o'rinlarni keltirish mumkin:

1. **Stilistika va tilshunoslikda mubolag'aning roli.** Mubolag'a, tilshunoslikda, o'ziga xos stilistik figura sifatida ko'riladi. Bu, asosan, nutqning bezakli va ta'sirchan bo'lishi uchun ishlatiladi. Mubolag'a yordamida til imkoniyatlari kengaytiriladi, ya'ni gapiruvchi yoki yozuvchi o'z fikrini yoki his-tuyg'ularini kuchaytirib, o'quvchining tasavvurini boyitadi.

2. **Mubolag'a va leksik semantika.** Mubolag'a tilshunosligi leksik semantika sohasiga ham tegishlidir. Mubolag'a orqali ba'zi so'zlar yoki iboralar o'z haqiqiy ma'nosidan kengayib, ko'proq tasavvurga asoslangan yoki izohlangan ma'no hosil qiladi. Masalan, "yuqori tog'" (hech bo'lmaganda ancha baland) yoki "osmon kabi ko'zlar" (yuqori darajada go'zal).

3. **Mubolag'a va frazeologizm.** Mubolag'aning bir turi sifatida frazeologizm ham o'rganiladi. Bu - o'ziga xos iboralar va to'liq jumlar bo'lib, ko'pincha mubolag'a sifatida ishlatiladi. "Dunyoning eng go'zal qizi", "yomg'ir kabi suv" kabi ifodalar mubolag'a sifatida tilda keng qo'llaniladi.

4. **Mubolag'a va adabiyot.** O'zbek adabiyotida mubolag'a ko'pincha she'rlar va poetik asarlarda ishlatiladi. Mubolag'a yordamida obrazlar, hissiyotlar, tabiat tasvirlari va inson ruhiyati ta'riflanadi. Yozuvchi, shoirlar, mubolag'ani keng qo'llash orqali, asarlarga o'ziga xos chuqurlik va ta'sirchanlik kiritadilar. Mubolag'aning adabiy asarlarda qanday ishlatilgani tilshunoslar tomonidan tahlil qilinadi va bu jarayon adabiy tahlil va lingvistik tahlilning asosiy qismlaridan biri bo'ladi.

5. **Mubolag'a va sintaksis.** Mubolag'a, shuningdek, sintaksis sohasida ham o'rganiladi. Masalan, juda oddiy gaplar orasida mubolag'ali iboralar qo'llanib, ularning tuzilishini yoki shaklini o'zgartirish mumkin. Bu tahlil orqali, mubolag'aning qanday sintaktik strukturalarni yaratishi va nutqning yaxlitligini qanday ta'sir qilishini aniqlash mumkin.

6. **Mubolag'a va psixolingvistika.** Mubolag'a shuningdek, psixolingvistik jihatdan ham o'rganiladi, ya'ni til va aqlning o'zaro munosabatini o'rganuvchi soha sifatida. Mubolag'a, ba'zan, inson psixikasidagi chuqur hissiyotlar, kayfiyat va tasavvurlarni ifodalashda ishlatiladi. Bu, tilshunoslarga nutq va tilni inson miyasi orqali qanday qabul qilishini tushunishga yordam beradi.

7. **Mubolag'a va mantiqiy tahlil.** Mubolag'a, mantiqiy nuqtai nazardan, ba'zan noto'g'ri yoki imkonsiz fikrlar yoki tasvirlarni yaratadi. Bu tilshunoslarga tahlil qilish uchun bir nechta metodlarni yaratishga yordam beradi. Masalan, mubolag'a orqali yaratilgan gaplar haqiqiy mantiqiy tizimda qabul qilinmaydi, lekin ular semantik jihatdan to'g'ri bo'lishi mumkin.

Stilistik vositalar aksariyat hollarda badiiy matnning nufuzini belgilashda asos sifatida markaziy o'rinda turadi. Ko'p qo'llanishi bilan ajralib turuvchi stilistik vositalardan biri hisblangan bu – mubolag'a (giperbola) bo'lib, personajlarning hissiyotlarini namoyon qilishda alohida ahamiyat kasb etadi. Mubolag'a so'zi o'zbek tilining izohli lug'atida kuchaytirish, bo'rttirish, giperbola so'zlari bilan izohlangan. Tasvirlanayotgan yoki ta'riflanayotgan kimsa, narsa, hodisa va shu kabilarni o'quvchilarga yaqqol, ta'sirli qilib yetkazish uchun ularning sifatlarini orttirib, bo'rttirib ko'rsatish maqsadida ishlatilgan so'z yoki ibora mubolag'adir [2].

Mubolag'a so'zi arab tilidan olingan bo'lib, "kattalashtirish"; "kuchaytirish" ma'nosini bildiradi. Badiiy asarda tasvirlanayotgan badiiy timsol holati yoki harakatini bo'rttirib, kuchaytirib ifodalash san'ati demakdir. Bunday xildagi tasvirda badiiy timsol xususiyatlari yaqqolroq namoyon bo'ladi, o'quvchi ko'zi oldida yorqinroq gavdalanadi [3].

Giperbola "gapning ekspressivligini oshiradigan maqsadli bo'rttirish" hisoblanadi. Mubolag'ada san'atkor tasvirlanayotgan shaxs, predmet, voqea-hodisalarni boshqalaridan ajratib ko'rsatish, diqqatini jalb qilish maqsadida juda ham bo'rttirib tasvirlaydi. Aslida, san'at va

adabiyotning barcha vositalarida, ularning voqe bo'lishi va yashashida mubolag'a qatnashadi, mubolag'a ishtirok etmasa san'at ham, adabiyot ham bo'lmaydi. Ularning asosida real tasavvur qiladigan, odam to'liq ishonadigan mubolag'a bo'lsa, giperbola usulida bu yanada orttirib, o'ta kuchaytirib tasvirlanadi. Bu usul ko'pincha sifatlash, o'xshatish, jonlatirish kabi vositalar bilan hamkorlik qiladi va shu yo'l bilan o'zining behisob qudratini, o'lchovi yo'q kuchini yaqqolcharoq namoyish etadi [4].

O'zbek tilshunosligida mubolag'aning turli turlari mavjud bo'lib, ular asosan til va nutqning o'ziga xos xususiyatlarini, tasvir va ifodaning qanday kuchayishini ko'rsatadi. Mubolag'aning turlari quyidagicha ajratiladi:

1. **Lexik (so'z) mubolag'a.** Bu turdagi mubolag'ada so'zlarning ma'nosi ortiqcha kengaytiriladi yoki kichraytiriladi. So'zlarning haqiqiy ma'nosi ko'pincha tasavvurga asoslangan tarzda ishlatiladi, natijada ular haqiqiy ma'nolaridan ancha farq qiladi. Misollar: Uning qo'llari osmon g'aribida (haqiqatda shunday kattalikda emas, balki juda keng.) Duniyodagi eng kuchli odam (realistik ravishda eng kuchli bo'lmasa ham, bu ibora kuchli va mukammal bo'lishni bildiradi).

2. **Sintaktik mubolag'a.** Sintaktik mubolag'ada, jumla tuzilishida, iboralar va gaplarning sintaktik tuzilishi orqali mubolag'a yaratish mumkin. Bu usulda so'zlar ko'proq va yaqqol tasvirlanadi. Uning ko'zlari quyoshday porlab turadi. Xayotimning eng yaxshi kunini yashadim.

3. **Morfologik mubolag'a.** Morfologik mubolag'ada so'zlarning grammatik shakllari o'zgartiriladi, ya'ni biror so'zning qiyofasi, fe'l yoki sifatning kuchaytirilgan shakli ishlatiladi. Bu orqali mubolag'a yaratish mumkin. Misollar: O'zimni osmoncha yengil his qilyapman. Qalbm eng baxtli va baxtiyor bo'ldi.

4. **Pragmatik mubolag'a.** Pragmatik mubolag'a nutqning maqsadi va vazifasiga bog'liq. Bu turda mubolag'a maqsadli ravishda, odatda tinglovchining e'tiborini tortish yoki hissiyotlarni kuchaytirish uchun ishlatiladi. Bu o'ziga xos adabiy yoki og'zaki nutq usuli bo'lib, suhbatdoshni ta'sirlantirishga qaratilgan. Misollar: Shu kecha yulduzlar yerga tushdi, men seni ko'rdim. U gapirganida ko'ksimni o'ynatib yubordi.

5. **Frazeologik mubolag'a.** Bu turdagi mubolag'ada aniq ifodalangan frazeologizm va idiomalar yordamida mubolag'a amalga oshiriladi. Frazeologizmga ko'p hollarda mubolag'a va tasvirning kuchaytirilgan shakllari mavjud bo'ladi. Misollar: Duniyoda undan kuchli hech kim yo'q. Olamni to'xtatib qo'yadigan odam.

6. **Sosial va madaniy mubolag'a.** Bu turda mubolag'a ko'pincha ma'lum bir ijtimoiy yoki madaniy kontekstda ishlatiladi. Bunday mubolag'a o'sha jamiyat yoki madaniyatda keng tarqalgan ifodalar va uslublardan foydalanadi. Misollar: O'zbekistonning eng go'zal shaharlaridan biri. Ayollarning ajoyib qudratli kuchi mavjud.

O'zbek tilshunosligida mubolag'aning turli turlari til va adabiyotning o'ziga xos jihatlari, nutq va tasvirni kuchaytirish maqsadida qo'llaniladi. Mubolag'aning har bir turi tilning turli qatlamlarini yanada boyitish, ifodaning ta'sirini kuchaytirish va tasavvur kuchini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. Toshkent. 2017. 255-bet.
2. Begmatov E. va boshq., Lug'atlar. II jild. 2008. 623-bet.
3. Xojiahmedov A. She'riy san'atlar va mumtoz qofiya. 1998. 9-bet.
4. O'rta ta'lim muassasalarining 10-sinfi va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim muassasalarining o'quvchilari uchun darslik-majmua. Birinchi nashr. Toshkent, 2017.

UO'K 811.512'27

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SUKUT VA POZA MULOQOTINING NOVERBAL TARKIBIY QISMI, UNING MILLIY NAMOYON BO'LISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

U.X.Raxmatullaeva, o'qituvchi, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Sukutni noverbal tilga ham kiritish kerak, chunki, u nafaqat muloqot qiluvchining hissiy holatini ko'rsatishi, balki ma'lum ma'lumotlarni yetkazishi ham mumkin. Ijrosi, maqsadi va

ma'nosi turlicha bo'lgan sukunat ko'p tadqiqotchilarni qiziqitirdi. Sukunat muloqot o'rnatish funksiyasiga ega emas. Muloqotning boshlang'ich bosqichida aloqa shakli sifatida sukut saqlash mumkin emas, chunki bunday sukutni muloqotdan ajratib bo'lmaydi. Co'zlar, hatto, eng omadsiz va bir-biriga gapi tushmagan ma'ruzachi va adresatni bog'laydi. Muloqot o'rnatilganda vaziyat umuman boshqacha bo'ladi. Bu yerda nutq ham sukunat ham teng darajada samarali ishlatilishi mumkin.

Kalit so'zlar: semiotika, noverbal, nokinetik, pauza, pragmatika

Аннотация. Молчание также следует отнести к невербальному языку, поскольку оно может не только показывать эмоциональное состояние собеседника, но и передавать определенную информацию. Молчание, имеющее различную производительность, назначение и значение, интересовало многих исследователей. Молчание не имеет коммуникативной функции. На начальном этапе общения невозможно поддерживать молчание как форму общения, поскольку такое молчание невозможно отделить от общения. Слова связывают даже самого неудачливого и оторванного от реальности говорящего и адресата. Когда же общение установлено, ситуация совершенно иная. Речь и молчание здесь могут использоваться одинаково эффективно.

Ключевые слова: семиотика, невербальный, некинетический, пауза, прагматика

Abstract. Silence should also be included in non-verbal language, because it can not only show the emotional state of the interlocutor, but also convey certain information. Silence, which has different performance, purpose and meaning, has interested many researchers. Silence does not have a communication function. At the initial stage of communication, it is impossible to maintain silence as a form of communication, because such silence can not be separated from communication. Words connect even the most unlucky and out of touch speaker and addressee. When communication is established, the situation is completely different. Speech and silence can be used equally effectively here.

Key words: semiotics, nonverbal, nonkinetic, pause, pragmatics

V.V. Bogdanov sukutni nol nutq harakati deb hisobladi, nolinchi kommunikativ belgi sifatida bir qancha sabablarni ishora qildi.

1. Olingan ma'lumotlar og'zaki ifodalanmasligi.
2. Muloqotchilar orasida umumiy bilim mavjudligi, bu esa ularning muloqotga ehtiyojlarini kamaytirishi.

3. **Muloqotchilar suhbatida sukut nima deyishlarini belgilab beradi.** Jim turishga undaydigan suhbatdoshlarning xususiyatlaridan quyidagilarni ajratib olishimiz mumkin.

- a) Muloqotchilardan birining yoki ikkisinin ham psixologik turi. Muloqotchilar yopiq (nerazgovorchivym) odamlarga murojaat qilishlari mumkin.

- b) Salomatlik holati. Suhbatdoshlarning biri yoki xar ikkisi ham verbal muloqotni qabul qila olmaydigan darajada kasal bo'lishlari mumkin, ya'ni kar holatda.

- v) Hozirgi psixologik holat. Muloqotchilarning bir yoki ikkisi ham tushkun ahvolda bo'lishlari mumkin, ular verbal muloqotda qatnasha olmaydi.

- g) Muloqotchilarning bir-biriga dushmanlik holati. d) Til kompetensiyasi. Suhbatdoshlardan birining sherigining murojaat qiladigan tilini yetarli darajada bilmasligi. Noverbal muloqotning barcha tarkibiy qismlari singari sukut ham turli funksiyalarni bajarish mumkin[1].

Sukutning og'zaki talqini quyidagi frazeologik birliklar bilan ifodalanadi: og'ziga talqon solgan, og'zi mahkam, og'zidan yulib olamiz va hokazo. Muloqot jarayonida sukutdan foydalanish bir qancha omillarga bog'liq, masalan: yosh va jinsga. Erkaklar va ayollar o'rtasidagi suhbatda sukunat qanday vazifa bajaradi? Ayollarning bo'ysinuvchi pozitsiyasiga va nutq xatti-harakatlarining stereotiplariga ko'ra, ayollar erkaklarga qaraganda ko'proq sukut saqlaydilar. Sukut saqlash ko'pincha xabarni rad etish, norozilik, salbiy munosabat, kelishmovchilikni anglatish mumkin. Ammo, o'zbek xalqida "Sukut alomati rizo" singari naql mavjud, ya'ni asosan ayollar rozichiliklarini o'z sukutlari bilan ham ifodalashlari mumkin. O'zbek madaniyatida ayollar ko'pincha sukutni uyalish holatlarida, kattalar bilan suhbatda, hurmat ma'nosida, kamtarligidan, xushmuomalaligidan foydalanishadi.

O'zbek jamiyatida oilada ayollar erkaklarga bo'ysinadilar va ayollar ko'p vaziyatlarda sukut saqlaydilar. -*Muboraxonim bu gaplarga sukut qilib quloq soldi, pirovardida boshini ko'tarib eriga yolvordi: -Har qalay, Muhayyoni bu yo'ldan qaytaring!* (A. Qahhor. Anor, 23-b. Tosh-2012). Inglizlar esa sukutdan suhbat qurish malol kelganida ham foydalanishadi va muloqotga befarqligini ko'rsatadi. *Sometime had passed before they realized that Scarlett was having very little to say. Scarlett seemed to be paying little attention to what they said.* (M. Mitchell. *Gone with the wind*, 8-p.).

Barmoqni labga bosish yoki **kafti bilan og'zini yopish** yoki "tish-sh" deb aytilish ham o'zbek madaniyatida, asosan, ayollar orasida qo'llanilib, "jim tur", "gapirma" degan ma'nolarni ifodalaydi.

Erkaklar esa jahllari chiqqanida, norozilik holatlarida, jumboq, chalkash vaziyatlarda, xijolat tortganlarida sukut saqlaydilar va ko'p holatlarda boshini quyi tashlaydilar.

Qo'shma Shtatlarda bolaga "time out" beriladi berilgan vaqtda ular jim turishi va hech qanday muloqotga kirishmasliklari kerak. Ular sukunatni qo'rqinchli hodisa deb hisoblaydilar, shuning uchun ham jimlikni "kichik gaplar" bilan to'ldirishga urinishadi. Inglizlarda sukunat noaniqlikni ifodalaydi. Yigit qizdan turmushga chiqishini so'rasa, qiz jim turaversa rad etish, yugurib ketsa, rozilik alomatidir [2].

Ta'kidlaganidek, sukunat AQSh xayotining mazmunli qismi emas. Qahvaxonalarda suhbatlashish, mobil telefonlarda gaplashish, habarlar yuborish (hatto avtomobil haydaganida ham) Amerikaliklarni jim xayotdan saqlaydi. Xullas, Amerikaliklar jim hayotdan ko'ra muloqotni hush ko'radilar. AQShda tijorat dunyosida ham jim turish salbiy oqibatlariga olib keladi. "shshsh" tovushi Amerikaliklarda ham biror kimdan jim turishni so'rash ma'nosini ifodalaydi [3]. Sukunat ko'plab Osiyoliklar tarafidan mojarodan qochish uchun ham ishlatiladi. Muloqotchining munosabati, ohangi, fikri to'g'ri kelmasa sukut orqali suhbatni yakunlaydi [9]. V.V. Kolesov o'zining "Rus tilida gender xususiyatlari" maqolasida turli nutq etiketlarini tahlil qilgan va yana bir gender jihatga e'tiborini qaratgan ya'ni, "suhbatda erkaklar 3.21 soniya, ayollar esa faqatgina 1.35 soniya sukut saqlaydilar" deb o'z tahlillarini ko'rsatgan [4].

Tadqiqotchi Ye.I. Goroshko esa ayollarning nutq fe'l-atvorida sukut bilan bog'liq quyidagi xususiyatlarni tahlil qiladi: 1) Ayol suhbatdoshining fikriga qo'shilmasligini ochiq-oydin nutq bilan emas, indamay bildirishga moyil ekani; 2) gaplari bo'linganda, ayol vaziyatga indamay javob beradi, ya'ni erkaklarga qaraganda bosiqlik bilan hal qiladi [5]. "*And cross and cruel*", *I added; but Helen Burns would not admit my addition: she kept silence.* (Charlotte Bronte. *Jane Eyre*, 83-p.). Sukut ba'zi situativ vaziyatlarda insonga bosim ham o'tkazadi. "*My dear, must you make me say things that will hurt you?*" *Her silence pressed him on* (M. Mitchell. *Gone with the wind*, p-79.).

Sukutdan erkaklar ham, ayollar ham ko'p hollarda biror muammodan tashvish tortganlarida, mulohaza qilayotganliklarida yoki biror habarni tahlil qilayotganliklarida foydalanadilar. *Mayli, ishqilib, tog'angning baxtiga o'zi omon bo'lsin. -Oraga jimlik cho'kdi. Hojar buvi o'z xayollariga berilib, nevarasini bir daqiqa unutdi* (O'lmas Umarbekov, Odam bo'lish qiyin.. Toshkent-2012, 8-b.). Erkaklar sukutdan asosan suhbatdoshiga qarshi holatida, aytilgan ma'lumotlarini qayta ta'kidlamoqchi bo'lganlarida foydalanadilar. Ayollar esa vaziyatga qarab o'z kamtarliklaridan yoki uyalganlarida, odob saqlagan holda jim turadilar. - *Ikkalovi bir daqiqa jim qolishdi. Qiz negadir uyalib jim turar, Abdulla esa og'zi ochilib, unga tikilib qolgan edi* (O'lmas Umarbekov. Odam bo'lish qiyin.. 23-b.). Shuningdek, ayollar yoshi keksa, kattalar bilan suhbatda, ijtimoiy masofa saqlagan holatda va oilaviy ierarxiyani hisobga olib sukut saqlaydilar.

Pauza-bu nutqni tugatish, sukut. Pauzani sukunat bilan aralashtirib bo'lmaydi. Muloqotdagi pauza-bu muloqot qiluvchining javob haqida o'ylab olishi uchun imkoniyat emas. Biroq, pauzalarning kommunikativ ahamiyati istisno qilinmaydi, ular ham sukut kabi kommunikativ e'tiborga loyiqdir[6]. *I like it, she answered after a pause of a second or two, during which she examined me* (Charlotte Bronte. *Jane Eyre*, 72-p.). Erkaklar ayollarga qaraganda ko'proq pauzadan foydalanadilar. Vokal xususiyatlar aynan bir madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatadi. Umuman olganda, erkaklar ayollarga qaraganda balandroq gapiradilar. Shuningdek, ularda nutq buzilishi ko'p uchraydi va bu uzilishni ular "ah", "um" jummalari bilan to'ldirishadi [7]. Ayollarda pauza davomiyligi qisqaroq bo'ladi, shuning uchun ham nutq tezligi tezlashadi, ayollarning gapdon deysishlariga sabab ham shu.

M. La-Frans psixologik gender va biologik gender o'rtasidagi vokalizatsiya farqlarini tekshirdi. Xususan, har ikkida ham uzilishlar va to'ldirishlar borligini kuzatdi. Solishtirganda, uzilishlarni ko'proq erkaklar to'ldirishar ekan[8]. Ba'zi an'analarda ham sukut saqlanadi: masalan, taziya o'tgan insonni xotirlaganda yoki xurmat ko'rsatish ma'nosida.

Shunday qilib, sukut ham noverbal muloqot vositasidir. Sukutni gender tahlili shuni ko'rsatadiki, o'zbek madaniyatida erkaklar kommunikativ ma'noli sukutdan, ayollar esa xislatlarini ifodalashda, xarakterlaridan kelib chiqqan holda, ya'ni kamtarlik, xushmuomala va odob saqlagan vaziyatlarda foydalanadilar. Erkak va ayollar nutqidagi sukut **fatik**, (muloqot tugaydigan) **pragmatik**, xulq-atvor belgisi kabi kommunikativ vazifalarni bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Почепцов Г.Г. Теория и практика коммуникации. -М.: Центр,1998. 45-с.
2. Braithwaite A, "Cultural Uses and Interpretations of Time," in The Nonverbal Communication Reader: Classic and Contemporary Reading, 2nd ed., ed. L. K. Guerrero, J. A. De Vito, and H. L. Hecht (Prospect Heights, IL: Waveland Press, 1999), 164-p.
3. Communication Between CULTURES. Larry A. Samovar Richard E. Porter Edwin R. McDaniel Carolyn S. Roy 2015, 322-p.
4. Колесов В.В. Гендерные особенности русской речи. М.: Наука, 2001.216-с.
5. Фуко М. Воля к истине:По ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет.–М.,1996,30-с.
6. Богданов В.В. Молчание как нулевой речевой акт и его роль в вербальной коммуникации//Языковое общение и его единицы. –Калинин,1986,17-с.
7. Hall, J. A., & Schmid Mast, M. (2008). Are women always more interpersonally sensitive than men? Impact of goals and content domain. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 144–155. <http://dx.doi.org/10.1177/0146167207309192>
8. LaFrance, M., & Carmen, B. (1980). The nonverbal display of psychological androgyny. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 36–49. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.38.1.36>
9. S. Chan, "Families with Asian Roots," in *Developing Cross-Cultural Competence*, 2nd ed., ed. E. W. Lynch and M. J. Hanson (Baltimore: Paul H. Brookes, 1998), 321–22-p.

UO'K 811.512.133

MEHMONDO'STLIKNI IFODALOVCHI PAREMIYALARNING INGLIZ VA O'ZBEK TILIDAGI PRAGMATIK XUSUSIYATLARINI QIYOSIY TALQINI

N.X. Sharipova, katta o'qituvchi, Qarshi Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. O'zbek xalqining qadriyatlarini orasida mehmondo'stlik alohida o'rin egallaydi. Mehmondo'stlik tushunchasi, asosan, xalq maqollari va matallarida o'z aksini topgan bo'lib, bu paremiya turlarida xalqning ma'naviy qadriyatlarini, urf-odatlarini va an'analari mujassamdir. Mehmondo'stlik faqatgina an'ana sifatida emas, balki milliy o'zlikni belgilovchi ijtimoiy qadriyat sifatida ham katta ahamiyatga ega. Paremiya janri esa ushbu qadriyatni qisqa va mazmunli iboralar orqali xalq tilida saqlab keladi. Ushbu maqolada mehmondo'stlikni ifodalovchi paremiyalarni lingvistik, semantik va madaniy jihatlarini tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: mehmondo'stlik, paremiya, o'zbek xalq maqollari, urf-odatlar, milliy madaniyat, semantika, lingvistika.

Аннотация. Гостеприимство занимает особое место среди ценностей узбекского народа. Понятие гостеприимства в основном отражено в народных пословицах и поговорках, а в этих типах паремий воплощены духовные ценности, обычаи и традиции народа. Гостеприимство имеет большое значение не только как традиция, но и как социальная ценность, определяющая национальную идентичность. Жанр паремии сохраняет это значение в просторечии посредством коротких и содержательных выражений. В данной статье анализируются лингвистические, семантические и культурологические аспекты паремий, выражающих гостеприимство.

Ключевые слова: гостеприимство, паремия, узбекские народные пословицы, традиции, национальная культура, семантика, языкознание.

Abstract. Hospitality occupies a special place among the values of the Uzbek people. The concept of hospitality is mainly reflected in folk proverbs and sayings, and the spiritual values, customs and traditions of the people are embodied in these paremia types. Hospitality is of great

importance not only as a tradition, but also as a social value defining the national identity. Paremia genre preserves this value in the vernacular through short and meaningful expressions. This article analyzes the linguistic, semantic and cultural aspects of paremies expressing hospitality.

Key words: *hospitality, paremia, Uzbek folk proverbs, traditions, national culture, semantics, linguistics.*

Paremiya – xalqning ma'naviy o'zligini aks ettiruvchi eng muhim janrlardan biridir. O'zbek xalqida mehmondo'stlikning milliy qadriyat sifatida aks ettirilishi xalqning madaniy merosini boyitadi. Mehmonlarga hurmat bilan qarash, ularni e'zozlash va xizmat ko'rsatish o'zbeklar uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan. Bu esa xalqning ma'naviy o'zligini, o'ziga xosligini va tarbiyaviy qadriyatlarini aks ettiradi.

Mehmondo'stlik – o'zbek xalqi madaniy merosining ajralmas qismi. Ushbu fazilat xalqning ijtimoiy hayotida va an'analarida chuqur ildiz otgan bo'lib, ko'plab maqol va paremiya shaklida aks etadi. Ularning har biri o'ziga xos ma'no va mazmunni anglatib, ijtimoiy ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada mehmondo'stlikni ifodalovchi maqollarni til va madaniyat nuqtai nazaridan tahlil qilishga harakat qilamiz.

Mehmondo'stlikni ifodalovchi paremiya va maqollarning tadqiqi – o'zbek madaniyati va xalq ijodiyoti an'analarini ilmiy o'rganish uchun muhim mavzulardan biridir. O'zbek xalqining mehmondo'stlik fazilatlarini asrlar davomida shakllanib, xalq maqollari va boshqa paremiya shakllarida ifoda etilgan.

O'zbek xalqining mehmondo'stlik fazilati asrlar davomida shakllanib, xalq hayotining ajralmas qismiga aylangan. Bu qadriyat turli davrlarda, ayniqsa, o'zbek jamiyatining dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullangan davrlarida kuchaygan. Mehmonni kutib olish, unga xizmat ko'rsatish va unga hurmat bilan qarash – xalq orasida yuksak qadriyat hisoblangan va bu qadriyat og'zaki ijodda turli shakllarda saqlanib qolgan. Misol uchun, "Mehmon otangdan ulug'" maqoli xalq orasida keng tarqalgan. Bu maqol orqali o'zbeklar mehmonni otadek hurmat qilishi kerakligini ifodalaydi. Mazkur maqolning semantikasi o'zida katta ma'no yuklaydi va mehmonlarni ulug'lash qadriyatini milliy ruhiyatda saqlaydi.

Mehmondo'stlikni ifodalovchi paremiya turlari xilma-xil bo'lib, ular turli ijtimoiy holatlarni aks ettiradi. Bu paremiya turlari o'zining semantik va sintaktik tarkibi bilan xalq ma'naviyatini ifodalaydi. Mehmondo'stlik bilan bog'liq maqollar asosan uchta asosiy guruhga ajratiladi:

- Mehmonni kutib olish va uni hurmat qilish: "Mehmon kelsa – rizq keladi".
- Mehmonni kutish va unga xizmat ko'rsatish: "Mehmonga xizmat – yuksak xizmat".
- Mehmonni kuzatish: "Mehmon ko'ngli yarqirasa, mezbon ko'ngli yarqiraydi".

Ushbu maqollar orqali jamiyatdagi mehmon-mezbon munosabatlari tasvirlanadi va bu munosabatlarning ma'naviy asoslari o'rganiladi.

Mehmondo'stlikni ifodalovchi maqollar qisqa, lekin mazmun jihatidan boy iboralardir. Ularning lingvistik tahlili shuni ko'rsatadiki, bu paremiya turlarida xalq tili va uning madaniy asoslari mustahkam joy olgan. Jumladan, "Mehmon kelgan uyda rizq-baraka ko'payadi" kabi maqollar xalq orasida umumiy e'tiqod va madaniy urf-odatlariga asoslangan.

Mehmondo'stlikni ifodalovchi maqollarda obrazli ifoda va metaforalar keng qo'llanadi. Masalan, "Mehmon kelgan uy – davlatning belgisi" maqolida mehmonning davlat ramzi sifatida ko'rsatilishi xalqning boy e'tiqodiy dunyoqarashini ifodalaydi. Maqollar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu paremiya turlarida xalqning ijtimoiy va ma'naviy hayoti o'z ifodasini topadi.

O'zbek tilida mehmondo'stlikni ifodalovchi ko'plab maqol va paremiya mavjud. Quyida ular tahlil qilinadi:

1. "Mehmon otangdan ulug'" – Ushbu maqolda mehmonning ijtimoiy mavqeyi va uni qadrlashga alohida urg'u berilgan. Mehmonni otadan ham ustun qo'yish orqali, xalq mehmondo'stlikni oliy darajada e'tirof etadi.

2. "Mehmon kelsa, rizq keladi" – Mehmon kelishi bilan rizq-nasibasi ko'payishi tushunchasi xalqning mehmondo'stlikni farovonlik bilan bog'lashini ko'rsatadi. Bu, ayniqsa, o'zaro ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashda katta ahamiyatga ega.

3. “Uyga mehmon kelsa, to‘kin-sochin bo‘ladi” – Mehmonlar keltiradigan baraka va farovonlikka e‘tibor qaratiladi. Xalq orasida mehmonlar oilaning nafaqat ijtimoiy hayoti, balki moddiy farovonligiga ham hissa qo‘shishi fikri keng tarqalgan.

O‘zbek xalq maqollarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, mehmondo‘stlik orqali milliy an‘analarga hurmat va sadoqat ifodalanadi. Mehmon-mezbon munosabatlari orqali xalqning ijtimoiy va axloqiy me‘yorlari shakllanadi.

Ingliz tilidagi mehmondo‘stlikni ifodalovchi paremiyalar va iboralar ko‘plab madaniy nuqtai nazardan kelib chiqadi. Bu iboralar, asosan, mehmonni kutib olish, hurmat qilish va ularning qulayligini ta‘minlash bilan bog‘liq. Quyida ba‘zi muhim paremiyalar va ularning o‘rganilishi haqida ma‘lumot beraman:

Mehmondo‘stlikni ifodalovchi ba‘zi inglizcha paremiyalar:

1. “*Make yourself at home.*” Bu ibora mehmonni o‘zini erkin his qilishi uchun qulay muhit yaratishga chaqiradi.

2. “*The more, the merrier.*” Bu ibora ko‘proq mehmonlar bo‘lsa, tadbirning yanada qiziqarli bo‘lishini anglatadi.

3. “*Mi casa es su casa.*” Bu ibora Ispan tilidan olingan, ingliz tilida ham keng tarqalgan va mehmonni o‘z uyida kabi his qilishga chaqiradi.

4. “*Hospitality is the art of making strangers feel like friends.*” Bu ibora mehmondo‘stlikning maqsadini ta‘riflaydi.

Ushbu paremiyalarni lug‘aviy tahlil qiladigan bo‘lsak, ularning lug‘aviy ma‘nolari va kontekstual qo‘llanilishiga e‘tibor berish kerak. Masalan, “*make yourself at home*” iborasi do‘stona muhitni yaratish maqsadida ishlatiladi. Mehmondo‘stlik bilan bog‘liq iboralarni o‘rganishda ingliz madaniyatidagi mehmondo‘stlik an‘analarini, festivallarini va turli tadbirlarni ko‘rib chiqish foydali bo‘ladi.

Paremiyalarni har qanday suhbatda yoki yozuvda qo‘llash orqali o‘rganishni mustahkamlash mumkin. Misol uchun, mehmon kutib olayotganda, bu iboralarni ishlatish yaxshi usul.

Bu iboralar va ularni o‘rganish metodlari ingliz tilida mehmondo‘stlikni ifodalashni samarali o‘rganishga yordam beradi.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, mehmondo‘stlik o‘zbek xalqining asrlar davomida saqlanib kelgan eng muhim qadriyatlaridan biri bo‘lib, u xalq maqollarida va paremiya turlarida aks etgan. Mehmondo‘stlikni ifodalovchi maqollarni lingvistik va semantik tahlil qilish orqali xalqning madaniy merosini, ma‘naviy qadriyatlarini va milliy ruhiyatini chuqurroq anglash mumkin. Bu paremiya turlari orqali xalqning mehmondo‘stlik an‘analari, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar va ma‘naviy qadriyatlar aks ettiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbek xalq maqollari to‘plami, Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 1987.
2. Turdiyev A., “O‘zbek madaniyati va xalq maqollari”, O‘zbekiston Filologiya jurnali, 2020.
3. Karimova N., “Xalq maqollari va zamonaviy tilshunoslik”, O‘zbek tilshunosligi ilmiy to‘plami, 2019.
4. Abdullayev, O. O‘zbek xalq maqollari va ularning tahlili. Toshkent: Ma‘naviyat nashriyoti, 2015.
5. Karimov, A. Xalq og‘zaki ijodida mehmondo‘stlik tushunchasi. Toshkent: Yozuvchilar uyushmasi. 2018.
6. Yusupova, N. (2020). Paremiologiya asoslari. Samarqand: Samarqand davlat universiteti.
7. Firth, J. R. (1957). Papers in Linguistics 1934-1951. Oxford University Press.
8. Halliday, M. A. K. (1978). Language as Social Semiotic. Edward Arnold.
10. Mahmudov, N. (1998). O‘zbek Tili: Lingvistikasi va Uning Qadriyatlari. Toshkent Davlat Universiteti nashriyoti.

UO‘K 808.5

SAID ASAD TO‘RA YASHAGAN DAVRDA XORAZMDAGI MADANIY HAYOT VA “DEVONI ASAD” NING O‘RGANILISH ZARURATI

S.M. Shermamatova, magistrant, Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada shoir Said Asad To‘ra ijodiga mansub bo‘lgan to‘plam ya‘ni “Devoni Asad” qo‘lyozmalari haqida ma‘lumot, qo‘lyozma nusxalarining o‘rganilish zarurati, mavzuning dolzarbligi va bugungi kundagi ahamiyati ochib berilgan. Shu bilan bir qatorda, XIX asr

oxiri – XX asr boshlaridagi Xiva xonligidagi adabiy jarayon, madaniy hayot, shoirlar va ularning ijodi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: bayoz, muxammas, manbashunoslik, matnshunoslik, g'azaliyot, qasida, asliyat, ruboiy, tazkira, musaddas, payrav.

Аннотация. В данной статье представлена информация о коллекции рукописей «Девони Асад», принадлежащей творчеству поэта Саида Асада Тора, необходимости изучения рукописных копий, актуальности темы и ее важности на сегодняшний день. Кроме того, проанализирована литературная среда, культурная жизнь, поэты и их творчество в Хивинском ханстве в конце 19 - начале 20 веков.

Ключевые слова: Баяз, мухаммас, источниковедение, текстоведение, газалият, касыда, аслият, рубай, тазкира, мусаддас, пайрав.

Abstract. This article provides information about the collection of "Devony Asad" manuscripts belonging to the work of the poet Said Asad Tora, the necessity of studying manuscript copies, the relevance of the topic and its importance today. In addition, the literary environment, cultural life, poets and their works in the Khiva Khanate in the late 19th - early 20th centuries were analyzed.

Key words: Bayaz, mukhammas, source studies, textual studies, ghazaliyat, qasida, asliyat, rubai, tazkira, musaddas, payrav.

Hozirgi kunda jahon matnshunoslik sohasi rivojida milliy adabiy merosni birlamchi qo'lyozma manbalar asosida tadqiq etish, ulardan jamiyat ma'naviyatini yuksaltirish yo'lida foydalanish va arxiv hujjatlari asosida ilmiy o'rganish, muayyan ijodkor asarlarining muallif variantiga yaqin matnlarni tiklash, matn va ijodiy niyat, matn va talqin kabi ilmiy muammolarni tadqiq etish har qachongidan ham dolzarb vazifalardan biri bo'lib kelmoqda. Mumtoz adabiy manbalarni izlab topish, tavsiflash, tasniflash, muayyan tartibga solish va ilmiy muomalaga kiritish matnshunoslik va adabiy manbashunoslik rivojini ta'minlaydigan muhim omillardandir.

Dunyo matnshunosligida qo'lyozma manbalarni ilmiy tekshirish, Sharq qo'lyozma manbalari, ma'rifatparvar shoir-u adiblar ijodini, ularning ijtimoiy hayotdagi faoliyatini o'rganish, ular asarlarini tabdil va talqin qilish tamoyillarini ishlab chiqish, bir qo'lyozmadan boshqasiga o'tish jarayonida matnda kechadigan o'zgarishlar jarayonini kuzatish, ijodkor asarlari matni tarixi kabi nazariy masalalarni yanada aniqlashtirish bugungi zamon matnshunosligida dolzarb muammolardandir. O'zbek matnshunosligida, ayniqsa, keyingi bir asr muddatda qo'lyozma manbalar va badiiy matn qonuniyatlarini ilmiy o'rganish borasida boy tajriba to'plandi. Lekin ushbu tajribani yangi tadqiqotlar hisobiga kengaytirish va takomiliga yetkazish hanuz dolzarbligicha turibdi. Ayni vaqtda "Matnshunoslik, adabiy manbashunoslik, tilshunoslik, falsafa, madaniyat tarixi sohalarida milliy madaniy merosimizning hali o'rganilmagan ko'pgina qatlamlarini ochib berishga yo'naltirilgan ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilayotgani" ning ham sababi shunda. Bundan tashqari mana shu sohada kadrlarni yetarli darajada ko'paytirish uchun "Oliy ta'lim fan va innovatsiyalar vazirligi, Din ishlari bo'yicha qo'mita 2022/2023 o'quv yilidan boshlab Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Buxoro davlat universiteti va O'zbekiston xalqaro islom akademiyasida "Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik" ta'lim yo'nalishi va mutaxassisligi bo'yicha bakalavriat va magistratura bosqichlari uchun zarur kvotalar doimiy ajratib borilishini ta'minlash" to'g'risida Prezident qarori imzolandi. Ushbu imkoniyatlar esa tadqiqotchilar oldiga hanuzgacha o'rganilmagan yozma manbalarni o'rganish va jamiyatga yetqazib berish ma'suliyatini yuklaydi. Ana shunday manbalardan biri o'z o'rganuvchisini kutayotgan "Devoni Asad" dir. XIX asr oxiri - XX asr boshlari Xiva xonligidagi ijodkorlardan biri Said Asad To'ra nazmiy devonining ya'ni "Devoni Asad" ning qo'lyozmalari va nashr nusxalarini qiyosiy-matniy tadqiqini amalga oshirish, shoir g'azaliyotining ishonchli va mukammal matnlarini tiklash, ularning matn tarixi va tahriri masalalari shu vaqtga qadar aynan tadqiq qilinmagani qo'lyozma manbalar ustida tadqiqot olib borishni taqozo etmoqda.

Bizga tarixdan ma'lumki, Xorazmda ilm-fan XIX asr oxiri - XX asr boshlarida Muhammad Rahimhon Feruz davrida ancha ravnaq topdi. Feruzshunos G. Ismoilovning yozishicha, Xiva va uning tevarak- atrofidagi shoir, adabiyotchi, muarrix, musiqashunoslar saroyga yig'ilib, bir adabiy

markaz vujudga keltirildi. Xonning bevosita homiyligi ostida ko'plab iste'dodli shoirlar, ajoyib sozandalar, xushxat xattotlar, muarrixlar yetishib chiqdi [3]. Ularga misol tarzda Ogahiy, Munis, Bayoniy, Tabibiy va shu bilan birga hozirda biz o'rganayotgan Asad kabi ijodkorlarni ham keltirishimiz mumkin. Tanbur notasi ham aynan shu davrda yaratildi. Bayoniy o'zining "Shajarayi Xorazmshohiy" asarida shunday yozadi: "Xon hazratlari haftada ikki kun: juma va dushanba oqshomlarida ulamo bilan suhbat tuzub, kitobxonliq etdurur erdilar. Andog'kim, Yusufhoji oxund va Ismoil oxund va Xudoybergan oxund va olimu ulum ma'qul va manqulda Mullo Muhammadrasul va faqiri haqir majlisi humoyunlarig'a haftada ikki marta hozir bo'lub, kitobxonliq etar erduk. Goho domla Muhammadrasul bila ikkovimiz kirib, suhbat humoyunlarida kitobxonliq bo'lur erdi va sipohiyar va to'ralarni ham kitobxonliq etarga targ'ib erdilar. Bas, hamma kitobxon bo'ldilar". Ko'rinib turganidek, bu davrda shoirlikning havosi ham, maqomi ham baland bo'lgan. Xonning atrofidagi amaldorlaridan, aka-uka qarindoshlarigacha she'rlar bitishgan. Masalan, Otajon to'ra "Komron", tug'ishgan ukasi To'ramurod to'ra "Murodiy" taxallusi bilan she'rlar yozishgan. Muhammad Rahimxon Feruz har bir shoir she'rlarini jam' qilib, devon tuzish kabi xayrli ishlarni amalga oshirdi, o'nlab to'plamlarning yaratilishiga rahnamolik qildi. "Bayozi musaddasot", "Bayozi muxammasot" kabilar fikrimizga dalildir. Bu jarayonlarga Muhammad Rahimxon Feruzning shaxsan o'zi homiylik qilgani, shuningdek, Xorazm adabiy muhiti taraqqiyotiga munosib hissa qo'shib, unga rahbarlik qilgani tarixiy haqiqatdur. Shu qatorda, Xonning o'zi ham turli janrlarda ijod qilganligini Ahmad Tabibiyning "Majmuat ush-shuaroyi payravi Feruzshohiy" tazkirasida ko'rishimiz mumkin. Tazkirada Xiva xonligida o'z o'rniga ega bo'lgan o'ttizga yaqin shoirlar ijodidan namunalar keltirilgan. Bu tazkira O'zbekiston Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida 1152, 5018 tartib raqamlari ostida saqlanadi. 1152 raqamli qo'lyozmada ko'plab shoirlar qatori Asadning ham anchagina g'azallari kiritilgan. Shoir ijodi haqida bizga ko'proq ma'lumot beradigan manba bu "Devoni Asad" dir. Sharqshunoslik institutida saqlanayotgan bu qo'lyozmada shoirning g'azal bilan birgalikda, muhammas, musaddas, qasida, ruboiy kabi janrlarda ijod etganligini ko'rishimiz mumkin. Shu bilan birgalikda, yuqorida keltirilgan bayozlarda ham shoirning bir necha musaddas va muhammaslari o'rin olganligini ham ko'ramiz.

Bu yerda ta'kidlab o'tilgan barcha qo'lyozma manbalar, oradan yillar o'tganiga qaramasdan juda yaxshi saqlangan. Bundan tashqari maqolada tilga olinmagan manbalar ham anchagina. Bundan ko'rinib turibdiki, bu nusxalarni o'rganish, ularni tahlil va tabdil qilish, ommaga ishonchli va chiroyli tarzda taqdim etish bizning eng asosiy vazifalarimizdan biridir. O'z tariximizdan xabardor bo'lish, unda yashab o'tgan ajdodlarimiz asarlarini o'rganish, ularning bizga qoldirgan ulkan meroslarini asrab avaylash burchimizdir. Zero, "O'tmishini bilmagan xalqning kelajagi ham bo'lmaydi".

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995-сон "Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори. //Халқ сўзи, 2017 йил 25 май.
2. О'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 2022-yil 10-fevraldagi PQ-126-son "Qadimiy yozma manbalarni saqlash va tadqiq etish tizimini takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori
3. <http://xorazmiy.uz/oz/pages/view/112>
4. Qosimov B. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyotining ilk bosqichi.
5. Shermamatova S. Said Asad To'ra hayoti haqida.// Til va adabiyot.uz. 2024. 22-son. 381-382-bet.
6. https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://uz.wikipedia.org/wiki/Tabibiy_Ahmad&ved=2ahUKEwiI4uCbp-GKAXiJhAIHQKyGQcQFnoECCIQAAQ&usq=AOvVaw0DhgucNotivuflePMfz1NQ

UDC 8.1751

CLASSIFICATION OF WORD GROUPS IN MODERN ENGLISH

G.N. Shodieva, Independent researcher, Fergana state university, Fergana
Kh.Kh. Dusmatov, prof., Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Mazkur maqola zamonaviy ingliz tilida soʻz turkumlarining tasnifi va ularning grammatik, semantik hamda sintaktik jihatdan oʻrganilishiga bagʻishlangan. Unda soʻzlarni turkumlarga ajratishda tilshunoslar tomonidan taklif etilgan turli yondashuvlar va tamoyillar batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada ingliz tilidagi soʻz turkumlari tizimi boshqa tillar, jumladan, oʻzbek tili bilan qiyosiy tahlil qilinib, har bir yondashuvning afzalliklari va kamchiliklari yoritilgan. Feʼllar, otlar va olmoshlar kabi soʻz turkumlarining morfologik va sintaktik xususiyatlari, zamon va mayl kabi grammatik kategoriyalar bilan bogʻliq murakkabliklar ham koʻrib chiqiladi. Ushbu tadqiqot zamonaviy ingliz tili grammatikasini yanada chuqurroq anglash va ilmiy-lingvistik yondashuvlarni takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit soʻzlar: Zamonaviy ingliz tili, soʻz turkumlari, grammatik tasnif, semantik tamoyillar, sintaktik tahlil, morfologik xususiyatlar, feʼl, ot, olmosh kategoriyalari.

Аннотация. В данной статье рассматривается классификация частей речи в современном английском языке, их грамматические, семантические и синтаксические характеристики. Изучаются различные подходы и принципы, предложенные лингвистами для деления слов на категории. Также проведён сравнительный анализ системы классификации английских слов с другими языками, включая узбекский. Морфологические и синтаксические особенности частей речи, таких как глаголы, существительные и местоимения, а также сложные вопросы, связанные с грамматическими категориями (времена, наклонение), подробно анализируются. Данное исследование способствует более глубокому пониманию современной английской грамматики и совершенствованию лингвистических подходов.

Ключевые слово: Современный английский язык, части речи, грамматическая классификация, семантические принципы, синтаксический анализ, морфологические особенности, глаголы, существительные, местоимения.

Abstract. This article focuses on the classification of word groups in modern English, exploring their grammatical, semantic, and syntactic characteristics. It examines the various approaches and principles proposed by linguists for categorizing words into classes. Additionally, the study provides a comparative analysis of the English word classification system with other languages, including Uzbek. Morphological and syntactic features of parts of speech, such as verbs, nouns, and pronouns, as well as complex issues related to grammatical categories like tense and mood, are analyzed in depth. The research offers valuable insights for a deeper understanding of modern English grammar and the improvement of linguistic approaches.

Key words: Modern English, word groups, grammatical classification, semantic principles, syntactic analysis, morphological features, verbs, nouns, pronouns.

Introduction. In modern linguistics, the classification of words into specific categories has remained a pivotal area of study. Word classes, often referred to as parts of speech, are distinguished by their semantic, grammatical, and syntactic features. These classifications help linguists and language learners understand the structural and functional dynamics of language. Despite significant advancements in linguistic theory, there is no universal consensus on how words in English should be classified. The ambiguity arises from subjective methods and varying principles applied by linguists when defining the parameters of word classes.

For instance, debates persist around the number of parts of speech, the criteria for distinguishing independent and auxiliary categories, and the application of certain linguistic principles. In English, three main criteria—meaning, form, and function—serve as the foundation for classifying words. However, this process is further complicated by words that exhibit features of multiple classes, such as gerunds that possess both verbal and nominal characteristics. Additionally, linguistic elements like articles, conjunctions, and interjections challenge traditional classification systems due to their unique syntactic and morphological roles.

Materials and methods. "Function" pertains to the syntactic roles words perform, such as their ability to combine with other words or their role within a sentence. The classification of parts of speech among linguists varies significantly.

G. Sweet, the author of the first scientific grammar of the English language, divided parts of speech into two main groups: declinable and indeclinable. His classification was primarily based on morphological features. B. Ilyish classified parts of speech into 12 categories (6 independent and 6 auxiliary: prepositions, conjunctions, particles, modal words, articles, interjections).

B. S. Khaymovich and B. I. Rogovskaya proposed a classification of 14 categories (6 independent and 8 auxiliary: prepositions, conjunctions, particles, modal words, articles, interjections, response words, and state words) based on five characteristics of lexemes:

1. Lexical-grammatical meaning.
2. Lexical-grammatical morphemes.
3. Grammatical categories.
4. Combinability with other words.
5. Syntactic function in a sentence.

According to academician A. A. Shakhmatov [2], parts of speech should be studied within syntax. Linguist B. Ilyish considers the theory of parts of speech to be a fundamental component of morphology, incorporating certain syntactic aspects. Linguist E. M. Gordon comments [4] on parts of speech as follows: "All words in any language belong to specific parts of speech, each of which has its own distinctive features. Parts of speech differ from each other in meaning, form, and syntactic function."

In the book *"English Grammar"* by J. Boronov, M. Boronova, and M. Toshboyeva [5], parts of speech are categorized into 14 classes:

1. Noun
2. Adjective
3. Pronoun
4. Numeral
5. Verb
6. Adverb
7. Category of State
8. Modal Words
9. Preposition
10. Particle
11. Conjunction
12. Interjection
13. Article
14. Response Words

Results and discussion. Words are primarily classified into specific categories based on the concepts they denote. Words in a language differ not only in their explicit meanings but also in their grammatical characteristics. The largest groups of words, distinguished by shared semantic and grammatical features, are referred to as parts of speech.

Although parts of speech have been studied by linguists for many years, there is still no definitive consensus on their classification in the English language. This lack of agreement stems from the subjective methods employed in defining certain lexical classes, leading to various classifications in this area.

Linguists have expressed differing views on the criteria and features used to classify words into categories. The primary questions debated among scholars include:

- a) Is it necessary to classify words into parts of speech?
- b) How many parts of speech exist?
- c) Which parts of speech are considered primary (independent) and which are auxiliary?
- d) What principles should be used to classify words into parts of speech?

These questions arise due to several challenges:

- a) The existence of words that are difficult to categorize into a specific part of speech, such as participles that exhibit both verbal and adjectival characteristics.
- b) The frequent transition of words from one part of speech to another.

c) The lack of clear classification for certain constructions and phrases.

The classification of parts of speech in English is based on three main principles: meaning, form, and function. By "meaning," we refer not to the individual meaning of each word but to the collective meaning shared by words within a specific class. For instance, the meaning of a noun is associated with things or entities (thing-ness). "Form" refers to the morphological classification of words. For example, nouns are characterized by singular and plural forms, while verbs are described using tense, voice, and mood. Certain parts of speech, such as prepositions and conjunctions, are characterized by their invariability.

In English, word formation and inflection are not particularly significant in distinguishing one part of speech from another. Linguist K. N. Kachalova [7] classifies parts of speech into the following categories: noun, adjective, numeral, pronoun, verb, adverb, preposition, conjunction, and interjection. According to the scholar, nouns, adjectives, numerals, pronouns, verbs, and adverbs are considered independent parts of speech because they denote objects, qualities, actions, or perform specific syntactic roles in a sentence. Prepositions, conjunctions, and articles are classified as auxiliary parts of speech. Interjections, however, are excluded from both independent and auxiliary parts of speech because they do not serve any syntactic function within a sentence.

Additionally, linguist E. M. Gordon [8] divides words into three main groups:

1. Independent words
2. Auxiliary words
3. Independent elements

Independent words have specific lexical meanings and perform independent functions within a sentence. They can serve as the main elements of a sentence, such as verbs, nouns, adjectives, numerals, pronouns, and adverbs.

Auxiliary words differ from independent words in terms of semantics. They do not perform any direct syntactic function in a sentence but help clarify the meaning of other words. For example, the articles "the" and "a" refine the meaning of a noun:

- *A table* – a table (indefinite).
- *The table* – the table (definite).

In English, articles, particles, prepositions, and conjunctions are categorized as auxiliary parts of speech.

Independent elements, in contrast, are characterized by their diverse meanings but do not perform any syntactic function in a sentence. For instance:

He certainly knows all about it.

Here, "certainly" is an independent element that does not perform any specific syntactic role.

Independent elements can sometimes constitute an entire sentence by themselves. Examples include:

- *Yes.*
- *No.*
- *Alas.*

According to E. M. Gordon, independent elements include:

1. Modal words.
2. Exclamatory words.
3. Affirmative and negative words (e.g., tag questions).

In the issue of parts of speech in the English language, the distinction between language and speech is often blurred. As a result, some linguists classify auxiliary parts of speech such as "yes," "no," modal words, and interjections as independent parts of speech, while others consider them auxiliary. However, it should be noted that these elements are only encountered during the process of speech, and thus, they do not inherently belong to any specific part of speech category.

From a syntagmatic analysis perspective, "yes" and "no" are clearly positioned at the beginning of a sentence, as they typically serve to express or clarify the speaker's intention. Modal words, on the other hand, can appear in various positions within a sentence. Regarding interjections, scholar

Litvishenko refers to them as single-core emotive sentences, emphasizing their role in expressing emotional reactions.

It is evident that analyzing linguistic units solely from a morphological perspective is not always appropriate. In addition, the syntactic functions of lexemes must also be taken into account when categorizing them into parts of speech. For instance, elements like *yes*, *no*, *of course*, *surely*, and *oh my god* do not conform to any of the traditional sentence components as defined in conventional grammar.

Conclusion. The classification of parts of speech in English remains a complex and debated issue among linguists. The challenges stem from the blurred boundaries between language and speech, as well as the varying criteria applied to categorize words. Elements such as "yes," "no," modal words, and interjections further complicate the classification process, as they do not align neatly with traditional grammatical frameworks.

It is evident that a purely morphological approach to analyzing linguistic units is insufficient for accurately categorizing parts of speech. Syntactic functions, as well as the context in which words are used, must also be considered. While some elements, like modal words, can occupy flexible positions within a sentence, others, like interjections, function as standalone emotional expressions, defying traditional grammatical roles.

The study of parts of speech highlights the dynamic nature of language and underscores the need for a more nuanced and integrated approach to linguistic analysis. By combining morphological, syntactic, and semantic perspectives, linguists can develop a deeper understanding of the complexities inherent in word classification, ultimately contributing to more comprehensive grammatical theories.

REFERENCES:

1. Usmonov, O'. U., & Ashurov, Sh. S. Theoretical Grammar of the English Language. Samarkand, 2007, p. 20.
2. Shakhmatov, A. A. Syntax of the Russian Language. Moscow, 1941.
3. Ilyish, B. The Structure of Modern English. Leningrad, 1971.
4. Gordon, E. M., & Krylova, I. P. A Grammar of Present-Day English. Moscow, 1974.
5. Boronov, J. B., Boronova, M., & Toshboyayev, M. English Grammar. Tashkent, 1978, p. 5.
6. Ganshina, M. A., & Vasilevskaya, N. M. English Grammar. Higher School Publishing House, Moscow, 1964.
7. Kachalova, K. N., & Izrailevich, E. E. Practical Grammar of the English Language. Moscow, 1996.
8. Boronov, J. B. Comparative Grammar of the English and Uzbek Languages. Tashkent, 1973.

UO'K 81'25

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA ILOVA QURILMALAR TARJIMASI VA TARJIMADAGI MUAMMOLAR

N.A.Sobirova, katta o'qituvchi, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ilova qurilmaning ingliz va o'zbek tillarida berilishi, ularning formal va semantik xususiyatlari, hamda tarjimalari haqida fikr yuritiladi. Badiiy matnda ilovalarning qo'llanilishi, ularning tahlili ingliz va o'zbek tili misollari orqali namoyon qilingan. Bu maqolada ilovaning o'zaro ikki tilda chog'ishtirib o'rganilishi, ularning tarjimalardagi farqlari ushbu mavzuning dolzarbligini belgilab beradi. O'zbek va ingliz tillarida ilova qurilmalar turlicha shakllarda namoyon bo'lib, ularning semantikasida ham farqlar mavjud. O'zbek badiiy matndagi ilovalarni ingliz tiliga tarjima qilinganda, ba'zi hollarda ilova qurilma hodisasi uchramaydi. Aytish joizki, tarjimalarda ilova qurilma to'laqonli o'z holatini saqlab qolmaydi. Zamonaviy tilshunoslikda uchraydigan ayrim muammolar kabi ilova qurilma hodisasida, uning o'zbek va ingliz tillaridagi tipologiyasida ham ayrim masalalar deyarli tadbiiq etilmagan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'zbek va ingliz tillarida ilova qurilmasini chog'ishtirib o'rganish maqsadga muvofiqdir.*

Kalit so'zlar: *ilova qurilma, formal xususiyat, semantik xususiyat, tarjimashunoslik, tipologiya, ekspressiv.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается использование присоединение конструкции в английском и узбекском языках, их формально-семантические особенности и переводы. Использование отстранения в художественном тексте, их анализ демонстрируется на примерах в английском и узбекском языках. В данной статье присоединения в двух языках определяет различия их переводов и актуальность данной темы.*

В узбекском и английском языках присоединения проявляются в разных формах, а также имеются различия в их семантике. При переводе присоединение конструкции с узбекского художественного текста на английский язык в некоторых случаях отстранение не происходит. Следует сказать, что присоединение конструкции не полностью сохраняет свой статус при переводах. Наряду с некоторыми проблемами, встречающимися в современной лингвистике, в феномене этого приема, в его типологии в узбекском и английском языках, некоторые вопросы практически не применяются. Исследования показывают, что целесообразно изучать типологию отстраненной конструкции в узбекском и английском языках.

Ключевые слова: присоединение конструкция, формальный признак, семантический признак, перевод ведение, типология, экспрессивный.

Abstract. This article discusses the usage of the detached construction in english and uzbek languages, their formal and semantic features and translations. The use of detachment in the literary text, their analysis is demonstrated through examples in english and uzbek language. In this article, the detachment in two languages determines the differences of their translations and the relevance of this topic. In uzbek and english, the detachments appear in different forms, and there are also differences in their semantics. When translating detached construction from uzbek literary text into english, in some cases the detachment does not occur. It should be said that the detached construction does not fully preserve its status during translations. As well as some problems encountered in modern linguistics, in the phenomenon of this device, in its typology in uzbek and english, some issues are almost not applied. Researches show that it is appropriate to study the typology of the detached construction in uzbek and english languages.

Key words: detached construction, formal feature, semantic feature, translation studies, typology, expressive.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda tilni fikrning bo‘laklarga bo‘lingan holdagi ifodasi, fikr esa tushunchalarning bog‘lanishi deb qaralsa, inson nutqini faqatgina tildagi bog‘lanayotgan tushunchalar va ularning mantiqiy munosabatlari emas, balki so‘zlovchining o‘z fikriga munosabatini ham ifodalashini ko‘rsatishi mumkin. Bu esa o‘z navbatida so‘zlovchining nutqini tilga to‘laqonli ko‘chirilishida kerak bo‘ladigan ayrim hodisalar va til elementlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib qoladi. Ilova qurilma hodisasi shu jumladan. Zamonaviy tilshunoslikda “ilova qurilma” tushunchasi kechiktirilgan fikr, u gapning asosiy ifoda mazmunini kengaytiradi, reallashtiradi, to‘ldiradi va unga aniqlik kiritadi. Bu hodisa orqali so‘zlashuv jarayonida asosiy gapda chala bo‘lib qolgan va aytilishi nihoyatda zarur hisoblangan izoh to‘ldirilishi mumkin. “Ilova qurilma” atamasi bilan yuritilayotgan, ekspressiv sintaksis bahsiga bevosita aloqador bo‘lgan hodisani yetarli darajada tasvirlab va tavsiflab berish, nafaqat o‘zbek tili, balki chet tillarida ham o‘rganib kelinayotgan, ilova qurilmadagi muammolar va yechimlari, ular o‘rtasidagi bog‘liqlik va farqlarni o‘rganish tilshunoslari oldida turgan muhim vazifalardan. Tarjima esa xalqlar o‘rtasida o‘zaro iqtisodiy-siyosiy, ilmiy, madaniy aloqalarning kengayishi manfaatlariga xizmat qiladi. Tarjima-milliy adabiyotlarning o‘zaro aloqasi va bir-biriga ta’siri jarayonini tezlashtiradi. Turli millatlar, Sharq va g‘arb o‘rtasida adabiy mushtarakliklar adabiy aloqalarda badiiy tarjimaning o‘rni naqadar yuksak ekanligi hech kimga sir emas. Zero badiiylarni yo‘qotmagan holda tarjimani benuqson qilish ham bir san’atdir. Ammo tarjimada uchraydigan muammolar talaygina va buni inkor qilib bo‘lmaydi. Quyida beriladigan misollarimiz ham aynan tarjimada kuzatilgan muammolar haqida.

Asosiy qism. XX asr ingliz yozuvchisi Uilyan Somerseng Moemning “Oy va chaqa” romanida bosh qaxramon musavvir Charlz Striklendning fe’l atvori va qiyofasi tasviri muhim ahamiyatga ega. Chunki asar syujeti bu obrazining xarakteri va dunyoqarashidan jumboqlarni yechishga qaratilgan. Rus tarjimoni N.Man va ruscha matndan o‘zbeklashtirilgan R.Inog‘omov tarjimasida Striklend qiyofasi har doim asliyatdagidek chiqmagan. Masalan: Striklendning tashqi ko‘rinishi voqealarni hikoya qilib berayotgan personaj tilidan shunday tasvirlangan: “He was bigger then I expected: I do not know why I had imagined him stender and of insignificant appearance...”. Rus tarjimoni N.Man bu gapni inglizchadan qo‘yidagicha o‘giradi: “Он сказал выше, чем я думал: почему-то я

воображал, что Стрикленд-худощавый, невзрачный человек...". R.Inog'omovning ruschadan tarjimasida: "*U men o'ylaganimdan ko'ra baland bo'yurod, oriqdan kelsa, ko'rimsizgina odam ekan*" Bu o'rinda inglizchadan bigger (gavdaliroq) so'zi *выше* (*balandroq, navliroq*) deb noaniq ko'chirilgan, R.Inog'omov tarjimasida ham *почему-то я воображая* so'zi tashlab ketilgan. Oqibatda gavdali rassom oriqdan kelgan odamga aylanib qolgan. Striklendning yuzini tasvirlashda: "*He was clean shaven, and his large face looked uncomfortable naked*" jumlasini K.Man shunday tarjima qilgan: "*Он был чисто выбрит, и его большое лицо казалась неприятно обнаженным*". O'zbek tarjimoni esa inglizchadan *uncomfortable naked* (*yalong'ochday yoqimsiz*) so'zlarini g'alati deb tarjima qilgan: *Me'yoridan kattaroq bo'lgan, soqoli qartishlab olingan yuzlari g'alati ta'surot qoldiradi*". "*His hair was reddish, vit very short, and his eyes were small, blue or grey*" jumlasida rus tarjimoni *small (kichkina)* so'zini tashlab ketadi. O'zbek tarjimasidan ham bu takrorlangan. Ruscha tarjimada: "*Волосы у него были рыжеватые коротко остриженные, глаза не то серые, не то голубые*". R.Inog'omov tarjimasida: "*Sochlari sarg'ishdan kelgan, kalta qilib olinganda, ko'zlari kulrang bilan ko'k rangli o'rtasidagi qandaydir rangga moyilroq edi*" Asar voqealarini bayon etayotgan personajning Stringlend haqidagi ayrim muloqotlarini o'chirishga o'zbek tarjimoni asliyatda mavjud bo'lmagan so'zlarni qo'shib ortiqcha ijodiy erkinlikka berilgan. Oqibatda yozuvchi tasviri tarjimada o'zgarib qolgan. Ruscha tarjimalari yaxshi bo'lmaganligi uchun asliyatda yaqin o'zbekcha tarjimalari ham mavjud va bunga misol qilib Sheksper, Mark Tven, Jek London va Etel Limon Qaynech asarlarining tarjimonlarini ko'rsatish mumkin. Ammo tarjimalar ham o'zbek tarjimonlari yo'l qo'ygan kamchiliklaridan tashqari yana vositachi til orqali sodir bo'lgan anchagina xato va kamchiliklarni takrorlaydi. Jek Londonning "*Marten Iden*" romanida jumla tarkibida qo'llanilgan. "*To make hay whele the sun shines*" obrazli frazeologik iborasining "*Куй жемзо, пака, горячо*" – Temirni qizig'ida bos" variantlari asosida emas, balki erkin so'z birikmalari vositasida tasviriy talqin ekanligini matnni badiiy tasviriy xususiyatidan mahrum etgan: *We need scarcely to assure you that we are making while the sun shines. Может быть уверены что мы стараемся как можно лучше использовать момент*". Ko'nglingiz to'q bo'lsin vaziyatdan imkoni boricha yaxshiroq foydalanib qolishga harakat qilamiz. O.Genrining "*farishtalar tuhfas*" deb nomlangan hikoyasi ingliz tilidan o'zbek tiliga iste'dodli yosh tarjimon D. Begmatova tomonidan o'girilgan. Tarjima juda aniq va ravon ko'chirilgan. Hikoya "*The Yift of the maggi*" deb nomlangan bo'lib tarjimon sarlavhaning o'zbekcha muqobilini to'g'ri tanlay olgan. "*Maggi yoki 3 ta aqlli odam bo'lib, xristianlarnig urf-odatlariga ko'ra 3 ta astrolog ruhoniylar sharqqa sayohat qilganlaridan so'ng, Viflimdagi chaqalov Shusga sovg'alar keltirganlar*". Inglizcha matn: "*The door opened and zim stepped in and closed it. He looked thin and very serious. Poor fellow, he was only twenty-two and to be burdened with a family!*" O'zbekcha matn (D Begmatova tarjimasida): "*Eshik ochildi, jim uyga kirdi va eshikni yopdi. Uning yuzlari qoqchakak, tashvishli ko'rinardi. Yigirma ikki yoshida ro'zg'or tebratish oson ish emas!*" Yosh tarjimon thin so'zini yuzlari qoqchakak deb noto'g'ri o'giran. Bu yerda ozg'in deb berilganda ham bo'lardi. Turli gap bo'laklari shaklida kelgan ilovalarni o'zbek va ingliz tilidagi tarjimalarini taqqoslash: a) xoli sifatida; -Shoximardon sizlardan uzoqdami: -Yo'q yaqin. Qo'shni tumanda (Shuxrat). -Shakhimardon is far from you: - No, it is close. In the neighboring district. b) payt xoli sifatida; - Siz ertaga kela olasizmi? Choshgoxda («O'zbekiston ovozi»). - Can you come tomorrow? At midday. c) holat ravishi sifatida; - Ko'ndirib keldim. Arang («Sharq yulduzi»). - I persuaded with difficulty. d) maqsad ravishi sifatida; O'zi kelmabdi. Ataylab (X.Nu'mon). He did not come himself. Deliberately. e) daraja-miqdor ravishi sifatida; - O'rnidan turdi. Zo'rg'a («Sharq yulduzi»). - He stood up. Hardly. f) ravish holi sifatida; Temir yul izlari qayrilib dala so'qmog'ida yotibdi. Qiyshayib (Shuhrat). The tracks of the railroad lie on the field path. Crookedly. Yuqoridagi misollar kuzatilganda o'zbek badiiy asarlarini ingliz tiliga tarjima qilinganda hamma misolda ham ingliz tilida ilova saqlanib qolmagan.

Xulosa. Ingliz va o'zbek tillari o'zaro uzoq bo'lgan tillardir. Shuning uchun bu tillarda yaratilgan asarlarni bir biriga tarjima qilish muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Tarjima qilish qiyinchiligi faqat bu tillarni lingvistik tuzilishidagi tafovutlarga emas, balki so'zlarning ma'no tomonidan farqlanishiga ham bog'liqdir. "Tarjima bu yo'qotishlar sa'ati-degan edi mashxur tarjimon M.Lazinskiy, -Nimani yo'qotish mumkin-badiiyliknimi yoki aniqlikni, buni tarjimon tanlaydi.

Yo'qotishlar qancha kam bo'lsa, tarjimonning mahorati shuncha balanddir". Tarjima orqali xalqlar bir birlari bilan fikrlashganlar, adiblar bir birlari bilan muloqotda bo'lganlar. Hamma zamonlarda xoh adabiy, xoh ilmiy, xoh siyosiy kitoblar tarjimasi bo'lsin-xalq, u yaratgan madaniyat, fan, adabiyot va siyosat bundan faqat naf ko'rgan". (G'. Salomov).

Xulosa qilib aytganda, har bir tarjima o'ziga xos san'at asari. Unda har bir ijodkorning shaxsiy dunyoqarashi, ruhiyati, his tuyg'ulari yaqqol ifodalanadi. Tarjimon xuddi zargar kabi so'z durlarini o'rni-o'rniga qo'yib go'zal san'at namunasini yaratadi. Shu sabab ilova qurilmalarini ham tarjimasi bu ikki til namunalarida butkul boshqacha tus olishi ham mumkin ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Salomov G'. "Tarjima nazariyasiga kirish" Toshkent, o'quvchi, 1978 y.
2. Mangham S. The Moon and sixpence -Moskva: Progress, 1969 y.38 bet.
3. Moem S. Oy va chaqa. "Jahon adabiyoti" jurnali,-1- son, 2006 y 52-bet
4. Henry O. "The Yigt of the magi / American stories. Macmullan Literature collection. 2009-r 13
5. S.B.Shodmonova. "Badiiy tarjimada bo'ladigan muammolar haqida." -respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Samarqand, 2018-yil 25-may.
6. Sobirova, N. (2024). Ilova konstruksiyalarning yondosh hodisalar bilan munosabati. Modern Science and Research, 3(1), 1–4. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/27899>

UO'K 808.5

SEHRLI ERTAKLARNING ILMIY O'RGANILISHIDAGI UMUMIY TAMOYILLAR

M.A.Sotvoldiyev, tayanch doktorant, Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. Maqolada o'zbek va qirg'iz xalqining sehrli ertaklari, ularning badiiy strukturasi, sehrli ertaklarning yaralishi qadimgi davrdagi odamlarning turmush sharoiti, ongi, tabiat va atrof-muhitga munosabati, hayotiy kurashlari bilan bog'liqligi, sehrli ertaklarda magiyaning roli, ulardagi motivlar va syujetlar o'rtasidagi yaqinligi hamda ularning o'rganilishidagi umumiy tamoyillar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ertak, sehr, motiv, syujet, magiya, uydirma, mubolag'a.

Аннотация. В статье рассматриваются волшебные сказки узбекского и кыргызского народов, их художественная структура, связь возникновения волшебных сказок с условиями жизни, сознанием, отношением древних людей к природе и окружающей среде, их жизненными борьбами. Освещается роль магии в волшебных сказках, сходство мотивов и сюжетов, а также общие принципы их изучения.

Ключевые слова: сказка, волшебство, мотив, сюжет, магия, вымысел, преувеличение.

Abstract. This article examines the fairy tales of Uzbek and Kyrgyz peoples, their artistic structure, and the connection between the creation of fairy tales and the living conditions, consciousness, attitudes of ancient people toward nature and the environment, as well as their life struggles. It highlights the role of magic in fairy tales, the similarities between their motifs and plots, and the general principles of their study.

Key words: fairy tale, magic, motif, plot, sorcery, fiction, exaggeration.

Jahon va turkiy xalqlar folklorshunosligida ertaklarni to'plash, chop etish, nashr qilish tarixi, ularning morfologiyasi, poetik xususiyatlari, ijrochiligi, ijodkorligi, syujeti hamda obraz va motivlarining yozma adabiyotga ham ko'chuvi bilan aloqador jihatlarni aniqlashga qiziqish ortib bormoqda. Yana uning har bir ichki turini badiiy xususiyatlariga qarab farqlash, qiyosiy o'rganish dolzarb masalalardan biridir. Bu jihatdan o'zbek va qirg'iz sehrli ertaklariga xos etnofolkloristik, etnopoetik, lingvopoetik, lingvomadaniy, milliy, badiiy-estetik xususiyatlarni ochish orqali ularning an'anaviy motiv va obrazlari, poetik ifoda uslubida tipologik belgilar borligini asoslash mumkin. Natijada o'zbek va qirg'iz xalqlari ertaklariga xos umumturkiy belgilar va xususiy jihatlarni aniqlash hamda bu ikki millat o'rtasidagi manfaatli ma'naviy-madaniy munosabatlarni yanada barqarorlashtirish imkoniyati kengayadi.

Sehrli ertaklarda voqealarning xayoliy uydirma, fantastika, sehr-jodu, epik talqin asosida bayon etilishi ularga xos muhim poeik taomillardan biridir. Shunga ko'ra, uni ilmiy o'rganishda ham,

avvalo, unga xos ushbu tamoyil poetik jihatdan inobatga olinadi. Xalq ertaklari orasida alohida o'ringa ega bo'lgan sehrli ertaklar badiiy strukturasida quyidagilar ishtirok etishiga ko'ra ertakning hayvonlar haqidagi hamda maishiy turlaridan farqlanadi:

- a) g'aroyib (tilsimli, sehrli) narsa-buyumlar ishtirokiga ko'ra;
- b) mifologik obrazlar ishtirokiga ko'ra;
- v) sirli makon tasviriga ko'ra;
- d) g'aroyib xususiyatli insonlar ishtirokiga ko'ra va hokazo.

Bunday ertaklarda bahaybat (ulkan) yoki mitti qahramonlar, sehrli kuchlar, insoniyat va tabiat o'rtasidagi sirli aloqalar, olamshumul sarguzashtlar haqida hikoya qilinadi. Shuningdek, sehrli ertaklar haddan tashqari giperbolik mubolag'alar, borni yo'q, yo'qni bor, o'likni tirik, tirikni o'lik qiladigan fantastik tasvirlari bilan boshqa ertak turlaridan ajralib turadi. Xalqning ezgulik, ozodlik tasviridagi fantastik qarashlari ham sehrli ertaklarga xos xususiyatdir.

Rus folklorshunosi V.Ya.Proppning "Morfologiya volshebnoy skazki", ya'ni "Sehrli ertaklar morfologiyasi" nomli kitobida sehrli ertaklarning badiiy tuzilishi haqida fikr yuritilgan. Unda olim sehrli ertakni tarkibiy qismlarga bo'ladi. Bunday ertaklarda voqelikni tasvirlash qonuniyatlarini ochishga harakat qiladi. Sehrli ertaklardagi doimiy va o'zgaruvchan elementlarni, xususan, ularga xos personajlarning vazifalari hamda harakatlarini ajratib ko'rsatadi [5].

V.Ya.Propp sehrli ertaklarning ichki bo'linishiga ham alohida e'tibor qaratgan. Bunda u ertakshunoslik bo'yicha qimmatli tadqiqotlar yaratgan Finland maktabi asoschilaridan sanaluvchi A.Aarnening fikrlariga tayangan. A.Aarne fikricha, sehrli ertaklar quyidagi kategoriyalarni qamrab oladi:

- a) sehrli raqib;
- b) g'aroyib turmush o'rtog'i;
- v) sehrli vazifa;
- g) sehrli ko'makchi;
- d) sehrli predmet;
- ye) sehrli kuch yoki mahorat;
- j) boshqa sehrli motivlar. [6].

Biroq, V.Ya.Propp ertak syujetidan kelib chiqib amalga oshirilgan bu tasnifga qarshi chiqadi, chunki syujet o'zgarib turishi yoki bu xususiyatlarning bir nechitasi bitta ertakda mujassamlashishi mumkin. V.Ya.Propp hayvonlar haqidagi ertaklarni ham sehrli ertaklar turiga kiritishni taklif qiladi va ertaklarni quyidagicha tasniflaydi:

1. Hayvonlar haqida ertaklar.
2. Sehrli ertaklar.
3. Maishiy ertaklar.
4. Kumulyativ ertaklar.
5. Hikoyaviy ertaklar.
6. Hazilomuz ertaklar [5].

V.Ya.Proppning "Sehrli ertaklarning tarixiy ildizlari" nomli kitobi ham jahon ertakshunosligida sehrli ertaklarga doir eng muhim tadqiqotlardan biridir. Nomlanishidanoq ko'rinib turibdiki, unda sehrli ertaklarning kelib chiqishi haqida fikr yuritilgan. Sehrli ertaklarning tarixiy ildizlari qadimiy mifologiya va ibtidoiy davrdan shakllanib kelgan mavsumiy va maishiy, magik marosimlarga borib taqalishi asoslab berilgan. Olim sehrli ertaklarning mif – din – marosim bosqichida paydo bo'lgani va rivojlanib kelganini dalillagan. Ularda ibtidoiy tafakkur va tarix bilan chambarchas bog'liq nuqtalarni ochib bergan. V.Ya.Propp ta'kidlab o'tganiday, sehrli ertaklarning badiiy strukturasini o'rganish ulardagi qismlarning o'zaro aloqasini aniqlashga zamin yaratadi. Chunki ularning aloqasi shunchalik yaqinki, bir syujetni boshqasidan ajratib bo'lmaydi. Shuningdek, ertak motivlarini ham yaxlitlikka aloqasiz o'rganib bo'lmaydi. Shu fikrlar asosida ta'kidlash mumkinki, bir qavmga mansub bo'lgan qirg'iz va o'zbek xalqining sehrli ertaklari kuzatilganda, ularning syujet motivlari aloqasi ham ancha yaqin ekani kuzatildi.

Sehrli ertaklarda magiyaning roli, ulardagi motivlar va syujetlar bu xalqlar ertaklarida o'xshashligi bilan diqqatni tortadi. Ammo har bir xalqning ertaklarida ular shu xalq tarixi, madaniyati,

turmush tarzi, urf-odat va marosimlari, e'tiqodiy qarashlari asosida beriladi. Odamlarning sehr-joduga munosabati o'tmishdan hozirgacha turlicha bo'lgan. Chunki sehr-joduning foydali va zararli ta'siri borligi aniqlangan. Har kim undan har xil foydalangan. Shuning uchun sehrni nazorat qilishga va undan ogohlantirishga to'g'ri kelgan. Ko'pincha sehr-jodudan salbiy qahramonlar aziyat chekishi tasvirlangan. Shuni inobatga olib, O.Leshenko odamlarning hayotiy tajribasi va bitmas-tuganmas fantaziyasi mahsuli sifatida paydo bo'lgan ertakning vazifalaridan biri inson hayotiy vaziyatlarini modellashtirish bilan bir qatorda, odamga ba'zi hayotiy vaziyatlarni sinab ko'rish imkonini berishi, xayoliy hamda realistik syujetlar hayotiy muammolarni hal qilish uchun maslahatlarni o'z ichiga olishida aks etadi.

Qirg'iz xalqi orasida keng tarqalgan sehrli ertaklarda totemistik, animistik va magiyaga oid tushunchalar yaqqol namoyon bo'ladi. Ayniqsa, jonsiz olamni jonlantirish, hayvonlarga til kirib odamga o'xshab gapirishi, g'aroyib mavjudotlarning goh hayvon, goh odam tusiga kira olishi kabi epizodlar sehrli ertaklarda tez-tez uchraydi. Shuningdek, devlar, ajdaholar, yalmog'iz kampirlarning obrazlari, ularning o'zaro kelisha olmay bir-birlariga bo'lgan xiyonatkorligi, dushmanligi haqidagi tasvirlar, albatta, qadimgi jamiyatdagi odamlarning mifologik tushunchalaridan kelib chiqqan. Boshqa xalqlar singari qirg'iz xalqi ertaklarida ham «so'zning sehrli kuchiga ishonish» motivi juda keng tarqalgan. Ba'zan odamni hayvonga yoki tabiatdagi boshqa turli narsalarga aylantirish ham so'z kuchi bilan amalga oshiriladi. Masalan, "Gulbara va Sabira" ertagida xotin goh erini itga aylantirsa, gohida eri xotinini qushga aylantirib, qafasga solib qo'yishi haqida bayon etiladi.

Hozir ham tog'-toshlardan shamol yoki tabiatning turli hodisalari oqibatida odam yoki hayvonlar shakliga o'xshash holga kelib qolgan turli tosh yoki qattiq jismlarni tez-tez uchratish mumkin. Qadimgi odamlar esa tabiatning bu kabi hodisalarini to'liq anglab yeta olishmagan. Aksincha, bu toshdagi odam yoki hayvon tasviri o'zining aybi yoki qandaydir bir kuchning g'azabi bilan bu shaklga kelgan mavjudot deb tushunilgan. Shuningdek, ikkinchi kuch yordamida uni avvalgi holatiga qaytarish mumkin, deb hisoblangan. Masalan, "Bolasiz xon" ("Баласыз хан") ertagida shunday epizod bor. Xon bolani yo'q qilish maqsadida maston kampirning maslahati bilan uni olis o'lkadan dong'i ketgan ochildasturxon, uchar gilam va parining go'zal qizini olib kelishga yuboradi. Bola yo'l-yo'lakay yetti boshli maston kampirni o'ldirib, oldida turgan turli qiyinchiliklarni yengadi va nihoyat xonning barcha buyrug'ini to'la-to'kis bajaradi. Shuningdek, qancha qiyinchilik bilan visoliga yetishgan qizning sehri orqali yigit toshga aylangan Gulg'aqi kampirning ikkala bolasini ham odam holiga qaytarib, o'zi bilan olib ketadi [1]. Ertaklarda keng tarqalgan bu kabi odamni o'z holiga qaytarish, ya'ni tiriltirish motivi animistik tushunchaning uzoq davrdan buyon xalqning ongu tafakkuriga sehrli ertak orqali muhrlanganidan darak beradi.

Qirg'iz xalq sehrli ertaklarida boshqa xalqlarda bo'lgani kabi uchar gilam, ochildasturxon, semurg' qush, ur to'qmoq, qanotli (uchar) ot, sehrli uzuk, sehrli buloq, sehrli olma, sehrli tumor, sehrli oyna, sehrli humcha, sirli qalpoq, turli sehr-joduga ega jonivorlar ko'p uchraydi. Bu singari buyum-predmetlar ertak qahramoni ko'zlangan manzilga oson yetishga, o'z maqsadiga erishishga, dushmanlaridan o'ch olishga, bir kechada ko'rkam saroylar qurishga, dushmaanni yengib g'alaba nashidasini surishga ko'makchi vosita sifatida yordam beradi. Bu esa g'aroyib buyumlar ishtirok etgan sehrli ertaklar orqali bosh qahramon qiyofasini ideallashtirishga xizmat qilib, shu orqali xalq orzu-istagini, kelajakdan kutgan umidlarini namoyon etishga qaratiladi.

«Алтын шакек» (Tilla uzuk) ertagida chol-kampir Yaratganga yolvorib, yoshi bir joyga borganda farzand ko'radi. Farzandini hammadan qizg'anib, hech kimga ko'rsatmaydi, bolalar bilan o'ynatmaydi. Farzandi balog'at yoshiga yetgach, chol qo'liga tilla berib bozorga yuboradi. Bola bozorda bir bechora kampirdan ilon sotib oladi. Uyiga kelganda otasi bolani koyib, haydab yuboradi. Bechora yigit qo'lida ilon bilan tentib ketadi. Ne ko'z bilan ko'rsinki, bola sotib olgan ilon oddiy ilon emas, ilonlar shohi Shamaranning qizi bo'ladi. Ilonni avaylab o'z oilasiga topshirgan yigitga minnatdorchilik sifatida tilla uzuk taqdim qilinadi. Shu tariqa yigitning hayotidagi eng g'aroyib sarguzashtlar boshlanadi. Tilla uzukning sehri yordamida barcha qiyinchiliklarni yengib, podshohning qizining visoliga erishadi. [2].

O'zbek xalq ertagi "Oypari"da qahramon o'zining sehrli uzugi yordamida jodu bilan ilonga aylantirilgan yigitni asl holiga qaytaradi. Yana uzuk yordamida o'zi ham dam shamolga evriladi, dam yomon odamlarni it, eshak, xachirga aylantiradi.

Demak, sehrli uzuk ertak qahramonlari uchun ko'proq yaxshilik yo'lida xizmat qiladi. Z. Rasulova o'zbek sehrli ertaklarida sehrli uzukning quyidagi o'nga yaqin badiiy vazifasini aniqlagan:

- 1) epik qahramonga baxt in'om etish vositasi;
- 2) evriltirish, ya'ni ertak qahramonini bir ko'rinishdan boshqa shaklga aylantirish vositasi;
- 3) bir joydan ikkinchi joyga yetkazuvchi, ya'ni uzoqni yaqin qiluvchi vosita;
- 4) uzoqdagi voqeliklardan xabar beruvchi, ogoh etuvchi yoki voqelikni o'zida aks ettirish qudratiga ega tilsim predmet;
- 5) saxovatli moddiy ta'minotchi;
- 6) baxt izlab safarga chiqqanlarga hamroh va mo'jizakor ko'makchi;
- 7) bunyodkor, quruvchi va yaratuvchi;
- 8) tilsimlovchi yoki tilsimdan ozod etuvchi vosita;
- 9) o'lim keltiruvchi jodu quroli [7].

«Асыл таш» (g'aroyib tosh) ertagida bola g'aroyib tosh bilan yo'lda yotgan kalla suyagini pahlavon yigitga aylantiradi, lekin ko'p o'tmay o'sha yigit bolani aldab, g'aroyib toshni qo'lga kiritadi. G'aroyib tosh yordamida toj-taxtga erishib, xalq boshiga kulfatlar keltiradi. Ilojsiz qolgan bola esa xalqni zulmdan qutqarish yo'lini qidiradi. Bir kun tushida g'aroyib toshni boshqarish duosini o'rganib oladi va o'sha duo orqali toshni qaytarib oladi. Xalqni ozod qiladi, ochko'z yigitni esa zindonga tashlaydi.

Xulosa sifatida rus yozuvchisi M.Gorkiyning sehrli ertaklarning realistik asosi haqidagi quyidagi gapini keltirmoqchimiz: "Qadim zamonlardayoq odamlar havoda uchib yurishni orzu qilishgan. Bu kabi ma'lumotlar esa bizgacha Dedal va uning o'g'li Ikar haqidagi afsonalar, uchar gilam haqidagi sehrli ertaklardan ma'lum.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кереметтүү жомоктор / КРУИА, Ч. Айтматов атын. Тил ж-а адабият ин-ту ; А. Акматалиевдин жалпы ред. астында; Түз. Н. Осмоналиева. - Б. : Принт Экспресс, 2017. – 551 б.
2. Кыргыз эл жомоктору: Тестиер балдар үчүн / Түз. ж-а иштеп чыккан Д. Сулайманов, К. Эшмамбетов; Сүрөт. Л. Ильина. – Фрунзе: Мектеп, 1972.
3. Кереметтүү белек: Мектеп жашындагы кенже балдар үчүн / А. Н. Кармышаков. – Фрунзе, 2000. – 40 б.
4. Сыйкырдуу шакек: сказки / К. Кимсанов; Сүр.: Ж. Исмаилов, Ж. Бообеков. – Ош, 2001. – 51 б.
5. Пропп В. Морфология волшебной сказки. – Л.: Азбука-Аттикус, 1986. – С.27.
6. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. 2-ое издания. – Л.: Наука, 1986. – С.184-185
7. Расулова З. Ўзбек халқ сеҳрли эртақларида "ғаройиб буюмлар" (спецификаси, генезиси ва бадийяти): Филол. фанлари номзоди дисс. автореф. – Т., 2012. – 26 б.
8. Кыргызские народные сказки / Котор.: Н. Жусупова; Түз.: Г. Сагынбекова. – Бишкек: Кутаалам, 2012. – 143 б.

UO'K:821.512.133-81'06

OSHIQ ERKIN ASARLARIDA BADIY TAKRORNING LINGVOPOETIK TAHLILI

D.A. Sultanova, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annatsiya. Ushbu maqolada Oshiq Erkin asarlaridagi takrorlarning go'zal namunasini uchratishimiz mumkin. Alliteratsiya va assonans hodisalari tahlilga tortilgan. Epifora va anaforaga ham misollar keltirilgan. Shuningdek, grammatik va leksik takror namunalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. Takror, anafora, epifora, assonans, alliteratsiya, kontakt, distant, grammatik takrorlar, sintaktik takror, tasbe san'ati, tarde aks, uslubiy figura.

Аннотация. В этой статье мы можем найти прекрасный пример повторов в творчестве Ашика Эркина. Анализируются явления аллитерации и ассонанса. Также приведены примеры эпифоры и анафоры. Также были проанализированы грамматические и лексические закономерности повторения.

Ключевые слова. Повтор, анафора, эпифора, ассонанс, аллитерация, контакт, отдаленные, грамматические повторы, синтаксический повтор, четки, тарде акс, стилистическая фигура.

Abstract. In this article, we can find a beautiful example of repetitions in the works of Ashiq Erkin. The phenomena of alliteration and assonance are analyzed. Examples of epiphora and anaphora are also given. Grammatical and lexical repetition patterns were also analyzed.

Key words. Repetition, anaphora, epiphora, assonance, alliteration, contact, distant, grammatical repetitions, syntactic repetition, rosary art, tarde aks, stylistic figure.

O'zbek tilshunosligida yaratilgan har qanday badiiy asar tilida qo'llanilgan til birliklarining e'tiborni tortib turadigan tasviri o'quvchida estetik munosabat uyg'otadi. Voqelikka ijodkor xohlagan munosabatda bo'lishini shakllantiradi. Asar g'oyasini kitobxonga to'liq yetkazib berish imkonini beradi. Shunga asoslanib, til birliklarini lingvopoetik jihatdan o'rganish tilshunosligimiz oldida turgan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Takrorning so'z ustasi quroli sifatidagi ahamiyatiga dastlab ko'hna Yunoniston notiqalari ahamiyat qaratishgan. Kvintilian takrorga shunday ta'rif bergan: "Bir so'zni takroran qo'llash tinglovchiga katta ta'sir etib, xuddi dushmanga nayza bilan ta'sir o'tkazganday bo'ladi"[2.92]. Rus tilshunosligida takrorlarni tasnif etish bilan L.M.Lomonosov maxsus shug'ullangan. U o'zining "Chiroyli so'zlash bo'yicha ko'rsatmalar"[3.492] asarida takrorni nutq ta'sirchanligining asosiy figurasi sifatida, stilistik vosita sifatida ko'rsatib o'tgan. Takror sitilistik vosita sifatida she'riyat va prozada keng qo'llanilgan. She'riy til vosita sifatida o'tgan asrning 20-yillarida V.M.Jurmuniskiy tomonidan qo'llanilgan[1.407]. "Badiiy asar mualliflari tasvirlanayotgan voqea-hodisaga o'quvchining diqqatini tortish, uni bo'rttirib ko'rsatish uchun badiiy asarlarda tovush va tovushlar, so'z va so'zlar yig'indisini, gaplarni takror qo'llab, urg'uni kuchaytiradi, nutqqa keskinlik kiritadi"[4.48].

Takror orqali hosil qilingan uslubiy figuralar orqali adabiyotimizda takrir, mukarrar, tasdir, tasbe, tardi aks, rad-ul matla, anafora, epifora va assonans kabi she'riy san'atlar hosil qilinsa, tilshunoslik nuqtayi nazaridan esa alliteratsiya, anafora, pleonazm, tautologiya, epifora, sharh va geminatsiya kabi turlarining qo'llanishi badiiy uslubda ifoda-tasvir imkoniyatlarining naqadar kengligidan dalolatdir. Odatda, takrorlar tuzilishi jihatidan ikki turga bo'linadi:

1. Kontakt, ya'ni yonma-yon qo'llanuvchi takrorlar.
2. Distant – masofaviy tarzda qo'llanuvchi takrorlar.

Oshiq Erkin ham asarlarida takrorning ikki turidan ham unumli foydalangan. "Farzand shirin" deb nomlangan she'rda boshdan oyoq har bir bayt oxirida farzand shirin birikmasi qayta-qayta qo'llangan va ta'kid ma'nosini kuchli ifodalagan. O'quvchiga asar g'oyasini kuchliroq tasvirlab ko'rsatishga harakat qilgan.

Maqtama bolingni qo'y, farzand shirin, farzand shirin,

Yig'gan ul molingni qo'y, farzand shirin, farzand shirin.

Mevasiz bo'lsa daraxt, bil, behalovat soyasi,

Yam-yashil tolingni qo'y, farzand shirin, farzand shirin. [MTY.47]

Bu g'azal haqida Matnazar Abdulkhakim ham o'zining iliq fikrlarini bildirganlar. Dunyoda hamma narsadan ham a'losi insoniyat uchun farzand ekanligini shoir kitobxon onggiga takrorlar orqali singdirishga harakat qilgan.

Oshiq Erkin she'rlari xalqonaligi va qo'shiqbopligi bilan ajralib turadi. Uning she'rlaridagi takrorlarni ko'proq radifda uchratamiz. g'azal oxirigacha "Kelding nima, ketding nima" degan she'rda kelding nima, ketding nima takrori radif sifatida qo'llanib, har bir inson o'ziga berishi kerak bo'lgan savolni kitobxonga yo'llay olgan. Insoniyat o'zidan yaxshi nom qoldirmasa, ulkan orzu-maqсадlar qilmasa va ularga erishish uchun harakat qilmasa, bu dunyoga kelishi- yu ketishidan nima naf ekanligini kitobxonga bot-bot ta'kidlaydi. Takror o'ziga xos ohangga egaligi bilan ham ajralib turadi, shuning uchun kitobxon xotirasida saqlashi oson.

Bo'lmay hayotda oroming, ro'yobga chiqmasa koming,

Qolmasa yaxshi bir noming, kelding nima, ketding nima?

Chulg'anmas ersang ziyoga, yor bo'lmasang qoshi yoga,

O'ring bo'lmasa dunyoga kelding nima, ketding nima? [MTY 11]

“*Qo'ymodingiz, qo'ymodingiz*” she'rida Xorazm shevalariga xos bo'lgan yuksak iltifot, o'ziga yaqin insonlarga qilinadigan ehtirom va taklifga javob tarzida aytiladigan nutqiy etiketni she'riy misralarda takror qo'llash orqali kuchli emotsiya idodalagan. Rozilik ma'nosi ta'kidlangan.

Gaplashaylik, yuring bir deb *qo'ymodingiz, qo'ymodingiz*,

Go'zal suhbat quring bir dab *qo'ymodingiz, qo'ymodingiz*. [MTY 57]

Yumoristik ruhda yozilgan bir she'rida *alif* so'zi distant holda takrorlanib, tasbe san'atini hosil qilgan. She'rdagi asosiy fikr, g'oya alif leksemasi orqali kuchli ta'kidlangan va savodsizlik qoralangan:

Daftarni bezar “*alif*”

“*Alif*” kitobning naqshi.

Hammasidan shu qurg'ur

Kallada bo'lsa yaxshi.

A.Hojiyev: “Anafora (yun. Anafora-yuqoriga chiqarish). Paralell tuzilgan nutq parchalari (mas. misralar) boshida aynan bir unurning takrorlanishidan iborat uslubiy qo'llanish. Zid. Epifora”[6.14] shaklida tarif beradi. Shoirning mustaqilligimizning yetti yilligiga bag'ishlangan “Baxtiyor o'zbekman” she'rida ham anafora san'atiga quyidagi misralar misol bo'la oladi. *Yetti yil*kim jumlasini har misra boshida qo'llash orqali ta'kid ma'nosi ifodalangan. Asosiy urg'u vaqtga qaratilgan. Yetti yil ichida erishilgan yutuqlarga shukronalik ruhi singdirilgan.

*Yetti yil*kim, boshda humoy, istiqlolim bois hurman,

*Yetti yil*kim, yetti ming rang mo'jizalar ichradurman.

*Yetti yil*kim, qo'lda erkim, men-da iqboldan masrurman,

*Yetti yil*kim, shon-shavkatin oshirib erkin yurtimni,

Baxti kulgan o'zbekman, deb yuribman tovlab burtimni. [O'SD 83]

Shoir ijodida takrorning turli ko'rinishlariga misollar uchratish mumkin. Xalqona ohanglarga yog'rilgan “*Buncha go'zal, buncha go'zal*” she'rida ham har bir baytning ikkinchi misrasida *buncha go'zal, buncha go'zal, voy-bo'y* jumlasini takror-takror qo'llangan. Shoirning ichki kechinmalari, his-tuyg'ulari va ruhiy holatini ifodalash uchun *voy-bo'y* undov so'zidan esa hissiy ta'kidni yanada kuchliroq idodalash uchun foydalanilgan. Bu esa yorning go'zalligidan hayratga tushgan shoir hislarini emotsional tarzda ifodalash uchun xizmat qilgan.

Bir qiz ko'rdim ming bir qizning ichinda,

Buncha go'zal, buncha go'zal, voy-bo'y.

Uchramagay bunday go'zal ochunda,

Buncha go'zal, buncha go'zal, voy-bo'y. [MTY49]

Shoir ijodida yorining chiroyi, husn-u malohatini bo'rttirib tasvirlash uchun takrorga asoslangan uslubiy figuralarning o'rni beqiyos. Shoir she'rlarida takrorning bir xil ko'rinishlaridan qochadi. Turli xil ko'rinishlaridan va turli maqsadlarda foydalanadi.

Bu chehra, *bu* qomat, *bu* ohu ko'zlar,

Bu ibo, *bu* hayo, *bu* shirin so'zlar

Bu dilbar nazokat, qirmizi yuzlar

Men ko'rgan, men bilgan hech sanamda yo'q. [MTY 30]

Yuqoridagi “*Bu ohu ko'zlar*” she'rida ham takrordan mohirlik bilan foydalanilganining guvohi bo'lishimiz mumkin. Bu ko'rastish olmoshi yordamida ohangdorlik ta'minlagan. Yorning go'zalligi darajama-daraja oshirib borilgan, bunga *bu* takror vositasi sabab bo'lgan. Bunday chiroyni lirik qahramon o'zi ko'rgan va bilgan hech sanamda yo'qligini aytib, asosiy urg'uni go'zallikka qaratadi.

“*Sen birla o'ynab-kulsam*” she'rida *sen birla o'ynab-kulsam* jumlasini takror qo'llanilishidan tashqari, jumla tarkibidagi juft so'zni takror qo'llash orqali oshiq yagona orzu-umidiga ma'shuqa bilan o'ynab-kulish orqali erishishi mumkinligini aytib, yanada kuchliroq badiiy ta'kid ma'nosini yuklashga erishgan.

Qolmas yurakda armon *sen birla o'ynab-kulsam*,

Umrim bo'lar charog'on *sen birla o'ynab-kulsam*. [MTY 72]

Alliteratsiyaning o'ziga xos ko'rinishlari M.Yo'ldoshev asarida quyidagicha ta'kidlanadi: "Filologiyada alliteratsiyaning vertikal va gorizontal turlari farqlanadi. Vertikal alliteratsiya, asosan, she'riy matnga xos bo'lib, misralar boshidagi so'zlarda, ya'ni misralararo, gorizontal alliteratsiya birdaniga ishtirok etaverishi mumkin"[5.165-66]. Shoir ijodidagi "Dindirjoqmisan" g'azalida H tovushi yordamida alliteratsiyaning go'zal namunasi hosil qilingan.

Haddan oshirding sitamni, o'ldirib dinjoqmisan,

Hasratingda bo'lg'onimcha bo'ldirib dinjoqmisan. [MTY,26]

She'riy nutqda misralar, undagi so'zlar hamda bo'g'inlar boshida yoki oxirida bir xil undosh tovushlarning takror qo'llash orqali alliteratsiya hodisasi yuz berishini bilamiz. Oshiq Erkin "Ayolning qirq joni bor" she'rida misralar boshida **M** tovushi, misra oxirida esa qofiyadosh so'zlar oxiridagi sh konsonanti yordamida alliteratsiya hosil qilingan.

Mehrimni har jonim o'ynab-kulib baxsh etay,

Moniy bo'lib jamolin ko'nglim ichra naqsh etey,

Mehr-u muhabbatimni daryo etay- Vaxsh etay,

Yo'llamoqqa sadoqat sabolarni raxsh etay.

Ayolning qirq joni bor, har joni turli- turli,

Qirq oshiqqa yuk bo'lar marjoni turli-turli.

Ushbu she'rning keyingi bandida alliteratsiyadan tashqari, har bir misra oxirida *bu dunyo, turli-turli* grammatik takrorlarning qo'llanishi esa asar badiiyatini yanada oshiradi. Ijodkor grammatik takrorlar orqali asar go'yasini kitobxon ongiga singdirishga harakat qilad. Takrorlardan unumli foydalashish she'rlarining ohangdorligi, musiqiyiligini kuchaytirib, qo'shiqbop she'rlar yaralishiga zamin yaratadi.

Ayol birladir jannat avval-azal *bu dunyo*,

Oromijon, lazzatli, qand-u asal *bu dunyo*,

Guldek latif huzurbaxsh, g'oyat go'zal *bu dunyo*,

Oshiq Erkin tilinda qo'shiq, g'azal *bu dunyo*.

Ayolning qirq joni bor, har joni turli-turli,

Bo'yninda shoda-shoda marjoni turli-turli.

Ayolning qirq joni bor, gar joni turli-turli

Jonlaringni olar choq har joni turli-turli.[MTY,51]

Shu jumladan, "Og'ushlarimda arkalab" she'rida konsonatlar takrori qofiyadosh so'zlar oxirida qo'llanilishi bilan asosiy e'tiborni, ohangdorlikni ta'minlab bera olgan. She'rda *sayron*, *hayron*, *davron*, *tomon*, *xandon* kabi qofiyadosh so'zlardagi n tovushi; "Kelmasangiz" she'rida *qor* eraman, *zor* etaman, *or* etaman, *tor* etaman, *yor* etaman so'zlaridagi r tovushi; "Sozing muncha yoqimli" she'rida *sozing*, *bozing*, *nozing*, *yozing*, *rozing*, *go'zing*, *ozing* qofiyadosh so'zlarida esa z tovushi alliteratsiyani hosil qilib, musiqiy o'ziga xos ohang bag'ishlagan.

Assonans hodisasi fonetik takror hisoblanishi bilan alliteratsiyaga yaqin turadi, biroq unli tovushlarning takrorlanishi natijasida vujudga keladi. Oshiq Erkinning "O'ynoli"ga o'ynoli" she'rida ham garizantal, ham vertikal shakldagi assonans hodisasini uchratishimiz mumkin.

O'ynamagan qolmasin, "Lazgi" tushib tolmasin,

"O'ynoli"ni yaratgan Omon akang o'lmasin.

"O'ynoli"ga o'ynoli, o'ynomoqni qo'ymoli. [MTY,70]

Bu she'rda o' tovushi orqali hosil qilingan assonans hodisasi asar mazmunini ochib berish uchun nutqqa intonatsion butunlik, ohangdorlik va emotsional-ekspressivlik bag'ishlagan. Bu she'rda ham fonetik takror, ham so'z takroridan shoir mohirlik bilan foydalanganini bir qarashda sezishimiz mumkin. So'z o'yini qilgan shoir asar nomini va harakatni bir xil omonim bo'lgan so'zlardan foydalangan. Bu esa shoirning so'z qo'llash mahoratining yuksakligidan dalolat beradi.

Bu ne kun: oshig'i zorlar vafoni mendan o'rgansa,

jafoni sendan o'rgansa?

Olishsa o'rnak-andoza, fidoni mendan o'rgansa,

jafoni sendan o'rgansa?[MTY,42]

Shoir ijodida misra oxiridagi *o'rgansa* leksik takror va qistirma baytdagi *jafoni sendan o'rgansa* sintaktik takrorlarning birdaniga qo'llanganini kuzatishimiz mumkin. Bunda ham ohangdorlik, ham kuchli ekspressivlik ifodalanadi. Aynan bir misrada emas, qo'shimcha misrada qo'llanishi esa takrorning asosiy badiiy ta'kid yukini yuklaydi.

Oshiq Erkin ijodida tarde aks san'atini hosil qilgan baytlarni ham uchratish mumkin.

Ko'nglim asiridur ul ikki qunduz

Kamon qoshlaringni, qoshi kamoni. [O'SD, 39]

Bu misradagi *kamon qoshlaringni, qoshi kamoni* aks tarzda qo'llanib takror hosil qilgan. Bu shoir ijodining o'ziga xosligini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, badiiy matnni tahlil qilish jarayonida fonetik, leksik va grammatik takrorlarni lingvopoetik jihatdan o'rganish, badiiy-estetik xususiyatlariga ham alohida e'tibor berish zarur. Chunki ularda poetik aktuallashuv juda yorqin namoyon bo'ladi. Bu Oshiq Erkin ijodida ham o'z aksini topgan. Shoirning lingvopoetik vositalardan o'rinli foydalanish mahorati takrori qo'llashida ham ko'rinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Жирмунский В. М. Теория литературы.— Поэтика.Стилистика. — Л., 1977.— 407 с.
2. Квинтилиан М.Ф. 12 книг риторических наставлений. — М.,1834. Часть I—XII.
3. Ломоносов М.В. Об ораторском искусстве. — Полн. Собр. соч. Т. 7— М., 1957. — С. 492.
4. Лапасов Ж. Бадий матн ва лисоний тахлил. — Тошкент: Ўқитувчи, 1995. — Б.48.
5. Йўлдошев М. Бадий матн лингвopoетикаси. — Тошкент: Ўзбекистон, 2019. — Б. 165-166.
6. Хожиев. А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати.— Тошкент: ЎЗМЭ, 2002.— Б.14.
7. Oshiq Erkin. Muhabbatdan to'yganim yo'q.— Urganch. 2008. — Б.114
8. Oshiq Erkin. O'lguncha sizni derman. — Toshkent. 2007. — Б. 318.

UO'K 811.161.1'28

SHEVAGA XOS FRAZEOLOGIZMLARNING LUG'AVIY TARKIBI (SAMARQAND VILOYATI QARLUQ SHEVALARI MISOLIDA)

*Z.R. Tillabayeva, o'qituvchi, PhD, Samarqand davlat chet tillar instituti akademik litseyi,
Samarqand*

Annotatsiya. *Usbu maqolada o'zbek tilshunosligida frazemalarning shakllanishi va ularning funksional-semantik xususiyatlari xususida ochiqqlangan. Shevalardagi iboralarni o'rganishning hozirgi holati, sohadagi muammolar va kamchiliklar, masalaning amaliy ahamiyati haqida gapirilgan. Samarqand viloyati qarluq lahjasida insonning tana a'zolarini ifodalash uchun ishlatiladigan ijobiy va salbiy bo'yoqqa ega turg'un o'xshatishlar asosida yuzaga kelgan iboralarning tarkibiy qismlari jadvalda yoritilgan. O'zbek shevalarida va ayniqsa Samarqand viloyati qarluq lahjasida uchrovchi frazeologik birliklar to'g'risida fikr-mulohaza yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *frazemalar, funksional-semantik xususiyatlar, dialekt, Samarqand viloyati qarluq lahjasi, turg'un o'xshatishlar, ijobiy va salbiy bo'yoq, frazeologik birliklar, qolip*

Аннотация. *В данной статье описывается образование словосочетаний в узбекском языкознании и их функционально-семантические особенности. Обсуждалось современное состояние изучения выражений в диалектах, проблемы и недостатки в этой области, практическое значение вопроса. В карлукском диалекте Самаркандской области компоненты выражений, образованные на основе устойчивых сравнений с положительными и отрицательными чертами, используемых для выражения частей тела человека, приведены в таблице. Обсуждались фразеологизмы, встречающиеся в узбекских диалектах, и особенно в карлукском диалекте Самаркандской области.*

Ключевые слова: *фразеологизмы, функционально-семантические особенности, диалект, карлукский диалект Самаркандской области, статические сравнения, позитивная и негативная окраска, фразеологизмы, закономерность.*

Abstract. *This article describes the formation of phrases in Uzbek linguistics and their functional-semantic features. The current state of the study of expressions in dialects, problems and shortcomings in the field, and the practical importance of the issue were discussed. In the karluk dialect of the Samarkand region, the components of the expressions formed on the basis of stable*

similes with positive and negative colors used to express human body parts are listed in the table. The phraseological units found in uzbek dialects, and especially in the karluk dialect of the Samarkand region, were discussed.

Key words: *idioms, functional-semantic features, dialect, karluk dialect of the Samarkand region, static similes, positive and negative color, phraseological units, pattern*

Ma'lumki, adabiy tildagi kabi shevalarda ham munosabat bildirishda, voqea-hodisa, narsalarni baholashda faol ishtirok etuvchi lisoniy vositalardan biri frazeologizmlar hisoblanadi. Frazeologizmlar o'zining funksional-semantik xususiyatlariga ko'ra ham baho ifodalash xususiyatiga ega bo'lgan boshqa lisoniy vositalardan ajralib turadi. "Frazeologizmlar nominativ ma'no va qo'shimcha ottenkalarining ajralmas birligidan iborat bo'lgan maxsus nutqiy figuralardir" [1:39-bet]. Masalan, baho ifodalovchi emotsional-ekspressiv so'zlar asosan so'zlashuv va badiiy nutq uchun xos bo'lsa, baholovchi metaforalar badiiy adabiyotda keng qo'llaniladi. Zero, mazkur yo'nalishda ko'plab ilmiy ishlar e'lon qilinib, frazeologik izohli lug'atlar e'lon qilinmoqda. Jumladan, V.V.Vinogradov, N.M.Shanskiy, A.I.Fyodorov, V.Djonich, A.I.Kazakova, Ye.S.Kogan, Nguen Lan Fiong, V.N.Teliya, Ye.A.Malinovskiy, Yu.Gvozdarev, V.P.Jukov, V.M.Mokiyenko, A.G.Nazaryan kabi olimlarning tadqiqotlari diqqatga sazovor.

O'zbek tilshunosligida frazemalarning shakllanishi va ularning funksional-semantik xususiyatlari Ya.Pinxasov, Sh.Rahmatullayev, A.Hojiyev, B.Yo'ldoshev, A.Mamatov, Abdi Mamatov, A.Isayev, Sh.Abdullayev, Sh.Usmonova, Sh.G'aniyeva, U.Rashidova kabi olimlar tomonidan alohida tadqiq qilingan. Qolaversa, Samarqand davlat universiteti tomonidan "Frazeologiya masalalari" seriyasida nashr qilingan ishlarda iboralarning turli-tuman xususiyatlari ochib berilgan. Shunisi xarakterliki, frazeologizmlarning o'ziga xos ma'no nozikliklari hamma uslubda ham birday ko'zga tashlanavermaydi. Bu xususiyatlar so'zlovchi yoki yozuvchining kommunikativ maqsadiga bog'liq holda namoyon bo'ladi. Frazeologizmlarda o'z tarkibida ishtirok etgan komponentlar yaxlitligida yuzaga kelgan hosila ma'no so'zlovchi munosabatini, nutq obyektini baholashini ifodalashga xizmat qiladi. Shevada ham adabiy tildagi kabi so'zlovchi yoki yozuvchi aloqa jarayonida nutq qaratilgan shaxsning yoshi, jinsi, kasbi, oilaviy yaqinligi, ijtimoiy mavqei kabilar hamda nutqiy vaziyatni hisobga olib o'z kommunikativ maqsadiga xizmat qiluvchi frazeologizmlardan foydalanadi. Bunda u baholashning o'zi kutganday amalga oshirishini ta'minlash uchun frazeologizm tarkibidagi komponentlardan ayrimlarini tushirib qoldirishi, yangi komponentlar hisobiga boyitishi yoki shu asosda mazkur frazeologizmga ifodalangan ma'noni beruvchi yangi ibora hosil qilishi mumkin. Bu so'zlovchi yoki yozuvchining individual xususiyati, ya'ni ijodkorlik mahoratiga bog'liq bo'ladi.

"Lug'aviy birlik hisoblangan so'z, agar u mustaqil ma'noli bo'lsa, gap tarkibida biror bo'lak vazifasini o'taydi. Frazeologizm ham lug'aviy birlik hisoblanadi. Shuning uchun ham uni so'zga teng qo'yib, gap tarkibida biror bo'lak vazifasida keladi, deb, shu fikr ilgari suriladi. Bunda birikma qolipli va gap qolipli frazeologizmlar ham nazarda tutiladi. Biroq bu o'rinda shuni unutmaslik kerakki, frazeologizm faqat semantik hodisadir. Shu vajdan ham u nutq tarkibida semantik qayta bo'linishni yuzaga keltirsa ham, sintaktik qayta bo'linishni yuzaga keltirmaydi [2:45-bet].

O'zbek xalq shevalari leksikasi turli hudud doirasida tadqiq qilingan bo'lsa-da, biroq shevalar leksikasining ajralmas qismi sanalgan iboralarni tahlil qilib, alohida tadqiq etish olimlarimiz tomonidan hozirgacha to'liq o'rganilgan emas. Bu borada faqat ayrim ishlar bor. Jumladan, olim X.Doniyorovning "O'zbek tili jelashgan qipchoq dialektining frazeologiyasi ustidan kuzatishlar", H.Uzoqovning "Adabiy tilda yo'q iboralar", T.Sodiqovning "Фразеологические единицы узбекских говоров", S.Ashirboyev va Z.Xidiraliyevlarning "Sheva frazeologiyasini o'rganish tajribasidan" kabi sanoqli maqolalar, shuningdek, T.Sodiqovning "Toshkent oblast o'zbek shevalari leksikasi" nomli nomzodlik dissertatsiyasida frazeologizmlarning ayrim xususiyatlarigagina to'xtab o'tilgan.

Shevalarda frazeologiyalarni o'rganish xalqimiz tilidagi nodir boyliklarni yig'ish bo'lsa, o'zbek adabiy tilda mavjud ko'pgina iboralarning kelib chiqish ildizini, uning variantlarini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, o'zbek shevalari lug'atini tuzishda katta yordam beradi.

Shunisi e'tiborga loyiqki, Toshkent shahri aholisi nutqidagi iboralarni uzoq yillar S.Dolimov, Sh. Shomaqsudovlar yig'ib, ensiklopedik lug'at tuzishgan [3].

Frazeologik birliklar milliy tilimizning barcha shakllarida keng ko'lamda uchrovchi til hodisasi sanaladi.

O'zbek tilshunosligida frazeologizm, frazeologik birlik, frazeologik ibora, frazeologik birikma, turg'un ibora, ibora singari bir necha xil ko'rinishdagi terminlar (atamalar) bilan yuritilib kelinayotgan atamalar bir-biriga nisbatan sinonim sifatida qo'llanilmoqda [4:133-135-bet].

Bundan shu ko'rinib turibdiki, iboralar asosan ikki va undan ortiq so'zlardan tashkil topib, so'z birikmalariga o'xshaydi. Biroq so'z birikmalari denotativ, iboralar esa konnotativ xususiyatalarga egaligi bilan farqlanadi, ularning mazkur xususiyatlarini matn mazmunidan ajratishimiz mumkin. Shunday birliklar ham borligini e'tiborimizdan chetda qoldirmasligimiz kerakki, ular bir o'rinda frazeologizm, boshqa joyda so'z birikmasi sifatida talqin qilinadi. Masalan, "boshiga ko'tarmoq" ibora sifatida *shovqin solmoq*, *e'zozlamoq* ma'nolariga ega. So'z birikmasi sifatida biror buyumni boshi uzra dast ko'tarmoq mazmuniga ega. Bunda u denotativ ma'noga mansub.

X.Doniyorov ta'kidlaganidek, "Tilning juda murakkab bo'lgan integratsiya va differetsiatsiya jarayonlari asosida taraqqiy etishi, bunday jarayonlar, ayniqsa, tilning o'zgaruvchan qismi bo'lgan leksikasida tez va ko'p yuz berib turishini hisobga olinsa, frazeologizmlarning qaysi til yoki dialektga oid ekanligini aniqlash masalasi ancha qiyin.

Lekin frazeologizmlar sostavida tilning nisbatan turg'un va chidamli qismi bo'lgan grammatik va xususan, fonetik xususiyatlar ham mavjudki, ular juda sekin-asta o'zgarib, asrlar davomida tilning mustahkam yodgorligi sifatida saqlanib qoladi. Mana shu xususiyatlar frazeologizmlarning kimga, to'g'rirog'i, qaysi xalq, qaysi til yoki dialektga mansub ekanligini aniqlab olish mumkin".

Muallif fikricha, standart iboraning shevaga taalluqli yoki taalluqli emasligining quyidagi o'lchov mezonlari borligi ta'kidlanadi:

- a) adabiy tilimizda uchrash-uchramasligi;
- b) ma'lum bir shevada gapiruvchi aholining hayoti, turmushi bilan bog'langanligi;
- d) qadimgi elementlardan qaysi til va dialektlarga mansub bo'lgan qonuniyat va xususiyatlarni saqlab qolganligiga bog'liqdir [5:103-bet].

Bizningcha, X. Doniyorov qayd etgan: "... shevalik xususiyatini o'zida qanchalik aks ettirishiga bog'liq", degan fikrga dialekt va shevaning leksik xususiyatlarini o'zida mujassam etganiga ko'ra deb oydinlik kiritish maqsadga muvofiq. Zero, adabiy tilda qo'llaniluvchi ayrim iboralarning morfologik, fonetik jihatdan farqlanib ma'lum bir shevada qo'llanilishini faqat bir shevaga mansub deb qarashga to'liq imkon bermaydi. Jumladan, X.Doniyorov "faqat qipchoq shevalariga xos" "faqat shu sheva aholisining yakka o'zigagina tegishli bo'lgan mulk" deb izohlangan frazeologizmlar ham adabiy tilda, ham turli xil fonetik shaklda bo'lsa-da, deyarli ko'pchilik shevalarda qo'llaniladi: *qatarda nariñ bosa*, *žukiñ žerda qamajdi* (qipchoq)– *qatārdā nāriñ bosa*, *jukiñ jerdā qāmājdi* (Samarqand)– qatorda noriñ bo'lsa, yuking yerda qolmaydi (adabiy til); *erü qatīn* – *qoş xokkiz* (qipchoq)– *eru xātun*– *qoş hokis* (Samarqand)– er-u xotin– qo'sh ho'kiz (adabiy til); *pişagini piş*, *ijtiñiñ murniñ qīñir demaslik* (qipchoq)– *pişagini piş demājdu* (Samarqand)– mushugini pisht demaslik (adabiy til) va hokazo.

Bundan shu ma'lum bo'ladiki, har bir frazeologiyada qo'llaniluvchi har qanday so'z turli-tuman shevalarda leksik, grammatik, morfologik jihatdan o'ziga xoslik kasb etadi. Shu o'rinda professor F.Abdullayevning qimmatli fikrlarini keltirib o'tishni joiz deb bildik: "Jonli til faktlari g'oyat murakkab tarixiy prosetni xalqning o'tmishdagi hayotini, urug'dosh va urug'dosh bo'lmagan etnik gruppalar o'rtasidagi munosabatlarni o'zida aks ettiradi. Shunga ko'ra, har qanday leksik-grammatik hodisani u yoki bu shevaga taalluqli ekanligi haqida gapirganda, barcha turkiy tillar yoki ma'lum gruppalar uchun umumiy bo'lgan leksik-grammatik elementlarni qayd qilish hamda urug'dosh tillar yoki bir-biriga territorial jihatdan yaqin bo'lgan, bir tilning ikkita tarmog'i hisoblangan shevalararo ta'sirning kuchi va salmog'ini atroflicha, chuqur o'rganish kabi omillarni nazarda tutishimiz lozim" [6:27-bet].

Shevalardagi iboralarni o'rganishning hozirgi holati, sohadagi muammolar va kamchiliklar, masalaning amaliy ahamiyati haqida S.Ashirboyev, Z.Xidraliyevalar maqolasida asosli fikrlar keltirib o'tilgan: "O'zbek shevalari leksikasini o'rganish bo'yicha tilshunosligimiz katta tajriba to'plaganligi barchaga ayon, lekin negadir sheva frazeologiyasi tadqiqotchilarimiz e'tiboridan chetda qolib ketmoqda. ...o'zbek shevalarida frazeologik birliklarni qay jihatdan o'rganish, ya'ni adabiy tildagi frazemalarning shevalardagi variatsiyalarini yoki variantlarini o'rganish masalasida tayinli nazariy fikrlar o'zbek tilshunosligida ishlab chiqilmaganligi uchun ham shevalar frazeologiyasi bo'yicha tadqiqotlar olib borilmaganligi ma'lum bo'lib qolmoqda" [7:21-bet].

So'zlashuv nutqida, badiiy asarlar tilidagi dialektal frazeologik birliklarni to'plab ularni tadqiq qilish ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, o'zbek tilining leksik-frazeologik lug'at boyligining yanada kengayishiga ta'sir qiladi. Zero, biz tahlil qilayotgan obyektimiz Samarqand viloyati qarluq lahjasi vakillari nutqi bo'lib, ularda uchraydigan dialektal frazeologik birliklar semantik jihatdan xilma-xildir.

Shu o'rinda ta'kidlab o'tish lozimki, ko'pgina jonli so'zlashuv tiliga mansub talaygina frazeologik iboralar faqat o'zbek shevalaridagina emas, balki qo'shni, yondosh ikki til doirasida mushtaraklik hosil qilishi mumkin. Buni Samarqand shahri qarluq lahjasi misolida ko'rishimiz mumkin. Zotan, mazkur sheva vakillari ikki tilda– o'zbek va tojik tillarida bimalol muloqot qilishadi: *ikki on beş– bir ottuz// du panžāyu– yāk sād; juziñni buzāmān// aftiñni sindirāmān* tarzida parallel qo'llaniladi.

Iboralar rivojida qadimdan shevalarning o'rni beqiyos. Zotan, xalq nutqiga xos iboralar adabiy tilga badiiy asarlar vositasida singib boradi. Ammo shunday iboralar ham shevalarda uchraydiki, ular hozirga qadar tuzilgan frazeologizmlarning izohli lug'atiga kiritilmagan. Jumladan, "*qalpog'ini dol qo'yib*", "*dasmoli deg bo'lmoq*", "*kallasini yo'qotmoq*", "*chapa-rosta qilmoq*", "*devolni ushatmoq*" kabi turli-tuman iboralar mavjudki, ularni o'zbek tilining izohli lug'atlarida uchratmaymiz.

Mazkur lug'aviy birliklarni aynan sheva ta'sirida yuzaga kelganini ularning tarkibidagi "*qalpoq*", "*dasmoli deg*", "*kalla*", "*chapa-rosta*", "*devol*" so'zlariga asoslanib, xulosa chiqarishimiz mumkin. Ushbu iboralar, asosan, Samarqand viloyati qarluq lahjasida so'zlovchilar nutqida kuzatiladi.

"*Källäsini joqātmāq*" iborasi yana "boshini yo'qotmoq" ko'rinishida o'zbek adabiy tilida qo'llanadi.

"*Māñā bārbar*" iborasi adabiy tilda "menga baribir" shaklida uchraydi. Bundan shuni tushunishimiz mumkinki, men, sen kabi kishilik olmoshlari shevada *mān, sän* tarzida ishlatiladi.

Shuningdek, hayvon yoki jonzotlarning xatti-harakatlari bilan shakllangan ayrim iboralar shaxslarga nisbatan qo'llanilib, salbiy mazmunga egaligini kuzatishimiz mumkin: "*ešākdāj hāñrāmā*", "*küčükdāj ākillāmā*", "*qürvāqādāj väqillāmā*" kabi iboralar, asosan, o'jar, og'ir tabiatli, qo'pol kishilarning noo'rin gapirishiga ishora qilish, kinoya-piching ma'nosida, ularni so'kish maqsadida qo'llanadi.

Frazeologik iboralarning leksik sostavini o'rganishda ular tarkibidagi komponentlarning doimiy qo'llanishi (bir yoki bir necha shevalarda), ma'no jihatdan turg'unligi kabi xususiyatlar hisobga olinishi lozim. Frazeologik iboralarni leksik xususiyatlariga ko'ra: 1) komponentlari o'zbek adabiy tilida aktiv qo'llanuvchi so'zlardan tashkil topgan; 2) komponentlari tor doirada (ma'lum dialekt va shevalardagina) qo'llanuvchi gruppalariga bo'lish mumkin [8:190-bet].

Birinci guruhga oid iboralar keng miqyosda qo'llanilib, ular deyarli hamma shevalarda, adabiy tilda ishlatiladi. Tabiiyki, dialektlarda ular fonetik, grammatik xususiyatlariga ko'ra farqlanadi. Jumladan, bunday so'zlarning tovush tarkibi turli xil fonetik o'zgarishlarga uchraydi:

n>m *ämmämi buzāyi*, da>ga *bāšigä yāñyāq čäqmāq*, su(v)gä *tušgän pišäkdäk, koñlidä čirki joq* va hokazo.

Ikkinchi guruhga mansub frazeologik iboralarning komponentlari tor doirada tarkibiga kiruvchi birliklar sanalib, adabiy tilda qo'llanilmaydi. Ular ma'lum bir sheva doirasidagina qo'llanilib, o'z mustaqil ma'nolarni yo'qotib, ko'chma mazmunga ega bo'lib, ibora tarkibida yonidagi so'zlar bilan birga yaxlit bir mazmun kasb etadi: *ävāzaj-u dārvāzä qilmāq* (hamma yoqqa ovoza qilmoq), *äle-bäle*

qilib yurmoq (murosa qila olmoq), *är-är qilmāq*- (urushmoq), *mijāni giž qimāq* (bo'lar-bo'lmas gaplarni gapirib boshni og'ritmoq), *simjān silliq* (o'ta oriq kishilarga nisbatan qo'llaniladi), *ittigājām-pittigājām arāzlämāq* (bo'lar-bo'lmas narsalarga arazlamoq) va hokazo. Samarqand viloyati qarluq lahjasida qo'llaniluvchi yuqoridagi iboralar tarkibida qo'llaniluvchi *ävāzaj-u dārvāzā*, *äle-bāle*, *giž*, *simjān*, *ittigājām-pittigājām* so'zlarining mazkur sheva vakillari nutqida alohida ishlatilishini uchratmadik. Ular faqat iboralar tarkibidagina qo'llaniladi.

Qolaversa, xalq nutqini kuzatganimizda, ikki til, ya'ni o'zbekcha-tojikcha so'zlarning chatishmasidan hosil bo'lgan iboralar borligiga guvoh bo'ldik: *maņa dārdi sār bolli* (boshog'riq bo'lmoq), *äspi qaşqadak* (nomdor, hammaga ma'lum), *dimāqi čāy bolmāq* (xushkayfiyatda bo'lmoq), *işkallaş butun* (kam-ko'stsiz), *har maqāmba yorʻyala qilmāq* (istagan ishini qilmoq), *til bilmās* (kishilar bilan kelisholmaydi, murosa qilolmaydi), *qāş-u qavāq qilmāq* (kayfiyatsiz, norozilik qiyofasida bo'lgan kishilarga nisbatan qo'llanadi), *qiliqi nav čiqarmāq* (kutilmagan ishlar boshlamoq), *qijma-qiyma qillmāq* (qattiq urmoq), *xun-xun yiylamāq* (qattiq kuyinib yig'lamoq), *gärdānigä ällmāq* (tan olmoq) va hokazo.

Har qaysi shevada uning kundalik hayotini, kasb-korini, urf-odatlarini ifodalovchi lug'aviy birliklar mavjudki, bular sheva vakillari nutqini kuzatganimizda yaqqol namoyon bo'ladi. Jumladan, Samarqand shahri qarluq lahjasi vakillari leksikonida iboraning bir komponenti mustaqil qo'llanilmaydigan, lug'aviy ma'no anglatmaydigan so'z va lug'aviy ma'no anglatuvchi fe'l so'z turkumiga oid so'zning qo'shilmasidan tashkil topgan frazemalar diqqatimizni tortdi: *ätāq-u pätāqni äytmāq* (qalang'i-qasangilarni taklif qilmoq), *čir-čir qilmāq* (baqirmoq), *ittigājām-pittigājām arāzlämāq* (bo'lar-bo'lmas narsalarga arazlamoq), *pixi qajtarilgān* (uddaburon, olg'ir kishilarga nisbatan qo'llaniladi), *lev qilmāq* (ustomonlik bilan narsa o'marmoq), *tili čučälä* (tili soqov), *dästāk-pājāk qilmāq* (2-3 oyligidan boshlab chaqaloqni chalqancha yotqizib, o'ng oyog'ini chap qo'lga, chap oyog'ini o'ng qo'lga dam solib tekkizish va gimnastika qildirish), *xändä-xärish qilmoq* (qo'l uchida, nomiga, chala ish qilmoq), *änäl bolib qālmāq* (hayron bo'lib berilib qolmoq), *beh-behlāb turmāq* (biror ishni qilishga kimnidir tergap, undab turmoq) kabilar shular jumlasidan.

Adabiy tildagi "*beshik kerti*" iborasi (oldinlari qiz chaqaloqni beshiklik paytidanoq uni biror bir yaqin kishilardan biri kelin qilish maqsadida o'g'lga so'rab, chaqaloqning ota-onasi roziligini olish marosimi. Hozirda bu udum yo'qolib ketgan.) shevalarda turlicha ataladi: Samarqand-Buxoro viloyati shevalarida *gävārä baxş qilinmāq*// *baxšändä qilinmāq*; Yuqori Qashqadaryo shevalarida *etä jittiş qilmāq*, *baxšännä qilmāq*; Toshkent shevasida *beşij ketti qilingän* yoki *qulāyi tişlängän* singari iboralar bilan beriladi.

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, Samarqand viloyati aholisi nutqida tojik tili shevasiga xos izofali birikma ko'rinishidagi iboralar uchraydi. Jumladan, "*käbutäri dubāmā*"- har narsaga mas'uliyatsiz yondashadigan kishi ma'nosida, "*näxotäki peşi qāşuq bolmāq*"- bo'lar-bo'lmas narsaga aralashavermoq, "*gosäli ämmä*"- landovur, go'l ma'nosida, "*musiči begunäh*"- begunoh, hech kimga ozor bermaydigan ma'nosida, "*fisfisäki mäjizkobāk*"- mug'ombir, ikkiyuzlamachi ma'nosida, "*läjläki bedum*"- novcha kishi ma'nosida, "*deväli nämkäs*"- hamma gapni o'ziga olib tez arazlab qoluvchi kishilarga nisbatan qo'llanilishining guvohi bo'ldik.

Zero haqli ravishda ta'kidlanganidek, "... har bir til asosan o'z lug'at sostavi va grammatik qurilishi negizida ichki taraqqiyot qonunlari asosida o'sib, takomillashib boradi. Bundan tashqari, u yoki bu til jamoalarining o'zaro aloqasi natijasida bir til ikkinchisini boyitib boradi. Xalqlar orasidagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy aloqalar tufayli bir til qurilishiga xos elementlar (asosan lug'aviy birliklar, qisman grammatik va fonetik birliklar) ikkinchi bir tilga o'tib, o'sha tilning mulkiga aylanadi" [9:43-bet].

Tabiiyki, frazeologizmlar eng ko'p o'xshatishlar asosida yuzaga keladi. Bunda eng ko'p qiyoslanadigan tasvir obyekti- kishilarning o'zlaridir. Zero, o'xshatishlar orqali shaxslarning tashqi ko'rinishi, a'zolari, xatti-harakatlari yorqin, aniq, emotsional-ekspressiv jihatdan tasvirlanadi. L.A.Lebedeva insonni xarakterlovchi o'n olti ideografik maydonni ajratib ko'rsatadi [10].

Quyida aynan Samarqand viloyati qarluq lahjasida insonning tana a'zolarini ifodalash uchun ishlatiladigan ijobiy va salbiy bo'yoqqa ega turg'un o'xshatishlar asosida yuzaga kelgan iboralarining tarkibiy qismlarini jadvalda ochib berishga harakat qilamiz.

O'xshatish obyekti	Ijobiy o'xshatish	Salbiy o'xshatish
bosh	lenin kalla komyuter kalla	tavoqdaq, sapchadək, oshkadudak, savatdak, lagandak, degi misdak
yuz	oydak, qoshukchadək, shirmondak, olmachadək	oytavoqdaq, tappidak, barkashdak, lapatkadək, shalg'amdak, kaftdak, sufdak, olqundadak, turshadək, shoftoludak, fatirdak
soch	sharsharadək, qulondak milla daroz, rayhondak	patakdaq, jo'rubdak, samondak, xasdak, tuproqdaq, shivitdak, shivishak, mosh-u birinjdak, savatdak
ko'z	olboludak, gelosdak, charosdak, g'ildirak, chiroqchadək	piyoladak, soqqadak, pitko'z
qosh	hiloldak, kamondak, qaldirg'ochdak, pilikdak, ipdak	o'rmondak
qovoq	bodomdak	oybadoq, oytavoq
burun	tugmadak	noskadudak, kovakdak, kartoshkadək, tano'rdak
og'iz	o'ymoqdaq, pistadak, qaymoqchadək, guldak, gelosdak, g'unchadək	kalo'chdak, kavushdak
quloq	barakdak	otquloqdaq, surfadak
bel	xipchadək, mo'rchadək, ninachidak, shamdak, niholdak, qamishdak	shkofdak, simkalitdak, tomdak, devdak
oyoq	qoshuqchadək,	lo'ladak, shulukdak, bolordak, cho'pdak, o'xloqdaq
ko'krak	olmachadək, anordak, shoftoludak	ko'hdak, qavundak, tarbuzdak
qo'l	lo'xtakchadək, ipakdak, paxtadak, xamirdak	panshaxadak, kasovdak, cho'pdak
bo'y	navniholdak, guldak	terakdak, minordak, daraxtdak, shuturdak

Shu bilan bir qatorda o'zbek shevalari frazeologiyasini o'rganish bo'yicha dastlabki qoliplar yaratilgan [7:21-25-bet]. Biz ham mazkur maqolada keltirilgan qoliplarning ayrim ko'rinishlarini Samarqand viloyati qarluq lahjasi misolida ko'rib o'tsak:

- sheva frazemasida tarkibidagi har bir so'z adabiy tilda mavjud bo'lsa-da, frazema ma'nosi shevaga xos bo'ladi: *pixi qajtarilgān* iborasi *pix* so'zi va qaytarilmoq so'zlaridan tashkil topgan va o'zbek adabiy tilida xo'rozning *pixi*, qovunni *pix* qilmoq birikmalarida kelishi ma'lum. Shevada ko'chma ma'no kasb etib, uddaburon, olg'ir kishilarga nisbatan qo'llaniladi. *Til bilmās* frazemasida til, bilmas birliklaridan iborat bo'lib, biror tilni bilmaslik birirkmasida keladi. Shevada esa kishilar bilan kelisholmaslik, murosa qilolmaslik mazmuniga ega bo'lsa, *odamni qijmā- qijmā qillmāq* turg'un birikmasi qiyma-qiyma hamda qilmoq so'zlaridan tashkil topgan. Shevada qattiq urish, do'pposlash ma'nolarida keladi;

- frazema tarkibidagi ayrim so'zlarning ma'nosi unutilgan bo'ladi: *ittigājām-pittigājām arāzlāmāq* iborasidagi *ittigājām-pittigājām* so'zining ma'nosi shevada unutilgan, lekin ibora faol bo'lib, bo'lar-bo'lmas narsalarga arazlamoq ma'nosida qo'llanadi. *Ātāq-u pātāqni āytmāq* frazemasidagi *ātāq-u pātāq* birligi alohida olinganda ma'nosi unutilgan, biroq shevada har qanday kishilarni chorlamoq mazmunida sheva ahliga tushunarli.

- sheva frazemasida tarkibidagi ayrim so'z faqat dialektal bo'ladi va frazema ma'nosi ham dialektal bo'ladi: *ālāxān-mālāxān bolmāq* tarkibidagi birinchi so'z adabiy tilda qo'llanmaydi, shevada ushbu ibora bezovta bo'lmoq ma'nosini ifodalaydi. *Qūmārtqisi qurimāq* frazemasidagi birinchi so'z dialektal xarakterga ega bo'lib, shevada xavotirlanmoq, tashvishlanmoq ma'nosida qo'llanadi.

- sheva frazemalari tarkibidagi so'z adabiy tildagi frazema bo'lgan shu so'zning sinonimi bo'ladi: *juragi ātliqmāq* frazemasida adabiy tildagi shoshmoq, hayajonlanmoq so'zlarining shevadagi sinonimi bo'lib, quvonmoq, sevinmoq ma'nolarida qo'llanadi. *Āñ bolmāq* iborasi adabiy tilda hang-mang bo'lmoq iborasiga formal jihatdan teng kelib, hayron bo'lmoq, ajablanmoq ma'nosiga ega.

Mazkur tahlillardan ko'rinib turibdiki, shevalar frazeologiyasi bo'yicha muammolar talaygina bo'lib, maxsus tadqiqotlar olib borishni taqozo etadi.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Абдуллаев А. Ўзбек тилида экспрессивликнинг ифодаланиши. Тошкент: Фан, 1983. – Б.39.
2. Миртожиев М. Ўзбек тили лексикологияси ва лексикографияси. – Тошкент, 2000. – Б.45.
3. Долимов С., Шомаксудов Ш. Кенг уйнинг келинчаги. Тошкент, 1964.
4. Турсунов У., Мухторов Ж., Рахматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Морфология. Лексикология. –Т: Ўқитувчи, 1992. – Б.133-135.
5. Дониёров Х. Кипчоқ диалектларининг лексикаси. Тошкент: Фан.1979. – Б. 103.
6. Абдуллаев Ф. А. Хоразм шевалари лексикаси// Ўзбек шевалари лексикаси. Тошкент: Фан, 1966. – Б. 27.
7. Аширбоев С., Хидиралиева З. Шева фразеологиясини ўрганиш тажрибасидан// Ўзбек тилшунослигининг долзарб масалалари мавзусидаги VII Республика илмий-назарий анжумани. Тошкент, 2015. – Б.21.
8. Туробова М. Ўзбек шевалари фразеологияси// Абдурахмонов Д., Содиков Т., Носиров Ш., Туробова М. Ўзбек шевалари лексикаси. –Т: Фан, 1991. – Б. 190.
9. Адашуллоева Г. Ўзбек ва тожик тилларида шахс хусусиятини ифодаловчи фразеологизмларнинг киёсий-типологик таҳлили. – Филология бўйича фалсафа фанлари доктори (PhD) дисс... – Самарқанд, 2019. – Б.43.
10. Маслова В. А. *Лингвокультурология*: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. — М.: Издательский центр “Академия”, 2001. – 208 с.
11. Dala materiallari.

UO'K 808.5

INGLIZ VA O'ZBEK MAQOLLARINING LINGVOKULTUROLOGIK VA SEMANTIK XUSUSIYATLARIGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR

N.Tojiboyeva, magistrant, Turan xalqaro universiteti, Namangan

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek maqollarining lingvokulturologik va semantik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Maqollar har bir xalqning madaniyati, dunyoqarashi va ma'naviy qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim til birliklari sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada maqollarning semantik strukturalari, madaniy konnotatsiyalari va tarjima jarayonidagi asosiy qiyinchiliklar tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *maqollar, lingvokulturologiya, semantika, tarjima, madaniy konnotatsiya.*

Аннотация. *В данной статье проводится сравнительный анализ лингвокультурологических и семантических особенностей английских и узбекских пословиц. Пословицы рассматриваются как важные языковые единицы, отражающие культуру, мировоззрение и духовные ценности каждого народа. Также в статье анализируются семантические структуры пословиц, культурные коннотации и основные трудности в процессе перевода.*

Ключевые слова: *пословицы, лингвокультурология, семантика, перевод, культурная коннотация.*

Abstract. *This article provides a comparative analysis of the linguocultural and semantic features of English and Uzbek proverbs. Proverbs are considered as important language units that reflect the culture, worldview and spiritual values of each people. Also, the article analyzes the semantic structures of proverbs, cultural connotations and the main difficulties in the translation process.*

Keywords: *proverbs, linguocultural, semantics, translation, cultural connotation.*

Maqollar har bir xalqning boy madaniy va tarixiy merosini, kundalik hayot falsafasini, dunyoqarashini va axloqiy qadriyatlarini o'zida mujassamlashtirgan qisqa, lo'nda va mazmunli ifodalardir. Ular ko'p asrlar davomida shakllanib, og'zaki xalq ijodining muhim qismiga aylangan. Maqollar insonlarning hayotiy tajribasi, kundalik muammolarga bo'lgan yondashuvi va umumiy qadriyatlarini aks ettiradi. Shu sababli, maqollarni tahlil qilish nafaqat lingvistik, balki madaniy, tarixiy va psixologik jihatdan ham muhimdir.

Ingliz va o'zbek maqollari bir-biridan madaniy va lingvistik jihatdan sezilarli darajada farq qiladi. Ingliz tilida maqollar ko'pincha pragmatizm, vaqtni qadrlash, shaxsiy muvaffaqiyat va

individualistik qadriyatlarni aks ettirsa, o'zbek maqollarida jamoatchilik, birdamlik, insoniylik va sabr-toqat kabi qadriyatlar ustuvorlik qiladi. Biroq, bu farqlarga qaramay, har ikkala til maqollarida umumiy insoniy qadriyatlar, axloqiy tamoyillar va tajribalar o'z ifodasini topgan.

Maqollar o'z tabiatiga ko'ra xalqaro janr hisoblanadi. Dunyoda o'z maqollariga ega bo'lmagan xalqning o'zi yo'q. Mashhur rus yozuvchisi L.N.Tolstoy "Har bir maqolda men shu maqolni yaratgan xalq siymosini ko'raman" degan edi [2]. Har bir xalq hayotiy tajribalarini maqollar shaklida avlodlarga qoldiradi. Shuning uchun ham turli xalqlar og'zaki ijodida mazmun va shakl jihatidan bir-biriga yaqin hamda hamohang maqollar ko'p uchraydi. Chunki har bir xalq hayoti va tarixida juda ko'p o'xshashliklar, umumiyliklar mavjud. Ingliz tilida maqol atamasi asosan "proverb" so'zi orqali ifodalanadi. Ba'zan ko'plab adabiyotlarda: adages, dictums, maxims, mottoes, precepts, saws, truisms so'zlari orqali ham maqol tushunchasini berishimiz mumkin [1]. O'zbek xalq maqollari singari ingliz xalq maqollari ham ingliz folklorning eng keng tarqalgan janrlaridan biri bo'lib, ingliz maqollarning tuzilishi, folklorda o'rganilishi va yana boshqa jihatlari bilan o'zbek maqollariga o'xshash holda umumiy jihatlarni ko'rsatadi. Maqollarni tarjima qilish esa juda murakkab va qiziqarli jarayon bo'lib, bunda nafaqat til, balki madaniy kontekst ham katta ahamiyatga ega. So'zma-so'z tarjima ko'p hollarda maqolning asl ma'nosini yetkazib berolmaydi va uning madaniy konnotatsiyalarini yo'qotishi mumkin [2]. Shuning uchun maqollar tarjimasi nafaqat lingvistik bilim, balki madaniy tafakkurni ham talab qiladi.

Ingliz va o'zbek maqollarida milliy madaniyat, urf-odatlar va qadriyatlar aniq aks etadi. Maqollar xalqning kundalik hayoti, tarixiy tajribasi va dunyoqarashi bilan chambarchas bog'liq. Har bir maqolda millatning madaniy qadriyatlari, tarixiy bosqichlari va hayot falsafasi aks etadi. Ingliz maqollarida ko'pincha vaqtning qadriga yetish, amaliy pragmatizm va shaxsiy muvaffaqiyat kabi qadriyatlar aks ettiriladi. Masalan, *"Time is money"* (Vaqt - bu pul) maqoli vaqtning iqtisodiy ahamiyatini ta'kidlaydi. O'zbek maqollarida esa ko'proq jamoaviy qadriyatlar, birdamlik va insoniylik yuksak o'rin egallaydi. Masalan, *"Birlik bo'lsa, teshik toshdan suv chiqadi"* maqoli jamoaviy harakatning kuchini ifodalaydi. Shuningdek, lingvokulturologik jihatdan maqollarda tabiat, ob-havo sharoiti, tarixiy voqealar va madaniy urf-odatlar aks etishi kuzatiladi. Masalan, inglizlarda *"Make hay while the sun shines"* (Quyosh chiqqanda pichanni yig') va o'zbeklarda *"Yozning bir kuni qishning o'n kunini boqadi"* maqollari bir xil tabiat hodisalariga asoslangan. Shuningdek, maqollar milliy mentalitetning ham yorqin ifodasi hisoblanadi. Ingliz tili individualizm va shaxsiy muvaffaqiyatni qadrlasa, o'zbek tilida jamoaviylik va insoniy qadriyatlar ko'proq ustunlik qiladi. Ingliz va o'zbek maqollarining semantik strukturalari ko'p jihatdan o'xshash bo'lsa-da, ayrim farqlar ham mavjud. Ingliz maqollarida ko'pincha individualizm, vaqtni qadrlash, aniq va lo'nda ifodalar ustunlik qilsa, o'zbek maqollarida insoniylik, jamoatchilik va axloqiy qadriyatlar asosiy o'rinni egallaydi.

Semantik jihatdan ingliz maqollarida hayotiy tajriba, pragmatizm va qoidalarga rioya qilish muhim o'rin tutadi. Masalan, *"Actions speak louder than words"* ingliz maqoli insonning amaliy faoliyatiga urg'u beradi. Ushbu maqola ingliz tilida 20-asr boshlarida keng tarqalgan bo'lib, **"deeds over words"** va **"talk is cheap"** maqollari ham aynan ekvivalent sifatida ishlatiladi. O'zbek maqollarida esa ko'pincha insoniylik, sabr-toqat va axloqiy qadriyatlar ta'kidlanadi. Masalan, *"Sabr kosasi to'lsa, toshar"* maqoli insonning sabr-toqat chegarasini tasvirlaydi. Maqollarni tarjima qilish jarayonida bir necha asosiy muammolar yuzaga keladi. So'zma-so'z tarjima jarayonida har bir so'zning bevosita ekvivalenti topilib, to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinadi. Biroq, bu usul maqolning asl ma'nosi va madaniy konnotatsiyasini to'liq ifodalay olmaydi. Masalan, ingliz tilidagi *"The early bird catches the worm"* maqolini o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjima qilsak, *"Erta qush qurtni tutadi"* bo'ladi. Biroq, bu tarjima asl ma'noni to'liq tushuntira olmaydi, o'zbek tilida bu ma'no *"Erta turgan yutadi"* tarzida ifodalanadi.

Shuningdek, ayrim maqollarni tarjima qilishda antonimlik hodisasi kuzatiladi. There is no place like home (East or west, home is best) "O'z uying' o'lan to'shaging". Bu maqolni tarjima qilishda qiyosiy tarjimadan foydalanilgan. Negaki, ingliz tilida o'zbek tilida uchraydigan "o'lan" so'zi mavjud emas, semantik jihatdan to'liq ma'no ifodalaydi. Bu maqol ingliz va o'zbek madaniyatida uy va o'z sharoitining inson hayotidagi o'rni haqida bir xil ma'no anglatadi. Geografik, madaniy va lingvistik kontekstlar farqli bo'lsada, o'zbek madaniyatida an'anaviy va madaniy jihatdan yurtga, oilaga bo'lgan

mehrn aks ettiradi. Bu maqol har ikkala tilda ham uy va uydagi tinchlik, xavfsizlik, qulaylik va baxtning asosiy manbai sifatida ko'rsatilgan.

Ayrim maqollar (madaniy konnotatsiyalar) tarjima jarayonida ichki ma'nosini chuqurlashtiradi va uni tushunish jarayonini yanada murakkablashtiradi. Ma'lumki, har bir xalqning tarixiy tajribasi, diniy qarashlari, urf-odatlar va qadriyatlari maqollarda aniq aks etadi. Masalan, ingliz tilidagi *"A rolling stone gathers no moss"* (Aylanuvchi toshga mox bitmaydi) maqoli doimiy harakat va izlanishning foydali ekanligini ta'kidlaydi. O'zbek tilida esa harakatchanlik emas, barqarorlik va sabr-toqat ustuvor o'rin egallaydi, masalan, *"Sabrlilik - oltin kalit"* maqolida sabrning qadri ifodalanadi. Shuningdek, diniy va tarixiy tajribalar ham madaniy konnotatsiyalarda aks etadi. Ingliz maqollarida xristianlik madaniyati, o'zbek maqollarida esa islom dini ta'siri seziladi. Masalan, *"God helps those who help themselves"* (Xudo o'ziga yordam berganlarga yordam beradi) va *"Yordam - Allohdan, harakat - bandadan"* maqollari o'xshash g'oyalarni ifodalaydi, biroq madaniy kontekstlari farqli hisoblanadi. "All are not saint that go to the church in their collections" maqolini so'zma-so'z tarjima qilsak, "Cherkovga borganlarning hammasi ham avliyo bo'lavermaydi" tarjimasi kelib chiqadi. Biroq bu maqolni o'zbek tiliga ekvivalent sifatida "Eshak Makkaga borgan bilan hoji bo'lmas" maqolning mazmuni ochilib, diniy mavzudan chetga chiqmagan holda uslubiyati saqlanib qolgan [3]. Shuningdek, ayrim maqollarni tarjima qilishda obraz va metaforalar boshqa madaniyatda bir xil tushunilmaydi. Metaforalar ko'p hollarda bir madaniyatdan boshqasiga tarjima qilinganda tushunmovchiliklarga sabab bo'lishi mumkin. Metaforalarning asosiy vazifasi abstrakt tushunchalarni aniq obrazlar orqali yetkazishdir. Masalan, ingliz tilidagi *"Every cloud has a silver lining"* (Har bir bulutning kumush qirralari bor) maqoli qiyinchiliklar ortida imkoniyatlar yashiringanligini ifodalaydi. Ammo bu metafora o'zbek tiliga to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinsa, ma'no to'liq anglashilmasligi mumkin. O'zbek tilida esa *"Ko'pni ko'rgan ko'pni biladi"* maqoli hayotiy tajriba va bilimning bog'liqligini anglatadi. Ingliz tiliga so'zma-so'z tarjima qilinganda esa uning obrazli ma'nosi yo'qolishi mumkin. Metaforik ma'nolarni tarjima qilish jarayonida tarjimon nafaqat til, balki madaniy kontekst va obrazlarni ham hisobga olishi kerak. Metaforalar xalqning tarixiy, diniy va madaniy tajribalarini o'zida aks ettirgani sababli, tarjimada ularning asl ma'nosini yo'qotmaslik muhim hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek maqollarining lingvokulturologik va semantik xususiyatlari xalqning tarixiy tajribasi, milliy mentaliteti, qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiradi. Maqollar tilda saqlanib qolgan, madaniyatni ifodalovchi boy va qudratli vosita sifatida, har bir xalqning o'ziga xos dunyoqarashini, urf-odatlarini, an'analarini va ijtimoiy hayotini tushunishda muhim o'rin tutadi. Maqollarni chuqurroq tahlil qilish, bizni boshqa madaniyatlarni yaxshiroq tushunishga va ularning tiliga hurmat bilan qarashga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Honeck, R. A proverb in mind: the cognitive science of proverbial wit and wisdom. – USA.: Lawrence Erlbaum, 1997. – 277p.
2. Salomov G'. Language and translation. T.: Fan Publishing House. 1966. 267p.
3. Karamatova K.M., Karamatov H.S. Proverbs–Maqollar– Пословицы. – T.: Mehnat, –2000. –398 b.

UO'K 81'255

MEDIAMATNNING MEDIADISKURSDAGI FUNKTSIONAL VAZIFALARI

M.M. Tursunov, dots., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada muallif zamonaviy medialingvistikaning asosiy konseptlaridan biri hisoblangan mediamatnning mediadiskursdagi funktsional vazifalarini ochib bergan. Mediamatn tushunchasiga nazariy hamda amaliy izohlar berilgan, uning klassifikatsiyasi tahlil etilgan. Mediadiskursning turli tiplarida matnlarning taqdim etish yo'llari, uni ommaga yetkazish jarayonidagi ta'sirchanligi holati, axborotni qabul qilish omillari, lisoniy mezonlari izohlangan.

Kalit so'zlar: multimediali platformalar, funksional-uslubiy holat, madaniyat makoni, kontent-tahlil, mediamahsulot, lingvamediali xususiyatlar, pragmatik uslub.

Аннотация. В данной статье автор раскрыл функциональные задачи медиатекста в медиадискурсе, который является одним из основных понятий современной медиалингвистики. Дается теоретическое и практическое объяснение понятию медиатекст, анализируется его классификация. Объясняются способы представления текстов в различных типах медиадискурса, состояние их эффективности в процессе донесения до публики, факторы рецепции информации, лингвистические критерии.

Ключевые слова: мультимедийные платформы, функционально-стилистическое состояние, культурное пространство, контент-анализ, медиапродукт, лингво-медийные особенности, прагматический стиль.

Abstract. The article reveals the functional tasks of media text in media discourse, which is one of the main concepts of modern media-linguistics. The concept of media text is given with theoretical and practical explanations, its classification is analyzed. The ways of presenting texts in various types of media discourse, the state of their effectiveness in the process of conveying it to the public, the factors of information reception, and the linguistic criteria are also explained.

Key words: multimedia platforms, functional-stylistic condition, cultural space, content analysis, media product, linguistic-media features, pragmatic style.

Kirish. Medialingvistikaning umumiy nazariyasi uchun mediamatnning maxsus konsepsiyasi [5] o'ta muhim masala hisoblanib, u medianutqning deyarli barcha tadqiqotlarida ishtirok etadi. Mazkur konsepsiyaning hal qiluvchi belgisi matnni faqatgina media olamidagi funksional faoliyatiga aloqador bo'lgan nutq mahsuli sifatida tushunishdan verbal hamda media darajasidagi komponentlar o'rtasidagi uzviy aloqaga ega ommaviy axborot matni sifatida tan olish sanaladi.

Asosiy qism. Hozirgacha tilshunoslikda matn tushunchasiga juda ham ko'plab nazariy ta'riflar berilgan albatta, ulardan eng ko'p maq'ullangani quyidagicha: "o'zaro bog'langanlik va yaxlit butunlik asosiy xarakterli xususiyati hisoblanadagin matn belgi birliklari ketma-ketligi asosida ma'no munosabati bilan bog'langan unsurdir" [7]. O'z-o'zidan, masmedia sohasida matn tushunchasi verbal daraja chegarasidan chiqib ketib, faqatgina verbal belgilar emas, balki har qanday ketma-ketlikga ega semiotik jihatdan asoslangan shakl deb izohlanadi.

Ommaviy kommunikatsiya darajasi matnning funksional qamrovini sezilarli masshtabda oshirib, uni yarimkodli (kreolashtirilgan, video-verbal, multimediali) shaklga aylantiradi hamda u yoki bu OAV vositasiga xos media-texnologik unsurlarga asoslangan holda unga yangi struktur-ma'noviy xarakterli xususiyatlarni taqdim etadi. Masalan, televediniyadagi matn bir vaqtning o'zida bir nechta darajalarda namoyon bo'ladi – u verbal, videoformat va ovoz foni yordamida keng qamrovlilik hamda ko'p qatlamlilik kabi xususiyatlarni paydo qilib, bir umumiy, yaxlit shaklni yaratadi. Radiomatnlar esa verbal matnni muzika va audioeffektlar yordamida yaxlit bir material sifatida tinglovchilarga taqdim etadi. Gazeta diskursidagi matnlar o'ziga xos grafik bezaklar hamda turli illustratsiyalarga egaligi bilan ajralib turadi.

Mediamatnni tarkibida verbal hamda media darajasidagi elementlarni o'z ichiga olgan yarimkodli shakl sifatida qabul qilishda yuzaga kelgan jiddiy o'zgarishlar Internetning shiddat bilan tarqalishi sababli yuzaga keldi. Internetning paydo bo'lishi bilan bir qatorda yangi multimediali platformalarning yaratilishi ham professional ham oddiy Internet ishlatuvchilariga kontentni yaratish, uni tarqatish imkoniyatini beruvchi innavatsion instrumentlarni taqdim etdi. Internet olamida mavjud bo'la boshlagan matnlar yoki set matnlar (Internet olamida qo'llaniladigan matnlar) an'anaviy OAV media vositalari bilan integrallashgan holda umumiy mediadiskursdagi axborot ma'lumotlar olamini kerakli unsurlar bilan boyitdi. Internet bu jarayonni multimedia texnologiyalari bilan amalga oshirayotganligi sababli uning mashhurligi tobora ortib bormoqda. Internet olamidagi matnlarni tasvirlashda qo'llaniladigan eng mos terminlar "multimedia" hamda "gipertekst" hisoblanadi [8], ular verbal hamda media unsurlarining o'zaro birgalikda ishlashishining yangi mexanizmlarini ifodalaydi. Multimedia hamda gipertekstlar virtual olamda matn yaratish hamda uni shakllantirish, tarqatishning yangi xarakterli xususiyatlariga ishora etadi. Mashhur kanadalik sotsiolog Marshall Makklyuening masmediadagi kanalning texnologik xususiyatlari hamda axborotning xarakterini baholar ekan "the

medium is the message” degan jumlaning ishlatgan, ya'ni bu fikr axborot va uni ommaga taqdim etadigan masmedia kanali o'rtasidagi aloqa uzviy, hal qiluvchi ekanligiga ishora etmoqda [9].

Medianutqning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish asnosida xorijiy olimlar XX asrning 70-90 yillarida mediamatn tushunchasiga ilmiy asoslarni taqdim etishdi. Teun Van Deyk, Martin Montgomeri, Alan Bel, Norman Feyerklaf, Robert Fauler, S.I.Bernshteyn, D.N.Shmelyov, V.G.Kostomarov, Yu.V.Rojdestvenskiy, G.Ya.Solganik, S.I.Treskova va boshqa tilshunoslar turli maktab va til nazariyasi yo'nalishlari nuqtai-nazaridan axborot vositalaridagi matnlar, mediamatnlar, ularning nazariy asoslarini yaratilishiga hamda rivojlanishiga, tadqiq metod va usullarini shakllantirishga o'z hissalarini qo'shganlar. Olimlar mediamatnni sotsiolingvistika, funksional stilistika, diskurs nazariyasi, kontent-tahlil, kognitiv tilshunoslik, ritorik tahlil kabi soha va yo'nalishlar nuqtai-nazaridan tadqiq etishgan. Mediamatn nazariy jihatdan asoslana boshlangan o'sha davrda bir nechta ilmiy masalalar olimlar nigohida bo'lgan – OAV tilining funksional-uslubiy holatini aniqlash, mediamatnning turli tiplarini tavsiflashda qo'llaniladigan metodlarni belgilash, medianutqga ijtimoiy-madaniy faktorlarning ta'sirini aniqlash hamda medianutqning ommaga ta'sir etishning lingvomediativ texnologiyalarini shakllantirish. Medialingvistikaning asosiy kategoriyasi sifatida mediamatnning nisbatan to'liqroq shakldagi konsepsiyasi birinchi marta T.G.Dobrosklonskaya tadqiqotlarida shakllantirilgan [6].

Qolaversa, mediamatnlarning asosiy kategoriyalari, mediamatn tuzish tamoyillari, ommaviy axborot vositalari tili va uslubini o'rgangan qator yurtimiz olimlari sirasiga A. Abdusaidov, G.X. Bakiyeva, D.M. Teshabayeva kabilarni kiritish mumkin. Shuningdek, so'nggi yillarda himoya qilingan milliy dissertatsiyalarda ham mediamatnning lisoniy xususiyatlari alohida tahlilga tortilmoqda, ular turkumiga quyidagilarni kiritish mumkin: S.A. Atkamovning “Frazologizm mediamatnda ifodalash va baholashning uslubiy vositasi sifatida (turli tizimli tillar gazeta matnlari asosida)” mavzusidagi dissertatsiyasi [1], Sh.A. Usmonovning “Mediadiskursda gazeta tili tendensiyalari (o'zbek va ingliz tillari misolida)” nomli ilmiy ishi [2], N.S. Nasrulloevaning “O'zbek va ingliz tillarida kompyuter va internet jargonlarining chog'ishtirma tadqiqi”ga oid izlanishlari [4], va M. R. Artikovning “Mediamatnda presedent fenomenining lingvomadaniy aspekti (o'zbek va ispan gazetalar misolida)” nomli tadqiqotlari aynan mediadiskurs, mediamatnga oid lisoniy muammolar yechimiga qaratilgan [3].

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, mediamatn konsepsiyasining asosida verbal hamda mediaga tegishli birliklarning o'zaro aloqador shakllari yotadi. Ko'plab inglizabon olimlarning tadqiqotlarida ham mazkur g'oya barcha OAV matnlariga tegishli degan qarashlar ko'p uchraydi. Misol uchun, Alan Bell “Approaches to media discourse” kitobida quyidagilarni yozadi: “mediamatnlarga beriladigan izoh shubhasiz an'anaviy qarashlardan mutlaqo farq qiladi, matn bu qog'ozda yozilgan yoki gazetada nashr etilgan so'zlar ketma-ketligi degan qarash albatta eskirgan. Mediamatn tushunchasi ancha keng qamrovlidir: u ovoz xususiyatlari, musiqa hamda tovush effektlari, vizual obrazlarni o'z ichiga oladi, boshqacha qilib aytganda, mediamatnlar ularni yaratish hamda tarqatishda qo'llanilgan jamiki texnologiyalarni namoyon etadi. Bugungi kunda, mediamatn verbal hamda media komponentlarining ajralmas aloqadorligiga asoslangan murakkab darajali hodisa sifatida ham xorijiy ham mahalliy olimlar tomonidan tan olinadi.

Medialingvistika nuqtai-nazaridan mediamatn bu ma'lum bir mediaformatda ifodalangan hamda umumiy bir ma'noda mujassamlashgan verbal, media darajalardagi lisoniy birliklarning ketma-ketlik bilan bog'lanish jarayonidir. Zamonaviy ommaviy axborot vositalari oddiy matnlarga misli ko'rilmagan qo'shimcha funksiyalarni taqdim etadi, shunchaki so'zlardan iborat matn ommaning e'tiborini tortadigan, uning butun vujudini o'ziga tortadigan qudratli qurolga aylanishi mumkin, buni amalga oshirish uchun zamonaviy texnologiya, kompyuter grafikasi yordamida har qanday illustratsion, grafik ottenkalarni qo'shishning imkoni bor.

Shu o'rinda, matnning verbal hamda media komponentlari o'zaro chambarchas bog'liq va aloqador ekanligini ta'kidlab o'tishimiz kerak, zero, ular turli tamoyillar asosida bir-biriga uyg'unlashadi: qo'shimcha qilish, ma'noni kuchaytirish, ifoda etish, ajratib ko'rsatish, biror bir bildirilgan fikrga qarshi asosni izohlab berish va hokazo. Mana shu tamoyillarga asoslangan

komponentlar bir-birini to'ldiradi va ajralmas, yagona birlikni hosil qilib, mediamatn tushunchasining asosini hosil qiladi.

Medialingvistikaning nazariy asoslarini shakllantirish uchun katta rol o'ynaydigan masalalardan biri shundan iboratki, matnni to'g'ri, obyektiv tushunish, qabul qilish nafaqat lisoniy birliklar hamda til bog'lovchilari yordamida ta'minlanadi, balki zarur umumiy bilimlar foni (majmui), kommunikativ fon asosida ham amalga oshiriladi [7]. Medianutqlar tahlil qilinganda aynan kommunikativ fon yoki umumiy bilimlar majmui (common background knowledge) kabi tushunchalarga ko'proq murojaat etishga to'g'ri keladi, zero, har bir inson u yoki bu axborot bilan tanishar ekan, avvalambor uni o'zida mavjud bo'lgan bilimlar asosida tahlil qiladi, ma'lum bir xulosaga keladi. Kommunikativ fon yoki umumiy bilimlar majmui u yoki bu jamiyatga tegishli bo'lgan tarixiy, ijtimoiy xarakterdagi ma'lumotlar to'plami hisoblanib, kommunikatsion kontekstning umumiy strukturasiga tabiiy ravishda integrallashadi hamda mediamatnni yaratish, tarqatish, uni namoyish etishga aloqador barcha o'ziga xos jarayonlar, holatlarni o'z ichiga oladi, ya'ni mediamatnning so'zga aloqador barcha tamoyillari bilan bevosita va bilvosita aloqadordir.

Mediamatnlarni tipologik nuqtai-nazardan o'rganish medialingvistika doirasidagi muhim tadqiqot muammolaridan sanaladi. Mediamatnlarni tipologik jihatdan tahlil qilishning turli usullari bu masalada ko'plab mezonlarni hamda klassifikatsiyalarni taqdim etadi. Biroq, mediamatnlarni tipologik jihatdan izohlashning medialingvistika doirasida shakllangan parametrlari mavjudki, ular ushbu masalaning asosiy tushunchalariga urg'u beradi. Quyida ushbu parametrlarni havola etamiz:

- 1) Biror bir materialni yaratish usuli (muallif tomonidan – korporativ, og'zaki - yozma);
- 2) Biror bir materialni yaratish shakli (og'zaki, yozma);
- 3) Biror bir materialni taqdim etish shakli (og'zaki, yozma);
- 4) Biror bir materialni tarqatish kanali (aniq OAV vositasi, gazeta, radio, televediniya, multimediaviy internet platformalari orqali);
- 5) Matnning funksional tipi, janri;
- 6) Qaysi universal mediatopikga tegishli ekanligi (siyosat, savdo-sotiq, ta'lim olish, madaniyat, sport va hokazo hamda tematik dominant).

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan parametrlarga chuqurroq to'xtalib o'tadigan bo'lsak, avvalambor axborotni yaratish uslubiga ko'ra u necha kishi tomonidan tayyorlanganligiga urg'u beriladi. Informatsion mahsulotning oxirida muallif ko'rsatib o'tilishi yoki o'tilmasligi ham mazkur masalada muhim hisoblanadi. Har qanday mediamahsulot yakka muallif tomonidan yaratilishi mumkin, muxbirning maqolasi, jurnalistning reportajida muallif ko'rsatib o'tiladi. Kollegial yaratilgan matnga misol tariqasida yangiliklardan iborat axborotlarni keltirishimiz mumkin, unda bir mediamaterial informatsion agentliklarning korporativ muallifi nomidan tarqatiladi, bularga misol tariqasida CNN, Reuter, UZA va boshqalarni keltirishimiz mumkin. Biror bir materialni tarqatish shakli haqida gap borganda bu yerda dixotomik jarayon borligini ma'lum qilamiz, zero og'zaki hamda yozma shaklda axborotni taqdim etish masalasi biroz murakkabroqdir. OAVlardagi matnlarni tipologik jihatdan ifodalashda qo'llaniladigan eng muhim parametrlardan biri bu – matnning qaysi funksiya va janrga tegishli ekanligini aniqlash masalasi sanaladi. Bugungi kunda OAV sohasida nutq qo'llashning dinamikasi shunchalik jadalki, uning janridagi o'zgarishlar ham juda ham ko'p sonlarda amalga oshmoqda. Medialingvistikaning nazariy asoslari doirasida OAV matnlarini tipologik jihatdan ifoda etishning parametrlari bo'yicha aniq bir klassifikatsiyaning mavjud emasligi va bu jarayon doimiy tarzda o'zgarishini inobatga olish kerak, shunday bo'lsada, quyida mediamatnning asosiy tiplarini ajratib ko'rsatadigan klassifikatsiyani taqdim etamiz:

- Yangiliklar
- Axborot tahlili va izohlari
- Mualliflik huquqi asosida tayyorlangan tematik materiallar (ingliz medialingvistikasida "features" termini bilan nomlanadi)
- Reklama

Yuqoridagi klassifikatsiya tarkibidagi unsurlar akademik V.V.Vinogradovning til va nutq uslublari tadqiqot natijalariga rioya qilgan holda tilning funksional-stilistik differentsiatsiysi asosida shakllangan va shuning uchun ham mediamatnning u yoki bu tipidagi axborotni taqdim etish, uning

ommaga ta'siri jarayonlarida axborot funksiyalarning real aloqadorligini namoyish etishga imkon beradi. Shunday qilib, yangiliklar – matnlar hisoblanib, tilning asosiy funksiyalaridan birini bajarishiga zamin yaratadi, ya'ni axborot berish, axborot yetkazish; shu bilan bir qatorda ommaviy axborot vositalarining ham informativ missiyasini amalga oshirishini ta'minlaydi.

Axborotga beriladigan izohlar medialingvistika sohasida mediaanalitika deb ataladi. U axborotning jamiyatda yanada ommalashishiga, targ'ib qilinishiga, kishilarga yanada kuchliroq ta'sir etishiga zamin yaratuvchi unsur sanaladi, u fikr bildirish hamda baho berish kabi muhim jarayonlardan iboratdir.

“Features” guruhiga mansub matnlar yoki publisistika asosiy OAVlar taqdim etadigan keng qamrovli, turli tematik materiallarni o'z ichiga oladi. U badiiy-estetik shaklda ommaga ta'sir etishda ulkan qudratga ega mediamaterial hisoblanadi. Reklama til hamda ommaviy axborot vositalari uslubi sifatida ommaga ta'sir etish vazifasi va qudratiga ega. Birinchi jarayonda reklama tildagi ko'plab ekpressivlik hamda emotsionallik xususiyatlariga ega bo'lgan lingvostilistik vositalar bilan qurollangan holda jamiyatdagi kishilarga ta'sir etishga harakat qiladi, har qanday leksik birlikning boshqacha kontekstda, kuchliroq shaklda, noan'anaviy pragmatik uslubda ishlatilishi kishilarning diqqatini jalb qila oladi. Bunday “lisoniy hiyla”lardan reklama unumli foydalanishga va o'zining asosiy maqsadi hisoblanadigan savdo-sotiq intensiyasini bajarishda davom etadi. Ikkinchi jarayonda esa reklama u yoki bu OAV turidagi mediatexnologiyalardan unumli foydalanib, ommaga ta'sir etishga, ularni diqqatini o'ziga tortishga harakat qiladi. Reklamalar har qanday mediamatnni ifoda etish xususiyatiga ega, bunda u ham lisoniy ham mediaviy xarakterlaridan foydalanadi.

Shu o'rinda mediamatnlarning asosiy to'rtta tiplarining o'ziga xos lingvamediali xususiyatlariga ham to'xtalib o'tishimiz zarur. Avvalambor, har bir mediamatn tipining maqsadi axborotni ommaga yetkazish hamda u yoki bu jamiyat guruhlariga ta'sir o'tkazish hisoblanadi. T.Dobrosklonskaya yuqorida nomlari tilga olingan mediamatn tiplarining “axborot-ommaga ta'sir o'tkazish” funksiyasini bajarish bo'yicha shartli shkalani taqdim etadi [6]:

-sxema: mediamatn tiplarining “axborot-ommaga ta'sir o'tkazish” funksiyasini bajarish bo'yicha shartli shkala

Yangiliklar Informatсион-analitik matnlar Publisistika Reklama matnlari

--	--	--	--	--

Axborot

Ta'sir etish

Shubhasiz, mediamatnlarning asosiy tiplaridan biri bu - yangiliklar hisoblanadi, zero, turli mediadiskurslarda dunyo bo'yicha bir kunda minglab, millionlab axborotlar ommaga taqdim etiladi. Lekin shu o'rinda, ommaviy axborot vositalarida hamma sodir bo'layotgan voqea-hodisalar ham o'rin olmasligini ta'kidlab o'tishimiz kerak. Gazeta, radio, televediniyada namoyish etiladigan yangiliklar “axborot qiymat”iga (news value, news worthiness) ega bo'lishi zarur. Har bir ommaga taqdim etiladigan yangilik mutaxassislar tomonidan aynan maxsus kriteriyalar asosida tahlil qilinadi hamda eng zarur, muhim axborotlar e'fir yuzini ko'radi. U yoki bu axborot quyidagi faktorlar asosida “axborot qiymat”iga ega yoki ega emasligi aniqlanadi: berilayotgan xabarning yangi ekanligi, bugungi jamiyat uchun dolzarbligi, informatсионni qabul qiluvchi bilan psixologik yaqinlik borligi, ahamiyatligi, ommaviy auditoriya uchun uning ehtimoliy oqibatlari, insonning u yoki bu ma'lumotga qiziqishi, ziddiyatliligi. Zamonaviy gazeta o'quvchisi, radiotinglovchi yoki teletomoshabin shubhasiz juda ham talabchan sanaladi, uning qiziqishi, xoishi inobatga olinmasa, u taqdim etilayotgan yangilikga nisbatan befarq bo'ladi.

Yangilik(lar) (axborot) matnlari milliy-madaniy kontekstning muhim qismi hisoblanib, u yoki bu jamiyat a'zolarining nutqiy faoliyatining natijasi sanaladi. U milliy-madaniy xususiyatga ega ko'plab leksik birliklarning mavjudligi bilan xarakterlanadi. Bundan tashqari yangiliklar yuqori darajadagi axborotni tayyorlash va tahlil qilish vositasi bo'lgan ideologik (g'oyaviy) modallik xususiyatiga egaki, ma'lum bir qadriyatlar hamda chiziqlar tizimini namoyon etuvchi unsur sifatida qabul qilinadi. Ideologik (g'oyaviy) modallik ham ekplisit (baholash hamda izohlashda

qo'llaniladigan iboralar yordamida) ham implisit (turli faktlarni tanlab olish hamda yangilikning axborot qiymatini aniqlashda) tarzda namoyon bo'ladi.

Mazmuniga ko'ra ham yangiliklar ma'lum bir klassifikatsiyaga ega bo'lib, asosan ikkita dioxotomik kategoriyalarga asoslanadi: hard news-soft news, home news-world news, shuningdek, ular ma'lum bir tematik bloklarga ham bo'linadi, bunda axborot mazmunining sohasiy, mavzuiy bo'linishiga urg'u beriladi: siyosat, din, madaniyat, sport, iqtisod va hokazo. "Hard news-soft news" kategoriyasidagi axborotlar bir-biriga qarama-qarshi qo'yilib, qat'iy faktologik asosga ega bo'lib, nima, qayerda, qachon savollariga javob izlaydigan (hard news) hamda hamdardlik, hayrat, g'urur kabi hissiyotlarni uyg'otishga qaratilgan insonning xoish-istaklari faktoriga asoslangan (soft news) ikkinchi guruh yangiliklaridan iborat bo'ladi. Hard news tipidagi axborotlar har qanday yangiliklarning asosini tashkil etsa, soft news turkumidagi ma'lumotlar umuminsoniy qadriyatlar, his-tuyg'ularga murojaat qilgan holda hard news xabarlaridagi murakkabliklarni yumshatishga, yengillashtirishga harakat qilib, qandaydir bir axborot olamidagi qo'shimchalarni mediamakonga olib kiradi. Misol uchun, biror bir davlatda bo'lib o'tgan saylovlar natijalari e'lon qilinsa, hard news turkumidagi yangiliklar, Buyuk Britaniya bosh vaziri oilasiga tegishli mushukning g'ayrioddiy harakatlari to'g'risidagi xabar soft newsga tegishlidir. Home news-world news kategoriyasidagi yangiliklar o'z-o'zidan o'z davlatida sodir bo'layotgan xabarlar tasviri (home news) hamda xorijdagi voqea-hodisalarning taqdimotini (world news) ifodalaydi. Mazkur kategoriyaning milliy mediamakonlarda qanday darajada ishlatilishi u yoki bu jamiyatning madaniy xarakterini belgilaydi va aynan uning kontenti u yoki bu mamlakatdagi olamning milliy-madaniy manzarasini ifodalaydigan o'ziga xos obraz hamda xususiyatlarni tushunib olishga imkon beradi.

Xulosa. Bir so'z bilan aytganda, mediamatn zamonaviy mediadiskurs makonida keng qamrovli funksiyalarni bajarib, medialingvistikadagi eng muhim tushunchalaridan biridir. Ommaga turli mediadiskurs tiplari yordamida taqdim etilishi ko'zda tutilgan mediamatn xoh og'zaki xoh yozma shaklda bo'lsin barcha lisoniy hamda nolisoniy, uslubiy talablarga javob bergan holatdagina ommaga taqdim etiladi. Tahlillardan namoyon bo'ldiki, mediadiskurs makonida beriladigan mediamahsulot omma tomonidan qabul qilinishi bir nechta omillarga bog'liq. Matn ta'sirchanligi, lisoniy sofligi, axborot haqqoniyligi va hokazolar uning OAV vositalari orqali xalqqa yetib borishini osonlik bilan amalga oshirilishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Аткамова С.А. Фразеологизм медиаматнда ифодалаш ва баҳолашнинг услубий воситаси сифатида (турли тизимли тиллар газета матнлари асосида): Филол. фан. фалс. д-ри (PhD) дисс. автореф. — Тошкент, 2022. — 58 б.
2. Усмонова Ш.А. Медиадискурсда газета тили тенденциялари (ўзбек ва инглиз тиллари мисолида): Автореф. дисс. ...канд. филол.наук. — Тошкент, 2022. — 56 б.
3. Artikova M.R. Mediamatnda precedent fenomenining lingvomadaniy aspekti (uzbek va ispan gazetalari misolida) (Linguistic aspect of the present tense phenomenon in media text (in the case of Uzbek and Spanish newspapers)), extended abstract of candidate's thesis, Tashkent, 2022, 54 p.
4. Nasrulloeva N.S. Uzbek va ingliz tillarida kompyuter va internet jargonlarining chogishtirma tadqiqi (A cross-sectional study of computer and internet jargon in Uzbek and English), extended abstract of candidate's thesis, Samarkand, 2021, 57 p.
5. Добросклонская Т. Г. Вопросы изучения медиатекстов. М., URSS, 2005.
6. Добросклонская Т. «Медиалингвистика: теория, методы, направления», монография, М.,Паратайп, 2020
7. Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990, с.507.
8. Рязанцева Т. И. Гипертекст и электронная коммуникация. М.,ЛКИ, 2010
9. McLuhan M. Understanding Media: The Extensions of Man. The MIT Press.1994
10. Lotman Ju. M. Vnutri mysljashhih mirov. Chelovek – tekst – semiosfera– istorija (Inside the Thinking Worlds. Man – text – semiosphere – history), Moscow, 1988, 464 p

UDC 8-81(81-13)

EXPLORING THE IMPACT OF PODCAST TECHNOLOGY ON THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATION SKILLS OF STUDENTS IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

Ch.A.Ummatkulova, PhD researcher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot podkastlarning chet tilini o'rganayotganlarning og'zaki ko'nikmalarini rivojlantirishdagi rolini o'rganadi. Podkastlar autentik materiallardan foydalanish imkonini berib, chet tilida to'g'ri talaffuz, ravonlik va tinglab tushunishni rivojlantirish, shuningdek, motivatsiya, mustaqil o'rganish va faol ishtirokni rag'batlantiradi.*

Kalit so'zlar: *podkastlar, chet tilini o'rganish, talaffuz, ravonlik, tinglab tushunish, motivatsiya, mustaqil o'rganish, til strategiyalari.*

Аннотация. *Исследование показывает, как подкасты помогают развивать устные навыки у изучающих иностранные языки. Они предоставляют доступ к аутентичным материалам, улучшают произношение, беглость речи и восприятие на слух, а также стимулируют мотивацию, автономность и вовлеченность. Подкасты укрепляют уверенность и сотрудничество, подтверждая их ценность как инструмента современного языкового образования.*

Ключевые слова: *подкасты, изучение иностранных языков, произношение, беглость речи, восприятие на слух, мотивация, автономное обучение, языковые стратегии.*

Abstract. *This study explores how podcast technology enhances oral communication skills in foreign language learners. Podcasts provide flexible access to authentic language materials, improving pronunciation, fluency, and listening skills. They foster motivation, learner autonomy, and active engagement, supporting constructivist learning. Students gain repeated exposure to natural language by integrating podcasts into language routines, boosting confidence and collaboration. This paper positions podcasting as a valuable tool in modern language education.*

Keywords: *podcast technology, foreign language learning, pronunciation improvement, fluency development, listening comprehension, learner motivation, autonomous learning, peer feedback, digital language learning tools, language acquisition strategies, authentic language materials.*

Introduction. In terms of educational technology, technology plays a key role in identifying novel learning patterns and implementing them to improve academic outcomes [1]. Thus, it was vital to keep up with technological advancements such as modern technologies (computers, programs, multimedia, audio, video, and CDs) to improve learning [2]. According to Fansury, Januarty& Ali Wira Rahman, the second generation of the web aims to activate the learner's role in enriching digital content on the Internet and cooperating in the construction of electronic societies. The qualities of the second generation of the web are in these applications, which include blogs, social networks, and podcasts [3]. This study used podcast technology in improving listening. The integration of podcast technology into foreign language education has emerged as a transformative tool for developing oral communication skills. As digital platforms that deliver audio content, podcasts offer learners the opportunity to engage with authentic language in a flexible and accessible format. By providing exposure to native speakers and diverse linguistic contexts, podcasts enhance pronunciation, fluency, and listening comprehension—key components of oral communication skills. This approach aligns with constructivist learning theories, which emphasize active, self-directed exploration and reflection, thus enabling learners to take greater ownership of their language development. Podcasts also foster increased motivation by offering learners the ability to practice at their own pace, enhancing their confidence and proficiency. Furthermore, the use of podcasts in language learning can encourage collaboration, with students engaging in peer feedback and collaborative projects that further strengthen their speaking abilities.

Main part. A structured approach was adopted to explore the use of podcasts in enhancing oral communication skills. A systematic search of academic databases like ERIC, JSTOR, and Scopus was conducted, using keywords such as podcast technology, pronunciation, fluency, and listening skills, focusing on peer-reviewed studies from 2010 to 2023. Studies were included if they addressed podcast use in language learning, emphasizing oral communication, while research unrelated to language learning, outdated technologies, or non-English articles without translation were excluded. Data were categorized into themes like pronunciation, fluency, listening skills, motivation, and learner autonomy, with empirical findings extracted separately. Analysis combined qualitative

methods to identify recurring themes and quantitative reviews to measure improvements. Findings were contextualized within constructivist learning theories, highlighting podcasts as tools for authentic language exposure. Practical applications included classroom and individual activities, such as role-playing, self-recording, and discussions, effective across proficiency levels and age groups. Only ethically sound studies were included, and limitations like reliance on published data and language-specific findings were acknowledged. This approach aimed to provide a comprehensive understanding of the potential of podcasts in language learning. This methodology offers a comprehensive framework to understand how podcast technology can enhance oral communication skills, emphasizing its practical benefits, alignment with modern learning principles, and broader implications for foreign language education.

The integration of podcast technology into foreign language education has been extensively studied, with numerous findings highlighting its effectiveness in enhancing oral communication skills. Podcasts have a significant impact on various components of speaking skills, making them a valuable tool for language learners. They enhance pronunciation accuracy and clarity by exposing learners to authentic speech patterns from native speakers, improving articulation. Fluency develops as learners regularly listen and practice, mimicking natural speech rhythms and reducing pauses or hesitations. Vocabulary expands through exposure to diverse contexts in real-life conversations, enriching learners' spoken language repertoire. Listening comprehension improves as podcasts sharpen the ability to understand and respond effectively in conversations. Confidence in speaking builds through consistent practice and exposure to varied audio content, helping learners feel more at ease using the language.

Pronunciation self-awareness increases when learners use self-recording and playback to identify and correct errors in their speech. Interaction skills are fostered through collaborative podcast projects, promoting meaningful language exchanges and conversational adaptability. Additionally, podcasts provide cultural insights, aiding learners in grasping pragmatic language use, idioms, and expressions. Grammar usage benefits as learners are exposed to correct syntactical structures in authentic language materials, reinforcing proper grammatical patterns. This multifaceted impact positions podcasts as an effective resource for developing speaking skills holistically.

The results of the research on scientific materials indicate that podcast integration in language teaching provides effective outcomes in many ways. *Firstly*, its role in improving the pronunciation of students is essential. Fouz-González (2019) used podcasts in an EFL setting to improve pronunciation among Spanish university students through explicit instruction, input training, output training, and peer evaluations, resulting in a 6.5% improvement in listening perception of /s/ and /z/ sounds and enhanced pronunciation of specific consonants. Yeh (2017) found that Taiwanese EFL students benefited from listening to podcasts on self-selected topics, giving oral presentations, and keeping journals, which made learning more meaningful and engaging. Both studies highlight the effectiveness of podcasts in enhancing listening and pronunciation skills in EFL contexts [5]. *Secondly*, this information technology is highly estimated with its motivation impact. According to the materials that we have investigated thoroughly, Podcasts incorporate key linguistic features that effectively support pronunciation development in language learners as they are authentic materials by providing genuine language input, podcasts help students improve their listening and pronunciation skills while mastering natural conversations and dialogues. In addition to the above-mentioned quality, podcasts are often mentioned as interesting creating an enjoyable learning environment, sustaining students' interest, and reducing fatigue, as learners dedicate more time to active listening. Podcasts inspire learners to engage deeply with texts, fostering critical analysis and a more thoughtful approach to understanding and critiquing language [1]. This combination of authenticity, engagement, and motivation positions podcasts as a powerful tool in linguistic education. *Thirdly*, Podcasts offer learners the flexibility to access educational content at their convenience, fostering self-directed learning. A scoping review in medical education found that learners value the autonomy provided by podcasts, as they can review topics at times and places that suit them, enhancing their engagement and understanding [4].

Conclusion. Podcasts are a highly effective tool for improving oral communication skills in foreign language learning. They enhance pronunciation, fluency, and listening comprehension by providing authentic, real-world language exposure. Podcasts foster learner autonomy and motivation by allowing flexible, self-paced learning, and promote deeper engagement with content. Additionally, they encourage collaboration and peer feedback, further developing interaction skills and confidence in speaking. As a versatile digital tool, podcasts align with constructivist learning principles, offering a dynamic way to complement traditional teaching methods and create an engaging, comprehensive language learning experience.

REFERENCES:

1. Alobeytha, Faisal & Ghalia, Nadia & Galia, Ali & Khaled, Shamsa. (2023). Employing Podcast Technology in Developing English Pronunciation: A Quasi-Experimental Study. *International Journal of Social Science and Human Research*. 06. 10.47191/ijssshr/v6-i5-45.
2. Fansury, A. H., Januarty, R., & Ali Wira Rahman, S. (2020). Digital content for millennial generations: Teaching the English foreign language learner on COVID-19 pandemic. *Journal of Southwest Jiaotong University*, 55(3)
3. Kara, S., & Ghalia, N. H. (2021). The Role of Modern Technological Learning Spaces in Developing Entrepreneurship Education. *Design Engineering*, 9 (1), 1883-1901.
4. Kelly JM, Perseghin A, Dow AW, Trivedi SP, Rodman A, Berk J. Learning Through Listening: A Scoping Review of Podcast Use in Medical Education. *Acad Med*. 2022 Jul 1;97(7):1079-1085. doi: 10.1097/ACM.0000000000004565. Epub 2022 Jun 23. PMID: 34935729; PMCID: PMC11002568.
5. Yeh, Hui-Chin & Chang, Wei-yu & Chen, H. & Heng, L. (2021). Effects of podcast-making on college students' English speaking skills in higher education. *Educational Technology Research and Development*. 69. 10.1007/s11423-021-10026-3.

UO'K 821

INGLIZ TILIDA “QIYOFA” KONSEPTINING MAYDON NUQTAI NAZARIDAN TADQIQI

M.Q.Usmonova, o'qituvchi, UNIEP NOTM, Andijon

Annotatsiya. *Ushbu maqola ingliz tilidagi “qiyofa” leksimalarining xususiyatlarini, ularning ma'lumot uzatishdagi rolini, shuningdek, ularning uslubiy xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. U ingliz tili materiallariga asoslanib, “qiyofa” semantikasining mazmunini aniqlash va uning matnda semantik va pragmatik nuqtai nazardan qo'llanilish xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *invariant, arxisema, paradigmatic, sintagmatik, polisemantik, idiomatik, paremiologik, assosiasiya.*

Аннотация. *Статья посвящена исследованию характерных особенностей лексем —appearance в английском языке, их роль при передачи информации а также их стилистических особенностей. Он основан на материале английского языка для определения содержания семантики «appearance» и изучения особенностей его использования в тексте с семантико-прагматической точки зрения.*

Ключевые слова: *инвариант, архисема, парадигматический, синтагматический, полисемантический, идиоматический, паремиологический, ассоциация.*

Abstract. *The article is devoted to the study of the characteristic features of the lexemes —appearance in the English language, their role in the transmission of information, as well as their stylistic features. It is based on the material of the English language to determine the content of the semantics of "appearance" and to study the features of its use in the text from a semantic and pragmatic point of view*

Keywords: *invariant, archeme, paradigmatic, syntagmatic, polysemantic, idiomatic, paremiological, association.*

Konsept inson va uni o'rab turgan tashqi olam haqidagi bilimlari o'rtasida kognitiv aloqani aks ettirib beradi. Konseptni kognitiv kategoriya sifatida o'rganish ko'p aspektlardan iborat va u tilshunoslar uchun bir til materialida ham, bir necha tillar materialida ham o'rganish ob'ekti sifatida qiziqish uyg'otadi. Demak, inson faoliyatining turli sohalariga aloqador bo'lgan aynan bir narsa konseptning turli xususiyatlarini o'zida aks ettiradi.

“Konsept” atamasi o‘tgan asrning 90-yillari boshlaridan D.S.Lixachev va Yu.S.Stepanovlarning ilmiy asarlari tufayli til adabiyotida keng tarqalgan. D.S.Lixachev S.A.Askoldovning innovasion maqolasi haqida ijobiy gapiradi, ammo, konseptning mohiyatini belgilab, undan farqli o‘laroq, u konsept so‘z uchun mavjud emasligini, lekin, har bir lug‘at, so‘zning alohida ma‘nosi borligini va alohida ko‘rib chiqishni taklif qiladi. Olimning fikriga ko‘ra, inson bir paytning o‘zida so‘zning to‘liq ma‘nosini ifoda etish imkoniga ega emas, ba‘zan ijtimoiy xususiyatlar va sharoitlarga qarab uni o‘zicha tushunadi va talqin etadi [1.S.280-287]. O‘rganilayotgan konsepsiyaning konseptual komponenti qiyofaning invariant ma‘nolari haqida dolzarb ma‘lumotlarni o‘z ichiga oladi. Vizual ravishda qabul qilingan qiyofa idrok sub'ekti tomonidan talqin qilinadi, baholanadi va ushbu jamiyatda mavjud bo‘lgan qadriyatlarni aks ettiradi.

“Appearance-qiyofa” konsepti deganda invariant “appearance” arxisemasi atrofida birlashgan, ushbu maydonda o‘z o‘rniga ega bo‘lgan, turlicha morfologik va sintaktik tuzilish va qolipga ega, invariant ma‘noga turli darajada yaqin yoki distant(bosh ma‘nodan uzoqlashgan) ma‘noviy aloqada bo‘lgan, bir va undan ortiq ma‘noli yoki polifunksional, o‘zaro paradigmatic, sintagmatik aloqada bo‘lgan, vazifalariga ko‘ra faol va nafaol, ifodaliligi jihatidan turlicha bo‘yoqdorlikka ega til birliklari sistemasini tushunamiz. “Appearance-qiyofa” umumiy ma‘nosi asosida bir tushunchaga jamlangan, alohida paradigmatic qatorlarni tashkil etuvchi til birliklarining lisoniy mazmun xususiyatlarini ochib berish ham nazariy, ham amaliy ahamiyat kasb etadi.

Appearance so‘zining boshqa ma‘nolarini lug‘atdagi ketma-ketlikda tarjima usuli orqali quyidagicha aniqladik: 1. a) birdan paydo bo‘lish (the act or action of coming into view or being visible): For example:The sudden appearance of enemy troops; The unexpected appearance of smoke on the horizon; b)jamoatchilik oldida paydo bo‘lish(the act or action of coming before the public or into public view): For example:His last appearance on the London stage; Financially secure since the appearance of his last novel; s) vujudga kelish harakati yoki jarayoni (the action or process of coming into existence): For example:Within a few years after the appearance of the canal boat [Amer. Guide Series: N.Y]; d) vakolatli organ oldiga rasmiy ravishda kelish (the act or action of coming formally before an authoritative body): Masalan,His appearance before the board 2. a) qiyofa yoki shakl paydo bo‘lish (the state or form in which one appears); Masalan, his whole appearance was markedly different from that of the guests usually to be seen [Archibald Marshall]; b) 1) tashqi ko‘rinish holati (haqiqiy holatdan farqli o‘laroq) (an outward state of appearing as opposed to an actual state):For example:Traders, though hostile to the settlement, had to preserve an appearance of neutrality [B.K.Sandwell];

2) haqiqiy yoki xayoliy sharmandalikni yashirish yoki ijtimoiy tanazzulning oldini olish (to conceal a real or fancied disgrace or to avoid a social lapse): Masalan, They spent their lives trying to keep up appearances and to make his salary do more than it could [Willa Cather]; c) tashqi ko‘rsatmalar, holatlar yoki voqealar(outward indications, circumstances, or events): Masalan, to all he was guilty; d) 1) haqiqiy tabiatidan yoki haqiqiy mavjudligidan ajralib turadigan narsaning hissiy taassurotlari (a sense impression of a thing as distinguished from its true nature or real existence): Masalan, The blue of distant hills is only an appearances; 2) sezgi organlarining xarakteri yoki muayyan holatlar bo‘yicha ishlab chiqarilgan yoki o‘zgartirilgan ob'ekt: Masalan, The different of a penny viewed from different angles (har xil tomondan qaraladigan bir tiyinning farqi); e) haqiqiydan fenomenal (the phenomenal as opposed to the real): 1) sensasiya yoki taassurotda berilgan narsa, oqilona tekshiriladigan narsaga qarama-qarshi; 2) mutlaq haqiqat bilan qarama-qarshi bo‘lgan inson: Masalan, That philosophic legerdemain which, with only experience for its datum, would condemn this ex-perience to the status of appearance and disclose a reality more edifying [C.I.Lewis]: 3.a)ko‘rinadigan biror narsa, hodisa;b) birinchi ko‘rinish:Masalan,a great observer of natural[William Cowper]; 4.yig‘ilish yoki kompaniya: ATTENDANCE; For example:An innumerable appearance of gallants [John Evelyn]. Berilgan ta’riflarga qo‘shimcha tarzda yana bir lug‘at ma‘lumotlarini qo‘shish mumkin. A.S.Xorinbining 2000 yil chop etilgan —OXFORD ADVANCED LEARNER*S DICTIONARY OF CURRENT ENGLISHI lug‘atida berilishicha yana shunday ma‘nolarini kuzatishimiz mumkin [8: R. 83]:

APPARITION: Masalan, this appearance passed for as real a thing as the blazing star itself [Daniel Defoe];

Occurrence: Masalan, The first appearance of that word in English: SEMBLANCE: —Appearance-qiyofal konseptini mazmuniy mavzu guruhlarini, ular o'rtasidagi ma'noviy munosabatlarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Shunga ko'ra biz, avvalo, —appearance-qiyofal konseptini ikkita katta guruhga bo'lamiz: 1. Ichki qiyofa; 2. Tashqi qiyofa. Ushbu guruhlarni —appearance-qiyofal arxisemasiga asoslangan maydon miqyosini quyidagi mazmun to'dalariga ajratamiz:

1) insoniyat qiyofasi konseptini ifodalovchi leksemalar: artful, clever, craftiness, crafty, foxy, guileful, ingenious, sly, tricky, wily, aboveboard, blunt, coarse, dull, gullible, ignorant, kind, naïve, obtuse, rough, shy, slow, stupid, unclever, unimaginative, unintelligent, unatlyish, beautiful, attractive, beauteous, comely, fair, good-looking, gorgeous, handsome, lovely, pretty, stunning, awkward, bad, coarse, crude, disgusting, drab, dull, grotesque, hideous, homely, horrible, ugly;

2) koinot qiyofasi konseptini ifodalovchi leksemalar: cosmos, creation, earth, infinity, macrocosm, nature, outer, space, sphere, world, locality, constellation, elliptical, galaxy, galaxy, irregular galaxy, nebula, solar system, spiral galaxy, star cluster, star system;

3) diniy qiyofa konseptini ifodalovchi leksemalar: devout, faithful, godly, holy, pious, punctilious, reverent, sacred, scrupulous, spiritual, devout, divine, godly, holy, Pious, sacred, agnostic, atheistic, blasphemous, careless, casual, erring, evil, immoral;

4) dunyoviy qiyofa konseptini ifodalovchi leksemalar: afterlife, eternal life, eternity, happy hunting ground, heaven, hereafter, immortality, life after death, next world, pit, syndicate, legal;

5) milliy-madaniy qiyofa konseptini ifodalovchi leksemalar: artistic, civilizing developmental, edifying, educational, enlightening, ethnic, humanizing, racial, refining;

6) Salbiy qiyofa konseptini ifodalovchi leksemalar: adverse, contradiction, denial, detrimental, gloomy, opposing, refusal, rejection, veto, Denying, disclaiming, indirect, privative.

Konseptlar sodda va murakkab tuzilishga ega bo'lishlari mumkin. Sodda konseptlar ko'proq semantik ma'noga ega bo'lib, xalqning turmush tarziga unchalik bog'liq emas. Ular barcha tillarda o'zlarining leksik ma'nosiga ega va ularni leksik universalialar toifasiga kiritish mumkin. Murakkab xarakterdagi konseptlar esa o'sha tilda so'zlashuvchi xalqning uzoq yillar davom etgan jarayon – xalqning turmush tarzi asosida shakllangan tushuncha, masalan, idiomatik xarakterdagi frazeologik birikma bazasida hosil bo'lgan tushuncha sifatida tasavvur qilinishi mumkin.

“Appearance” so'zi deceptive yoki deceiving so'zlari bilan birlashib, usti yaltiroq ichi qaltiroq kabi ma'noda keladi; For example; I don't trust anyone who acts happy all the time. I just can't shake the notion that appearances are deceptive, you know? Edward seems like a very nice boy, but appearances can be deceiving. Jane may look like she doesn't understand you, but she's really extremely bright. Appearances can be deceiving. — quyidagi xususiyatlarini ham ta'kidlash lozimdek ko'rinadi: —Appearances semasiga ega bo'lgan leksemalar keep up yoki make kabi fe'llar bilan ko'chma ma'noda qo'llanilib, uning birinchi ma'nosi; har qanday narsani ilk qiyofasida saqlanib qolinishi- ikkinchi ma'nosi; —har xil qiyofa hosil qilish - kabi metaforik modellar hosil qiladi. For example; They were very unhappily married but kept up appearances for the sake of their children; He didn't make an appearance until after midnight.

Yuqorida zikr qilingan mulohzalarga tayangan holda ta'kidlash mumkinki, —appearance-qiyofal konseptining yadrosi til egalari uchun faol assosiasiya hosil qiladi, kamroq ahamiyatga ega bo'lganlari esa periferiyadan joy oladi va markazdan uzoqlashgan sari ular (assosiasiya)ning ma'nosi ham susayib boradi. Qiyofa konseptning yadrosi sifatida so'zlovchi ongida hosil bo'lgan asosiy tushuncha (tasavvur) tan olinadi. Uning periferiyasini esa yadroning kognitiv xususiyatini baholaydigan va izohlab, talqin qilib bera oladigan maydon hosil qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Лихачев Д.С. Логический анализ языка. Культурные концепты.-М.: 1991.-С.280-287.
2. Сафаров Ш. Семантика.-Т.: 2013. -340 б.
3. Искандарова Ш. Ўзбек тили лексикасини мазмуний майдон сифатида ўрганиш (шахс микромайдони).- филол. фанлари док. автореферат-Toshkent, 1999.

4. Собиров А. Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси тамойили асосида тадқиқ этиш.- Т.: Маънавият, 2004.
5. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner*s dictionary. Sixth edition/ Edited by Sally Wehmeier. Oxford University Press, 2000. P. -83.
6. Webster's third international dictionary of the English language. Könnemann.1993. P. -103.

UO'K 81-13

FARG'ONA BAYOZLARINING MATNIY XUSUSIYATLARI

M.A.Usmonova, magistrant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada № 2505 raqamli qo'lyozmani o'rganish zarurati, mavzuning dolzarbligi va bugungi kundagi ahamiyati ochib berilgan. XVIII – XIX asrlardagi Farg'ona adabiy muhiti, shoirlari va ularning ijodi tahlil qilingan, qo'lyozma misolida bayoz va murabba janri xususiyatlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: bayoz, murabba, manbashunoslik, matnshunoslik, g'azaliyot, musammat, asliyat, kotib, tazkira, kulliyot.

Аннотация. В данной статье раскрывается необходимость изучения рукописи № 2505, актуальность и важность данной темы на сегодняшний день. Анализируется литературная среда Ферганы в XVIII-XIX веках, поэты и их творчество, изучаются особенности жанра байоз и варенье на примере рукописи.

Ключевые слова: баяз, мурабба, источниковедение, текстоведение, газалият, мусаммат, аслият, катиб, тазкира, куллият.

Abstract. This article reveals the need for the study of manuscript № 2505, the relevance and importance of the topic today. The literary environment of Fergana in the 18th-19th centuries, poets and their work are analyzed, the features of the genre of bayoz and jam on the example of the manuscript are studied.

Key words: bayaz, murabbah, source studies, textual studies, ghazaliyat, musammat, asliyat, katib, tazkira, kulliyat.

Insoniyat tomonidan yaratilgan barcha yangiliklar, yozilgan asarlar ham ularning ijtimoiy hayotlariga uzviy bog'liq va ko'p yillik tarixlari asosida shakllanib boradi. Bugungi kunga kelib milliy adabiy merosni birlamchi manbalar asosida o'rganishga bo'lgan e'tibor har qachongidan ham kuchayib bormoqda. Buyuk bobolarimiz tomonidan yozib ketilgan nodir asarlar turli manbalar bayoz, devon, kulliyotlar orqali yetib kelgan va shularni o'rganib o'sha davr muhitini, asarlarning qanday saviyada yozilganligini shoirlarning ijodi haqida ma'lumotlardan xabardor bo'lamiz. Bu yo'lda bazyozlarni o'rganish va ulardagi turli shoirlarning ijodini to'plash ham muhim masalalardan biridir. Matnlarni aslini tiklamay turib, asarlarni adabiyotshunoslikning nazariy muammolari kesimida tahlil etib bo'lmaydi.

Mumtoz adabiyotimizning rivojlanib borishi uning asl tarixini o'rganib borish matnshunoslik yo'nalishi bilan chambarchas bog'liqdir. Uzoq asrlik taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan o'zbek adabiyoti buyuk asarlarning sarchashmasi hisoblanadi. Matnshunoslik sohasida qo'lyozma manbalarni qiyosiy tahlil qilish, ijodkor ilmiy biografiyasini yaratish, badiiy asar matni tarixini o'rganish, lirikasini tahlil qilish kabi ilmiy muammolar ustida tadqiqotlar olib borilmoqda. Olib borilgan keng tadqiqotlar matnshunoslikning nazariy asoslarining yaratilishiga zamin bo'lib xizmat qilmoqda. Milliy adabiyot tarixida yorqin iz qoldirgan ijodkorlar adabiy merosini asliyat asosida tadqiq qilish, qo'lyozma va toshbosma manbalarni ilmdagi so'nggi yutuqlarga tayanib o'rganish manbashunoslik va matnshunoslikning ustuvor vazifalaridandir.

Bayozlarning paydo bo'lishi va ularning o'rganilish tarixiga nazar tashlasak, ular dastlab arab adabiyotida VIII-XII asrlarda paydo bo'lgan [1]. She'riyatimizning yorqin namoyondalari merosi hozirgi kunda individual poetik mahorat nuqtai nazaridan tadqiq etilmoqda. Bu borada yangi zamon talablari darajasidagi ilmiy natijalarga erishish hanuz kun tartibida turibdi. "...Ijtimoiy sohani, jumladan, adabiyot va san'at sohalarini rivojlantirishga jiddiy e'tibor qaratish zarurligi" [2] alohida ta'kidlanishida ham ayni shu haqiqat mujassam.

Shunga ko'ra, Farg'ona adabiy muhiti namoyondalarining ijod mahsullaridan na'munalar keltirilgan №2505 raqamli qo'lyozmadagi manbalarining ilmiy-monografik tadqiqini amalga oshirish, qo'lyozma tarkibi va tuzilishini o'rganish, matniy jihatdan tahlil qilib, janr xususiyatlarini ochib berish, Farg'ona shoirlarining bayozda keltirilgan turli janrdagi asarlarini ajratib, ularni badiiy tahlil qilish, ilmiy-tanqidiy matnini tayyorlash tamoyillarini ishlab chiqish muhim ekanligi ma'lum bo'ladi.

Davr siyosati uch xonlik orasida turlicha bo'lganligi, siyosiy jarayonlar, mafkuraviy qarashlar, jamiyatda ro'y berayotgan o'zgarishlar albatta, fanga, adabiyotga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Ilm-fan, maorif, madaniyat rivoji xonliklarning barchasida turli xil darajada amalga oshirilgan. Xonliklardagi adabiy muhit ham har birida o'ziga xos tarzda kechdi. An'anaviy nazm, tarixiy asarlar adabiyoti, tazkirachilik, tarjimonlik, lug'atchilik, qo'g'irchoq teatri sohalari sezilarli ravishda faoliyat olib bordi. Qo'qon adabiy muhiti XVIII-XIX asrlarda shakllanib o'z atrofida yuzdan ziyod ijodkorlarni birlashtirgan. Millat tarixida chuqur iz qoldirgan Qo'qon adabiy muhitining yuzaga kelishida va uning taraqqiyoti shoh-shoir Amir Umarxon nomi bilan bog'liq bo'lib, u o'z davrining buyuk ijodkori, davlat arbobi bo'lgan. Akademik A.Qayumov Qo'qon adabiy muhitining mintaqaning boshqa adabiy muhitlaridan farqlovchi xususiyatlari haqida fikr yuritarkan, mazkurlardan biri bu muhitda o'zbek tilining yetakchi mavqe'da bo'lganligi ekanligini alohida ta'kidlab shunday deydi: "...aynan Qo'qon adabiy muhitida mintaqadagi boshqa rasmiy tillar – arab va fors-tojik tillari orasida o'zbek tili yetakchilikni qo'lga kiritdi. Bu yerda juda ko'p o'zbek shoirlari kamolga yetishib, ona tillari bo'lgan o'zbek tilida devon tuzgan shoirlar yetishib chiqdilar, ularga haqli ravishda Amiriy va Nodira boshchilik qilishardi." [3] Adabiyotimizda katta-katta bayozlar, tazkiralar, kulliyot, majmua va devonlar ham aynan shu davrda tuzildi va aksariyati hozirgacha saqlanib kelinmoqda. O'sha davr adabiyoti Amiriy va Nodira davrida gullab yashnagan paytni adabiyotda "Ikkinchi oltin asr" deb nomlangan ekan. Bu davrdagi ijod ahli orasida Fazliy, Ado, G'oziy, Hoziq, Mushrif, Fayziy, Akmal, Maxmur, Gulxaniy, Oshiq, Vazir, Nola, Ma'yus, Mujrim, Ramziy, Afsus, Miriy, Nodir-Uzlat, Ravnaq, Hotif, Xijlat, Xon, Uvaysiy, Dilshodi Barno kabi o'zbek va tojik tillarida qalam tebratgan iste'dodli so'z ustalari bor edi. Bu shoirlarning ikki tilde ijod qilishgani ham asarlarning turli tillarda bitilganligiga dalolatdir. Bu davrda yozilgan asarlar mavzusining ko'lamdorligi, xalqning orzu-istaklarini aks ettirilishi, davr masalalarining yoritilishi, yuksak insoniy his-tuyg'ularning kuylanishi, tuzum va undagi tartibsizliklar ochiq-oydin aytilishi bilan boshqalardan farq qiladi. Bayozlar tarkibida ba'zan mashhur shoirlarning devonlarida ham mavjud bo'lmagan ayrim she'rlar uchrashi mumkin. Shuning uchun bayozlar bilan tanishayotganda juda qiziqarli she'riy topilmalarga duch kelish mumkin [4]. Qo'qon adabiy muhitida yozilgan ko'plab bayozlar g'azal va murabba shaklida tuzilgan. Bayozlar erkin ravishda tuzilgan turli davr shoirlarining rang-barang she'rlarini o'zida mujassamlashtirgan she'riy to'plam hisoblanadi. "Murabba" – arabcha so'z bo'lib, "to'rtlik" degan ma'noni anglatadi, ya'ni bu janrdagi she'rlarning har bir bandi to'rt misradan iborat bo'ladi. Muxammas janrida ko'proq ma'rifiy, falsafiy, didaktik, sevgi, hijron va vatanparvarlik mavzulari yoritiladi. Mazkur bayoz ham shu tipdagi she'rlar jamlanmasidir. Bunda bir ijodkorning emas, balki bir necha ijodkorlarning bir turdagi ijod namunalari jamlanadi. Bayozlarda yozgan muallifi yoki kotibi aniq bo'lmasligi yoki yozilgan joyi yirtilib shikast yetgan bo'lishi mumkin. Biz bu holatda qo'lyozmaning tashqi va ichki ko'rinishi, badiiy bezagi, xati, yozuvi, qog'ozi, muqovalarining ko'rinishi, kotibi va eng asosiysi bayozdagi shoirlar nomlari va taxalluslariga qarab uning davri va adabiy muhiti, makonini aniqlab olishimiz mumkin bo'ladi.

№ 2505 raqamli qo'lyozma bayozning ham muallifi aniq emas. Ammo biz buning Qo'qon adabiy maktabiga oid ekanligini bilamiz, chunki berilgan qo'lyozmadagi she'rlari jamlangan ijodkorlar Qo'qon diyorida yashagan va ijod qilgan adabiyot vakillaridir. Bu qo'lyozma – yashil qattiq muqovali, qizil va ko'k naqshinkor bezaklar bilan xoshiyalangan. Kitob ustilari to'liq saqlanib qolinmagan, ayrim chetlarida yirtilgan joylari mavjud. Bayoz turkiy va forsiy tilda yozilgan to'rtliklardan iborat. Har bir varoqlarda turli shaklda yozilgan baytlarga ko'zimiz tushadi, masalan 66-betdan 70-betgacha forsiy tilda gorizantal shaklda bitilgan. 70-74 betlarda 8ta to'rtlik shakldagi turkiy tilda yozilgan na'munani ko'rishimiz mumkin. Har bir betga turlicha taqsimlangan, ayrimlarida 4,8,10,6 tadan yozilgan. Bayozning ma'lum sahifalari butunlay bo'sh qoldirilgan. Ba'zi varoqlarga zarlar sepilgan. Birinchi varog'i an'anaviy basmala bilan boshlanadi. Varoqlarda bezaklar

va naqshlar berilmagan. Ayrim varog'larining tepa va pastki qismlarida siyoh rangda poygilar ishlatilgan. Undan tashqari biz qo'lyozmaning tuzilishi, qog'ozi, bezak va naqshlaridan bu qo'lyozmalar aynan saroyda, xon ishtirokida yozilganligini ham taxmin qilishimiz mumkin. Hozirda bizgacha bu bayoz qo'lyozmaning 1 ta nusxasi yetib kelgan va O'zRFA Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida saqlanmoqda.

Xulosa qilib aytganda, bu nusxani o'rganish, undagi shoirlar she'rlarini tasniflab, qiyosiy tahlil qilish, mavzu doirasini aniqlash va ommaga yetkazish uchun bizga asos bo'lib xizmat qiladigan narsa bu adabiy material-manbadir. Mazkur bayoz nusxasi o'zining badiiy bezagi, tarkibidagi zarvaraqlar, kotiblar tomonidan chizilgan naqshlar va yozuv shakllari orqali Qo'qon adabiy san'at, kitobat, xattotlik madaniyatining qay darajada rivojlanganligini ko'rsatadi. Ajdodlarimiz tomonidan katta qiyinchiliklar bilan turli qil qalamlarda, siyohlarda yozilgan bunday qo'lyozmalar hozirgi kunda ham ilm-ma'rifat yog'dusi o'laroq o'z qimmatini yo'qotmagan. Umuman, mazkur bayoz o'z davrining yorqin namunasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. X.A.Гибб.Арабская литература. М., ИВЛ.1960,36-80 стр; Ўзбек адабиёти тарихи масалалари.-Т. Фан, 1976.80-бет.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. //Халқ сўзи, 2017 йил 8 февраль.
3. Qayumov A. Amiriy – Qo'qon adabiy muhitining asoschisi // “Amiriy va Qo'qon adabiy muhiti” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – T: Tamaddun, 2017.
4. Хамидова М. Кулёзма баёзлар – адабий манба. - Тошкент: Фан, 1981. 28-б.

UDC 21.161.1.091"10/16"(076)

ESSENTIAL INFORMATION ABOUT ANCIENT RUSSIAN LITERATURE

N.D.Valieva, lecturer, Andijan Economics and Construction Institute, Andijan

Annotatsiya. Maqolada qadimgi rus adabiyotiga oid ma'lumotlar ko'rib chiqiladi. Qadimgi rus adabiyoti - 11-17-asrlar rus adabiyotini o'z ichiga oladi. 19 asr boshlariga kelib, qadimgi rus adabiyoti akademik fanning eng ko'zga ko'ringan namoyandalari tomonidan o'rganilgan bo'lishiga qaramay, yetarli darajada o'rganilmagandir.

Kalit so'zlar: adabiyot, davr, an'anaviy, ilmiy, kompozitsiya, doston.

Аннотация. В статье рассматривается древнерусская литература. Древнерусская литература — русская литература с XI по XVII век. По состоянию на начало XIX века древнерусская литература изучена слабо, несмотря на то, что ею занимались виднейшие представители академической науки.

Ключевые слова: литература, период, традиционный, научный, сочинение, эпос.

Abstract. The article examines Ancient Russian literature. Ancient Russian literature is Russian literature from the 11th to the 17th century. As of the beginning of the 19th century, Ancient Russian literature has been poorly studied, despite the fact that they were studied by the most prominent representatives of academic science.

Keywords: literature, period, traditional, scientific, composition, epic.

Some manuscript collections of monuments are insufficiently or not described at all. The largest literary collections and works are stored in Moscow, St. Petersburg, Kyiv; smaller ones are in Novosibirsk, Pskov, Yaroslavl, Vladimir, Rostov, Kostroma. In small quantities, they are found in local history museums, scientific libraries of universities, archives, collectors and Old Believers.

The most common type of manuscripts are collections. The scribe copies works according to some feature into a notebook. But it also happened that the bookbinder collected the available notebooks and bound them only because they were of the same format or united by content. Such collections are usually called convolutes.

There are also collections of a certain (traditional) content, such as "Zlatostruy", "Izmaragd", "Torzhestvennik" and so on; and collections of indefinite content, reflecting the individual tastes and interests of a particular scribe or customer.

Large-scale works (chronicle collections, works on world history, patericons, works of a church-service nature, prologues - collections of short lives of saints) were bound into separate books.

The sense of authorial ownership was not developed and therefore the works that were liked could be included in other works as they were copied. This copying makes folklore and literary works related. Old Russian literature belongs to medieval literature. Most of the works did not have a permanent text.

The works do not strive to amaze with novelty, but on the contrary, calm with familiarity. In creating, the author seems to "perform a ritual": he tells everything in the appropriate ceremonial forms. He praises and condemns what is customary to praise and condemn.

Words and teachings of a didactic type appear in the teaching to a spiritual child, where the author is Gregory the Philosopher, also known as "George the Black Monk of the Zarubsk Cave". Rhetoric also appears in words, for example, in "The Word of the Holy Apostles, Who from Adam in Hades to Lazarus".

A new genre of "prologue articles" appeared in Kievan literature, where the lives of princes were described, they were distinguished by rich factual material; chronicle-hagiographic articles continued to develop. A collection book, Prologue, was created. The Kiev-Pechersk Patericon was created, which reminded the Russians of the former power of the Kievan state and carried the idea of the unity of the Russian land. An example of preserving the traditions of solemn and teacher's eloquence in the 13th century are the instructions ("Word on Unbelief" and others) of Serapion of Vladimir. The historical genre began to prevail, reflecting the struggle of the feudal past with the unification of Rus'. The chronicles extolled Moscow as the center of unification. And the policy of the princes who destroyed unity was condemned. At the same time, the Novgorod chronicle collections expressed anti-Moscow sentiments, but the history of Veliky Novgorod was associated with the fate of the entire Russian people and these trends disappeared. During the process of the formation of the autocratic power, elements of the Roman literary culture appeared, despite the fact that Russian literature had not yet entered into communication with the Western. The Battle of Kulikovo is described in several monuments, but the best story, according to I. P. Eremin, is considered to be Zadonshchina. Epics about the Battle of Mamai have not survived, but their existence is confirmed by studies of the legend about the Battle of Mamai. Oral poetry of an epic nature is born (for example, fragments of a folklore story about the death of "great and brave heroes" at the hands of the Tatars on the Kalka). In addition, a new rhetorical style appears, introduced by the Hesychasts. The epic is replenished with new proper names: Kulikovo Field (the epic name of any battlefield or execution) and Mamai (any Basurman king). In the people's memory, not only the fact of victory is preserved, but also its price: "Empty, as Mamai passed." Descriptions of the characteristics of the characters in the "parable of the queens" appear, albeit weak. The genre of parables appears. The translated Byzantine chronicles of John Zonaras and Constantine Manasseh also played a role in the development of Russian historical narrative. The answer to the topical question of the role of the royal advisers is given by the "Tale of Stephanites and Ikhnilat". "Praise to God" is translated. The "Consolidated Patericon" is created. Apocryphal literature becomes popular. Based on the apocrypha, the Southern Slavs (probably in Bulgaria) develop an index of "false" books. A little later, a list of "true" books appears, i.e. recommended for reading, which was published in its final version in the Kiril Book.

The Tatar-Mongol yoke split Rus' into eastern and western parts, which morally suppressed the population, which lost part of the Russian national heritage. The picture was completed by the fact that some Tatars went over to the Russians and adopted Christianity. While Lithuanian Rus' protected Moscow from the attacks of the West, the people's feeling was strengthened in opposition to the holy Rus' and the pagan East. In cultural terms, this feeling grew into extreme conceit, and its bearers began to be extremely hostile not only to the East, but also to the West (although they hated the latter, perhaps even more, since the main feeling was supplemented by the hatred of Latinism instilled by the Greeks).

The "Word on the Destruction of the Russian Land", "Instruction to the Priests" and "Rule" of Metropolitan Kirill II, "Word of a Certain Lover of Christ and Zealot for the True Faith" were

created. "Conversation about the Holy Places of Constantinople", "The Tale of the Battle of Mamai", "Zadonshchina".

The Novgorod Archbishop Saint Basil wrote to the Tver Bishop Feodor, who taught his flock that the paradise where Adam lived no longer exists, but only a mental paradise. Basil refuted his references to the legends about paradise in the east and cites the story of "his Novgorod children" who saw hell "on the breathing sea" and paradise behind the mountain, where "Jesus was written by the miraculous Lazarus". But this story is a legend. Under Peter I, elements of the new European culture permeated all branches of the cultural life of the upper crust of Russian society, including literature. Old Muscovite Rus' did not develop linguistic unity. Peter's time brought about a revolution in language because it predetermined the relative external unification of previously disparate elements of language. This process was legitimized in the mid-18th century by the theoretical generalization and brilliant practice of Lomonosov.

The language of the church (Church Slavonic) separated, and the language became secular. Many foreign words entered the Russian language. The first schools appeared, where representatives of all classes (except serfs) could enroll: mathematics, navigation, engineering, artillery, schools at dioceses. In 1725, the Academy of Sciences was opened, although its importance at the first stage (before Lomonosov) was small. In 1708, the first book printed in "civil font" was published (primarily textbooks, books on history and state law were published; fiction was almost never published. See Printing under Peter I). Since 1703, the newspaper "Vedomosti" began to be published - Russian journalism was born.

Genres and forms ancient old Russian literature are given:

- Religious Texts: Much of the early literature consisted of religious writings, including hagiographies (lives of saints), sermons, and theological works. Notable examples include "The Tale of Igor's Campaign" and "The Life of Saint Boris and Gleb."
- Chronicles: Historical chronicles, such as the "Primary Chronicle" (also known as the "Tale of Bygone Years"), documented the history of Kievan Rus' and its rulers.
- Epic Poetry: Oral traditions gave rise to epic poetry, known as "byliny," which celebrated heroic deeds and folklore.
- Fables and Folk Tales: These often contained moral lessons and reflected the values and beliefs of the society.

There the most notable works and authors are count:

- "The Tale of Igor's Campaign": An epic poem that recounts a failed military expedition against the Polovtsians in 1185. It is one of the most significant works of Old Russian literature.
- Daniil's "The Life of Alexander Nevsky": A hagiography that reflects the ideals of knighthood and Christian virtue.
- "The Word of St. John Chrysostom": A sermon attributed to John Chrysostom, showcasing early Christian rhetoric in Russia.

Themes and Motifs

- Faith and Morality: Many texts explore themes of faith, virtue, and the moral responsibilities of individuals.
- Heroism and National Identity: Literature often reflects a burgeoning sense of national identity, particularly in relation to foreign threats.
- Nature and Landscape: The natural world is frequently depicted, with an emphasis on its beauty and spiritual significance.

CONCLUSION. From the first years of the 18th century, theatrical productions expanded in Moscow and St. Petersburg, staging both translated and original plays. Thanks to translations from German and French, Russian society became familiar with ancient plots, the European system of actions and feelings. Russian plays were supposed to promote the deeds of Peter I, his policies, and new rules of life. The tradition of school drama (created at educational institutions) of Peter's time continued for several decades. For the first time, young noblemen sought to speak of their love in verse. Love lyrics appeared, and symbolism and a figurative system of love language developed. Russian poets of the first decades of the 18th century continued the traditions of Simeon Polotsky.

The syllabic system of verse was used. Translated novels and Russian stories were distributed in manuscripts. A new hero appeared - a young Russian man who rushed to conquer the world discovered by Peter. He achieved everything thanks to his personal merits. The most striking example is the "History of the Russian sailor Vasily Koriotsky and the beautiful princess Iraklia Florenskaya of the land. The greatest writer of Peter the Great's time was Feofan Prokopovich. He created manuals on poetics and rhetoric (in Latin), where he taught to follow the examples of classical ancient literature. He fought against medieval scholasticism. He wrote poems that go back to the examples of Western poetry of the Renaissance, plays, as well as sermons, theological and historical works, political articles, and a pedagogical book.

REFERENCES:

1. N. Pruskov. Drevnerusskaya literatura. Literatura XVIII veka. — 1980. — (Istoriya russkoy literaturi v 4-x tomax).
2. N. Pruskov. Ot sentimentalizma k romantizmu i realizmu. — 1981. — (Istoriya russkoy literaturi v 4-x tomax).
3. N. Pruskov. Rassvet realizma. — 1982. — (Istoriya russkoy literaturi v 4-x tomax).
4. N. Pruskov. Literatura konsa XIX — nachala XX veka. — 1982. — (Istoriya russkoy literaturi v 4-x tomax).
5. V. N. Shepkin. Russkaya paleografiya. — M., 1967.
6. D. S. Lixachyov. Tekstologiya: kratkiy ocherk. — M.: Nauka, 2006. — ISBN 5-02035670-0.
7. D. S. Lixachyov. Tekstologiya. — SPb., 2001.

UO'K 811.111 '373: 659.1

INGLIZ TILIDAGI IJTIMOYIY REKLAMA MATNLARINING LEKSIK-GRAMMATIK XUSUSIYATLARI

M.E. Xaliqulova, magistrant, Navoiy Davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy reklamalarning muhim leksik-grammatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Bundan tashqari, lingvistik matnli reklamalarning tarkibiy komponentlari hamda ulardagi mavzuni yoritishda aniqlik va yashirinlik parametrlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: slogan, vizual elementlar, morfologik tahlil, sintaktik tahlil, ellipsis.

Аннотация. В данной статье анализируются основные лексико-грамматические особенности социальной рекламы. Кроме того, рассмотрены структурные компоненты лингвистических текстовых объявлений, а также параметры ясности и скрытности освещения в них темы.

Ключевые слова: слоган, визуальные элементы, морфологический анализ, синтаксический анализ, эллипсис.

Abstract. This article analyzes the main lexical and grammatical features of social advertising. In addition, the structural components of linguistic text advertisements are considered, as well as the parameters of clarity and secrecy of the topic covered in them.

Key words: slogan, visual elements, morphological analysis, syntactic analysis, ellipsis.

Ijtimoiy mavzudagi reklamalar alohida uslubiy yondashuv talab etadi, chunki ular jamoatchilik fikrini shakllantirish, xulq-atvorni o'zgartirish va ijtimoiy muammolarga e'tiborni jalb qilishga qaratiladi. Bunda lingvistik va nolingvistik vositalar bir-biri bilan o'zaro bog'liq, biri ikkinchisini to'ldiruvchi xususiyatga ega. Reklama matnlarida aks etuvchi barcha so'z, rasm, shartli belgi va simvollar o'zaro yaxlit holda umumiy ma'noni tinglovchi/tomoshabinga yetkazib berish uchun xizmat qiladi. Ya'ni, reklama matni semantikasini to'g'ri tushunish lingvistik va nolingvistik birliklar tanlanishidagi mutanosiblikka bog'liq hisoblanadi. Shuningdek, vizual reklamalarning jonli va ta'sirchan bo'lishida matn mazmuni hamda tasviriy san'at uyg'unligini hisobga olish lozim. Zero, ma'noni to'g'ri va to'laqonli anglab yetish nafaqat til vositalariga, balki kommunikativ fonga ham bog'liq deb qaraladi. Reklama matnini tuzishda reklama yaratilayotgan til tabiati, o'ziga xos xususiyatlariga alohida e'tibor qaratish lozim. Chunki lingvistik birliklarning qo'llanilish darajasi va doirasi har bir tilning o'z imkoniyatlariga qarab farq qiladi. Reklama matnlarini boshqa tilga aynan so'zma-so'z tarjima qilish har doim ham asl ma'noni adresatga yetkazib bera olmaydi. Ijtimoiy reklama matn tarkibi, odatda, quyidagi elementlardan tashkil topadi:

1. Sarlavha yoki slogan omma etiborini jalb qilishda muhim rol o'ynaydi. O'qiladigan va esda qoladigan bo'lishi kerak. Reklama sarlavhasi eng asosiy element bo'lib, telegrammaga o'xshaydi. Jamiyat a'zolari sarlavha orqali reklama matnining davomini o'qish yoki o'qimaslikni hal qiladilar. (Masalan, 'Sea turtles and plastic pollution' ruknidagi 'Deep dive' nomli reklama)

2. Xabar (asosiy matn) reklamaning asosiy mavzu, maqsadini o'zida jamlaydi. Masalan, 'More than 1,000 sea turtles are killed each year' jumlasini orqali reklama mavzu dengiz toshbaqalarining qirilib ketayotganligi to'g'risida ekanligini bilish mumkin.

3. Vizuallar - grafika, rasmlar va boshqa vizual elementlar yordamida xabarni samarali tarzda yetkazish, ta'sirini kuchaytirish uchun xizmat qiladi.

4. Emotsional murojaat - odamlarning hissiyotlariga ta'sir qilish orqali ular uchun muhim masalalar haqida o'ylashga undovchi ma'lumotlar. Bu, masalan, baxtsizlik, muammolar yoki ijobiy o'zgarishlar bo'lishi mumkin. Masalan, reklamada 'There is hope. Together we can reduce the impact of plastic pollution' jumlasini odamlarni harakat qilishga va bu orqali muammoni bartaraf etish mumkinligiga ishonтиради.

5. Harakatga undash - auditoriyani ma'lum bir harakat qilishga undovchi qism. Bu, masalan, "Hoziroq qo'shiling", "Ehson qiling" kabi iboralar bo'lishi mumkin.

6. Aloqa ma'lumotlari - agar kimdir qo'shimcha ma'lumot olishni istasa, qanday bog'lanish mumkinligi haqida ko'rsatmalar beradi.

Ijtimoiy reklamalarda lingvistik komponentni tahlil qilishda tilning barcha qatlamlari ko'zlangan effekt yaratishda ishtirok etadi. Muayyan tovushlarni taqlid qilish yoki tajovuzkor effekt yaratish uchun so'zlar fonetik darajasiga ko'ra tanlanadi. So'zlarning o'zi to'g'ridan-to'g'ri o'z ma'nosida ishlatilishi yoki o'yin va boshqa stilistik vositalarning bir qismi bo'lishi mumkin. Sintaksis va so'z tartibi, ayniqsa, sintetik tillar haqida gap ketganda, katta rol o'ynaydi. Tinish belgilaridan esa ma'lumotni to'g'ri tushunilishi uchun foydalaniladi. Har qanday matn tahlilida mavjud elementlar hisobga olingan holda tahlil metodi tanlanadi. Xususan, reklamadan anglashilgan madaniy va milliy ma'nolarni aniqlashda og'zaki komponentni o'rganish uchun lingvistik parametrlar, yozma reklama matni (video, plakat va bannerlar)ni tahlil qilish uchun ekstralingvistik parametrlarga e'tibor qaratish lozim. Quyida asosiy lingvistik parametrlar haqida alohida to'xtalib o'tamiz.

a) **Aniqlik/yashirinlik.** Ma'lum bir til madaniyati aks etgan reklama matnini o'rganishda asosiy parametrlardan biri aniqlik yoki yashirinlik parametridir. Bu parametr reklama matnida markaziy tushuncha qanday ifodalanganligini kuzatish imkonini beradi. Ingliz tilidagi ijtimoiy reklamalarning aniqlik/yashirinlik parametri juda muhim bo'lib, ularning samaradorligiga va tomoshabinlarga ta'sirini oshirishga yordam beradi. Ijtimoiy reklamalarda aniqlik/yashirinlik parametridan foydalanish reklama maqsadi, tomoshabinlar, muammo turi va boshqa omillarga bog'liq. Aniqlik deganda xabar to'g'ridan-to'g'ri, aniq va tushunarli tarzda yetkazish tushuniladi. Yashirinlik degani xabar to'g'ridan-to'g'ri gapirmasdan, nozik va yashirin usullar bilan yetkazishdir. Misol uchun ocharchilikka qarshi kurash maqsadida tashkil etilgan xayriya fondi reklamasini olaylik.

2. "Donate to this charity to help end world hunger." – *aniq*

3. "Imagine a world where no child goes to bed hungry. You can make that happen." – *yashirin*

Leksik sath. Leksikologiya lug'aviy birliklarning ma'nosi, sinonim, antonim, omonim, paronim, lug'aviy birliklarning ishlatilish doirasi va zamonaviyligiga ko'ra tasnifi, lug'aviy birliklarning nutq uslublariga xoslanganligi kabi masalalar bilan shug'ullanadi. Leksik tahlilda so'zlarning ma'nosi, ma'noning qandayligi (ko'chma, ko'p ma'noli yoki bir ma'noli), sinonim, antonim, omonimlik xususiyati, zamonaviylik bo'yog'i (eskirgan, tarixiy, neologizm) va hokazolar ko'rsatiladi.

Reklamalarni yaratishda semantika muhim ahamiyatga ega. Chunki bunday matnlarda ommani ishonтиради, unga ta'sir ko'rsatish uchun so'zlarning nazarda tutilgan asl ma'nolari, sifatlar, yasama so'zlar, noto'g'ri yozilgan so'zlar, takrorlash, metaforik o'xshatishlar, so'z o'yinlaridan keng foydalaniladi. Reklama tili, asosan, konnotativdir. So'zlar ko'pincha kuchlilik, ishonchlilik, mukammallik, taniqlilik yoki aksincha sifatlarni anglatadi.

I.Grammatik sath. Ijtimoiy reklamalarda grammatik to'g'rilik va tilning o'ziga xos xususiyatlari reklama xabarining samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Grammatik tahlil mazmuniga ko'ra ikki tarkibiy qismga bo'linadi.

Morfologik tahlil o'z mazmuniga ko'ra ikki usulda - so'z tarkibi va so'z turumlari bo'yicha amalga oshiriladi. So'z tarkibi bo'yicha tahlilda matndagi so'zlarning asosi, qo'shimcha, qo'shimchalarning ma'no va vazifasiga ko'ra turlari (so'z yasovchilar, shakl yasovchilar) sodda, qo'shma va juft so'zlar aniqlanadi. Misol tariqasida ingliz tilidagi reklama matnlarida ko'p uchraydigan modal fe'llar va kishilik olmoshlari xususida to'xtalib o'tamiz.

Modal so'zlar voqealarning ehtimoli haqida yuqori/past darajadagi aniqlikni ko'rsatish uchun qo'llaniladi. Modallik tizimi yordamida so'zlovchi reklama mavzusini, pozitsiyasini, yakuniy xulosaning to'g'riligi va asoslilikini ustalik bilan birlashtiradi. Modallik asosan “*will, should, would, could, can, must*” kabi modal fe'llar yoki “*probably, usually, possibly, always, certainly*” kabi so'zlar bilan ham ifodalanadi. Ingliz tilida modal fe'llar nafaqat oddiy ma'noga ega (masalan, “*can*”, odatda, qobiliyat yoki malakani ifodalaydi, “*may*” ruxsatni bildiradi va hokazo), ma'lum bir janrda ular pragmatik noaniqlik tufayli turli xil funksiyalarni ham bajaradi. Masalan, “*Together we can achieve greater good*” reklama matnida “*can*” modal fe'li orqali bir tomondan, reklama yaratuvchilar o'zlarining obyektiv pozitsiyasini namoyon etadi.

Kishilik olmoshlari, ayniqsa, ‘*you*’ va ‘*we*’ til ohangini iliq va do'stona qilish, reklama beruvchi va o'quvchi o'rtasida yaqin munosabat o'rnatish uchun qo'llaniladi. Ikkinchi shaxs olmoshi ‘*you*’ deb tinglovchilarga murojaat qiladi va to'g'ridan-to'g'ri javob talab qiladi.

Sintaktik tahlil so'z birikmasi, gap va gap bo'laklari bo'yicha o'tkaziladi. Bu tahlilda ifoda maqsadiga (darak, so'roq, buyruq, undov) va tuzilishiga ko'ra (sodda, qo'shma) gap turlari aniqlanadi. Quyida ijtimoiy reklamalarda ko'p uchraydigan grammatik jihatlarni keltirib o'tamiz.

Oddiy sodda gaplar. Reklamalarda, asosan, oddiy sodda gaplardan foydalaniladi. Chunki qisqa aniq va oddiy gaplar xabarni tushunish va yodda qolishni osonlashtiradi. Masalan, “*Think before you print*” (qog'ozni tejash haqida), “*Every drop counts*” (suvni tejash haqida) barchaga birdek tushunarli, tomoshabin reklama mavzusini oson tushuna oladi.

Buyruq gaplar reklama matnlarida ko'p qo'llaniladi. Masalan, *ogoh bo'ling, biling, qiling, shoshiling, tashrif buyuring, tanishib chiqing, tanlang, kuting, ishtirok eting va hokazo*. L.V.Podorojnayaning fikriga ko'ra “reklamada fe'llarni imperativ kayfiyatdagi, rag'batlantiruvchi konstruktsiyalardan foydalanish juda foydali”[6]. Lekin bunday fe'llarni ehtiyotkorlik bilan tanlash zarur. Chunki o'ta agressiv imperativ konstruktsiyalar adresatda salbiy kayfiyat hosil qilishi va bu reklama g'oyasini rad etishga olib kelishi mumkin.

Ellipsis (Tugallanmagan jumlar) ingliz tilidagi ijtimoiy reklamalarda juda keng tarqalgan va samarali vositadir. Ular tomoshabinlarning e'tiborini jalb qilish, hissiyotlarni uyg'otish va xabarni yaxshiroq esda qolishga yordam beradi. Masalan, “*A world without poverty...*” jumlasida tomoshabinlarni xabarga faol ravishda munosabat bildirishga undaydi. Ular o'zlarining xayolida jumlaning to'ldirib, harakatga undovchi fikrni shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, reklama matnlari tadqiqi tilshunoslikda o'zgacha yondashuv talab etadi. Reklama muvaffaqiyati unda foydalanilgan til birliklarining to'g'ri tanlanishi bilan belgilanadi. Chunki reklama mavzusi haqida tomoshabin/iste'molchiga tushunarli tilda va shaklda taqdim etish reklama samaradorligini oshirishga yordam beradi. Ijtimoiy mavzudagi reklamalarni tayyorlashda etika va mas'uliyatli yondashuv talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Leech, (1972) Advertisement Analysis: Syntactic Devices in English
2. Magazines in International Journal of Scientific and Research Publications
3. Бернадская Ю.С., Марочкина С.С., Смотров Л.Ф. Основы рекламы М.: Наука, 2005.
4. Каримова Л.И. Социальная психология и реклама. Учеб.пособие.- Ташкент: Центр по подготовке к изданию учеб. литературе, 2004.
5. Медведева Е.В. Теория и практика изучения разновидностей массовой коммуникации.
6. Подорожная Л.В. Теория и практика рекламы. Учебное пособие. Москва; Омега-Л. 2011.
7. Стилистика и литературное редактирование. Под.ред.проф. Максимова В.И. – Москва, 2004.
8. Фарби Э.Д. Как создать успешную рекламу. СПб., 2004.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI DINIY TURG'UN BIRIKMALARNING LINGUAMADANIY TAHLILI

F.B.Xandamova, o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar institute, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqola ingliz va o'zbek tillaridagi diniy turg'un birikmalarni lingvistik hamda madaniy jihatdan o'rganishga bag'ishlangan. Unda diniy frazeologik birliklarning til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqligi, ularning milliy va diniy dunyoqarashni shakllantirishdagi o'rni yoritib berilgan. Maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi diniy frazeologizmlarning semantik, struktur va funksional xususiyatlari qiyosiy tahlil qilingan. Shuningdek, diniy turg'un birikmalarning tarjima jarayonidagi qiyinchiliklari va ularni yengib o'tish usullari haqida ham fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: diniy turg'un birikmalar, frazeologizm, lingvistik tahlil, madaniy tahlil, ingliz tili, o'zbek tili, tarjima masalalari

Аннотация. Данная статья посвящена лингвистическому и культурному анализу религиозных устойчивых выражений в английском и узбекском языках. В статье исследуется взаимосвязь между языком и культурой через религиозные фразеологические единицы, а также их роль в формировании национального и религиозного мировоззрения. Проводится сравнительный анализ семантических, структурных и функциональных характеристик религиозных устойчивых выражений в обоих языках. Кроме того, рассматриваются трудности перевода таких выражений и предлагаются способы их преодоления.

Ключевые слова: религиозные устойчивые выражения, фразеология, лингвистический анализ, культурный анализ, английский язык, узбекский язык, проблемы перевода

Abstract. This article is dedicated to the linguistic and cultural analysis of religious fixed expressions in English and Uzbek languages. It explores the connection between language and culture through religious phraseological units and highlights their role in shaping national and religious worldviews. The paper provides a comparative analysis of the semantic, structural, and functional features of religious fixed expressions in both languages. Additionally, it addresses the challenges in translating such expressions and suggests strategies to overcome them.

Keywords: religious expressions, phraseology, linguistic analysis, cultural analysis, English language, Uzbek language, translation challenges

Kirish. Diniy turg'un birikmalar tilning muhim qismidir va har bir millatning madaniy merosi va dunyoqarashini o'zida aks ettiradi. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi diniy tasriflarning linguamadaniy xususiyatlari Qur'oni Karim, Bibliya, Saodat asri qissalari va diniy hadislar misolida tahlil qilinadi. Xususan, o'zbek tilida keng tarqalgan "Sallallohu alayhi va sallam", "Alayhis-salom", "Radiyallohu anhu", "Radiyallohu anha" kabi diniy turg'un birikmalar hamda ingliz tilida ishlatiladigan "Our Lord and Savior", "Son of God" kabi tasvirlarning ma'nosi, lingvistik tuzilishi va madaniy xususiyatlari batafsil o'rganiladi va qiyosiy tahlil qilinadi. Bunday diniy turg'un birikmalar odatda muqaddas matnlarda, hadislar va diniy mavzudagi adabiyotlarda uchraydi. Ular odob-axloq, iymon-e'tiqod, xulq-atvor kabi tushunchalarni ifoda etishda muhim o'rin tutadi. Har bir tilda diniy tasriflarning ifodasi, ulardagi obrazlar, ma'nolar va uslublar milliy-madaniy xususiyatlarga bog'liq bo'ladi, albatta.

Tadqiqot usullari. O'zbek tilida Qur'oni Karim, hadislar va diniy adabiyotlarda keng ishlatiladigan tasriflardan biri *Sallallohu alayhi va sallam* (s.a.v.) – bu tasrif Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) ni zikr etishda ishlatiladi va "Allohning salomi va salovati bo'lsin" degan ma'noni anglatadi. Ushbu ibora Payg'ambarga nisbatan chuqur hurmat va sevgi ifodasi sifatida ishlatiladi. Ushbu tasrif Qur'oni Karimning Al-Ahzab surasi, 56-oyatida **keladi:** "Albatta, Alloh va Uning farishtalari Nabiya salovat aytdilar. Ey mo'minlar! Sizlar ham Unga salovat aytinglar va yaxshilik tilanglar." (Al-Ahzab, 33:56) Hadislarda ham bu tasrifning muhimligi haqida ta'kidlangan. Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) bunday deganlar: "Kim menga bir marta salovat aytsa, Alloh unga o'n marta rahmat qiladi." (Imom Buxoriy, Sahih al-Buxoriy)

Bunday tasriflarni ishlatish Payg'ambarga hurmat va sodiqlikning ramziy ifodasidir. Shu nuqtai nazardan ushbu tasrif nafaqat diniy matnlarda, balki musulmonlar kundalik hayotida ham ishlatiladi. Masalan: Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) nomi zikr qilinganda darhol "Sallallohu alayhi va sallam" deyiladi. Yozma matnlarda esa qisqartma shakli ya'ni s.a.v. keng tarqalgan.

Dunyodagi turli musulmon xalqlarida ushbu ibora bir oz fonetik o'zgarishlarga ega bo'lsa-da, uning ma'nosi o'zgarmaydi. Misol uchun: Turk musulmonlari "*Sallallahu Aleyhi ve Sellem*" kabi Forschada esa talaffuz jihatidan bu ibora arabchadagi shakliga juda o'xshash, chunki fors tilida ham Qur'oni Karim va Islomiy iboralar arab tilidagi asl talaffuziga juda yaqin saqlanadi. Shunga qaramay, forsha aksentda talaffuz bir oz yumshoqroq bo'lishi mumkin. Islom dinida bu ibora odob va e'tiqodni saqlashning bir shakli hisoblanadi. Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) ni zikr etishda bu iborani ishlatmaslik odobsizlik deb qaraladi. Bu madaniyat musulmon jamiyatlarida kuchli shakllangan va asrlar davomida avloddan-avlodga o'tib kelmoqda.

Alayhis-salom tasrifi esa Payg'ambarlar va farishtalarni zikr etishda ishlatiladi. Bu tasrif "Unga salom bo'lsin" degan ma'noni anglatib, Allohning rahmati va salomiga murojaatdir. Ushbu tasrif payg'ambarlar, farishtalar va ba'zan avliyolarga nisbatan ishlatiladi. Bu iboraning kelib chiqish manbasi Qur'oni Karim va hadislar hisoblanadi. Qur'oni Karimda Allohning payg'ambarlarga salomi bir necha oyatlarda zikr etilgan: "*Salom bo'lsin Ibrohimga!*" (*As-Saffat*, 37:109). "*Salom bo'lsin Muso va Horunga!*" (*As-Saffat*, 37:120). "*Salom bo'lsin Nuhga!*" (*As-Saffat*, 37:79)

Bu oyatlar har bir payg'ambarga nisbatan Alloh tomonidan yuborilgan salom va ulug'lash ifodasi ekanligini ko'rsatadi. Hadislarda ham payg'ambarlarni zikr etishda ularga salom yo'llash amali musulmonlar uchun odob va e'tiqod belgisi sifatida ko'rsatilgan. "Alayhis-salom" iborasi dinimizda barcha payg'ambarlarga, xususan, Muhammad (s.a.v.) ga va boshqa Alloh elchilariga nisbatan chuqur hurmatni ifodalash uchun ishlatiladi. Bu ibora musulmonlarning e'tiqodida Allohning ulug' va mukarram bandalarini ulug'lashni bildiradi. Musulmon jamiyatlarida "Alayhis-salom" iborasi nafaqat diniy hurmat ifodasi, balki madaniy an'analarning ajralmas qismi sifatida ham muhimdir. Bu ibora bilan payg'ambarlar eslanishi musulmonlar o'rtasida odob va madaniyatning bir qismi bo'lib kelgan.

Tadqiqot natijalari. Lingvistik jihatdan tahlil qilinganda bu tasrif qisqa va turg'un ibora sifatida ishlatiladi ya'ni "*Alayh*" – Unga, "*As-salom*" – Salom (tinchlik, Allohning rahmati) bo'lsin. Ushbu ibora arab tilida nafaqat grammatik jihatdan mantiqli, balki ma'nosi jihatidan ham chuqurdir. U payg'ambarlarning Alloh oldidagi yuksak maqomini e'tirof etadi.

Ingliz tilida, xususan, nasroniylikda Bibliya va boshqa diniy matnlarda keng qo'llaniladigan tasriflardan biri *Our Lord and Savior*, – Iso Masihni hurmat bilan tilga olish uchun ishlatiladi. Bu tasvir Unga Najotkor va Rob sifatida e'tiqod qilinishini ifodalaydi. *Our Lord and Savior* (Bizning Robbimiz va Najotkorimiz) diniy tasrifi Xristianlikda juda muhim diniy iboradir.

Xristianlikda "*Our Lord and Savior*" iborasi, asosan, Xristianlarning Iso Masihni tan olishda, unga yuksak hurmat ko'rsatishda ishlatiladi. Iso Masih Xristian e'tiqodida nafaqat Xudoning O'g'li, balki insoniyatni gunohdan najot etgan Najotkor sifatida ham qabul qilinadi. Bu ifoda Iso Masihning Xudo tomonidan yuborilgan qutqaruvchi sifatida insoniyatga o'rgatgan haqiqatlarini, Xudoning hukmronligini anglatadi. Xristianlarning Iso Masihni Rabbiy sifatida tan olishlari, uning Xudoning irodasi bilan hayot va o'limni boshqarishi haqidagi e'tiqodga asoslanadi. Shuningdek, Xristianlikda Iso Masihning o'limi va tirilishi, barcha insonlarni gunohdan najot qilish, umidsizlikdan xalos etish deb qaraladi. "*Savior*" (Najotkor) so'zi Iso Masihning yerda yashashdagi maqsadi – insonlarni gunoh va o'limdan qutqarish uchun kelganligini ifodalaydi. Xristian madaniyatida "*Our Lord and Savior*" iborasi diqqatli va ko'p ishlatiladigan bir iboradir. Madaniy jihatdan bu ifoda Xristianlarning Iso Masihga nisbatan e'tiqodi va iymonining aksidir. Madaniy nuqtai nazardan, bu ibora Iso Masihning insoniyat uchun olib kelgan najotini, gunohning o'chirilishi va Xudoning rahmatini ko'rsatadi. Xristianlar Iso Masihni nafaqat o'zining qutqaruvchi sifatida qabul qiladilar, balki undan hayot va tiriklikni ham qabul qilishadi. Bu ibora Iso Masihni Xudoning O'g'li sifatida ulug'lashni anglatadi.

"*Our Lord and Savior*" iborasi Xristian ibodatlari, nasihatlari va liturgiyalarida tez-tez uchraydi. Iso Masihga qo'shilgan bu ifoda, uning haqiqiy qutqaruvchiligi va Xudo bilan bog'lanishini ko'rsatadi. Masalan, Xristianlarning ibodatlarida va marosimlarida Iso Masihning qutqaruvchi roli ta'kidlanadi.

Son of God – Iso Masihga nisbatan qo'llanilib, Uning Allohning o'g'li sifatidagi ma'naviy mavqeini ta'kidlaydi. "Son of God" (Xudoning O'g'li) diniy tasfifi Xristianlikda, asosan, Iso Masihning Xudo bilan o'zaro aloqasi va uning inoyati, shuningdek, Xristianlarning Iso Masihni Xudoning O'g'li sifatida tan olishlari bilan bog'liq bo'lgan muhim bir iboradir. Bu ibora, Xristianlar Iso Masihni nafaqat ilohiy, balki inson sifatida ham tushunishadi. Iso Masih Xudoning O'g'li sifatida tasavvur qilingan va uning bu roli Xristianlikdagi asosiy e'tiqodlardan biri bo'lib qolgan.

Iso Masihning "Xudoning O'g'li" sifatida qabul qilinishi, uning Xudo bilan bevosita aloqada bo'lishini, Xudoning inoyatining insoniyatga etkazilishi va gunohlar uchun qutqaruvchi rolini o'z ichiga oladi. Iso Masihning o'zi ham ko'plab davrlarda o'zini "O'g'il" deb atagan, bu esa uning Xudoning O'g'li sifatidagi maqomini yanada mustahkamladi. Misol uchun, Injilda Iso Masihning shunday iboralarni ishlatganini ko'rish mumkin: Xristianlikda "Son of God" iborasi Iso Masihning ilohiy va insoniy tabiatining uyg'unligini anglatadi. Xristian teologiyasi bo'yicha, Iso Masih Xudoning O'g'li sifatida, Xudo tomonidan yuborilgan qutqaruvchi sifatida qaraladi. Xristian liturgiyasida va marosimlarida "Son of God" iborasi, asosan, Iso Masihning qutqaruvchi roli va Xudoning inoyatini ta'kidlash uchun ishlatiladi. Masalan, Xristianlar Iso Masihning tug'ilishiga bag'ishlangan "Rojdestvo" bayramida Iso Masihning ilohiy tabiati va Xudoning O'g'li sifatida ahamiyatini qayd etadilar. Xristian san'ati va adabiyotida Iso Masihning "Son of God" sifatidagi roli ko'pincha tasvirlanadi. Iso Masihning hayoti, o'limi va tirilishi ko'plab rasmlar, haykallar va san'at asarlarida aks etgan. Bu tasvirlar Xristian madaniyatining asosiy xususiyatlaridan biri bo'lib, Iso Masihning Xudoning O'g'li sifatidagi yuksak maqomini ko'rsatadi. Iso Masihning "Son of God" sifatidagi maqomi, Xristian jamiyatlarida axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy me'yorlarni shakllantirishga yordam beradi. Xristianlar Iso Masihning hayoti va o'limidan ilhomlanib, mehr-muhabbat, adolat, poklik va o'zaro yordam kabi qadriyatlarni ilgari suradilar. Shunday qilib, "Son of God" iborasi Xristianlikda Iso Masihning Xudo bilan o'zaro aloqasini, uning ilohiy va insoniy tabiatini ifodalaydi va Xristian madaniyatida juda katta ahamiyatga ega. Bu ibora Xristianlarning najotga erishishidagi markaziy tushuncha bo'lib, ularning diniy hayoti va ijtimoiy qadriyatlarini shakllantirishga yordam beradi.

King of Kings – Iso Masihning barcha shohlar ustidan hokimiyatini ifodalaydi. "King of Kings" (Podshohlar Podshohi) ifodasi Xristianlikda Iso Masihning ulug'vorligini, uning barcha hukmdorlardan yuksakligini va ularning ustidan hukmronligini ifodalovchi muhim diniy tasfidir. Bu ibora Iso Masihning Xudo tomonidan yuborilgan qutqaruvchi sifatidagi roli va u barcha podshohlarning ustidan hukmron bo'lganini ta'kidlaydi. "King of Kings" iborasi, Xristianlikda Iso Masihning dunyoviy va ma'naviy hukmronligi haqida ta'kidlovchi bir tushuncha sifatida ishlatiladi. Bu ibora nafaqat Xristianlikda, balki san'at, adabiyot, va musiqa kabi sohalarda ham keng tarqalgan. Masalan, "King of Kings" ifodasi Xristian cherkovlarining xushxabar marosimlarida, Rojdestvo va Pasxa bayramlarida, hamda Iso Masihning tirilishidan keyingi marosimlarda qo'llaniladi. Bu ibora Iso Masihning hukmronligini va uning barcha hukmdorlarga qarshi ustunligini tasvirlash uchun san'at asarlarida tez-tez ishlatiladi. "King of Kings" iborasi Xristianlikda cherkov musiqalarida, ayniqsa, gimnlar va duolarda uchraydi.

Mulohazalar. O'zbek va ingliz tillaridagi diniy tasriflarni solishtirganda, o'zbek tasriflari qisqa va mazmun jihatidan chuqur ("Radiyallohu anhu"), ko'p hollarda ma'lum bir shaxsga yoki mavqega bog'liq bo'lib, yaqin kontekstda ishlatiladi. Masalan, Qur'oni Karimning tafsirlarida yoki hadis matnlarida bu tasriflarning qisqa shaklda uchrashi odatiy hol. Ingliz tilidagi tasriflar esa batafsilroq va tasvirlarga boy ("Our Lord and Savior"), bu nasroniylikdagi ilohiy mavqe va shaxsning tavsifida kengroq foydalaniladi. O'zbek tasriflari ko'proq jamoaviy e'tiqod va an'anaviy diniy urf-odatlarini aks ettiradi. Ular masjid, diniy marosimlar va ta'limda keng qo'llaniladi. Ingliz tasriflari esa, xristianlik ilohiyotining asosiy qismi bo'lib, cherkovdagi xizmatlar va Bibliya sharhlarida ishlatiladi.

Xulosa. O'zbek tasriflari, asosan, Qur'oni Karim oyatlari va hadislarini yodlash yoki sharhlashda uchraydi. Ular biror shaxsni zikr qilishda ehtiyotkorlik va hurmat ifodasidir. Ingliz tasriflari esa Bibliya matnlarida va ibodat paytida muhim mavqe egallaydi. Ingliz va o'zbek tillaridagi diniy tasriflarning linguamadaniy tahlili ular orasidagi chuqur madaniy va lingvistik farqlarni ko'rsatadi. Ushbu tasriflar har bir xalqning e'tiqodi va urf-odatlari bilan chambarchas bog'liqdir.

Ularni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda ham muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Smith Jonathan Z; Green, William Scott; Buckley, Jorunn Jacobsen. The Harper Collins dictionary of religion. San Francisco: Harper San Francisco.1995. –p.106
2. Encyclopedic dictionary of religion. Philadelphia, PA: Sisters of St. Joseph of Philadelphia; Washington, D.C.,: Corpus Publications. 1979. –p.3815
3. Ghuzayyil Mohammed al Otaibi. Religious binomials in Hebrew and Arabic. Article. International Journal of Linguistics Literature & Translation . April 2021
4. Imom Buxoriy, "Sahih al-Bukhari".
5. Khandamova, F., & Karimova, Sh. An analysis of religious onomastic words in "The picture of Dorian Gray" by Oscar Wilde. (2024). *International Journal of Artificial Intelligence*, 4(03), 342-344. <https://www.academicpublishers.org/journals/index.php/ijai/article/view/612>
6. Khandamova, F., & Khandamov, L. (2024). Linguacultural features of religious onomastic words in english. *Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit*, 216-218. <https://doi.org/10.2024/r22gym20>
7. Macmilan dictionary of religion. London. Macmilan Press. 1994.-10-27
8. Qur'oni Karim. Tarjima va tafsir. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf.

UO'K 82-93

BOLALAR ADABIYOTINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA NAZARIY ASOSLARI

G.Sh.Xudoyberdiyeva, v.b. dots., PhD, Toshkent davlat texnika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalar adabiyotining o'ziga xos badiiy xususiyatlari, tarbiyaviy qiymati hamda pedagogik va psixologik nazariy asoslari tahlil etiladi. Avvalo, bolalar psixologiyasiga mos badiiy asarlar yaratish jarayonida e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan xususiyatlar — soddalashtirilgan, ammo mazmunan boy til, qiziqarli syujet va milliy qadriyatlarining aks etishi ko'rsatib o'tilgan. Maqolada zamonaviy texnologiyalar yordamida bolalar adabiyotining ommalashuvi hamda uning yosh avlod tafakkuri, axloqiy tarbiyasi va badiiy didini rivojlantirishdagi ahamiyati ko'rib chiqiladi. Shuningdek, bunday adabiyotning ijtimoiy-ma'naviy vazifasi, uning milliy meros va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan holda takomillashishi zarurligi ham alohida ta'kidlanadi. Natijada bolalar adabiyoti bolaning individual rivoji, ijodiy fikrlashi va ma'naviy shakllanishida muhim manba sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: Bolalar adabiyoti, Nazariy asoslar, Pedagogika, Psixologiya, Tarbiya, Ijodiy tafakkur, Milliy qadriyatlar, Estetik did, Zamonaviy texnologiyalar, Badiiy ifoda

Аннотация. В данной статье рассматриваются характерные художественные особенности детской литературы, её воспитательное значение, а также педагогические и психологические теоретические основы. Особое внимание уделяется принципам, на которые следует опираться при создании произведений для детей, — упрощённый, но содержательно богатый язык, увлекательный сюжет и отражение национальных ценностей. В статье также анализируется роль современных технологий в популяризации детской литературы и её влияние на развитие мышления, нравственное воспитание и эстетический вкус подрастающего поколения. Кроме того, подчёркивается важность общественно-нравственной функции детской литературы, её совершенствования в гармонии с национальным наследием и общечеловеческими ценностями. В результате детская литература выступает значимым источником в индивидуальном развитии ребёнка, формировании его творческого мышления и духовном становлении.

Ключевые слова: Детская литература, Теоретические основы, Педагогика, Психология, Образование, Творческое мышление, Национальные ценности, Эстетический вкус, Современные технологии, Художественное слово

Abstract. This article explores the distinctive artistic features of children's literature, its educational value, as well as the pedagogical and psychological theoretical underpinnings that inform its creation. Special emphasis is placed on the principles crucial for producing works aimed at younger audiences—namely, a simplified yet thematically rich language, engaging plots, and the reflection of national values. The paper also examines the role of modern technology in popularizing

children's literature and its influence on the development of children's thinking, moral upbringing, and aesthetic taste. Moreover, it highlights the importance of children's literature in fulfilling social and ethical responsibilities, advocating for its ongoing evolution in harmony with both national heritage and universal values. Consequently, children's literature emerges as a vital resource for a child's personal growth, creative thinking, and spiritual development.

Keywords: *Children's literature, Theoretical foundations, Pedagogy, Psychology, Education, Creative thinking, National values, Aesthetic taste, Modern technologies, Artistic expression*

Bolalar adabiyoti — bolalarning yosh psixologiyasiga mos, ularning qiziqish va ehtiyojlarini hisobga olgan holda yaratilgan badiiy asarlar majmuasidir. Ushbu adabiyot turining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, uning nazariy asoslarini yoritish hamda bolalarning ma'naviy, axloqiy va estetik kamolotida tutgan o'rnini tadqiq qilish ilmiy-amaliy jihatdan dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki bolalar adabiyoti jamiyat ma'naviyati va madaniyatining tarkibiy qismi sifatida nafaqat yosh avlodning estetik didini shakllantirish, balki ularning ijtimoiy xulq-atvori, bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish, shuningdek, badiiy tafakkurining erta bosqichlardan boshlab kengayishi va mustahkamlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu nuqtayi nazardan qaraganda, bolalar adabiyoti, avvalo, yosh o'quvchining idrok doirasi, dunyoqarashi, qiziqishlari va ehtiyojlariga mos tarzda ifoda topadi. Bunday adabiyot asarlarining shakllariga ertaklar, masalalar, she'rlar, hikoyalar, qissa va romanlar, shuningdek, sahna asarlari va tarbiyaviy mavzudagi bir qator nasriy hamda nazmiy namunalarning rang-barang turlari kiradi. Ular bolalar ongida hayotiy tasavvurlarni shakllantirish, kundalik ijtimoiy munosabatlar tabiatini tushunish, jamiyatda o'z o'rnini topish va badiiy-estetik didni rivojlantirishda alohida o'rin tutadi. Shu bilan birga, bolalar adabiyoti yosh avlodning ijtimoiy talablari hamda tarbiyaviy maqsadlari bilan uzviy aloqada bo'lgan nazariy asoslarga ega bo'lishi zarur. Bu nazariy asoslar, avvalo, bolalar psixologiyasining xususiyatlariga, ularning emotsional-intellektual rivojlanish bosqichlariga tayanuvchi ilmiy tadqiqotlar bilan bog'liqdir.

Bolalar adabiyotining o'ziga xosligi haqida so'z borganda, avvalo, unda bolalarga xos obrazlar, quvnoq kayfiyat, soddalashtirilgan lekin mazmunan boy til va tasviriy vositalar ifoda topishini qayd etish lozim. Yosh kitobxonlar, odatda, voqeani sodda syujet orqali yaxshiroq qabul qiladilar. Shu bois bolalar adabiyotida asosan qisqaroq shakldagi hikoyalar, qiziqarli voqealar, kulgili detallar, ibratli xulosa keltiruvchi ertaklar yoki kattalarga xos bo'lmagan, biroq bolalar qalbini sergaklantiradigan badiiy usullar ko'p uchraydi. Masalan, ertaklar bolalarda tasavvur doirasini kengaytiradi, fantastik motivlarga asoslangan asarlar ularning ijodiy tafakkurini oshiradi, she'rlar esa nutq ravonligiga, so'z boyligining ortishiga, ifoda imkoniyatlarining kengayishiga xizmat qiladi. Shu ma'noda, bolalar adabiyoti nafaqat o'qish ko'nikmasini shakllantirish, balki bolalarda kitobga mehr uyg'otish, ularni mustaqil va ijodiy fikrlashga yo'naltirish vazifasini ham bajaradi.

Ayniqsa, bugungi kunda bolalar adabiyoti mavzularining yangilanib borishi, turli formatlarda (bosma, elektron, audiokitob) taqdim etilishi va multimediya manbalari bilan uyg'unlashib borishi uning zamonaviy ijtimoiy-madaniy talablar bilan o'zaro uyg'unlashuvida alohida o'rin tutadi. Masalan, interaktiv ertaklar, elektron rasmiy kitoblar yoki animatsion filmlar ko'rinishida bolalar adabiyoti saviyasi va murakkabligini bosqichma-bosqich oshirish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, bunday shakllar orqali zamonaviy bolalarning texnologiyaga bo'lgan qiziqishini hisobga olib, ularni kitobxonlik doirasiga jalb etish osonlashadi. Demakki, bolalar adabiyotidagi bu o'zgarishlar jamiyatning umumiy ma'naviy darajasi va tarbiyaviy-ma'rifiy vazifalari bilan uzviy aloqada ekanligini ko'rsatadi.

Bolalar adabiyotining nazariy asoslarini tadqiq qilishda avvalo bolalar psixologiyasining alohida xususiyatlariga e'tibor qaratish lozim. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalarning idrok mexanizmlari, xotirasi va tasavvur doirasi katta yoshdagilarga qaraganda boshqacha ishlaydi. Masalan, ijtimoiy yoki falsafiy mavzulardagi asarlarni kattalar odatda keng ma'noda anglasa, bolalar undan o'z hayotiy tajribasiga yaqin hamda sodda voqealar, farqlash oson bo'lgan obrazlar, o'y-fikrlarga boy lavhalarini izlashi mumkin. Shu bois bolalar adabiyoti asarlarida soddalashtirilgan, ammo badiiy jihatdan boy til bo'lishi, personajlar turli yosh bosqichlariga mos ravishda yaratilishi,

syujetda o'ta murakkab qalashmalar bo'lmasligi maqsadga muvofiq bo'ladi. Shuningdek, bolalarning hayotiy tajribasi cheklanganligi uchun, odatda, axloqiy-me'yoriy saboqlarni aniqlik bilan bayon etish, xulosa va ibratli jihatlar balandparvoz gaplar bilan emas, real hayotiy voqealar yoki sodda ertak senariylari orqali aks ettirilishi maqsadga muvofiqdir.

Mazkur adabiyotning yana bir nazariy asosi — bolalarni estetik tarbiyalashdan iborat. Bolalar asarlari orqali hayot va tabiat go'zalligini aks ettirish, ezgulik, hamjihatlik, sadoqat kabi tushunchalarni estetik mazmunda ifodalash, tasviriy vositalar (metafora, qiyos, jonlantirish va hokazo) imkoniyatidan foydalanish natijasida bolalarning ma'naviy ko'nikmalari mustahkamlanadi. O'xshatish, metaforalar yoki she'riy ifodalar bolalarning badiiy didini, tasavvurini va nutq madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, asarda bolalarga tanish bo'lgan hayotiy lavhalar, kundalik turmush va ijtimoiy munosabatlardan kelib chiqadigan xulosa hamda saboqlar ham muhim o'rin egallaydi. Zero, agar asar bolalarga atrof-muhitni real voqelikda ko'ra bilish, xulosa chiqarish imkonini bersa, u holda ularning hayotiy ko'nikmalari boyiydi, ijtimoiy-ma'naviy pozitsiyasi shakllanadi va mustahkamlanadi.

Shu o'rinda milliy mentalitet, madaniy meros va an'anaviy qadriyatlar masalasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalar adabiyotining asosiy xususiyatlaridan biri uning milliy tarbiyaga xizmat qilishidir. Yosh avlodni o'zbek xalqining tarixiy, madaniy, adabiy merosi bilan tanishtirish, an'ana va urf-odatlarini singdirish, milliy iftixor hissini shakllantirish bolalar adabiyoti vazifalaridan biridir. Shu bois ham ertaklardan tortib she'riy to'plamlargacha, masallardan tortib kichik hikoyalargacha bo'lgan asarlarda milliy qadriyatlarimizning qadimiy ildizlari, o'ziga xos tasviriy ifodalari, e'tiqodiy va axloqiy ma'no-mazmunlari ifodalangan bo'lishi zarur. Ammo ayni paytda bu an'ana va urf-odatlarini ifodalashda bolalarning qiziqishlarini ham e'tibordan chetda qoldirmaslik, ularning zamon talabiga mos estetik didini hisobga olish muhimdir. Aks holda, an'anaga mukammal sodiqlik bahonasida asar ortiqcha didaktik tus olishi yoki bolalar uchun zerikarli, hayotdan ajralib qolgan ko'rinish kasb etishi mumkin.

Bolalar adabiyoti, shubhasiz, tarbiyaviy omil sifatida ham e'tirof etiladi. Bunda psixologik, pedagogik va badiiy tamoyillar bir butun holda namoyon bo'ladi. Pedagogikaning asosiy maqsadlaridan biri bolaga bilim berish, uning psixik rivojini, ijodiy fikrini o'stirish hamda shaxsiy kamolotga erishishda yordam berishdir. Bolalar adabiyoti esa bu maqsadlarga erishishda samarali vositadir. Masalan, asar qahramonining turli muammolarni qanday hal qilishi, o'zaro munosabatlardagi odillik va halollik, sinovlarda matonat ko'rsatish kabi badiiy holatlar bolalarda ijobiy fazilatlar shakllanishiga turtki beradi. Shuningdek, badiiy asarda tasvirlangan atrof-muhit, hayotiy lavhalar, voqealar orqali bolalar tajriba to'plash, dunyoqarashini boyitish imkoniga ega bo'ladi.

Badiiy ijod bilan tarbiya usullarining uyg'unligi, pedagogik maqsadning badiiy usul bilan ifodalanishi bolalar adabiyotining eng muhim nazariy negizlaridan sanaladi. Bunda, bir tomondan, ifodaviy imkoniyatlar cheklanmasligi, ya'ni badiiy erkinlikka rioya qilinishi, boshqa tomondan, asardagi ma'naviy-me'yoriy tamoyillar buzilmasligi, tuzatib bo'lmas xatolar yoki salbiy ko'nikmalarni keltirib chiqarmaslikka e'tibor berish zarur. Shuning uchun ham bolalar adabiyotini yaratish jarayoni, odatda, pedagoglar, psixologlar va adiblarning hamkorligida vujudga kelishi eng samarali yo'l hisoblanadi. Ularga tayanib yaratilgan asarlar maqsadli ravishda yosh avlodning turli aqliy-emotsional bosqichlariga moslashtiriladi.

Bolalar adabiyotining o'ziga xos estetik funksiyasi uning badiiy-estetik didni shakllantirishi, go'zallikni his qilish, musiqiy va tasviriy san'at bilan uyg'un tarzda dunyoni idrok etish kabi qator jihatlarda namoyon bo'ladi. Bunday ijodiy mahsulotlar, odatda, nafaqat matn, balki tasvir, ko'rinish, sahnalashtirilgan chiqishlar bilan birga taqdim etilganda, bolalarning mehrini qozonishda samarali bo'ladi. Masalan, ertak qahramonlari suratlarga solinishi, shuningdek, sovg'a uchun mo'ljallangan qiziqarli kitob dizaynlari, animatsion filmlar va ijodiy to'garaklarda sahnalashtirish kabilar bolalarning tasavvur doirasini kengaytirib, ularning atrofda voqealarni ijodiy qabul qilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu bois bolalar adabiyotini chuqur o'rganish, uning nazariy asoslarini boyitish, amaliy jihatdan takomillashtirish hamda kelgusida yangi avlodni badiiy asarlar orqali tarbiyalash jarayonini

zamonaviy ilg'or metodlar bilan uyg'unlashgan holda rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Zero, bolalar adabiyoti bolalarga o'qish zavqi, ijodiy fikrlash, hayotga yangicha ko'z bilan boqish imkonini beradigan, milliy va umuminsoniy qadriyatlar mezonida tarbiyalaydigan, ularning kelajakdagi kamoloti va ma'naviy jahonini boyitadigan yetuk badiiy-ma'rifiy manbadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Norton, D. E. Through the Eyes of a Child: An Introduction to Children's Literature (8th ed.). Boston: Pearson.2011.
2. Bettelheim, B. The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales. New York: Alfred A. Knopf.1975
3. Исаханова, Д. Детская литература Узбекистана в контексте национальных традиций и современности. Ташкент: Узбекистан.2017.

UO'K 81.11(045)

KOGNITIV TILSHUNOSLIK VA KONSEPTUAL TUZILMALAR

Sh.I. Xushmanova, katta o'qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada konseptlarning shakllanishi, ularning lingvokognitiv va lingvomadaniy yondashuvlardan o'rganilishi, shuningdek konseptlar turlari va ularning modellashtirilishiga diqqat qaratilgan. Konseptual tahlil doirasida tasavvurlar, sxemalar, tushunchalar, freymlar, ssenariylar va geshtaltlar kabi kognitiv strukturalar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: konsept, til va tafakkur, lingvokognitiv yondashuv, lingvomadaniy yondashuv, konseptual makon, freym, ssenariy, geshtalt

Аннотация. В данной статье рассматриваются формирование концептов, их изучению с лингвокогнитивных и лингвокультурологических подходов, а также типологии концептов и их моделированию. В рамках концептуального анализа рассматриваются такие когнитивные структуры, как представления, схемы, понятия, фреймы, сценарии и гештальты.

Ключевые слова: концепт, язык и мышление, лингвокогнитивный подход, лингвокультурологический подход, концептуальное пространство, фрейм, сценарий, гештальт

Abstract. This article examines the formation of concepts, their study from linguistic-cognitive and linguistic-cultural approaches, as well as the typology and modeling of concepts. Within the framework of conceptual analysis, cognitive structures such as representations, schemas, notions, frames, scenarios, and gestalts are considered.

Key words: concept, language and thought, linguistic-cognitive approach, linguistic-cultural approach, conceptual space, frame, scenario, gestalt.

Kirish. Kognitiv tilshunoslik (lotincha cognito - bilish) kognitologiya - inson tomonidan axborotni o'zlashtirish, to'plash va undan foydalanish jarayonlarini o'rganuvchi fan doirasida paydo bo'lgan.

Kognitiv lingvistikaning o'rganish o'byekti til hisoblanadi. Til belgilari yordamida axborotni o'zlashtirish va qayta ishlashning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish esa kognitiv tilshunoslikning predmeti hisoblanadi. Kognitiv tilshunoslikda til va tafakkurning o'zaro munosabati eng asosiy muammo hisoblanadi. Kognitiv tilshunoslik tilni axborotni kodlash va o'zgartirishda rol o'ynaydigan kognitiv mexanizm sifatida o'rganadi.

Adabiyotlar tahlili. Konseptlarni tavsiflashda rus tilshunoslari Nina Davidovna Arutyunova, Nikolay Fedorovich Alifirenko tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda ma'lum natijalarga erishishilgan. Bu tadqiqotlar natijasida kognitiv tilshunoslikda konseptlar tadqiqiga ikki xil yondashuv shakllangan.

Lingvomadaniy yondashuv milliy konseptosfraning o'ziga xos xususiyatlarini madaniyatdan ongga qarab o'rganishni nazarda tutadi. Lingvomadaniy yondashuv doirasida ishlaydigan tadqiqotchilar qatoriga Y.S.Stepanov, V. I.Karasik, V.V.Krasnix, V.A.Maslova, N.F. Alifirenko va boshqalar kiradi. Ushbu yondashuv konseptni obrazli, konseptual va qadriyatli komponentlarga ega bo'lgan, madaniyatning tayanch birligi sifatida belgilaydi. Konsept lingvomadaniy va diaxronik jihatdan tadqiq etiladi.

Konseptni o'rganishda lingvokognitiv yondashuv nuqtai nazaridan uning yadro va periferiya atamalarida ifodalangan maydon modeli ishlab chiqilgan. Bu yondashuv vakillari Y.S.Kubryakova, Z.D.Popova, I.A.Sternin, V.N.Teliya va boshqalardir. Konsept kognitiv va sinxron nuqtai nazardan tadqiq etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu fanning asosiy tushunchalari bilim, axborot, konseptosrefa, konseptuallashtirish, konsept tushunchalaridan iborat.

Bilim – voqelikni tafakkurda ask ettirish va qayta tiklash jarayoni bo'lib, uning natijasida bilimlar to'planadi; bu idrok etish, tushunish, tasavvur qilish va axborotni yaratish tizimlarining o'zaro ta'siridir.

Axborot – turli kanallar orqali insonga kelib tushadigan hamda kodlanadigan qayta ishlanadigan va ongda qayta ishlanadigan bilimlar; muloqot jarayonida til tuzilmalari tomonidan taqdim etiladigan va uzatiladigan bilimlar.

Bilim xotiraning bir qismi bo'lib, ongda mavjud bo'lgan ma'lumotlar va ma'lum bir tartibli tizimga birlashtirilgan obyektlarni aks ettirish natijalaridir. Shuningdek bilim madaniyat elementi hisoblanadiki sababi inson avlodlari tomonidan ishlab chiqilgan fikrlash qoidalar va stereotiplarni o'zlashtiradi. Vaholanki ma'lum bir tilda ma'lum bir madaniyat kodlangan va ularda atrof-muhitni o'zlashtirish va anglash tajribasi aks ettirilgan. Bu kabi lingvokognitiv tadqiqotlarda bilim madaniyat tilida aniqlanadigan alohida obyekt hisoblanadi.

Konsept bu madaniyatni aks ettiruvchi tafakkur yoki xotiraning diskret ma'no jihatdan hajmli birligi. Konsept nisbatan tartibli ichki tuzilishga ega bo'lgan, shaxs va jamiyatning bilish faoliyati natijasidir va aks ettirilayotgan predmet yoki hodisani ijtimoiy ong tomonidan talqin qilinishi va ijtimoiy ongning ushbu hodisa yoki predmetga munosabati haqida jamlangan ma'lumotga ega bo'lgan mental ta'lim deyish mumkin. Konsept tarkibiy qism sifatida psixolingvistik va leksikografik ma'noni o'z ichiga oladi, ammo o'z mazmunining hajmi bo'yicha yuqoridagi ikkala ma'nodan kattaligicha qoladi.

Konseptuallashtirish – ongda konseptlarning shakllanishi va konseptning shakllanishiga olib keladigan yangi ma'lumotlarni idrok etish jarayonidir. Inson ongi obyektiv yoki subyektiv voqelikda biror alohida sohani ajratib olib, uni idrok etadi, uning o'ziga xos belgilarini ajratib ko'rsatadi va uni muayyan hodisalar sinfiga kiritadi. Bu esa konseptuallashtirishdir.

Konseptlar inson ongida quyidagi manbalardan shakllanadi:

- 1) Uning bevosita sezgi organlari tomonidan voqelikni idrok etishidan;
- 2) Insonning predmetlar bilan bevosita munosabatlaridan, uning predmet bilan bo'g'liq faoliyatidan;
- 3) Insonning ongida allaqachon mavjud bo'lgan boshqa konseptlar bilan aqliy munosabatlardan, bunday munosabatlar metakonseptlar deb ataluvchi yangi konseptlarni yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin;
- 4) Til muloqotidan (konsept shaxsga til shaklida yetkazilishi, tushuntirilishi, taklif etilishi mumkin, masalan ta'lim jarayonida- bola har doim u yoki bu so'z nimani anglatishini yoki u yoki bu predmet nima uchun kerakligini so'raydi)
- 5) Inson tomonidan hayoti davomida o'zlashtiriladigan til birliklarining ma'nolarini mustaqil bilishdan.

Kognitiv tilshunoslikning jadal rivojlanishi konsept tushunchasining nazariy talqini va konseptlar tipologiyasi tadqiqini ilgari surdi.

Konseptlar – bu tafakkur birliklari hisoblanib, ular o'z mazmuni va tarkibiga ko'ra o'zlarining asosiy funksiyalarini saqlab qolgan holda turlicha bo'lishi mumkin. Konseptlar tipologiyasi mumkin va zarur, chunki konseptlar tomonidan taqdim etilayotgan bilimlar turlari bir-birlaridan farqli bo'ladi.

Rus tilshunosi A.P.Babushkin tafakkur manzaralari, sxemalar, giperonimlar, freymalar, insaytlar, ssnariylar, kaleydoskopik konseptlar turlarini tadqiq qilgan. Yana bir rus tilshunosi N.N.Boldirev esa konkret-hissiy obrazlar, tasavvurlar, sxemalar, tushunchalar, prototiplar, propozitsiyalar, freymalar, ssenariylar yoki skriptlar, geshtaltlarni farqlaydi. V.I.Karasikning ilmiy ishlarida parametrik va noparametrik tushunchalar farqi haqida aytib o'tilgan. M.V.Pimenova ham konseptlarning ba'zi turlarini ajratib ko'rsatadi: obrazlar, g'oyalar va ramzlar.

Tahlil va natijalar. Konseptlarni turli asoslarga ko'ra tasniflash mumkin, zero ularning har biri kognitiv reallikni aks ettiradi. Konseptlarni ular aks ettiradigan bilim turiga va voqelikka ko'ra farqlash muhim hisoblanadi, chunki konseptlarni ajratish va tavsiflash usullari aynan shunga bog'liq. Content xususiyatiga ko'ra konseptlarning bitta necha turlari ajratiladi: tasavvur, sxema, tushuncha, freym, ssenariy va geshtalt.

Tasavvur – predmet yoki hodisaning umumlashgan hissiy-ko'rgazmali tasviri deyish mumkin. Konsept – tasavvurlar tilda muayyan semantikaning leksik birliklari bilan obyektivlashtirildi. Tasavvurlar statik bo'lib, alohida predmet, yoki hodisaning yorqin, hissiy idrok etiladigan tashqi belgilari majmuining aksidir.

Sxema yoki konseptosxema – bu qandaydir umumlashtirilgan grafik yoki kontur sxemasi bilan ifodalangan konsept. Tilshunolar sxemani quyidachicha ta'riflaydi: “obyekt yoki hodisaning fazoviy-kontur xarakterga ega bo'lgan fikriy obrazi”

Tushuncha – bu narsa yoki hodisaning umumiy, muhim belgilarini aks ettiruvchi ularni to'liq aks ettirish va anglash natijasidir. Masalan: “kvadrat – tomonlari teng to'g'ri to'rtburchak”. Tushuncha tasavvur yoki sxema asosida paydo bo'ladi: 1) ikkinchi darajali, tasodifiy, individual hissiy idrok etiladigan belgilardan (meva, sabzavot, parranda) asta-sekin, bosqichma-bosqich etkazish yo'li bilan; 2) yoki boshqa konseptlarning (olam, do'zax, Jannat) fikriy komponentlarini konseptual tasvirda birlashtirish orqali.

Freym - stereotip vaziyatning statik fikriy obrazi. Bu uning tarkibiy qismlari yaxlitligida tasavvur qilinadigan ko'p komponentli konsept, hajmli tasavvur, predmet yoki hodisa haqidagi standart bilimlarning ma'lum bir yig'indisidir. Masalan, do'kon (komponentlar - sotib olish, sotish, tovarlar, narx, narx), stadion (komponentlar - qurilma, tashqi ko'rinish, unda o'ynash maydoni).

Ssenariylar yoki skriptlar (lotincha scriptio - "yozmoq, yozib olmoq") - vaqt va makonda sodir bo'ladigan stereotip epizodlar. Ssenariy - dinamik fikrlash obrazi. Dastlab skript (ingliz scripting language) - foydalanuvchi kompyuterda bajarishi mumkin bo'lgan "ssenariylar," operatsiyalar ketma-ketligini yozish uchun ishlab chiqilgan dasturlash tili. Ssenariy - bu o'sha freym, ammo harakatdagi, rivojlanishdagi, uning elementlarining vaqt va makonda ketma-ket rivojlanishdagi denotativ vaziyatni aks ettiradi. Bu vaqt bo'yicha bir nechta epizodlarning ketma-ketligi; bu harakat, rivojlanish belgisi bo'lgan stereotip epizodlardir. Aslida ular vaqt va makonda alohida epizodlar, bosqichlar ketma-ketligi sifatida rivojlanadigan freymlardir.

Gestalt (nem. Gestalt - "butun shakl") - bu aks ettirilayotgan denotativ vaziyatning hissiy va ratsional elementlarining barcha xilma-xilligini o'zida jamlagan obrazli, yaxlit tuzilma. Geshtalt - idrokning o'ziga xos yaxlitligi bo'lib, uni tashkil etuvchi elementlar yig'indisining xossalari keltirilmaydi. "Gestaltung" alohida his-tuyg'ularda emas, balki har biri mutlaqo mustaqil ma'noga ega bo'lgan "persektiv yaxlitliklarni bir zumda qamrab olish"da ochiladi. Gestalt tasvirlanayotgan obyekt yoki hodisaning dinamik va statik jihatlarini birlashtiradi.

Xulosa. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, til inson ongida konseptlarni shakllantirish usullaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Konseptning ongda samarali shakllanishi, uning to'liq shakllanishi uchun faqat bitta til yetarli emas - hissiy tajribani majburiy jalb qilish, ko'rgazmalilik, u yoki bu narsa bilan predmetli faoliyat zarur. Inson ongida idrokning turli ko'rinishlarining bunday kombinatsiyasidagina obrazli komponent, axborot mazmuni va talqin maydoni birligida to'laqonli konsept shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алефиренко Н.Ф. / Н.Ф. Алефиренко // Когнитивная семантика и лингвокультурология / Астрахань. - 2004. - №3. - с. 65-69.
2. Бабушкин А.П. / А. П. Бабушкин // Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. – 103 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М.: ГНОЗИС, 2004. 390 с.
4. Кубрякова Е. С. В поисках сущности языка: когнитивные исследования. М.: Знак, 2012. 208 с

UO'K 808.2

BADIIY MATNDA “YOLG'IZ AYOL” KONSEPTINING IFODALANISHI

D.Sh. Yandashova, tayanch doktorant, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy

Annotatsiya. *So'nggi yillarda zamonaviy tilshunoslikda madaniy konseptlar va ularning tilshunoslikdagi o'rni va kognitiv tilshunoslikda konsept masalalariga oid ko'plab ishlar amalga oshirildi. O'z navbatida, konseptning fanga kirib kelishi uning kognitologiya ya'ni kognitiv tilshunoslikning predmeti ekanligi. va uning aynan Abdulla Oripov ijodida qo'llanilishi yoritilgan.*

Kalit so'zlar: konsept, konseptualizatsiya, tushuncha, konseptosfera

Аннотация. *В последние годы в современной лингвистике было проведено большая работа, посвященных культурным концептам и их роли в лингвистике а также по концептуальным в когнитивной лингвистике В свою очередь, проникновение понятия в науке объясняется тем, что она является предметом когнитивной лингвистике, то есть когнитивной лингвистике, и именно его применение в творчестве Абдуллы Арипова*

Ключевые слова: концепт, концептуализация, понятие,ядро,периферии

Abstract. *In recent years,cultural concepts and their place in linguistics and the subject of cognitive linguistics have been highlighted in modern linguistics and its use in the work of Abdulla Oripov.*

Key words: concept, conceptualization, concept core periphery.

Bugungi kunda tilshunoslik sohasi rivojlangani sari u boshqa bir fanlar bilan birgalikda, uyg'unlashib, tilshunoslikning yangi sohalarini vujudga kelishiga zamin yaratmoqda. Kognitiv tilshunoslik shunday sohalardan biri hisoblanadi.Kognitiv tilshunoslikning asosiy predmeti sifatida konseptni aytishimiz mumkin.Zamonaviy linglistik tadqiqotlarda “konsept” va uning substansial mohiyati, konseptualizatsiya, konseptual kabi atamalar qo'llanilmoqda. “Konsept” atamasi inglizcha “consept” so'zidan olingan va tushuncha ma'nosini anglatadi.Konsept atamasi haqida bugungi kunda zamonaviy tilshunoslikda ham turlicha fikrlar, ma'lumotlar mavjud. “Mantiqiy - lisoniy va lisoniy - falsafiy yo'nalishlarda “konsept” va “tushuncha” atamalari ko'pincha sinonim sifatida qo'llaniladi. Kognitiv yo'nalishdagi tadqiqotlarda, asosan, kognitiv psixologiya va kognitologiyaga oid chet el olimlari tadqiqotlari ta'sirida rivojlanib, tilshunoslar mantiqiy va falsafiy talqinni “tushuncha” atamasiga qoldirib, ko'proq “konsept” atamasidan foydalanadilar”[1].

Tilshunos olim Sh.Safarov ta'kidicha: “Ushbu savollarga hozircha to'liq javob topilganicha yo'q va uning topilishi ham gumonli. gumon tug'ilishining, albatta, sabablari bor: Dastavval, “konsept” tushunchasining o'ta mavhum hodisa ekanligini, uning zamiridagi “mental struktura” hech qanday moddiy ko'rinishga ega bo'lmasdan, balki, aqliy idrok jarayonida hosil bo'ladigan, tasavvurdagi tuzilma ekanligini unutmash lozim. Boz ustiga, “konsept” atamasi “tushuncha”, “ma'no”, “mazmun” kabi boshqa mental hodisalar bilan yonma-yon turadi, ularning o'zaro munosabatini aniqlash, farqli belgilarini ajratish muammosi ham paydo bo'ladi” [2]. deb fikrini davom ettirib, “Mantiqiy faoliyat hosilasi bo'lgan **“tushuncha”** va kognitiv tilshunoslikda keng miqyosda qo'llanilayotgan, **“konsept”** atamalarini bir xil mazmunda qo'llash mumkinmi? So'zsiz, bu ikkala hodisa ham tafakkur birligi sifatida namoyon bo'ladi. Bularning ikkalasining ham boshlang'ich nuqtasi voqelikdagi predmet, hodisaning his qilinishi va obrazli tasavvur qilinishi bilan bog'liq”, - degan fikrlarni aytib o'tadi [3].

A.Oripovning “Ayol” she'ri asosida “yolg'iz ayol” konseptini ifodalashga harakat qildik, albatta, bu o'rinda shoir ayol obrazini o'zbek milliy-madaniy qarashlariga monand tarzda yondashib gavalantirgan, biroq ayol ta'rifida har qanday ayolga xos bo'lishi lozim bo'lgan tipik qarashlar o'z ifodasini topgan. Konsept yadrosida *panohi jangdan qaytmagan, o'n to'qqiz yoshli beva, sevgidan yetim, umrdan yarim, qurigan ko'ks, yolg'iz belanchak, abadiy firoq, abadiy visol, zeb–ziynatsiz, yolg'iz ayol, beva, sodiq beva, cho'lpon ko'zli, buyuk hurmat, aqiq lab, vafo, muzdayin bolish, parishon sochlar, yor ko'ksiga bosh qo'ya olmaslik, kechalar kechmishi, ko'mir, olovli nafas, mung'ayib termilmoq, buyuk zot, haykal qo'ymoq, muhtaram ayol* ifodalari joylashadi. Shoir ikki o'rinda sodiq beva birikmasini qo'llagan, demak, yolg'iz ayol tushunchasi uning shunchaki yolg'izligini emas, sodiq beva ekanligini, sadoqat timsoli ekanligini, umrining eng go'zal,jo'shqin davrida beva qolsa–da, umri so'ngiga qadar vafo timsoli bo'lganligini anglatadi. Shu o'rinda “yolg'iz ayol” konseptining periferiyasiga sadoqat satridan noluvchi, nadomat komida qolgan, o'zini ming bitta bozordan olib, ming bitta bozorga solgan, noshukr ayollar haqidagi qarashlarini kiritish mumkin.

She'r tahlili davomida shoirning yolg'iz ayol tasvirini ochib beruvchi kognitiv yondashuvlari ketma-ketlikda oydinlashib boradi:

*Yigitlar maktubin bitganda qondan,
Kelinlar firoqdan chekkanda yohu,
Uning ham panohi qaytmadi jangdan,
O'n to'qqiz yoshida beva qoldi u.*

Yuqoridagi misralarda kelin, ya'ni yangi hayot ostonasiga ilk qadamini qo'ygan ayol misolida shoir baxt va baxtsizlik konseptini ifodalamoqda. O'zbek madaniy yondashuvida kelin baxt timsoli, kelin kelgan xonadonda xursandchilik, yorug'lik bor deb qaraladi, bu o'rinda kelin baxt so'z semantikasida firoq, hajr, sog'inch tushunchasi mavjud emas. Biroq she'rda kelin va firoq so'zlari yonma-yon qo'llanib baxtsizlik ma'nosini ifodalagan, negaki ushbu 19 yoshli kelinning turmush o'rtog'i jangda halok bo'lgan. Kelin bo'lgan o'zbek ayoli uchun o'n sakkiz, o'n to'qqiz yosh eng baxtli davrni bildiradi, lekin yuqoridagi misrada o'n to'qqiz yoshida beva qolganlik mazmuni baxtsizlikni ifodalab turibdi.

*Sevgidan yetim-u umrdan yarim,
Qurigan ko'ksida yolg'iz belanchak.
Abadiy firoqni, hayhot, do'stlarim,
Abadiy visol deb bildi kelinchak.*

Qurigan ko'ksi, yolg'iz belanchak, abadiy firoq, abadiy visol, kelinchak so'zlari orqali "yolg'iz ayol" konsepti ifodalanmoqda.

*Qaqragan lablarda olovli nafas,
Kechalar kechmishin ayladi ko'mir.
Parishon sochlari yor ko'ksi emas,
Muzdayin bolishda qoldi bir umr.*

Qaqragan lab, ko'mir, muzdayin bolish bularning barchasi ayolning azobli kunlari ya'ni kelinning quvonchga to'lib o'tishi kerak bo'lgan hayoti ko'mirga o'xshatilmoqda.

*Yillar ham o'tdilar, hamon u yolg'iz
Mung'ayib termular botguvchi kunga.
Ey nomard tabiat, bormi senda his,
Qaytadan baxt bersang bo'lmasmi unga?!*

Beva ayol tasvirida qora bo'yoqlardan ko'p foydalanilgan, ya'ni salbiy his-tuyg'ularni ifodalovchi ifodalarga keng o'rin berilgan, yana bir o'rinda quyoshning chiqishi emas, balki quyoshning botishi xususida gap ketadi, beva ayolning hayoti g'amdan (qorong'ulikdan) iborat, shu sabab shoir "Mung'ayib termular botguvchi kunga" deb ta'rif beradi. Bilamizki, ko'p o'rinlarda tabiatga murojaat etilganda, go'zal hislar ifodasini bo'rttirish maqsad etiladi, *ona tabiat, go'zal tabiat, azizim tabiat* kabi murojaatlar tasviridan foydalaniladi. Biroq shoir *nomard tabiat* jumlasini qo'llaydiki, shoir nazdida butun atrof o'n to'qqiz yoshida beva qolgan ayol taqdiri uchun aybdordir. Demak, she'rda deopoetonimlar ham yolg'izlikning – bevalikning qora chiziqlarini aniqroq tavsiflab kelgan.

"Ayol" she'rda faqat birgina o'rinda baxt konseptiga ishora qilingan, ya'ni agar uning yoshligini qaytib bersa tabiat shundagina u qaytadan baxtli bo'lishi mumkin.

*Siz-chi ey, sadoqat satridan nolib,
Nadomat komida qolganlar ayting.
O'zini ming bitta bozordan olib,
Ming bitta bozorga solganlar, ayting.*

Shoir bu yerda shukronalikni bilmagan ayollarning holatini sadoqat satridan ham yiroq bo'lgan, nadomat ya'ni pushaymon komida qolgan ayollar, o'zini mingta bozordan olib, yana mingta bozorga soladigan ayollarga o'xshatadi.

*Shu cho'lpon ko'zlarning buyuk hurmati,
Shu aqiq lablarning rost so'zi deya,
So'ylang-chi, vafoning nadir
Ba'zida tirnoqlar bezagi uchun*

Cho'lon ko'zlar, aqiq lablar ham ayol konseptini ifodalamoqda. Hurmat, vafo so'zlari ayol konsepti yadrosida joylashadi, chunki sodiq beva uchun hurmat, vafo so'zlari uning asosiy belgisi hisoblanadi. Aslida sodiq beva shu so'zlarga loyiq edi.

*Buyuk zot qoshida aylangiz salom
Shu sodiq bevaga sajdalar qiling,
Shu sodiq bevaga aylang ehtirom.
Hatto zeb-ziynatni yulqib ziyoda.*

Shu o'rinda sodiq beva birikmasi orqali bir vaqtning o'zida vafo konsepti ham ifodalanmoqda. Sababi sodiqlik bir beva ayol uchun vafoli bo'lishni ham nazarda tutmoqda.

Shoir she'r so'ngida "yolg'iz ayol" konseptini "muhtaram ayol" tushunchasi bilan tugallagan.

*Haykal ham qo'yingiz bamisli hayol
Shundaylar bo'lmasa agar dunyoda,
Bu qadar muhtaram bo'lmasdi ayol.*

Agar ayol konsepti desak ayol konsepti yadrosi va uning periferiyasi bo'ladi. Yuqoridagi misralarda beva ayol yadrosida ehtirom qilish, sajda qilish, salom aylash hurmat, sharaf, qahramon jangchining sodiq bevasi turibdi. yolg'iz so'zi ham ayolning yadrosida joylashadi sababi beva ayolning belgisi bu yolg'izlik. Bularning hammasi uning yadrosida birlashgan. Sadoqat satridan noliyotganlar, nadomat komida qolganlar, o'zini ming bitta bozordan olib, ming bitta bozorga solayotganlar uning periferiyasida, chetida joylashadi.

Demak, shoirning yuqorida tahlil qilganimiz "Ayol" she'ri orqali madaniy konseptlarning kognitiv-semantik tahlilini ko'rib chiqdik. Ba'zi o'rinlarda konseptni tushuncha-ma'no so'zlari bilan juda yaqin, sinonim sifatida qo'llanilganligiga duch kelamiz. Aslida konsept tushunchaga qaraganda ancha kengroq ma'nolarni qamrab oladigan birlik hisoblanadi. Konsept bu lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslikning asosini tashkil qiladi. Konsept bu shoir ichki his tuyg'ularini ong bilan birgalikda aks ettirilgan haqiqatidir. Madaniy konseptning mazmuni tushunchaga nisbatan ancha kengroq va chuqurroqdir, chunki u nafaqat onga tegishli balki inson nutqida osonlik bilan ifodalab beraolmaydigan his tuyg'ularini she'riy misralarda ifodalanishi deyish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Козлова Л.А. Концепт личного пространства и способы его языковой представленности // altgpu.ru/Journal/vestbspu/2001/gumanit/PDF/kozlova.pdf – c.5
2. Sh. Safarov "Konsept" hodisasi haqida // Sistem – struktur tilshunoslik muammolari (N. Q. Turniyozov tavalludining 70 yilligiga bag'ishlangan Respublika ilmiy – nazariy konferensiyasi materiallari).- Samarqand, 2010 .
3. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. Жиззах: Сангзор, 2006-йил, 13–6
4. Yusupov O'.Q Ma'no, tushuncha, konsept va lingvokulturologiya atamallari xususida// Stilistika tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlarida: Ilmiy amaliy konferensiya materiallari.-Toshkent, 2011.- 49–b
5. Maslova V.A. Konseptualniye osnovi sovremennoy lingvistiki. Ucheb. Posibiye.- Moskva: Flinta, 2019. -S.201–202 .
6. Rahimov A. Tilni paradigmalar asosida o'rganish muammolari // O'zbek tili va adabiyoti. – T., 2012. – № 2. – 24 b.
7. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab // O'zbek tili va adabiyoti. –T., 2012. № 5. – 6 b.
8. Xudoyberganova D. Lingvokulturologiya terminlarining qisqacha izohli lug'ati. – T.: Turon zamin ziyo, 2015. – 5 b.
9. A.Oripov "Saylanma"– T: "Tafakkur qanoti" nashriyoti,–2018

UDC 811

SCIENTIFIC THEORIES OF ENGLISH ANTHROPONYMS

Sh. Yashnarbekova, PhD student, Uzbekistan world languages university, Tashkent

A. Kuldashv, DSc, prof., Uzbekistan world languages university, Tashkent

Annotatsiya. Quyidagi maqolada onomastikaning asosiy bo'limlaridan biri hisoblanadigan ingliz antroponimlariga oida fikr va mulohazalar, nazariyalar tadqiq qilingan. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi ingliz antroponimlariga oid bo'lgan ma'lumotlarni, ularga xos bo'lgan lisoniy xususiyatlarni, antroponimlarning asrlar davomida ta'sir qilgan tarixiy hamda lisoniy nazariyalar, o'zgarishlar hamda farqlarni tadqiq qilishdir. Maqolani yozishda tarixiy metod va tavsifiy

metodlardan keng foydalanildi. Mazkur metodlar tadqiqotning samarali va maqsadli amalga oshirilishiga zamin yaratdi.

Kalit so'zlar: onomastika, antroponimik sistema, ingliz antroponimi, shaxs ismlari, atoqli otlar, nazariyalari.

Аннотация. В статье исследуются идеи, мнения и теории ученых в области ономастики, включая антропониимику. Основная цель данного исследования — изучить и прояснить лингвистические особенности английских антропонимов, их исторические и лингвистические теории на протяжении веков, их изменения и различия. В данном исследовании статьи широко использовались следующие методы: исторический метод и описательно-аналитический метод. Эти методы создали основу для эффективной и целенаправленной реализации исследования.

Ключевые слова: ономастиология, антропонимическая система, английский антропоним, имя, имя собственное, теории.

Abstract. In the following article, the ideas, opinions and the theories of the scientists in the onomastic branch including anthroponym field researched. . The main purpose of this research is to study and clarify the linguistic peculiarities of English anthroponyms, its linguistic and historical theories and its changes and differences. The following methods historical method, descriptive analytical method were widely used in the research of this article. These methods created the basis for the effective and purposeful implementation of the research.

Key words: onomasiology, anthroponym system, English anthroponym, name, proper name, theories

Personal names, essential to an individual's identity, have long been a focal point of scholarly investigation within the linguistic framework. The outcome of this research was the establishment of a distinct branch of onomastics—anthroponymy—which examines personal names. The culture and values of a particular language afford specific names within its anthroponic system distinct significance in the context of linguistic concepts. This movement pertains to the anthropocentric paradigm of contemporary linguistics, encompassing the examination of linguistic units and typology to ascertain their status.

Traditional linguistics has conducted several investigations over an extended period, mostly focused on elucidating the semantic meaning of nouns. We can trace the examination of names back to the era of Plato and Aristotle, the foundations of philology. Literary onomastics has emerged as a distinct field of study, elevating unique names to a new linguistic status and acknowledging them as intricate linguistic phenomena. The primary objective of literary onomastics was to elucidate many fundamental words associated with the notion of the original name. An examination of personal names across different cultures reveals typological similarities, possibly stemming from the influence of diverse linguistic systems, interactions, and parallel, separate evolutions. This resemblance is evident in two aspects: the use of the same parts of speech and the use of a specific language for this purpose [Madiyeva, G. B., & A. K. Karaman, 2019; 6]. According to S.I. Garagulya, ongoing dynamic processes of evolution, reinterpretation, and metaphorization continuously refresh the origin of human names [Garagulya, 2010; 126]. The study of anthroponyms in Uzbek and English languages is markedly distinct.

Scholarly research on anthropologies has long employed the diachronic technique. Between the 17th and early 20th centuries, English scholars extensively examined the derivation of personal names and their meanings, occasionally arriving at erroneous conclusions. Beginning in the latter part of the 20th century, the synchronic technique became prevalent in the investigation of personal names, thereby facilitating linguistic-cultural, pragmatic, and sociolinguistic approaches to the study of names.

Personal names encompass linguistic-cultural, historical, pragmatic, and linguistic-psychological perspectives. Over time, people may inherit, repeat, or rediscover anthropologies. Historically, England has had eight rulers named Henry. At some juncture, it has evolved into a familial tradition. This scenario is observable not only in England's history, but also in the histories

of several countries around the world. When selecting a name for a kid, family members consider not just its significance but also its connotations and associated events.

Onomastics emerged as a distinct discipline in the 1960s of the 20th century. The evolution and significance of personal names trace back to antiquity. For instance, Plato partially examines the genesis of human names through numerous modifications and the nature of names in his dialogue "Cratylus." However, at the end of the 20th century and the beginning of the 21st century, scholars' interest in anthropologies significantly intensified.

Anthroponymy constitutes a segment of onomastics, a substantial domain within linguistics. This section examines the names, surnames, and nicknames assigned to individuals, their distinct components, as well as their origins, evolution, functions, and developmental forms. Anthroponymics, as a discipline, originated from onomastics during the 1960s and 1970s. Before then, people used the term "anthroponymics" instead of "onomastics."

Anthroponymics, a fundamental component of onomastics, examines anthroponymies. In Greek, "anthropos" translates to "man," while "onyma" denotes "name" or "title." The term "anthroponym" in contemporary linguistics refers to any specific designation of an individual (or collective), including personal names, patronymics, surnames, nicknames, and cryptonyms, among others. Consequently, anthroponym is an expansive notion encompassing all methods of designating individuals in both formal and informal contexts. The assignment of acceptable anthroponyms to an individual is contingent upon their country's national and cultural values, as well as their age, domicile, worldview, artistic education, and social milieu. Scholars from ancient Egypt, Greece, and Rome have shown significant interest in personal nomenclature. Numerous scientists have researched anthroponyms for millennia, encompassing ancient scholars, Renaissance figures (T. Hobbes, J. Locke, G. Leibniz), and 19th-century scientists (J. S. Mill, H. Joseph, among others), who proposed diverse hypotheses and perspectives. Some hypotheses align, while others are in contradiction.

Researchers Suslova and A.V. Superanskaya employed diverse concepts and methodologies in the study of anthropologies and their definitions. Researchers Suslova and A.V. Superanskaya define it as "a specific term employed to describe and identify an individual and their character" [Garagulya & Suslova 1991; 4].

When you look into anthropology in different cultures, you can see how typological similarities and differences are different, how names have meanings, and how many sources add to the study of anthropology. S.I. Garagulya, a scientist specializing in English anthroponyms, observed, "The origin of names is perpetually accessible, continuously replenished, and subjected to dynamic developmental processes, undergoing revision and enhancement" [Garagulya, 2010; 100]. The anthropology of a specific group is not static; rather, it is perpetually revitalized, akin to a living organism, and this process is ongoing over the years. According to Russian scientist V.V. Oshchepkova, anthroponyms are distinguished by their preference and widespread usage among the populace.

Linguists A.V. Suslova and A.V. Superanskaya emphasize: "Names hold significant importance in human existence." "The public receives all of a person's positive and negative attributes through their name" [Suslova, Superanskaya 1991: 4]. Consequently, certain names evoke positive emotions, elicit elevated moods and desires, while others incite animosity.

As academics commenced an in-depth examination of personal names, a distinct subfield of onomastics—anthroponymics—emerged, focusing on the study of human names (including given names, surnames, patronymics, and nicknames). A Russian linguist characterizes "onomastics" as "the branch of linguistics that examines specific names" [Podolskaya 1978: 97].

Russian linguist A.V. Superanskaya asserts: "Every language contains a distinct category of proper nouns that contrast with analogous nouns." Another perspective on a renowned horse is that "famous horses serve as a vivid reflection of each nation, with their unique or collective significance intricately linked to the history and culture of that nation."

Scholars in linguistics, logic, and philosophy considered anthropologies relevant in the past century and conducted research on them. Logicians assert that a noun consists of proper nouns and associated nouns.

John Stuart Mill (1806-1874) is a renowned English philosopher who pioneered studies on anthroponyms. John Stuart Mill's theoretical frameworks are among the most prominent in English linguistics. Despite Mill's lack of recognition as a linguist, researchers utilized sufficient aspects of his work on proper nouns to establish the concept of a proper noun. He asserts that each name signifies a certain object. Proper nouns lack inherent meaning; rather, they possess attributes and features that differentiate objects (nouns) from one another. He posits that there is no correlation between the signs and attributes of nouns; they possess just denotative meaning, devoid of connotative significance. "Renowned nouns lack connotative significance; in essence, they do not impart any meaning." {John Mill, 1999; 31} His research suggests that words or word combinations make up names. However, this does not imply that any term can serve as a name.

Certain beliefs of the English linguist Nicolaisen regarding anthroponymy are incongruent with those of John Stuart Mill. In his scholarly book "Are There Connotative Meanings?" he asserts that, contrary to J. Mill's view, nouns possess connotative meanings as well. In his treatise, he references the following passages: "When we mention a renowned horse, whether named Brown or Smith, or a city such as York, the listener invariably associates these names with additional connotations. We convey meaning." The author highlighted that extralinguistic elements affect the onomastic significance of nouns. Connotative proper names exist as components of a social, cultural, historical, and personally constructed onomasticon. [Nicolaisen, 1978: 45, 47].

Charlotte M. Yonge (1803–1901), another English novelist, also made significant contributions to the profound and serious research of personal names. In 1863, he wrote a two-volume study titled "History of Christian Names," which serves as a valuable resource in the field of anthropology. A multitude of scientists consulted this book and acquired essential information from it. The evidence and information regarding the history of personal names discussed in this study remain significant. Sh. Iondj's work is a seminal study on this subject, with the author delineating the historical-etymological dimension of the analysis from the anthroponic lexicon. In the 20th century, the historical and etymological aspects of English names began to intensify. A significant advancement in this area was Canon Bardsley's Dictionary of English and Welsh Surnames ("Dictionary of English and Welsh Surnames," Canon Bardsley, 1901), which aggregated anthroponic elements from previously unpublished sources. While his primary focus was on dynasty surnames, the work also contains significant material about personal names in the Middle Ages. Ernest Weekley's "Ask and Jill" (1939), G.E. Withycombe's "Oxford Dictionary of Christian Names" (1945), and Eric Partridge's "Name This Child" (1951) are additional anthropological works that serve as significant resources.

The repeated publication of these books indicates that there is still a significant demand and interest in the history and derivation of personal names. The investigation was conducted by Ashley L.R.N. The author examined the key stages in the development of the American personal name corpus. They provided linguistic, historical, and ethnographic insights for each name they examined, documented its usage frequency, and discussed the process of adding some names to the national name register, elucidating the reasons and motivations behind their creation. Sir Alan Gardiner's work "The Theory of Proper Names" significantly contributes to studies in the field. He delineates proper nouns in the following manner: A proper name is a word or group of words that are agreed to describe or suggest an object or objects just by the way they sound, regardless of any meaning that sound may have had before and after being associated with the object or objects in question.

John Algeo, a famous American scientist and linguist, describes proper nouns in modern English, including their meanings and four ways to tell them apart: their spelling (they must be capitalized), their grammar (they must not have a plural form or an article), their meaning (they must refer to a specific person), and their meaning (they must not have any properties or traits that are associated with the object they describe) [Algeo, 1973: 12-1 Z].

Consequently, J. Algeo, a scientist, asserts that we cannot regard the contemporary evolution of onomastics as a science based on empirical evidence, characterizing it as a "weak theory." He contends that a theory devoid of predictive assumptions lacks a scientific foundation. The researcher delineates multiple methodologies for performing investigations under the paradigm of "weak" onomastics. The researcher defines the concept of "name," establishes a taxonomy of names, examines names from both diachronic and synchronic perspectives, distinguishes between the use and application of names based on the "competence vs. use" dichotomy (as per Chomsky), differentiates onomastic theory from applied sciences, investigates onomastics in relation to various facets of human life and activity, and explores universal characteristics of name creation processes [ibid: 142-144].

The subject of linguistics known as anthroponymics is advancing swiftly within the discipline of onomastics. In recent years, experts have increasingly focused on the subject of English anthroponymy, defined as a structured naming system that encapsulates the language, culture, history, and ethnic traits of English-speaking nations while also illustrating their national identity and linguistic creativity.

REFERENCES:

1. Madiyeva, G. B., and A. K. Karaman. "English Anthroponyms: Their Features and Usage as a Linguistic Resource". *Habarşy Filologîâ Seriâsy/Habarşy - âl-Farabi AtyndagY Qazaq Memlekettik Ultyq Universiteti. Filologîâ Seriâsy*, vol. 180, no. 4, Jan. 2019, <https://doi.org/10.26577/ejph.2020.v180.i4.ph1>.
2. С.И. Гарагуля. "Антропонимия в лингвокультурном и историческом аспектах : на материале английских личных имен". Москва : URSS, Либроком, М.:Lenand, 2010. PP.126
3. Platon "Cratylus".
4. Суперанская А.В., Суслова А.В. О русских именах. Лениздат 1991, С 4.
5. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. - М.: Русский язык, 1999.-с 97
6. John Mill. System of logic. eBooks@Adelaide. 2011. – p33
7. Nicolaisen W.F.H. Are there connotative meaning. [Names A Journal of Onomastics](https://doi.org/10.1179/nam.1978.26.1.40) 26(1):40-47
DOI:[10.1179/nam.1978.26.1.40](https://doi.org/10.1179/nam.1978.26.1.40)
8. Canon Bardsley. Dictionary of English and Welsh Surnames. 1901.
9. Algeo J. On Defining the Proper Name. Gainesville: University of Florida Press, 1973 – 96p
10. Sir Alan Gardiner. The Theory of Proper Names. London Oxford University Press. 1954.

UO'K 811.512.133'373.211.5(575.171)

SHIMOLIY XORAZMDAGI AYRIM QO'SHMA TARKIBLI GODONIMLAR TAHLILI

D.T. Yuldashev, f.f.d. (DSc), dots., Urganch davlat universiteti, Urganch

M.G. Ramatova, mustaqil tadqiqotchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

<https://orcid.org/0000-001-5774-6936>

<https://orcid.org/0009-0001-7253-9035>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Shimoliy Xorazm hududidagi godonimlar, ularning tasnifi va tarkibi, jumladan, kompozitsiya usulida hosil qilingan ko'rinishlari, morfologik tarkibiga ko'ra modellari hamda ayrim tarkibiy qismlarning etimologiyasi yuzasidan fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: onomastika, toponimlar, godonimlar, tasnif, apellyativ, sintaktik usul, affiksatsiya usuli, morfologik model.

Аннотация. В данной статье представлены мнения о годонимах Северного Хорезма, их классификации и составе, в том числе их композиционном облике, моделях по их морфологическому составу, этимологии некоторых компонентов.

Ключевые слова: ономастика, топонимы, годонимы, классификация, синтаксический метод, аффиксационный метод, морфологический модель.

Abstract. This article presents opinions on the godonyms of Northern Khorezm, their classification and composition, including their compositional appearance, models of their morphological composition, and the etymology of some components.

Key words: onomastics, toponyms, godonyms, classification, syntactic method, affixation method, morphological model.

Kirish. Dunyo tilshunosligida toponimika sohasi rivojlangan ilmiy yo'nalishlarning biriga aylanib ulgurdi. Ma'naviyatimizning tarkibiy qismi bo'lgan onomastika sohasining ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan va taraqqiy etgan davrida tilshunosligimizda toponimika, antroponimika, etnonimika sohalarini o'rganish bo'yicha anchagina ilmiy va amaliy ishlar amalga oshirildi. Haqiqatan ham, mazkur sohalarda qilingan ilmiy-tadqiqot ishlarining ko'lami ancha keng. Shu davr ichida olimlarimiz tomonidan onomastika, jumladan, uning tarkibiy qismi bo'lgan toponimika borasida ko'pgina ilmiy tadqiqot ishlari yuzaga keldi. Vatanimizda bu soha keyingi 40-50 yil ichida sezilarli yutuqlarni qo'lga kiritdi. Bu borada alohida nashrlar yuzaga keldi. Joy nomlari xalqning ruhiy madaniyati, siyosiy va iqtisodiy holati asosida shakllanishi va taraqqiyoti natijasi o'laroq endilikda ularni etnolingvistik, etnomadaniy, sotsiolingvistik, umuman, antroposentrik nuqtayi nazardan talqin etish imkoniyatlari yaratildi. Bu davr ichida juda ko'p tadqiqotchilar tomonida nomlar turli xil tasnif qilindi, jumladan: 1) nomlarning atalayotgan obyektga nisbatan tasnifi; 2) tabiiy ravishda vujudga kelgan va sun'iy yaratilgan nomlar; 3) mikrotoponimlar va makrotoponimlar; 4) nomlarning strukturasi bo'yicha tasnif; 5) xronologik tasnif va boshqalar. Bu tasniflar orasida, asosan, ikki yo'nalish yaqqol ko'zga tashlanadi: 1) leksik-grammatik tasnif va 2) grammatik tuzilishiga ko'ra tasnif.

“Suv obyektlari, yer va uning geografik joylashish o'rni, tabiati; shahar, mahalla, qishloq; xalq va ularning etnik tarkibi haqida boy lingvistik, etnografik, topografik va tarixiy ma'lumotlar beruvchi barcha toponimik birliklarni yangi lingvistik paradigmalarda asosida psixolingvistik, semasiologik, onomasiologik, etimologik, kognitiv va konseptual aspektlarda tadqiq qilishga e'tibor qaratilmoqda. Shu asnoda, muayyan hududdagi areal leksik birliklardan hosil bo'lgan toponimlarning onomastik tadqiqi o'sha yerdagi joy nomlarining xususiy jihatlarini isbotlash imkoniyatini beradi [6, 23-24]”.

Metodologiya. Ma'lumki, har qanday hudud topotizimida godonimlar (ko'cha nomlari) – xalqlar tarixi va madaniyati nuqtayi nazaridan alohida dolzarblik va ahamiyat kasb etadi, chunki ular ma'lum bir etnosning tafakkuri va madaniyati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, millatning umumiy dunyoqarashi o'sish darajasi bilan belgilanadi, bu makonda mavjud bo'lgan insoniyatning turmush tarzi, hayoti, mentaliteti va qadriyat ko'rsatkichlarini o'zida aks ettirib boradi. Godonimlar o'ziga xos grammatika va semantik asoslarga ega bo'lib, xalqning madaniy, tarixiy va ma'naviy merosini aks ettiradi. Tilshunoslikda godonimlarning yasash usullarini, ularning ma'no va shakl jihatidan qanday shakllantirilishini o'rganish juda muhimdir. Godonimlarni tarkibiy-grammatik jihatdan tahlil etish ularning nominatsiya jarayonlari, onomasiologik asoslari, umuman, joy nomlari tarkibidagi qadimiy til elementlari tarkibini aniqlashga yordam beradi. Ayniqsa, ularning morfologik tarkibini tahlil qilish shevadagi va ba'zi iste'moldan chiqqan yoki ma'lum hududdagina tarqalgan lug'aviy-grammatik elementlarni aniqlashga imkon tug'diradi. Aslida “toponimlarni morfologik jihatdan tadqiq qilish shuni ko'rsatadiki, ularning ko'pchiligi sinxron planda morfemaga ajralmaydi. Nomlarning aksariyati uzoq davom etgan lisoniy-tarixiy taraqqiyot jarayonida, bir tildan ikkinchi tildan o'tib, fonetik va morfologik jihatdan har xil o'zgarishlarga uchragan [3, 64-65]”. Shimoliy Xorazm hududidagi ko'cha nomlarini tadqiq etish natijalari asosida shuni ko'rishimiz mumkinki, ushbu godonimlar apellyativlari, asosan, uchta usulda: *affiksatsiya*, *sintaktik (kompozitsiya)* va *onomastik konversiya* usullarida shakllangan.

Muhokama va natijalar: Turdosh leksik birliklar derivatsiyasida *sintaktik usul* – bu birdan ortiq so'z yoki negizni biriktirib, yangi ma'noli birlik hosil qilish jarayonidir. Bunda tayanch so'z va unga bog'langan aniqlagich orqali semantik mazmun kengaytiriladi. A.Hojiyev so'z yasashining ushbu usuli haqida quyidagi fikrlarni ta'kidlaydi: “*Kompozitsiya* (lotincha, *composition* – tuzlish, birlashtirish) usuli ikki va undan ortiq so'zning qo'shilishi orqali yangi so'z yasash. Kompozitsiya so'z yasashning kompozitalar – qo'shma so'zlar yaratish usulidir [9, 7-8]”. Z.Do'simov tabiri bilan aytganda, birdan ortiq negizlarni qo'shish orqali yangi so'z hosil qilish so'z yasashning sintaktik usuli deb yuritiladi. Ushbu usul tilshunoslikda sintaktik usul, so'z qo'shish, negizlarni qo'shish, analitik usul, morfologik-sintaktik usul, kompozitsiya usuli [4, 45] deb nomlanib kelinmoqda.

Sintaktik usul til leksikasini boyitishning eng mahsuldor usullaridan biridir. Ushbu fikr tilning onomastik sathi uchun ham tegishlidir. Bu fikrning to'g'riligini Shimoliy Xorazm hududidan to'plangan toponimik materialning asosiy qismini qo'shma gadonimlar tashkil qilishi ham

tasdiqlaydi. Shunday qilib, sintaktik usul qo'shma ko'cha nomlarini yuzaga keltiradi. Qo'shma toponimni yuzaga keltiruvchi lug'aviy birlik (toponegizlar)lar ma'no va grammatik jihatdan yaxlit bir so'z, fonetik va orfoepik jihatdan bir butunlikka ega leksema (nom) hisoblanadi [4, 46-47]. Bu o'rinda Z.Do'simov sodda toponimlarni quydagicha ikki guruhga ajratganiga ham e'tibor qaratishimiz lozim: "Ularning ayrimlari tarkibida yasalganlikni ko'rsatuvchi formantni saqlagan bo'lishi yoki ayrimlari bunday topoformantlarni saqlamagan (nol ko'rsatgichli) bo'lishi mumkin" [5, 54-55]. Biz esa to'plangan materiallarimiz xarakteridan kelib chiqib, hudud godonimlarini quyidagicha tasnif asosida tahlilga tortishni ma'qul topdik:

1. Sodda tarkibli godonimlar:

a) so'nggi davrlarda toponimik ko'rsatgichi tushishi yoki o'zakda birikish sodir bo'lishi natijasida sodda ko'rinishga o'tgan godonimlar: *Siqir, Xirmon, Darhos, Ramak, Jaloyir, Piyoner, Jirjiq, Do'bbon, Taqir, Bezjanik, Qoramon, Bo'dan, Tupik...*

b) tarkibida topoformantlari mavjud godonimlar: *Subutli, Tutzor, Bo'rloq, Vahimchi, Oyoqchi, Bodoqliq, Olongvoy, Kurrali, Bo'rli, Dolliq, Dukarchlar...*

2. **Qo'shma tarkibli godonimlar:** *Eski qal'a, Bobodehqon, Nurli yo'l, Paxtazavod, Qatortol, Majnuntol, Maxsimovul, Quloqovul, Oltinsoy, Amu Sohili, Yorqin hayot, ...*

a) apellyativi tarkibida *bo'yi, oldi, yuqori, xush, yakka, ham, pesha* so'zlari mavjud qo'shma godonimlar: *Naymanbo'yi, Bog'oldi, Xushmanzara, Sohilbo'yi, Yakkato'rang'il, Anhorbo'yi, Yuqoribog', Yuqori Do'rman, Hamdo'stlik, Saxovatpesha...*

b) rangi, mazasi, shakli kabi o'zidagi biror belgilarini bildirib keluvchi qo'shma godonimlar: *Qorasuv, Qo'ng'iryoq, Oqqum, Oqoltin, Katariq, Oltinboshog, Qoratal...*

d) biror narsaga nisbatlash (qiyoslash), o'zlashish yo'li bilan hosil bo'lgan godonimlar: *Chamanqum, Oltinko'pir, Qazoqovul, Momoko'pir, Qizilchol, Kuyaovul, Xizir Eli, Zarbuloq, Nil-Amudaryo...*

e) topoindikatorli godonimlar: *Amudaryo, Yangiyo'l, Sherobod, Chinobod, Obodko'ngil, Yangiobod, Fayzobod, Nurobod, To'g'ayobod, Elobod...*

3. **Apellyativi juft so'zlarga asoslangan godonimlar:** *Og'aynilar, Bog'-u-bo'ston, Izzat-hurmat, Qut-baraka, Mehr-muruvvat, Orzu-umid, Shod-u xurram...*

4. **Murakkab tarkibli godonimlar:** *Kalaovul eli ko'chasi, Yo'mit yorg'an solma ko'chasi, Buyuk Ipak yo'li ko'chasi, Paxta zavod uylari ko'chasi...*

Shimoliy Xorazm hududidagi qo'shma godonimlarning apellyativlari qurilishi va ko'rinishiga ko'ra so'z birikmasiga yoki gapga teng keluvchi godonimlar sifatida ham ajratish mumkin:

1) so'z birikmasiga qolipidagi godonimlar: *Yangiyop, Chotko'pir, Tuzko'pir, Og'izbirlik, Gujumqal'a, Ko'naovul, Matakovul, Toshbuloq, Yakkatut, Yaxshi amal, Madaniy yer, Oltin qo'llar, Mang'it yo'li, Ustaovul, Mang'it arna, Bo'zqal'a diyori, Gurlan yo'li, G'azna kaliti, Qirg'oq bo'yi, Bog' oldi...* Bu qolipdagi godonimlar apellyativlarining qismlari atributiv, obyektli yoki relyativ munosabatlar [6, 8-19] asosida birikkan bo'lishi mumkin.

2) gap qolipidagi godonimlar: *Otabezor, Ho'kizo'lgan, Kunchiqar, Jonkuyar, Suvyorg'on ...*

Qo'shma godonimlarning morfologik tarkibiga ko'ra modellarini quyidagi tasnif asosida ko'rsatish va izohlash mumkin:

a) **ot + ot modeli:** *Qushoy, Toshqal'a, Shohbika, Ziyonur, Boboyurt, Alisher Navoiy, Nurdiyor, Sharq yulduzi, Zarbuloq, Chamanqum, Qatortol...*

b) **sifat + ot modeli:** *Baxtli el, Oqqosh, Eskiqa, Boychechak, Yangibog', Ko'naovul, Azimdiyor, Oqoyoqlar, Kattabog', Kattayo'l, Yorqin hayot, Yaxshi amal, Yangi avlod, Yangi qadam...* Yana shu jihatga e'tibor berish kerakki, bu qolipdagi qo'shma godonimlarning apellyativlarida birinchi qismi 1) rang-tus bildiruvchi (*Oqoyoqlar, Oqqosh*); 2) hajm-o'lchov bildiruvchi (*Kattabog', Kattayo'l*); 3) xususiyat bildiruvchi (*Yangibog', Ko'naovul, Azimdiyor, Baxtli el, Oqqosh, Eskiqa, Boychechak*) leksemalar asosida shakllangan bo'lishi tipik hol sanaladi.

d) **son + ot modeli:** *Yuzovul, To'rtchig'ir, Uchquduq, Yetti uyli, Oltovul, Qirqqiz, Beshtam, To'qsonbo'y...* Ushbu modeldagi godonimlar tarkibidagi sonning aksariyat hollarda nom mansub bo'lgan obyektga hech qanday aloqasi yo'q, chunki ular shu nom tarkibida qatnashgan etnik guruh, ya'ni etnonimga (masalan, godonim tarkibidagi "qirg" aslida etnonim bo'lib, qipchoq urug'laridan

biri, M.Koshg'ariy ham bu etnonimni o'z asarida qayd qilib o'tgan [8, 426]) ishora qiladi yoki umuman, "jamlik", "ajratib ko'rsatish" ma'nolarni anglatadi. Ayrirlari esa aslida bu qolipga shakllan mos keladi, xolos. Masalan, *Beshtam* godonimi tarkibidagi "besh" aslida son emas, bu qism پیش (*pesh*) komponentining fonetik o'zgargan shakli sanaladi. Mazkur komponent Janubiy Qoraqalpog'iston va Xorazmdagi *Peshkanik* (*Pishkanik*), *Peshta*, *Beshqala*, *Pishik* kabi toponimlar tarkibida ham uchraydi [10, 78-79] Bu so'z eroniy tillardagi ma'nolari va shakllariga yaqinligi uning substrat qatlam (xorazmiy tili)da ham toponimlar tarkibidagi shaklda bo'lganligini isbotlaydi. "Old; qarama-qarshi tomon" ma'nosidagi ushbu so'z qadimgi fors tilida *patish*, "Avesto"da *paitish*, pahlaviyda *pesh*, voxon tilida *pesh*, kurdchada *pitsh*, balujchada *pesh* shakllariga ega [1, 44]. Shimoliy Xorazm godonimlari tarkibida "sharq, kun chiqish tomon"ni ifodalaydi.

e) ot + fe'l modeli: *Otabezor*, *Ho'kizo'lgan*, *Jonkuyar*... Ko'pgina tadqiqotchilar bunday, ya'ni ikkinchi qismda fe'l so'z turkumiga xos so'zlar mavjud toponimlarni "fe'l toponimlar", ba'zilar esa "gap toponimlar" deb yuritadilar [3, 76-77].

f) ot+sifat modeli: *Sherobod*, *Tog'ayobod*, *Obishirin*, *Qumobod*... Toponim tarkibidagi *abad* qismini funksional indikator sifatida izohlash mumkin [2, 19]

g) sifat+sifat modeli: *Yangiobod* kabi (bu qolip kammahsul).

h) sifat+fe'l: *Yangi qurilish* kabi (bu qolip kammahsul).

i) sifat+ravish: *Oydin kecha* kabi (bu qolip kammahsul).

Xulosa. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda shuni ta'kidlash mumkinki, har bir hudud toponimlari tizimida godonimlar alohida o'ringa va ahamiyatga ega bo'lib, ularda ham muayyan etnosning tarixiy tafakkuri, obyektga nom qo'yish mahorati hamda madaniyati yorqin aks etadi. Shimoliy Xorazm hududidagi godonim – ko'cha nomlarining katta salmog'ini sintaktik usulda hosil qilingan gadonimlar tashkil etadi. Godonimlarning tasnifi, nominatsion jihatlari, morfologik tarkibiga ko'ra modellari tahlili til taraqqiyoti jarayonlaridagi ko'plab toponimik holatlarni to'g'ri anglashimizga yordam beradi. Geografik hududlarni belgilash, tarixiy yodgorliklarni ifodalash va xalq madaniyatini aks ettirishda sintaktik usul asosiy rol o'ynaydi. Bunday usulda yaratilgan ko'cha nomlari mahalliy aholi uchun ijtimoiy muloqotda qulaylik yaratish bilan birga, madaniy identifikatsiya vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. شمس الدین محمد بن خلف تبریزی. برهان قاطع. با اهتمام دکتر محمد معین. تهران: امیر کبیر. 1386. جلد 1. ص 44.
2. Yuldashev D.T. Turkiy va o'zlashma toponimlarni o'qitish metodikasi. – Xiva, 2022. – B.19.
3. Атажанова А. Хоразм этнопонимлари. – Т.: Фан, 1997.
4. Дўсимов З. Топонимларнинг ясалиши масаласига доир. Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1980. – №2.
5. Дўсимов З. Хоразм топонимлари. – Т.: Фан, 1985.
6. Матназаров М.М. Урганч шаҳри урбанонимларининг антропоцентрик тадқиқи: Филол. фан. номз. ...дисс. – Урганч, 2024.
7. Маҳмудов Н., Нурманов А. Ўзбек тилининг назарий грамматikasi. – Т, 1995.
8. Махмуд Кошғарий. Девони луғат-ит турк. Том I. – Тошкент, 1960.
9. Ҳажиев А. Ўзбек тилида сўз ясаиш тизими. – Тошкент: Ўқитувчи, 2007.
10. Юлдашев Д. Жанубий Қорақалпоғистон топонимларининг тарихий-этимологик тадқиқи: Филол. фан. номз. ...дисс. – Нукус, 2012.

UO'K 808.5:82-5:81'42

HARBIY DISKURSDA IJTIMOIIY MASOFA VA MUNOSABAT

N.T. Zaylobova, erkin tadqiqotchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
Z.T.Kenjayeveva, mustaqil izlanuvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
M.A.Dilbarjonova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada harbiy diskursda ijtimoiy masofa va munosabat masalalari lingvomadaniy jihatdan tahlil etilgan. Harbiy til maxsus leksika va nutqqa asoslangan til hisoblanishi, harbiy unvonlarga qarab ijtimoiy masofa saqlanishi va munosabat ko'rsatilishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: harbiy diskurs, ijtimoiy masofa, lingvomadaniy, munosabat, darajalanish, adresat.

Аннотация. В данной статье вопросы социальной дистанции и отношения в военном дискурсе анализируются с лингвокультурологической точки зрения. Поясняется, что военным языком считается язык, основанный на особой лексике и речи, соблюдается социальная дистанция и проявляются отношения в зависимости от воинских званий.

Ключевые слова: военный дискурс, социальная дистанция, лингвокультурная, установка, адресат.

Abstract. In this article, issues of social distance and attitude in military discourse are analyzed from a linguistic and cultural point of view. It is explained that the military language is considered a language based on a special lexicon and speech, social distance is maintained and attitudes are shown depending on the military ranks.

Keywords: military discourse, social distance, linguistic and cultural, attitude, addressee.

Urush va tinchlik tushunchasi dunyo yaralgandan buyon doimo yonma - yon yashab keladi. Har bir mamlakat o'z tinchligini himoya qilishi va saqlashi uchun zamonaviy ko'rinishdagi Qurolli kuchlarga ega bo'lishi shart. O'zaro to'qnashuvlar, hududlarga egalikni qo'lga kiritish, boshqaruv va sulhlar, turli ko'rinishdagi bitimlar hamda harbiy harakatlar natijasida ro'y beradigan barcha hodisalar til doirasida muayyan kommunikativ strategiyalardan foydalanishni o'z ichiga oladi, shuningdek, ularning o'ziga xosligi Qurolli kuchlarning ijtimoiy guruhlar bilan belgilanadi. Kundalik hayotda harbiy harakatlarning ham faolligi "harbiy diskurs" tushunchasini alohida tadqiq qilish va uning o'ziga xos tarkibiy xususiyatlarini aniqlash zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Harbiy diskurs - nutq janrlarining ma'lum bir to'plami bilan tavsiflangan murakkab shakllanish bo'lib, "militar diskurs" (inglizcha "military" harbiy) ham deyiladi.[1] Zamonaviy tilshunoslikning eng ko'p muhokama etilayotgan mavzularidan biri sifatida harbiy diskurs atamasini keng tarqalganligi jihatidan faqatgina "nutq" tushunchasi bilan solishtirish mumkin bo'ladi. Mazkur atamaning ommalashuvi 1933 - yilda Adolf Gitlarning hokimiyat tepasiga kelishi va ikkinchi jahon urushining boshlanishi kabi tarixiy voqealar bilan bog'liqdir. Diskursni o'rganish va tadqiq etish nisbatan yosh soha bo'lishiga qaramay, o'tgan asrning 70-yillaridan boshlab tilshunoslik sohasiga kirib keldi va bugungi kunlarda ko'plab ilmiy maktablarning tadqiqot markazida diskurs tahlili kabi yo'nalishlar paydo bo'ldi. Jahon tilshunosligida diskurs muammosi o'tgan asrda amerikalik olim Z.Xarris tomonidan o'rganildi.[2]. XX asrning 70 - yillariga kelib mazkur masalaga taalluqli ishlar, izlanishlarning salmog'i birmuncha oshib, diskurs so'zlashuv nutqining monopredikativ birligi sifatida talqin etildi. Bu davrdagi eng katta yutuqlardan biri diskurs atamasi ilmiy manbalarda matn tilshunosligi, matn tadqiqining nutq nazariyasi bilan bog'liqligi, amaliy stilistika, muloqot nazariyasi, til o'rganish, avtomatik tarjima kabi atamalar bilan birga qo'llanila boshlandi. Harbiy diskurs muammoning alohida tadqiqot manbai sifatida maydonga keldi. 1966-yilda R.Godelning "diskurs" atamasining tilshunoslikka oid tadqiqotlarda qo'llanilishi til va nutq hodisalari haqida aniq xulosa chiqarishga shubha tug'dirishi mumkinligi to'g'risidagi e'tirozlariga qarshi N.A. Slyusarev asosli, ilmiy javob berdi. Shuni ta'kidlash kerakki, "diskurs" atamasiga yagona ta'rifning yo'qligi qisman uning fanlararo xususiyatlari va fanning turli sohalarida faol qo'llanilishi bilan ham bog'liqdir.

Ayrim tadqiqotchilar "diskurs" atamasi etimologik jihatdan lotincha "discurrere" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "bahs - munozara", "muzokara", hatto og'zaki "janjal qilish" ma'nolarini bildirishi haqida fikr bildiradilar. Golland tilshunosi T.A.Van Deyk keng ma'noda diskursga kompleksli kommunikativ voqea, tor ma'noda esa kommunikativ harakatning yozma yoki nutqiy verbal mahsuloti sifatida qarash lozimligi haqidagi g'oyani ilgari surdi.[3]. T. A. Van Deyk diskurs va matn o'rtasidagi farqni shunday belgilaydi: diskurs - aktual aytilgan matn, ya'ni faol nutqiy harakat, matn esa til tizimiga yoki shakliy lisoniy bilimlarga tegishli fikrlarning mavhum grammatik tuzilishidir. Diskurs - aniq suhbat, aniqlik esa diskurs tushunchasi qo'llaniladigan vaziyatga matnga va obyektga birday taalluqlidir. Diskurs suhbat turi bo'lib, u janr kabi. Diskurs badiiy vositalardan foydalanishning o'ziga xosligi, ma'lum kommunikativ maqsad va informativlik, imperatorlik, etiketlik kabi jihatlari bilan ajralib turuvchi nutq turi degan xulosaga ham kelish mumkin. Zamonaviy tilshunoslikda diskursning kelib chiqishi va taraqqiy etib borishi matn hosil bo'lish hodisasi sifatida ham jiddiy nazariy qarashlarning paydo bo'lishiga olib keldi. XX asrning so'nggi yillaridan boshlab,

jahon tilshunosligida faoliyat mahsuli bo'lgan har qanday nutqiy tuzilmani (uni yaratuvchi va idrok etuvchi shaxs - muallif va (qabul qiluvchi) retsipient) muloqot nuqtayi nazaridan tadqiq etishga katta e'tibor qaratildi. Nutqiy tuzilmani muloqot jarayoni sifatida o'rganish diskurs tushunchasining yuzaga kelishiga sababchi bo'ldi. Bugungi kunda diskurs tushunchasi shiddat bilan sodir bo'layotgan fanlar integratsiyasini o'zida yaqqol namoyon etadi. U adabiyotshunoslik, tilshunoslik, falsafa, tarix, sotsiologiya, antropologiya, lingvokulturologiya, pedagogika, siyosatshunoslik kabi fan sohalarining markaziy muammolaridan biriga aylanib qoldi. Bizning fikrimizcha ham diskursni mazkur sohalar bo'yicha tadqiqot obyektiga aylanishi maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunga kelib, turli asoslarga ega bo'lgan diskurs turlarining ko'plab tasniflari ishlab chiqarilgan. Shulardan biri harbiy diskurs bo'lib, uni ikki asosiy qismga bo'lib o'rganish mumkin:

1. Rasmiy harbiy diskurs.
2. Norasmiy harbiy diskurs.

Harbiy diskursning xususiyatlaridan biri bu madaniyatlararo xususiyat bo'lib, uning tabiatini tushuntirish uchun harbiy madaniyat va unga xos kommunikativ modellarga taalluqli bo'lgan verbal elementlarni tahlil qilish zarur. Mazkur atamaning xususiyatlari ko'pincha harbiy xizmatchilar tomonidan qo'llaniladigan maxsus til bilan belgilanadi. Harbiy til maxsus leksika va nutqqa asoslangan til hisoblanadi. Chunki harbiy til harbiy diskursning bir qismi bo'lib, maxsus terminologiya, qisqartmalar, frazeologiya, jargon va ekspressiv ifodalar bilan ajralib turadi. Harbiy muhitning o'ziga xos xususiyatlari qat'iy ierarxiya, subordinatsiya, xulq - atvor qoidalarining mavjudligi, maxsus murojaat shakllari va muloqotning normativ hujjatlar bilan umumiy tartibga solinishi bilan xarakterlanadi. Shu paytgacha nashr etilgan harbiy mavzudagi lug'atlar, badiiy adabiyotlarni tahlil qilar ekanmiz, harbiy diskursda subordinatsiyaning alohida o'rni va ahamiyati mavjudligi hodisasiga duch kelamiz. "Subordinatsiya" lotin tilidan olingan so'z bo'lib, "subordination" "sub" (pastda) va "ordinatio" "tartib" ma'nolarini bildiradi. [4] Ya'ni "subordinatsiya" ijtimoiy masofa -- bu shaxslar yoki guruhlar o'rtasidagi ijtimoiy - madaniy, iqtisodiy yoki siyosiy farqlarni ifodalaydigan tushunchadir. Ijtimoiy masofa quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Ijtimoiy qatlamlar: shaxslar yoki guruhlar o'rtasidagi ijtimoiy pozitsiyalar, sinflararo farqlar (boy va kambag'al).
2. Madaniy masofa: turli madaniyatlar, urf - odatlar va an'analarning bir-biridan farqlanishi.
3. Guruhlardagi masofa: siyosiy, diniy yoki etnik guruhlar o'rtasidagi farqlar va o'zaro aloqalar.
4. Gender va jinsiy masofa: erkaklar va ayollar o'rtasidagi ijtimoiy masofalar, shuningdek, turli jinsiy oriyentatsiyalarga ega bo'lgan shaxslar o'rtasidagi farqlar.
5. Ta'lim va bilim darajasi: ta'lim darajasi va bilimga ega bo'lganlar o'rtasidagi farqlar.

Shu o'rinda harbiy unvonlarni ifodalovchi terminlarga e'tibor qaratamiz: oddiy askar, yefreytor, kichik serjant, serjant, katta serjant, starshina, kichik leytenant, katta leytenant, kapitan, mayor, podpolkovnik, general, marshal kabilar. Ma'lumki, harbiy unvonlar Qurolli kuchlarning har bir harbiy xizmatchisi va zaxiradagi harbiy majburiyatli shaxsga ularning xizmat mavqeyi, harbiy va maxsus tayyorgarligi, o'tagan xizmat muddati, qaysi qo'shin yoki xizmat turiga mansub ekanligiga, shuningdek, alohida ko'rsatgan xizmatlariga ko'ra beriladi. Mazkur harbiy unvonlar o'z navbatida bir-biridan darajasiga ko'ra quyidagicha farqlanadi:

- a) oddiy askarlar tarkibi: askar, yefreytor, matros;
- b) serjantlar tarkibi: kichik serjant, serjant, katta serjant, starshina, praporshik, katta praporshik;
- v) kichik ofitserlar tarkibi: kichik leytenant, leytenant, katta leytenant, kapitan;
- g) katta ofitserlar tarkibi: mayor, podpolkovnik, polkovnik kabi.

Biz yuqorida "subordinatsiya" atamasining lotin tilidagi ma'nosi haqida to'xtalgan edik, rus tili lug'atida esa bu so'z intizom qoidalariga asoslanib, kichik yoshdagilarning kattalarga qat'iy bo'ysunish tizimi ma'nosini bildiradi.[5]

Demak, ko'rinadiki, harbiy unvonlarning darajalanib farqlanishida munosabat masalasi ko'zga tashlanadi. "Til va xalq madaniyati doirasida stereotiplar alohida o'ringa ega. Stereotip - bu bir ijtimoiy guruhning boshqasiga nisbatan o'zgarmas qiyofasi, g'oyasi yoki tushunchasi, odatda o'ziga

xos xatti-harakatlar, fazilatlar, qobiliyatlar yoki xususiyatlarga tegishli tushuncha hisoblanadi," - deb ta'kidlaydi tilshunos X. Ma'rupova [6].

Harbiy submadaniyatning shakllanishida etnik stereotipning o'rni borligi, harbiy jamoada jasoratlilik, fidoyilikka tayyorlik, sharmandalikdan ko'ra o'lim, tajribalilik, jasorat, vaqtga nisbatan hurmat kabi stereotiplarni ajratib ko'rsatish mumkinligi haqida X. Ma'rupova o'z fikrlarini bildiradi va quyidagi misolni keltiradi: "Madaniy konnotatsiyada "qon" tushunchasi hayot kuchini anglatadi, uni yo'qotish o'lim belgisidir: im Blute waten - qon yutmoq; j-d hat sich mit Blut befleckt - qo'li qonga bo'yarmoq" kabi. O'zbek tilida "qon" komponentli quyidagi iboralar mavjud: yuragi qon bo'lmoq; qonga to'lmoq; qon bo'lmoq; qonini qaynatmoq; qon yutmoq; qon qilmoq"[7].

Mazkur misollar o'zbek tilida "qon" komponenti bilan shakllangan frazeologik birliklarning katta qismi insonning ichki emotsional holatini ifodalashiga misol bo'la oladi. Shu o'rinda ikkinchi jahon urushi yillarida harbiylarning aforizmiga aylangan "Qonga qon, jonga jon" degan mashhur iborasini eslab o'tish joiz. Harbiy xizmatchilar muloqot jarayonida qat'iy ravishda lavozim va unvonga qarab muomalada bo'ladilar. "Chunki har bir odam o'ziga xos sirli olam bo'lib, bu mo'jaz olamga yo'l topish uchun suhbatdoshlarning juda ko'p shaxsiy jihatlarini: jinsi, yoshi, kasbi, lavozimi, qiziqishi va boshqa xilma - xil tomonlarini inobatga olishga to'g'ri keladi. Aks holda ba'zi qo'polroq suhbatdoshlarning: "Siz kim bilan gaplashayotganingizni bilasizmi o'zi?" qabilidagi e'tirozlariga duch kelishingiz va suhbatdan ko'zlangan maqsadga erisha olmasligingiz mumkin", - deb ta'kidlaydi tilshunos S.Mo'minov [8].Ko'rinadiki, harbiy xizmatchilar bilan muloqotda ularning dunyoqarashi milliy va professional xususiyatlariga jiddiy e'tibor qaratish va munosabatda bolish adresant va adresat o'rtasida iliqlik paydo bo'lishiga olib keladi. Shuningdek, atrofdagi voqeelikka harbiy shaxslarning fe'l - atvori, xarakteri va axloqiy qadriyatlar kabi munosabatlari doirasida qarashni shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Сдобнова Ю.Н. Лингвическое отражение современных социальных тенденций в институциональном дискурсе вооруженный сил Франции: ... канд.филол.наук. - М.: 2014. - С.218.
2. Harris Z.S. Discourse analysis. Language 1952. - С. 28.
3. Ван Дейк Т.А. Язык Познать. Коммуникация. - М., 1989. -- С. 34.
4. Чудинов А.Н. Словар иностранных слова, вошедших в состав русского языка. - М.; Русская равнина, 1910 год.
5. Словарь русского языка: Б 4 - х Т./РАН, Ин-т лингвистич. Исследования; О ред. А.П. Евгеньевой. - 4-е изд., - М.: Русский язык, 1999.
6. Ma'rupova X. Harbiy frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari. Filol. fan. fals.dok. ...diss. avtoref. - Farg'ona, 2023. - B. 15.
7. Мўмин Сиддик. Tillashish va dillashish. - Farg'ona: Farg'ona nashriyoti, 2022. - B.22.

UO'K 81'22(075.8)

BOSHLANG'ICH SINIF DARSLIKLARIDA BERILGAN JUMBOQLI MATNLARLARNING MAZMUNY-SEMANTIK GURUHLANISHI

S.M. Zokirova, dots., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

X.T. Ibroximova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqola xalq og'zaki ijodi namunalaridan biri hisoblanuvchi topishmoqlarga bag'ishlangan, hamda boshlang'ich sinf darsliklarida keltirilgan topishmoqlar va ularning turlari to'g'risida ma'lumot keltirilgan.

Kalit so'zlar: jumboqli matn, folklor, topishmoq, mazmuniy-semantik guruh, "Ona tili va o'qish savodxonligi", tasavvur.

Аннотация. Данная статья посвящена загадкам, которые считаются одними из образцов устного народного творчества, а также содержит информацию о загадках и их видах, представленных в учебниках для начальных классов.

Ключевые слова: загадочный текст, фольклор, загадка, содержательно-смысловая группа, "родной язык и грамотность чтения", воображение.

Abstract. *This article is devoted to those riddles that are considered one of the examples of folklore, and provides information about riddles and their types, which are presented in elementary school textbooks.*

Key words: *puzzle text, folklore, riddle, content-semantic group, “native language and reading literacy”, imagination.*

Har bir xalq o'zining qadimiy og'zaki, milliy ijod namunalariga ega. Folklor ingliz tilicha folklore folk – xalq va lore – bilim, fan so'zlaridan kelib chiqqan. Bizning tilda xalq ijodiyoti, xalq tomonidan yaratilgan va xalq orasida keng tarqalgan asarlar ma'nosini ifodalaydi. Uning tarkibiga ertak, doston, lapar, masal, maqol, matal, topishmoq va qo'shiq (xalq qo'shiqlari) kabi asarlar kiradi. Biz bu maqolamizda topishmoqlar va ularning boshlang'ich sinf darsliklarida berilishi to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

Topishmoq – xalq og'zaki poetik ijodining eng qadimiy va ommaviy janri. Jahondagi barcha xalqlar folklorida uchraydi. Topishmoqlarda xalq hayoti, turmush darajasi madaniyati, urf-odatlarini ma'lum ma'noda o'z ifodasini topadi. Topishmoqda yechilishi mumkin bo'lgan so'roq majoziy shaklda ifodalanib, uning ma'nosi yashirincha bo'ladi. Topishmoqda narsa yoki hodisalarni bir-biriga o'xshatish, o'zaro qiyoslash, taqqoslash orqali gavalantiriladi.

Topishmoqlar ham o'z ichida anglashilayotgan predmetning turilariga ko'ra bir necha guruhga bo'linadi. Quyida boshlang'ich sinf darsliklarida keltirilgan topishmoqlar yordamida ular ifodalaydigan ma'noviy guruhlarini qisman o'rganib chiqamiz.

Tana a'zolari nomini bildiruvchi topishmoqlar:

1. Sandiq to'la oq sadaf
Turishadi tortib saf.
O'ttiz ikkita o'rtoq
Yashaydi ahil-inoq. (Tishlar)
2. Katta-kichik besh o'rtoq
Uyushsa, bo'lar to'qmoq. (Besh barmoq)
3. “Teg”, desam, tegmaydi,
“Tegma”, desam, tegadi. (Lab)

O'quv-qurol nomini ifodalovchi topishmoqlar:

1. Hammamizga chin o'rtoq,
Lekin odammas, biroq.
Tarixlardan so'zlaydi,
Yaxshilikni ko'zlaydi.
Donolarning naqlidan,
Ulug'larning aqlidan
So'zlab onging oshirar,
Kuch-g'ayrating toshirar.
U nima top,
Mohitob?
Buning nomidir ... (Kitob).
2. Rangi har xil,
Nomi bir xil. (Rangli qalam)
3. Ertak, she'r-u matnlar
Yashar bir mamlakatda.
Dunyoni o'rganishda
Uning xizmati katta. (Kitob)
4. Oppoqqina betlari
Hoshiyador chetlari. (Daftar)
5. U bois qog'ozda jam,
Go'zal va cheksiz olam.
Tugab borar misli sham

Bilsangiz, udir (Qalam)

Turli texnik vositalar nomini ifodalovchi topishmoqlar:

1. Yo'qdir qo'l-u oyog'i,
Na ko'zi, na qulog'i.
Ammo unga bir qadam
Yer shari, Oy-u Zuhro. (Kosmik kema)

2. Baland temir uy yurar,
Burni tog'larni surar (ekskavator)

Meva nomini ifodalovchi topishmoqlar:

1. Tukdan parda yuzida,
Pishar o'lkam kuzida.
Xushbo'y hidi, tillarang,
Ko'ngil uchun bir qarang. (Behi)

Poliz ekinlari nomini ifodalovchi topishmoqlar:

1. Bozordan bir narsa ol: ham o'zing ye, ham tovug'ing yesin, ham moling yesin.
(Qovun)

2. Beqasam to'n egnimda,
Doim yal-yal yonaman.
Pichoq ursang, karsillab
Ikki palla bo'laman. (Tarvuz)

Osmon jismlari nomini bildiruvchi topishmoqlar:

1. Ko'kda qilich yarqiraydi,
Suvda aksi yaltiraydi. (Oy)

2. Oq sandig'im ochildi,
Olamga nur sochildi. (Quyosh)

Tabiat hodisasi nomini ifodalovchi topishmoqlar:

1. Ko'kda ko'rdim ko'prik,
Rangi – yetti turlik. (Kamalak)

Yovvoyi hayvonlar nomini bildiruvchi topishmoqlar:

1. "Hayvonlar podshosi" deb
Atashar uni har on.
Dahshat-la o'kirganda
Larzaga kelar o'rmon.
Zebra-yu buyvollarni
Quvib aylagay sarson.
Dovyurak bu hayvonning
Nomi atalur (Arslon)

Qushlar nomi bildiruvchi topishmoqlar:

1. Bahor kelib bog'larga,
Chiroyin ochgan gul.
Shoxchalar orasida
Chax-chaxlab sayraydi ul.
Uning sayrog'in tinglab,
Orom olgaydir ko'ngul.
Qushlarning xushovozi
Budir g'azalxon (Bulbul)

Parrandalar nomini ifodalovchi topishmoqlar:

Qo'shig'i asli "qu-qu",
Tongni qarshi olar u.
Ko'zdan qochsin deb uyqu,
Jar soluvchi so'zi shu. (Xo'roz)

Tinish belgilari nomini bildiruvchi topishmoqlar:

1. Tim qora kichkina xol,
To'xtatar yo'lda darhol. (Nuqta)

Turli hasharotlar nomini ifodalaydigan topishmoqlar:

1. Chumolilar singari
To'planib yashar bari.

Iniga tegsang nogoh,
Yopirilishar sen sari.

Hamlaga doim shaydir
Qilichdek nayzalari.

Foydali bu hasharot

Nomi erur – ... (Asalari)

2. To'r ustida yashaydi,
Pashshani o'rab tashlaydi. (O'rgimchak)

O'simliklar nomini ifodalovchi topishmoqlar:

1. O'sar ko'kka bo'y cho'zib,
Qulochday bargin yozib.
Xipcha bel, zarrin soqol,
Tishlari zich, dur misol. (Makkajo'xori)

2. Qat-qat to'nim bordirov,
Kimdir to'nga zordirov.
Bargim yashil, so'lmagan,
Zo'r ketaman do'lmaga. (Karam)

Uy-ro'zg'or anjomlari nomini ifodalovchi topishmoqlar:

1. Onam, singlim, opamning
Qo'llarida o'ynaydi.
Hovli, uyni har kuni
Tozalaydi, to'ymaydi. (Supurgi)
2. Loy va jundan tanasi,
Hovlimizda xonasi.
Yemishi olov, xamir,
Beradi shirmoy, patir. (Tandir)

Umuman olganda, topishmoqlar folklor namunalari sifatida bir ma'noni ifodalasa-da, o'zi yashirgan predmet turiga ko'ra ichki guruhlariga ajraydi. Ular bolalar va yoshlarimizning fikr doirasini kengaytirish, topqirligini oshirish va muhokama qobiliyatni o'stirishning muhim estetik vositasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati 4-jild – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. 5 jildlik.
2. Ona tili va o'qish savodxonligi 2-qism [Matn]: 1-sinf uchun darslik / I. Azimova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2023. – 104 b.
3. Ona tili va o'qish savodxonligi 2-qism [Matn]: 3-sinf uchun darslik / I. Azimova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2023. – 144 b.

УДК 81'44

**КОНЦЕПТ ПАМЯТИ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ ИНТЕРНЕТА И
ВИРТУАЛЬНОГО ДИСКУРСА**

*А.И. Авлакулов, старший преподаватель, Ташкентский университет прикладных наук,
Ташкент*

*Р.С. Шодиев, старший преподаватель, Ташкентский университет прикладных наук,
Ташкент*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Internetning lingvistik makonidagi xotira tushunchasi va virtual nutq haqida gap boradi. Kontseptning xususiyatlari lingvistikada atroflicha o'rganilgan. Lekin keyingi yillarda lingvokontseptologiyada bir mavzu, lakuna sifatida, ya'ni virtual xotira kontsepti mavzusi hamon o'rganilmayotganligicha qolib ketmoqda. Buning sababi internetning,

internetdagi muloqot amaliyotining va borliqning lisoniy tasviri, ya'ni olam manzarasining doimiy ravishda o'zgarib borayotganidan, borliqning milliy tasviri internetdagi olam tasviri bilan qorishib ketayotganidan deb bilsa bo'ladi. Internetning lingvomadaniy muhiti eski kontseptlarni modifikatsiya qilib, yangi kontseptlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Bu kabi yangi kontseptlardan biri xotira kontseptidir.

Kalit soʻzlar: Virtual xotira, lingvokonseptologiya, xotira tushunchasi, virtual nutq, kognitiv-pragmatik xususiyatlar, Gestalt, mutanosiblik, idrok o'lchovi, kontseptual o'lchov, qiymat o'lchovi, lingvopragmatika, kommunikativ–pragmatik tahlil.

Аннотация. В данной статье речь идет о понятии памяти в лингвистическом пространстве Интернета и виртуальном дискурсе. Свойства этого концепта широко изучались в лингвистике. Но в последующие годы такая тема в лингвоконцептологии, как "лагуна", то есть тема концепции виртуальной памяти, по-прежнему остается нерешенной, пока она не будет изучена. Причину этого можно усматривать в языковом образе Интернета, практике общения в Интернете и бытии, то есть ландшафт вселенной постоянно меняется, национальный образ бытия размывается образом вселенной в Интернете. Языковая среда Интернета изменила старые концепции. Это приводит к появлению новых концепций. Одной из таких новых концепций является концепция памяти.

Ключевые слова: виртуальная память, лингвоконцептология, концепция памяти, виртуальный дискурс, когнитивно-прагматические свойства, гештальт, пропорциональность, перцептивное измерение, концептуальное измерение, ценностное измерение, лингвопрагматика, коммуникативно–прагматический анализ.

Abstract. In this Article it is learned about the concept of memory in the linguistic space of the internet and virtual discourse. The properties of this concept have been extensively studied in linguistics. But in subsequent years, such a topic in linguoconceptology as "lagoon", that is, the topic of the concept of virtual memory, still remains unresolved until it is studied. The reason for this can be seen in the linguistic image of the Internet, the practice of communication on the Internet and being, that is, the landscape of the universe is constantly changing, the national image of being is blurred by the image of the universe on the Internet. The language environment of the Internet has changed old concepts. This leads to new concepts. One of these new concepts is the concept of memory.

Key words: virtual memory, linguoconceptology, memory concept, virtual discourse, cognitive-pragmatic properties, gestalt, proportionality, perceptual dimension, conceptual dimension, value dimension, linguopragmatics, communicative–pragmatic analysis.

Ввод. В лингвистическом пространстве Интернета и виртуального дискурса задачи концепции памяти приняли новый оборот, то есть она стала концепцией виртуальной памяти. Теперь возникла необходимость проанализировать концепцию этой виртуальной памяти на основе новой методологии и показать ее суть. Было бы целесообразно проанализировать его (концепта виртуальной памяти) когнитивно-прагматические свойства, выявить его лингвистические содержательные свойства и базовые лексемы в его концептуальном пространстве. Под концептуальным пространством мы понимаем показатели значения, близкие ко всему содержимому, которое представляет концепт памяти в виртуальном дискурсе.

Согласно классификации Селивановой, концепт — это "информационная структура, основанная на существовании и понимании сознания" [1:410]. Этим определением Е. Кубрякова в очередной раз подкрепляет свои идеи [2:44]. А.П. Чудинов также рассказывает о структуре понятия об индивидах и группах, о существовании гештальтов [3:73]. Термин "гештальт" является новым для когнитивной лингвистики. Предложенный Лакоффом, он подразумевает "пропорциональность показателей смыслового содержания формам поверхностного слоя" [4:119].

Методы исследования. Методы исследования и анализа концепта разнообразны. Ю.С. Методология, предложенная Степановым, включает в себя: этимологию понятия, древние и современные значения. Эта методология помогает вывести на поверхность взаимосвязь

концепта в языковом и культурном пластах, понаблюдать за развитием "коллективного сознания" в современном обществе [5:8].

В.И. Карасик выделяет три измерения культурной концепции: "перцептивное, концептуальное и ценностное измерение" [6:29]. Г.Г. Слишкин, с другой стороны, указывает, что концепция должна основываться на языке, культуре и мышлении в двух направлениях – изучении культуры через изучение языковых единиц и изучение культурных элементов". Также отмечается, что данная практика "направлена на прояснение прагматических функций языка в процессе коммуникации" [7:8].

Мы считаем, что при исследовании понятия "память" следует использовать когнитивно-прагматический и лингвистический подходы. При исследовании понятия памяти (или виртуальной памяти) мы обнаружили, что Л.Ф. Компанцева использовала следующую методологию.:

1. Семантический анализ слова-основы концепта;
2. Этимологический анализ слова-основы;
3. Семантический анализ собственных и переносных значений слов;
4. Определение семантической связи концепта с другими концепциями в виртуальном мире;
5. Семантический анализ с целью интерпретации контекстов, в которых применяются концепты виртуального мира;
6. Анализ базовых слов, которые формируют концепту сферу виртуального мира;
7. Анализ когнитивных моделей, связанных с концепцией памяти.

Обзор литературы. Психологический словарь, с другой стороны, определяет: "Память — это когнитивный процесс, который выполняет такие задачи, как запоминание, хранение, восстановление или удаление из памяти. Если объяснить просто, то такие задачи, как восстановление в памяти того, что было замечено ранее, знакомого или, будучи сложными, того, что было воспринято, являются специфическими для памяти функциями".

Для нас представляются интересными такие модификации памяти, как человеческая память и компьютерная память (когда ее называют машинной памятью, говорят, что это "комплекс технических действий, выполняемых на компьютере, таких как запись, хранение и восстановление").

Под когнитивно-прагматическим, лингвистическим и технологическим феноменом мы понимаем то, что виртуальная память в языковом образе бытия, технически модифицируемый тип памяти – считается относящимся к техническим наукам, с помощью которых воплощается область формирования виртуального бытия, виртуальной памяти.

Результаты. Выражая концепцию, то есть концептуализируя концепт, мы понимаем, как описать объект, и не только описываем его основные характеристики, но и описываем его ассоциативные аспекты, интерпретационные аспекты. М. Фасмер в своем этимологическом словаре приводит следующие значения термина "память":

- 1) разум, понимание, перцепция, рассудок;
- 2) мысль, рассуждение, дискуссия, правильное мнение;
- 3) загадка;
- 4) мысль, намерение, цель, обдумывание, завет, интенция;
- 5) разум, созерцание, понимание, восприятие, разум.

А этимология словаря "виртуальная память" связана с историей философско-лингвистического происхождения слова виртуальный. В аннотированном словаре этому слову дается краткое определение– "состояние, при котором вещь находится в скрытом состоянии и проявляет себя, какой может быть", а в широком смысле - "логичная, реализуемая компьютером вещь-Состояние".

Заключение. Когда мы говорим о реалистичности концепции "память в виртуальном дискурсе", можно сказать, что Л.Ф. Компанцева отметила: "соотнесение символическо-речевой коммуникации как системного процесса виртуальных языковых личностей с психологическими, социальными, национальными, моральными и другими описаниями как коммуникантов, коммуникативной реальности с интернет, процесс общения" мы понимаем.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
2. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М.: Филол. фак-т МГУ, 1996. – 175 с.
3. Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале. Когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000) / А.П. Чудинов. – Екатеринбург: Русская речь, 2001. – 419 с.
4. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон: пер. с англ. / под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 256 с.
5. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – 2-е изд. – М.: Акад. проект, 2001. – 990 с.
6. Карасик В.И. Культурогенные концепты / В.И. Карасик // Язык. Культура. Коммуникация: в 3 ч.: матер. Междунар. науч. конф. – Волгоград: Волгоград. науч. изд-во, 2006. – Ч. 1. – С. 24–28.
7. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г.Г. Слышкин. – М.: Academia, 2000. – 125 с.
8. Авазжон Авлакулов. Коммуникативный подход к обучению языку в классах неязыковых вузах. Ташкентский институт текстильной и легкой промышленности / Авлакулов А.И. – Т: АКТУАЛЬНОЕ В ФИЛОЛОГИИ, 2021. – Том 4, Номер 4..

УДК 811.124

РОЛЬ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ФОРМИРОВАНИИ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ПРИ ОПИСАНИИ КЛИНИЧЕСКИХ СЛУЧАЕВ, ОБЪЕКТОВ, ПРОЦЕССОВ И СОСТОЯНИЙ

Л.Р. Алибекова, преподаватель, Ташкентская медицинская академия.

Annotatsiya. Maqolada tibbiyot terminologiyasining shakllanishida sifatlarning roli, ayniqsa klinik holatlar, ob'ektlar, jarayonlar va sharoitlarni tavsiflash kontekstida ko'rib chiqiladi. Maqola tibbiyot oliy o'quv yurtlarida rus tilini o'qitishni takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, ham o'qituvchilar, ham talabalar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: sifatlar, tibbiyot maktabi, nazariy asoslar, tibbiy terminologiya, uslubiy yondashuvlar, o'yin texnologiyalari, samarali muloqot.

Аннотация. В статье рассматривается роль имен прилагательных в формировании медицинской терминологии, особенно в контексте описания клинических случаев, объектов, процессов и состояний. Особое внимание уделяется методическим подходам к обучению, включая практические занятия и игровые технологии, которые способствуют лучшему усвоению материала студентами. Статья направлена на улучшение преподавания русского языка в медицинских вузах и может быть полезна как преподавателям, так и студентам.

Ключевые слова: имена прилагательные, медицинский вуз, теоретическая основа, медицинская терминология, методические подходы, игровые технологии, эффективное общение.

Abstract. The article is devoted to the study of adjectives in the context of teaching the Russian language in medical universities. Discusses common difficulties students face when using adjectives and offers suggestions for overcoming them. The article is aimed at improving the teaching of the Russian language in medical universities and can be useful for both teachers and students.

Key words: adjectives, medical school, theoretical basis, medical terminology, methodological approaches, gaming technologies, effective communication.

Введение. Изучение русского языка в медицинских вузах является важной составляющей подготовки квалифицированных специалистов, способных эффективно взаимодействовать с пациентами и коллегами. Одним из ключевых элементов языка являются самостоятельные части речи, особенно прилагательные, которые играют значительную роль в формировании медицинской терминологии и описании клинических случаев. Имена прилагательные помогают уточнить характеристики объектов, процессов и состояний, что особенно важно в области медицины, где точность и ясность выражения имеют особое значение. В данной статье рассматриваются теоретические аспекты имен прилагательных, их

грамматические особенности и классификация, а также их применение в медицинском контексте. Обсуждаются методические подходы к обучению студентов, направленные на преодоление трудностей, связанных с использованием прилагательных в речи. Важность практического применения знаний о прилагательных подчеркивается через игровые технологии и интерактивные методы обучения, которые способствуют более глубокому усвоению материала.

Цель данной работы - выявить основные трудности, с которыми сталкиваются студенты при изучении имен прилагательных, и предложить эффективные способы их преодоления. В результате мы надеемся улучшить качество преподавания русского языка в медицинских вузах и подготовить студентов к успешной профессиональной деятельности.

Основная часть. Имя прилагательное — это часть речи, которая обозначает признак предмета и отвечает на вопросы «какой?», «какая?», «какое?», «какие?». Прилагательные помогают уточнить характеристики существительных, описывая их качества, состояние или принадлежность. В русском языке прилагательные могут изменяться по родам, числам и падежам, что позволяет им согласовываться с существительными, к которым они относятся.

Прилагательные делятся на несколько категорий в зависимости от их семантических и функциональных характеристик:

1. Качественные прилагательные: Обозначают признаки, которые могут иметь разные степени выраженности. Они отвечают на вопрос «какой?» и могут образовывать степени сравнения.

Примеры: умный, красивый, сильный.

2. Относительные прилагательные: Указывают на отношение предмета к другому предмету или явлению. Они не образуют степеней сравнения.

Примеры: медицинский, научный, детский.

3. Притяжательные прилагательные: Обозначают принадлежность предмета кому-либо и обычно образуются от существительных.

Примеры: материнский, братский, врачебный.

Имена прилагательные играют важную роль в медицинской терминологии, поскольку они помогают точно описывать состояние, характеристики и признаки заболеваний, а также определять различные аспекты медицинских понятий. Например, острый аппендицит указывает на внезапное и интенсивное проявление заболевания, хронический бронхит обозначает длительное течение заболевания, инфекционный мононуклеоз указывает на то, что заболевание вызвано инфекцией, сердечная недостаточность указывает на связь с сердцем, педиатрическая практика относится к детям и подросткам.

Имена прилагательные широко используются в медицинских терминах, например, **острый** гастрит - внезапное воспаление слизистой оболочки желудка;

хроническая болезнь легких - длительное заболевание легких, которое может вызывать затруднения с дыханием;

инфекционная болезнь - заболевание, вызванное патогенными микроорганизмами (вирусами, бактериями);

аллергический ринит - воспаление слизистой оболочки носа, вызванное аллергической реакцией;

травматическая ампутация - ампутация конечности, произошедшая в результате травмы;

вирусный гепатит - воспаление печени, вызванное вирусной инфекцией;

сосудистая деменция - нарушение когнитивных функций, связанное с проблемами в кровоснабжении мозга.

Изучение имен прилагательных в медицинском вузе требует особого подхода, так как важно не только усвоить грамматические правила, но и уметь применять их в профессиональном контексте. Рассмотрим, несколько эффективных методов преподавания и примеры заданий и упражнений для студентов

Ролевые игры: Студенты могут разыгрывать ситуации, связанные с медицинской практикой (например, консультация врача с пациентом), где необходимо использовать прилагательные для описания симптомов, состояний и т.д. Это помогает развивать навыки общения и профессиональную лексику.

Игры на ассоциации: Студенты работают в группах и по очереди называют прилагательные, которые относятся к медицинским терминам (например, "острый", "хронический", "инфекционный"). Это развивает креативность и способствует запоминанию.

Составление медицинских карт: Студенты могут составлять краткие медицинские карты пациентов, используя прилагательные для описания состояния здоровья (например, "пациент с хронической болью в спине" или "пациент с острым аллергическим ринитом").

Клинические случаи: Анализ клинических случаев с акцентом на описание симптомов и состояний с использованием прилагательных. Это помогает студентам учиться точно формулировать свои мысли.

Анализ медицинских текстов: Изучение статей, исследований или клинических рекомендаций с акцентом на прилагательные. Студенты выделяют прилагательные и обсуждают их роль в описании заболеваний и состояний.

Редактирование текстов: Предоставление студентам текстов (например, выписок из истории болезни) с пропущенными прилагательными. Студенты должны заполнить пропуски, основываясь на контексте.

Изучение имен прилагательных может представлять собой определенные трудности для студентов.

- **Неправильное согласование:** Студенты часто допускают ошибки в согласовании прилагательных с существительными по роду и числу. Например, использование мужского рода вместо женского или наоборот.

- **Ошибки в степени сравнения:** неверное образование степеней сравнения, например, "более хороший" вместо "лучший" или неправильное использование форм, например, "самый хороший" вместо "наилучший".

- **Путаница в значении:** Некоторые прилагательные имеют схожие значения, и студенты могут путать их, например, "длинный" и "большой".

- **Избыточное использование:** студенты могут чрезмерно использовать прилагательные, что приводит к избыточности и снижению ясности, например, "очень красивый" вместо просто "красивый".

- **Неправильное место в предложении:** ошибки в расположении прилагательных в предложении, например, использование их после существительного вместо перед ним в случаях, когда это не соответствует правилам языка.

Причины трудностей:

- **Недостаток практики:** многие студенты не имеют достаточной практики в использовании прилагательных в речи и письме, что затрудняет их усвоение. Отсутствие регулярных упражнений и активного использования языка приводит к тому, что они не закрепляют материал.

- **Влияние родного языка:** студенты могут переносить правила своего родного языка на изучаемый язык, что приводит к ошибкам. Например, в некоторых языках порядок слов отличается, и это может вызвать путаницу.

- **Недостаточное понимание грамматических правил:** некоторые студенты могут не полностью понимать грамматические правила, касающиеся использования прилагательных, что приводит к ошибкам в согласовании и образовании форм.

- **Страх перед ошибками:** студенты могут бояться делать ошибки и избегать использования прилагательных в своей речи, что ограничивает их практику и развитие навыков.

- **Разнообразие прилагательных:** множество различных форм и значений прилагательных может сбивать с толку студентов, особенно если они не имеют четкой системы для их запоминания.

Рекомендации для преодоления трудностей:

- Регулярная практика через упражнения и задания на использование прилагательных.
- Обсуждение ошибок в группе для повышения осведомленности о распространенных проблемах.
- Использование визуальных и аудиоматериалов для закрепления знаний.
- Сравнение с родным языком для лучшего понимания различий и особенностей.
- Создание игровых ситуаций, где студенты смогут применять прилагательные в контексте.

Эти подходы помогут студентам лучше понять и использовать имена прилагательные в своем обучении.

Заключение. Правильное применение имен прилагательных в медицинской практике не только улучшает качество общения, но и способствует более эффективному лечению и повышению уровня доверия между врачами и пациентами. Умение точно и корректно использовать прилагательные - важный навык для медицинских работников, который необходимо развивать через практику и обучение.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Баранов, А. В. (2020). Основы медицинской терминологии. Москва: Медицина.
2. Григорьев, И. П. (2019). Коммуникация в медицине: теоретические и практические аспекты. Санкт-Петербург: Питер.
3. Долгова, Н. С. (2021). Язык и медицина: особенности профессиональной коммуникации. Казань: Казанский университет.
4. Зиминая, Е. А. (2018). Психология общения в медицине. Екатеринбург: УралГТУ.
5. Ковалев, В. А. (2022). Медицинская терминология: практическое руководство для студентов. Новосибирск: Сибирское университетское издательство.
6. Лебедев, С. Н., Петрова, М. В. (2017). Эмоциональный интеллект в медицине: как общаться с пациентами. Москва: ГЭОТАР-Медиа.

УЎК 808.3**АРАБ ГРАММАТИКАСИДА МАСДАР: ХУСУСИЯТЛАРИ ВА ВАЗИФАЛАРИ**

З.Дж.Арипова, DSc, проф.в.б., Ўзбекистон халқаро ислом академияси, Тошкент

Аннотация. Бу илмий мақолада араб тилида ҳаракат номи, яъни масдарлар ҳақида сўз боради. Масдар мазмунан феълга ўхшаса-да, замон, шахс, даража кўрсаткичларига эга эмаслиги билан фарқ қилади. Грамматик хусусиятлари-келишикларида турланиши, аниқлик ёки ноаниқликда ўзгариши, сон ва жинс кўрсаткичларига кўра исм гуруҳидаги от туркумига киради

Калим сўзлар: хорижий тил, араб тили, масдар, от, феъл, келишик, иккилик, кўплик

Аннотация. В этой научной статье рассматриваются глагольные имена, то есть масдары, в арабском языке. Хотя по своему значению масдар похож на глагол, он отличается отсутствием категорий времени, лица и залога. По своим грамматическим характеристикам, таким как склонение по падежам, категории определенности или неопределенности, числа и рода, масдар относится к классу имен существительных

Ключевые слова: иностранный язык, арабский язык, масдар, существительное, глагол, падеж, двойственное число, множественное число

Abstract. This research paper examines verbal nouns, or masdars, in the Arabic language. While semantically similar to verbs, masdars lack the grammatical categories of tense, person, and mood. Grammatically, they belong to the noun class, exhibiting features such as case, definiteness/indefiniteness, number, and gender.

Key words: foreign language, Arabic language, masdar, noun, verb case, dual number, plural number.

Араб тили — дунёнинг энг қадимий ва энг ривожланган тилларидан бири бўлиб, жаҳон цивилизациясининг тараққиётига энг катта таъсир кўрсатган тиллар қаторида туради. Араб тили семит тиллар гуруҳига мансуб ҳисобланиб, Арабистон ярим ороли, Шимолий Африка ва

Яқин Шарқнинг бошқа мамлакатларида тарқалган. Араб тилини ўрганиш ҳозирги кунда жуда долзарб аҳамият касб этмоқда, чунки бу араб мамлакатларининг муҳим геосиёсий аҳамияти, араб тилининг дунёда кенг тарқалгани ва Ўзбекистон Республикасининг Араб давлатлари билан яқин ҳамкорликлари билан боғлиқдир. Хорижий тиллардан бири бўлмиш араб тили бошқа тиллардан ўзига хос бўлган грамматикаси билан фарқланади.

Шундай грамматик мавзулардан бири бу масдар ҳисобланади. Машҳур арабшунос А.Абдужабборовнинг фикрига кўра “Иш-ҳаракат ё ҳолатни билдирадиган от-ҳаракат номи араб тилшунослигида “المصدر-масдар” деб аталади. Масдар мазмунан феълга ўхшаса-да, замон, яъни тугалланганлик-тугалланмаганлик, шахс, даража кўрсаткичларига эга эмаслиги билан фарқ қилади. Грамматик хусусиятлари-келишикларда турланиши, аниқлик- ноаниқликда ўзгариши, сон ва жинс кўрсаткичларига кўра исм гуруҳидаги от туркумига киради”[1]. Юқоридаги фикрдан келиб чиқиб айтиш мумкинки, масдарлар асли феълдан ясалгани билан грамматик хусусиятига кўра кўпроқ отга ўхшаб, танвин олади, от каби иккилик ва кўплик кўшимчасига эга ва шу билан бир қаторда келишикларда ўзгаради. Масалан:

Келишик	Бирлик	иккилик	Кўплик
Бош келишик	دَرْسٌ	دَرْسَانِ	دُرُوسٌ
Қараткич келишиги	دَرْسٍ	دَرْسَيْنِ	دُرُوسٍ
Тушум келишиги	دَرْسًا	دَرْسَيْنِ	دُرُوسًا

Масдарлар отлашиши мумкин бўлсада, феъллий хусусиятини ҳам йўқотмайди. Бу борада шарқшунос олимлар Н.И. Иброҳимов, М.Юсупов “Масдар ҳосил бўлган феъл қайси предлогни талаб қилса, масдар ҳам тўлдирувчи ёки ҳолни ўша предлог ёрдамида бошқаради” – деб ёзади[2]. Масалан;

Феълда	Масдарда
خَرَجْتُ إِلَى الشَّارِعِ Мен кўчага чиқдим	الخُرُوجُ إِلَى الشَّارِعِ Кўчага чиқиш
سَأَلْتُ فَاطِمَةَ عَنِ الْوَاجِبِ Фотима вазифани сўради.	السُّؤَالُ عَنِ الْوَاجِبِ Вазифани сўраш.

Юқоридаги мисоллардан кўриниб турибдики, масдар ушбу ҳолатда ўзининг феъллик хусусиятини сақлаб қолган.

Агар феъл ўзидан кейинги отни тушум келишиги ёрдамида бошқарса, шу феълнинг масдари ўша от билан изофа ҳосил қилади.

Феълда	Масдарда
زَرَعَ كَرِيمُ الْقُطْنِ Карим пахта экди.	زَرْعُ الْقُطْنِ Пахта экиш
رَكَبْنَا الْحَافِلَةَ Автобусга ўтирдик.	رُكُوبُ الْحَافِلَةِ Автобусга ўтириш

I боб феълнинг ҳаракат номи – масдари турли-туман вазнларда ҳосил бўлганлиги туфайли луғатларда шу феъл ёнида кўрсатиб борилади. Арабча-русча луғатларда “كَتَبَ” (y) – “كَتَبَ” тарзида бериледи. Бунда “كَتَبَ” сўзи “كَتَبَ” “ёзмок” (ёзди) феълнинг масдарини “ёзиш, ёзув”ни англатади. Арабча изоҳли луғатларда эса “كَتَبَ - كَتَبًا” кўринишида бериледи. Араб тилида феъл орқали ифодаланаётган иш-ҳаракатнинг “қиёмига етказиб” бажарилиши ҳаракат номининг ўзини шу феъл учун воситасиз тўлдирувчи қилиб келтириш орқали ифодалангани боис “كَتَابَةٌ” - кўринишида шу феълнинг ҳаракат номи (масдари) тушум келишиги шаклида бериледи. Масдарнинг шу хусусияти ҳамма феъллар учун тегишли ҳисобланади. Шу боис феълнинг ҳаракат номини яхши билиш, I боб феъли ҳаракат номини эса шу феъл билан бирга арабча луғатларда берилганидек шаклда ёдлаб олиш лозим. Масалан, “كَتَبَ (يَكْتُبُ) كِتَابًا” деб ёдлаб олиш керак.

Басралик нахвчиларининг фикрига кўра, араб тилида феъл ҳаракат номи (масдар)дан олинган. Куфаликлар эса бу фикрни инкор этадилар. Феъл маълум бир замонни ифодаласа, масдар замонни ифодаламайди. Масдар исм ҳисоблангани боис, ўзи феъл билан боғланмагани ҳолда маъно англатади, лекин феълнинг ўзи исмсиз маъно англата олмайди.

Маъно англатиш вақтида феъл керак бўлади. Масдар феълдан келиб чиққанлиги учун шундай номланган[3]. Феъл турли маъноларни англатадиган бўлса, масдар фақатгина бир маънони англатади. “نعم، عسى، بئس، ليس” каби феълларнинг масдарлари бўлмайди[4]. 1 боб масдарларининг 40 дан ортиқ вазни мавжуд. Араб нахвчиларининг асарларида феълнинг семантик хусусиятидан келиб чиқиб, баъзи қолиплар келтирилган.

Феъл касб-хунар ёки бошқарув соҳасини ифодаласа, унинг масдари “فَعَالَة” қолипида бўлади:

زَرَعَ	эқмоқ	زَرَاةٌ	эқиш
--------	-------	---------	------

Феъл ҳаракатланишни ифодаласа, уни масдари “فَعِيلٌ” вазнида бўлади.

رَحَلَ	жўнади	رَحِيلٌ	жўнаш
--------	--------	---------	-------

Феъл ранг-тусни ифодаласа, унинг масдари “فَعْلَةٌ” вазнида бўлади:

صَفَرَ	сарғаймоқ	صُفْرَةٌ	сарғайиш
--------	-----------	----------	----------

Феъл норозиликни ифодаласа, унинг масдари “فِعَالٌ” вазнида бўлади:

جَمَحَ	ўжарлик қилмоқ	جِمَاحٌ	ўжарлик қилиш
--------	-------------------	---------	------------------

Феъл “فَعِلٌ” вазнида бўлмай, бирор касаллик билан касалланганликни ифодаласа “فُعَالٌ” қолипида бўлади:

سَعَلَ	йўталмоқ	سُعَالٌ	йўтал
--------	----------	---------	-------

Агар феъл ўтимли бўлса, ундан ҳосил бўладиган масдар кўп ҳолларда فُعْلٌ вазнида ясалади[5].

رَفَدَ	бермоқ	رَفْدٌ	бериш
--------	--------	--------	-------

Агар феъл ўтимсиз бўлса, ушбу феълнинг масдарлари кўпинча қуйидагича бўлади[6]:

1) Феъл فَعْلٌ вазнида бўлса, масдар فُعُولٌ қолипида[7]. Масалан:

نَهَضَ	турмоқ	نُهُوضٌ	туриш
--------	--------	---------	-------

2) Феъл فَعِلٌ вазнида бўлса, масдар فُعِلٌ қолипида бўлади:

نَ عَطِشَ	чанқамоқ	عَطِشٌ	чанқаш
-----------	----------	--------	--------

“Масдар” – феълнинг тусланишида учинчи бўлиб келадиган мансуб исмдир. Мисол: ضَرَبَ يَضْرِبُ ضَرْبًا[8]

Демак, масдарлар ўзбек тилидаги ҳаракат номлари каби гапнинг ҳар қандай бўлаги вазифасида ишлатилиши мумкин. Масдар мазмунан феълга ўхшаса-да, замон, шахс, даража кўрсаткичларига эга эмаслиги билан фарқ қилиб, грамматик хусусиятлари-келишикларида турланиши, аниқлик-ноаниқликда ўзгариши, сон ва жинс кўрсаткичларига кўра исм гуруҳидаги от туркумига киради.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. А.Абдужабборов. Араб тили дарслиги. – Т.:ЎзХИА нашриёти, 2020 – Б.144
2. Н.И. Иброҳимов, М.Юсупов Араб тили грамматикаси. Наманган., 2009. 1-жилд. – Б.297
3. А.Акмалхонов “Саккокийнинг “Мифтах –л-улум” асарида нахв ва сарф масалалари”. фил. фан.фалсафа доктори (PhD) дисс. автореферати. Т.2020. – Б. 18
4. Муҳаммад ибн Саид ал-Анборий. Ал-Инсоф фи масаил ал-хилоф байна ан-нахвайн: ал-басрийн ва куфийн. – Қоҳира: матбаа ас-Саада, 1961. – Б.235-245
5. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно- историческом освещении – М.:Восточная литература РАН 2001
6. Ковалев А. А., Шарбатов Г. Ш. Учебник арабского языка. М.: Восточная литература РАН, 2000 – С.219
7. Раҳматуллоҳ Расулжон ўғли. Жаноҳ ат-толиб. – Т.: Фикр медиа. 2006., - Б. 28
8. Муҳаммад ибн Дауд ас-Санҳожий(Ибн Ожурум)Ажрумия матни. (Матн ал-Ажрумия) . – Т.,2014 – Б. 7.

УЎК 811

МЕДИАМАТН ТАРЖИМАСИГА ЛИНГВОМАДАНИЙ ЖИҲАТДАН ЁНДАШУВ

У.У.Маҳмудова, доц., Қариши давлат университети, Қариши

Аннотация. Ушбу тадқиқот тил ва маданият ўртасидаги муносабатлар ва ундаги маданий қарашларни таҳлил этувчи лингвомаданиятишунослик дунё халқларининг урф-одат,

анъана, қадрият, маданий, қадимий ва замонавий дунёқарашларини маълум бир тилда ифодаланишини ўрганади.

Калим сўзлар: лингвомаданиятшунослик, реклама таржимаси, антропоцентрик парадигма.

Аннотация. В данном исследовании анализируется взаимосвязь языка и культуры и культурных представлений в ней языкознание изучает выражение обычаев, традиций, ценностей, культурных, древних и современных мировоззрений народов мира на определенном языке.

Ключевые слова: лингвокультурология, рекламный перевод, антропоцентрическая парадигма.

Abstract. This study analyzes the relationship between language and culture and cultural views in it. Linguistics studies the expression of customs, traditions, values, cultural, ancient and modern worldviews of the peoples of the world in a certain language.

Key words: linguistic and cultural studies, advertising translation, anthropocentric paradigm.

Тилшуносликда лингвомаданиятшунослик антропоцентрик парадигманинг махсули бўлиб, охириги 20 йил ичида тилшуносликнинг асосий йўналишларидан бирига айланди. Антропоцентрик тилшуносликда етакчи ҳисобланган лингвомаданиятшунослик (лот. lingua – тил, cultura – ишлов бериш, logos – таълимот) тилнинг маданият, урф-одат, этнос, миллий менталлик билан ўзаро алоқасини антропоцентрик парадигма тамойиллари орқали ўрганади[1]. Турли маданиятларда муносабатлар уларнинг индивидуал хусусиятларидан келиб чиқади. Масалан, ўзбеклар меҳмондўстлиги, немислар пухталики ва аниқлиги, руслар таваккалчилиги, япон ва хитой халқи меҳнаткашлиги, хушмуомалалиги, инглизлар совуққонлиги, италянлар қизиққонлиги, французлар ҳиссиётга берилувчанлиги билан бутун халқ ҳақидаги тасаввурларини юзага чиқаради. Шундай экан, инсоннинг олами билиш, атроф-борлиқ ҳақидаги объектив билимлари тил тизимида акс топади. Масалан, дарахт деганда ўзбек халқи тасаввурига, энг аввало, олма, бодом, терак ёки ўрик дарахти келса, рус миллиати дуб, қайин, японияликлар эса сакура, малай ёки ҳинд халқи бамбук, пальма ёки банан дарахтини тасаввур қилишар экан. Бу эса, турли халқлар бир хил дунёни турлича англашини ва кўришини англатади. Инглиз ва рус тилларидаги реклама матнларини лингвомаданий қиёслаганда, инглиз тилидаги “beauty” (гўзаллик) тушунчаси миллий-маданий англашда инглиз миллиати учун гўзаллик-ўткинчи, гўзалликҳимоясиз маъносини англатса, рус маданиятида гўзаллик-уйғунлик, гўзалликсоғлиқ тушунчаларини англатади[2]. Инглизлар гўзалликни эркинлик, қувонч билан боғласа, рус миллиатида гўзаллик кўпроқ яхшилик билан ўзаро боғланади, ўзбек маданиятида гўзалликни меҳр-оқибат ва яхшилик маъносида англаймиз. Махсулотга бўлган эҳтиёж турли давлатларда турлича бўлиши мумкин. Масалан, М. де Муи Франция ва Германиядаги хотинқизлар минерал сувни турли сабабларга кўра ичишларини ўрганади. Француз аёллари минерал сувларни озиш мақсадида истеъмол қилишса, Германиялик аёллар минерал сувни соғлом бўлиш учун ичишар экан[3]. Демак, ушбу жараёнда маданий белгилар аслиятдан таржима тилига ўгиришда нақадар аҳамиятли эканлиги таржима мобайнида аниқ бўлади. Масалан, француз тилидаги озғин бўлиш ҳақидаги минерал сув реклама матнини немис тилига “Соғлигингиз учун фойдали”га алмаштириш энг самарали йўл эканлигини таъкидлаб ўтади. Француз тадқиқотчиси Ж. Дрю ўзининг «Стереотипларни бузиш: рекламани қадриятларга таъсири» китобида, ҳеч нарса мамлакатни рекламачалик ривожлантира олмайди. У – маълум бир мамлакатнинг онгсиз аъзосидир, деган эди[4]. Реклама яратувчилари миллатнинг руҳиятида, кундалик турмуш тарзида акс этувчи хусусиятларидан илҳомланадилар. Рекламаларни маданиятлараро қиёслаганда, Франция рекламаси ўзининг театрлашганлиги билан ажралиб турса, Америка рекламаси прагматизм билан ажралиб туради. Тилшунослик нуқтаи назаридан, инглиз тилининг оғзаки нутқи содда, ихчамлиги, тушунарлилиги билан руҳиятга тез таъсир ўтказа олади, француз нутқининг маъно узатишда кўп сўздан фойдаланилиши рекламада метафоралар ва визуал бирликлардан кўпроқ фойдаланишни тақозо этади. Испания рекламаси ўзининг кутилмаган намойишлари ва

унутилмас визуал эффектлардан фойдаланиши билан ажралиб туради. А. Воейкова ўзининг диссертация ишида инглиз ва рус тилларидаги реклама матнларининг миллий-маданий хусусиятларини таҳлил қилади. У рус халқининг миллий хусусиятларини яхшилик, меҳрибонлик, саҳийлик, бепарволик, сусткашлик, дангасалик, экстремал вазиятлардан оқилона чиқиб кета олиши, ташкилотчилик қобилияти каби характерларни рекламада акс этилишини ўрганади. Унга кўра, Америка рекламаси рус рекламасидан фаркли ўлароқ, сюжет яратиш, ҳис-туйғуларни намоиш этишдан кўра маъруза услубида реклама яратади[5]. Е. Ремчукова ва А. Страхова рус ва француз рекламаларини қиёслар экан, рус маданиятида миллий стереотиплардан, ватанпарварлик руҳиятини оширувчи маданий қахрамонлардан образ сифатида ўзларининг фольклор қахрамонлари, тарихий шахслари, тарихий сюжетдан лавҳалар билан рекламани ташкил этишади ва француз маданияти рекламаларидан тубдан фарқ қилади, дейди[6]. О. Богатырёва реклама таъсири остида маданиятларда маълум бир семиотик макон (тасвирлар, товарлар, белгилар, имиджи, маданий белгиси) шаклланишига эътибор қаратади, семиотик макон инсон ва жамият учун рамзий алмашинувнинг муҳим қисмига айланади[7]. Бундан ташқари, замонавий реклама ўзида қадриятлар алмашинувини ҳам акс эттиради, бунда ҳар қандай ўзига хос қадрият реклама матнининг ҳақиқий мазмунига тўғри келмайди, дейди, бу айниқса, алкоголь маҳсулотларини реклама қилишда кўпроқ учрайди, улар рекламада азалий қадриятлар: севги, муҳаббат, дўстлик, ўз-ўзини англаш каби ҳислатлар билан намоиш этилади[8]. Ю. Пикулева таъкидлаганидек, телерекламалардаги маданий фон, асосан, оммавий маданиятни англатади. Бундай рекламалар, бутун аудиторияга таъсир қилиши керак бўлган матн сифатида маданий белгилардан фойдаланиб, томошабиннинг тезаурусига таъсир этади. Реклама тузувчилар тарихни, маданий бойликларни, ўзига хосликни ўзида акс эттирувчи қадриятларни, юксак маънавий ва ахлоқий тушунчаларни ўзида акс эттира оладиган рекламани тузишлари жамият фаровонлигига хизмат қилади. Томошабини маънавий ва ахлоқий ривожланишига бўлган эҳтиёжини шакллантириш, соғлом турмуш тарзини сақлашда, оилавий турмушда яшаш, фарзандли бўлиш, кексалар ва яқинларга ғамхўрлик қилиш, меҳнат жамоасида ижобий муҳитни сақлаш каби фазилатларни етказиши керак.

Ҳозирги глобллашув жараёнида эса, Ватанга муҳаббат ҳиссини сақлаб қолиш энг долзарб муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Маданий ўзига хослик инсоннинг шахс сифатида шаклланишига ва унинг атрофдаги воқеликка бўлган муносабатига таъсир кўрсатади. Реклама ўзида аниқ маданий қадриятларни яратиш ва уларни узатишнинг кучли манбаи ҳисобланади. Маълум бир маданиятни мулоқот жараёнида маънолар тизими (белгилар ёрдамида яратилган) сифатида кўришимиз мумкин. Турли лингвомаданий мослашувда реклама маълум маданий чегаралардан чиқа олмайди. Маданият белгисини тиллар одатда, хабар етказиш учун ишлатишади. Рекламада маъно яратишда маданий ва аудио-визуал белгилардан кенг фойдаланилади. Рекламанинг бошқа бир маданиятга муваффақиятли мослашуви учун асл хабарнинг ўша маданиятга таъсирини баҳолаб, уларга мос келувчи хабарни қайта яратиш, хабарни етказишда зарур бўладиган белги ва сигнал тизимларидан етарлича фойдаланиш керак. Рекламани маҳаллий мослашувда рекламанинг муҳим элементи бўлган матн ва графика ўртасидаги муносабатларни график мослаштирилган ёки матнга мослаштирилган рекламаларни ажратиш ўрганиш лозим. Халқаро рекламанинг биринчи галдаги мослашувини график мослашув деб аташимиз мумкин. Масалан, график фонда тасвир мақсад қилиб олинган мамлакатнинг ижтимоий-маданий муҳитига мослаштирилади. Ўрта ер денгизи типига «кўча сахнаси»ни ўзбекча «оилавий сахна»га, ёки ғарбнинг кафе-барларидаги сахнасини араб жамиятидаги уй айвонлар манзараларига мослаштиришга қаратилган бўлиши керак. Бу мослашувда асосий эътибор, бир томондан, рекламадаги тасвир ёки фон билан боғлиқ муаммоларни мослаштириш бўлса, иккинчи томондан, танланган тасвир кўриб чиқиладиган маҳсулот муносабатларининг бир-бирига мос келишига қаратилган бўлиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Сабитова З. Лингвокультурология: Учебник.- М.: Флинта.: Наука, 2013. – С.8.

2. Ласкова, М.В. Лингвокультурные особенности языковой игры в рекламной картине мира: монография / Ростов-наДону: ИПОЮФУ, 2013. – С.128.
3. Mooij, M. translating advertising: Painting the tip of an iceberg, LondonandNewYork: Routledge., 1994. – P.80.
4. Дрю, Ж. Ломаю стереотипы. Реклама, разрушающая общепринятое [Электронный ресурс] – СПб, Режим доступа: http://socioline.ru/files/5/50/zhan-mari_dryu_-_lomaya_stereotipy.pdf, 2000. – С.3.
5. Воейкова А. Национально-культурная специфика рекламных текстов: аксиологический аспект : на материале русской и американской рекламы : дис . канд. фил. наук: 10.02.19 – М., 2009. – С.54.
6. Ремчукова Е., Страхова А. Рекламное «зазеркалье» России и Франции: Лингвокреативный и гендерный аспекты /– М.: ЛЕАНД, 2016. – С.93.
7. Богатырёва О. Реклама как носитель и транслятор культурных ценностей // Гуманитарные, социальноэкономические и общественные науки. – 2015. – №8. – С.31.
8. Аниськина Н. Трансформация ценностей в современной рекламе: коллективная монография // Активные процессы в социальной и массовой 179 коммуникации / ответств. ред. и сост.– Ярославль, 2014. – С.28.

УДК: 821.131.1

ФУНКЦИЯ ПОВТОРА КАК НАРРАТИВНОГО ПРИЕМА В ТВОРЧЕСТВЕ**А.БАРИККО**

М.М. Расулова, докторант, Самаркандский государственный институт иностранных языков, Самарканд

Annotatsiya. Maqola takrorlanishni hikoya vositasi sifatida o'rganish muammosiga bag'ishlangan. Ushbu uslub matnning ekspressivligini oshirish, asosiy fikrlarga e'tibor qaratish va asar birligini yaratish uchun ishlatilishi mumkin. Hikoya takroriga ta'rif berilib, italyan yozuvchisi A.Barikko asarlaridagi takrorning vazifalari tahlil qilinadi. Tadqiqot materiali A. Barikkoning "Dengiz-Okean", "Ipak" va "Novechento" romanlaridir.

Kalit so'zlar: takrorlanish, ritm, ong oqimi, modernistik adabiyot, chiziqli harakat, harakat fe'llari, gradatsiya

Аннотация. Статья посвящена проблеме изучения повтора как нарративного приема. Данная техника может быть использована для усиления выразительности текста, акцентирования внимания на ключевых моментах и создания единства произведения. Дано определение нарративного повтора, проанализированы функции повтора в произведениях итальянского автора А.Барикко. Материалом исследования выступают романы А. Барикко «Море-океан», «Шелк» и «Новеченто».

Ключевые слова: повтор, ритм, поток сознания, модернистская литература, глаголы движения, градация

Abstract. The article is devoted to the problem of studying repetition as a narrative technique. This technique can be used to enhance the expressiveness of the text, to emphasise the key points and to create the unity of the work. The definition of narrative repetition is given, the functions of repetition in the works of the Italian author A. Baricco are analysed. The research material is A. Baricco's novels 'Ocean Sea', 'Silk' and 'Novecento'.

Keywords: repetition, rhythm, stream of consciousness, modernist literature, linear movement, verbs of movement, gradation

Введение. Повтор как нарративный прием в литературе - это техника, при помощи которой определенные слова, фразы или сюжетные элементы повторяются в произведении. Данный прием применяется для усиления выразительности текста, акцентирования внимания на ключевых моментах, выражения эмоций, формирования определенных тем и создания единства произведения.

Проблема повтора в литературе исследовалась множеством авторов и критиков. И.Р.Гальперин считает, что «решающим фактором для получения полной эстетически значимой информации является повторение. Только при повторении можно адекватно воспринять художественное произведение» [3, с. 108]. По определению О.А.Ковалева, «повторный нарратив используется для обозначения таких фрагментов повествовательного текста, которые представляют собой пересказ всего сюжета произведения или его отдельных звеньев.

В данном случае важен не просто факт соотнесения двух версий одной и той же истории, а именно повторение, с большими или меньшими вариациями, того, что уже известно читателю» [4, с.155]. Умберто Эко исследует, как повтор может быть применен в тексте, позволяя читателю активнее взаимодействовать с литературным произведением [7, с. 337].

Результаты и обсуждение. Повтор в литературном произведении выполняет важные функции, которые могут значительно обогатить текст и усилить его воздействие на читателя. В рамках данной статьи проанализированы некоторые произведения итальянского автора А.Барикко («Шелк», «Новеченто», «Море-океан») и выделены основные функции повтора:

1. *Подчеркивание важных тем произведения.*

Повторенные слова, фразы или образы могут акцентировать внимание на ключевых темах произведения. Это помогает читателю лучше понять основной замысел автора и мыслевые конструкции.

Согласимся с О.А.Ковалевым, который считает, что «в классической традиции повторный нарратив является важной частью стратегии текста, помогая читателю выделить основное событие и сконцентрировать на нем внимание, воспринять сюжет произведения в его целостности, заметить фабульные причинно-следственные связи» [4, с.166].

По мнению Л. Г. Бабенко, «большое значение для формирования концептов имеют повторяющиеся в тексте слова, называемые по-разному: слова-лейтмотивы, лексические доминанты, но чаще - ключевые слова» [1, с.59].

Так, в романе «Море-океан» повторяется слово “mare” («море»), которое является сквозной темой произведения и главным концептом текста.

Повторяющиеся фразы могут указывать на тревожные или знаменательные моменты. Во второй главе романа «Море-океан», посвященной девушке Элизевин, все герои говорят о странной неизлечимой болезни девушки, от которой она может умереть. Основной стилистической функцией повтора в данной ситуации является фиксация внимания к болезни Элизевин и усиление экспрессивно-эмоционального воздействия на реципиента [6, с.183].

— *Ne morirà oppure*

— *Ne morirà o anche*

— *Ne morirà e perfino*

— *Ne morirà. Tutt'intorno, colline* [9, с.12].

2. *Создание ритма и мелодичности.*

Повтор может служить для формирования ритмической структуры текста, придавая ему музыкальность и гармонию. Это наиболее ярко проявляется в поэзии, но также может быть эффективно использовано в прозе. Проанализируем отрывок из театрального монолога А.Барикко «Новеченто»:

“*Il mare si è svegliato / il mare ha deragliato / scoppia l'acqua contro il cielo / scoppia / sciacqua / stacca al vento nubi e stelle / furibondo / si scatena fino a quando / non si sa /*” [8, с. 25].

Автор создает образ беспокойного бушующего моря, используя повтор итальянских глаголов движения (*si è svegliato* - пробудилось, *ha deragliato* - взбесилось, *scoppia* - взрывает, *sciacqua* - полощет, *si scatena* - бушует) и художественный прием – градацию для постепенного нарастания смысловой и эмоциональной значимости слов и для создания ритма и музыкальности.

3. *Формирование эмоционального воздействия.*

Повторы могут иметь эмоциональное воздействие на читателя: создать эффект нарастающего напряжения или усилить трагизм ситуаций.

Рассмотрим отрывок романа «Море-океан», в котором герой произведения, доктор Савиньи, находясь в бреду на плоту, несколько раз рассказывает события, случившиеся с ним во время кораблекрушения, дублируя их и добавляя каждый раз новые сведения к уже известным:

«*La prima cosa è il mio nome, Savigny*».

«*La prima cosa è il mio nome, la seconda è lo sguardo di quelli che ci hanno abbandonato - i loro occhi...*».

«*La prima cosa è il mio nome, la seconda quegli occhi, la terza un pensiero...*». «*La prima cosa è il mio nome, la seconda quegli occhi, la terza un pensiero e la quarta è la notte che viene...*» [9, с. 102].

В данном отрывке повторный нарратив имеет функцию имитации *потока сознания*, который, по мнению Л.Г.Бабенко «выражает суть обозначаемого им текстового явления - отображение внутренней речи персонажа в форме, которая наиболее приближена к реальной работе сознания» [1, с. 179].

4. Создание образа персонажей.

Повторяемые фразы или слова, произносимые определенным персонажем, могут помочь сформировать его характер и индивидуальность, подчеркнуть его внутренние конфликты, создавая таким образом его глубокий психологический портрет.

Так, А.Барикко создает образ профессора Бартльбума («Море-океан»). В диалогах с ним можно проследить повторный нарратив, функцией которого является акцентирование внимания на самоопределение персонажа – предмет его гордости. В своих репликах герой постоянно указывает на своё происхождение и ученое звание профессора:

- *Ismael Addante Ismael prof. Bartleboom* [9, с. 17].

- *Il primo Ismael è mio padre, il secondo mio nonno* [9, с. 18].

- *Профессор – это я сам и есть. Я учу, понимаете? ...мне говорят: «Добрый день, профессор Бартльбум»* [2, с. 17].

5. Создание эффекта реальности.

Многие произведения А.Барикко тяготеют к постмодернизму. Постмодернистские авторы активно используют повтор как средство создания интертекстуальных связей, как способ разрушения традиционных нарративных структур. О.А. Ковалев считает, что «в модернистской литературе пересказ, будучи скрытой формой легализации, верификации сюжета, может быть использован как один из способов создания *эффекта реальности*» [4, с. 167].

В романе «Шелк» повторный нарратив используется в описании поездки Эрве Жонкура из Франции в Японию, в которой отображаются названия реальных городов и географических мест:

Hervé Joncour [...] Varcò il confine vicino a Metz, attraversò il Württemberg e la Baviera, entrò in Austria, raggiunse in treno Vienna e Budapest per poi proseguire fino a Kiev. Percorse a cavallo duemila chilometri di steppa russa, superò gli Urali, entrò in Siberia. [...] attraversò le province di Ishikawa, Toyama, Niigata, entrò in quella di Fukushima e raggiunse la città di Shirakawa [10, с. 23].

В данном отрывке можно заметить линейное движение, которое, по определению А.Ф. Папиной, «связано с категорией времени. Для описания такого движения с учетом времени автор в тексте последовательно называет встреченные предметы, которые быстро или медленно возникают в поле зрения наблюдателя или героя произведения» [5, с. 226].

Автор использует множество *глаголов движения*, чтобы показать путь Эрве Жонкура. Глаголы движения называют направление вперед: «*двинулся в путь, пересек границу, въехал, добрался, отмахал*»; подчеркивают быструю сменяемость встреченных объектов: «*проехал Вюртемберг и Баварию, въехал в Австрию, поездом добрался до Вены и Будапешта, а затем напрямую до Киева, перевалил через Уральский хребет, углубился в просторы Сибири, Прошел Амур*». Глаголы движения помогают понять, что путешествие Эрве Жонкура из Франции до Японии было длительным, он ехал не прямо, часто пересаживался.

В романе «Шелк» описание путешествия Эрве Жонкура повторяется несколько раз, и с каждым разом оно становится более сокращенным, что характеризует психологическое отношение персонажа к путешествию: если сначала оно было долгим и утомительным, то впоследствии – быстрым и желанным.

Выводы. Таким образом, повтор является значимым художественным приемом при интерпретации текста. Его функция в литературном произведении многогранна. Повтор не только подчеркивает важные темы, акцентирует внимание на ключевых элементах текста, но

и помогает установить эмоциональный отклик у читателя. Умелое использование повтора помогает авторам эффективнее передавать их идеи, делая произведение более выразительным и запоминающимся, что в первую очередь касается произведений А.Барикко.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: Учебник; Практикум /Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казарин. - 3-е изд., испр. - М.: Флинта: Наука, 2005. - 496 с.
2. Барикко А. Море-океан. – М.: Иностранка, 2001. – 221 с.
3. Гальперин И.Р.. Текст как объект лингвистического исследования. Изд.4-е, стереотипное. М: КомКнига, 2006. — 144 с.
4. Ковалев О.А. Нарративные стратегии в литературе (на материале творчества Ф.М. Достоевского): монография / О.А. Ковалев. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2009. – 198с.
5. Папина А.Ф. Текст: его единицы и глобальные категории. – М.: Едиториал УРСС, 2020. – 368 с.
6. Расулова М.М. Повтор персонажных субтекстов в произведении А.Барикко «Море-океан» // Logeeka science. Innovation and globalization. International scientific and theoretical conference. Volume 1. – Samarkand, 2022. - С. 182-183.
7. Эко У. Инновация и повторение. Между эстетикой модерна и постмодерна / У. Эко // Философия эпохи постмодерна. - Минск, 1996. - С. 335-349.
8. Baricco A. Novecento. – Milano: Feltrinelli, 2012. – 62 p.
9. Baricco A. Oceano mare. – Milano: R.C.S. Libri e Grandi opere S.p.A., 1994. – 227p.
10. Baricco A. Seta. – Milano: Giangiacomo Feltrinelli Editore Milano, 2008. –112 p.

УДК 81'373.45

ФАКТОРЫ ПРОНИКНОВЕНИЯ ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНЫХ СЛОВ В ЛЕКСИЧЕСКИЙ СОСТАВ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

Ж.И. Рахимов, преподаватель, Ургенчский государственный университет, Ургенч

Annotatsiya. Maqolada baynalminal so'zlarning rus va o'zbek tili leksik tarkibiga kirish omillari, hamda o'zlashmalarining ushbu tillar rivojiga ta'siri ko'rib chiqiladi. O'zlashmalarining xalqlar tarixiy aloqalari, yangi tushuncha va hodisalarni, ilmiy ixtirolarni nomlashga bo'lgan ehtiyoji, hamda chet el so'zlarini tasvirlovchi iboralarga alternativ sifatida qo'llashdagi kabi sabablari tasvirlanadi. Shuningdek so'zlarning fonetik shakllari o'zgarishi va o'zlashmalarining turli matnlardagi so'zlarning uslubiy bo'yoqdorligiga va ma'nosiga ta'siri kabi jihatlari ham to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: baynalminal so'zlar, leksik tarkib, neologizmlar, til omillari.

Аннотация. В статье рассматриваются факторы проникновения интернациональных слов в лексический состав русского и узбекского языков, а также влияние заимствований на развитие этих языков. Описываются различные причины заимствования, такие как исторические связи народов, потребность в обозначении новых понятий и явлений, научные открытия, а также использование иностранных слов в качестве альтернативы описательным фразам. Также затрагиваются такие аспекты, как изменение фонетической формы слов и влияние заимствований на стилистическую окраску и смысловую нагрузку слов в разных контекстах.

Ключевые слова: интернациональные слова, лексический состав, неологизмы, языковые факторы.

Abstract. This article examines the factors influencing the penetration of international words into the lexical composition of the Russian and Uzbek languages, as well as the impact of borrowings on the development of these languages. The various reasons for borrowing are described, such as historical connections between peoples, the need to name new concepts and phenomena, scientific discoveries, and the use of foreign words as alternatives to descriptive phrases. The article also addresses aspects such as changes in the phonetic form of words and the influence of borrowings on the stylistic coloration and semantic load of words in different contexts.

Keywords: international words, lexical composition, neologisms, linguistic factors.

Любой язык имеет свои тенденции развития, традиции и принципы, направления, источники пополнения словарного запаса, методы, области применения слов, правила

заимствования слов, защитную функцию и другие аспекты. В целом, будет правильнее представлять язык как живую реальность. У него своя жизнь, своя судьба, свой особый характер, и в то же время, имеет свою сущность – менталитет, непохожий ни на один другой язык. Эти характеристики языка появляются, развиваются и исчезают в тесной связи с особенностями народа, говорящего на этом языке. В том числе и узбекский язык.

Характер гостеприимства и открытости, свойственный узбекскому народу, проявляется и в узбекском языке. В частности, ярким доказательством этого может служить лексика, богатая заимствованиями устного разговорного языка. Разумеется, в этом процессе проявляется и защитная функция языка. Заимствование используется только в этой области, оно не может проявляться как специфическая единица для всех уровней языка.

Существуют определенные принципы подачи заимствованного слоя в словарном составе. Необходимо лишь уточнить эти принципы, конкретизировать их, выделить соответствующие им единицы. Эти принципы помогают определить, по каким причинам единицы заимствованного слоя появились на уровне языковой лексики и благодаря каким факторам они широко используются в устной народной речи.

В частности, существует слой заимствований, которые включены в словарный состав языка и широко используются народом. Они активно анализируются во всех слоях языка. Но те проникающие в язык неозаимствования, которые мы проанализировали выше – пласт новых слов, ещё не проникшие во все слои языка, существующие в активном использовании лишь в устной речи некоторых слоев носителей этого языка. Первоначально мы называли их заимствованиями. Однако они не относятся к числу полноценных неологизмов. По этой причине мы предпочитали в нашей работе рассматривать отдельно термины неологизм и неозаимствование. Но слово неозаимствование еще не стало популярным. Это делается только в процессе исследования, чтобы дифференцировать заимствования двух групп.

Этот анализ в процессе заимствования является лишь одной из существующих проблем. С.В. Мухин трактует заимствование как языковой процесс и как результат этого процесса заимствование – определенная лексическая единица [4].

Л.П. Крысин в своих трудах описывает процесс заимствования слов «процессом перемещения различных языковых элементов одного языка в другой» [2]. При этом основное внимание уделяется уровням перемещения языковых элементов (морфология, фонология, синтаксис, семантика) с различных этапов процесса заимствования.

По мнению лингвистов, взаимосвязь языков и возникающий в результате процесс заимствования слов совершенно естественны. Прежде всего, ни один язык не может развиваться самостоятельно, завернувшись в определенную оболочку. Во-вторых, взаимосвязь языков возникает на основе контактов народов, говорящих на этом языке. Отсюда следует, что ни одна нация не может развиваться самостоятельно, не установив контактов с определенными государствами, народами в технической, социальной, политической, военной и других областях. Во многих случаях, когда мы говорим о заимствовании слова, часто обращаем внимание на его отрицательную сторону, т.е. на такие проблемы, как нанесение ущерба чистоте языка, причина быстрого устаревания существующего слова в языковом словаре, смена доминирующего слова из-за широкого употребления нового заимствования в синонимическом ряду или выход из употребления предшествующих слов в синонимическом ряду. Например, в русском языке такие слова, как *ограничивать* – *ликвидировать*, *подросток-тинейджер*, *общительный* – *коммуникабельный* сегодня уступают место последним (новым), а в узбекском языке десятки и даже сотни таких слов, как *nomlash* – *нейминг*, *g'olib* – *виннер*, *darvozabon* – *голкипер*, *bo'lim* – *сектор*, *sho'ba* – *секция*, *jinsiy* – *гендер* (на протяжении веков арабские, персидские, русско-интернациональные слова употребляются вместо таких тюркских слов, как *ulus* – *xalq*, *qo'shin* – *armiya*, *cheshak* – *gul*) уступают своё место новым заимствованиям. В действительности в результате взаимосвязи языков необходимо подчеркнуть наличие и таких позитивных моментов, как обогащение и разнообразие словарного состава языка, а также появление различных значений в явлении синонимии.

Существуют различные причины и факторы принятия в словарный состав языка заимствований, являющихся результатом взаимосвязи языков.

Заимствования имеют большое значение в формировании словарного состава языков. Заимствование слов обычно осуществляется двумя способами – устным и письменным. Поскольку при устном способе заимствование слова основано на произношении, велика вероятность изменений фонетической оболочки слова.

Учёные-лингвисты выделяют следующие причины появления заимствованных слов в определённом языке:

1) исторические связи народов, процессы взаимодействия, обмен культурой и традициями (такие заимствования как *sarboz*, *ulamo*, *fiqh*, *she'r*, *ash'or* являются результатом культурно-просветительской, общественно-политической связи и взаимоотношения в других сферах узбекского народа с арабскими и персидскими народами на протяжении веков; из числа заимствованных слов *танк*, *армия*, *артиллерия*, *театр*, *сценарий*, *студия* – результаты взаимного культурно-просветительского, общественно-политического, военно-стратегического и других сфер взаимоотношения с русским народом);

2) необходимость называть новые понятия и явления (начиная с XX века в жизни народов произошла технологическая эволюция, результаты этой эволюции – проникновение новейшей техники во все страны мира. В XXI веке произошла еще одна эволюция – это, разумеется, компьютерные технологии и международная сеть интернета, позже связанная с социальными сетями и вообще с виртуальным миром. Поскольку каждое нововведение – новая концепция требовала наименования, вместе с открытиями эти наименования проникли в языки всех народов: в связи с необходимостью дать название этим новым понятиям и явлениям, в узбекский или русский языки проникли такие заимствования, как *поезд*, *радио*, *телевизор*, *самолёт*, *телефон*, *компьютер*, *принтер*, *сканер*, *интернет*, *блогер*, *гаджет*);

3) необходимость называть открытия и нововведения в любой сфере деятельности (существует необходимость назвать любое открытие, научную инновацию, созданную учеными всего мира. Вместе с открытиями и научными инновациями эти наименования проникают в жизнь и язык других народов: проникновение в узбекский и русский языки таких слов, как *квант*, *нанотехнология*, *нанобот*, *инвитро*, *лазер*, *имплантация*, *клон* произошло благодаря этому же фактору);

4) необходимость использования альтернативного слова на иностранном языке вместо описательной фразы или словосочетания (многие заимствования, встречающиеся в нашем языке или разговорной речи, например, *ko'pqavatl iuy* – *дом*, *hovli uy* – *участка*, *трёхдневный месяц* – *hilol*, *космический корабль* – *raketa*, *управляющий* – *menejer*, используются вместо словосочетаний или описательных фраз, основная причина этого – малая энергозатратность при их произношении);

5) необходимость определения отдельного типа объектов или понятий, относящихся к областям науки и техники (*лексикология*, *синтаксис*, *фонетика* – языкознание; *маркетинг*, *менеджмент* – экономика, *астероид*, *метеорит*, *галактика* – астрономия, и, в общем, сегодня существуют сотни заимствований во всех отраслях науки. Их заимствование узбекским или русским языком связано с широким распространением международных терминов в области науки и техники и обеспечением их единообразия).

Разумеется, хотя отдельные ученые одобряют приведенные выше причины проникновения заимствований в определенные языки, некоторые из них включают в число этих факторов и другие [3]. Есть также те, кто утверждает, что отдельные языковые факторы не могут стать причиной возникновения заимствований. В частности, хотя и существует возможность в языке выразить понятие (имя, слово, обозначающее понятие), наряду с этим не перечисляются такие факторы, как имитация других языков или искусственное проникновение заимствований. Например, в узбекском языке *doston* – *ноема*, *insonparvarlik* – *гуманитар* (сейчас на основании подражания английскому языку, вынужденно используется в форме *humanitar*), *she'riyat* – *ноезия*, *nasr* – *проза*, *nasriy* – *прозаически*, *darvozabon* –

golkiner, uyg'onish – ренессанс, boshliq – ceo, boshqaruvchi – администратор, uslub – стиль, usul – метод.

Учёный-лингвист М.А. Брейтер указывает следующие факторы, влияющие на проникновения заимствований в язык:

- 1) отсутствие соответствующего понятия в когнитивной базе языка-рецептора;
- 2) отсутствие подходящего наименования на языке-рецепторе (отсутствие возможности конкуренции с заимствованием);
- 3) необходимость выражения стилистического (эмфатического) влияния;
- 4) необходимость выражения положительных или отрицательных значений, не имеющие эквивалентной единицы в языке-рецепторе [1].

Поскольку первые два из перечисленных факторов были проанализированы выше, остановимся на следующих двух. Одной из важных функций слов в языке является выражение отрицательных или положительных чувств говорящего и в то же время уподобление с помощью этой функции определенному стилю. Например, у узбекского слова *uz* положительная окраска меньше, чем у заимствования *chehra*, в то же время, функция позитивного художественного стиля у *chehra* меньше чем у *oraz*; отрицательное значение у слова *qo'pol* меньше негативного значения и стилистической окраски слова *badxulq*; или для сравнения: *yurak – ko'ngil* (по узбекски) – *dil – qalb* (заимствование), *ko'k* (по-узбекски) – *samo – fazo – koinot – gallaktika* (заимствование), в данном синонимическом ряду становится ясно, что помимо только стилистических или положительных или отрицательных сторон значения, на заимствование слова может также влиять градация значения.

Следует подчеркнуть, что при взаимосвязи языков происходит естественный обмен словами. Проникновение в каждый язык заимствования зависит от выполнения определенных задач. Число этих задач может быть различно. Их анализ, изучение смысловых сторон заимствования, исследование факторов, вызывающих причину заимствования, становятся мотивацией при изучении пробелов в языке. А это заставляет проводить серьезные исследования и анализ каждого заимствования, проникающего в язык.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Брейтер М.А. Англицизмы в русском языке: история и перспективы. – М.: Изд-во АО Диалог-МГУ. 1997.
2. Крысин Л.П. Русское слово, свое и чужое: Исследования по современному русскому языку и социолингвистике. – М.: Языки славянской культуры, 2004.
3. Махмудов Р. Огахий тарихий асарларида ўзлашмалар. Филол. фан. док. дисс. – Тошкент. 2022.
4. Мухин С.В. Системно-функциональные характеристики фразеологической кальки французского происхождения в английском языке. Дис. канд. филол. наук: – М., 2005.

УДК 8; 81-114.4

МЕДИАПОЛИТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА: ФУНКЦИИ МАРКЕРОВ СОГЛАСИЯ И НЕСОГЛАСИЯ

*Т.А. Тригулова, старший преподаватель, Узбекский государственный университет
мировых языков, Ташкент*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yevropa Ittifoqi (YI) bilan bog'liq ingliz tilidagi media-siyosiy diskursdagi rozilik va norozilik markerlari o'rganiladi. *Financial Times*, *Reuters*, *The Times*, *Associated Press* kabi nashrlardan olingan materiallar asosida leksik, sintaktik va ritorik strategiyalar tahlil qilinadi. Tadqiqot ushbu markerlarning siyosiy diskursni shakllantirishdagi kognitiv va pragmatik rollarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: rozilik markerlari, norozilik markerlari, media-siyosiy diskurs, Yevropa Ittifoqi, pragmatika, ritorika, kognitiv tahlil.

Аннотация. Статья посвящена изучению использования маркеров согласия и несогласия в англоязычном медиаполитическом дискурсе, связанном с Европейским Союзом (ЕС). На примерах из ведущих изданий (*Financial Times*, *Reuters*, *The Times*, *Associated Press*) рассматриваются лексические, синтаксические и риторические стратегии, влияющие на восприятие аудитории и структурирование аргументации. Исследование выявляет

значительные когнитивные и прагматические функции этих маркеров в формировании политического дискурса.

Ключевые слова: маркеры согласия, маркеры несогласия, медиаполитический дискурс, Европейский Союз, прагматика, риторика, когнитивный анализ.

Abstract. This article investigates the use of agreement and disagreement markers in English-language media-political discourse, focusing on the European Union (EU). Using examples from major newspapers, such as Financial Times, Reuters, The Times, and Associated Press, the study explores lexical, syntactic, and rhetorical strategies that influence public perception and structure arguments. The research reveals the significant cognitive and pragmatic roles these markers play in shaping political discourse.

Keywords: agreement markers, disagreement markers, media-political discourse, European Union, pragmatics, rhetoric, cognitive analysis.

Введение. Маркеры согласия и несогласия играют важную роль в политической коммуникации, особенно в медиаполитическом дискурсе, где они выполняют функции выражения позиции, усиления аргументации и управления вниманием аудитории. Европейский Союз (ЕС), являясь одной из ключевых тем международной политики, часто становится объектом полемики в англоязычной прессе. Эти дискуссии, охватывающие экономическую, политическую и социальную интеграцию, представляют собой богатую почву для анализа языковых стратегий. Работы Данилиной (2011), Егоровой (2008), Сидоровой (2013) и Петровой (2024) показали, что маркеры согласия и несогласия выполняют важные когнитивные и прагматические функции, включая управление восприятием аудитории. Они используются для структурирования текста, управления аргументацией и создания эмоционального эффекта. Данная статья нацелена на изучение данных маркеров в контексте медиаполитического дискурса ЕС.

Для анализа маркеров согласия / несогласия были выбраны статьи из ведущих англоязычных изданий, включая:

Financial Times: The EU's commitment phobia holds it back. (2 декабря 2024 года)

Reuters: To Europe's economic malaise, add a leadership void (9 декабря 2024 года).

The Times: Trump may not be the nightmare European economies fear (1 декабря 2024 года).

Associated Press: Poland PM Donald Tusk names security and energy as EU priorities during Warsaw's presidency (5 декабря 2024 года).

дискурс-анализ, что позволил выявить ключевые маркеры и их функции в контексте политической аргументации; лексико-синтаксический анализ, был направлен на изучение структурных особенностей маркеров; риторический анализ, дал возможность оценить воздействие маркеров на аудиторию; сравнительный анализ, для анализа особенностей использования маркеров в англоязычном дискурсе в сравнении с другими культурными контекстами.

Результаты анализа выявили, что маркеры согласия и несогласия играют важную роль в медиаполитическом дискурсе, выполняя когнитивные, прагматические и риторические функции.

Лексические маркеры согласия: *absolutely, clearly, exactly*.

В статье Reuters говорится: *Clearly, the European Union must act decisively to address its leadership crisis*. Здесь маркер *clearly* подчеркивает необходимость срочных действий, создавая иллюзию консенсуса.

Лексические маркеры несогласия: *however, but, nevertheless*.

В *Financial Times* используется: *However, some member states remain reluctant to embrace deeper fiscal reforms*. Маркер *however* вводит противопоставление, указывая на проблемы, не вызывая при этом конфронтации.

Синтаксические маркеры:

Антиподборы: *On the one hand, fiscal reforms are unpopular; on the other hand, they are essential for stability*. (Reuters).

Условные конструкции: *If the EU fails to prioritize energy security, it risks deepening its dependency on external actors. (Associated Press).*

Риторические маркеры:

Риторические вопросы, такие как: *Can Europe afford to ignore the economic reforms proposed by external analysts? (The Times).*

Эмоциональные утверждения, например: *It's not just about economic growth; it's about the survival of the European project itself (Financial Times)*, усиливают эмоциональный эффект, вовлекая аудиторию.

Закключение. Анализ показывает, что маркеры согласия и несогласия являются важными инструментами управления дискурсом, предоставляя авторам возможность акцентировать ключевые аспекты обсуждаемых вопросов и направлять восприятие аудитории. Лексические средства, такие как *absolutely* и *however*, играют ключевую роль в структурировании текста, обеспечивая его когерентность и доступность. *Absolutely* усиливает степень уверенности и поддерживает положительный тон, в то время как *however* вводит противопоставление, позволяя авторам сбалансировать аргументацию и подчеркнуть сложность обсуждаемой темы.

Синтаксические конструкции, включая условные предложения, являются эффективным средством смягчения критики. Они позволяют избегать прямых обвинений, создавая вместо этого гипотетический сценарий. Например, условная конструкция в Associated Press: *If the EU fails to prioritize energy security, it risks deepening its dependency on external actors*, демонстрирует, как критика может быть выражена осторожно и дипломатично, сохраняя нейтральность тона. Это способствует поддержанию профессионального и объективного образа текста.

Исследования Егоровой (2008) и Сидоровой (2013) подчеркивают, что использование маркеров согласия и несогласия тесно связано с культурными особенностями. В англоязычном медиаполитическом дискурсе акцент сделан на дипломатичности и нейтральности, что проявляется в предпочтении мягких форм несогласия, таких как *I wouldn't say so* или *Not exactly*. Эти формы минимизируют вероятность конфронтации и способствуют сохранению профессионального тона. Например, в статье Reuters приводится конструкция: *Some member states are hesitant, but this hesitation must be addressed*. Здесь маркер *but* используется для перехода от признания проблемы к необходимости её решения, что демонстрирует баланс между критикой и конструктивным подходом.

Риторические маркеры, такие как вопросы и эмоциональные утверждения, усиливают вовлеченность аудитории и создают иллюзию диалога с читателем. Вопросы, такие как *Is the EU really prepared for the challenges ahead?* из *The Times*, направляют внимание аудитории на ключевые проблемы и стимулируют размышления о необходимости реформ. Эмоциональные утверждения, например, *It's not just about economic growth; it's about the survival of the European project itself* из *Financial Times*, добавляют тексту эмоциональный заряд, делая аргументацию более убедительной.

Таким образом, маркеры согласия и несогласия в англоязычном медиаполитическом дискурсе выполняют важные когнитивные, прагматические и риторические функции. Они не только помогают структурировать текст и выразить мнение автора, но и способствуют управлению вниманием и восприятием аудитории, создавая сбалансированные и убедительные аргументы. Их использование отражает культурные особенности и профессиональные нормы англоязычного медиаполитического контекста, что делает их незаменимыми элементами риторики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Данилина Л. Ю. Лингвопрагматические особенности коммуникативных актов несогласия в диалогическом дискурсе (на материале английского и русского языков) : дис. – Воен. ун-т, 2011.
2. Егорова М. А. Английские "маркеры дискурса" в гносеологическом и онтологическом аспектах // Вестник Воронежского государственного университета. 2008. № 3. С. 45–57.
3. Сидорова М. А. Дискурсивные маркеры как отражение лингвокультурных традиций русского и английского языков // Вестник Челябинского государственного университета. 2013. № 7. С. 89–101.

4. Семенова Е. В. Коммуникативные стратегии в англоязычном дискурсе // Вестник Челябинского государственного университета. 2014. № 5. С. 56–67.
5. Петрова И. В. Коммуникативная стратегия несогласия в англоязычном политическом дискурсе // Политическая лингвистика. 2024. № 12. С. 112–123.
6. Financial Times. (2024, 2 декабря). The EU's commitment phobia holds it back. URL: <https://www.ft.com/content/f30cbd3c-f680-4e5e-b4f0-f54c5f0df005>.
7. Reuters. (2024, 9 декабря). To Europe's economic malaise, add a leadership void. URL: <https://www.reuters.com/markets/europe/europes-economic-malaise-add-leadership-void-2024-12-09>.
8. The Times. (2024, 1 декабря). Trump may not be the nightmare European economies fear. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/trump-may-not-be-the-nightmare-european-economies-fear-20241201>.
9. Associated Press. (2024, 5 декабря). Poland PM Donald Tusk names security and energy as EU priorities during Warsaw's presidency. URL: <https://apnews.com/article/poland-pm-donald-tusk-eu-priorities-20241205>.

УДК 811

КОМПЬЮТЕРНО-ИГРОВОЙ СЛЕНГ ПОДРОСТКОВ

Н.Д. Файзуллина, преподаватель, Каттакурганский филиал СамГУ, Каттакурган

Annotatsiya. *Kompyuter o'yinlari va Internet madaniyati zamonaviy tilga sezilarli ta'sir ko'rsatishini hisobga olsak, kompyuter va o'yin jargonlari bugungi kunda dolzarb mavzudir. O'yin sanoatining rivojlanishi har yili lug'atga qarz olish va innovatsiyalar oqimini oshiradi, bu esa ilmiy tahlil va tizimlashtirishni talab qiladi. Bu o'yin, mexanika va janrlar bilan bog'liq yangi atamalarining paydo bo'lishi bilan bog'liq. Ingliz tilidan kelgan kompyuter o'yinlari sohasidagi neologizmlar va atamalarni o'rganish ularning rus tilida qanday moslashtirilganligini tushunishga imkon beradi. Shunday qilib, bizning tadqiqotlarimiz zamonaviylik kontekstida til dinamikasini, shuningdek, raqamli texnologiyalar va ommaviy madaniyat davrida lug'atni jalb qilish va moslashtirish jarayonlarini tushunishga muhim hissa qo'shishi mumkin. U leksikografiya uchun ham, o'yin texnologiyasi ta'siri ostida rusiy zabon jamiyatda sodir bo'layotgan ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarni o'rganish uchun ham amaliy qo'llanilishi mumkin.*

Kalit so'zlar: jargonlar, kompyuter o'yinlari jargonlari, anglikizmlar, neologizmlar.

Аннотация. *Учитывая, что компьютерные игры и интернет-культура оказывают значительное влияние на современный язык, компьютерно-игровой сленг является актуальной темой сегодняшнего дня. Развитие игровой индустрии с каждым годом увеличивает поток заимствований и новообразований в лексику, что требует научного анализа и систематизации. Это связано с появлением новых терминов, связанных с игровыми процессами, механиками и жанрами. Исследование неологизмов и терминов из области компьютерных игр, пришедших из английского языка, даст возможность понять, как они адаптируются в русском языке. Таким образом, наше исследование может внести значительный вклад в понимание динамики языка в контексте современности, а также в процессы заимствования и адаптации лексики в эпоху цифровых технологий и массовой культуры. Оно может иметь практическое применение как для лексикографии, так и для изучения социальных и культурных изменений, происходящих в русскоязычном обществе под влиянием игротехники.*

Ключевые слова: жаргоны, компьютерно-игровой сленг, англицизмы, неологизмы.

Abstract. *Given that computer games and Internet culture have a significant impact on modern language, computer and gaming slang is a hot topic today. The development of the gaming industry increases the flow of borrowings and new formations into vocabulary every year, which requires scientific analysis and systematization. This is due to the emergence of new terms related to game processes, mechanics and genres. The study of neologisms and terms from the field of computer games that came from the English language will provide an opportunity to understand how they are adapted in the Russian language. Thus, our study can make a significant contribution to understanding the dynamics of language in the context of modernity, as well as to the processes of borrowing and adaptation of vocabulary in the era of digital technologies and mass culture. It can have practical application both for lexicography and for studying social and cultural changes occurring in Russian-speaking society under the influence of game technology.*

Key words: *jargons, computer game slang, Anglicisms, neologisms.*

Игровая индустрия уже давно вышла за рамки простого развлечения. Она становится значительным экономическим сегментом, генерируя миллиарды долларов дохода. Увеличение числа игровых компаний, как крупных, так и независимых, создает новые рабочие места и способствует развитию смежных отраслей, таких как маркетинг, графический дизайн и программирование. Компьютерные игры становятся частью массовой культуры, формируя новое общественное явление. Игры объединяют людей разных возрастов и национальностей, создавая сообщества и онлайн-культуры. Это приводит к появлению новых форм общения и взаимодействия, таких как киберспорт, стриминг и контент на платформах типа Twitch и YouTube. Современная игровая индустрия вводит в обиход множество новых слов и терминов, которые становятся частью повседневной речи. Игровая лексика, включая такие термины, как «гейминг», «пвп» (игрок против игрока), «длс» (дополнительный контент) и «лак» (уникальный предмет или способность), активно используется в различных контекстах. Многие термины, возникшие из игровой среды, становятся не только частью профессионального жаргона, но и постепенно проникают в общее употребление. Словообразование и изменение значений слов в контексте игр становятся интересной темой для лексикографов и лингвистов. Исследования показывают, что видеоигры могут влиять на когнитивные навыки, социальное взаимодействие и эмоциональное восприятие. В целом, современная игровая индустрия представляет собой мощный фактор изменений в обществе и языке, открывая новые горизонты для изучения и анализа. Она не только развивает технологии и создает экономические возможности, но также формирует новые культурные и социальные нормы, что делает ее важным объектом исследования для специалистов в различных областях. Как отмечает В. Е. Щербина, «меняется общество, и постоянно видоизменяется язык молодежи».

Как и любой жаргон, компьютерно-игровой сленг предназначен для определенной группы людей — геймеров. Это делает его непонятным для тех, кто не знаком с игропроизводством или игровой культурой. Уникальные термины и выражения, такие как «ноукэл», «затаниваться» или «пуленепробиваемый», могут вызвать недоумение у неподготовленного слушателя. Ключевой аспект компьютерно-игрового сленга — его способность создавать опознавательные знаки, которые выделяют «своих» среди «чужих». Знание специфических терминов и фраз позволяет игрокам определить уровень вовлеченности другого человека в игровую культуру. Это может формировать неформальные иерархии внутри сообщества, где опытные игроки могут чувствовать себя выше по статусу по сравнению с новичками.

В лексиконе игровой аудитории широко представлены английские выражения, что связано с рядом причин. Прежде всего, английский является основным языком глобальной игровой сцены, что заставляет использовать оригинальные термины из игр. Кроме того, распространение интернет-культуры, где английский выступает в роли универсального языка для общения между игроками по всему миру, также способствует этому явлению. Применение англицизмов и новообразованных слов не только демонстрирует быстрое развитие игровой сферы, но и формирует особую языковую среду, где участники могут налаживать эффективную коммуникацию и обмениваться новыми идеями. Этот процесс также способствует интеграции игровой культуры в более широкий контекст языкового и культурного взаимодействия.

Компьютерный сленг действительно активно пополняется неологизмами, что позволяет ему оставаться актуальным и отражать изменения в игровой среде. Эти термины не только служат профессиональным жаргоном, но и неформальным способом общения внутри сообщества, создавая уникальную атмосферу и культурное понимание среди игроков. Примеры терминов, таких как «гиперкапер» и «мандрейк», иллюстрируют, как новые игровые механики и жанры влияют на язык геймеров.

Вот несколько дополнительных примеров неологизмов, которые могут возникнуть в результате изменений в игровой индустрии:

«**Лутбокс**» — термин, обозначающий виртуальный ящик с наградами, который игроки могут открыть за реальные деньги или внутриигровую валюту.

«**Фармить**» — заимствованное из английского «to farm», означает процесс получения ресурсов или опыта в игре, часто повторяющимся и рутинным.

«**Кэмпить**» — от английского «to camp» - означает оставаться на одном месте в игре, чтобы ожидать противников или добычу. Тактика ведения боя обстрела, когда игрок прячется в укромных, незаметных местах карты с хорошим обзором, получая таким образом весомое преимущество перед противником.

«**Троллить**» - от английского «to troll» — означает провоцировать или дразнить других игроков в игре или на форумах.

«**Донатить**» от английского «donate» — означает пожертвование или оплата за дополнительные услуги в играх. Используется в контексте, когда игроки готовы тратить деньги на улучшения для своих персонажей, что может вызвать споры о честности и уместности такого подхода.

«**Забанить**» (от английского ban, /bæn/ — запрещать, объявлять вне закона) — это мера, применяемая для ограничения его доступа к определённым функциям или контенту на сайте, в сервисе или в социальной сети. Это может происходить по причине того, что пользователь не соблюдал установленных правил и норм поведения, таких как оскорбления, спам, мошенничество и другие формы недопустимого поведения.

«**Респаун**» (**респ**) от английского «respawn» — процесс возрождения персонажа после его смерти. Точки респауна важны для стратегии игры, так как позволяют игрокам восстанавливать силы перед продолжением сражения.

«**Хил (хилить)**» от английского «healer» — лечить персонажа, восстанавливая его здоровье.

Наименования игроков и состояний — это важная часть компьютерного сленга, поскольку они помогают описать поведение, роли и состояния персонажей в играх. Вот несколько терминов с их определениями и контекстом использования. **Наименования игроков:**

Нуб (от английского слова «noob») — плохой, неопытный игрок, новичок.

Юзер — жаргонное выражение от английского «use» - пользователь. Юзеры делятся на несколько подвидов: ламеры, чайники и хакеры. А ещё есть супер-юзеры, модераторы, админы и God-mode.

Руинер — игрок, который намеренно саботирует свою команду, что приводит к поражению. Обычно такой игрок делает это ради развлечения или чтобы вызвать недовольство у других.

Токсик — игрок, который ведет себя агрессивно или неуважительно по отношению к другим, может оскорблять их или демонстрировать неприязнь. Токсичные игроки создают негативную атмосферу в команде или лобби, что влияет на игровой опыт всех участников.

Моб — от английского «mobile object», обозначает персонажа-немотивированного противника, которого можно «убить» для получения ресурсов или опыта. Такие персонажи часто встречаются в ролевых играх и MMORPG, где игроки сражаются с мобами для повышения уровня и получения предметов.

Кэмпер — игрок, который предпочитает оставаться на одном месте, чтобы засадами ловить противников. Тактика кэмпинга может восприниматься как нечестная, особенно в динамичных играх, где подразумеваются более активные действия.

Фиддер — игрок, который часто умирает и тем самым отдает противнику преимущество в игре. Может быть как результатом отсутствия навыков, так и намеренного поведения, когда игрок пытается «зафидить» или намеренно проиграть.

«Деф» (дефать) от английского «defense» — защита объектов или союзников. Чаще всего дефами называют персонажей, которые отвечают за оборону, пока остальная команда атакует противника.

ПК (пекашник) от английского «player killing» или «РК» — игрок, убивающий других персонажей.

Рог (син) от английского rogue - «разбойник», персонаж, специализирующийся на высоком уроне и внезапных атаках.

Наименования состояний:

Инвиз — состояние невидимости, когда персонаж не может быть замечен другими игроками или врагами. Используется как тактический прием в боях, чтобы избежать обнаружения.

Стан — эффект временной неподвижности персонажа, лишаящего его возможности действовать. Стан может быть вызван различными способностями, заклинаниями или атаками противников.

Ожог — эффект урона, который длится через определенное время, нанося урон персонажу периодически. Чаще всего возникает в результате атаки с использованием огненных заклинаний или эффектов.

Крит — критический удар, который наносит значительно больше урона, чем обычная атака. Часто крит нельзя предсказать, что добавляет элемент удачи в бой.

«Бафер» (бафать) от английского «buff» — временные улучшения характеристик персонажа.

«Дебаф» (дебафать) от английского debuff — ослабление, любое негативное воздействие на игрока или моба, отличное от прямого нанесения урона.

Таким образом, компьютерный сленг не только отражает моменты игрового процесса, но и служит средством для создания сообществ и идентичностей среди игроков. Виртуальные миры часто предоставляют возможность взаимодействовать с людьми в условиях, которые отличаются от реальной жизни. В компьютерно-игровом дискурсе этот сленг уместен и обеспечивает наиболее продуктивную коммуникацию в процессе игры, позволяет геймерам быстро реагировать на изменяющиеся ситуации в пределах игрового поля, что помогает одержать победу в игре командной и успешно развивать собственную виртуальную локацию, собственного персонажа. Однако, выходя за пределы компьютерно-игрового дискурса, некоторые люди не могут быстро переключиться и используют сленговые слова и выражения в повседневном общении. Это явление носит весьма неоднозначный характер, так как нарушение типа дискурса приводит к неудачам в коммуникативной сфере, к непониманию геймеров и их субкультуры со стороны других людей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Буряк Н.Ю. Сленг IT-специалистов в культуре современного общества // Вестник ИМСИТ. – 2020. – № 1 (81). – С. 34-36.
2. Комаров В. А., Шушарина И. А. Игровой сленг в современном русском языке // Вестник Курганского государственного университета. – 2019. – № 1 (52). – С. 88–90.
3. Словарь компьютерных терминов и Интернет-сленга. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.proacton.ru/about-internet/terms-glossary> (дата обращения 11.12.2024).

УДК 61:615.1(06)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В МЕДИЦИНЕ

Ш.Р.Хайдарова, преподаватель, Ташкентская Медицинская Академия, Ташкент

Annotatsiya. Ushbu maqolada frazeologizmlarning nutqdagi roli, ularning tasvirlash xususiyatlari va emotsionalligi taxlil qilinadi. Dori-darmonlar kasb-hunari nutqini yaqqol korsatuvchi va ularning tajribasi hamda maxsus terminologiyasini aks ettiruvchi tibbiy frazeologizmlarga aloxida e'tibor qaratilgan. Maqolada, shuningdek, frazeologizmlarning tuzilish uslubi bo'yicha turli gruppalari va jonzotlar yoki predmetlarga nisbatan ravishda klasifikatsiyasi ham taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: *nutqda frazeologizmlar, terminologiya, kasbiy nutq, klasifikatsiyasi frazeologik iboralar, tasvirlash, emotsionallik.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается роль фразеологизмов в речи, их образность и эмоциональность. Особое внимание уделяется медицинским фразеологизмам, которые ярко подчеркивают профессиональную речь врачей и отражают их опыт и особую терминологию. В статье также представлены различные группы фразеологизмов по способу образования и их классификация в зависимости от наличия сравнений с животными или предметами.*

Ключевые слова: *фразеологизмы в речи, терминология, профессиональная речь, классификация, фразеологические обороты, образность, эмоциональность.*

Abstract. *This article examines the role of phraseologisms in speech, their imagery and emotionality. Particular attention is paid to medical phraseologisms, which vividly emphasize the professional speech of doctors and reflect their experience and special terminology. The article also presents various groups of phraseologisms by the way of formation and their classification depending on the presence of comparisons with animals or objects. "*

Key words: *phraseologisms in speech, terminology, professional speech, classification, phraseological turns, imagery, emotionality.*

Введение. Русский язык нельзя представить без фразеологизмов. Фразеологизмы - живые источники выразительности речи. Для них характерны образность и эмоциональность, что позволяет им не просто обозначить явление или предмет, но и выразить определённое к нему отношение. Пословицы поговорки, крылатые выражения, фразеологизмы - все это делает нашу речь богаче, ярче и выразительнее. Однако использовать устойчивые сочетания нужно уместно и в соответствии с их значением.

Фразеологизм – это устойчивое неделимое сочетание слов, близкое по лексическому значению одному слову, которое можно заменить синонимом, одним словом, например, зарубить на носу - запомнить; как в воду глядеть – предвидеть. Они широко используются в разных профессиональных сферах, придавая речи образность, краткость и точность. Фразеологизмы охватили многие области человеческой деятельности.

Медицина также не обошлась без этого явления, рассмотрим например: отдавать богу душу- волновать ; лечь под нож- соглашаться на операцию; в нос- говорить гнусавя, с носовым призвуком; ноги не держат- ноги покашиваются; отправиться на боковую-лечь спать; глаз – олмаз- очень хорошее, острое зрение; дежурить у постели-постоянно находиться рядом с больным; белая лихорадка-испуг, волнение; наложить повязку- оказать временную помощь; уйти в глубокий сон- потерять сознание; лошадиная доза- чрезмерная большая доза лекарства; наложить лангету-обездвижить конечности; белая лихорадка- испуг; словно под капельницей- человек в состоянии сильного стресса.

Медицинские фразеологизмы ярко подчеркивают профессиональную речь врачей, отражая их опыт и особую терминологию. Они ярко могут подчёркивать внешние признаки заболевания, указывать на болезнь внутренних органов, на состояние больного. Изучив фразеологические обороты, встречающиеся в медицине, мы увидим, что их источниками были и мифы, и легенды,и животный мир, и фамилии учёных, и органы человека, и быт, который окружает его, и другое (синдром кошачьего крика, львиное лицо, заячья губа, бычье сердце, голова Медузы, Ахиллов рефлекс, маска Гиппократов,).Отметим, что среди фразеологизмов по способу образования можно выделить несколько групп. Так, по главному слову это могут быть:

- фразеологизмы, где главное слово обозначает часть тела (лицо Гиппократов, грудь сапожника);
- фразеологизмы, где главное слово означает симптом или физиологическое состояние человека (рвота цвета кофейной гущи, ритм галопа);
- фразеологизмы, где главное слово употреблено в переносном значении (голова медузы, маска Паркинсона).

Довольно часто в медицине встречаются фразеологизмы, которые можно разделить на следующие группы:

- в которых прилагательное выражает сравнение с животным: львиное лицо, бычье сердце, тигровое сердце, гусиная печень, заячья губа, волчья пасть;
- в которых прилагательное выражает сравнение с предметами по признаку сходства: мраморная бледность, мускатная печень;
- в которых образное значение имеет определяющее существительное: сосудистые звездочки.

Фразеологизмы встречаются в разных разделах медицины и используются в названии разных заболеваний и их симптомов, например,

- Лицо Гиппократов характеризуется запавшими глазами, заостренным носом, мертвенно-бледной, покрытой каплями холодного пота кожей лица. Наблюдается при тяжелых заболеваниях органов брюшной полости (перитонит, перфорация язвы желудка двенадцатиперстной кишки).

- Тигровое сердце - сердце, на разрезе которого под эндокардом, особенно на сосочковых и гребенчатых мышцах, отмечаются тонкие бело-желтые полосы, напоминающие тигровую шкуру. Такое проявление наблюдается при жировой дистрофии миокарда.

- Голова медузы – указывающая на сеть вен в области живота, образующая иногда при циррозе печени. Название связано с медузой Горгоной, у которой на голове вместо волос змеи "Грудь Сапожника" — врожденная воронкообразная деформация грудной клетки.

- «Ахилесов рефлекс» - обозначающее подвешанное сгибание стопы в ответ на удар по пяточному сухожилию.

- Желудок "Песочные часы" - желудок, имеющий сужение посередине. Обычно такое сужение вызвано сокращением ткани в результате рубца, оставшегося после язвы.

- Шум треснувшего горшка - перкуторный звук над легкими, напоминающий звук, возникающий при постукивании по закрытому треснувшему сосуду (горшку); наблюдается при пневмотораксе, осложненном бронхоплевральным свищем.

Эмоциональность слова может быть и положительной, и отрицательной. В медицинской терминологии нежелательна негативная эмоциональность, так как она может привести к заболеванию, вызванному неосторожными высказываниями или действиями медицинского персонала, негативно влияющими на психику пациента.

В русской медицинской терминологии все еще встречается достаточно много специальных наименований, несущих отрицательные эмоции, звучащих неблагозвучно или оскорбительно:

- *Бычье сердце
- *Рот рыбий
- *Живот лягушачий
- *Волчья пасть
- *Петушиная походка
- *Осанка обезьяны
- *Грудная жаба
- *Перчатка смерти
- *Стопа конская
- *Кошачий крик
- *Лающий кашель

Одно из основных деонтологических требований гласит, что медицинские термины, имеющие негативную эмоциональную окраску, не должны быть известны пациенту или его родственникам.

Медицинские фразеологизмы играют важную роль в формировании профессиональных качеств будущего врача, отражают научно-познавательную и профессиональную направленность медицинской речи. Они позволяют врачам точно и кратко передавать сложную медицинскую информацию, избегая при этом негативной эмоциональности в таких

направлениях медицины как травматология и ортопедия, офтальмология, общая хирургия и других направлениях. Например, в офтальмологии такие термины, как «вид лягушачьих телят; слезной мешок; кроличьи глаза».

Заключение. «Медицинские фразеологизмы, несмотря на образную природу, отражают точные клинические признаки заболеваний и синдромов, а крылатые выражения о медицине, берущие начало в античности, обогатили разные виды науки и искусства последующих веков», – писал голландский художник, Гравёр, великий мастер светотени и крупнейший представитель золотого века голландской живописи, Рембрандт Харменсван Рейн.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. — 2-е изд. - переработанное и дополненное, с ил.; 2002. - 712 с.
2. Карапата, А.П. Диагностический справочник терапевта. - Киев: Здоровье, 1979. -310 с.
3. Лазовский, И.Р. Справочник клинических симптомов и синдромов. - М. Медицина, 1981.
4. Сборники конференций Социосфера, 2015. – № 56. – С. 61–64.
5. Фомина Т. К., Стаценко А. Н., Чепурина Н. А., Игнатенко О. П., Алтухова О. Н. Изучаем русский язык. Учебное

УДК 811.111'373

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ РЕЛИГИОЗНЫХ ВОЗЗРЕНИЙ В «КУТАДГУ БИЛИГ»

Ш.М. Ювашева, докторант, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yusuf xos Xojibning “Qutadg‘u bilig” mumtoz turkiy asarida keltirilgan islomiy bilimlar har tomonlama tahlil qilingan. Tadqiqot islom ta’limotlari va axloqiy qadriyatlarning matnga qanday integratsiyalashgani, shuningdek, ularning o‘z davrining ijtimoiy va madaniy me’yorlariga ta’sirini o‘rganishga qaratilgan. Islom falsafasining asosini tashkil etuvchi adolat, hikmat, insoniy munosabatlar kabi asosiy mavzularga alohida e’tibor qaratilgan. Maqolada “Qutadg‘u bilig”ning nafaqat turkiy adabiyotni, balki umuman islom tafakkurini tushunish uchun muhim manba sifatidagi ahamiyati ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Islom, vakillik, g‘oyalar, din, madaniyat.

Аннотация. В данной статье проводится всесторонний анализ исламских знаний, представленных в классическом тюркском произведении “Кутадгу Билиг” автора Юсуфа Баласагуни. Исследование фокусируется на том, как исламские учения и моральные ценности интегрированы в текст, а также на их влиянии на общественные и культурные нормы своего времени. Особое внимание уделяется ключевым темам, таким как справедливость, мудрость и человеческие взаимоотношения, которые формируют основу исламской философии. В заключение, статья подчеркивает значимость “Кутадгу Билиг” как важного источника для понимания не только тюркской литературы, но и исламской мысли в целом.

Ключевые слова: ислам, репрезентация, идеи, религия, культура.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the Islamic knowledge presented in the classic Turkic work “Kutadgu Bilig” by Yusuf Balasaguni. The study focuses on how Islamic teachings and moral values are integrated into the text, as well as their impact on the social and cultural norms of its time. Particular attention is paid to key themes such as justice, wisdom and human relationships, which form the basis of Islamic philosophy. In conclusion, the article highlights the significance of “Kutadgu Bilig” as an important source for understanding not only Turkic literature but also Islamic views in general.

Key words: Islam, representation, ideas, religion, culture.

Введение. «Кутадгу Билиг» — это произведение средневековой тюркской литературы, написанное Юсуфом Баласагуни в XI веке. Оно представляет собой поэму, в которой рассматриваются различные аспекты жизни, включая мораль, этику и, конечно, религиозные знания.

В произведении акцентируется внимание на важности религии как основы для правильного поведения и социальной гармонии. Юсуф Баласагуни подчеркивает, что знание

религии помогает человеку развивать добродетельные качества, такие как справедливость, милосердие и мудрость. Он также говорит о значении веры в жизни человека и о том, как религиозные принципы могут направлять людей на путь истинного счастья.

Основная часть. В «Кутадгу Билиг» можно найти элементы исламской философии и морали, что отражает влияние ислама на культуру и общество того времени. Произведение служит не только литературным памятником, но и важным источником для понимания религиозных и культурных ценностей тюркского народа. Рассмотрим их.

– о болезни как об очищении от грехов:

В исламе болезнь может быть рассмотрена как одна из форм испытаний и очищения от грехов. Мусульмане верят, что Аллах испытывает своих рабов различными способами, включая болезни, чтобы проверить их терпение, преданность и веру. Болезнь может служить напоминанием о непостоянстве этой жизни, о необходимости постоянного обращения к Аллаху и исправления своих недостатков. Верующие призываются использовать болезнь как возможность для саморефлексии, укрепления своей веры и близости к Аллаху. Ислам также учит, что болезнь может быть искуплением за грехи, если человек терпеливо переносит свои страдания, призывает Аллаха на помощь и просит прощения за свои грехи. Болезнь может служить средством очищения души и исцеления от духовной болезни. Рассмотрим пример из произведения:

Wisdom of Royal Glory	Благодатное знание
Who is sinless? Tell me this! Illness is atonement for one's sins. Fever is like the refiner's fire: The soul thus refined, salvation wins. [5, 189]	«Болезнь — за грехи нам отплата и мзда, Безгрешных людей ты видал ли когда? Настигнет болезнь — все грехи утекут, А грех утечет — ты спасен от вреда!» [4, 199]

– Мир и религия — разные пути. Этот мир и последующий мир считаются врагами:

The way of religion and the way of the world diverge and follow separate paths. It is very hard to unite the two, for they hardly come together. When one draws near, the other runs away. He who tries to follow both at once must go astray. The world is a storm of wind and rain, which rages a while and suddenly subsides. Fortune comes piling goods at your gate, but when you tie your heart to them she gives the pile to someone else. [5, 212]

Две ветви — мирское и вера — несхожи,
Пути их различны, их путать негоже.
Мирское и веру срастить и не тщись,
Доподлинно знать надо: им не срастись.
Приблизить одно — отдалится другое,
Держать два пути — заблужденье пустое.
Сей мир — словно ветер с грозой: лишь подул,
Гроза грохотнула — и стих ее гул.
Придет твое счастье — все к двери приманит,
Потом — все другому отдаст и обманет. [4, 399]

– о смерти как наставление (kafa bi-l-mawt waizan).

В исламе смерть рассматривается как важное наставление и напоминание о непостоянстве этой жизни и необходимости подготовиться к последующей жизни в ахирате. Мусульмане призываются постоянно помнить о смерти и использовать ее как мотивацию для праведных дел и стремления к духовному развитию.

Ислам учит, что смерть является неотъемлемой частью жизни, и каждый человек обязательно столкнется с ней. В Коране и хадисах приводятся многочисленные напоминания о том, что жизнь на земле временна, а последующая жизнь в ахирате вечна. Смерть призывает верующих к размышлению о природе временности этой жизни, оценке их поступков и подготовке к встрече с Аллахом.

Мусульмане учатся извлекать уроки из смерти, чтобы оценить свои приоритеты, исправить свои недостатки и стремиться к праведным делам. Они призываются жить

сознательно, добродетельно и справедливо, помня о непредсказуемости времени смерти. Рассмотрим пример из произведения:

Wisdom of Royal Glory	Благодатное знание
"Let your brother's death be an admonition to you. Bear it patiently, earn religious merit thereby, let it be as sugar candy. Those left alive ought to be admonished by seeing those who die. Consider the lesson of the dead. It is as if they say: 'Death took us, we have parted, soon it will take you.' A like sentiment was expressed in this verse-read it and take it to heart: The dead, though they be silent, still Their admonition is eloquent: 'Look at me, your turn is next, Mend your ways e'er your life is spent' [5, 246]	Тебе в смерти брата — урок-назиданье: Терпи — будут сладки господни даянья. Живой, видя мертвых, настигнутых роком, Да внемлет суровым и горьким урокам! Вглядишь, в чем усопшего мудрый урок: «Я смертью настигнут, твой час — недалек!» Об этом прочти очень вдумчивый стих, Обдумай всю суть его в мыслях своих: «Не сонмы ли мертвых, чей кончился срок, “На нас посмотри”, — тебе дарят урок, — В беспечных забавах мы жизнь провели, Но смерть нас настигла, — твой час недалек!» [4, 469]

Обсуждения. В произведении Кутадгу Билиг первые две главы занимают особое место, посвященное исламу. Эти главы являются важными источниками для изучения и понимания исламских идей и этики в средневековой тюркской литературе. Первые две главы Кутадгу Билиг являются своеобразным руководством по исламской этике и нравственности. Они помогают читателям понять и принять исламские принципы и идеи, а также влияние ислама на формирование моральных и этических ценностей в тюркском обществе. Эти главы являются важным источником для исследования ислама в контексте средневековой тюркской литературы и представляют собой ценный вклад в изучение и расширение наших знаний об исламской религии и культуре.

Рассмотрим пример, где передается принцип единобожия, который проявляется не только в монотеистической сущности ислама, но и в настойчивом подчеркивании этого в молитвах:

Without doubt You are the One, sempiternal and everlasting, without taint of plurality or of division. You are the certain Truth, knowing the inside and the outside; You are far from my eyes, close to my heart. [Quran 56:95, 69:51] [5, 103]

Единство твое не объемлется счетом,
 Все в мире твоим сопричастно щедротам.
 Поистине, вечный отец, ты един —
 Един, вне слияния с сущим — один!
 Ты в явном и тайном — суть истины сущей,
 Далекий от взора, но в сердце живущий. [4, 130]

Автор использует исламские идеи и этику, которые присутствуют в священном тексте, чтобы обосновать свои собственные мудрые советы и нравственные принципы. Ссылки на Коран позволяют читателям сопоставить мудрости и советы автора с исламской религией и ее учениями, и в то же время позволяют лучше понять взаимосвязь между литературой и религией в средневековой тюркской культуре.

Заключение. Таким образом, «Кутадгу Билиг» является важным произведением, которое не только отражает богатство тюркской литературы, но и служит ценным источником исламских знаний и моральных принципов. Юсуф Баласагуни мастерски вплетает религиозные идеи в ткань своего произведения, подчеркивая значимость веры и этических норм в жизни человека. Исламские знания, представленные в поэме, помогают читателям осознать важность добродетели, справедливости и мудрости, что делает «Кутадгу Билиг» актуальным и в современном контексте. Это произведение продолжает вдохновлять и обучать,

напоминая о том, что религия и мораль играют ключевую роль в формировании гармоничного общества.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Джуманова Д. Р. Аспекты межкультурного общения в полилингвальном социуме. Медиа-и межкультурная коммуникация в европейском контексте. – 2014. – С. 272-275.
2. Исаева Ш.М. Влияние среднеазиатской культуры в произведении Кутадгу Билиг Юсуфа Хос Хаджиба. Международный журнал «Искусство слова». 2023. – Т. 6, №. 4. – С.136-139.
3. Исаева Ш. М. Влияние персидской культуры в Кутадгу Билиг: анализ социокультурных аспектов. Konferensiyalar| Conferences. – 2023. – Vol. 1, No. 1. – С. 625-628.
4. Ювашева Ш.М. «Кутадгу Билиг»: структура и содержание. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyalar. – 2024, 1(2). – С. 228-232. <https://inno-world.uz/index.php/ispconference/article/view/747>.
5. Юсуф Баласагунский. Благодатное знание / Пер. С. Н. Иванова. — Москва: Наука, 1983. — 560 с.
6. Yusuf Khass Hajib. Wisdom of Royal Glory, Translated, with an Introduction and Notes, by Robert Dankoff. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1983. – 281p.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№1/4 (122)
2025 y., yanvar

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi
Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 06.01.2025
Bosishga ruxsat etildi: 15.01.2025.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 13,4 b.t. Buyurtma: № 1-T

Xorazm Ma‘mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18